

DIMITRIE CANTEMIR

B. INST. ISTORIE
A. R. S. R.

№
13799

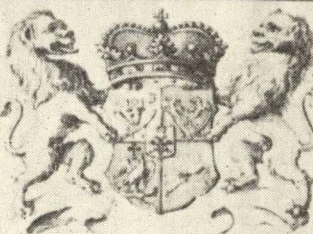
2

DESCRIPTIO MOLDAVIÆ

Demetrie
des h. russif. Reichs
bey dem russ. Kaiser
des hohen Senats

Kantemir,
und in Moldau Fürst,
Peter dem Großen
Mitglied und geheimer
Rath.

DIMITRIE CANTEMIR
DESCRIEREA MOLDOVEI

DEMETRII CANTEMIRII
MOLDAVIÆ PRINCIPIS

DESCRIPTIO
ANTIQUI ET HODIERNI STATUS
MOLDAVIÆ

AD FIDEM CODICVM DVORVM IN
BIBLIOTHECA ACADEMIAE MOSQVI-
TANÆ SCIENTIARVM SERVA-
TORVM POST ALEXANDRVM
PAPIV-ILARIAN ITERVM
EDITA

TYPIS ACADEMIAE SCIENTIARVM DACOROMANIAE

DIMITRIE
CANTEMIR

DESCRIEREA MOLDOVEI

TRADUCERE DUPĂ ORIGINALUL LATIN
DE GH. GUȚU • INTRODUCERE DE MARIA
HOLBAN • COMENTARIU ISTORIC DE
N. STOICESCU • STUDIU CARTOGRA-
FIC DE VINTILĂ MIHĂILESCU •
INDICE DE IOANA CONSTANTIN-
NESCU • CU O NOTĂ ASU-
PRĂ EDIȚIEI DE
D. M. PIPPIDI

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
București, 1973

ACADEMIA ROMANA
BIBLIOTECA MUSEU DE ISTORIE A STRA
CIVIL II 13799 L
INVENTAR 13754

INTRODUCERE*

Descrierea Moldovei ni se înfățișează în același timp ca o continuare și ca un început. Continuare și împlinire a paginilor lui Miron Costin (*De neamul moldovenilor, Cronica polonă, Poema polonă*) și început al unei serii întregi de descrieri și chiar pseudodescrieri copiate, parafrazate, plagiate după Cantemir, începînd cu capitolul final al lui Jean Louis Carra, intitulat *Dissertation*¹, din care a crescut așa-zisa sa *Histoire de la Moldavie et de la Valachie* publicată în 1777 și inspirînd nenumărate texte care nu mai au nimic comun cu *Descrierea* lui Cantemir, ci reflectă doar atitudinea batjocoritoare a plagiatorului în fața unor imagini deformate de el.

Printr-un destin paradoxal, rîndurile scrise de Cantemir în limba latină pentru a se adresa unui cerc cît mai larg de cititori, și puse oarecum sub patronajul Academiei de la Berlin ca focar european de cultură, au stat îngropate printre hîrțile lui Antioh Cantemir pînă la moartea acestuia în 1744, cînd au ajuns prin hazardul unei licitații și a altor verigi întîmplătoare în mîinile lui Büsching, editorul versiunii germane a *Descrierii Moldovei*. Timp de o sută de ani aceasta nu a fost cunoscută decît după tălmăcirea germană, tradusă la rîndul ei în diferite limbi. Abia după o sută de ani s-a știut de textul scris în latină aflător în Rusia.

Desigur studiul *Descrierii* ar trebui să înceapă cu cercetarea directă a acestui text original păstrat în două exemplare, pe care le cunoaștem doar prin transcrierea lor de către Papiu Ilarian și I. Massim și printr-o descriere sumară a lui Al. Papiu Ilarian, reprodusă în ediția Academiei. Din cele două exemplare manuscrise, unul este complet, dar cu erori și omisiuni, iar celălalt, deși corect și cu însemnări autografe ale autorului, se înfățișează totuși incomplet. Lipsesc cap. 1 din Partea I, cap. 19 (ultimul) din Partea a II-a și în sfîrșit Partea a III-a în întregime. Ar fi fost nevoie de o cercetare atentă a manuscrisului original, eventual și pe un microfilm, pentru a căuta indicii asupra felului cum s-a ajuns la acea formă a textului aparent mutilat. Lipsa capitolelor amintite trebuie oare interpretată ca o știrbire a întregului (păstrat în exemplarul celălalt), sau avem aici o formă anterioară a textului pe care ne-am deprins să-l cunoaștem altfel?

* Introducerea de față nu își propune să repete sau să formuleze judecăți de valoare asupra operei monumentale și a personalității excepționale a lui D. Cantemir (există o întregă literatură de mare prestigiu în sensul acesta), ci doar să urmărească pe cît este cu putință concepția și elaborarea *Descrierii Moldovei*, subliniind interferențele și marcînd etapele unei evoluții neobservate pînă acum.

¹ *Dissertation géographique, historique et politique sur la Moldavie et la Valachie.*

*Operele lui D. Cantemir pot fi împărțite în două grupuri distincte după atitudinea autorului față de ele. Sînt pe de o parte acelea gîndite o dată pentru totdeauna, care se înfățișează de la început cristalizate în forma lor definitivă și asupra cărora nu mai revine niciodată — și sînt apoi celelalte care trăiesc în timp, care cresc și se transformă, asupra cărora revine mereu și care, chiar cînd sînt declarate ca încheiate, mai sînt susceptibile de noi puneri la punct pe măsură ce o împrejurare nouă schimbă poziția sa inițială față de subiect. Din acest grup fac parte *Descrierea Moldovei*, *Hronicul*. . . și, într-o mai mică măsură, *Istoria creșterii*. . . *Imperiului otoman*, pentru a cărei elaborare se admit în orice caz două etape: cea de la Constantinopol și cea din Rusia. Pentru celelalte două opere amintite, pot fi invocate propriile declarații ale lui Cantemir că *Hronicul* — încheiat într-o primă formă latină mai succintă, nu era încă gata în cea restructurată, rămasă doar în versiunea ei românească, ce trebuia să aibă două volume din care nu a fost terminat decît primul — singurul de altminteri care s-a păstrat — și că autorul *Hronicului* își propunea să dea o versiune românească a *Descrierii*, în care ar fi lichidat probabil neconcordanțele ivite între cele două opere în cursul intervalului de vreo patru ani ce le despărțea². S-ar fi ajuns astfel la o ultimă fază ce ne-o putem închipui după concluziile *Hronicului*, așa după cum pot fi reconstituite etapele *Descrierii* din urmărirea atentă a textului. Căci acesta s-a schimbat în cursul elaborării sale, începînd chiar din prima fază.*

CUM A FOST CONCEPUTĂ DESCRIEREA MOLDOVEI?

A fost oare Descrierea Moldovei concepută după un plan sugerat de membrii Academiei de la Berlin, cum înclinau a crede G. Vilsan³ și, după el, P. P. Panaitescu⁴, analizînd fraza din Hronic în care se spunea că la îndemnul Academiei. . . D. Cantemir a scris „de starea și pusul locului ei, de așezămîntul aerului, bișugul pămîntului, ocolitul hotarelor și de altele carele spre folosul vieții omenești caută, și încă obiceiurile, legea, țărămoniile politicești și bisericești și de altele care spre orînduială și cinstirea omenească stăruiesc”⁵ — toate acestea fiind socotite punctele unui fel de chestionar. O asemenea presupunere este infirmată de corespondența privitoare la cooptarea lui D. Cantemir ca membru al Academiei berlineze⁶.

Din materialul publicat rezultă că inițiativa a venit din partea lui D. Cantemir prin intermediul baronului Heinrich Huysen, savant german — aflat în slujba țarului încă din 1702 — ales academician din 1710, și care „mijlocea relațiile dintre învățații din Rusia și Societatea din Berlin. . . Lui i-a revenit misiunea de a recomanda pentru a fi aleși colegii săi din Rusia, între care și pe D. Cantemir”. Trebuie precizat însă că între admiterea lui D. Cantemir în 1714 și cea a celorlalți trei membri din Rusia, s-a scurs un interval de 10 ani! În ședința de la 31 mai 1714 a secției literar-orientaliste este comunicată scrisoarea lui Huysen însoțită de oferta acestuia de a pune la îndemînă știrile orientale pe care le posedă.

² Vezi N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, vol. I, p. 325—326.

³ G. Vilsan, *Opera geografică a lui D. Cantemir*, Cluj, 1926.

⁴ P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir, Viața și opera*, București, 1958, p. 152.

⁵ *Hronic*, p. 179.

⁶ Emil Pop, *Dimitrie Cantemir și Academia din Berlin* în „Studii”, 22 (1969), nr. 5, p. 825—847.

„Er habe eine vollständige Historie der Türkischen Kaiser mit ihren Bildnissen, so er in das Latein übersetzt, und mit kürigen (?) Anmerkungen herauszugeben willens”. Se acceptă oferta în unanimitate și se decide *deocamdată* (indessen) să fie rugat să binevoiască a le împărtăși o informație sigură privind poziția și granițele reale ale principatelor Valahia și Moldova, întrucît în această privință geografii diferă foarte mult (indessen von ihm zu erbitten dass Er eine zuverlässige Nachricht von der eigentlichen Lage und Grenzen der Fürstentümer Wallachei und Moldau, als worin die Geographie so weit unterschieden sind, mitteilen wolle). Iar secretarul permanent al Academiei, Johann Theodor Jablonsky, îi răspunde la 4 iunie⁷ lui Huyssen comunicîndu-i votul secției Academiei și rugîndu-se de el „să binevoiască să ne procure informații precise și clare privind adevărata situație a celor două provincii, Moldova și Valahia și granițele ce le despart una de alta, precum și de țările înconjurătoare, și de asemenea privind capitalele lor și celelalte orașe pe care le cuprind. Este cît se poate de trist să vezi cum hărțile și celelalte lucrări de geografie le consemnează în mod diferit, unele punînd Moldova spre Nistru și Valahia spre Dunăre, iar altele ca totul invers. Astfel veți îndatora publicul și pe noi în mod deosebit, procurîndu-ne lămuriri în această privință...” Rugămîntea evident era adresată indirect lui Cantemir, de la care se aștepta și istoria sultanilor cu portretele lor⁸.

Urma să se pronunțe și Consiliul Academiei la 11 iulie. De astă dată, alături de scrisorile lui Huyssen, mai este înfățișată și una a lui Cantemir către Huyssen. Aceasta, după o ipoteză destul de plauzibilă⁹ ar fi avut caracterul unui „memoriu de lucrări și preocupări științifice” și ar constitui originalul scrisorii publicate în același an în revista „Neuer Bucher-Saal der Gelehrten Welt”, care a fost dată la iveală în 1894 de O. Densușianu¹⁰. Erau înșirate pe rînd lucrările principelui, începînd cu *Divanul*, tipărit la Iași, urmînd apoi cele în curs de elaborare și terminînd cu scrierea „Despre originea poporului nostru, adică despre coloniile așezate în Dacia de împăratul Traian, *scrisă în limba țării*, care urmează să fie tradusă în latinește”.

După P. P. Panaitescu¹¹ ar fi vorba de scrierea lui Miron Costin *De neamul moldovenilor* „pe care voia s-o traducă în latinește pentru a face cunoscută lumii originea poporului român”, intenție la care ar fi renunțat ulterior, cînd s-a apucat să scrie propria sa operă, *Hronicul*. Asupra acestui punct vom reveni mai tîrziu.

Așadar îndemnul Academiei de la Berlin, departe de a impune un plan al unei lucrări mai vaste, se mîrginea doar la recomandarea unui subiect ales probabil din deferență pentru înaltul candidat, lăsîndu-i toată libertatea de tratare. Se știa probabil, mulțumită propagandei indirecte a lui Huyssen, că fostul principe moldovean avea o deosebită pregătire geografică și i se oferea, așadar, un subiect de disertație în acest domeniu. Nu i se cerea o descriere, ci un aviz, o mărturie decisivă asupra poziției reale (geografice, bineînțeles) și a granițelor celor două țări punînd la punct divergențele geografilor. Confuzia principală rezulta din obiceiul polonilor de a numi Moldova — Valahia, iar Țara Românească — Multania.

⁷ Tiberiu Trușer, *Aspecte inedite privind relațiile lui Dimitrie Cantemir cu Academia din Berlin*, în „Forum” XIII (1971), nr. 10, p.77.

⁸ Huyssen trimisese spre publicare și *Panegiricul* rostit de copilul Șerban Cantemir — de 7 ani — în fața împăratului.

⁹ E. Pop, *art. cit.*, p. 829.

¹⁰ „Revista critică literară”, Iași, II (1894), p. 65—66.

¹¹ P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir*, p. 130—131.

Folosirea expresiei „indessen” („pentru moment”) sugerează îndeajuns că subiectul a fost indicat în așteptarea unor lucrări mai importante anunțate de candidat, în speță *Istoria Imperiului otoman*. Dar pentru Cantemir subiectul devenea inacceptabil, întrucît orice incursiune în domeniul Țării Românești l-ar fi obligat să citeze și să comenteze harta întocmită de stolnicul Constantin Cantacuzino, care nu putea fi trecută cu vederea nici de Academie și nici de el. Transformarea acestei teme în cea efectiv tratată în *Descrierea Moldovei* îi aparține lui Cantemir. Nu există nici o urmă a vreunei corespondențe purtate asupra acestui punct. De fapt, actele Academiei berlineze nu mai cuprind nimic relativ la operele lui Cantemir pînă după moartea lui, cînd aceasta cere stăruitor *Hronicul* (sub titlul *Dacia, De Dacia și Dacia Cantemirii*). Dar pentru a cere, ba chiar a pretinde ca un drept această lucrare, ar fi trebuit să existe o înțelegere prealabilă oarecare între Academie și autor. Se pare însă că nu se află nici o urmă despre un asemenea acord în corespondența Academiei. Desigur, e posibil ca lucrul să fi fost tratat într-un mod mai puțin oficial, prin scrisorile unor terțe persoane. Cît despre D. Cantemir, el adoptă în versiunea românească a *Hronicului* o formulă destul de ambiguă: „împinși și poftiți fiind de la unii priiatini streini și mai cu deadins de la însoțirea noastră, care iaste Academia Științelor de Berolin, nu numai o dată sau de doă ori, ce de multe ori îndemnați și rugați fiind, pentru ca de începătura, neamul și vechimea moldovenilor, precît adevărul pofteste, macar cît de pre scurt să-i înștiințăm”... etc.¹². Faptul că sînt pomeniți mai întii „unii priiatini streini” și doar după aceea e numită Academia berlineză, precum și sublinierea reiterării insistente a îndemnuirilor de a expune acest subiect „macar cît de pre scurt”, sugerează mai degrabă acțiunea unor stăruințe personale, fie și ale unor membri ai Academiei, decît un demers oficial al acestui corp savant. Totul s-ar lămuri dacă s-ar face legătura între lucrarea propusă de Cantemir în 1714 în acea scrisoare „despre originea poporului nostru, adică despre coloniile așezate în Dacia” și *Hronicul* purtînd denumirea de *Dacia* în corespondența purtată de Academie după moartea lui Cantemir. Desigur, textul propus atunci nu era încă *Hronicul*, dar era germenul din care avea el să crească.

RAPORTUL ÎNTRE HRONIC ȘI DESCRIEREA MOLDOVEI

În mai—iulie 1714, aproape simultan au fost chemate la viață și *Descrierea Moldovei* și viitorul *Hronic al vechimii romano-moldovlahilor*. Între ele este un raport necesar și netăgăduit. Astăzi, problema romanității noastre, afirmată mai sumar și doar incidental în *Descriere*, este tratată apoi pe larg în *Hronic*. Cantemir însuși subliniază acest raport în mai multe rînduri, asociind munca sa la *Descriere* celei pentru *Hronic*: „Cu doi ani mai denainte toată *Hotărîrea țării Moldovei* [adică *Descrierea Moldovei*] cu tabla gheografică, cu cită osîrdie și trudă s-au putut deplin precum ni se pare s-au șiruit. Așîderea în anul de curînd trecut *Hronicul* vechimii neamului moldovenesc... precît mina și vremea ne-au dat, desăvîrșit l-am istorisit [pînă la Dragoș]... Iară în acest an... cules-am *Hronicul* Moldovei de la pomenitul Dragoș Vodă pînă la domnia lui Ștefăniță Vodă, feciorul lui Vasilie Vodă... [toate pe latinește]. De care lucru acum de iznoavă ostenință luînd, din limba latină iarăși pe cea a noastră românească le prefacem”. Iar în alt loc, la sfîrșitul *Hronicului*, în cartea a X-a, el amintește „*Cartea hotărîrii Moldovei*” [= *Descrierea*] pe care cu patru ani mai înainte în limba latină am scris-o, iară de va plăcea lui

¹² *Hronic*, p. 178—179.

Dumnezeu să mai fiu între vii, și pe aceea în limba noastră, ca și pe aceasta, a o întoarce vom pune ostentivă”. Dar dacă *Descrierea Moldovei* a fost încheiată cu doi ani înainte de a fi ajuns Cantemir cu *Hronicul* până la domnia lui Ștefăniță Lupu, cum de nu a fost trimisă Academiei berlineze? Explicația cea mai firească ar fi poate că, lucrând la *Hronic*, Cantemir ajunsese la unele concluzii diferite de acelea din *Descriere*. De aceea trebuia așteptată încheierea *Hronicului* înainte de a da la lumină *Descrierea* în forma definitivă. Căci în ochii lui ele constituiau un tot indivizibil.

După moartea lui Dimitrie Cantemir, se știe că Academia din Berlin s-a străduit să intre în posesia *Hronicului* (*Dacia*) întimpinând însă rezistența surdă a fiilor autorului, care nu consimt să trimită manuscrisul la Berlin, declarând că trebuie mai întâi completat prin redactarea volumului II și apoi tradus după textul român în limba latină. Se știe acum că textul latin al volumului I în ultima lui formă mai amplă (corespunzând textului românesc ce s-a păstrat) se pierduse împreună cu alte lucrări ale lui Cantemir în naufragiul din Marea Caspică¹³. După doi ani de corespondență, Academia este informată că M. Skendo Vanderbech (fostul medic al lui Nicolae Mavrocordat, care fusese un timp în Țara Românească și era autorul unei descrieri a bogățiilor miniere ale Olteniei, fiind deci socotit un cunoscător al realităților românești) și-ar putea asuma sarcina definitivării *Hronicului*. În iunie 1726 Huyssen transmite dorința acestuia de a fi cooptat membru al Academiei din Berlin, precum și făgăduiala de a trimite manuscrisul completat de el Academiei din Berlin, chiar dacă acest lucru ar fi împotriva dorinței moștenitorilor. S-ar părea că Huyssen pusese la cale acest expedient, sugerându-i lui Skendo, fost un timp în slujba fiilor lui Cantemir, să ia la el manuscrisul intitulat *Dacia vetus et nova*¹⁴. În altă scrisoare din 20 decembrie 1726 apare o variantă a planului inițial. Vanderbeck avea doar să copieze în taină *Dacia vetus et nova*... Până la urmă, totul se reduce la consultarea manuscrisului de către Skendo Vanderbeck, ajuns membru al Academiei berlineze, având autorizația lui Antioh, obținută de el spre a-și pregăti o disertație despre locul de exil al lui Ovidiu. Dar încă din 4 mai 1725 Academia primise de la Huyssen o mică hartă a *Daciei și Moesiei* și aștepta și „manuscrisul întregii istorii a acestor provincii”. Aceste cuvinte se referă desigur la *Hronic*, iar mica hartă trimisă la Berlin nu poate fi confundată cu harta Moldovei, mai limitată ca spațiu geografic și mai amplă ca proporții. Nu poate fi vorba decît de o hartă istorică, luînd de bază poate o hartă existentă, interpretată de Cantemir în sens istoric.

Nu știm dacă s-a purtat tot atunci vreo corespondență și cu privire la *Descrierea Moldovei*. În arhiva din Berlin nu se află nici un indiciu în acest sens. Există în schimb o informație curioasă în varianta biografiei latine a lui Cantemir trimisă din Rusia Academiei berlineze prin 1726, în care e pomenită și *Descrierea* cu mențiunea că va fi trimisă în curînd Academiei („brevi mittetur”). Dar în va-

¹³ Vezi E. Pop, *art. cit.*, unde e redată informația despre această pierdere, aflată în varianta biografiei lui Dimitrie Cantemir.

¹⁴ T. Trușter, *art. cit.*, p. 79. Vezi și p. 81, unde este expusă părerea lui S. Jako cum că *Dacia vetus et nova* ar fi titlul unei lucrări pierdute: o dezvoltare a *Descrierii Moldovei* care să îmbrățișeze întreaga Dacie. În sens contrar vezi P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 225, menționînd nota geografului Delisle că „Dimitrie Cantemir a scris în latinește o descriere a Moldovei intitulată *Dacia vetus et nova*, carte care i-a fost comunicată la Petersburg de fiul autorului”. Este evident vorba de o confuzie cu *Hronicul*.

rianta aflată în Rusia și datată de P. P. Panaitescu ca fiind din 1730 se afirmă „missa est” (= a fost trimisă). Pe baza acestor elemente neconcludente, se afirmă totuși că *Descriptio Moldaviae* care „fusesse promisă de D. Cantemir Academiei”... a fost trimisă (împreună cu harta)... la Berlin în acest interval de 3—4 ani, foarte probabil la începutul lui : („brevi mittetur”)¹⁵. Concluzie care ni se pare infirmată de lipsa oricărei evidențe în scriptele Academiei, în sensul primirii unui asemenea manuscris, precum și de faptul că Antioh Cantemir, la plecarea sa la Londra în 1732, a luat cu sine atît manuscrisul *Istoriei Imperiului otoman* cît și pe acela al *Descrierii Moldovei*, lăsînd în urma sa doar *Hronicul* scris românește, deci neaccesibil lumii occidentale. Chiar dacă s-ar presupune existența unor copii deosebite, tot nu ar fi de crezut că el ar fi putut trata o eventuală publicare a hărții și a textului în Olanda, fără a ține seama de faptul că acel text ar fi fost deținut oficial de Academie. Cum în favoarea trimiterii textului la Berlin nu pledează decît o singură afirmație, în contradicție flagrantă cu faptele arătate mai sus, trebuie să se renunțe la ea.

Care va fi fost argumentul pentru reținerea de către moștenitori a Descrierii? Pentru *Hronic* se invocase, pare-se, starea lui fragmentară și lipsa unei versiuni latine a textului ultim. Refuzul îmbrăcase forma unei simple amînări. Oare și pentru *Descriere* s-ar fi socotit că ar mai fi fost nevoie de o refacere a unor părți din text? În sensul acesta ar pleda faptul curios că Antioh, cînd a dat harta spre a fi gravată, nu s-a îngrijit și de tipărirea textului *Descrierii*. Desigur că mai puteau exista și alte motive pentru oprirea manuscrisului de către moștenitori, în legătură, de pildă, cu posibilitățile reale ale Academiei berlineze de a asigura o difuzare satisfăcătoare a lucrărilor preluate de ea. Dar pentru a putea judeca în cunoștință de cauză ar trebui urmărită întreaga ei activitate din acest punct de vedere. În articolul citat (p. 831) se spune că regresul Academiei s-a accentuat „în această perioadă” (adică 1723—1726).

PROBLEMA DATĂRII DESCRIERII

Tot în legătură cu Academia de la Berlin a fost discutată pînă acum și datarea *Descrierii Moldovei*, care ar fi fost *cerută*¹⁶ de Academie în 1714 și care, în mod firesc, avea să fie însoțită de o hartă. Așadar nici *Descrierea* (și nici harta ei) nu ar fi putut fi anterioare cooptării fostului domn în sînul Academiei. Descoperirea de către G. Vilsan a hărții adevărate a oferit prilejul unei reactualizări a acestei probleme. S-au înfruntat două teze diametral opuse. Judecînd ca geograf, G. Vilsan a socotit imposibilă alcătuirea unei atare hărți fără o cunoaștere directă a terenului, ci doar pe baza unor alte hărți mai vechi, dealtminteri neputîndu-i fi comparate nici din punctul de vedere cantitativ și nici calitativ. Potrivit cu teza contrară a lui P. P. Panaitescu, autorul ar mai fi recurs și la reminiscențe proprii sau la unele date orale oferite de moldovenii ce îl însoțiseră în Rusia. Argumentele principale ale demonstrației sale ar fi: legătura indisolubilă dintre hartă și textul *Descrierii* (concepută după vara anului 1714), declarația lui Cantemir din *Hronic*¹⁷,

¹⁵ E. Pop, *art. cit.*, p. 835.

¹⁶ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 152: „Academia din Berlin a fost aceea care a îndemnat pe Dimitrie Cantemir să scrie *Descrierea Moldovei* pentru a face cunoscută Europei învățate această țară puțin cercetată pînă atunci de către învățați”.

¹⁷ *Hronic*, p. 179.

o alta din *Istoria Imperiului otoman*¹⁸ și care s-ar situa tot în 1714, în care se arată nemulțumit de toate hărțile Moldovei și Țării Românești¹⁹ *fără a pomeni de o hartă proprie*, și în sfârșit însemnarea pe hartă în dreptul Stănileștilor a frazei: *Hic Russi pugnarunt cum turcis*.

Cum discuția geografică privind harta este expusă cu toată competența în nota din volumul de față intitulată *Harta Moldovei de Dimitrie Cantemir*, ne vom mărgini la câteva observații în legătură cu cronologia atât de instabilă a operelor lui D. Cantemir, invocată și cu acest prilej, precum și la o interpretare mai strînsă a declarației din *Hronic* reprodușă mai sus: „Cu doi ani mai denainte *toată Hotărîrea Țării Moldovei* cu tabla gheografică, cu cită osirdie și trudă s-au putut *deplin* precum ni se pare s-au șiruit”. Termenul de *șiruit* corespunde foarte bine²⁰ latinescului *delineatus*, -a, -um, folosit în geografie și chiar în titlul hărții Moldovei gravate în Olanda în 1737: „Principatus Moldaviae nova et accurata descriptio *delineante* principe Demetrio Cantemirio”. (Observăm, în treacăt, adoptarea în 1737 a termenului de *descriptio* în loc de *tabula*, probabil după indicația lui Antioh, cu gândul la textul *Descrierii*). Așa cum e formulată fraza, ea are în vedere faza ultimă de definitivare a lucrării. Oare întîmplător este subliniată ideea de totalizare și împlinire (= *toată* hotărîrea... *deplin*... etc.)? Nu cumva această definitivare a constat în reunirea sau asamblarea unor hărți parțiale alcătuind materialul său pregătitor? În felul acesta s-ar explica inegalitățile de tratare²¹ ale unor regiuni relevate în *Nota* din volumul de față. Nu este fără interes nici rezerva „precum ni se pare”, ce indică, poate, unele îndoieli apărute în cursul timpului scurs de la acea definitivare. Concluzia ce se desprinde este că autorul nu dă decît data (foarte relativă) a terminării hărții, pe cînd hotărîtoare în discuție ar fi fost determinarea momentului cînd a fost începută. (Dar în mod automat s-a socotit că acel moment ar coincide cu invitația primită din partea Academiei de la Berlin²².) Mai rămîne incertitudinea legată de data de referire de pe foaia de titlu a *Hronicului*: „În Sanct Petersburg, anul 7225 (adică 1717)”. Părerile istoricilor diferă diametral. Pentru unii e vorba de terminarea textului latin și începerea celui român, pentru alții abia de începerea celui latin. Discuția nu este încheiată nici pînă acum. Aceeași incertitudine cronologică afectează și situarea în 1714, pe baza *Istoriei Imperiului otoman*, a condamnării critice a hărților principatelor existente în acel moment, redeterminat suficient. Cît privește aluzia la lupta de la Stănilești, ea a putut fi introdusă oricînd (după lupta din 1711) pe o hartă schițată de mai înainte în elementele sale esențiale. Așadar aceste argumente nu pot inclina balanța în sensul voit. Mai valabil ar fi acela, nefolosit, al lipsei răgazului necesar pentru întocmirea definitivă a hărții în scurtul răstimp al șederii lui Cantemir în Moldova. Va trebui adoptată soluția de compromis la care s-a oprit și G. Vîlsan. Materialul hărții a fost pregătit în Moldova. Pe baza acestuia a fost întocmită „tabla gheografică” ce ne-a parvenit în cele două versiuni care redau cu anumite lipsuri originalul astăzi pierdut.

¹⁸ *Istoria Imperiului otoman*, p. 177, nota 25.

¹⁹ Declarație surprinzătoare dacă ne gândim că sub această condamnare cădea și harta stolnicului Constantin Cantacuzino tipărită în 1700 la Padova.

²⁰ Este drept că apare la Cantemir și cu un sens mai general.

²¹ De pildă atenția deosebită acordată ținutului Fălciu. Tot astfel și bogăția în amănunte a rețelei de ape.

²² Am văzut că dimpotrivă Cantemir a substituit propriul său subiect celui indicat de Academie.

Am stăruit asupra hărții, întrucât ea este legată organic de textul *Descrierii Moldovei*. Așa cum s-a mai spus și de G. Vilsan și de alții, textul este un comentariu al hărții și, la rîndul ei, aceasta este o ilustrare a textului. Ele formează un tot indivizibil, cel puțin în privința capitolelor 2, 3 și 4 din partea I de geografie propriu-zisă. Înseamnă deci că elaborarea lor a fost simultană și că datarea unui termen al ecuației va fi valabilă și pentru celălalt.

STRUCTURA DESCRIERII

Să vedem așadar *ce elemente de datare pot fi oferite de textul Descrierii, analizînd mai întîi structura sa*. Atît în manuscrisul latin „complet”, amintit mai înainte, cît și în versiunea germană dată de Büsching după manuscrisul original provenit din hîrțile lui Antioh Cantemir, lucrarea se împarte în trei părți: a) de geografie propriu-zisă, b) de politică, adică tratînd despre cîrmuire, dar cu un conținut de o natură mult mai variată, c) de expunere a religiei și organizării bisericești, urmată de alte două subiecte legate doar în mod artificial de acesta: anume chestiunea romanității limbii și cea a alfabetului chirilic. Trebuie semnalat faptul că în manuscrisul „necomplet” cu note autografe, partea a treia lipsește cu desăvîrșire²³. Înlăuntrul acestor trei subdiviziuni principale mai pot fi deosebite și alte subgrupări ce vor fi arătate la rîndul lor.

Partea I este descriptivă. Ea înfățișează țara Moldovei. Se compune dintr-un capitol introductiv istoric 1) *ce pare a fi fost adăugat ulterior*, urmat de 6 capitole, dintre care primele trei: 2) despre poziția și hotarele țării, 3) despre ape și 4) despre împărțirea în ținuturi, sînt de fapt o explicare a hărții²⁴. Urmează alte trei capitole (5, 6 și 7) scrise mai liber, în care sînt laudate bogățiile naturale ale munților, cîmpiilor și pădurilor țării, înfățișînd pe rînd resursele din regnul mineral (munții și minele), din cel vegetal (cîmpiile, pădurile și viile) și în sfîrșit din cel animal (vite, rîmătoare, fiare, păsări, albine).

Partea a II-a este istorică și explicativă. Ea e închinată factorilor activității cîrmuirii și se împarte în grupurile următoare: a) domnul și domnia, b) boierii ca instituție, slujbele lor, c) oastea. Urmează un grup d) despre curtea domnului și ceremoniile sale. În sfîrșit un alt grup e) consacrat propriu-zis cîrmuirii, cu capitolele: despre legi, despre justiție (Divanul de judecată), despre venituri, continuat cu un capitol despre tributul și darurile către Poartă, care încheie totodată în mod logic schema inițială ce poate fi urmărită în cele 14 capitole cercetate pînă aici.

Dar părăsind ordinea urmată în distribuirea materiei pînă la acest punct, mai sînt adăugate capitolele 15—19 ce ar putea eventual fi reunite sub titlul general de: populația, potrivit cu indicațiile oferite de titlurile capitolelor ce tratează: 15) despre boieri (ca neam), 16) despre ceilalți locuitori, 17) despre firea moldovenilor, 18) și 19) despre obiceiuri la nunți și înmormintări. Impresia că această parte constituie un adaos ulterior este sporită de prezentarea haotică a capitolelor 15 și 16.

²³ Vezi mai jos p. 35—36 discutarea unei scheme bipartite.

²⁴ Vezi și p. 26—27 dezvoltarea acestei aprecieri în legătură cu discutarea influenței scrierilor lui Miron Costin.

Partea a III-a se împarte în cinci capitole: despre religia moldovenilor, despre limba moldovenilor, despre literele moldovenilor, dintre care primele trei au o legătură între ele, iar ultimele două, în special cap. 4, aparțin mai degrabă unei demonstrații a romanității românilor.

Indicii ale unei remanieri a planului inițial

Analiza structurală a textului îngăduie observarea unei fragmentări destul de sugestive, care e mai puțin vizibilă în partea I, unde nu apare nici o contradicție între comentariul strict al hărții (cap. 1, 2, 3, 4) și descrierea mai liberă a zonelor de munte, de cîmpie sau pădure etc. ci doar una de stil. Dar ea se afirmă categoric în celelalte două părți.

În partea a II-a s-a putut constata o deviere de la planul coerent al capitolelor II, 1—14 inclusiv. O comparație a planului *Descrierii* cu acela al lui Cromer în vestita sa scriere: *De Polonia sive de situ, populis, moribus, magistratibus et republica regni Poloniae libri duo*²⁵ arată o potrivire perfectă a părții a doua a *Descrierii Moldovei* (despre cîrmuire) cu cartea a doua a *Poloniei*, cu excepția capitolelor 15—19 ale *Descrierii*, care corespund la Cromer cu partea finală de geografie umană din cartea I. Acolo, după descrierea geografică și împărțirea pe districte, se trece la caracterizarea poporului (fire, credință, viață de familie) apoi la nobilime, dîndu-se și o listă a familiilor nobile și în sfîrșit la țărănime (plebe), la religie și cultură. S-ar părea deci că falia observată de noi în dreptul capitolelor 15 și 16 corespunde unei remanieri a planului inițial al *Descrierii*. Dealtminteri și stilistic, capitolele următoare (17—19) se apropie de ultimele trei capitole ale părții geografice (capitolele I, 5, 6, 7).

Care a fost motivul acestei remanieri, ce corespunde unei intensificări a interesului pentru problema începuturilor statului și totodată unei înclinații de a căuta corespondențe rusești pentru diferite stări sau noțiuni din Moldova? Acest motiv poate fi dublu. Pe de o parte dorința de a lărgi schema inițială spre a cuprinde toate materiile tratate de Cromer în Cartea I, pe de alta, hotărîrea de a-și îndrepta mai stăruitor atenția asupra problemei începuturilor.

Analiza critică a capitolelor II 15 și 16 despre boieri și despre țărani

Dacă se urmărește organizarea materialului din *Descrierea Moldovei*, se constată că fiecare din cele trei părți constitutive ale sale, este precedată de un capitol introductiv, care fixează cadrul istoric al *Descrierii*, stăruind asupra afirmării romanității poporului. Dar—amănunt cu totul excepțional—și cap. II 15 este prevăzut cu o asemenea introducere, cu simpla deosebire că ea nu există separat, ci face parte integrantă din el. Așadar capitolul 15 *Despre neamul boieresc din Moldova* nu apare ca o continuare a expunerii despre cîrmuire, ci mai degrabă ca începutul unui alt ordin de preocupări. Se impune tot mai mult problema genezei statului moldovean, înaintînd în trecut pînă la primul descălecat. În același timp apare dorința de a înfățișa Moldova ca fiind în rînd cu statele cele mai dezvoltate. De aceea nobilimea va trebui, întocmai ca în apus, să fie legată de moșia ce poartă numele boierului respectiv, sau al cărei nume l-a adoptat el. Acești nobili vor trebui să aibă același sentiment de castă ca nobilimea polonă. Familiile boierești vor fi

²⁵ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 151.

împărțite în trei stări, ca cele din Rusia. Și asupra întregii cercetări va apăsa ne-curmat problema începuturilor. Anumite teorii, ca cea despre înghețarea unei populații țărănești prin colonizarea unor elemente străine, sînt împrumutate de la cronicari. Capitolul începe cu afirmarea romanității pure a moldovenilor și a limbii lor, apoi trece la al doilea descălecat și la Dragoș de la care se trag primele boierii. Acesta, potrivit cu vitejia și credința tovarășilor săi, le distribuie demnități și slujbe (acesta deci fiind elementul ce conferă boieria), iar satele și le întemeiază ei înșiși și le dau sau le adoptă numele (care corespunde așadar numelui nobililor din feuda-lilor de tip occidental)²⁶. Sînt colonizați țărani aduși din Polonia²⁷ pentru a se îndeletnici cu munca cîmpului.

În cursul vremii se așază în țară și boieri de origine străină, greci și balcanici refugiați aici, tătari creștinați, robi (!) cerchezi și georgieni aduși de domni de la Țarigrad și puși apoi în dregătorii în Moldova, în sfîrșit poloni. Urmează împărțirea boierilor în trei stări, comparate cu cele din Rusia. De pildă, starea I cu *boiarski rod*, starea a II-a cu cea a *dvorianilor*. În al treilea rînd stau călărașii, iar după aceea sînt amintiți răzășii, asemenea *odnodvorților* din Rusia. Partea cea mai slabă este cea referitoare la primele neamuri boierești din Moldova înfățișate într-o listă²⁸ alfabetică necompletă, nenuanțată și necontrolată suficient²⁹. (Lucrul e cu atît mai curios cu cît în *Hronic* este pomenită o scriere despre genealogiile³⁰ familiilor boierești din Moldova, alcătuită de Dimitrie Cantemir.) Abia după aceea se trece la vremurile mai apropiate și este amintit obiceiul bun din trecut de a pune pe boierii tineri să-și facă ucenicia în slujbe modeste, în contrast cu practica ulterioară și cu consecințele ei nenorocite, existența unor mari boieri incapabili, fără experiență și disciplină, trufași, mînioși etc. În încheiere se arată chipul în care dom-nul distribuie boieriile în ziua de 1 ianuarie. Această parte și-ar fi găsit perfect locul în grupul despre domn și domnie, ca și în acela despre boieri (ca instituție).

Capitolul 16 îl continuă pe cel precedent cu privire la așezarea de elemente străine în Moldova (boieri și țărani). Ca și în acela, se caută echivalențe rusești pentru noțiuni din Moldova. Prețul mierii este redat în ruble! Dar spre deosebire de formularea din cap. 15, de data asta se afirmă hotărît că boierii ar fi folosit metoda unor expediții armate spre a aduce din țările vecine prizonieri, așezați apoi ca „vecini” pe moșiile lor. Această nouă versiune—adoptată după redactarea capi-

²⁶ În textul acestui capitol se întilnește o afirmație destul de uimitoare care nu a fost subliniată pînă acum. Vorbînd de neamurile boierești (*stirpes*) se adaugă: *Ad tantam paupertatem fuerint redactae ut e quinque millibus aularum quas olim possidebant, vix quinque retinuerint, ipsa tamen progenies incolumis conservatur.* (D. Cantemir, *Opere*, ed. Acad., I, p. 114). Termenul *aularum* pare destul de neobișnuit. Despre ce poate fi vorba. De curți boierești? de gospodării țărănești? Cifra este neverosimilă. Cum s-ar putea afirma că ajunseseră la așa mare sărăcie încît din 5 000 de curți ce le aveau odată, astăzi abia le-au mai rămas 5? Este o disproporție flagrantă, chiar dacă s-ar socoti că cifra de 5 000 s-ar referi la totalul curților și 5 la cota parte rămasă unei familii (?) În versiunea românească a lui Constantin Măciucă citim p. 153... „că din 5 000 de gospodării pe care le aveau *mai fiecare* în stăpînire altădată, abia le-a mai rămas *cîte vreo cinci*”.

²⁷ Vezi textul latin *rusticorum e Polonia abactorum*. Acest termen poate să însemne „mînați, alungați, luați cu sine”, etc. În D. Cantemir *Opere* II, ed. Academiei el e tradus prin: „alungați”.

²⁸ Probabil urmînd exemplul dat de Cromer în capitolul său despre nobili.

²⁹ Este probabil că lista a fost întocmită după despărțirea lui Cantemir de moldovenii care îl însoțiseră în Rusia. Pentru o listă a acestora din urmă vezi Grig. Nandriș, *Rumanian exiles in 18th century Russia*, în „Revue des Études roumaines” I, 1953.

³⁰ În ea era vorba și de descendenții unor familii vechi bizantine, și de boieri ce s-ar fi tras din Bathorești, precum și de coborîtorii lui Tamerlan (!) (e vorba aci, bineînțeles, de Cantemirești).

tolului al 16-lea într-o primă formă — se datorește unei interpretări (eronate dealtminteri) a termenului de „vecin”. Introducerea în capitolul 16 a noilor concluzii se face pe calea interpolării unui pasaj mai substanțial care întrerupe șirul firesc al textului și dă naștere unor contradicții flagrante. O citire atentă a textului îngăduie afirmarea că și această interpolare s-a făcut în două etape. Așadar surprindem aici într-o formă concretă trecerea timpului, de la un capitol la altul, de la o pagină la alta. Să urmărim desfășurarea capitolului.

El începe cu o declarație de uimire în fața varietății infinite de neamuri deosebite ce locuiesc în Moldova. Sint înșirate pe același plan și neamul moldovenilor „ai căror strămoși s-au întors din Maramureș”, și acelea ale numeroșilor („mulți”) greci, albanezi, sârbi și bulgari, poloni, cazaci, ruși, unguri, nemți, armeni, evrei și țigani, trăind aici. Despre turci, care nu se pot așeza în țară, se face o mențiune specială. Abia după această înșirare uniformă urmează o clasare a lor după gradul de libertate de care se bucură. De fapt, toți sint declarați liberi, afară de ultimii cinci, dintre care armenii și evreii sint *supuși*, avînd și libertatea cultului, în vreme ce — vorbind de țigani — se evită folosirea termenului de robi, ce nu ar suna bine în urechile unor occidentali, ocolind acest termen prin lămurirea că ei sint împrăștiați în tot locul, aflîndu-se în stăpînirea diferiților boieri. (Sint deci omiși aceia ai mănăstirilor și ai domnului!) Lămuririle date pe parcurs temperează formularea exagerată de la început, care, asociată cu subliniera libertății de cult, ne duce cu gîndul la una din enunțările principale ale lui Reicherstorffer în *Chorografia Moldovei*, tipărită la Viena în 1541. Cantemir a putut să cunoască acest opuscul și, ca orice om cu cultură cărturărească din vremea sa, înclinat să caute în cărți realitatea ce o avea sub ochi, el a împrumutat poate această caracterizare, căreia autorul îi dăduse un sens pilduitor pentru epoca aceea, subliniind spiritul de toleranță al domnului Moldovei, Petru Rareș, în vreme ce domnul cărturar îi dădea acum o altă valorificare, mîndrindu-se cu această varietate. Dar după acest început de capitol de un caracter mai mult retoric, se revine la realitate, arătîndu-se numărul redus al unora din acești străini, sau caracterul temporar al șederii lor. În mijlocul acestei prezentări, apare în modul cel mai neașteptat, între pasajul despre evrei și cel despre țigani, mențiunea că „rușii” (=rutenii) și ungurii au avut totdeauna în Moldova starea de șerbi” (în sensul de țărani dependenți, iobagi)! Problema acestor țărani este înfățișată mai departe într-un mod contradictoriu care se explică prin soluțiile succesive adoptate de autor și introduse în text în rînduri diferite, fără o armonizare a lor. Surprindem cristalizarea unor idei centrale substituite altora, valabile pînă atunci și neînălăturate din textul remaniat. De pildă, se declară: „*Moldovenii adevărați, în afară de boieri — ale căror clase le-am înfățișat mai sus — sint sau tîrgoveți, sau țărani*”. Dar după pasajul despre tîrgoveți, cînd să treacă la țărani, autorul declară: „*Țăran curat moldovean nu se află (!) și cei care se găsesc se trag fie din ruși, fie din transilvăneni sau, cum se numesc obișnuit la noi, ungurieni*”³¹. Demonstrația ce urmează e foarte confuză.

³¹ Această afirmație nu este urmarea unor constatări contemporane și directe ale autorului cu privire la caracterul etnic al țăranilor moldoveni, ci este rezultatul la care ajunge în mod inevitabil, pe cale de deducție în urma premisei că Dragoș a găsit țara „deșertată de locuitorii săi”. A fost deci nevoie de o colonizare. Totodată Cantemir este influențat de Gr. Ureche (Simion Dașcăul) și de Miron Costin, care în *Poema polonă* (Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, p. 232—233) pomenește și el de pretinsul Iașko din Sniatyn, întemeietorul Ițcanilor, apoi descrie cu imaginație bogată colonizarea rapidă a țării: „Dragoș împrăștie pe rumâni în cîmpii, pe sașii meșteșugari și pe ruteni îi așază lingă munți, pe slujitorii lui îi împinge în cîmpiile de mai jos. Așază și pe rutenii fermieri din Pocuția și Podolia... etc. etc.”.

Spre deosebire de reconstituirea trecutului din capitolul precedent cu referire la originea neamurilor boierești din Moldova, acum se trece la o explicație mai radicală. Dragoș a împărțit tot pământul Moldovei însoțitorilor săi „în primul secol al întemeierii . . . noua țară fiind deșertată de locuitorii săi” iar noua nobilime a pornit după un timp în expediții de pradă ca să strămute cu forța pe țărani dependenți din țările vecine în Moldova, pe moșiile sale. Aceștia sînt „vecinii” din vremea sa. (Se constată că ideile autorului au evoluat și în privința temeiului nobilimii. În cap. 15, Dragoș distribuie demnități și slujbe, acestea fiind elementul ce conferă boieria. Iar în cap. 16, el distribuie tot pământul Moldovei și stăpînirea acestui pămînt este factorul care conferă nobilimea.) Singurul argument invocat de Cantemir în sprijinul originii străine a țărănimii iobage este tălmăcirea (greșită) a termenului de „vecin” dat în Moldova țaranului dependent. Cît privește raționamentul bazat pe deosebirea dintre populația din Țara de Sus și cea din Țara de Jos, cum că sînt mai multe gospodării țărănești în Țara de Sus și mai puține în Țara de Jos³² unde țărani au fost cumpărați (!) de la stăpînii lor din Țara de Sus și mutați (!) în Țara de Jos, sau provin din aservirea silnică a unor răzăși ce și-au vîndut partea de moșie, el este infirmat de propriile afirmații din paginile următoare. Căci tot el lămurește că țaranul nu poate fi vîndut decît odată cu moșia și nu poate fi mutat din satul în care s-a născut. Cît despre vecinii proveniți din răzăși aserviți, însăși existența acestora infirmă categoric teoria că țărani moldoveni ar fi de origine străină. Așadar din cele trei moduri de recrutare a vecinilor, două sînt închipuite și doar al treilea este confirmat de procedura în uz pentru dovedirea stării de om liber la pîra unui boier, în fața instanțelor de judecată.

S-a arătat mai sus că introducerea pasajului despre vecini într-un text gata redactat a dus la contradicții și incoerență. Iată un exemplu. Fraza: „*Cei care au fost aduși din Polonia în mijlocul Moldovei . . .*” nu se leagă de pasajul imediat precedent în noua restructurare a capitolului care se referă la răzăși, ci de unul mai depărtat ce se termină cu cuvintele: „. . . iar pe lucrătorii pămîntului, să-i mute de acolo pe moșiile lor”, în care este vorba de strămutarea cu sila a șerbilor ruteni din Polonia. Se pot deci determina mai multe momente relative la geneza țărănimii atinsă în acest capitol. Ele se deduc din enunțările următoare: a) „Moldovenii adevărați sînt boieri. . . țirgoveți și țărani”; b) „Țaran curat moldovean nu se află”; c) și din demonstrația bazată pe numele de vecini. Textul fărîmițat de intervenții din momente diferite nu revine la o coerență normală decît atunci cînd este descrisă situația țaranilor contemporani, subliniindu-se starea lor nenorocită, de care sînt scutiți doar cei din ținuturile libere ale Cîmpulungului Sucevei, Vrancei și Tigheciului. Despre atitudinea lui Cantemir față de țărani va fi vorba ceva mai tîrziu.

Ultimele trei capitole despre firea și obiceiurile moldovenilor, care încheie această parte, nu oferă suprapuneri de felul celor aflate în capitolele 15 și 16. Cel mult se observă în redactarea lor un amestec de retorică și prezența unor aforisme de moralist, dar numai ca niște podoabe de stil ce nu intră în cadrul unei analize ca aceasta.

³² Această deosebire dintre Țara de Sus și Țara de Jos este luată probabil tot din *Poema polonă* (Miron Costin, *loc. cit.*): „În Țara de Jos nu era nici un șerb, toți se numeau arcași și călărași și lucrau numai pentru dinșii, iar pentru cei bogați lucrau *șigani cumpărați*”. Vezi și *Hronic*, p. 325.

Partea a III-a, *Despre starea bisericească și literară a Moldovei*, își afirmă caracterul neomogen prin chiar titlul său. Dacă primele trei capitole: *Despre religia moldovenilor*, *Despre ierarhia bisericească* și *Despre mănăstirile din Moldova*, accentuează prin titlurile lor legătura dintre ele, în schimb asocierea lor cu celelalte două: *Despre limba moldovenilor* și *Despre literele moldovenilor* este mai puțin aparentă³³. Dar impresia de neomogen se lasă și asupra cuprinsului grupului dintii. Capitolele III, 1 și 2 sînt alcătuite din fragmente aparținînd unor momente deosebite, legate între ele în mod artificial. Așa de pildă, capitolul 1 începe cu o introducere despre mitologia „scitică” pomenită de cronicile rusești³⁴ și atribuită de Cantemir dacilor considerați cu probabilitate de origine scitică, pe urmele lui Cluvier, și se încheie cu evocarea întru chipărilor străvechi din folclorul moldovean pe care D. Cantemir le credea supraviețuiri ale cultului dacic. Acest început și acest sfîrșit de capitol care încadrează expunerea propriu-zisă, aparțin aceleiași etape mai tîrzii³⁵, semnalate cu prilejul capitolelor 15 și 16, cînd apar referințe la stări, noțiuni și obiceiuri din Rusia. Înlăuntrul acestui cadru „dacic” se succed considerații generale asupra sincretismului roman și al cultului familiar care favorizau închinarea la idoli, asupra creștinării dacilor (sub împăratul Constantin!) și asupra devotamentului moldovenilor pentru ortodoxie. Este definită și calitatea credinței lor, ferită de orice erezie în tot cursul vremii, pentru că se mulțumesc cu cuvîntul evangheliei și lasă deoparte subtilitățile discuțiilor teologice.

Atitudinea moldovenilor față de biserica romano-catolică este tratată cu o pronunțată notă polemică. Se încearcă totodată a se demonstra că biserica romană s-a abătut de la dreapta credință (ortodoxă) destul de tîrziu, în orice caz după trecerea lui Dragoș în Moldova! Această digresiune se încheie cu fraza: „După acest înconjur, să ne urmăm însă drumul!”. Urmează deosebirile de dogmă dintre moldoveni (=ortodocși) și catolici, precum și de cult (felul comuniunii *sub utraque specie*, prohibirea „chipului cioplit” în biserici, folosirea versiunii „Celor 70” și nu a Vulgatei). Sînt arătate rigorile postului ortodox și semnalate exagerările unor practici ascetice pe care autorul le declară superstițioase. Termenul acesta, folosit în alt sens, îngăduie revenirea la punctul de plecare, cu o listă a numelor misterioase pe care le pomenește poporul de jos neluminat, ca rămășițe vii ale cultului străvechi al Daciei. De astă dată însă, numirile lor nu mai seamănă cu cele de la început, cu excepția doar a numelui Lado. Capitolul se încheie cu simpla înșirare a acestor nume. Dar într-o fază ulterioară li se adaugă note lămuritoare care întrec în întindere tot textul capitolului și în care, pentru unele măcar din aceste ființe supranaturale, se propun modele sau echivalențe *romane*. Timpul, care răstoarnă totul și inversează scara valorilor, a mutat centrul de greutate al acestui capitol tocmai în notele sale, adică într-un adaos la adaosul nefiresc de care a fost vorba. Pentru Cantemir însă, centrul întregii expunerii fusese definirea punctului de vedere ortodox față de cel catolic, urmînd aici desigur pe dascălul său Ieremia Căvela

³³ Legătura adevărată dintre religie, limbă și litere (alfabet) decurge tot din argumentarea romanității poporului și graiului românesc. Trebuia explicată anomalia folosirii de către acesta a limbii slavone și a alfabetului chirilic. La Miron Costin (*Cronica polonă*, cap. *Despre religie*) explicația este cuprinsă într-o frază: „Din Serbia a adus această țară, împreună cu sfințirea episcopilor, și literele și limba sirbească aici în țară” (Vezi și *De neamul moldovenilor*, cap. 6).

³⁴ După *Sinopsitul istoriilor rusești de la Kiev*, tipărit mai întîia la 1674. Vezi P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 153.

³⁵ Databilă după intrarea secretarului Ilinski în slujba lui Cantemir, în 1718.

care tratase „cele cinci deosebiri între biserica grecească și cea romană” într-o disertație în limba greacă cu acest titlu, încă din timpul șederii sale la Londra în 1667 (manuscrisul se află în Biblioteca Bodleiană de la Oxford).

Se pot deosebi cel puțin trei momente diferite în redactarea părții a III-a, și anume a) faza discuției religioase care e cea mai veche, b) cea a descoperirii *Sinopsisului* prin intermediul lui Ilinski, c) și ultima, cea a redactării notelor capitolului III₁, dând unora din figurile mitologice „dacice” o interpretare romană.

D. Cantemir și eresurile populare. Unele din aceste note ni-l înfățișează pe Cantemir ca pe un bun cunoscător al credințelor și eresurilor poporului „neluminat”, dar de care nu se deosebește prea mult când se arată convins de puterea descîntecelor la care a fost el însuși martor. Scena povestită este simplă, fără nimic demonic. Gesturile poruncite sînt gesturi obișnuite, de toate zilele. Stranii sînt însă efectele lor: comunicarea iluzorie între om și cal, de pildă, între ființa prezentă și cea evocată prin practici elementare, fără acea crispăre îngrozitoare descrisă în mod dramatic de Bandini cu cîteva decenii mai înainte, mai degrabă ca un acces de epilepsie, înțeles însă ca o posesiune diabolică. Dar chiar și tonul de imparțialitate cuminte al acestei mărturii directe stîrnește pînă și protestul editorului german Büsching³⁶, indignat că un om ca Dimitrie Cantemir nu este ferit de superstiție. El acuză „epoca acestuia”, adică etapa precedînd veacul luminilor în care trăia și el.

O împărțire mai metodică a materiilor ar fi cuprins toată partea aceasta de folclor în grupul de capitole 17, 18, 19, tratînd despre obiceiurile moldovenilor.

Capitolul următor — Despre ierarhia bisericească — se compune la rîndul său din două părți distincte: una arătînd raporturile dintre biserică și stat (adică dintre mitropolit și domn, precum și dintre restul clerului și domnie pe de o parte — și mitropolit pe de alta)³⁷, cealaltă înfățișînd situația mitropolitului față de Patriarhia de Constantinopol.

D. Cantemir și pretinsa atîrnare a Bisericii moldovene de Scaunul ohridean.

Aproape jumătate din capitol este consacrată pretinsei scoateri a bisericii Moldovei de sub autoritatea Patriarhiei de Constantinopol și supunerii ei scaunului de Ohrida îndată după conciliul de la Florența, și ca o consecință a acestuia. Este drept că și Miron Costin în *Poema polonă* pomenește de o asemenea supunere care ar fi durat pînă în vremea lui Radu Mihnea și care s-ar fi produs tot în vremea conciliului de la Florența (1439). Dar el o atribuie lipsei din Constantinopol a patriarhului ce îl însoțise pe împărat la acel conciliu, din care cauză sfințirea primului mitropolit moldovean a trebuit să fie cerută de către Alexandru cel Bun la Ohrida. Apare așadar și la Miron Costin această asociere gratuită între pretinsa supunere la scaunul de Ohrida și conciliul din 1439, pe care îl situează și el în timpul domniei lui Alexandru cel Bun³⁸. Dar la Cantemir datele problemei sînt altele. Nu mai este vorba de instituirea primului³⁹ mitropolit al Moldovei, lipsită pînă atunci de o organizare bisericească, ci de înlocuirea mitropolitului existent⁴⁰ care ar fi

³⁶ În versiunea germană a *Descrierii*.

³⁷ Subiect tratat de altmînter în esență în capitolele despre domnie (Partea a II-a, cap. 1).

³⁸ Eroare care se află și în cronica lui Ureche.

³⁹ Primul mitropolit a fost instituit sub Petru Mușat în intervalul 1381–1387.

⁴⁰ Mitropolitul existent în 1439, Damian, era mitropolit al Sebastiei și Moldovei. El nici nu ar fi reprezentat la sinodul din Florența mitropolia Moldovei, ci doar pe cea a Sebastiei. Vezi Remus Ilie, *Mitropolitul Damian la Sinodul din Florența*, în „Rev. istorică”, 1929, ian. — martie.

subscris în acel conciliu la unirea bisericilor. A fost deci trimis în Moldova un alt mitropolit, bulgar de neam, care a fost sfințit la Ohrida. În sprijinul acestei teze, Cantemir redă o pretinsă gramată a patriarhului Partenie către Vasile Lupu, cerându-i să restabilească legătura cu Patriarhia de Constantinopol, pe care acesta a și restabilit-o îndată, primind apoi confirmarea de la soborul de la Iași ce fusese adunat contra „iconoclaștilor” (!)⁴¹. Textul invocat este apocrif, cum a arătat P. P. Panaitescu (*op.cit.*, p. 155). Dar spre deosebire de uricul închipuit al lui Ștefan cel Mare pentru miticul strămoș al Cantemirilor, Teodor numit căpitan de Tigheci, — gramata apocrifă a patriarhului Partenie nu răspundea unui interes măcar și depărtat al lui Cantemir sau alor săi. De aceea inventarea sa este greu explicabilă. Este oare o creație *ex nihilo*? Sau cumva o transpunere în această formă a unei versiuni fanteziste primitivă însă de bună? Într-un pasaj din *Sistema religiei mahomedane*, tipărită în rusește în 1722, Cantemir atribuie lui Vasile Lupu un rol determinant în depunerea și uciderea patriarhului Chiril Lucaris, amănunt necunoscut istoriografiei pînă atunci, după cum se subliniază cu tot dinadinsul (*ibidem*, p. 218). Este vorba și aici de raporturile lui Vasile Lupu cu un patriarh ecumenic, după un izvor rămas necunoscut. Nu ar fi exclus ca izvorul să fie același pentru amîndouă informațiile, tot atît de puțin adevărate. Merită atenție nuanța folosită de Cantemir: „i-a trimis o gramată cu un cuprins *cam (fere)* de felul acesta”.

Cu toate deosebirile între versiunile lui Miron Costin și D. Cantemir, există între ele un fel de simetrie. Amîndouă asociază (dar în alt fel) presupusa supunere de Ohrida de ținerea conciliului de la Florența, amîndouă repetă eroarea lui Gr. Ureche situîndu-l în vremea lui Alexandru cel Bun; în sfîrșit amîndouă indică niște date relativ recente pentru reintrarea sub autoritatea constantinopolitană și anume domnia lui Radu Mihnea, potrivit cu Miron Costin, sau cea a lui Vasile Lupu după versiunea lui Cantemir. Se poate oare vorbi de un izvor comun⁴²? Sau avem cumva la Cantemir o reluare, în sensul unei corectări și amplificări a informației aflate la Miron Costin? Cantemir știe că nu este vorba de întemeierea bisericii moldovene și de instituirea *primului* ei mitropolit (care este anterioară cu vreo cinci decenii, adică de prin 1381—1387, în timpul domniei lui Petru Mușat), dar nu știe nici el de ce natură a fost lungul conflict dintre patriarhie și biserica moldoveană, care a fost aplanat doar după venirea la domnie a lui Alexandru cel Bun.

— Capitolul *Despre mănăstiri* dă numărul mănăstirilor mari (4) și mici (200), împărțirea lor în închinată și slobode, regimul călugărilor, și subliniază obiceiul de a primi și ospăta pe cei ce vin să bată la poarta lor, indiferent de nație și de religie. Capitolul acesta lasă o impresie de lucru neterminat. *Lipsește orice mențiune a mănăstirilor însemnate pe hartă*, pînă chiar și a ctitoriei Cantemireștilor, mănăstirea Mira, înfățișată pe ea mai arătos ca celelalte. Dar nu este lipsit de interes faptul că nici Miron Costin nu pomeneste de mănăstiri în scrierea sa *De neamul moldovenilor* și nici în cele corespunzătoare din limba polonă: *Cronica polonă* și *Poema polonă*.

Ultimele două capitole *Despre limbă* și *Despre literele moldovenilor* îl readuc în prim plan pe cronicarul moldovean.

⁴¹ În realitate soborul prezidat de mitropolitul Kievului Petru Movilă s-a întrunit pentru definirea crezului ortodox față de cel calvin.

⁴² Vezi Al. Elian, *Moldova și Bizanțul în secolul al XV-lea*, în volumul *Cultura Moldovei în timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1964.

D. Cantemir despre latinitatea limbii române și despre graiul românilor. Demonstrația despre latinitatea limbii este o reluare mai amplă și sistematică a temei enunțate mult mai succint de Miron Costin în *De neamul moldovenilor* sau în *Cronica polonă* unde se dă și o listă comparativă de exemple de cuvinte latinești și românești⁴³ (substantive și verbe). Din *De neamul moldovenilor* provine trimiterea la fraza lui Kovácsóczy (citată însă mai corect de Cantemir care a recurs apoi direct la textul lui Topeltin în care e redată), precum și argumentul numirii aproape identice date de străini românilor și italienilor. Comentariul lui Miron Costin la citatul amintit mai sus lasă deschisă problema derivării limbii românești din cea latină sau cea italiană, aceasta din urmă așa de discutată, de desmierdată, cât că este limbă îngerească îi zicui. Și întru unele voroave peste samă și aduce cu a noastră, mai ales în aceste silaves: dellia, di, delea voi, vo siniorio — cum la noi: la dumneata, de la tine, de la dumneata, la voi, de la voi; care acestea în limba latinească, adică rîmlenească, acum nu încapă ce cură fără acestea în măsurile sale⁴⁴. Cantemir pornind de aici întocmește o expunere a argumentelor opuse: a) pentru derivarea limbii române din cea latină, b) pentru derivarea ei din italiană. Fiecare din aceste teze este urmată de trei argumente, istorice pentru cea dintîi, gramaticale pentru a doua. Cu un fel de imparțialitate rece, mai mult aparentă, el se ferește să intervină în discuția dintre cele două tabere, dar după enunțarea celor două grupe de argumente, mai adaugă alte trei contraargumente împotriva tezei a doua, a derivării din italiană. Dintre acestea cel mai valabil este acela despre „articolul prepus și postpus... etc.” a cărui tratare impersonală a impresionat pe N. Iorga, care a comparat tonul nefresc al acestei pretenții de imparțialitate cu căldura cu care „apără autorul *Hronicului* puritatea latină a limbii noastre”. Dar imparțialitatea proclamată cu un fel de ostentație nu este decît o mască pentru a ascunde faptul că în realitate el însuși făcea parte dintr-una din tabere. De aceea și conchide invocînd mărturia lui Kovácsóczy („Covatie”). Este totuși de netăgăduit că acest ton de demonstrație aproape didactică nu se mai întilnește niciodată în toată *Descrierea Moldovei*⁴⁵. Dar se strecoară și aici cîte o greșeală. De pildă, afirmația că numele de *vlahi* la unguri și poloni ar fi comun pentru români și italieni. În realitate ungerii foloseau două numiri foarte asemănătoare: *oláh* și *olasz*, nu una.

Partea a doua a acestui capitol se referă la limba vorbită și se întemeiază pe observații directe, nu pe speculații erudite ca discuția savantă care a precedat-o. Observațiile privesc vocabularul și pronunția ce variază în cuprinsul Moldovei după anumite regiuni, sau în afară, deosebind pe moldoveni de munteni și ardeleni după modul lor de rostire. Cuțovlahii însă ocupă un loc aparte. Nu este vorba de urmărirea unui proces în timp, ca cel schițat de Miron Costin în *De neamul moldovenilor*, cap. VI, unde atribuie „strămutarea graiului” mutării temporare a

⁴³ Este adevărat că și Gr. Ureche dă o listă de cuvinte latine sau „frincești” (italiene) dar concepția sa este mai confuză și lipsește citatul din Kovácsóczy („Covatie”).

⁴⁴ Dar în alt loc (*ibidem*, cap. VI) tot el citează pe Topeltin: „... limba lor este limba vechilor romani, amestecată sau mai mult stricată cu sirbească, rusească, dățască, horvatească, slovenească... etc.” și apoi pe același Kovácsóczy despre „graiul de casă a ardelenilor [care] mai mult are în sine însămnarea graiului romanesc [= roman] și lătinesc decît a graiului de acum a italienilor”, și se pronunță hotărît pentru derivarea limbii din latină: „... graiul tot de la rîmleni izvorît este”. Iar în *Cronica polonă* găsește formula... „este adevărată latină stricată, ca și italiana”, dar avînd „întreaga temelie a vorbirii [= sintaxa] după limba latină și o mare parte din cuvinte neschimbate... etc.”

⁴⁵ În schimb îl regăsim adesea în *Hronic*.

populației refugiată dincolo de munți: „Că unde dzice lătinește *Deus*, noi dzicem... Dumnădzău, *meus*, al mieu, *țelum* (=coelum), ceriul, *homo*, om...”. Dimpotrivă, explorările lui Cantemir din această parte a cercetării limbii se întind uniform pe toată suprafața țării și se mențin la timpul prezent. De un interes cu totul special este semnalarea pronunției diferite a femeilor față de a bărbaților din Moldova. Deși Cantemir enlătură explicația unei particularități regionale în acea pronunție atribuită de el exclusiv femeilor pe tot întinsul țării, s-ar părea totuși că el s-a lăsat cucerit și aici de o tendință spre un anumit pitoresc senzațional, ca și în privința acelor oi năzdrăvane și a altor minuni ale naturii de care pomenește cu toată convingerea în cap. 5—7 din partea I. Căci, în orice caz, nu poate fi vorba decît de o deosebire de nivel de cultură care se manifestă la o anumită pătură, aceea a oamenilor de rînd, unde în adevăr femeile, mai izolate, pot reprezenta un nivel mai scăzut față de al bărbaților ce participă la activități mai variate, și deci sînt mai susceptibili a-și corecta vorbirea. Este evident că acest pasaj nu se referea la femeile din sînul boierimii, sau măcar la acelea din tîrguri și orașe, și nici chiar la toate acelea din lumea țărănească, ci la cele necăjite și bătrîne, încremenite în neștiința lor, de unde și expresia de „feciori de babă” reproducă de Cantemir.

Ultimul capitol despre „literele moldovenilor” este consacrat literelor în ambele sensuri ale cuvîntului. Căci pornind de la alfabetul chirilic el se termină cu studiul în Moldova al „literelor” grecești, italienești și latinești. Alfabetul chirilic este iarăși asociat cu scaunul de la Ohrida și acesta cu conciliul de la Florența (1439) din cauza căruia, printr-o minune cronologică, Alexandru cel Bun (mort în 1432) a fost determinat să înlocuiască alfabetul latin, folosit pînă atunci (!), prin acela chirilic, dînd naștere stării de „barbarie” de care suferă Moldova. După cîteva explicații despre alfabet (numărul și forma literelor) despre folosirea limbii române pentru socoteli și a celei slavone pentru texte religioase sau oficiale, se subliniază din nou întinericul adînc al „barbariei” ce se datora felului învățămîntului, redus doar la citirea și scrierea limbii slavone, a cărei gramatică rămînea aproape necunoscută din lipsă de manuale și al cărui orizont era limitat la cîteva texte religioase. Lumina a venit cu învățămîntul limbii grecești sub Vasile Lupu, cu instalarea de tiparnițe grecești și românești și cu pătrunderea limbii țării în Biserică. Același lucru s-a întîmplat și în Țara Românească sub Șerban Cantacuzino. (Despre Matei Basarab nu se pomenește.) Studiul limbii latine vine la sfîrșitul veacului să desăvîrșască progresul început. Este lăudat exemplul lui Miron logofătul⁴⁶ [Costin] „*cel mai exact istoric al moldovenilor*” care și-a trimis fiii la studii în Polonia. La rîndul lor, domnii aduc dascăli învățați ca să le instruiască fiii, mai întîi Constantin Duca, mai apoi însuși părintele autorului care „a chemat în Moldova pe prea învățatul ieromonah Ieremia Cacavela Cretanul și i-a încredințat instruirea fiilor lui, și de atunci mai mulți moldoveni s-au îndeletnicit cu „literele” grecești, italienești și latinești”.

Așa se termină textul *Descrierii* în forma în care a ajuns pînă la noi, cu acest final, care nu are nimic final, și nu poate constitui încheierea unei lucrări de seama *Descrierii Moldovei*.

⁴⁶ *Miron quidam logotheta*. Acest *quidam* (= un oarecare) pare cam ciudat. Să fie cumva o eroare în loc de *quondam* (= răposatul, fostul logofăt?)

Pentru o determinare cronologică chiar și relativă a acestei părți, avem două indicii prețioase: urmărirea formei în care mai este menționat Miron Costin⁴⁷ de către D. Cantemir în *Viața lui Constantin antmCr* și în *Hronic*, și rolul atribuit *Poemei polone* în informarea solilor poloni în trecere prin țară. În adevăr, când a trecut prin Moldova solia extraordinară a Poloniei condusă de Rafael Leszczynski, în februarie—martie 1700, Wargalowski, pisarul domnului Antioh Cantemir, a înmănat unui membru al soliei drept material informativ, o copie manuscrisă a *Poemei polone* (scrisă de Miron Costin în 1684 în Polonia). Manuscrisul, păstrat și astăzi la Universitatea din Cracovia, poartă o însemnare: „10 septembrie 1700, mi s-a dăruit această carte în Iași în timpul soliei în Turcia, pentru informație asupra Valahiei, de către Wargalowski, pisarul domnului Constantin Cantemir”. (Trebuie lămurit că data de 10 septembrie este cea a însemnării și nu a înmînării *Poemei*, care a avut loc în vremea șederii la Iași, 27 febr.—2 martie. „Valahia” este numirea pe care o dădeau polonii Moldovei, iar domnul Moldovei în 1700 nu era Constantin, ci fiul acestuia, Antioh.) În darea de seamă a soliei⁴⁸ este menționat și fratele domnului (Dimitrie) care salută pe solul mare și rostește complimentele de rigoare, apoi ia parte, alături de domn, la întvederea particulară a acestuia cu marele sol. La banchet șade lângă domn, avîndu-l pe fostul său dascăl Ieremia Cacavela de partea cealaltă. Cu polonii se întreține „despre prietenie”⁴⁹ (desigur pe latinește) și aceștia admiră erudiția sa în limba latină și educația sa aleasă. Dar dacă în această împrejurare pisarul domnului a dat polonilor ca material informativ *Poema polonă* a lui Miron Costin, acest lucru nu s-a putut face fără știrea domnului și a fratelui său, ci dimpotrivă tocmai din porunca lor. Rezultă deci că în arhiva domnească se păstra acel text al lui Miron Costin și probabil acela al *Cronicii polone*, fără a mai vorbi de acela *Despre neamul moldovenilor*.

Așadar Dimitrie Cantemir cunoștea de pe atunci *Poema polonă*, a cărei influență se întvede și în Descriere. S-ar putea deci ca încă din acea vreme să se fi gîndit la o reluare a temei tratate de Miron Costin aducîndu-i unele completări cu privire la romanitatea limbii și la adoptarea tîrzie a limbii slavone și a alfabetului chirilic, și arătînd și stadiul în care se aflau în acel moment, și ca această încercare să constituie tocmai scheletul istoric al capitolelor 2, 4 și 5 din partea a III-a, pe care o încheia cu un omagiu către dascălul său, menționat cu cinste în ultima frază, ca o încununare a celor spuse despre zorii renașterii culturii adevărate.

⁴⁷ Vezi mai sus finalul Descrierii Moldovei: „*accuratissimus Moldavorum historicus*”. În nici o altă împrejurare nu vom afla o adeziune mai necondiționată și totală. În *Vita Constantinii Cantemyrii* lauda este mai moderată: *neque litterarum erat ignarus* (știa limbile latină, polonă și rusă; a fost primul dintre boierii moldoveni care și-a trimis fiii la studii afară din țară; a continuat *Cronica Moldovei* după Ureche Vornicul. . . *satis probe et ab adulationibus parum tractus*. În *Hronic* este menționat cu zgîrcenie în legătură cu unele omisiuni ale *Cronicii* împlinite de D. Cantemir. Vezi mai jos p. 37, n. 70.

⁴⁸ P. P. Panaitescu, *Călători poloni*, București, 1930.

⁴⁹ Cum acea primire fusese precedată de tocmeli nesfîrșite, întrucît marele sol înțelegea să impună domnului noi condiții umiltoare silîndu-l să-l primească în josul scării și să-i dea locul din dreapta etc., amenințînd că altfel nu va veni, și cum negocierile se prelungiseră atîta încît banchetul a fost întîrziat cu cîteva ore pînă ce domnul, înfrînt, a trebuit să cedeze, aceste complimente „despre prietenie”, probabil pline de citate clasice și constituînd un fel de compoziție *De Amicitia*, nu puteau aduce decît o dovadă de virtuozitate retorică.

Deci momentul redactării unora din aceste pagini poate fi tocmai acesta (1700), când Dimitrie Cantemir se afla în Moldova și se bucura de prezența acolo a dascălului său. S-ar putea deci ca și acea lucrare pe care o va propune el Academiei de la Berlin în 1714 „scrisă în limba țării și care urmează să fie tradusă” să nu fie simpla traducere a scrierii lui Miron Costin, *De neamul moldovenilor*, cum a fost ipșit să creadă P. P. Panaitescu, ci o încercare efectivă de reluare a temei acestuia în felul în care spre sfîrșitul vieții va hotărî să folosească cronicile moldovenești a lui Gr. Ureche și a lui Miron Costin în alcătuirea volumului al doilea al *Hronicului* pe care îl anunțase în vol. I, când va lua însă o atitudine mai critică față de ele⁵⁰. Sau—mai bine zis—pentru a ne referi la texte cunoscute, cu o existență concretă și prezentă—așa cum a reluat efectiv în *Descrierea Moldovei* unele din temele⁵¹ *Cronicii polone*, fără însă a le supune aceluiași proces de disecție ca cel din faza *Hronicului*. Deși P.P. Panaitescu subliniază⁵² corespondența dintre aceste două opere, el nu trage concluzia evidentă a raportului real ce există între ele. Căci el nu citează direct *Cronica polonă* printre izvoarele *Descrierii Moldovei*, ci numai *De neamul moldovenilor* și *Letopiseșul* lui Miron Costin, și cel al lui Nicolae Costin, adăugînd însă că Dimitrie Cantemir nu avea cu el pe acesta din urmă, în Rusia, când a întocmit lista domnilor (din capitolul 2 al părții a II-a)⁵³. În *Descrierea Moldovei*, D. Cantemir menționează în vreo două rînduri cercetările pe care le-a ordonat pentru aflarea sau identificarea unor cetăți străvechi, de pildă, în ținutul Fălciu, cetatea „Taifalilor” pe Prut, pomenită de Herodot și care ar fi fost descoperită în mijlocul unor păduri dese, de oameni cunoscători ai locurilor trimiși de el în explorare⁵⁴ și în ținutul Cernăușilor, aproape de vărsarea Cuciurului în Prut, cetatea de lîngă satul Cozmin unde a făcut de asemenea cercetări. Dar cînd a avut el răgazul unor asemenea investigații? Desigur că nu în cursul scurtei sale domnii (noiembrie 1710—iulie 1711), umbrită de spectrul războiului. Nu găsim un alt moment în care să fi fost prezent în Moldova decît în intervalul dintre sfîrșitul anului 1699 cînd se însoară la Iași cu domnița Casandra, adusă din Transilvania, și o dată nedeterminată precis din anul următor, înainte de mazilirea lui Antioh în septembrie 1700. Curiozitatea pentru trecutul țării oglindit în textul lui Herodot poate deci fi împinsă pînă în acest an. Înseamnă așadar că încă de atunci⁵⁵ el căuta să controleze și să corecteze — în unele amănunte — viziunea de ansamblu a lui Miron Costin care i-a inspirat planul inițial⁵⁶ al propriei sale *Descrieri*.

⁵⁰ Vezi declarația din *Hronic*, ed. Academiei, p. 180, unde semnalează în general o serie de omisiuni din cronicile lui Ureche și Miron Costin pe care a trebuit să le completeze la folosirea lor în vol. II al *Hronicului* (care a rămas neterminat și nu a mai ajuns pînă la noi).

⁵¹ De pildă demonstrația romanității limbii. D. Cantemir accentuează mai categoric derivarea ei din limba latină, față de formula lui Miron Costin, la care apare pe un plan apropiat și limba italiană. Vezi mai sus p. 22—23, textul și notele 43—44.

⁵² *Op. cit.*, p. 150: „Chiar descrierea geografică a Moldovei se găsește pe scurt la Miron Costin, care în scrierile sale polone descrie cetățile Moldovei, înșiră riurile, ținuturile și orașele, vorbește despre dregătorii boierești, despre limbă, (cu un scurt glosar), despre religie *: toate acestea sînt subiectele unui capitol din *Descrierea Moldovei*”.

* (Se trimite într-o notă, doar aici, la *Cronica polonă*.)

⁵³ *Ibidem*, p. 153.

⁵⁴ Partea I, cap. 4, punctul 9, Ținutul Fălciului.

⁵⁵ D. Cantemir amintește în *Hronic* de trecerea sa pe la Galați în 1704 venind din Adrianopol, cînd i s-a adus o monedă de aur a împăratului Constans descoperită la Gherghina, dovadă în plus a cunoașterii interesului său pentru arheologia Moldovei, pe urmele lui Miron Costin. (Vezi și *De neamul moldovenilor*, cap. 5.)

⁵⁶ Adică elementele hărții, cap. I, 2, 3, 4 și cadrul istoric constituit de cap. I, 1 și I, 4 (partea finală), la care se vor adăuga mai apoi cap. II, 1 și introducerea la cap. II, 15.

Harta lui D. Cantemir și elementele geografice din Cronica polonă a lui Miron Costin. De la început era nevoie de o hartă sau poate mai degrabă de niște schițe preliminare dintre care cea mai necesară pare să fi fost aceea a cursului apelor, după care s-a călăuzit la situarea satelor și orașelor. Dar tot atîta interes a trebuit să-i inspire și înscrierea pe hartă a șanțului lui Traian și a cetăților din Moldova atribuite în general romanilor. Care va fi fost raportul dintre aceste schițe preliminare și mica hartă a Daciei și Moesiei trimisă după moartea lui Academiei din Berlin? Căci nu poate fi vorba de o confuzie⁵⁷ între mica hartă istorică a Daciei și Moesiei ce trebuia să însoțească *Hronicul* și harta Moldovei, dată la lumină de G. Vilsan, care aparținea *Descrierii*.

S-a spus pe bună dreptate că textul *Descrierii* e un comentariu al hărții, mai ales pentru capitolele 2, 3 și 4. Dintre acestea, capitolul 2, referitor la coordonatele geografice și la hotarele țării, pare să aparțină unui moment cînd harta era *gata încheiată*. El mai conține și generalități despre climă, cutremure etc. precum și o serie de lămuriri istorice legate de variația hotarelor. Capitolul următor, *Despre ape*, este în mod exclusiv un comentariu al hărții hidrografice a Moldovei la care au fost adăugate două mici însemnări despre calitatea apei potabile din Prut și din Nistru. Acest capitol poate fi pus în legătură cu lista rîurilor din *Cronica polonă*. Capitolul 4, *Despre ținuturi și țirguri*, este negreșit în legătură cu harta Moldovei contemporane care le înfățișează, dar interesul său principal se îndreaptă spre vechile cetăți, adică spre istoria Moldovei. În privința cetăților, Cantemir împărtășește convingerea lui Miron Costin că ele ar fi de factură romană. Ca și acesta el crede că maramureșenii au găsit la venirea lor orașe și cetăți pustii⁵⁸ rămase de la întemeierea dîntii a romanilor. De asemenea invocă și el, în sprijinul colonizării romane, șanțul lui Traian, ce se termină la Don, precum și mărturia istoricilor romani. Dealtminteri în capitolul 1, Cantemir adoptă aceleași vederi și cu privire la retragerea în munți, în Maramureș, înaintea barbarilor, și la dănuirea acolo timp de mai multe secole, pînă la descălecatul lui Dragoș, păstrînd mai departe și povestea vîntătorii acestuia, cu episodul care ar fi dat numele riului și țării Moldovei⁵⁹.

În prima jumătate a părții I, geografice, avem deci o fuziune de elemente pur geografice (cap. 3 despre ape), cu elemente mixte, geografico-istorice (cap. 2 despre hotare și cap. 4 despre ținuturi etc.) și cu elemente istorice propriu-zise (cap. 1). În toată această porțiune din text influența lui Miron Costin este dominantă. Și din punct de vedere geografic, capitolul 3 despre ape și capitolul 4 despre ținuturi amplifică și adîncesc temele propuse de cronicarul moldovean în *Cronica polonă*. Capitolele 3 și 4 ale *Descrierii* fac deci legătura între schema geografică a lui Miron Costin din *Cronica polonă* și viitoarea hartă a Moldovei aflată în faza ei de pregătire. Iar partea finală a capitolului 4 reia tema *Șanțului* lui Traian și a cetăților străvechi, fie din aceeași *Cronică polonă*, fie din *Neamul moldovenilor*, alcătuiind un fel de încheiere a cadrului istoric înfățișat în cap. 1. Este sugestiv faptul că o asemenea încheiere lipsește din capitolul final al „Geografiei”, care se oprește pur și simplu după pasajul despre ieruncă a cărei carne este mai gustoasă ca a fazanului.

⁵⁷ Pentru o asemenea ipoteză, vezi „Forum”, *art. cit.*, p. 81.

⁵⁸ Păreră care se află și la Ureche, însă dintr-o comparație a textelor, se vede că D. Cantemir îl urmează aici pe Miron Costin și nu pe Ureche.

⁵⁹ Vezi *Descrierea Moldovei*, partea I, cap. 1. Dar mai tîrziu, în *Hronic* (*ed. cit.*, p. 472), Cantemir respinge această explicație ca și tot episodul din care derivă, fără a pomeni de faza anterioară în care el însuși adoptase acea versiune.

După capitolele 3 și 4 care se referă în egală măsură la hartă și la vestigiile istorice atribuite dacilor și romanilor, textul se liberează, căpătînd un alt caracter. Evocarea pămîntului țării pierdute plutește într-un fel de lumină ireală. Autorul nu mai urmărește legendele în căutarea istoriei, ci crează o lume a basmelor, cu Ceahlăul ce domină tot orizontul înconjurat de urmele încremenite ale unei cavalcade fantastice, cu roua care se preface în unt, cu ghiulelele nefăcute de mîna omenească ce pot fi adunate de pe malul Nistrului, cu gropile goale lăsate de săparea sării, care se umplu la loc cu sare pînă în 20 de ani, cu peștii care cresc în aceste gropi, cu oile acelea domestice din ținutul Sorociei care au cîte o coastă mai mult dar care duse în altă parte față miei cu numărul de coaste obișnuit, și dimpotrivă, oile obișnuite aduse aici față miei cu o coastă mai mult, cu ciudatele oi sălbaticе (!) a căror buză superioară atîrnă în jos de două palme silindu-le să pască mergînd de-a îndăratele, cu porcii din ținutul Orhei cu copita întregă la care se repetă fenomenul observat la oile cu o coastă în plus, cu hergheliile de cai sălbatici pe care îi vînează tătarii din Bugeac toamna cu mare vuiet, ce răzbate și în scena înfățișată dramatic cu războiul dintre roiurile de albine prea apropiate și cu robirea albinelor învinse puse să muncească pentru cele biruitoare și, în sfîrșit, cu povestea vînatorească a ieruncii surde și proaste care nu știe să fugă de vînaător. Totuși alături de aceste ființe năzdrăvane apare și realitatea, dar oarecum transfigurată.

Despre belșugul și voia bună din țară. Acum peste tot este vorba doar de belșug. Sînt adevărate păduri de pomi roditori, sămînța aruncată în pămînt dă roade nemai-pomenit de bogate și vinul de Cotnari este mai grozav ca cel de Tokay. Aceeași binecuvîntare a pămîntului este amintită și în capitolul II 16 unde—după ce îi declară pe țararii moldoveni cei mai nenorociți de sub soare—afirmă că pe ei îi scapă de sărăcie rodnicia pămîntului. Vacile dau 40 sau 24 de livre de lapte pe zi și dacă are un om 20 de stupi, poate din venitul lor să-și plătească birul pe un an! Cei de la munte au oi, miere și poame din belșug, iar cei de la cîmp au piine, boi și cai. Este drept că cei în hotar cu tătarii o duc rău de tot, jefuiți, robiți și vînduți la Țarigrad sub cuvînt că ar fi ruși! Dar și acolo mai este o scăpare, căci pot fi sloboziți de capuchehaielele domnului. Este parcă un ecou al dispoziției sufletești a acestor oameni necăjiți, de a fi totuși veseli în mijlocul nevoilor, așa cum îi arată în 1644 și 1646 clericii catolici veniți în Moldova: iezuitul ungar Paul Beke⁶⁰ și contemporanul său arhiepiscopul de Marcianopol Marco Bandini. Tot astfel și Cantemir subliniază în cap. II 17 această trăsătură, dar o atribuie în general tuturor moldovenilor: „sînt glumeți și veseli, dar inima nu o au prea departe de gură” . . . Le plac chefurile, dar numai în zile de sărbătoare și în vreme de iarnă. . . Beau atunci pînă li se apleacă, dar nu sînt mari băutori. Povestea despre întrecerea cu paharul între moldoveni și munteni pe podul de la Focșani este evident o snoavă, introdusă aici pentru a salva prestigiul moldovenilor după mărturisirea că nu le plăcea rachiul. Și în capitolul II 8, *Despre ceremoniile . . . și oșpețele domnilor*, Cantemir insistă cu tot dinadinsul asupra beției oareșicum obligatorii a înalțelor fețe, și bisericesti și mirene. La primul pahar (pe care îl bea domnul) „mitropolitul și episcopii . . . împreună cu toți boierii se scoală și se închină cu capul plecat domnului care bea; la celelalte nu se mai ridică, totuși se închină respectuos domnului,

⁶⁰ „Diplomatarium Italicum”, II, 1930, p. 355 și „Codex Bandinus”, ed. Ureche.

plecînd capul, *chiar dacă ar fi beți*⁶¹. La încheierea ospățului... „*toți cîți se pot ține pe picioare se scoală dintr-o dată... (iar ceilalți) sînt ridicați de alții... Iar a doua zi boierii mulțumesc pentru cîntea ce li s-a făcut, cerînd iertare pentru ce vor fi făcut la beție*”. Este deci poate și o influență a ospetelor împărătești ale lui Petru cel Mare, la care închinatul paharelor era un fel de mărturisire de credință.

„IMPARȚIALITATEA” LUI D. CANTEMIR

În caracterizarea moldovenilor Cantemir adoptă un ton de superioară imparțialitate, asemenea atitudinii impersonale semnalată în discuția despre romanitatea limbii din partea a treia a *Descrierii*. Dar, ca și acolo, este mai mult o mască solemnă ce nu ascunde bine sentimentul adevărat care își croiește drum în ciuda impasibilității aparente. După un preambul sentențios ce anunță o judecată foarte severă, și o declarație limitînd însușirile lăudabile ale moldovenilor la credința ortodoxă și la practicarea ospitalității, urmează generalități. Moldovenii nu sînt mai răi, dar nici mai buni ca ceilalți. Le lipsește învățătura și exercițiul virtuților, dar totuși mai sînt și exemple înzestrate cu un fel de virtute spontană, datorită firii bune cu care s-au născut. E rostită în mod aproape mecanic acuzarea generală de îngîmfare și trufie, adică de încredere în puterile proprii, căci exemplul ce se aduce vădește mai degrabă fondul de vitejie asupra căruia se revine în mod stăruitor. Moldoveanul dacă are un cal bun și arme potrivite se va lupta chiar cu Dumnezeu dacă e nevoie. Urmează un lung pasaj despre firea lui și calitățile lui combative, întrerupt de un altul (pe care l-am analizat mai sus) despre dispoziția lui glumeață și iubitoare de veselie, după care se revine la însușirile lui ostășești: iscusința cu armele, însuflețirea la primele atacuri... etc. Dar dacă e respins de două ori, arareori mai atacă a treia oară. Trece de la „îngîmfare” (= încredere) la descurajare. Nu are măsură... etc. Și de aceea este o mare minune cum de turcii care au subjugat cu forța atîtea țări și chiar „neamul cel prea înțelept al grecilor, n-au putut să silească un popor atît de necultivat și de slab a primi supunerea cu sabia, și deși acesta a îndrăznit de atîtea ori să scuture jugul primit de bună voie, ei i-au lăsat neatînse rînduiele politice și religioase”. Așadar după învinuirea de nestatornicie se aduce sub o formă ocolită dovada vredniciei acestui popor. Dealtminteri, mai tîrziu, în *Hronic*, Cantemir va declara fățiș că vitejia românilor i-a făcut să-și păstreze autonomia și că ei au fost ca un zid de apărare a civilizației împotriva turcilor. Nu mai este socotit acest rezultat ca o minune a Providenței, ci ca o realizare a dîrzeniei românilor. Iar în *Istoria Imperiului otoman*, Cantemir amintește de o intervenție a sa cu oastea moldoveană în ajutorul avangardei generalului Janus, împresurată de turci, cînd corpul moldovenilor „a susținut lupta în curs de trei ceasuri împotriva a 60 000 de cavalerie turcească și tătară și respingînd-o nu fără oarecari pierderi, oastea se poate întoarce întregă în tabără⁶². Această acțiune din 7 iulie de la Bîrsești este comentată cu admirație și de Neculce

⁶¹ *Descriptio Moldaviae*, partea a II-a, cap. 8. În realitate Dimitrie Cantemir era un inamic de moarte al beției. Dacă bea prea mult era indispus două săptămîni (Biografia lui D. Cantemir, atribuită lui Tindal care și-a luat informațiile de la Antioh Cantemir). Totuși, după diferiți martori, atunci cînd se afla împreună cu Petru cel Mare, trebuia și el să participe la mesele cu libații fără măsură, neadmițîndu-se excepții de nici un fel. Vezi și la P. P. Panaitescu, *op. cit.*, 139, informația lui Bergholz din 3 ianuarie 1722, precum și la St. Ciobanu, *Dimitrie Cantemir în Rusia*, citatul după jurnalul lui Ilinski din 3 august 1972: „Maiestatea-Sa a binevoit să bea dimineața rachiu la principele nostru, iar seara a luat ceai”.

⁶² P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 114.

care se miră cum au putut să reziste turcilor „bietii moldoveni, măcar că era oaste de strînsură, neîngrijiți și fără arme și neînvățați la război, că ei nu avusesse oaste de mult”. Am crede mai degrabă, așadar, că sporirea exigenței lui Cantemir față de moldoveni era una din condițiile cerute pentru a se înfățișa ca judecător obiectiv, rupt de toate legăturile cu cei de un neam cu el. De aceea se simte obligat — după ce a lăudat frumusețea femeilor din popor — să adauge că ele sînt ușuratece, că beau vin mult acasă la ele, sau să declare mai departe că moldovenii urăsc învățătura.

Deosebirea de fire dintre locuitorii din Țara de Jos și cei din Țara de Sus. După o caracterizare generală a moldovenilor, urmează o alta în care se face o deosebire hotărîtă între locuitorii din Țara de Jos și cei din Țara de Sus. Între ei este un contrast total care se explică poate pentru cei dintii prin vecinătatea tătarilor și prin traiul lor nesigur, între atacurile dușmane ce trebuiau întîmpinate cu dîrzenie și pornirea propriilor lor expediții de represalii⁶³. În Țara de Jos locuitorii sînt dîrzi, gata de luptă sau de răscoală, așteptînd fără teamă ce le este scris și privindu-și soarta în față, pătimași în socotelile lor cu dușmanii și neținînd seama de toate opreliștile impuse de obicei în socotelile lor de acasă, în vreme ce oamenii din Țara de Sus sînt domoli, muncitori, cinstiți, supuși stăpînirii și lui Dumnezeu și nespun de cuvioși, avînd *mai bine de 200 de mănăstiri mari de piatră*⁶⁴ pe lîngă munții plini de călugări și de sihaștri. Ei se arată mai socotiți la primirea oaspeților ca cei din Țara de Jos. Dar aici, deodată, un amănunt nou vine să strice această împărțire în două jumătăți simetrice. Căci ospitalității generoase practicată în Țara de Jos i se opune calicia vasluienilor (tot din Țara de Jos !). Așadar se poate înțelege că locuitorii descriși pînă acum sînt cei din ținutul Fălciului și din locurile de margine amenințate de tătari, și nu ceilalți mai feriți de incursiunile acestora. S-ar părea că această opoziție este cam forțată și că purtarea atribuită vasluienilor merită aceeași crezare ca scena întrecerii de la Focșani între băutorii din Moldova și cei din Țara Românească. Apar unele contradicții. Oamenii din Țara de Jos, deși *sînt foarte săraci* din cauza vecinătății cu tătarii, primesc pe drumeți fără plată și îi hrănesc pe ei și caii lor timp de trei zile. S-ar zice deci că este vorba de oameni nevoiași. Dar urmarea nu confirmă această bănuială, căci se adaugă: „Ba sînt unii care își amină prînzul pînă la al nouălea ceas din zi, și ca să nu mănînce singuri, pun slugi de-a lungul drumului ca să poștească la masă și la găzduire orice călători ar întîlni pe acolo”. Aceste cuvinte s-ar potrivi de minune cu povestirea vieții lui Constantin Cantemir și ar indica mai degrabă o mare sociabilitate de om singuratic decît primirea cu voie bună a drumeților aduși de soartă. Însă și mai ciudată este purtarea vasluienilor, „fiindcă nu numai că-și închid casele și cămărilor dinaintea oaspetelui, dar dacă văd că le-a venit un oaspete, se retrag pe furie și apoi revin îmbrăcați cu haine zdrențăroase și cer de pomană drumețului ca niște cerșetori (!)”. Dar și aici se poate vedea că nu este vorba de o mărturie directă ci de redarea unei versiuni care circula pe socoteala vasluienilor, căci fraza reproducută mai sus începe cu cuvintele:

⁶³ Din *Viața lui Constantin Cantemir* pare să rezulte că deși tatăl acestuia fusese ucis de tătari, el însuși se afla în termeni relativ buni cu ei. De aceea poate este o nuanță de dezaprobare în judecarea acțiunii celor din Țara de Jos, arătați că merg asupra tătarilor din propria lor pornire.

⁶⁴ Dar în capitolul despre mănăstiri (partea a III-a, cap. 3) se dă această cifră pentru toată Moldova! Cit privește numărul de biserici de piatră, el nu corespunde realității.

„Numai vasluenii nu se bucură de această faimă” [= de oameni primitori]... etc. Deci totul se reduce la această încondeiere datorită cine știe cărei gelozii sau răui necaz între cele două ținuturi vecine, și la vreo poreclă răuvoitoare, dezvoltată apoi în scena povestită aici.

Așa cum s-a mai arătat pînă acuma, sînt anumite locuri din *Descriere* în care autorul părăsește tonul uniform al excitației, preferînd pitorescul viu al petelor de culoare pentru sugerarea unor efecte artistice. Din cînd în cînd, povestitorul *Istoriei ieroglifice* ia locul istoricului și descrierea se prefăce în anecdotă. Există uneori la Cantemir și o notă satirică. De pildă, descriînd sfîrșitul ospetelor domnești, cînd domnul își pune șervetul pe masă și se dă semnalul de plecare, mesenii clătî-nîndu-se se duc și sînt duși pe sus acasă. Dar încă de cum s-a sculat domnul și s-a întors cu fața spre boieri și cu spatele la masă, se și reped slugile domnești ca niște păsări de pradă asupra talerelor cu mîncare „slujitorii curții și cămărașii de față înșfacă de pe masă fiecare ce poate” și apoi este mare pază ca să nu piară din ărgintărie în această întrecere îngăduită.

*Care este atitudinea lui Cantemir față de text și față de cititor? Se pot deosebi în Descriere mai multe feluri de a ataca o temă. Unul din acestea care apare doar de două ori, o dată în capitolul despre firea moldovenilor (II, 17) și apoi în acela despre limbă (III, 4), creează o distanță foarte mare între autor — dominînd ce sus scena, ținînd cumpăna dreptății în mînă— și subiectul însuși al acestei drămuiri care este distribuit în cele două talgere ale balanței. Atitudinea e de o imparțialitate neclintită. Dar cumpăna este totuși clintită, imperceptibil, dar cu folos. Aparent însă cititorul este lăsat să judece. Un alt fel de a începe este acela de a întîmpina oarecum direct pe cititor cu cite o exclamație admirativă privind numărul mare al apelor din Moldova (cap. I, 3) sau acela (mult exagerat) al neamurilor deosebite aflate în Moldova (cap. II, 16). Exclamația se adresează direct cititorului, care poate fi și moldovean în cazul întii, dar trebuie să fie neapărat străin în cazul al doilea. Mai întîlnim uneori și formula următoare, cu mici variante: „Fiindcă am vorbit de subiectul (cutare) se cuvine să mai spunem și cutare lucru...” (partea a II-a, cap. 2, 3, 5, 6, 7, 8, 9 și în formă oarecum negativă, 7.) Cum toată această parte despre cîrmuire este foarte omogenă și scrisă în continuare, fără întreruperi sau suprapuneri pînă la cap. 15 și 16, acest anunț ține loc de preambul, nefiind nevoie de alte explicații. Foarte adesea lipsește și acel anunț și se intră de-a dreptul în subiect (partea I, cap. 2, 4, 5, 6; II, 10, 11, 12, 19; III, 2, 3, 5). În sfîrșit există și scurte introduceri la materia tratată în fiecare din cele trei părți ale *Descrierii* (partea I, 1; II, 1, 4, 13, 14, 15; III, 1, 4). De fiecare dată cap. 1 respectiv schițează cadrul istoric al temei propuse.*

Atitudinea lui Cantemir variază: ba intervine în text, cînd demonstrează și afirmă cu tot dinadinsul anumite teze, ba dimpotrivă descrie liber scene, întîmplări, ceremonii, obiceiuri, fără a se mai gîndi la cititor, furat cu totul de farmecul amintirilor.

Cu toate aparențele de imparțialitate pe care le cultivă, am văzut că D. Cantemir nu este indiferent la judecata finală pe care în două rînduri o lasă chipurile cititorului. Dar alături de subiectele privind limba sau firea locuitorilor, mai sînt atîtea altele care îl privesc de aproape chiar pe el, fie ca domn, fie ca fiu al lui Constantin Cantemir, sau ca descendent al unui neam pe care l-ar fi vrut strălucit. Acestea apar în țesătura textului, uneori ca sublinieri voite. De pildă în partea a II-a, cap. 3 (*Despre datinile la înscăunarea domnilor*) unde este descrisă scena din divan după îngroparea

domnului mort în scaun, cînd se citește cu glas tare testamentul acestuia „în scopul că *dacă ar fi fost desemnat ca succesor fratele mai mic, trecîndu-se peste fratele mai mare, ceea ce s-a întîmplat de cîteva ori, să fie știut de toți că aceasta s-a făcut din voința domnitorului decedat și nu dintr-o preferință a alegătorilor*”. De asemenea în pasajul destul de lung din cap. 5 despre mazilirea domnilor, înșirarea privilegiilor de care se bucură la Constantinopol domnia maziliți (au strană domnească la patriarhie, își pot construi o casă oricît de frumos împodobită, după voia lor, au libertatea să întrețină legături cu diplomați străini, să umble călare prin oraș cu mai mulți însoțitori, cu fastul și luxul ce sînt interzise creștinilor, la vizir sînt primiți întocmai ca domnia în scaun, sînt scutiți de dări. . . În trecut primeau și o pensie de la vistieria împărătească). Se întrevede dorința de a arăta rangul și cinstea ce i s-ar cuveni printr-o comparație cu situația ce ar fi avut-o eventual ca domn mazilit, bineînțeles dacă nu ar fi trecut de partea creștinilor. Alteori sublinierile sînt mai puțin directe, ca de pildă în capitolul *Despre scaunul de judecată* (II, cap. 12), unde caută să demonstreze că pentru anumite culpe, de exemplu însușirea banilor din vistieria țării și *pentru uneltiri împotriva domnului, boierii vinovați pot fi executați de domn fără consultarea boierilor (adică fără judecată)*. Procedura normală a dovedirii în divan este înfățișată mai degrabă ca o derogare de la calea firească și motivată doar de nevoia de a impresiona și a intimida pe eventualii răuvoitori⁶⁵. Sau aceste sublinieri apar ca niște reminiscențe firești. De pildă, înmormîntarea domnului amintită mai sumar în cap. II, 3 citat mai sus, și descrisă apoi în cap. II, 10, este aceea a lui Constantin Cantemir, la care a asistat Dimitrie. Iar povestea neamului Cantemireștilor își găsește una din cristalizările sale, dar nici prima nici ultima, în capitolul II, 13 (*Despre venituri*) unde este introdusă în modul cel mai nefiresc explicația originii posesiunilor de moșii boierești, exemplificată chipurile de falsul uric al lui Ștefan cel Mare pentru „Teodor Cantemir Pircălabul de Chilia și Ismail”. Tot acolo se afirmă că boierii și-ar lua numele (nobiliar) de la moșia dăruită de domn, dîndu-se ca prim exemplu numele de Silișteanu purtat de Const. Cantemir după moșia primită în dar de la domnie. Este evident că toată această digresiune nu avea ce căuta în capitolul despre venituri, cînd aproape îndată, în cap. II, 15 este vorba de originea boierilor.

Urmărirea cronologică a variațiilor pe această temă este frînată de datarea nesigură a unora din operele lui D. Cantemir. [Există de asemenea nenumărate semne de întrebare privind nu numai succesiunea lor, sau raportul în timp dintre ele, dar și datarea unor pasaje introduse în text după redactarea sa.] Nu este vorba de *Istoria ieroglică*, în care originea răzășească a neamului este declarată în mod figurat, ci de *Descrierea Moldovei, Istoria Imperiului otoman și Viața lui Constantin Cantemir*. Cum redactarea *Descrierii* este situată oarecum simultan cu aceea a *Istoriei Imperiului otoman* și cum la aceasta din urmă pot fi deosebite două faze, una a textului și alta a notelor, neputîndu-se aici urma cu siguranță firul cronologic, va trebui căutat cel logic. În *Istoria Imperiului otoman* este înfățișată cariera lui Const. Cantemir (p. 508, n. 73) fără a se menționa vreo ascendență tătară, și nici vreun strămoș dăruit cu moșii de Ștefan cel Mare, ci doar tatăl său Teodor, ucis de tătari. Dar mai departe (p. 539, n. 98) este vorba de vestitul Cantemir Pașa (contemporan cu Vasile Lupu) și este menționat un șef tătar, Begu Mirza, din neamul aceluia care venea des pe la Constantin Cantemir și care ar fi pomenit despre

⁶⁵ Pentru interpretarea acestui pasaj ca o justificare a uciderii fără judecată a fraților Costin, vezi I. Minea, *Dimitrie Cantemir*.

unul din membrii familiei sus-numitului Cantemir Pașa ce ar fi trecut odinioară în Moldova, unde s-ar fi creștinat etc. În notă, Dimitrie Cantemir adaugă: „De aici credea [Begu Mirza] că el e rudă cu părintele meu!” Acesta deci este prologul descendenței tătare a Cantemireștilor. Însă în pretinsul uric citat în *Descrierea Moldovei* (II, cap. 13) este vorba de o ascendență (moldoveană!) ce urcă mult în trecut. Căci Teodor pîrcălabul este despăgubit de Ștefan cel Mare pentru *păminturile strămoșești* pe care *moșii și strămoșii* (lui) le căpătaseră în dar de la predecesorii domnului și care au fost ocupate în urmă de turci. Nici pomeneală aici de vreo ascendență tătară. Ceva mai departe, în capitolul despre boierimea moldoveană (II, 15) al treilea aliniat este consacrat unor neamuri boierești de origine tătară provenind „dintre tătarii de neam bun” fie căzuți prizonieri, fie refugiați politici care s-au creștinat și au fost numiți în dregătorii! Așadar se desenează aici pentru Cantemirești cadrul unei ascendențe nobile tătare, dar pe care ei nu o revendică încă. Lucrul însă nu întîrzie, căci în *Viața lui Constantin Cantemir* este menționat acel mitic strămoș Teodor Cantemir de astă dată ca tătar, care ar fi venit în Moldova sub Ștefan cel Mare în anul 6951 = 1443! Contradicția este flagrantă pentru că Teodor Cantemir, pseudo-beneficiarul uricului, era înfățișat ca din moși-strămoși moldovean, posesor de moșii dăruite de predecesorii lui Ștefan cel Mare, potrivit cu textul din *Descrierea Moldovei*.

Deci în *Descriere* apar separat amîndouă ficțiunile, una concretizată în uric, cealaltă doar schițată, mai mult ca o posibilitate viitoare, iar în *Viața lui Constantin Cantemir* ele sînt îmbinate în chip foarte stingaci, căci o confruntare a acestei forme ultime cu cea din *Descriere* ar fi dus la anularea lor reciprocă. Lucrul însă nu ar fi devenit primejdios decît la publicarea celor două opere, îngăduind o asemenea confruntare.

D. Cantemir și marii boieri. Deși, precum se vede, Dimitrie Cantemir era preocupat de ideea unei origini nobile, fie autohtone, fie străine, el nu se simțea una cu boierii. Aceștia, în concepția sa, erau niște creații ale domnilor ale cărui drepturi le uzurpau. Ei erau totodată și niște oameni trufași și disprețuitori cum se arătaseră față de un domn (Constantin Cantemir) impus de o facțiune a lor și căruia îi porunceau sau, după aceea, față de alt domn (Antioh Cantemir) intrat în conflict cu foștii susținători ai tatălui său. Sentimentele lui Dimitrie Cantemir față de toți aceștia reies cu prisosință din *Istoria ieroglifică* și din *Viața lui Constantin Cantemir*. De aceea nu e de mirare că îi privește cu ochi critici, declarînd că printre boierii cei mai de sus poți întîlni destul de des oameni fuduli, îngîmfați și trufași, nepricepuți la conducere și necunoscători ai datinei etc. . . și doar, excepțional, cîte unii din ei au vreo însușire bună din naștere, dar neajutată dinafară și cu totul necultivată. Este exact sensul declarației sale de la începutul capitolului 17, despre firea moldovenilor, care a fost interpretată de P. P. Panaitescu⁶⁶ în sensul unei critici aduse țărănimii (!), cînd de fapt era o judecată globală asupra tuturor moldovenilor, dar cu gîndul mai ales la boieri, cum reiese din comparația frazei de mai sus cu cuvintele din cap. II, 17: „cu greu vei găsi un om care să strălucească prin virtuți. . . afară dacă l-a ajutat o fericită înzestrare din naștere”. Ei refuză să urmeze un fel de stagiu preliminar în funcții inferioare în care să-și facă ucenicia, ci vor de la început să umble după dregătorii. Ei aservesc cu strîmbătate pe răzăii

⁶⁶ *Op. cit.*, p. 160 și 164.

ce și-au vîndut pămîntul și asupresc pe țărani dependenți, întrucît zilele de muncă ale acestora sînt lăsate la voia lor, *nu există măsură hotărîtă* cît să lucreze. . .

D. Cantemir și țărani. Aceeași nedeterminare apare și la obligațiile țăranilor față de domnie. Ei plătesc *atîta bir cît dictează domnul și acest bir nu are măsură statornic stabilită sau limită.* În consecință, țărani ar fi oamenii cei mai nenorociți din lume dacă nu i-ar salva rodnicia pămîntului, în raport invers cu volumul de muncă depusă. Surprinde totuși în acest context declarația că „țărani sînt foarte leneși, silnici la muncă. . . etc.” Este adevărat că și unii călători străini, în trecere prin țară au rostit judecăți asemănătoare. Dar ei, de cele mai multe ori, treceau grăbiți și se informau după aceea, în majoritatea cazurilor de la poloni, sau chiar și din cărți, necunoscînd direct condițiile de trai ale țăranilor. Însă Dimitrie Cantemir, deși a petrecut mulți ani departe de țară, nu era neștiutor al bîntuirilor suferite îndeosebi de locuitorii în hotar cu tătarii din Buceag, despre care și el vorbește clar în capitolul următor. În adevăr, cum poți să-ți asiguri ziua de mîine cînd nu știi ce-ți aduce clipa ce vine? Avem deci și aici niște judecăți rostite de la înălțimea unei imparțialități nefrești.

D. Cantemir și domnia. În partea a II-a a *Descrierii*, închinată cîrmuirii, Dimitrie Cantemir se identifică oarecum cu domnia. Pe aceasta el o socotește în esență absolută, suverană, neatîrnată și supusă turcilor doar în limitele unei învoielii consimțite la un moment dat de domn. Acesta nu poate greși. Judecățile sale sînt dreptatea însăși. (Dealtminteri, imparțialitatea acestor judecăți este atestată și de Bandini la mijlocul secolului.) El poate să pună și să scoată din funcții pe boieri și îi poate și condamna la moarte, chiar și pe mitropolitul țării. Totuși, mai apoi, autorul este silit să adauge că domni sînt trași la răspundere de Poartă la anumite pîri, de exemplu pentru aruncarea de sarcini grele asupra țării sau pentru vărsare de sînge nevinovat precum și pentru neplata birului sau pentru hainire. Lămuririle privind plata birului (II, cap. 14) le întregesc pe acelea despre venituri (II, cap. 13), vîdînd și aici interesul primordial acordat domnului și domniei. După o justificare foarte neconvîngătoare a despărțirii cîmării de vistierie, făcută „în interesul folosului obștesc” se spune că „de aceste venituri [= ale cîmării] domnul se poate folosi și poate cheltui după placul lui pentru nevoile lui și ale curții sale”. Cît privește cheltuielile ce se fac din vistieria țării, ele sînt hotărîte „de nevoia și lăcomia turcilor, căci nici nu li se poate refuza orice ar cere ei, și nici domnul nu poate fi obligat să cheltuiască ceva din averea sa pentru nevoile țării” (!). La schimbarea sau întărirea domnului e nevoie să se strîngă 500 000 de lei imperiali. „Toți acești bani sînt luați și storși în orice chip de la nefericiții supuși, spre a sătura lăcomia de nesăturat a Porții otomane” (II, cap. 13). Iar darurile și cheltuielile cu prilejul înscăunării domnului se pot urca la trei sute de mii de leonini, pe care toate nu le scoate domnul din vistieria lui [= cîmară], ci țara”. Așadar, pe de o parte este deplînsă soarta „nefericiților supuși” ce trebuie să sature lăcomia Porții, pe de alta, se subliniază, cînd e vorba de domn, că veniturile cîmării sînt numai pentru el și că el nu este dator să contribuie cu ceva din al său la nevoile țării!

Se constată deci două feluri de reacțiuni, la situația descrisă. Una omenească, firească, pornită din suflet, dar fără putere în fața celeilalte, dezumanizată de mitul domnului, mai presus de pătimirile omenești. Din fericire mărturii lăturalnice atestă că în scurta sa domnie Dimitrie Cantemir nu a împovărat țara cu dări grele și s-a arătat înțelegător față de oamenii necăjiți.

Această dualitate se manifestă și în alte împrejurări. Ea nu trebuie confundată cu atitudinea de imparțialitate rece și voită, mai mult aparentă decât reală, manifestată în privința limbii și a firii locuitorilor, proclamată și în *Hronic* ca un îndreptar statornic al cercetărilor sale. Căci dualitatea de care vorbim nu este o atitudine și nu este voită, ci este un mod de a percepe simultan două aspecte ale unei chestiuni și care se traduce printr-o pendulare între două judecăți sau două soluții între care nu se poate hotărî. De exemplu, cu privire la felul cum a fost realizată presupusa colonizare cu țărani, sau cu privire la elementul care conferă boieria: oare dregătoria, sau dania unui sat, a unei moșii? Sau cu privire la raportul dintre boieri și satele lor (cap. 15) *întemeiate* de ei, cărora *le-au dat* numele lor, sau „ceea ce e mai probabil, *au luat* numele satelor ca semn al boieriei lor”(?). Fără a mai vorbi de nehotărîrea privind versiunea despre neamul Cantemireștilor. Asemenea șovăiri anunț trecerea la o altă etapă, fie de informație, fie de concepție.

ETAPE DE INFORMAȚIE ȘI DE CONCEPȚIE

În *Descrierea Moldovei* o întâlnim mai ales pe aceasta din urmă, căci sporul de informație se traduce prin adăugiri cantitative la cele existente, de pildă, presupusa filiație a lui Dragoș din Ioan Asan care nu schimbă prea mult caracterul trecerii acestuia în Moldova. Abia într-o etapă posterioară *Descrierii*, anume în *Hronic*, sporul de informații va căpăta o aplicare mai generală și mai radicală, punând la îndoială toate împrejurările descălecatului al doilea, acceptate pînă atunci. De asemenea cunoașterea rezumatului cronicilor rusești, citate în capitolul III, 1 nu aduce nici o modificare a poziției autorului față de subiect. În schimb, în capitolele II, 13, 15 și 16 variațiile semnalate mai sus, privind originea boierilor derivă dintr-o adîncire a concepției despre atotputernicia domnului combinată cu cea din feudalismul occidental (trecută și în Ungaria angevină din sec. XIV), potrivit căreia originea și temeiul statutului nobiliar era diploma de danie regală a moșiei (nobiliare). Se întrevece tendința de a asimila categoria boierilor pe de o parte cu nobilimea din apus, pe de alta cu treptele boierești din Rusia, dovedindu-se și pe calea aceasta că Moldova nu era mai prejos de orice altă țară din lume. Ultima la rînd din aceste teorii este aceea despre originea *vecinilor* care răstoarnă ordinea capitolului II, 16 și atestă foarte clar ivirea unei etape noi. În felul acesta poate fi surprins procesul lăuntric de transformare al *Descrierii Moldovei*, căci pornind de la imaginea liniară a cronicarilor și îndeosebi cea coerentă a lui Miron Costin, autorul se oprește la un moment dat și analizează elementele ei componente (în speță originea boierilor și a țăranilor), căutînd să izoleze factorii activi a căror geneză o urmărește. Acest moment este situat în text după capitolul II, 14 (*Despre birul și darurile ce se dau Porții*). Dar și capitolele precedente au primit adăugiri, unele chiar esențiale. De pildă, așa cum s-a mai spus, cap. II, 13 *Despre venituri*, începe cu strecurarea unui pasaj destul de lung *despre originea și caracterul nobilimii*, prilejuit de înfățișarea pseudo-uricului lui Teodor Cantemir, care nu are nici o tangență cu veniturile. Iar foarte curînd după aceea, problema boierilor ocupă un întreg capitol (II, 15)!

Singura explicație a acestei inconsecvențe ar fi că acel capitol (II, 15) a fost adăugat ulterior. Și în adevăr se constată că el este precedat de o scurtă introducere

istorică ⁶⁷ despre romanitatea Daciei cucerite de romani și despre latinitatea limbii, corespunzând oarecum la celelalte două ale părților I (cap. I, 1) și a II-a (cap. II, 1), semn că și aici avem de-a face cu începutul unei prezentări menite să completeze textul ajuns la acest stadiu, dar poate și să aibă o existență aparte, ca descriere a oamenilor din țară, după încheierea primelor părți consacrate una pământului și cealaltă organizării politice a Moldovei întrupată în persoana domnului. Capitolul II, 15 s-ar lega deci de cel următor (II, 16), înfățișând împreună viața boierilor, a ȋrgoveșilor și a țăranilor, dând prilej unei caracterizări generale a moldovenilor (din cap. II, 17) și constituind astfel o unitate în sine. În stadiul acesta al *Descrierii* se poate observa un fenomen nou.

DEZARTICULAREA CAPITOLELOR

Capitolul nu mai reprezintă dezvoltarea unui subiect omogen corespunzând cu titlul enunțat, ci se înfățișează ca o juxtapunere de două subiecte legate artificial împreună sau ca o tratare foarte diferită a aceluiași subiect în două moduri total diferite: unul demonstrativ istoric cu echivalențe rusești, celălalt reminiscent și descriptiv, care se integrează perfect părții despre domn și despre ceremoniile curții din partea a II-a. În capitolul următor (II, 16) avem iarăși o parte de demonstrație istorică și alta de înfățișare actuală la care e anexată descrierea celor trei insule de autonomie străveche: Cîmpulungul Sucevei, Vrancea și Tigheciul, al cărei loc firesc ar fi fost mai degrabă în capitolul despre ținuturi din partea I geografică. În sfârșit, în cap. II, 17 se constată că la subiectul anunțat s-a mai adăugat un capitol deosebit, lipsit însă de titlu, dar perfect conturat, despre *Jocurile moldovenilor* ce meritau să aibă o existență proprie, la fel cu cap. II, 18 și 19 despre obiceiuri la nunți și la înmormintări. Lucrul devine și mai flagrant în cap. III, 1, din care enumerarea finală cu notele bogate ce o însoțesc aparține aceleiași prezentări a vieții folclorice, în vreme ce restul textului se împarte între istorie și descriere. Iar capitolul despre limbă opune în chip tot atât de categoric demonstrația didactică a latinității ei cu observațiile mult mai libere despre diferitele „dialecte” și despre deosebirile de vorbire dintre românii din Moldova, Țara Românească și Transilvania, fără a uita și pe cuțovlahi.

Dar dacă apar pe alocuri suprapuneri și adăugiri de capitole sau asocieri de materii disparate înăuntrul onora din acestea și, în sfârșit, o tranziție foarte ciudată între partea a II-a și partea a III-a a *Descrierii*, se vede clar că textul său nu se înfățișează ca un monolit și că aparține unor momente deosebite. Se observă urmele acelei remanieri, probabil datorată unei adaptări la o altă schemă mai completă decât cea inițială, cum s-a arătat mai sus în legătură cu *Polonia* lui Cromer. Partea a III-a ar corespunde în parte la această întregire. Însă caracterul ei dispare îngăduie și aici deosebirea mai multor straturi dintre care unele par chiar anterioare genezei *Descrierii*.

DESPRE O SCHEMĂ BIPARTITĂ

În manuscrisul latin original „necomplet” dar cu însemnări autografe ale autorului, nici nu există o parte a treia. Cum lipsește și cap. I, 1 introductiv istoric al părții I, adică al așa-zisei geografii, materia apare clar împărțită în două părți

⁶⁷ Vezi mai sus p. 15.

distincte: a) descrierea strict *geografică*, începînd de-a dreptul cu coordonatele geografice și cu poziția Moldovei pe hartă, și b) desfășurarea părții *politice* prelungită cu descrierea obiceiurilor poporului. Partea geografică la rîndul ei se compune dintr-o explicare a hărții (cap. I, 2, 3 și 4) și o evocare mai liberă și literară a munților, cîmpiilor etc. ale țării (cap. I, 5—7) care se apropie mult mai mult de capitolele II, 17—19 despre firea și obiceiurile locuitorilor decît de cele strict precedente. Faza aceasta pare să corespundă cu aceea în care a fost elaborată *Sistema religiei mahomedane*, tipărită în rusește în 1722, dar desigur concepută cu cîțiva ani mai înainte. Din analiza sumară dată de Șt. Ciobanu în *Dimitrie Cantemir în Rusia*, p. 39, reiese caracterul firesc și pe alocuri pitoresc al descrierii firii și obiceiurilor locuitorilor mahomedani la nunți, înmormîntări etc., stăruind și asupra ospitalității lor și nedispregiînd nici anecdota, nici sublinierea unor elemente ciudate, neverosimile.

Am crede deci că *Descrierea Moldovei* a crescut din Geografia sau harta țării, (cap. I, 2, 3, 4) și din reminiscențele domnești ale lui Dimitrie Cantemir, (cap. II, 1—14 inclusiv) acestea din urmă îmbogățite desigur de ambianța *Istoriei Imperiului otoman* la care lucra concomitent cu *Descrierea*. În jurul acestor nuclee s-au grupat apoi celelalte elemente. În manuscrisul latin „necomplet” lipsește și ultimul capitol al părții a II-a (despre înmormîntarea la români). Dar această lăsare în suspensie a textului fără a-l duce la sfîrșit aruncă o lumină nouă și asupra sa în forma lui așa-zis finită — așa cum o cunoaștem azi, adică lipsită de o adevărată încheiere, înlocuită în mod artificial de un text improvizat din fragmente aparținînd unor momente diferite. Dealtminteri se constată că materiile înșirate de D. Cantemir în pasajul din *Hronic* în care se referă la *Descrierea Moldovei* pe care o declară terminată, corespund mai degrabă la schema bipartită semnalată de noi mai sus, decît la cea tripartită pe care o cunoaștem. În adevăr, în afară de subiectele ținînd de geografie, mai sînt înșirate: „și încă obiceiurile, legea, țărâmoniile politicești și bisericesti și de altele care despre orînduiala și cinstirea omenească stăruiesc”. *Obiceiurile* se referă împreună cu legea la normele de cîrmuire și nu la obiceiurile folclorice din capitolele II, 17—19. Enumerarea de mai sus se potrivește destul de bine la capitolele II, 1—14 inclusiv. Deci după o primă conturare a lucrării, a urmat o nouă dezvoltare⁶⁸ despre locuitorii, credințe, eresuri, obiceiuri care trebuia să continue și cu un capitol despre figurile și personificările mitologice de origine „dacică” evocate de popor, pe care le aflăm doar schițate în lista din cap. III, 1. Această continuare a fost înlocuită însă prin notele lămurind acea listă. Iar punctul final a fost obținut în mod artificial prin improvizarea amintită mai sus. Se poate vedea că de-a lungul întregului text al *Descrierii* se afirmă influența lui Miron Costin⁶⁹

⁶⁸ Care ar trebui situată poate după 1718 cînd D. Cantemir este în măsură să cunoască prin noul său secretar, Ilinski, acel Sinopsis al Cronicilor rusești folosit de el în cap. II, 16 și cap. III, 1. De asemenea, s-ar putea ca îmbogățirea *Descrierii* cu elemente folclorice din cap. II 17—19 și III, 1 să-i fi fost sugerată lui Cantemir de cartea lui del Chiaro apărută în acel an și pe care a cunoscut-o bine, folosind-o în textul său despre Cantacuzini și Brîncoveni. Nu este vorba de o imitație sau inspirație directă, ci pur și simplu de o lărgire a orizontului spre noi teritorii oferite reminiscențelor sale.

⁶⁹ Începînd cu scurta introducere istorică din cap. I, 1 avînd la bază descălecatul lui Dragoș după versiunea lui Miron Costin, care diferă în amănunte de a lui Gr. Ureche. Este drept că în cap. II, 1 Cantemir aduce un element nou, acela al legăturii politice a lui Alexandru cel Bun cu Bizanțul de unde ar fi primit titlul de despot și o coroană domnească, dar fără ca prin aceasta să modifice viziunea istorică în ansamblul ei.

Atitudinea lui Dimitrie Cantemir față de el a evoluat destul de mult. În capitolul III, 5, ultimul din text în organizarea sa actuală, el este pomenit în termeni superlativi „*accuratissimus Moldavorum historicus*”⁷⁰. A doua mențiune e cea din *Viața lui Constantin Cantemir*. Deși mai bogată în cuvinte, și aparent elogioasă, caracterizarea propriu-zisă a lui Miron Costin ca istoric conține unele rezerve, căci se spune: „După Ureche Vornicul, el a continuat Cronica Moldovei pînă în vremurile noastre, adică pînă la moartea sa”⁷¹ destul de conștiincios desigur și puțin influențat de adulații” (*equidem probe et ab adulationibus parum tractus*). Folosirea adverbului *parum* cu sensul de — puțin — în loc de *minime*, adică deloc, îngăduie bănuiala că într-o mică măsură el s-ar fi lăsat totuși influențat. În sfîrșit în *Hronic* este menționat cu mare zgîrcenie doar ca cronicar alături de Grigore Ureche subliniind lipsurile lor, sau incidental și indirect printr-o referire la Nicolae Costin, dar *De neamul moldovenilor* nu e nici măcar pomenit. Iar diferitele vestigii arheologice citate de Miron Costin sînt amintite acum după cronica fiului său și nu după textul său propriu.

Această fază corespunde unui reviriment radical⁷² al lui Cantemir, care părăsește argumentarea cronicarilor înlocuind-o cu discutarea directă a izvoarelor medievale. Dar dezmințirea pe care o opune în *Hronic* teoriilor acceptate și de el mai înainte în *Descriere*, fără a mai aminti de ele acuma, implică desigur obligația sau hotărîrea unei revizuirii a textului, ce putea fi efectuată cu prilejul întocmirii acelei versiuni românești făgăduită în cunoscuta frază din *Hronic*. Asemănările totuși sînt foarte mari. Și chiar atitudinea lui Cantemir cînd explică de ce dă *Hronicul* pe românește și va da pe românește și *Descrierea*: „Însă aceste toate fiind de noi în limba lătinească scrise și alcătuite, socotit-am că cu strîmbătate, încă și cu păcat va fi de lucrurile noastre decîia înainte mai mult streinii decît ai noștri să știe...” corespunde întocmai declarației lui Miron Costin din Predoslovie sa la *Neamul moldovenilor*.

Dar oare *Descrierea* care nu a mai apucat acea versiune românească făgăduită la urmă, nu a pornit tot de la un text românesc, acela propus de Cantemir Academiei din Berlin la 1714 și care nu a mai ajuns pînă la noi, decît doar în unele fragmente cuprinse în partea a III-a în care sîntem ispitiți să recunoaștem niște fărîme răzlețe din acel text inițial?

⁷⁰ Superlativul acesta implică o fază de adeziune totală la viziunea istorică a autorului scrierii *De neamul moldovenilor*. (*Cronica polonă, Poema polonă*), fază atestată de folosirea *Pocmei polone* pentru informarea solilor poloni din februarie—martie 1700. O fază următoare e reprezentată de cadrul istoric al „Geografiei” (cap. 1, 1 și partea finală din cap. 4) în care se adoptă legenda vinătoareii lui Dragoș etc., dar se omite cu totul orice mențiune a episodului lui Laslău Craiul, ce fusese preluat de M. Costin de la Gr. Ureche (recte interpolatorii săi). Iar în introducerea părții a II-a se face un pas mai departe (vezi nota precedentă). De aceea am crede că acest capitol în aparență final, în care este vorba de vestitul profesor a lui D. Cantemir, prezent și el în 1700 la trecerea solilor poloni, corespunde unui moment anterior *Descrierii*, în care a fost mai apoi înglobat, împreună cu alte fragmente din date diferite.

⁷¹ În sensul că a continuat să lucreze pînă la moartea sa care s-a produs în zilele lui D. Cantemir și nu că a dus acea cronică pînă în zilele lui D. Cantemir, cum a fost interpretată fraza subliniindu-se presupusa eroare a lui Cantemir.

⁷² S-ar părea că acest eveniment nu este numai de natură critică istorică, ci chiar și afectivă, judecînd după tonul și felul în care el se referă la M. Costin.

Cum se oglindește personalitatea autorului în Descriere?

În text el apare ba ca referent imparțial, ba ca martor al unui prezent abia scurs, pe care îl desfășoară din nou în fața ochilor, ba ca interpret al ununi trecut necunoscut direct, pe care îl reconstituie fie afectiv, așa cum ar vrea să fi fost (de exemplu, caracterul domniei de odinioară) fie deductiv, încercînd de pildă să explice toată istoria țărănimii din Moldova din talmăcirea (greșită dealtminteri) a termenului de „vecin”. Distanța dintre imaginea astfel obținută și aspectul real al fenomenului sau al stării interpretate a fost semnalată de N. Iorga, I. Minea, P. P. Panaitescu. Încercarea lui D. Cantemir de a da un anume sens trecutului mai depărtat i-a întipărit acestuia propria lui fizionomie. S-a subliniat îndeajuns în note caracterul mărturiei sale, *valabil pentru zilele sale*, dar nu pentru epocile mai vechi în care el transpune cu tot dinadinsul idealul său de atotputernicie a domnului. S-a folosit și o formulă în sensul că *Descrierea Moldovei* ar fi oarecum o ilustrare a tratatului de la Luțk (garantînd atotputernicia domnului înăuntru și ereditatea domniei în familia sa). Există indiscutabil în scrierile sale o proiectare în afară a imaginii pe care vrea să o dea despre sine (de pildă alături de Petru cel Mare în campania de la Prut), sau despre ai săi (tatăl său, Constantin Cantemir și socrul său Șerban Cantacuzino) sau despre acei strămoși misterioși de care nu visaseră răzășii de pe valea Prutului. Dar chipul cel adevărat nu se arată atunci cînd se rupe de ceilalți, ci cînd este una cu toți laolaltă, cînd face să se perinde în fața cititorului jocurile tradiționale sau rituale (hora și călușarii) și obiceiurile de la nunți, cu pețirea miresii și orația de nuntă, cu elemente de basm, de vînătoare și de război, cu răscumpărări și cu ceremonii străvechi însoțindu-le pe cele bisericesti și cu obiceiuri amintite și de suedezul Weissmantel și păstrate cu îndărătnicie la poporul de rînd, măcar și dacă la boieri își mai pierd din culoarea dintii. Și tot astfel, obiceiurile de înmormîntare la boieri și la oamenii simpli care rămîn mai legați de tradițiile străvechi și la care bocetul este și plîngere pentru mort și dialog cu el ajuns dincolo de marginile lumii celor vii. Asemenea bocete înregistrate de el și întîlnite și în zilele noastre stau dovadă de cunoașterea nemijlocită din partea acestui om al cărții a sufletului colectiv nemărturisit al poporului cu universul său ascuns. În toată această parte, povestitorul se confundă cu scena descrisă. Prezența lui se pierde în aceea a figuranților din jocul cel veșnic al vieții și al morții. Dar niciodată nu este mai prezent ca atunci cînd nu mai e decît oglinda luminoasă a sufletului tuturor.

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Împrejurările întocmirii și publicării *Descrierii Moldovei* în România și peste hotare pînă la 1872 au fost evocate succint de Al. Papiu Ilarian în „prefațiunea” ediției bilingve, tipărită de acest învățat din însărcinarea și cu cheltuiuala Societății Academice Române¹. Față de datele înfățișate în acele pagini, cunoștințele noastre n-au sporit prea mult în precizie și unele aspecte obscure pentru înaintași continuă să constituie și pentru noi adevărate semne de întrebare². În Introducerea la această ediție, s-a făcut încercarea de a se lămuri fie și numai o parte a nedumeririlor pe care le trezește lucrarea. Altele rămîn a fi limpezite de cercetări viitoare, poate chiar de editorii *Descrierii* în seria *Operele complete* ale lui Cantemir, întreprinsă de Editura Academiei Republicii Socialiste România. Aceștia ne vor da, nădăjduim, ceea ce autorii lucrării de față n-au izbutit să realizeze: o ediție *critică* în deplinul înțeles al cuvîntului, întemeiată pe manuscrisul original al textului latin sau, cel puțin, pe o copie colaționată de autor. Pînă atunci, ne simțim datori să oferim cititorului, împreună cu unele date privitoare la soarta *Descrierii* de-a lungul timpului, cîteva deslușiri despre condițiile în care a fost elaborată ediția prezentă.

Scrisă probabil în 1716, *Descrierea Moldovei* (cu titlul original, *Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae*) n-a fost tipărită în timpul vieții lui Cantemir. După moartea autorului (1723), manuscrisul rămas în posesia feciorului mai mic al fostului domn, Antioh, numit în 1732 ambasador al Rusiei la Londra, a fost luat de acesta în Apus cu intenția de a-l încredința tiparului acolo. Despre o editare a lucrării în Olanda se vorbește dealtfel în biografia lui Cantemir publicată

¹ Operele Principelui Demetriu Cantemiru tipărite de Societatea Academica Romana. Tomu I. *Descriptio Moldaviae*. Cu chart'a geographica a Moldaviae și un fac-simile. Bucuresci, Typographia Curții (Lucrătorii asociați), 1872. — Tomul II, apărut în aceleași condiții trei ani mai tîrziu, cuprinde versiunea românească începută de Al. Papiu Ilarian și sfîrșită de Iosif Hodoș, sub titlul: *Descrierea Moldovei, tradusa din textulu originalu latinescu, aflatu în Museulu Asiaticu alu Academiei Imper. Scientifice de la St. Petropole*, 171 p. în 8-o + o hartă și un facsimil.

² Data însăși a redactării a fost pînă la un timp controversată. Comentatorul ediției germane din 1771 susține că ar fi fost scrisă în 1712 sau 1713. Împotriva acestei aserțiuni încă Papiu Ilarian formula obiecții serioase, propunînd anul 1716 (Prefața la ediția sa, p. VI), dată întărită de indiciile desprinse de Iorga din analiza minuțioasă nu numai a *Descrierii*, dar și a *Hronicului* și a *Istoriei Imperiului otoman (Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*², I, p. 306 și 323–324).

în 1783 la Moscova de Bayer³, dar afirmația nu e întărită de vreo dovadă, ba e chiar contrazisă de alte știri contemporane⁴.

În 1744, după moartea la Paris a lui Antioh Cantemir, între timp devenit ambasador în capitala Franței, manuscrisul latin al *Descrierii* avea să treacă în stăpînirea comitelui Thomson, ginerele marelui medic batav Boerhaave, iar mai târziu, pe rînd, în mîinile lui A.R. Boerhaave, profesor la Petersburg, ale medicului-consilier Kruse și ale altui consilier imperial, G.F. Müller. Înțelegînd fără îndoială valoarea deosebită a lucrării, acesta din urmă s-a străduit să-i înlesnească difuzarea, încredințînd-o geografului Anton Friedrich Büsching, prin grija căruia o traducere germană, operă a lui Johann Ludwig Redslob, s-a publicat în periodicul de specialitate *Magazin für die neue Historie und Geographie*, III–IV, 1769–1770, apoi în volumul de sine stătător: *Demetrii Kantemirs, ehemaligen Fürsten in der Moldau, historisch-geographisch- und politische Beschreibung der Moldau, nebst dem Leben des Verfassers und einer Landkarte* (Frankfurt & Leipzig, 1771).

În Moldova, scrierea învățatului domnitor n-avea să ajungă cunoscută decît în primii ani ai secolului al XIX-lea, cînd, din inițiativa mitropolitului Veniamin Costachi, a fost tradusă în românește de banul Vasile Vîrnav, apoi tipărită în 1825 la mănăstirea Neamțu, cu o precuvîntare de ieromonahul Gherontie⁵. Alte două ediții ale versiunii Vîrnav aveau să urmeze la scurte intervale, una la Iași, prin grija scriitorului Costache Negruzzi, în 1851, alta, tot acolo, inițiată de antiunionistul Teodor Boldur-Lăteșcu (în 1868).

De o editare, în total sau în parte, a textului original nu putea fi vorba, firește, cîtă vreme nu se știa nimic în Principatele Unite despre soarta manuscrisului latin. Abia în 1869, Societatea Academică de curînd înființată lua cunoștință de existența în biblioteca Academiei Teologice din Moscova a unui manuscris latin al *Descrierii*⁶ și, îndată după aceea, începea demersuri oficiale pentru obținerea lui cu împrumut în vederea publicării. Primită favorabil de autoritățile rusești, cererea a avut ca efect trimiterea la București, în primăvara 1870, a două manuscrise latine ale operei lui Cantemir, ambele din colecția Muzeului Asiatic al Academiei de Științe din Petersburg.

Cu propriile cuvinte ale lui Papiu Ilarian, care le-a avut în mînă și le-a folosit în birourile consulatului rus din București, manuscrisele se înfățișau precum urmează:

„Unul, în 4° cu titlul: *Demetrii Cantemirii, principis Moldaviae, Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae, descripta ex apographo, quod eius filius mecum communicavit*, Petropoli, 1727 (293 pagini; acest ms. este complet, dar are erori și omisiuni, anume cuvintele grecești sînt omise).

Al doilea ms. e *in folio*. . . Titlul este: *Demetrii Cantemiri, principis Moldaviae, Descriptio Moldaviae. Autographum auctoris passim in margine*. În loc de *Descriptio*

³ *Istoria Kniazza Konstantina Kantemira. . . i rodoslovija Kniazzi Kantemirov*, Moscova, 1783, p. 337.

⁴ G. F. Müller, în prefața ediției germane din 1771.

⁵ *Scrisoarea Moldovei, de Dimitrie Cantemir, Domnului ei, care acum întîiu s-a tipărit în zilele binecredinciosului și de Hristos iubitorului Domnului nostru Ion Sandul Sturza Voievod. Cu blagosovenia Preasfințitului arhiepiscop și mitropolit Kyrio Kyr Veniamin al Moldovei, pe vremea preacuviosului stareț al sfințelor mănăstiri Némțului și Secului, Kyr Dometian*. În sfînta mănăstire Némțului la anul 1825. În 4-o, 344 pag.

⁶ Știrea, comunicată de episcopul Melchisedec al Romanului și preluată de Papiu Ilarian, *op. cit.*, p. VIII, a fost mai tîrziu dezmințită de cercetările lui Gr. Tocilescu (*Analele Academiei Române*, Seria I, t. XI, p. 63), care s-a putut convinge la fața locului că un manuscris al *Descrierii* n-a făcut niciodată parte din biblioteca Lavrei Sfințului Serghie (Zagorsk).

era scris, dar e șters, *Historia*. Acest ms. are 184 pagini. Începutul lipsește pînă la *caput II*. Lipsesc apoi cele șase capete din urmă, se termină adecă ms-ul cu caput XVIII, al cărui cap cel din urmă cuvînt este *accedit*".

Dacă, în afară de aceste două manuscrise ale *Descrierii*, vor mai fi existat în 1870 și altele, în alte biblioteci ale împărăției, nu rezultă limpede. O cercetare în această direcție ar putea da rezultate neașteptate și nu ne îndoim că, la vremea potrivită, va fi chiar întreprinsă de editorii *Operele complete* ale voievodului cărturar.

Pînă atunci să reținem, oricum, că după spusele lui Papiu Ilarian, din cele două manuscrise împrumutate de Academia din Petersburg, unul era o simplă copie (*apographum*), cită vreme celălalt purta pe margini însemnări de mîna autorului (*autographum auctoris*). Amănuntul nu-i lipsit de însemnătate, dacă ne gîndim că pînă de curînd stăruia îndoiala în ce privește limba în care Cantemir și-a scris lucrarea și că, în prefața celei de a doua ediții a *Descrierii*, Müller afirma răs-picat că versiunea originală română ar fi fost tradusă în latinește de secretarul lui Cantemir, Ilinski⁷. Împotriva acestei susțineri se pot invoca în primul rînd propriile cuvinte ale lui Cantemir din *Hronic*, unde, referindu-se la această din urmă scriere, dar și la *Descriptio*, spune: „Însă acestea toate fiind de noi în limba latinească scrise și alcătuite, socotit-am că cu strîmbătate, încă și cu păcat vor fi, de lucrurile noastre de-aci înainte mai mult străinii decît ai noștri să știe. De care lucru acum de iznoavă ostenișă luînd, din limba latinească iarăși pre cea a noastră românească le prefacem”⁸.

Indicația e categorică și împotriva ei nu s-ar putea invoca decît mărturia, încă și mai categorică, a unui manuscris românesc al *Descrierii*, de o autenticitate necontestată. Pînă la această eventualitate cu totul improbabilă, în favoarea unei redactări de-a dreptul în lanitește mai pledează, pe lîngă unele „românisme” de sintaxă și de vocabular ale lucrării⁹, anevoie de explicat în ipoteza unei traduceri făcute de Ilinski, observația pătrunzătoare a lui Iorga, după care între *Hronic* și *Descriere* există nepotriviri știute de autor și pe care acesta le-ar fi înlăturat cu prilejul publicării¹⁰. Dacă-i așa, însă, iar discrepanțele în privința mai multor probleme de cel mai înalt interes istoric nu pot fi tăgăduite¹¹, e firesc să presupunem că, *Hronicul* fiind posterior *Descrierii*, versiunea latină a acesteia reprezintă chiar originalul, rămas nedesăvirșit, căci o traducere a unui text român n-ar fi fost posibilă decît după modificările devenite necesare în urma schimbărilor petrecute în informația și, mai ales, în judecata istorică a lui Cantemir.

Oricum, aceasta e o problemă pe care nu putem ambiționa s-o rezolvăm aci și care, așa cum s-a mai spus, necesită cercetări ulterioare în bibliotecile din Leningrad și Moscova. Pînă atunci, reluînd expunerea împrejurărilor în care s-a elaborat prima ediție științifică a operei, să mai reținem faptul că, folosind cele două manuscrise aduse din Rusia, Papiu Ilarian și Massim și-au pregătit o copie proprie, astăzi la Biblioteca Academiei R.S. România, pe baza căreia au publicat pentru întîia oară *Descrierea Moldovei* în versiunea-i latină. Tipărită în 1872, ca

⁷ *Kantemirs Beschreibung der Moldau*, Vorrede, p. 29.

⁸ *Hronicul vechimei a romano-moldovlahilor*, ed. Tocilescu, București, 1901.

⁹ Asemenea „moldovenisme” relevă Iorga și în *Viața lui Constantin Cantemir*, cum sînt: *linguam arripere*, „a prinde limbă”, sau *Sanctus Papa*, „Sfîntul Papa”, etc.

¹⁰ Tot Iorga a semnalat pentru întîia oară faptul că în textul latin al *Descrierii* există lacune pe care autorul n-a avut răgazul să le completeze, după cum există trimiteri la capitole ce urmau a fi scrise și n-au fost niciodată redactate (*Istoria literaturii române*, I, p. 325—326).

¹¹ Însirarea lor la Iorga, *op. cit.*, I, p. 326 și urm., unde și concluzia lapidară: „*Hronicul* trebuia continuat. *Descripția* cerea o prefacere, o prefacere totală în spirit”.

prim tom al *Operele complete* editate de Societatea Academică, aceasta era, pînă astăzi, singura ediție bilingvă a lucrării, puțin răspîndită chiar în țara noastră, unde n-au circulat în ultima sută de ani decît traduceri mai mult sau mai puțin complete — de cele mai multe ori după cea germană a lui Redslob, din 1770.

În ordine cronologică și fără a ne opri asupra particularităților fiecăreia, acestea sînt:

Descrierea Moldovei. Cu o notiță introductivă de Miron Nicolescu, București, 1909 (din același an, și o ediție în „Biblioteca pentru toți”);

Descrierea Moldovei, Cernăuți, Pardini, 1915;

Descrierea Moldovei. Traducere de pe originalul latinesc, la 200 de ani de la moartea autorului, de dr. Gîorge Pascu, București 1923 (o a doua ediție în 1938);

Descrierea Moldovei. Traducere de Gh. Adamescu, București, 1942;

Descrierea Moldovei. Traducere de Petre Pandrea, cu o prefață de C. I. Gulian, București, 1956;

Descrierea Moldovei. Prefață și note de Const. Măciucă, București, 1961 (Cîțiva ani mai tîrziu, în 1965, ca să fim exacti, același publica o *antologie din Descrierea Moldovei*, cu prefață și note, retipărită în 1967 cu adaosul scurtului tratat intitulat *Interpretarea naturală a monarhiilor* („Interpretatio physica monarchiarum”), semnalat de Gh. Haupt în 1951 și reeditat de I. Sulea-Firu în 1963.)

Descrierea Moldovei, ed. Minerva, 1973.

La înșirarea de pînă aci trebuie adăugată, bineînțeles, traducerea centenară a lui Papiu Ilarian și Iosif Hodoș, conștiințioasă și exactă, dar într-o limbă ilizibilă și cu grafii greu de înțeles astăzi.

O nouă traducere — exactă și lizibilă — era deci necesară, și acesta e unul din motivele pentru care, în anul tricentenarului nașterii autorului și la un veac după ediția Societății Academice, Editura Academiei Republicii Socialiste România a luat inițiativa acestei tipărituri festive, menită să pună la îndemîna publicului mare, dar și a specialiștilor—istorici, etnografi, geografi—mai numeroși decît oricînd în trecut, pe lîngă versiunea nouă de mult așteptată, textul latin pe alocuri îmbunătățit al ediției din 1872, o introducere la curent cu progresul cunoștințelor despre Cantemir și vremea lui, un comentariu istoric adîncit și un studiu cartografic care să continue cercetările deschizătoare de drum ale lui Gh. Vâlsan și P. P. Panaitescu.

Despre temeinicia acestei munci de echipă, la care au contribuit prin reprezentanți ai lor Societatea de studii clasice din România și Institutul de istorie „N. Iorga” al Academiei de Științe Sociale și Politice, alții vor avea să-și spună cuvîntul. Pînă atunci, în completarea deslușirilor date înainte cu privire la pregătirea primei ediții latine a *Descrierii*, socotim util să arătăm, fără multe amănunte, în ce fel s-a procedat la stabilirea textului tipărit și tradus mai departe.

La bază stă, cum era de așteptat, ediția Papiu Ilarian, colaționată cu copia executată la Consulatul rus din București de I. C. Massim, după manuscrisele puse la dispoziția Societății Academice de Muzeul Asiatic al Academiei de Științe din Petersburg. Pe această cale s-au putut înlătura unele greșeli de tipar ale primei ediții, îndreptate fără altă semnalare¹², verificîndu-se totodată exactitatea copiei

¹² Cu titlu de exemple, la p. 78, *consuetudo* în loc de *consuetudo*; la p. 100, *Ineul* în loc de *Incul*; la p. 118 *altera* în loc de *altero*; la p. 128, *antecessorum*, în loc de *antecessornm*; tot acolo, *consuetudo* în loc de *consuetudo*; la p. 156 *singularare*, în loc de *sigulare*; la p. 162, *accessit* în loc de *accersit*; la p. 180, *omnimodo* în loc de *omnimode*; la p. 235, *incommodis* în loc de *in commodis*; la p. 310, *singulari*, în loc de *sigulari*; la p. 338, *iniunxit*, în loc de *iniuxit*; la p. 352, *nec ulli* în loc de *ne culli*; la p. 364, *inservientia* în loc de *in servientia*, etc.

lui Massim păstrate la Biblioteca Academiei R. S. România, în care aceste erori nu există, și ajungându-se la concluzia că unele lecțiuni — incorecte din punct de vedere gramatical — pe care această copie le prezintă trebuie să fi figurat în manuscrisele consultate și deci sînt imputabile lui Cantemir.

Sub acest raport, un studiu adîncit al limbii *Descripției*, bazat pe un număr mai mare de manuscrise, ar duce fără îndoială la rezultate interesante. Aci ne mulțumim să prezentăm doar unele particularități mai izbitoare, întîlnite în cursul traducerii textului. Pe lîngă numeroase abateri de la regulile clasice în privința folosirii timpurilor și modurilor, a regimului cazurilor, proprietății termenilor, topiceii etc. și afară de unele greșeli, de considerat mai degrabă ca inadvertențe decît ca dovezi ale necunoașterii limbii (de ex. la p. 84 *lupinarium* în loc de *lupinarum*, la p. 88 *erunt* în loc de *erant*, la p. 118 *cogantur* în loc de *cogatur*, la p. 152 *illo*, acolo unde corect ar fi *illi*; în mod obișnuit *maiori*, *exteriori*, *superiori* pentru ablativale la comparativ *maiore*, *exteriore*, *superiore*; 262 *cunctae*, unde acordul ar cere *cuncta*; la p. 310 *mulieres* pentru singularul *mulier*; la p. 322 *congregatur* în locul pluralului *congregantur*; la p. 344 *quod* pentru ablativul *quo*; la p. 358 *quasi* (adv.) în loc de *qua si*), sînt de semnalat forme de cuvinte latine sau sensuri particulare care se abat de la forma sau sensul obișnuit: la p. 64, 80 *ullibi*, creat prin analogie cu *nullibi*; la p. 236, 270 *vexa*, pentru *vexatione*; la p. 100, *minerae* cu sensul de „mine”; *saltem* (v. de ex. p. 50, 232, 254) totdeauna cu sensul de „numai, doar”, nu cu cel obișnuit de „cel puțin”; *alpes* (v. p. 50, 202) cu sensul general de „munți”; *quamprimum* (scris de obicei *quam primum*), nu cu înțelesul de adverb „cît mai degrabă”, ci totdeauna cu acela de conjuncție „îndată ce” (de ex. p. 240, 250, 254, 284, 330); un *hodienu* adv. (ex. p. 136, 194, 244) ș.a.

Firește, neavînd corespondențe în limba latină, Cantemir este obligat să latinizeze foarte multe nume de instituții, funcțiuni civile, militare, eclesiastice, nume de demnitari, de ceremonii, de obiecte ș.a. din vremea lui, al căror sens, explicat de scriitor, se înțelege lesne. Cîteodată însă chiar termeni comuni din elină sau neogrecă sînt latinizați: ca să înțeleagă la p. 144 expresia adverbială *sine hodego*, cititorul textului latin trebuie să se gîndească la gr. ὁδῦγγός (din ἡ ὁδός și ἄγω) „călăuză de drum (*dux itineris*)”, pentru a traduce: „fără cineva care să-ți arate calea, fără să te conducă cineva, de la sine”; la p. 314 cuvîntul la ablativ *aneraidibus* nu poate fi înțeles dacă nu se cunoaște că Νεραΐδες sau Ἀνεραΐδες sînt un fel de *iele* care-și au legende lor în folclorul neogrec.

Puține dar semnificative sînt erorile care nu se explică decît dacă admitem că scriitorul avea în minte forma românească a cuvîntului latin și că, uneori, sub influența lui, greșea atunci cînd redacta în latinește: la p. 232 *ad stergendas manus*, în loc de *ad tergendas manus*, după rom. *a șterge*; la p. 116 *oblungum* pentru *oblongum*, după rom. *lung*; la p. 220 numeralul *novendecim*, în loc de *undeviginti*; la p. 190 *attingerit* pentru *attigerit*; la p. 72 *pagus... quatuor colonis habitatus molendinoque instructus, quam molitor possidebat*, unde scriitorul a făcut acordul pronomelui relativ nu cu substantivul neutru *molendinum*, ci cu corespondentul lui român, femininul *moară*. O cercetare amănunțită care ar urmări în plus proprietatea termenilor și frazeologia lui Cantemir ar aduce și alte dovezi în același sens¹³.

În toate aceste cazuri particularitățile semnalate nu se întîlnesc numai în textul tipărit, ci și în copia lui Massim, ceea ce ne obligă să credem că figurau

¹³ Cf. mai departe aparatul critic la diverse pagini (de ex. p. 236, 340 și 370).

toate în manuscrisele colaționate; în treacăt fie spus, argument puternic în favoarea ipotezei după care *Descrierea* a fost din capul locului redactată în latinește de un autor grăbit să-și epuizeze materia și contind pe o revizie ulterioară a stilului, care, dintr-un motiv sau altul, n-a mai putut avea loc. Fie și în limitele înguste în care poate fi încercat, examenul limbii confirmă deci încheierea lui Iorga că *Descrierea Moldovei* ne-a ajuns într-o stare de nedeșăvirșire pe care, în condiții normale, Cantemir ar fi căutat s-o înlătore. „Precum avea de gând s-o traducă în românește, ca și completarea ei istorică, principele a avut, de bună seamă, intenția de a o modifica după noile idei conducătoare la care se oprise spiritul său. Și pentru o sarcină și pentru alta se cerea timp, și Cantemir, pîndit de moarte, nu-l mai avea. Găsită între hîrțile mortului, *Descripția* a fost tipărită, în multele sale ediții, supt o formă pe care n-a dorit-o autorul ei”¹⁴.

Îmi rămîne să adaug că numeroasele denumiri, fraze sau chiar documente turcești folosite de Cantemir în limba originală au fost examinate cu luare aminte de Mehmet Mustafa și Vladimir Drimba cărora editorii țin să le exprime mulțumirile lor călduroase. Examenul a revelat multe greșeli de tipar sau de transcriere. Acestea au fost îndreptate în versiunea românească, lăsînd în textul latin neschimbată forma dată de Papiu Ilarian. În schimb, lecțiunile noi în textul latin au fost de fiecare dată notate în josul paginilor unde apar, pentru informarea cititorului și pentru învederarea rîvnei cu care s-a lucrat.

Mulțumiri din partea colectivului de autori se cuvin și profesorului Mihai Berza, pentru sîrguința cu care a citit traducerea românească și comentariul istoric al *Descrierii*, formulînd observații și sugerînd îndreptări de care s-a ținut seamă.

D.M.P.

¹⁴ *Istoria literaturii române*, I, p. 327, și notele de mai sus 10 și 11.

ABREVIERILE FOLOSITE ÎN NOTE

1. Babinger, *O relațiune* = Fr. Babinger, *O relațiune neobservată despre Moldova sub domnia lui Antiohie Vodă Ruset (1676)*, București, 1937 (din „Analele Acad. Rom., Mem. Sect. ist.”, s. III, t. XIX, 1937, p. 122–136).
2. Bandini = V. A. Urechea, *Codex Bandinus. Memoriu asupra scrierii lui Bandinus de la 1646.*, București, 1895.
3. Barsi = C. C. Giurescu, *Le voyage de Niccolò Barsi en Moldavie (1633)*, Paris–București, 1925.
4. Carra = C<arra>, *Histoire de la Moldavie et de la Valachie...*, Jassy, 1777.
5. *Călători străini* = *Călători străini despre țările române*, 4 vol., București, 1968–1972. (Menționez că doi călători din sec. XVII–XVIII au fost folosiți după manuscrisele pregătite pentru tipar la Institutul de istorie „N. Iorga”.)
6. Del Chiaro = Anton Maria del Chiaro, *Revoluțiile Valahiei*, trad. de S. Cristian, Iași, 1929.
7. Costin = Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958.
8. *Cronici* = *Cronicile României*, ed. M. Kogălniceanu, ed. a II-a, 3 vol., 1872–1874.
9. *Cronici turcești* = *Cronici turcești privind țările române. Extrase*, I, Volum întocmit de Mihai Guboglu și Mehmet Mustafa, București, 1966.
10. Elian, *Moldova și Bizanțul* = Al. Elian, *Moldova și Bizanțul în secolul al XV-lea*, în vol. *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1964, p. 97–179.
11. Gheorghachi = Dan Simonescu, *Literatura românească de ceremonial. Condica lui Gheorghachi, 1762* București 1939.
12. Giurescu = C. Giurescu, *Descriptio Moldaviae. Curs universitar 1914–1915* București, 1915 (litografiat).
13. Giurescu, *Orașe* = C. C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovenești din sec. al X-lea pînă la mijlocul sec. al XVI-lea*, București, 1967.
14. Grigoraș = N. Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova. I. Organizarea de stat pînă la mijlocul sec. al XVIII-lea*, București, 1971.
15. D'Hauterive = Abatele D'Hauterive, *Memoriu asupra vechii și actualei stări a Moldovei*, 1787, București, 1902 (text francez și trad. rom.).
16. *Hronicul romano-moldovlahilor* = Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldovlahilor întii pre limba lătiniască izvodit, iară acmu pre limba româniască scos cu truda și ostenița lui...*, ed. Gr. Tocilescu, București, 1901 (Operele principelui Dimitrie Cantemir publicate de Academia Română, tomul VIII).
17. Iorga = N. Iorga, *Istoria literaturii române în sec. XVIII*, vol. I, București, 1901.
18. *Istoria bisericii* = *Istoria bisericii române. Manual pentru institutiile teologice*, 2 vol., București, 1957–1958.
19. *Istoria Imperiului otoman* = Dimitrie Cantemir, *Istoria Imperiului otomanu, Creșterea și descreșterea lui...*, trad. de I. Hodosiu, București, 1876.
20. Minea = I. Minea, *Despre Dimitrie Cantemir. Omul – Scriitorul – Domnitorul*, Iași, 1926.
21. Neculce = Ion Neculce, *Letopiseșul țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ed. Iorgu Iordan, ed. a II-a, București, 1959.

22. Panaitescu = P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir. Viața și opera*, București, 1958.
23. Panaitescu, *Călători poloni* = P. P. Panaitescu, *Călători poloni în țările române*, București, 1930.
24. Panaitescu, *Influența polonă* = P. P. Panaitescu, *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin*, București, 1925.
25. Paul de Alep = Paul de Alep, *Călătoriile patriarhului Macarie de Antiohia prin țările române, 1653–1658*, ed. Emilia Cioran, București, 1900.
- λ 26. Pârvan, *Contribuții* = V. Pârvan, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, București, 1911.
27. Sava, *Doc. Lăpușna* = A. Sava, *Documente privitoare la tirgul și ținutul Lăpușnei*, București, 1937.
28. Sava, *Doc. Orhei* = A. Sava, *Documente privitoare la tirgul și ținutul Orheiului*, București, 1944.
- ∩ 29. Stoicescu, *Bibliografia* = N. Stoicescu, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din Moldova*, 2 vol. (sub tipar).
- λ 30. Stoicescu, *Curteni* = N. Stoicescu, *Curteni și slujitori. Contribuții la istoria armatei române*. București, 1968.
- λ 31. Stoicescu, *Dicționar* = N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV–XVII)*, București, 1971.
32. Stoicescu, *Sfatul* = N. Stoicescu, *Sfatul domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova sec. XIV–XVII*, București, 1968.
33. Șăineanu = L. Șăineanu, *Influența orientală asupra limbii și culturii române*, 2 vol. București, 1900.
34. Ureche = *Letopiseșul țării Moldovei pînă la Aron Vodă (1359–1595) întocmit după Grigorie Ureche vornicul, Istratie logofătul și alții de Simion Dascălul*, ed. C. Giurescu, București 1916.
35. Virtosu, *Titulatura* = Emil Virtosu, *Titulatura domnilor și asocierea la domnie în Țara Românească și Moldova (pînă în secolul al XVI-lea)*, București, 1960.
36. Weismantel = E. H. Weismantell's *Dagbook, 1709–1714...*, ed. S. Bring, Stockholm 1928 (utilizat după traducerea de la Institutul de istorie „N. Iorga”).

DEMETRII
CANTEMIRII

DESCRIPTIO
MOLDAVIAE

DIMITRIE
CANTEMIR

DESCRIEREA
MOLDOVEI

CONSPECTUS PARTIUM ET CAPITUM OPERIS

PARS PRIMA GEOGRAPHICA

<i>Caput I.</i>	De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus	50
<i>Caput II.</i>	De Moldaviae situ, antiquis et hodiernis limitibus et regionis temperie . .	58
<i>Caput III.</i>	De aquis Moldaviae	64
<i>Caput IV.</i>	De provinciis et civitatibus Moldaviae hodiernis	72
<i>Caput V.</i>	De montibus et mineris Moldaviae	100
<i>Caput VI.</i>	De campis sylvisque Moldaviae	108
<i>Caput VII.</i>	De animalibus feris et domesticis	114

PARS SECUNDA POLITICA

<i>Caput I.</i>	De forma reipublicae moldaviae	122
<i>Caput II.</i>	De electione principum Moldaviae	134
<i>Caput III.</i>	De ritibus consecrationis principum Moldaviae antiquis et hodiernis . . .	152
<i>Caput IV.</i>	De confirmatione principum	178
<i>Caput V.</i>	De exauctoratione principum	186
<i>Caput VI.</i>	De baronibus Moldaviae eorumque gradibus	198
<i>Caput VII.</i>	De exercitu Moldaviae	218
<i>Caput VIII.</i>	De ceremoniis aulicis in exitu et conviviis principum	226
<i>Caput IX.</i>	De venationibus principis	236
<i>Caput X.</i>	De exequiis principum	240
<i>Caput XI.</i>	De legibus Moldaviae provincialibus	246
<i>Caput XII.</i>	De tribunali principis et baronum	250
<i>Caput XIII.</i>	De antiquo et hodierno Moldaviae proventu	262
<i>Caput XIV.</i>	De tributo et donariis, quae Moldavia othmannicae aulae pendit	270
<i>Caput XV.</i>	De nobilitate moldava	278
<i>Caput XVI.</i>	De reliquis Moldaviae incolis	296
<i>Caput XVII.</i>	De Moldavorum moribus	308
<i>Caput XVIII.</i>	De ceremoniis, quas Moldavi in sponsalitiis et nuptiis observant	320
<i>Caput XIX.</i>	De Moldavorum exequiis	330

PARS TERTIA. DE STATU ECCLESIASTICO ET LITTERARIO MOLDAVIAE

<i>Caput I.</i>	De religione Moldavorum	336
<i>Caput II.</i>	De hierarchia ecclesiastica	350
<i>Caput III.</i>	De monasteriis Moldaviae	358
<i>Caput IV.</i>	De lingua Moldavorum	362
<i>Caput V.</i>	De litteris Moldavorum	370

CUPRINSUL PĂRȚILOR ȘI AL CAPITOLELOR LUCRĂRII

PARTEA ÎNȚII GEOGRAFICĂ

<i>Cap. I.</i>	Despre numele vechi și cele de azi ale Moldovei	51
<i>Cap. II.</i>	Despre așezarea Moldovei, despre hotarele din vechime și cele de azi și despre clima ținutului	59
<i>Cap. III.</i>	Despre apele Moldovei	65
<i>Cap. IV.</i>	Despre ținuturile și târgurile Moldovei	73
<i>Cap. V.</i>	Despre munții și mineralele Moldovei	101
<i>Cap. VI.</i>	Despre cîmpiile și pădurile Moldovei	109
<i>Cap. VII.</i>	Despre animalele sălbatice și domestice	115

PARTEA A DOUA POLITICĂ

<i>Cap. I.</i>	Despre organizarea statului moldovean	123
<i>Cap. II.</i>	Despre alegerea domnilor Moldovei	135
<i>Cap. I.I.</i>	Despre datinile de de mult și cele de azi la înscăunarea domnilor Moldovei	153
<i>Cap. IV.</i>	Despre confirmarea domnilor	179
<i>Cap. V.</i>	Despre scoaterea din scaun a domnilor	187
<i>Cap. VI.</i>	Despre boierii Moldovei și treptele lor	199
<i>Cap. VII.</i>	Despre armata Moldovei	219
<i>Cap. VIII.</i>	Despre ceremoniile curții la ieșirea și ospețele domnilor	227
<i>Cap. IX.</i>	Despre vînătorile domnești	237
<i>Cap. X.</i>	Despre înmormîntarea domnilor	241
<i>Cap. XI.</i>	Despre legile țării Moldovei	247
<i>Cap. XII.</i>	Despre scaunul de judecată al domnului și al boierilor	251
<i>Cap. XIII.</i>	Despre veniturile de altădată și cele de azi ale Moldovei	263
<i>Cap. XIV.</i>	Despre tributul și darurile pe care Moldova le plătește Curții otomane	271
<i>Cap. XV.</i>	Despre boierimea moldovenească	279
<i>Cap. XVI.</i>	Despre ceilalți locuitori ai Moldovei	297
<i>Cap. XVII.</i>	Despre obiceiurile moldovenilor	309
<i>Cap. XVIII.</i>	Despre ceremoniile de logodnă și de nuntă ale moldovenilor	321
<i>Cap. XIX.</i>	Despre înmormîntarea la moldoveni	331

PARTEA A TREIA. DESPRE STAREA BISERICESCĂ ȘI LITERARĂ A MOLDOVEI

<i>Cap. I.</i>	Despre religia moldovenilor	337
<i>Cap. II.</i>	Despre ierarhia bisericească	351
<i>Cap. III.</i>	Despre mînăstirile Moldovei	359
<i>Cap. IV.</i>	Despre limba moldovenilor	363
<i>Cap. V.</i>	Despre literele moldovenilor	371

Pars prima

GEOGRAPHICA

CAPUT I

DE ANTIQUIS ET HODIERNIS MOLDAVIAE NOMINIBUS

Totam, quam nunc vocamus Moldaviam, adiacentesque occasum versus regiones, trium fere orbis partium domitores Scythae tenuere, incertis tamen pro patrio more sedibus. Post plura nomina a succedentibus sibi invicem horum cohortibus illis partibus indita, Graecis eius regionis incolae aliquando *Getae*, aliquando *Daci* dicti sunt, tandem sub Romanorum monarchis, *Dacorum* appellatio praevaluit. His, *Nervae Traiani* virtute, devicto rege eorum *Decebalo*, partim extinctis, partim in diversa sparsis, tota illa, quam possederant, regio, in provinciae Romanae formam redacta, Romanis distributa civibus et in tres partes divisa est: *Ripensem*, *Mediterraneam* et *Alpestem*. Illi Hungariae Valachiaeque partem adscribere, istius Transylvania nomen habuit, huius denique appellatione maior nostrae Moldaviae pars, quae Hierasum et Danubium inter iacet, cum Valachiae contiguae limitibus fuit comprehensa. Labefactata post illa tempora Romanorum dominatione, oppressere Moldaviam crebrae barbarorum, Sarmatarum, Hunnorum, Gothorum invasiones, coactaeque fuere Romanae coloniae superare alpes, ac in montana regione *Maramoris* contra barbarorum furorem quaerere receptaculum. Ibi, posteaquam per aliquot secula locorum difficultate defensi, suis legibus regibusque vixissent, tandem circa annum Domini [], cum premi se animadverterent incolarum multitudine, regis *Bogdani* filius *Dragosz*, cum 300 saltem hominibus venantis specie montium transitum ortum versus tentare constituit. Hoc in itinere casu invenit bovem sylvestrem, Moldavis *dzimbr* dictum, et dum eum persequitur, ad montium radices descendit. Porro cum catula quaedam venatica, quam praeter ceteris diligebat, *Molda* dicta, fortius ferae instaret, aestuans haec in profluentem se proiicit et telis ibidem interficitur, canis vero, quae in ipsis aquis quaesiverat

Partea întâi

GEOGRAFICĂ¹

CAPITOLUL I

DESPRE NUMELE VECHI ȘI CELE DE AZI ALE MOLDOVEI

Toată Moldova, cum o numim acum, împreună cu regiunile învecinate dinspre apus a fost odată sub stăpînirea sciților, care, deși au cucerit aproape trei părți de pe suprafața pămîntului, n-aveau totuși așezări statornice, căci așa apucaseră ei din strămoși. După mai multe numiri date acestor părți de hoardele lor care s-au tot urmat una după alta, locuitorii acestui ținut au fost numiți de greci cînd geți, cînd daci, și în sfîrșit sub împărații romanilor numele de daci s-a impus. După ce aceștia, regele lor Decebal fiind înfrînt prin vitejia lui Nerva Traian, au fost parte stîrpiți², parte împrăștiati care încotro, toată acea regiune pe care o luaseră în stăpînire a fost transformată în provincie romană, împărțită cetățenilor romani și divizată în trei părți: *Dacia Ripensis*, *Dacia Mediterranea* și *Dacia Alpestris*³. Celei dinții i-au atribuit o parte din Valahia și din Valahia, numele de *Mediterranea* l-a luat Transilvania, în sfîrșit sub numele de *Dacia Alpestris* s-a cuprins cea mai mare parte a Moldovei noastre⁴, care se află între Prut și Dunăre, împreună cu marginile Valahiei învecinate. Mai tîrziu, conducerea romanilor decăzînd, desele năvăliri ale barbarilor: sarmații, hunii, goții au zdrobit Moldova și coloniile romane au fost silite să treacă munții și să-și caute scăparea din fața furiei barbarilor în ținutul muntos al Maramureșului⁵. După ce au trăit acolo după legile și cu conducătorii lor timp de cîteva secole, apărați fiind de asprimea locurilor, în cele din urmă cam pe la anul Domnului⁶. . . , simțindu-se înghesuiți de mulțimea locuitorilor, Dragoș, fiul lui Bogdan, conducătorul lor⁷, a hotărît să încerce a trece munții spre răsărit cu numai trei sute de oameni, ca și cînd ar fi făcut o vîna-toare⁸. În acest drum a întîlnit din întîmplare un bou sălbatic, căruia moldovenii îi zic zimbru, și tot urmărindu-l a ajuns jos la poalele munților. Apoi, deoarece o cățea de vîna-toare numită Molda, pe care el o iubea mai mult decît pe ceilalți cîini, se ținea prea aprig pe urmele sălbăticiunii, aceasta, înfierbîntată, se aruncă

fugientem, rapidis fluvioli undis absorbetur. In huius memoriam fluvium *Moldavam* Dragosz primum appellavit: loco ubi haec acciderant suae gentis nomen *Roman* indidit, bovis vero sylvestris caput novi principatus insigne esse voluit. Post per-lustratis viciniis, ubi campos fertiles, fluviis irriguos, civitates arcesque munitas, sed habitatoribus destitutas, reperit, popularibus suis, quae invenerit, nunciat invitataque ad occupandum solum adeo foecundum. Sequitur haud invita iuventus Romana suum principem, magnis turmis montium fauces penetrat, tum monstratis singulari omine locis pedem figit et eorum inventorem *Dragosz* primum novarum sedium principem salutatur. Ita restituta pristinis aliquando possessoribus provincia cum civitate Romana, Romanum Dacicumque nomen perdidit et, a *Moldava* fluvio, *Moldavia* tum ab exteris tum ab ipsis incolis dicta fuit. Sed nec ubique eadem mansit appellatio. Turcae enim, cum propter finitimas in Europa occupatas provincias saepius in Moldaviam castra moverent, Moldavis primo *Ak Ulach** nomen indiderunt. Post, cum Bogdanus ultimis parentis Stephani M. iussis admonitus his feudi nomine suas subiiceret ditiones, Othmanidae, consueti principum nomina in regiones illis parentes transferre, *Bogdanli* eos vocare inceperunt, vetus autem nomen adhuc in Tartarorum sermone remansit. Finitimi ex alia parte Poloni et Russi Moldavos *Volochos*, h.e. Italos, Valachos vero *Montanenses*, quasi montanos aut transmontanos, appellarunt.

* În exemplarul după care s-a făcut traducțiunea germană se află următoarea notă [pe care o traducem după edițiunea germană: „Mai bine *Ak Iflak*, adică Români albi, în opozițiune cu *Kara Iflak* (Vlach), Români negri, cari sunt locuitorii Țării Românești”: Exemplarul nostru nu are această notă. *E.d.* [1872].

într-un riu și este ucisă acolo cu săgețile, iar câinele care urmărise chiar și în apă fiara care fugea este înghițit de valurile repezi ale riului. În amintirea ei Dragoș a numit mai întâi acel riu Moldova⁹, locului unde se întâmplaseră acestea i-a dat numele neamului său, *Roman*¹⁰, și a hotărît ca stema noii domnii să fie un cap de zimbru¹¹. Apoi, cercetînd locurile vecine, după ce a aflat cîmpii mănoase udate de riuri, orașe și cetățui întărite, dar părăsite de locuitori¹², vestește alor săi ce a găsit și-i cheamă să ocupe un pămînt atît de roditor. Tinerii romani urmează voios pe conducătorul lor, pătrund călări în cete mari prin strîmtorile munților, apoi, locurile fiindu-le arătate printr-un semn minunat, descalcă și salută pe Dragoș, descoperitorul lor, ca pe primul domn al noilor așezări. Astfel, după ce țara și conducerea ei romană a revenit vechilor stăpînitari de altădată, ea și-a pierdut numele roman și dacic și a fost numită atît de străini cît și de băștinași Moldova, după numele riului Moldova¹³. Dar această numire n-a rămas aceeași peste tot. Turcii, de exemplu, intrînd destul de des cu oaste în Moldova din cauza ținuturilor învecinate ocupate de ei în Europa, le-au dat moldovenilor mai întâi numele de *Ak Ulach*¹⁴. Apoi cînd Bogdan, îndemnat de poruncile de pe patul de moarte ale lui Ștefan, tatăl său, a închinat țara turcilor, aceștia, obișnuiți să treacă numele domnitorilor asupra țărilor supuse lor, au început să-i numească *Bogdanli*¹⁵, dar vechiul nume a rămas pînă azi în limba tătarască. Vecinii din partea cealaltă, polonii și rușii, au numit pe moldoveni *volohi*, adică italieni¹⁶, iar pe valahi¹⁷ *munteni*, ca fiind oameni de munte sau de peste munți¹⁸.

- ¹ Valoarea deosebită a părții geografice din *Descrierea Moldovei* a fost subliniată de numeroși autori. După opinia lui G. Vâlsan, care s-a ocupat mai mult de această problemă, opinie la care subscriem, D.C. „crează întâia geografie a unui ținut românesc și cea mai bună geografie a Moldovei care s-a scris vreodată”. Vezi despre aceasta: G. I. Gorciu, *Moldova acum 200 de ani. Interpretare geografică a operei „Descriptio Moldaviae” de D. Cantemir (1716)* („Bul. Soc. române de geografie”, 1915, p. 600–643); G. Vâlsan, *Dimitrie Cantemir ca geograf* („Rev. științifică V. Adamachi”, Iași, vol. XII, nr. 1, nov. 1925, p. 13–16; reprodus și în *Opere alese*, vol. I, București, 1971, p. 561–565); idem, *Opera geografică a principelui Dimitrie Cantemir* („Lucrările Inst. de geografie al Univ. din Cluj”, vol. II, 1924–1925, p. 3–20, reprodus în același volum, p. 566–582); idem, *Harta Moldovei de Dimitrie Cantemir*, București, 1926; P. P. Panaitescu, *Contribuții la opera geografică a lui D. Cantemir*, București, 1928 (extras din „Analele Acad. Rom., Mem. Secț. istorice”, s. III, t. VIII, 1928); Mario Ruffini, *Demetrio Cantemir geografo* („Rivista di geografia e di cultura geografica”, 1932, p. 336–344) și extras; I. Șandru, *Geografia populației și așezărilor în lucrarea lui Dimitrie Cantemir „Descriptio Moldaviae”* („Comunicări de geografie”, vol. VIII, 1969, p. 15–20)
Vezi și studiul despre hartă în acest volum p. 377. și urm.
- ² Dacii nu au fost distruși; locuitorii din Dacia ocupată de Traian au conviețuit cu romanii, iar cei rămași în afara hotarelor Daciei romane și-au continuat viața liberă (*Istoria României*, I, p. 348 și urm.; C. Daicoviciu, *Romanizarea Daciei*, în „Apulum”, VII, 1968, p. 261–272; M. Macrea, *Dacii liberi în epoca romană*, *ibidem*, p. 171–200) și, în ultimă instanță, monografia lui Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București, 1973.
- ³ D. C. confundă Dacia de la nordul Dunării cu provincia Dacia, înființată de Aurelian la sudul Dunării și alcătuită din Dacia Ripensis și Dacia Mediterranea (*Istoria României*, I, p. 579–580). Această confuzie stă la baza teoriei greșite după care mitropolia Moldovei ar fi fost subordonată arhiepiscopiei de Ohrida (vezi partea a III-a, cap. II, nota 9). După cum a arătat P. P. Panaitescu (p. 153–154), știrca despre împărțirea Daciei în Ripensis, Mediterranea și Alpestris, ca și aceea privind originea scitică a dacilor, au fost luate din P. Cluverius, *Introductio in universam geographiam*, Leyda, 1641, p. 242–243. Cit privește Dacia Traiană, aceasta a fost împărțită la anul 119 în Dacia Superior și Dacia Inferior, iar la anul 158 în trei provincii: Dacia Porolissensis, Dacia Apulensis și Dacia Malvensis (*Istoria României*, I, p. 353–355, M. Macrea, *Organizarea provinciei Dacia*, în „Acta Musei Napocensis”, III, 1966, p. 121–151 și în limba franceză în „Dacia”, N.S., XI, 1967, p. 121–141).
- ⁴ Despre stăpînirea romană în partea de sud a Moldovei vezi Radu Vulpe, *La Valachie et la basse Moldavie sous les Romains* („Dacia”, N.S., V, 1961, p. 365–394) și *Istoria României*, I, p. 517–530.

Pe lângă acțiunea de colonizare și romanizare organizată de Imperiu în provincia cucerită, în regiunile rămase în afara provinciei romane a avut loc un proces de romanizare populară, efectuată prin intermediul țaranilor romani și romanizați stabiliți aici, unii încă înainte de cucerirea romană. Această pătrundere neoficială a continuat și după părăsirea Daciei de către administrația romană, astfel încît aria romanizării a cuprins întreaga Dacie, inclusiv teritoriul Moldovei. „Un lucru e sigur: că nu numai oamenii inscripțiilor din Dacia au creat un popor și mai ales unul de o așa de solidă făptură ca acel românesc” (N. Iorga, *Istoria*

românilor, vol. I, partea II-a, p. 263). Vezi și P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969, p. 49 și urm. Despre unitatea culturii materiale pe teritoriul locuit de români înainte de formarea statelor feudale românești vezi Dan Teodor, *Contribuții la cunoașterea culturii Dridu pe teritoriul Moldovei* (SCIV, 1968, nr. 2, p. 227–277).

⁵ Afirmația lui D.C. că populația din Moldova s-a retras în Maramureș — afirmație menită să motiveze a doua „descălecare” sau reintoarcerea sa în Moldova — se găsește și la M. Costin (p. 226). Ideea revine și în *Hronical romano-moldovlahilor* (p. 435, 462), unde se spune însă că românii din Moldova s-au „tras” în Transilvania din cauza tătarilor. Tot aici (p. 459) D.C. aduce argumente despre „necurmata trăire din an în an” a daco-romanilor în Dacia. Izvoarele istorice și, în vremea noastră, și cele arheologice au dovedit că și în Moldova, ca în tot restul țării, populația daco-romană a rămas într-o „necurmată trăire” pe teritoriul unde se găsește astăzi poporul român.

Înainte de venirea lui Dragoș și Bogdan în Moldova, aici exista o numeroasă populație românească, amintită adesea în mărturiile vremii. Fără sprijinul acestei populații, Bogdan nu ar fi putut respinge atacurile repetate ale puternicei armate feudale maghiare. Din bogata literatură privind această problemă vezi: Ștefan Ștefănescu, „*Intemeierea Moldovei în istoriografa românească*” („Studii”, 1959, nr. 6, p. 35–54); C. Cihodaru, *Considerații în legătură cu populația Moldovei în perioada premergătoare invaziei tătarilor (1241)* („Studii și cerc. științifice” — Iași, 1963, istorie, fasc. 2, p. 215–248); Giurescu, *Orașe*, p. 48–61, 67–68; Dan Teodor, *Le haut féodalisme sur le territoire de la Moldavie à la lumière des données archéologiques* („Dacia”, IX, 1965, p. 325–335) și idem, *Unele probleme privind evoluția culturii materiale din Moldova în secolele VI–X* („Carpica”, II, 1969, p. 253–309).

Un argument puternic în sprijinul celor arătate mai sus îl constituie faptul că, *din cele 755 de sate menționate în documente pînă la anul 1449, 607, adică 80,3%, au hotare străvechi dinainte de întemeierea statului* (H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmășe românești*, I, București, 1958, p. 105).

Este interesant să arătăm că boierii moldoveni din sec. XVIII — începutul sec. XIX știau și ei că pămîntul Moldovei a fost locuit înainte de „descălecatul” lui Dragoș. Într-o anafora din 1817, aceștia declarau: „*Dragoș Vodă viind au găsit pămîntul locuit... n-au descălecat pămîntul Moldaviei pustiu*” (A. Sava, *Documente putnene*, I, Focșani, 1929, p. 186–189).

Despre această problemă vezi și nota 7 și partea a II-a, cap. XVI.

⁶ În *Hronical romano-moldovlahilor* (p. 498) D.C. plasa așa-zisul „descălecat” în anul 1276 (6784).

În realitate, venirea lui Dragoș a avut loc la c. 1352.

⁷ Pentru a dovedi unitatea poporului român, în *Hronical* citat D.C. a afirmat că Ioan sau Ioniță, „regele românilor”, s-a retras în Transilvania, unde a avut un fiu, Bogdan, tatăl lui Dragoș. De aici Dragoș a venit în Moldova cu „o seamă de români”, iar fratele sau vărul său, Radu Negru, s-a dus „cu alții” în Țara Românească (p. 466). Revenirea românilor în Moldova s-a petrecut după năvala tătarilor „la scurtă vreme și fără zăbavă” (p. 459); „văzînd iarăși acei români precum locurile lor cele dintii s-au curățit de prada tătarilor, iarăși cu domni săi, iară nu cu strînsură de păstori... s-au înturnat la locurile sale cele de moșie” (p.475).

⁸ Legenda cu Dragoș și bourul se găsește mai pe larg la M. Costin (p. 229–232). Despre legenda vinătorii, existentă și la alte popoare, vezi Mircea Eliade, *Dragoș et la „chasse rituelle”* („Revue des études roumaines”, 1969, p. 31–59).

⁹ În *Hronical romano-moldovlahilor* (p. 471) D.C. se va pronunța împotriva originii numelui Moldova de la căpeaua Molda, tradiție împrumutată aici de la Gr. Ureche (p. 6) sau M. Costin (p. 209, 231). Pentru a dovedi continuitatea romană în Moldova, el afirma că, înainte de Traian, o parte a Daciei s-ar fi numit Molisdavia, adică Davia moale, părere asemănătoare cu a lui Iohann Tröster, după care numele Moldova ar putea deriva de la adjectivul latin *mollis*, țara numindu-se Mollior Davia, adică partea cea mai plăcută din vechea Dacie (*Das*

Alt-und Neue Teutsche Dacia, Nürnberg. 1666, p. 334–336). La 1677, Urbano Cerri – citind pe G. Sambucus adaos la *Decadele* lui Bonfinius, f. 460, pe Martin Cromer, *De rebus Polonorum*, f. 216 și pe A. Ortelius – exprima o opinie asemănătoare: Moldavia „esse detta per le sue pianure Mollis Dacia, e da ciò derivare il corrotto vocabolo di Moldavia” („*Diplomatarium Italicum*”, 1925, p. 127). Precum se vede, această opinie era destul de răspândită în sec. XVII.

Asupra originii numelui Moldova există însă și alte păreri. De pildă, B. P. Hasdeu (*Istoria critică a românilor*, I, București, 1875, p. 300), A. D. Xenopol (*Istoria românilor*, ed. III-a, vol. II, p. 17) și alții cred că numele este de origine gotică de la Mulda = „praf”- (M. Costin, p. 209, știa și el de existența unui riu Molda în „Țara Nemțească”). Iorgu Iordan opinează pentru derivarea numelui din cuvântul *molid* cu sufixul slav *-ova* (*Numele Moldovei*, în „*Viața românească*”, 1920, nr. 2, p. 274–276). În sfârșit, Emil Virtosu consideră că numele ar veni de la germanul *Molde*, *Mulde* = „albie, groapă, adâncitură” și de la cumantul *uwe* = „vale, scobitură” (*Din sigilografia Moldovei și Țării Românești*, în *Introducere la Doc. priv. ist. Rom.*, vol. II, p. 469).

⁴⁰ Vezi mai jos cap. IV nota 11.

⁴¹ În *Hronicul romano-moldovlahilor* (p. 248–249, 322), D. C. se va declara împotriva originii stemei Moldovei de la capul de bour sau zimbru („de pe boul cel sălbatic pre carile gonindu-l cățeaua Molda”), origine pe care o acceptaseră Gr. Ureche (p. 6) și M. Costin (p. 231), urmînd probabil tradiția consemnată în cronică moldo-rusă (*Cronicile slavo-române*, ed. P. P. Panaitescu, p. 160). D. C. considera că originea capului de bour de pe stemă ar fi o altă dovadă a continuității elementului roman în Moldova, fiind legată de numele cetății *Caput Bovis* (Capul Boului), construită de Traian; „de pre această cetate socotim țara Moldovei să fi luat stema sa, capul boului”. D. C. aducea ca dovadă un cap de zimbru aflat pe o monedă romană găsită la Gherghina. În *Descrierea Moldovei*, însă, D. C. acceptă originea de care vorbește Gr. Ureche. Contradicția a fost remarcată și de N. Iorga (p. 410).

Menționăm aci că problema originii capului de bour (sau zimbru) de pe stema Moldovei a stîrnit numeroase discuții, părerile fiind încă împărțite. Unii istorici s-au întrebant dacă avem de-a face mai întii cu un bour sau cu un zimbru, aceasta deoarece M. Costin (p. 231) arătase că „zimbrul se numește pe moldovenește bour” (I. Minea, *Bour sau zimbru?*, în „Însemnări ieșene”, II, 1937, vol. VIII, nr. 7, p. 523–527); alții au afirmat că stema a fost adusă din Transilvania odată cu legenda descălecării (R. Vuia) sau chiar din Polonia (R. Gassauer) etc. M. Costin (p. 209) remarcă el însuși că stema Moldovei seamănă cu aceea a orașului Sighet. În sfârșit, după opinia lui E. Virtosu, „stema Moldovei a fost alcătuită... avînd drept model stema orașului Baia” (*Introducere la Doc. priv. ist. Rom.*, vol. II, p. 467).

Despre bour (dispărut în Moldova în sec. XVI) și zimbru (existent încă în sec. XVIII) vezi Al. Filipașcu, *Sălbătăciuni din vremea strămoșilor noștri*, București, 1969, p. 17–111 și bibliografia de la finele lucrării. Autorul susține că Mușatinii au înlocuit zimbrul maramureșean din stema orașului Sighet cu bourul moldovean.

Cit despre legătura dintre legenda cu bourul și stema țării, D. Onciul consideră că legenda a fost creată mai tirziu pentru a se explica prezența capului de bour în stema țării (*Dragoș și Bogdan fondatorii principatului moldovenesc*, în *Scrieri istorice*, ed. A. Sacerdoțeanu, I, p. 89–130). Vezi și I. Minea, *Despre stema Moldovei* („Cercetări istorice”, I, 1925, p. 401–402).

⁴² Vezi mai sus nota 5.

⁴³ Moldova a împrumutat numele riului deoarece pe valea acestuia a fost voievodatul lui Dragoș, care s-a întins apoi treptat (P. P. Panaitescu, *Interpretări românești*, București, 1947, p. 103).

⁴⁴ *Ak-Ifalak* = „valahi albi”, spre deosebire de *Kara-Ifalak* = „valahi negri”, cum li se spunea muntenilor.

¹⁵ Aceeași afirmație se găsește și în *Hronicul romano-moldovlahilor*, p. 306 și în *Istoria Imperiului otoman*, p. 40. După opinia lui Al. Elian, este posibil ca D. C. să fi luat această informație de la analistul Leunclavius – utilizat de el adeseori – care afirmă că Bogdan Voievod a dat numele țării de Karabogdania (*Moldova și Bizațul*, p. 108). Nu trebuie să uităm însă că înaintea lui D. C. a folosit această explicație M. Costin în *Cronica polonă* (p. 207), unde se spune: „turcii... pe moldoveni îi numesc bogdani după numele domnului Bogdan, acel Bogdan care cel dintâi a luat steag de la Poarta turcească și a stabilit haraciul”. Foarte probabil că de la M. Costin explicația aceasta a fost cunoscută apoi de unii străini care au trecut prin Moldova în acea epocă, de pildă francezul De la Croix la 1676 (Babinger, *O relațiune*, p. 15) sau solul polon Ioan Gninski, prietenul lui M. Costin, la 1677 (P. P. Panaitescu, *Călători poloni*, p. 78 și M. Costin, p. 11).

Dar această explicație nu poate fi acceptată pentru simplul motiv că turcii au zis Moldovei Bogdania încă din secolul al XV-lea, deci înainte de Bogdan al III-lea. Numele apare în cronică lui Laonic Chalkokondyles (ed. V. Grecu, p. 63, 93), în firmanul dat de sultanul Mehmed al II-lea negustorilor din Cetatea Albă la 1456 (M. Mehmed, *Din raporturile Moldovei cu Imperiul Otoman în a doua jumătate a veacului al XV-lea*, în „Studii”, 1960, nr. 5, p. 166–168), cit și unele în pasaje din cronicile turcești relative la luptele turcilor cu Ștefan cel Mare (*Cronici turcești*, passim). El se găsește, de asemenea, sub forma „țara bogdanilor” în izvoarele armenesti de la începutul secolului al XV-lea (H. Dj. Siruni, *Mărturie armenesti despre România extrase din cronică armenilor din Camenița*. Partea I, 1430–1611, București, 1936, p. 4). După opinia lui D. Onciul, voievodul Bogdan care a dat numele Bogdaniei ar fi Bogdan întemeietorul (*Dragoș și Bogdan fondatorii principatului moldovenesc*, în *Opere complete*, I, ed. A. Sacerdoțeanu, p. 81). După o altă opinie, însă, Bogdania ar însemna în limba turcă „țara cu tauri”, deoarece avea ca simbol heraldic capul de bour (E. Virtosu, *Bogdania, alt nume dat Moldovei*, în „Anuarul Inst. de istorie și arheol.” – Iași, I, 1964, p. 155–165). Despre „închinarea” țării, legată de numele Bogdania, vezi partea a II-a, cap. XIV.

¹⁶ Cf. *Hronicul* citat, p. 304, unde se spune: „volohi ne zic și noaă... romanilor din Dacia, adică tuturor românilor... și romanilor din Italia”. Vezi și M. Costin, p. 207–208, 246–247, 268: „streinii... le-au pus acest nume vlah de pe vloh... de pre Italia, cărora zic vloh”. Această explicație – menită să înlocuiască ideea originii numelui de vlah de la Flaccus, idee pusă în circulație de Aenea Silvio Piccolomini și combătută la noi de Miron Costin – se găsește în operele a numeroși cronicari și călători străini care au scris despre poporul nostru în sec. XVI (vezi G. Lăzărescu și N. Stoicescu, *Țările române și Italia pînă la 1600*, București, 1972, p. 260, 297, 298, 325 etc.). După cum afirmau unii dintre acești călători, românii „socotesc de ocară numele de valah, nevoind să fie numiți cu alt cuvînt decît „romanisch” și mindrindu-se că se trag din romani” (*ibidem*, p. 328).

¹⁷ Străinii dădeau numele de valahi tuturor românilor; cit despre termenul Valahia, acesta desemna fie Țara Românească, fie Moldova, fie ambele provincii (Valachia Maggiore și Minore), fie întreg teritoriul locuit de români (Eugen Stănescu, *Unitatea teritoriului românesc în lumina mențiunilor externe. Valahia și sensurile ei*, în „Studii”, 1968, p. 1105–1125).

¹⁸ M. Costin (p. 209) admite și el că „muntean nu este nimic altceva decît om de la munte”. După o opinie contemporană cu D. C. (din 1712), „le nom de Multanie (Muntenia – N.S.) pourrait aussi être expliqué en latin multi montes, et il vient sans doute du grand nombre de montagnes, dont cette province est presque environnée” (Hurmuzaki, *Supl. I/1*, p. 418). D. C. va reveni el însuși asupra acestui nume în *Hronic*, p. 132. Despre acest nume, considerat încă insuficient cercetat, vezi I. Conea, *O problemă veche încă nerezolvată – originea numelui Muntenia* („Probleme de geografie”, VII, 1960, p. 27–51).

DE MOLDAVIAE SITU, ANTIQUIS ET HODIERNIS LIMITIBUS ET REGIONIS TEMPERIE

Moldavia in latitudine a gradu 44,54' adusque 48° et 51', extenditur. Longitudinis ratio incerta; plerorumque tamen geographorum sententia, occidentalis ipsius pars, quae Transylvaniam tangit, in longitudinis 45°,39' collocatur; alteri extremitati, ubi prope Albam Iuliam, incolis Czetate Alba, in acutum angulum desinit, gradus 53, minutae 22, ut ex tabula videri potest, assignantur. Ceterum cum partim montibus occupetur, ea nimirum parte, quae Transylvaniam spectat, partim in planitiem se explicet, quae versus Poloniae Ucrainam, Bassarabiam et Danubium vergit, non eadem ubique est aëris temperies. Montana frigidior, sed et salubrior ventus afflat, campestria calidior et minus sanitati proficiuus.

Morbos tamen non multos novit Moldavia, respectu dico regionum magis calidarum; aliquando sed raro pestilentia febribusque malignis vexatur. Pestilentiam non ex aëris corruptione oriri experientia comprobatum est: Eandem vero nonnunquam e Polonia, quae et saevius grassatur, nonnunquam per Aegypticas et Constantinopolitanas quae ad emporium Gallatz appellere solent naves, in nostras regiones irrupisse animadvertimus. Februm malignarum, alia ibi, quam in reliquis Europaeis partibus, natura est. Vehementissimae esse solent, ac fere pestilentiales, ita ut illis laborantes plerique tertia die extinguantur; rari septimae diei crisin experiantur, rarissimi sanitati reddantur. Tantum autem huic morbo inest contagium, ut cum non adeo pestilentiam expavescant incolae, intimi etiam amici hoc laborantis consuetudine abstineant. Longaevos esse incolas, vel aëris intemperies, vel victus ratio, vel naturalis virium imbecillitas prohibet. Rarissimi septuagenarii, vix aliquem octuagenarium reperies. Sani tamen vitam plerumque ducunt, eoque vitae brevitatis illis compensatur, quod sine morbis, qui* felicitatis humanae maximam partem auferunt, id, quod vivendum habent, alacrius transigere possint. Rustici praeterea multo plures attingunt annos, quam nobili genere nati et in deliciis mollique vita educati. Terrae motus, qui fere ubique calidiorum locorum delicias turbare solent, raro sentimus, neque unquam auditum est, aliquam civitatem aut montem terrae motu collapsum subversumque fuisse.

Moldavia non eosdem semper agnovit limites, sed mox ampliores, mox strictiores, pro ratione incrementi et decrementi reipublicae. Tandem Stephanus princeps cognomento Magnus, circa annum salutis [] hosce quos hodie quoque retinet limites posuit. Meridiem versus semper ipsius terminos definit Ister fluvius, inter Europaeos maximus, et ulterius illud eius ostium, quo se prope Ciliam, veterum Lycostomum, vel ut nonnulli Achilleam, in Pontum exonerat. Ab ortu antiquus provinciae finis Pontus erat, sequentibus autem temporibus, Bassarabia et Bender per Turcica arma ademptis, arctius ex illa parte constricta est. Hodieque

* Iuxta opinionem Suleimani, primi Turcarum imperatoris, *olmaia deulet dzihanae, bir nefes sihhat gibi*, non sit alia in mundo felicitas, praeter vel unicam salubrem aut sanam respirationem. Această notă marginală e trasă cu cruce în original. Ed. 1872.

DESPRE AȘEZAREA MOLDOVEI, DESPRE HOTARELE DIN VECHIME
ȘI CELE DE AZI ȘI DESPRE CLIMA ȚINUTULUI

Moldova se întinde în latitudine de la 44°,54' pînă la 48°,51'. Calculul longitudinii este nesigur; totuși, după părerea celor mai mulți geografi, partea occidentală a ei care atinge Transilvania se plasează la 45°,39' în longitudine¹; celelalte extremități unde se sfîrșește în unghi ascuțit aproape de Alba Iulia sau, cum îi zic locuitorii, Cetatea Albă², i se atribuie 53°,22', cum se poate vedea de pe hartă. Dealtminteri, din pricină că partea care privește spre Transilvania este, firește, acoperită de munți, iar cealaltă parte, aceea care înclină spre Ucraina Poloniei, Basarabia și Dunăre este cîmpie dreaptă, nu pretutindeni clima este aceeași. În regiunile de munte suflă un vînt mai rece, dar în același timp mai sănătos; în cele de cîmpie, un vînt mai cald, dar mai puțin priincios sănătății.

Cu toate acestea Moldova nu cunoaște prea multe boli, vorbesc gîndindu-mă mai cu seamă la regiunile calde; numai citeodată, dar rareori, este izbită de ciumă și de friguri rele. S-a dovedit din experiență că ciuma nu ia naștere din stricarea aerului; am observat că în regiunile noastre ea a pătruns uneori din Polonia, și aceasta lovește mai crud, alteori prin corăbiile egiptene și constantinopolitane care acostează obișnuit în portul comercial Galați. Natura frigurilor rele este alta acolo decît în celelalte părți ale Europei. Sînt de obicei foarte violente și aproape pestilențiale, astfel încît cei care suferă de ele mor cei mai mulți într-a treia zi, rari sînt cei care apucă criza celei de-a șaptea zi și prea puțini se fac iarăși sănătoși. Iar această boală este atît de molipsitoare, încît, deși locuitorii nu se prea sperie de ciumă, chiar și prietenii cei mai apropiați se feresc să se apropie de cel care suferă de acestea³. Schimbările vremii sau felul de hrană sau lipsa naturală de forță fizică împiedică pe locuitori să trăiască mult. Oamenii de șaptezeci de ani sînt foarte rari, iar om de optzeci de ani cu greu vei găsi⁴. Totuși în mod obișnuit sînt toată viața sănătoși și scurtimea vieții lor este compensată prin aceea că, lipsiți de boli care-i* iau omului cea mai mare parte din fericire, pot să-și ducă mai voios zilele pe care le au de trăit. Țăranii mai cu seamă trăiesc mai mult decît cei născuți din neam nobil, crescuți în plăceri și în viață ușoară. Rareori simțim cutremure care aproape peste tot tulbură de obicei plăcerile regiunilor mai calde și niciodată nu s-a auzit că vreun oraș sau vreun munte s-ar fi prăbușit sau răsturnat din cauza cutremurului⁵.

Moldova n-a cunoscut tot timpul aceleași hotare, ci cînd mai largi, cînd mai strîmte, pe măsura creșterii sau a descreșterii statului⁶. În cele din urmă domnul Ștefan zis cel Mare i-a dat, cam pe la anul mintuirii..., aceste hotare pe care ea le are și astăzi⁷. Spre miazăzi hotarul l-a format totdeauna fluviul Dunărea, cel mai mare din Europa, și mai departe acel braț al ei prin care se varsă în Marea Neagră aproape de Chilia, vechiul Lycostomon⁸, sau, cum zic unii, Achillea. Din-spre răsărit vechiul hotar al țării era Marea Neagră⁹, însă în decursul vremilor Basarabia și Benderul fiind luate cu forța de turci s-a micșorat mai mult dintr-acea

* După părerea lui Suleiman, primul împărat al turcilor, *olmaya devlet cihande, bir nefes sehhat gibi*, n-ar fi pe lume altă fericire, în afară de chiar și o singură respirație curată sau sănătoasă.

Prutum flumen ab ostio usque ad pagum Traian, inde Traiani fossam, per Botnam amnem, et rectam lineam ad Bicul amnis ostium, ubi se in Tyratem exonerat, ductam habet terminos, prout in delineatione clare patet. Poloniam et Oczacovienses Tartaros e septemtrione et oriente a Moldavia submovet Tyras sive Nistr fluvius, *Turla* Turcis dictus: cuius littora olim tantum ad Chotinum usque Moldavici iuris erant, recta linea inde per Prutum et Czirimusz fluvios fines illius regionis describente, post vero Stephani M. virtute adiacens ex Podoliae parte provincia usque ad ostium rivuli Seraphinecz Moldaviae adiecta est potestati: atque ita hodie coniuncti inter se amnes Tyras, Seraphinecz, Colaczin, et Czirimusz, boreales Moldaviae limites, ubi provincia Campus Longus Ruthenus est **, constituunt. Occasum versus hodie multo amplior est, quam olim fuit Moldavia. Nam ante Stephani M. tempora, omnes illi, quibus cingitur, montes Transylvanorum erant, arctisque ex ea parte premebatur limitibus. At huius fortitudine, aliquoties debellato Mathia Hungariae rege, repulsi Transylvani coactique sunt pactionibus imminentem sibi gladii ictum evitare. Cesserunt harum legibus omnia, quibus hae duae provinciae separantur, montium iuga, iusseruntque illas partes Moldavis parere, quae inter fluvios in Moldaviam descendentes essent mediae. Itaque ducta est a fontibus amnis Czirimus per origines fluviorum Suczava, Moldova, Bistriza et Totruss (Tortuss) usque ad fluvium Milcow linea, eaque limes inter has duas provincias constitutus. Valachiae disterminandae olim Siret et Totruss fl. erat, post vero virtute eiusdem Stephani Magni districtus Putnensis dominio Moldaviae adiectus fuit, ita ut hodie rivulus Milcow et Siret has provincias disterminet. Meridionali parti Danubius ponit terminum. His limitibus circumscripta Moldavia, ambitu 237 horarum itineris vel 711 milliariorum italicorum continetur, quem computum facile inire poterit, cuicumque adiectam huic tractationi mappam geographicam consulere libuerit. Olim autem, cum Bessarabia nondum Turcico, Tartaroque milite esset firmata, horas 247, milliaria 822 in circuitu habebat. Vicinis cingitur Moldavia ab occasu Transilvanis et Valachis, a borea Polonis, a meridie Turcis. Cum his omnibus acriter Moldavis decertandum fuit, dum defenderent adhuc suam libertatem. De quibus probatae fidei scriptor polonus sic fatur: „hi (Moldavi) natura, moribus ac lingua, non multum ab cultu Italiae absunt; suntque homines feri, magnaque virtutis, neque alia gens est, quae pro gloria belli et fortitudine, angustiores fines cum habeat, plures ex propinquitate hostes sustineat, quibus continenter aut bellum infert, aut illatum defendit“. Et paulo inferius: „Tantae autem sunt virtutis, ut cum omnibus his gentibus, quarum fines attingunt, eodem tempore semper bello contenderint, victoresque fuerint: nam Stephanus, qui patrum nostrorum memoria principatum Daciae obtinebat, una propemodum aestate Baiezetem Turcam, Mathiam Hungarum, et Ioannem Albertum Polonum bello magno devicerat“. *Orichovius. Annal.* 5. ad annum 1552. Oppressa tandem Turcarum viribus republica, nullis aliis bellis petita fuit, nisi quae contra Turcas fuerunt suscepta, adeoque cum his hostes amicosque habuit communes. Soli Tartari Nogacenses, quibus in Bassarabia Turcae sedes dederunt, crebris vel in media pace incursionibus Moldaviam vexarunt, ac ad eam, quae nunc est, paupertatem redegerunt.

** h.e. Campus Longus Ruthenus, eo quod prius ad Ruthenos regno Poloniae subiacentes pertinisset.

parte. Și astăzi are ca hotar riul Prut de la vărsare pînă la satul Traian, de aici valul lui Traian prin riul Botna și o linie dreaptă dusă pînă la gurile rîului Bîcu, unde acesta se varsă în Nistru, precum se vede clar pe hartă. Dinspre miazănoapte și răsărit fluviul Tyras sau Nistru, numit de turci Turla, desparte pe poloni și pe tătarii din Oceakov de Moldova; malurile acestuia, dar numai pînă la Hotin, erau odinioară sub stăpînire moldovenească, o linie dreaptă făcînd de acolo prin riurile Prut și Ceremuș hotarele acelei regiuni; după aceea însă, prin vitejia lui Ștefan cel Mare, ținutul învecinat dinspre partea Podoliei pînă la gura rîulețului Serafineț a fost alăturat stăpînirii moldovenești și astfel astăzi apele Nistrului, Serafineț¹⁰, Colacin și Ceremuș¹¹, unite între ele, formează hotarul de miazănoapte al Moldovei acolo unde se află ținutul Cîmpulungul rutean*. Dinspre apus Moldova este azi cu mult mai întinsă decît era altădată. Căci mai înainte de vremea lui Ștefan cel Mare, toți acei munți de care este încinsă erau ai transilvănenilor și ea era strînsă dinspre partea aceea în hotare înguste. Dar după ce, prin vitejia lui (Ștefan), regele Ungariei, Matiaș, a fost înfrînt de cîteva ori¹², transilvănenii au fost respinși și siliți să evite prin învoieli lovitura de sabie ce-i amenința. Prin condițiile acestor învoieli au cedat tot lanțul de munți care separau aceste două țări și au hotărît ca acele locuri care sînt cuprinse între riurile ce coboară în Moldova să fie sub stăpînirea moldovenilor¹³. Astfel s-a tras o linie de la izvoarele rîului Ceremuș pe la obîrșia rîurilor Suceava, Moldova, Bistrița și Trotuș pînă la riul Milcov și aceasta a fost statornicită ca hotar între aceste două ținuturi¹⁴. Hotarul cu Valahia (Țara Românească) îl făceau altădată riurile Siret și Trotuș; după aceea însă, prin vitejia aceluiași Ștefan cel Mare, ținutul Putnei a fost alăturat stăpînirii Moldovei¹⁵, astfel încît astăzi rîușorul Milcov împreună cu Siretul despart aceste țări. Dunărea încheie hotarul dinspre miazăzi. Cuprinsă între aceste hotare, înconjurul Moldovei este de 237 de ceasuri de mers¹⁶ sau de 711 mile italiene¹⁷, calcul pe care ușor îl va putea face oricine va voi să consulte harta geografică adăugată la această lucrare. Odinioară însă, cînd Basarabia nu era încă ocupată de oaste turcească și tătarască, (Moldova) avea 247 de ceasuri în circuit sau 822 de mile¹⁸. Ca vecini, Moldova este înconjurată la apus de transilvăneni și valahi, la miazănoapte de poloni, la miazăzi de turci¹⁹. Cu toți aceștia moldovenii au trebuit să se bată cu îndîrjire, ca să-și apere pînă acum libertatea. Despre ei un istoric polon demn de încredere vorbește astfel: „Aceștia prin firea lor, prin obiceiurile și prin limba lor nu se deosebesc mult de felul de viață al Italiei: sînt oameni sălbatici în luptă și de o mare vitejie, și nu este alt neam care, în privința gloriei războiului și a vitejiei, să poată ține piept, deși au o țară mai mică, mai multor dușmani din jurul lor, căroră fără încetare sau le fac război sau se apără de războiul adus asupra lor”. Și puțin mai jos: „Vitejia lor este atît de mare încît mereu s-au înfruntat în război în același timp cu toate neamurile cu care se învecinează și au ieșit învingători. Într-adevăr Ștefan, care în vremea strămoșilor noștri avea domnia asupra Daciei, într-o singură vară biruise într-un mare război pe turcul Baiazet, pe Matiaș ungurul și pe Ioan Albert polonul” (Orichovius, *Annal.* 5. la anul 1552)²⁰. În cele din urmă statul, căzut sub puterea turcilor, n-a mai fost încercat de nici un alt fel de războaie decît acelea care s-au întreprins în contra turcilor și, mai mult, a avut aceiași dușmani și aceiași prieteni ca și ei. Numai tătarii nogai, căroră turcii le-au dat sălaşuri în Basarabia, au lovit Moldova cu dese năvăliri chiar în timp de pace și au adus-o în starea de sărăcie în care se află azi.

* Cîmpulungul rutean numit astfel fiindcă mai înainte aparținuse rutenilor care erau supuși regelui Poloniei.

- ¹ După cum a arătat G. Gorciu (*op. cit.*, p. 606), „exactitatea coordonatelor de mai sus este foarte relativă, ca și gradul de precizie, al măsurătorilor geodezice de pe atunci”, aceasta deoarece măsurătoarea exactă a arcului de meridian a început de abia la 1799. După opinia lui G. Vâlsan (*Harta lui D. Cantemir*), erorile privind coordonatele sînt destul de mari.
- ² Deși D.C. știe că Moncastro = Cetatea Albă (*Hronicul româno-moldovlahilor*, p. 468), este vorba probabil aici de o confuzie între Bălgrad (Alba Iulia) și Bielgorod (Cetatea Albă), confuzie întîlnită și la Ghillebert de Lannoy, sub forma Moncastro sau Belgrad (*Călători străini*, I, p. 50), ca și la francezul Carra (p. 7) și la alți autori. Vezi și mai jos cap. IV, nota 76.
- ³ Despre valoarea informațiilor cu caracter medical vezi L. Vaian, *Cel dintii istoriograf medical român. Însemnări de medicină și de folclor ale principelui Dimitrie Cantemir*, București, 1932.
- ⁴ Cf. M. Costin (p. 385), care consideră că durata vieții unui om care trăia „sănătos” ajungea la 80 de ani, iar I. Neculce (p. 185) arată că, avînd 70 de ani, C. Cantemir „era trecut cu bătrînețe”. Vezi și G. Ghibănescu, *Ispisoace*, V/1, p. 18.
- D.C. vorbește de vîrstele omului și în *Divanul* (ed. V. Cîndea, p. 124), unde afirmă că omul de 80 de ani era considerat fericit și favorizat de soartă „căci și-a împlinit măsura vieții și a ajuns la adînci bătrînețe”. Se socotea pe atunci că „zilele vieții noastre sînt șaptezeci de ani; dacă sîntem în putere optzeci” (p. 258).
- ⁵ Ultimele două cutremure, cunoscute lui D.C., din anul 1683 și din 9 august 1690, nu cauzaseră stricăciuni prea mari; în primul, a căzut un turn al cetății Suceava, iar în cel de al doilea icoanele din biserici și vasele de pe polițele din casele oamenilor. Despre ultimul bătrîni spunea totuși că „n-au apucat cutremur mare și strașnic ca acela” (Neculce, p. 81, *Cronici*, II, p. 21). Vezi și Gr. Ștefănescu, *Cutremurele de pămînt în România în timp de 1391 ani de la anul 455 pînă la 1846*, București, 1901 și Aurelian Florinesco, *Catalogue des tremblements de terre ressentis sur le territoire de la R.P.R.*, București, 1958.
- Pentru comparație, vezi M. Costin, p. 234.
- ⁷ Informația este luată probabil din tradiție: țara nu mai avea în vremea lui D.C. aceleași granițe din timpul marelui domn. Vezi și mai jos nota 14.
- ⁸ Cercetări mai recente au dovedit că Chilia și Licostomul au fost două localități diferite (Oct. Iliescu, *Localizarea vechiului Licostomo*, în „Studii”, 1972, nr. 3, p. 435—462).
- ⁹ Primul domn care și-a întins stăpînirea pînă la Dunăre și mare a fost Roman I, care se intitula „marele domn, singur stăpînitor al țării Moldovei, de la munte pînă la mare” (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac XIV—XV, p. 2—3). Despre „unificarea” Moldovei vezi Șerban Papacostea, *La începuturile statului moldovenesc. Considerații pe marginea unui izvor necunoscut* („Studii și mat. de istorie medie”, VI, 1973, p. 43—59).
- ¹⁰ Cf. și relația lui Weismantel din 1712 (p. 156), unde se spune că acesta a trecut granița cu Polonia „în dreptul satului Serafinești”.
- ¹¹ După o tradiție înregistrată de I. Neculce (p. 11), hotarul pe Ceremuș a fost fixat de logofătul I. Tăutu. Vezi și T. Bălan, *Hotarul de la Ceremuș* („Codrul Cozminului”, IX, 1935, p. 273—282).
- Despre hotarele Moldovei în această vreme vezi Radu Rosetti, *Granițele Moldovei pe vremea lui Ștefan cel Mare*, București, 1934 și N. Iorga, *Dezvoltarea hotarului Țării Românești și Moldovei*, în *Istoria românilor în chipuri și icoane*, II, București, 1905, p. 89—105.
- ¹² De fapt, o singură dată, la Baia, în decembrie 1467.

- ¹³ D.C. revine asupra acestei probleme și în *Istoria Imperiului otoman* (p. 62), unde afirmă că Ștefan cel Mare „i-a luat Alpii Transilvaniei” lui Matei Corvin, munți care „și astăzi formează hotarul Moldovei în partea dinspre apus”.
- ¹⁴ După T. Bălan, știrea furnizată de D.C. despre fixarea hotarelor în regiunea munților „nu corespunde adevărului. Nu există nici un document în care să scrie că toți munții Carpați în dreptul Moldovei aparținuseră Transilvaniei și că de la Ștefan cel Mare încoace culmile munților orientali ai Carpaților au fost fixate drept hotar între amândouă țările. Se pare că frontiera a fost stabilă de la întemeierea Moldovei încoace. Teritoriul Moldovei se va fi întins totdeauna pînă la obârșia râurilor și piraielor care curg spre Moldova. Deci acolo de unde se rup apele a fost frontiera”. Ca dovadă se invocă un document din 1410, în care se spune că muntele Suhard era pe atunci al mănăstirii Moldovița și un altul din 1592, în care se afirmă că munții din acea regiune „sînt dați sfintei mănăstiri (Moldovița — N.S.) de cîndu s-au descălecat țara Moldovei”. Moldovenii au susținut totdeauna „că ne sînt hotarele împărțite de unde să curg apele” sau că „de undea să rupe apile (spre Transilvania — N.S.) al dumilor voastre esti și dea unde să rupe spre noi, al nostru este, care este hotărît dea Ștefan Vodă și dea alți domni vechi trecuți” (*Din istoricul Cimpulungului moldovenesc*, București, 1960, p. 42—43). Vezi și p. urm., unde se dau informații despre conflictele pentru stăpînirea unor munți, ca și Ioan Băcilă, *Hotarul de apus al Moldovei* („Bul. Soc. de geografie”, t. XLI, p. 40-67).
- ¹⁵ Știrea se găsește în cronica lui Ureche (p. 59 și 66): „au luat Ștefan Vodă cetatea Crăciuna cu ținut cu tot ce se chiamă ținutul Putnei, și l-au lipit de Moldova”. De fapt, ținutul se afla mai de mult în stăpînirea Moldovei, cu excepția cetății. (C. C. Giurescu, *Din trecutul județului Putna*, Focșani, 1937, p. 9—10). Vezi și R. Rosetti, *Hotarele Moldovei la sud, sub Ștefan cel Mare* („Rev. istorică”, X, 1924, p. 186—190).
- ¹⁶ Ceasul de mers, unitate pentru măsurat distanțele mari, era egal cu circa 2.000 de stinjeni sau circa 4—5 km. (N. Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii*, București, 1971, p. 96).
- ¹⁷ Echivalența un ceas = 3 mile italiene este confirmată în sec. XVIII și de abatele Boscovich (*ibidem*). Mila italiană avea 1,834 Km.
- ¹⁸ După alte izvoare, în sec. XVI—XVII Moldova ar fi avut „o lărgime de opt zile de drum și tot atîta în lungime” (*Călători străini*, III, p. 368) sau 120 de leghe franceze (a cite 4,444 Km. — N.S.) în lungime și 110 în lățime (*ibidem*, IV, p. 383). În această vreme, distanțele mari se calculau destul de aproximativ.
- ¹⁹ Vecini la sud (nu la apus) erau și muntenii, după cum se vede și din harta lui D.C.
- ²⁰ Pasajul se găsește într-adevăr — cu unele mici diferențe — în *Annales Stanislai Orichovii* (ed. T. Dzialynsky, Posnaniae, 1844, p. 124), dar cele trei lupte au avut loc la date diferite. Vitejia moldovenilor a fost lăudată de D.C. și în *Hronicul romano-moldovlahilor* (p. 106—107), ca și de numeroși străini care au trecut prin Moldova. De pildă, la 1564, A. M. Graziani scria că moldovenii „se încalără la luptă cu atîta îndrăzneală, cu atîta dispreț de dușman și încredere în sine, încît adeseori, cu puține forțe, au bătut chiar oștiri puternice de ale vecinilor” (*Călători străini*, II, p. 383). Mai tîrziu, cînd unii moldoveni au fost siliți să-și părăsească țara intrînd în slujba regelui Poloniei, s-au remarcat și acolo prin vitejia lor; inginerul militar francez Philippe Masson du Pont afirma la 1686 că acești moldoveni sînt „cît se poate de viteji și se disting în toate împrejurările” (trad. în ms. la Institutul de istorie „N. Iorga”).

CAPUT III
DE AQUIS MOLDAVIAE

Aquas plures, notatioribusque naturae lusibus ornatas, in alia tam arcta regione ac Moldavia est, vix ullibi reperies. Maiores fluvios, navigationisque capaces, quatuor numerat: *Danubium*, *Tyratem*, *Hierasum* et *Siretum*. *Danubius*, etsi tantum spatio id alluat, quod hodie Moldaviae principi subiacet, commoda tamen quam plurima in hanc regionem confert. Etenim, praeter mercatorias variarum gentium naves, quae illius beneficio ad emporium Gallacz appellere possunt, Moldavis merces suas* per Hierasum Constantinopolim aliasque Ponto adiacentes civitates transferendi, indeque haud exiguum lucrum sibi parandi concedit opportunitatem. De undis ipsius occultisque divitiis consulto tacemus, quod ea abunde iam exhauserint qui ante nos Germaniae Ungariaeque dederunt descriptiones.

In hunc se exonerat *Prut*, olim *Hierasus*, Ptolemaeo *Gerasus*, Ammiano *Porota*, antiquis Graecis *Pyretus*, e montibus Transilvaniae, Carpaticis veterum, qui hanc inter et Poloniam limites definiunt, ortum ducens, totamque Moldaviam secans. Aquam habet omnium quas novimus levissimam et saluberrimam, licet propter arenam, quam secum trahit, turbulentior appareat. Haec tamensi in vasculo vitreo asservetur, in fundum submergitur, limpidissimumque relinquit liquorem. Experimentum illius fecimus cum essemus in Moldavia, invenimusque mensuram centum drachmarum triginta drachmis leviolem esse aequali quantitate aquae ex aliis fluviiis acceptae.

Siretus fluvius Moldaviae proprius, ex ultimis ipsius versus Poloniam terminis profluens, atque intra eosdem meridiem versus ostio bifido in *Danubium* se proiciens. Satis amplus est amnis et profundus: sed quia sylvis undique et montibus circumseptus est, atque in nonnullis locis vadis (impeditus, nondum adhuc ubique aperiri potuit navibus semita.

Meridiem versus magnam Moldaviae partem alluit *Tyras*, hodie *Nistr*, recentioribus Graecis scriptoribus *Dinastris*, Turcis *Turla*, notior, quam ut quidquam de eo referri operae pretium existimemus. Id saltem memorare iuvabit, Turcas per hunc omnem comiteatum apparatusque bellicum Constantinopoli per Euxinum Pontum Banderam, olim quoque Caminiecium, hodie Chotinum transferre. Ceterum aquas trahit, limpidas licet, graves tamen, sanitatique bibentium maxime contrarias. Effunditur in Euxinum Pontum ad Albam Iuliam.

Praeter hos minora quoque flumina Moldaviam irrigant: *Barlad*, qui in Tecuziensi agro, ab oriente versus occasum, sub pago Szerbanestii Sireto miscetur; huius amnis antiquum nomen investigare non potuimus. *Suczava*, qui urbi Suczavae,

* Et praecipue sal, mel, butyrum, ceram, et magnam lignae materiae copiam, quae non solum Constantinopolim, sed Aegyptum usque ac Africam Turcarum, ad naves domosque construendas.

CAPITOLUL AL III-LEA DESPRE APELE MOLDOVEI ¹

Cu greu vei putea găsi în vreun alt ținut atât de strîmt ca Moldova mai multe ape fericit dotate printr-un joc mai deosebit al naturii. Ea numără patru fluvii mai mari, bune de navigație: Dunărea, Nistrul, Prutul și Siretul. Dunărea, deși o udă doar pe acea întindere care azi este sub stăpînirea domnitorului Moldovei, totuși aduce acestei regiuni cele mai multe avantaje. Într-adevăr, pe lângă corăbiile de comerț ale diferitelor neamuri, care pot acosta în portul Galați aducîndu-i foloase, le oferă moldovenilor puțința de a-și transporta mărfurile lor * pe Prut spre Constantinopol și spre alte orașe de pe țărmul Mării Negre și prilejul de a-și procura dintr-asta un cîștig destul de mare ². Despre apele ei și despre bogățiile pe care le ascunde într-adins nu spun nimic, fiindcă cei care au întocmit înaintea mea descrieri ale Germaniei și Ungariei au spus pe larg tot ce era de spus.

Într-însa se varsă Prutul, *Hierasus* cum îi zicea odinioară ³, numit de Ptolemeu *Gerasus*, de Ammian *Porota*, de vechii greci *Pyretus* ⁴, care izvorăște din munții Transilvaniei — munții carpațici ai celor vechi — ce fac hotarul între ea și Polonia și taie în două toată Moldova. Are cea mai ușoară și cea mai sănătoasă apă dintre toate pe care le cunosc ⁵, chiar dacă, din pricina nisipului pe care-l poartă cu el, apare mai tulbure. Dacă totuși ai pune-o într-un vas de sticlă, nisipul se lasă la fund și rămîne după aceea apa cea mai limpede. Am făcut încercarea pe cînd eram în Moldova și am găsit că o măsură de o sută de drame ⁶ este cu treizeci de drame mai ușoară decît o cantitate egală de apă luată din alte fluvii ⁷.

Siretul este riul care aparține numai Moldovei, curgînd de la marginile cele mai îndepărtate ale ei dinspre Polonia tot înlăuntrul lor către miazăzi și vîrsîndu-se în Dunăre prin două guri ⁸. Este o apă destul de lată și de adîncă, dar, fiindcă este înconjurată peste tot de păduri și de munte, iar în cîteva locuri împiedicată de vaduri, nu s-a putut pînă acum deschide pretutindeni o cale corăbiilor.

Spre miazăzi, o mare parte a Moldovei este scăldată de *Tyras*, numit azi Nistru, de scriitorii greci mai noi *Dinastris*, de turci *Turla*, fluviu prea cunoscut ca să cred că trebuie să se mai spună ceva despre el. Vreau să amintesc numai că pe acest fluviu își transportă turcii tot proviantul și materialul de război de la Constantinopol prin Marea Neagră la Bender ⁹, odinioară chiar la Camenița ¹⁰, astăzi la Hotin. Altminteri, apa pe care o cară, chiar dacă este limpede, este totuși grea și foarte dăunătoare sănătății celor ce-o beau. Se varsă în Marea Neagră la Alba Iulia ¹¹ (Cetatea Albă).

Pe lângă acestea și alte ape mai mici udă Moldova: *Birladul*, care curge în regiunea Tecuciului de la răsărit spre apus, se unește cu Siretul lângă satul Șerbănești; n-am putut afla numele vechi al acestui rîu; *Suceava* care a dat numele

* Și îndeosebi sare, miere, unt, ceară și o mare cantitate de material lemnos, care este transportat nu numai la Constantinopol, ci în Egipt și în Africa turcească, spre a se construi corăbii și case.

totius olim regionis metropoli, nomen dedit. *Moldova*, cuius nominis rationem supra explicavimus, Cap. I. *Bistriza*, ex alpebus Transylvaniae ortum ducens, aquas trahit adeo celeres et rapidas, ut et maxima saxa e montibus, per quos se praecipitat, abripiat et circumvolvatur. *Totruss*, non minoris rapiditatis fluvius, haud procul a *Bistriza* fontes habet. Hierasus excipit *Czirimussum* flumen, quod limites inter Moldaviam et Poloniam definit, et inferius *Ziziam*. Tyrati miscentur, *Reut* fluvius, qui prope Orcheium singularem et amoenissimam insulam constituit, et *Botna*, cuius tamen dimidiam partem Tartari Budziacenses possident.

Amnes fere innumeros habet Moldavia. Potiores tamen, et quorum nomina exquirere potuimus, hic recensere non pigebit.

In *Siretum* se coniiciunt, *Banila*, *Molnitza*, *Szomuz* maior et minor, *Vale niagra*, *Faraon*, *Racatau*, *Dzerulu Sohului*, *Milcow* et *Putna* qui duo post inter se coniuncti *Siretzel* (hoc est parvus Sireth) nomen obtinent.

Suczavam augent *Soczeviza*, *Solca* et *Solonez*.

Moldavae dant aquas *Homor*, *Slatina*, *Rissca*, *Nemtz*, *Topolica*, *Vale alba* etc. *Bistricio Cracou* amnis miscetur.

In *Totruss* (*Tortuss*) se exonerant *Tarlev Salsus* et alter, *Oituz*, *Cassin*, *Vale saca* et *Vale re*.

Barlad excipit rivulos *Barladez*, *Sacovez*, *Vilna*, *Rebricze*, *Vasluy*, *Vasluez*, *Racowa*, *Crasna*, *Lohan*, *Docolina*, *Hobalna*, *Horjata*, *Smila*, *Tutova*, *Berhez*, *Zeletin*, *Corod*.

Czirimussum constituunt *Czirimuss* albus, niger, et *Putila*.

Ziziae aquas largiuntur *Szubana*, *Sitna*, *Miletin*, *Bahlui*, *Bahluez*, *Sirca*.

Hierasus sive *Prut* secum rapit *Colaczin*, *Cosman*, *Cuczur* (*Czuczur*), *Czuhr*, *Bassev* (*Basseu*), *Corovia*, *Caminca*, *Caldarussa*, *Zizia*, *Gyrla mare*, *Dele*, *Vale mare*, *Vale Bratulen*, *Moszna*, *Nirnova*, *Calmaczui*, *Lapuszna*, *Strimba*, *Serata* orientalis et occidentalis, *Kigiecz*, *Larga* et *Ilan*.

In *Tyratem* moldavici effluunt rivuli *Seraphinecz*, cuius ostium ultimum constituit Moldaviae versus meridiem angulum, *Czorna*, *Ikiel*, *Bicovez*, *Isnovez*, *Bicul*.

In *Reut* se effundunt *Solonez*, *Czuliuk* maior, minor et medius, *Dobrusze*, *Cula* et *Cogilnic*.

Atque haec in *Moldavia*. In *Bassarabia*, flumina *Cahul*, *Salcze* et *Ialpuh* Danubio, *Coglinik* Tyrati dant incrementa.

Ex his unicus *Ialpuh* perpetuo fluit, reliqui omnes stagnorum magis quam annuum specimen prae se ferunt; quin et *Cogilnic* fontes per se habet nullos, sed dum autumnalibus pluviis turget, rivulus aliquis dici potest, tota vero aestate siccus et aridus fossae instar manet, unde Tartarorum Budziak incolentium iumenta, non raro, aquarum penuria, suffocantur.

Nec lacuum in *Moldavia*, quam fluviorum, maior penuria. Inter quam plures, tam natura, quam arte factos, quinque potissimum notari merentur.

Lacus *Bratesz* * inter *Prutum* et *Siretum* ad oppidum *Galacz* situs, in latitudine sesqui milliario italico, in longitudine duobus milliariis extenditur. Fontes nullos habet, sed exiguo, nec adeo profundo alveo, *Prutez* vocato, ex *Hieraso* nutritur, idque eo tempore, quando pluviis imbrisque huius aquae accrescunt: reliquo tempore ille canalis siccus manet et putredinem nonnunquam lacui inducit.

* Videtur referri ad antiquum *Brytholagi*, cuius mentio fit apud *Bonfinium*, dec. J. lib. I.

orașului Suceava, altădată capitala întregii țări; *Moldova* despre originea numelui căreia am vorbit mai sus (Cap. I)¹². *Bistrița*, care izvorăște din munții Transilvaniei, are o apă atât de repede și de năvalnică, încât smulge și rostogolește pînă și stîncile cele mai mari din munții printre care se prăvale. *Trotușul*, un rîu de o repeziciune tot atât de mare, își are izvoarele nu departe de *Bistrița*. Prutul primește rîul *Ceremuș*, care face hotarul între *Moldova* și *Polonia*, iar mai jos *Jijia*.

În *Nistru* se varsă rîul *Răutul*, care aproape de *Orhei* formează o insulă deosebit de încântătoare, și *Botna*, din care totuși o jumătate stăpînesc tătarii din *Bugeac*.

Moldova are rîușoare aproape fără număr. Pe cele mai de seamă totuși și pe cele al căror nume l-am putut afla nu voi pregeta să le însemn aici. În *Siret* se varsă: *Bănila*, *Molnița*, *Șomuzul Mare* și cel *Mic*, *Valea Neagră*, *Faraon*, *Răcătău*, *Gerul Sohului*, *Milcov* și *Putna*; acestea două, unindu-se apoi, iau numele de *Sirețel*, adică *Siretul mic*¹³.

Pe *Suceava* o sporesc cu apele lor *Sucevița*, *Solca* și *Solonețul*. În *Moldova* se varsă *Humorul*, *Slatina*, *Rișca*, *Neamțul*, *Topolița*, *Valea Albă* etc. În *Bistrița* se varsă rîușorul *Cracău*. În *Trotuș* se varsă *Tazlăul Sărat* și celălalt *Tazlău*, *Oituzul*, *Cașinul* și *Valea Rea*. *Bîrladul* primește rîușoarele *Bîrlădeț*, *Sacovăț*, *Vilna*, *Rebricea*, *Vaslui*, *Vasluiet*, *Racova*, *Crasna*, *Lohan*, *Docolina*, *Hobilna*, *Horiata*, *Smila*, *Tutova*, *Berheci*, *Zeletin*, *Corod*. *Ceremușul* provine din *Ceremușul Alb*, din *Ceremușul Negru* și din *Putila*. În *Jijia* își trimite apele lor *Șubana*, *Sitna*, *Miletinul*, *Bahluiul*, *Bahluietul* și *Sîrca*. *Hierasul* sau *Prutul* duce cu sine *Colacinul*, *Coșmanul*, *Cuciurul* (*Ciucirul*), *Ciuhurul*, *Bașeul*, *Corovia*, *Neamca*, *Căldărușa*, *Jijia*, *Gîrla-Mare*, *Delia*, *Valea-Mare*, *Valea Brătuleni*, *Moșna*, *Nirnova*, *Călmățuiul*, *Lăpușna*, *Strîmba*, *Sărata* de răsărit și de apus, *Tigheciul*, *Larga* și *Elanul*¹⁴.

În *Nistru* se varsă rîușoarele moldovenești *Serafineț*, a cărui gură formează ultimul unghi al *Moldovei* spre miazăzi¹⁵, *Ciorna*, *Ichelul*, *Bîcovățul*, *Iznovățul* și *Bicul*.

În *Răut* se varsă *Solonețul*, *Ciulucul-Mare*, *Mic* și *Mijlociu*, *Dobrușa*, *Cula* și *Cogîlnicul*¹⁶. Acestea în *Moldova*. În *Basarabia* rîurile *Cahul*, *Salcea* și *Ialpuș*¹⁷ sporesc apele *Dunării*, iar *Cogîlnicul* pe-ale *Nistrului*.

Dintre acestea numai *Ialpușul* curge tot timpul, toate celelalte par mai mult niște bălți decît ape curgătoare: ba chiar *Cogîlnicul* n-are nici un fel de izvoare, ci, atîta timp cît se umflă de ploile de toamnă se poate numi un rîuleț, toată vara rămîne însă sec și uscat ca un șanț, din care cauză nu rareori vitele tătariilor care locuiesc în *Bugeac* se înăbușă din lipsă de apă.

Ca și de rîuri, *Moldova* nu duce lipsă de lacuri. Dintre atît de multe, fie naturale, fie artificiale, cinci mai ales merită să fie amintite.

Lacul *Brateș* *, care se află între *Prut* și *Siret* lingă orașul *Galați*, se întinde o milă italiană și jumătate în lățime și două mile în lungime. Nu are nici un fel de izvoare, ci este alimentat din *Prut* printr-o gîrlă mică și nu atît de adîncă, numită *Pruteț*, și aceasta doar cînd apele acestuia cresc din cauza ploilor și a averselor; în restul timpului nu e decît un șanț sec și citeodată duce împuțiciuni în lac.

* Se pare că este în legătură cu vechiul nume *Brytholagium* de care pomenește *Bonfinius*, dec. I, cartea I¹⁸.

At primo vere intumescens nivibus solutis Danubius, non solum Hierasum retrudit, sed et totum lacum aquis novis et piscibus abunde replet, quos facile, recedentibus undis, capiunt incolae.

Lacum *Orcheiensem*, ad oppidum *συνόνομον Reut* et *Cula* fluvius constituit, sex milliariibus longum, latum duobus. Huius latitudinem et longitudinem auxit agger, quem ad reprimendam aquam, et magni proventus molendina extruenda, erexit princeps Basilius Albanus. Insulam habet in medio, parvam equidem, sed vineis olim nobilissimis, variisque fructuum generibus consitam.

Lacus *Doroheiensis*, ab urbe vicina cognomine ita dictus, non procul a Ziziae fluvii fontibus, piscium, quibus abundat, copia memorandus.

Lacus *Colaczin*, in Poloniae confinibus, hac re potissimum notatu dignus, quod ex eius boreali australique parte duo fluvii *Colaczin* et *Seraphinez* oriantur, Moldaviae Poloniaeque, inter Tyratem et Hierasum limites describant.

Ultimus et celebratissimus est lacus Ovidii, *Lacul Ovidului* * incolis, prope *Akierman*, olim *Albam Iuliam*, in Basarabia situs, eo nomine potissimum illustris, quod prope hunc notissimus poëtaromanus Ovidius ** in exilio degere iussus fuisse dicatur. Alveo satis arcto in Tyratem prope huius ostia se exonerat, sed tot et tantis paludibus circumdato, ut eius latitudo, quoad pedibus iter negatur, ultra duo milliaria italica se extendat. Hunc pons iungit, ut ex ipsius architectura conicere potuimus, structuræ antiquissimæ: quod satis evincit et eius operis firmitas, et lapidum, quibus constat, magnitudo.

Omnes hi, quos hucusque enarravimus, amnes et stagna, egregiis referti sunt piscibus. Praecipue illi rivuli, qui e montium cacuminibus descendunt, delicatissimas praebent pestrovas, lostosas et liposas, quos quotidie diebus ieiunio destinatis, vivos ad mensam principis citatis equis solent adducere.

Thermas, acidulas et minerales aquas, aut non habet, aut non detexit Moldavia; forsitan in uno Hieraso fluvio satis se medicamenti contra omnes morbos habere existimans.

* Hunc lacum non solum Moldavi de nomine Ovidii poëtae ita appellatum tradunt sed illis Polonos quoque vicinos consentire videmus, et imprimis Sarnicium in Poloniae descriptione. Ovidii, inquit, lacus inter Hypanim (qui aliis Axiacum est) et Tyratem, sed vicinior ostiis Tyrae. Cernitur ibi murus quidam plumbo compactus, qui in mare medio milliari porrigitur. Vide plura in sequentibus cap. 4.

** Ovidium in Sarmatiam et Thomos urbem fuisse exulem, ipsius testantur verba: *Ne mea Sarmaticum contegat ossa solum*, et epitaphicus lapis, qui ad villam Isak a Polono repertus est:

Hic situs est vates, quem diri Caesaris ira

Augusti patria cedere iussit humo.

Saepe miser voluit patriis occumbere terris,

Sed rustra; hunc illi fata dedere locum.

Sarnicius, *Annal.* 1. 2. cap. IV et ultimo.

Dar primăvara, Dunărea umflându-se de zăpezile topite, nu numai că împinge Prutul înapoi, dar umple totodată întreg lacul cu ape proaspete și cu pești din belșug, pe care, când apele se retrag, locuitorii îi prind lesne.

Lacul *Orhei*, lângă orașul cu același nume, este format din râurile Răut și Cula, și este lung de șase mile și lat de două. Lățimea și lungimea lui i le-a mărit o terasă pe care a înălțat-o domnitorul Vasile Albanezul¹⁹, ca să oprească apa și să construiască mori aducătoare de mare câștig. Lacul are în mijlocul lui o insulă mică, este adevărat, dar plantată cu vii, altădată foarte vestite, și cu felurite soiuri de pomi fructiferi.

Lacul *Dorohoiului*²⁰, numit așa după orașul cu același nume din apropiere și așezat nu departe de izvoarele Jijiei, e vrednic de amintit pentru mulțimea de pești de care este plin.

Lacul *Colacin*, la hotarul cu Polonia, e vrednic de pomenit mai ales pentru aceea că din partea de miazănoapte și de miazăzi a lui pornesc două râuri, *Colacinul* și *Serafineșul*, care fac hotarul Moldovei cu Polonia între Nistru și Prut.

Ultimul și cel mai vestit este *Lacul lui Ovidius*²¹, numit de locuitorii *Lacul Ovidului* *, aproape de Acherman, altădată Alba Iulia, care se află în Basarabia, ilustru mai ales prin acest nume, fiindcă se zice că preacunoscutul poet roman Ovidius ** a fost silit să-și ducă viața în exil în apropierea lui. Se varsă în Nistru printr-o gîrlă destul de strîmtă aproape de gurile acestuia, dar înconjurată de atîtea și așa de mari mlaștini, încît distanța în lățime a lui cît omul nu poate merge cu piciorul este mai mare de două mile italiene. Malurile lui sînt unite printr-un pod de o construcție foarte veche, precum am putut să-mi dau seama după arhitectura lui; o dovedește îndeajuns atît soliditatea acestei lucrări cît și mărirea pietrelor din care este construit.

Toate aceste ape și bălți²² pe care le-am înfățișat pînă acum sînt pline de pești deosebit de buni²³. Mai ales acele piraie care coboară din vîrfurile munților au păstrăvi foarte gustoși, loștrițe și lipani, care, îndeobște în zilele de post, sînt aduși zilnic, în goana cailor, la masa domnitorului.

Ape termale, acidulate și minerale Moldova nu are sau nu le-a descoperit încă²⁴, socotind poate că în apa riului Prut singură au destulă doctorie la toate bolile.

* Nu numai moldovenii spun că acest lac a fost numit așa după numele poetului Ovidius, dar vedem că și vecinii lor, polonii, sînt de aceeași părere și mai ales Sarnicius în *Descrierea Poloniei*. Lacul lui Ovidius, zice el, se află între Hypanis (care după alții este Axiacum) și Nistru, dar mai apropiat de gurile Nistrului. Se vede acolo un zid legat cu plumb, care se întinde în mare o jumătate de milă²⁵. Vezi mai multe în cele ce urmează la cap. 4.

** Că Ovidius a fost exilat în Sarmacia și anume în orașul Tomi²⁶, o arată chiar vorbele lui: „Să nu-mi acopere oasele pămîntul sarmatic”, și o piatră de epitaf care a fost găsită lângă tîrgul Isaccea de un polon:

Aici zace cîntărețul pe care minia crudului împărat

August l-a silit să plece de pe pămîntul părintesc.

Adesea nefericitul a vrut să moară pe meleagurile strămoșești,

Dar în zadar; acesta este locul pe care i l-a dat soarta.

Sarnicius, *Anale*, 1, 2, cap. IV și ultimul.

- ¹ Informațiile din acest capitol sînt mult mai bogate decît celea lăstate de M. Costin (p. 215—216) în capitolul *Despre rîurile țării Moldovei* din *Cronica polonă*. Întrucît între cele două lucrări sînt și unele deosebiri, se pare că D.C. nu a utilizat informațiile lui M. Costin.
- Despre importanța portului Galați în această vreme vezi Paul Păltinea, *Știri despre economia orașului Galați în secolele al XV-lea și al XVI-lea* („Danubius”, V, 1971, p. 101—114), Barsi, p. 37—38 și D. Ciurea, *Cîteva date despre istoricul Galaților (sec. XVI—XVII)*, („Studii și cerc. științifice”, Iași, istorie, VIII, 1957, nr. 1, p. 227—229).
- ² D.C. confundă numele Prutului cu acela al Siretului, care se numea Hierasus. De la el numele a trecut și la Carra (p. 163—164).
- ³ Este foarte probabil că numele Hierasus pentru Prut a fost împrumutat de la cronicarul Ioachim Bielski (Panaitescu, *Influența polonă*, p. 134). El era cunoscut și lui G. A. Magini, autorul *Geografiei universale* din 1598 (*Călători străini*, IV, p. 587). Numinile vechi ale Prutului și Nistrului erau cunoscute și lui M. Costin (p. 254, 262) și stolnicului C. Cantacuzino (ed. N. Iorga, București, 1901, p. 49). Despre numirile vechi ale Nistrului, Prutului și Siretului vezi V. Părvan, *Considerațiuni asupra unor nume de rîuri daco-scitice*, București, 1923, p. 6—11 și N. Antonovici, *Codrii și numele de Prut și Argeș în continuitatea românilor din sud-estul Carpaților* („Bul. Soc. geografice”, 1937, p. 272—288).
- ⁴ Din alte mărturii rezultă că, într-adevăr, apelor Prutului li se atribuiau calități deosebite. La 1714 suedezul Weismantel (p. 211) știa și el că „cele mai sănătoase (ape) sînt ale Prutului, pe care răposatul rege polon Ioan Sobieschi le-a încercat (socotindu-le) înaintea celorlalte tuturor și le-a folosit”. Peste mai bine de un secol, Anatol de Demidoff spune: „Les eaux du Pruth passent pour être très saines et on leur attribue des qualités hygiéniques, et comme bain et comme breuvage” (*Voyage dans la Russie méridionale et la Crimée par la Hongrie, la Valachie et la Moldavie, exécuté en 1837*, Paris, 1840, p. 253).
- ⁵ Dramul era a 400-a parte dintr-o oca.
- ⁶ Aceasta dovedește preocupările de fizician ale lui D.C., folosind, se înțelege, mijloacele științifice ale epocii. Afirmția sa pare puțin exagerată.
- ⁷ Acum printr-o singură gură. Vezi și P. P. Panaitescu, *Călători poloni*, p. 107.
- ⁸ Interesantă știrea despre utilizarea apelor fluviului de către flota turcă. Despre un proiect de a face fluviul navigabil, vezi *Călători străini*, II, p. 631. La 1712, într-o anchetă despre Moldova, se susținea că Prutul și Nistrul „ne sont pas navigables” (Hurmuzaki, Supl. I/1, p. 424).
- ⁹ Cămenița a fost ocupată de turci la 1672 și pierdută prin pacea de la Carlowitz din 1699.
- ¹⁰ Nistrul nu se varsă direct în Marea Neagră, ci într-un liman, lângă Cetatea Albă. Miron Costin (p. 82) considera și el — ca și D.C. — că apa Nistrului era „foarte grea la băut”.
- ¹¹ Vezi mai sus Cap. I, nota 9.
- ¹² La 1706 hotarul Moldovei spre Țara Românească era, într-adevăr, pe Sirețel (N. Iorga, *Doc. geografice*, p. 39). Acum Milcovul și Putna se unesc sub numele de Putna; Sirețelul este primul afluent al Siretului, care-i primește apele la nord de orașul Siret.
- ¹³ Ordinea afluenților nu este prea exactă; pe stînga Prutul primește în ordine: Ciuhurul (Ciugurul), Călmățuiul, Gîrla Mare, Delia, Lăpușna, Sărata, Tigheciul.
- ¹⁴ Mai sus se spune miazănoapte, așa cum apare și în hartă.
- ¹⁵ Cogilnicul se varsă în sudul Basarabiei, în lacul Conduc; D.C. îl trece de două ori, ca afluent al Răutului și al Nistrului. La M. Costin (p. 216) Cogilnicul se varsă în mare.
- ¹⁶ D.C. nu amintește marile lacuri Ialpug și Cahul.

- ¹⁸ Britolagii, neam celtic, au locuit într-adevăr în Bugeac (*Istoria României*, I, p. 238). Ei sînt amintiți de Bonfinius, ed. 1690, p. 6. Etimologia nu pare prea întemeiată.
- ¹⁹ Vasile Lupu (1634–1653). Paul de Alep relatează că a mers pe malul acestui lac „drum de patru ceasuri” (C. C. Giurescu, *Istoria pescuitului și a pisciculturii în România*, I, București, 1964, p. 154). Vezi și A. Sava *Doc. Orhei*, p. 275, unde se vorbește de „hăleșteul și iazul cel mare din apa Răutului de supt tîrgul Orheiului”.
- ²⁰ „Iazul cel mare mai sus de Dorohoi” exista și el în sec. XVII (C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 155).
- ²¹ Despre lacul Ovidiu de lingă Cetatea Albă știa și M. Costin (p. 205, 248, 265), ca și Philippe Masson du Pont, însoțitorul lui Ioan Sobieski în Moldova la 1673 Vezi și cap IV. p. 55. După G. Pascu, știrea despre lacul lui Ovidiu ar fi fost luată din *Russia seu Moscovia itemque Tartaria...*, apărută la 1630 (*Operele lui Neculai Costin utilizate de Cantemir*, în „Rev. critică”, XII, 1938, p. 47). Numele lacului Ovidiu este însă cunoscut încă din sec. XVI; el apare în harta atribuită lui Reicherstorffer (M. Popescu-Spineni, *România în istoria cartografiei pînă la 1600*, II, harta nr. 43) și este amintit, de asemenea, de G. Tomassi (*Călători străini*, III, p. 674). După părerea lui P. P. Panaitescu (*Influența polonă*, p. 36–37), cronicarul polon Martin Bielski a fost primul care a vorbit de exilul lui Ovidiu în Moldova înainte de instaurarea stăpînirii romane; de aici s-a alcătuit apoi legenda că din răufăcătorii exilați de romani s-a născut poporul român. Vezi și N. Lascu, *Dimitrie Cantemir despre exilul lui Ovidiu* („Anuarul Inst. de studii clasice”, IV, 1941–1943, p. 17–34) și G. Vălsan, „*Lacul Ovidului și românii la Marea Neagră*” („Graiul românesc”, II, 1928, p. 115–118).
- ²² Pentru localizarea iezerelor și lacurilor din Moldova vezi harta de la C. C. Giurescu, *Istoria pescuitului*.
- ²³ Despre bogăția de pește a apelor Moldovei – de care vorbesc numeroși străini ce au vizitat țara – vezi C. C. Giurescu, *op. cit.*, passim.
- ²⁴ În Moldova existau ape minerale (Băltătești, Slănic etc.), dar ele au început a fi utilizate mai tîrziu, în sec. XIX. Existența lor este atestată la 1710 de călătorul Weismantel (p. 71), care afirmă că, în munții din nordul țării, „am băut din cel mai minunat izvor de apă minerală (Sauerbrunnen), neștiind că stîrnește o așa mare poftă de mincare”.
- ²⁵ Vezi *Stanislaŭ Sarnicii Annales*, la Ioan Dlugosz, *Historiae Polonicae*, II, Lipsca, 1712, col. 895–897.
- ²⁶ Între anii 9 și 17 e.n. Vezi și N. Lascu, *op. cit.*

CAPUT IV
DE PROVINCIIS ET CIVITATIBUS MOLDAVIAE HODIERNIS

Tota Moldavia tribus olim absolvebatur partibus, *inferiore, superiore* et *Bassarabia*, in quibus universim provinciae minores numerabantur viginti tres. Posteaquam vero sequentibus temporibus Turcarum tyrannide oppressa esset Bassarabia Aronis principis perfidia tradita Tigine cum duabus partibus, novemdecim tantum regiones, neque hae integrae, hodiernis principibus remanserunt.

Inferior, incolis *Czara de dzios* dicta, duodecim minoribus provinciis, quas districtus vulgo recepto nomine vocant, constituitur.

Medium totius regionis tenet

1. AGER IASSIENSIS. In hoc *Iassi*, ad fluvium *Bahluy*, quatuor milliaribus superius quam in Hierasum se exoneret, sita urbs, totius Moldaviae metropolis. Sedem principatus Suczavia huc transtulit Stephanus M., quo melius quasi e medio ditionem suam contra Turcarum et Tartarorum insultus tueri posset, cum animadverteret Suczaviae, quod remotior esset a barbaricis limitibus, difficilius id fieri. Ante huius tempora pagus erat vilissimus, vix tribus aut quatuor habitatus colonis, molendinoque instructus, quod seniculus quidam molitor, *Ioannes* aut diminutivo vocabulo *Iassi* dictus, possidebat. Huius nomen retinere urbem a se construendam princeps voluit, primumque templum, quod nunc cathedrale est, St. Nicolao dicatum, aedificavit, mox sibi et baronibus palatia extrui curavit. Moeniis murisque eam cinxit Radul princeps, alii aliis ornamentis aedificiisque publicis, ita ut et hodie plus quam XL templa, partim lapidea, partim lignea, maxima ex parte sat eleganter constructa, numeret. Ante L annos censu facto, duodecim privatarum aedium millia reperta sunt; post vero, crebris incendiis, nec non Tartarorum et Polonorum incursionibus, ita devastata est, ut vix tertia earum pars remanserit integra. Praeter aulam principis, quae universae regionis divitias eo contrahit, archiepiscopus Moldaviae semper ibidem manet, quamvis ille non Iassiensis, sed a pristina metropoli Suczaviensis vocetur. Iassii autem proprie tantum protopopatus est, quod inferius pluribus dicitur.

A meridie hunc tangit

2. AGER CARLIGATURIENSIS, in quo nihil memoratu dignum, nisi *Tyrgul Frumos*, secundum etymon forum pulchrum, octo horis Iassii versus Soczavam distans, ad eundem *Bahluy* fluvium situm, oppidum haud contemnendum, palatio principis lapideo instructum, cui praestet singularis praefectus, quem patria lingua parcalabium (h.e. commendans) vocant.

Ulterius occasum versus in longitudinem extenditur

3. AGER ROMANENSIS, primus, quem redeuntes ex Transylvania Romanorum coloniae, post *Bathie* incursiones, occuparunt. suoque antiquo nomine appellarunt. Ibi *Roman*, apud Bonfinium legitur *Forum Romanorum*, oppidum et sedes archiepiscopalis, in confluyente Moldavae et Sireti fluminum, cui duo parcalabi a principe praeficiuntur. Hic primam nostros reduces fixisse sedem, multorum equidem,

R. 17 *quam* ms.

CAPITOLUL AL IV-LEA

DESPRE ȚINUTURILE ȘI TÎRGURILE MOLDOVEI

Odinioară Moldova era alcătuită din trei părți: Moldova de jos, Moldova de sus și Basarabia, în care se numărau în total 23 de ținuturi mai mici. După ce însă în vremile următoare Basarabia a fost cotropită de tirania turcilor prin trădarea lui Aron Vodă¹, iar Tighina le-a fost predată împreună cu două părți, au rămas domnitorilor de azi numai 19 ținuturi și nici acestea întregi².

Moldova inferioară, numită de locuitori *Țara de Jos*, este alcătuită din 12 regiuni mai mici, cărora ei le zic, cu numele folosit obișnuit, ținuturi. În mijlocul întregii regiuni se află

1. ȚINUTUL IAȘILOR. În acest ținut este orașul Iași, capitala întregii Moldove, așezat pe apa Bahluiului la patru mile mai sus de vărsarea acestuia în Prut. Aici a mutat Ștefan cel Mare scaunul domniei de la Suceava³, ca să-și poată apăra mai bine, oarecum din mijlocul ei, stăpînirea împotriva năvălirilor turcilor și tătarilor, fiindcă și-a dat seama că de la Suceava, deoarece era mai depărtată de hotarele străinilor, aceasta se putea face mai cu greu. Înainte de el era aici un sat păcătos, locuit de vreo trei sau patru țărani și avînd o moară pe care o ținea un morar bătrîior numit Ioan sau cu numele diminutiv Iași⁴. Domnitorul a vrut ca orașul pe care avea să-l ridice să păstreze numele acestuia și mai întîi a înălțat o biserică închinată Sfîntului Niculae, care este acum catedrală, apoi s-a îngrijit să se construiască aci case mari pentru el⁵ și pentru boieri. Radu-Vodă l-a împrejmuit cu ziduri⁶, alți domni l-a înzestrat cu alte podoabe și clădiri publice, astfel încît are și pînă astăzi mai mult de 40 de biserici, unele de piatră, altele de lemn, cea mai mare parte destul de frumos construite. Acum 50 de ani, la recensămîntul făcut, s-au găsit 12.000 de locuințe particulare⁷; după aceea însă, din pricina deselor incendii și, pe lîngă aceasta, din cauza năvălirilor tătarilor și polonilor⁸, orașul a fost atît de pustiit, încît abia a treia parte din ele au rămas neatînse. Pe lîngă curtea domnească, care adună aici veniturile întregii țări, tot acolo își are reședința mitropolitul Moldovei⁹, deși el se numește al Sucevei, nu al Iașilor, după vechiul nume al capitalei. Iașul are doar un protopopiat al lui, despre care se va vorbi mai pe larg mai jos. Acest ținut este mărginit dinspre miazăzi de

2. ȚINUTUL CÎRLIGĂTURII, în care nu este nimic vrednic de amintit decît *Tîrgul Frumos*, după etimologie un tîrg frumos, la distanță de 8 ceasuri de Iași spre Suceava, așezat tot pe riul Bahlui — oraș nu tocmai de disprețuit, care are un palat de piatră al domnitorului¹⁰ peste care este mai mare un anumit conducător numit în limba țării *pîrcălab* (adică comandant). Mai încolo spre apus se întinde în lungime

3. ȚINUTUL ROMANULUI, cel dintîi pe care l-au ocupat coloniile de romani care s-au reîntors din Transilvania după năvălirile lui Bathie (Batu-han) și l-au numit cu numele lui de altădată. Acolo se află Romanul, *Forum Romanorum*¹¹ cum citim la Bonfinius, oraș și scaun arhiepiscopal, așezat la confluența riurilor Moldova și Siretul, în fruntea căruia sînt puși de domnitor doi pîrcălabi. Părearea

sed non universim est recepta opinio. Ostendunt enim inde haud procul in orientali Sireti littore alium locum, hodie *Smedorova* incolis dictum, ibique primam illam amplissimamque urbem conditam fuisse perhibent. Certum eandem a Stephano Magno longo post tempore instauratam et pristino splendori redditam fuisse, at aliquot post annorum decuriis a *Petro* cognomine *Raress* nescio quas ob causas denuo destructam incolasque in urbem Romanam transmigrare iussos.

Huic ortum versus sub Iassiensi et Karligatuciensi adiacet.

4. AGER WASLUYENSIS. In hoc, *Wasluy* duodecim horis Iassii in tractu versus Danubium distans, urbs ad ostium rivuli *Wasluy*, ubi se in *Barlad* conicit, sita, aliquando principum sedes, quorum palatia et hodie ibidem extant. Huius cura, confirmata iam Iassii metropoli, *Wasluyensi* parcalabio est commissa.

Meridiem versus in longitudinem porrigitur

5. AGER TUTOVIENSIS, nomen a *Tutova* amne, qui eum quasi medium secare videtur, adeptus. Praecipua istius est *Barlad* ad fluvium cognominem urbs, olim satis ampla, nunc vero desolata, omnibusque ornamentis destituta. Propria haec est sedes *Vornicii* de *Czara* de *dzios* (procuratoris inferioris *Moldaviae*), qui tamen cum semper aulam sequi debeat, duobus *vornicis* minoribus suas demandat vices.

Inferius uno milliari italico ad eandem ripam conspiciuntur rudera civitatis vetustissimae, hodie *Czetate de Pamint* i.e. civitas terrea appellata. Neque domus cuiusdam fundamenta reperiri potuerunt, nec aliud quidquam monumentum, unde de ipsius conditoribus certe aliquid statuatur. Soli ibi patent e terra constructi muri, unde forsitan haud sine ratione ad Tartarorum impetus repellendos ab incolis antiquitus factos fuisse existimemus.

6. AGER TECUCZIENSIS, *Barladum* ab occasu tangit, sat amplus quidem, sed nulla re memorandus, nisi *Tecuczio*, ad fluvium *Barlad*, octo horis *Barlado* versus *Galacium* distante, oppido parvo, muris destituto et ignobili, duorum parcalabiorum sede, quibus provinciae illius administratio commissa est.

Ab occidente Sireti ripas tegit

7. AGER PUTNENSIS, cui fluvius *Putna* * nomen dedisse videtur. In eo *Focszanii*, oppidulum ad amnem *Milcow*, in *Valachiae* finibus situm, cuius starosta ** illius provinciae rebus prospicit.

Adziud, non magni momenti est oppidum, superius ad fluvium *Sireth*.

In radicibus montium *Vranceie*, non procul a *Mira*, Monasterio pietatis b.m. principis *Constantini Cantemirii* monumento, antiquissimae civitatis rudera reperiuntur, in quibus tamen nulla temporis aut conditorum invenire potuimus indicia. Locus ipse hodie ab incolis *Kracsuma* vocatur.

Ad alteram Sireti ripam inter *Siretum*, *Danubium* et *Hierasum* medius est

8. COHURLUYENSIS AGER, itidem a fossa *Cohurluy*, quae, licet per octo horarum spatium se extendat, semper sicca manet et rarissime aquis repletur, nomen habet. Ibi notari merentur *Galacz* oppidum, equidem structurae elegantia aut amplitudine non admodum conspicuum, sed emporium totius *Danubii* celeberrimum. Huc quotannis bis vel ter non solum e vicinis *Ponto* locis, *Crimea*, *Trapezuntio*, *Sinope*, *Constantinopoli*, sed et ex *Aegypto*, quin etiam ex *Barbaria* naves appellunt, lignisque *moldavicae*, *quercu*, *cornu*, *abietae*, nec non *melle*, *cera*, *sale*, *butyro*, *nitro* et *frumento* oneratae recedunt, qua ex re haud exiguum cunctis

* Et cognominis illi antiqua, cuius adhuc vestigia apparent, urbs in ea parte posita, ubi in antiqua *Dacia*, *Poloda*, ponitur.

** Eiusdem cum commendante ex lingua polona significationis.

multora este, adevărat, că aici ai noștri, reîntorcându-se, și-au stabilit prima așezare, dar ea nu este primită de toți¹². Căci ți se arată nu departe de acolo pe malul de răsărit al Siretului alt loc, numit de locuitori Smedorova, și acolo se susține că a fost întemeiat cel dintii oraș și cu mult mai mare¹³. Ceea ce este sigur este că acesta a fost reclădit mult mai târziu de Ștefan cel Mare și adus la vechea lui strălucire¹⁴, dar că după câteva zeci de ani a fost din nou risipit, nu știi din ce pricini, de către Petru ce-i zice Rareș și că locuitorii au primit poruncă se se strămute în orașul Roman. Spre răsărit de acesta sub ținutul Iașilor și Cîrligăturii se află

4. ȚINUTUL VASLUIULUI. În acest ținut, la 12 ceasuri depărtare de Iași pe drumul spre Dunăre, este așezat, la gura riușorului Vaslui, acolo unde acesta se varsă în Bîrlad, târgul Vaslui, altădată scaun al domnilor, ale căror case se mai văd și astăzi acolo¹⁵. După ce capitala s-a stabilit la Iași, conducerea lui a fost încredințată pîrcălabului de Vaslui. Spre miazăzi se întinde în lungime

5. ȚINUTUL TUTOVEI, care și-a luat numele de la apa Tutovei ce pare că îl taie în două. Cel mai de seamă oraș al lui este Bîrladul, așezat pe riul cu același nume, altădată oraș destul de mare, acum însă lăsat în uitare și lipsit de toate podoabele. Acesta este scaunul *vornicului de Țara de Jos* (conducătorul Moldovei inferioare); totuși, fiindcă acela trebuie să urmeze tot timpul curtea, este înlocuit de doi vornici mai mici¹⁶. Mai jos cu o milă italiană, pe același mal, se văd dărimăturile unei cetăți foarte vechi, numită azi *Cetatea de pămînt*. Nu s-au putut găsi aici nici temelile vreunei case și nici vreun alt semn amintitor după care să se poată stabili ceva sigur despre întemeietorii ei. Se văd acolo numai niște ziduri de pămînt, de unde nu fără temeii aș putea crede că au fost construite de demult de locuitori, ca să respingă atacurile tătarilor¹⁷.

6. ȚINUTUL TECUCIULUI se mărginește dinspre apus cu Bîrladul; este destul de mare într-adevăr, dar nu este vrednic de amintit prin nimic altceva decît prin târgul *Tecuci* pe riul Bîrlad la opt ore de Bîrlad spre Galați, târg mic, lipsit de ziduri și urit, scaunul celor doi pîrcălabi cărora le este încredințată administrația aceluia ținut. Dinspre apus pe malurile Siretului se află

7. ȚINUTUL PUTNEI, căruia se pare că i-a dat numele riul *Putna**. Într-însul se află *Focșanii*, un târgușor pe apa Milcovului, așezat la hotarul cu Valahia, al cărui staroste** grijește de treburile aceluia ținut. *Adjudul*, așezat mai sus pe Siret, este un târg prea puțin însemnat. La poalele munților Vancei, nu departe de Mira, mînăstirea de pomenire a cucerniciei binecredinciosului domn Constantin Cantemir, se află ruinele unei cetăți foarte vechi, în care totuși n-am putut găsi nici o însemnare despre timpul cînd a fost zidită sau despre întemeietorii ei. Locul este numit astăzi de locuitori Crăciuna¹⁸. Pe celălalt mal al Siretului între Siret, Dunăre și Prut se află la mijloc

8. ȚINUTUL COVURLUIULUI. El își ia la fel numele de la șanțul *Covurlui*, care, deși se întinde pe o distanță de opt ceasuri, este totdeauna sec și foarte rar se umple cu apă. Aici merită să fie amintit târgul Galați, de bună seamă renumit nu atît prin frumusețea construcțiilor lui sau prin mărime, ci pentru că este cel mai vestit port comercial de pe toată Dunărea. Aici acostează de două sau de trei ori pe an corăbii nu numai din locurile învecinate cu Marea Neagră, Crimeia, Trapezunt, Sinope, Constantinopol, dar și din Egipt și chiar din Barbaria¹⁹ și se întorc încărcate cu lemne moldo-

* Și vechiul oraș cu același nume²⁰, așezat în această parte unde în vechea Dacie se fixează Poloda, ale cărui urme se văd încă.

** Din limba polonă, cu același înțeles de comandant.

Moldaviae incolis nascitur emolumentum. Haud procul inde, in orientali Sireti ostio, conspiciuntur ruinae vetustissimae urbis, quae hodie ab incolis *Giergina* vocatur. Hanc Traiani temporibus fuisse conditam, argumento fuerunt eruta ex ipsius ruinis nostris temporibus numismata, nec non marmor, hac cum inscriptione:

IMP. CAESARI. DIV. FILIO. NERVAE. TRAIANO.
AUGUSTO. GERM. DACICO. PONT. MAX. FEL. B. DICT.
XVI. IMP. VI. CONS. VII. P. P. CAL-
PURNIO. PUBLIO. MARCO. C. AURELIO. RUFO *.

Supra hunc ad Hierasum occurrit

9. AGER FALCZIENSIS, in quo *Falczii*, oppidum haud inelegans ad Hierasum. Hanc sedem quondam Taiphaliolorum fuisse evicerunt reperta nostris curis in viciniis vetustissimae urbis vestigia. Legebamus aliquando in Herodoti manuscriptis historici ad Hierasum tribus diebus ab Istro bellicosissimam Taiphalorum gentem habitasse, civitatemque amplissimam condidisse. Huius rudera cum nullibi in campis apparerent, aliquot homines locorum gnaros in adiacentes Hieraso sylvas misi exploraturos, possentne invenire aliqua indicia, e quibus de vero urbis loco certius aliquid statui posset. Reversi retulerunt, visa esse sibi in sylvis densissimis, quae occasum versus sitae sunt, per quinque milliarium italicorum spatium in longitudinem ad fluvium protensa moeniorum turriumque fundamenta e cocto latere constructa, eaque, quamvis in campis interiacentibus non extent, circuli cuiusdam oblongi formam referre. Praeter haec confirmavit meam sententiam hodierna huius provinciae appellatio, quod *Falczii* a *Taiphalia* corruptum esse similitudo nominis asserere videatur.

Superius in mediterraneis est *Husz*, oppidum exiguum, tamen episcopi sedes, nulla re magis memorandum, quam illo proelio, quo Petrus M. Russiae autocrator, cum parvo exercitu, Turcarum saepius repetitis insultu anno 1711 per quadrimum fortiter sustinuit et repulit. Haud longe ab eo loco conspicitur collis ingens manu factus, Tartaris *Chan Tepesi* i.e. Chani tumulus, incolis *Mogila Rabuy* dictus. De huius origine variae feruntur sententiae. Aliqui Tartarorum quandam Chanum cum toto exercitu a Moldavis ibi deletum tradunt, ac ipsius monumento hunc tumulum impositum; alii reginam quandam Scytharum, *Rabie* dictam, cum contra habitantes eo tempore in Moldavia Scythas, hucusque exercitum duxisset, ibi cecidisse, et a suis sepultam narrant. Quid verum falsumve, in tanta huius historiae obscuritate, pronunciare non audemus.

Falczios a septentrione cingit

10. AGER LAPUSZENSIS. Ad hunc olim pertinuit *Tigine*, Turcis *Bender*, urbs et olim munitissima, et nunc a Turcis multis operibus aucta ad Tyratem; nostris temporibus, regis Sveciae, e Pultaviensi pugna profugi, receptaculum. Frustra eam saepius oppugnarunt ante initas subiectionis leges Turcae, sed quod vi non poterunt, fraude impetrarunt et Aronis principis, cui Moldavi Tyranni nomen indiderunt, perfidia. Hic enim, cum propter saevitiam et tyrannidem, quam in Moldavos exercuerat, sua ditioe a proceribus expulsus esset, ad turcicum imperatorem confugit, eique pollicitus est, si principatui restitueretur, saepius expetiturum *Tigine* cum XII pagis ipsius militi tradere et in perpetuam possessionem donare. Com-

* Traianus consulatum VII non gessit. Ergo lege pro FEL. etc. (nam FEL. B. DICT. nihil est) TRIBVNIC. POT. XVI. IMP. VI. CONS. VI: haec cohaerent.

Această notă marginală e a copiatorului Ms. 4°. — Circa hoc locum in veteri *Daciae* descr. ponitur *Zusidava*. [Ed. 1872].

venești: stejar, corn, brad etc. și totodată cu miere, ceară, sare, unt, salpetru și griu, de pe urma cărora se scoate un ciștig foarte însemnat pentru toți locuitorii Moldovei. Nu departe de aici, la gurile Siretului dinspre răsărit se văd ruinele unei cetăți foarte vechi care astăzi e numită de locuitori *Gherghina*²¹. Ca dovadă că aceasta a fost întemeiată pe vremea lui Traian sînt monedele dezgropate în timpurile noastre din dărîmăturile ei și de asemenea o piatră de marmură cu această inscripție²²:

IMP. CAESARI. DIV. FILIO. NERVAE. TRAIANO.
AUGUSTO. GERM. DACICO. PONT. MAX. FEL. B. DICT.
XVI. IMP. VI. CONS. VII. P. P. CAL-
PURNIO. PUBLJO. MARCO. C. AURELIO RUFO. *

Mai sus de acesta pe Prut ne întîmpină

9. ȚINUTUL FĂLCIULUI în care se află Fălcii, tîrg nu cu totul de rînd, pe Prut. Urmele unei cetăți foarte vechi găsite prin cercetările mele în apropierea lui au dovedit că acesta a fost odinioară sălașul taifalilor. Citeam odată într-o copie scrisă de mîna a Istoriiilor lui Herodot că neamul foarte războinic al taifalilor locuise pe Prut la distanță de trei zile de Istru și că întemeiasă o foarte mare cetate²³. Fiindcă ruinele ei nu se vedeau nicăieri pe cîmpii, am trimis cîțiva oameni cunoscători ai locurilor în pădurile învecinate să caute dacă n-ar putea găsi ceva urme din care să se poată stabili ceva mai precis despre adevărata așezare a cetății. La întoarcere mi-au spus că, în pădurile foarte dese care se află spre apus, au dat de niște temelii de ziduri și de turnuri clădite din cărămidă arsă, care se întind spre fluviu pe o distanță de cinci mile italiene și că, deși nu se mai văd la suprafață în cîmpiile dintre ele, sînt în forma unui cerc lunguiet (elipsă). Pe lângă acestea mi-a mai întărit părerea numele de azi al acestui ținut, căci se pare că asemănarea de nume arată că Fălcii, vine din cuvîntul Taiphalia, corupt²⁴. Mai sus în mijlocul ținutului sînt *Hușii*, tîrg mic, totuși scaun episcopal, prin nimic altceva mai demn de amintit decît prin acea luptă în care Petru cel Mare, împăratul Rusiei, a înfruntat vitejește și a respins timp de patru zile cu o mică armată năvălirile repetate ale turcilor în anul 1711²⁵. Nu departe de acest loc se vede o movilă foarte mare, făcută de mîna omului, numită de tătari *Han Tepesi* adică *Movila Hanului* și de locuitorii *Movila Răbii*. Despre originea ei sînt păreri diferite²⁶. Unii spun că un han al tătarilor a fost zdrobit acolo de moldovenii cu întreaga lui oaste și în amintirea lui s-a ridicat această movilă; alții povestesc că o regină a sciților, pe nume Rabie, ducîndu-și pînă aici armata împotriva sciților care pe atunci locuiau în Moldova, a murit și a fost înmormîntată de ai săi acolo. Ce este adevărat sau nu într-atîta întunecime a acestei povestiri nu îndrăznesc să spun²⁷. La miazănoapte de Fălcii se află

10. ȚINUTUL LĂPUȘNEI. Acestuia i-a aparținut odinioară Tighina, Bender cum îi zic turcii, cetate foarte întărită, altădată iar acum chiar și sporită de turci prin multe lucrări de fortificație pe Nistru; în vremile noastre a fost locul de refugiu al regelui Suediei după lupta de la Poltava²⁸. În zadar au asediat-o de mai multe ori turcii înainte de a se fi hotărît condițiile supunerii ei, dar ceea ce n-au putut face cu forța, au reușit prin înșelăciunea și prin trădarea lui Aron Vodă, căruia moldovenii i-au dat numele de „Tiranul”. Căci acesta, după ce a fost izgonit din domnie

* Traian n-a avut al VII-lea consulat, Așadar citește în loc de FEL. etc. (căci FEL.B. DICT nu iuseamnă nimic) TRIBUNIC POT. XVI. IMP. VI. CONS. VI: așa se potrivesc. Această notă marginală este a copiatorului M.s.4.º. — În preajma acestui loc în vechea descriere a Daciei se fixează Zusidava²⁹.

motus hoc munere Sultan ipsum quidem sceptris restituit, contra munitissimum totius provinciae oppidum et firmissimum contra Polonos et Tartaros propugnaculum in operae praemium accepit *.

Itaque nunc *Lapusna* praecipuum est huius regionis oppidum ad rivulum *συνόνυμον* situm, ubi duo parcalabii a principe constituti degunt, qui provinciae negotiis prospiciant. Praetera *Kissnou*, ad flumen *Bicul*, non magni momenti urbecula. Haud procul ab ea conspicitur series maximorum lapidum, ita in recta lineapositorum, ac si humana industria illuc essent collocati. At hoc credere impedit et ipsorum lapidum magnitudo, et spatii, per quod extenduntur, longitudo. Continent enim aliqui trium aut quatuor ulnarum spatium in tetragono, eorumque series trans Tyratem usque ad Crimaeam pergit. Vernacula lingua *kieile Bykului* vocant, diabolorumque opus esse, rustica refert simplicitas, obstruere amnem Bycul coniu-ratorum. Certum, aliquot principes alveum huius amnis, qui longo tractu inter montes decurrit, obstruere tentasse, quo vicina loca, non nisi secandis foenis apta, in lacum converterentur, at nunquam opus potuisse perficere.

Supra hunc Tyrati adiacet

11. AGER ORHEIENSIS. Nomen nactus est ab *Orhei* urbe, ad fluvium *Reut*, non adeo magna, sed eleganti, et omnibus ad humanam vitam necessariis abundante. Victum largiter suppeditat haud longe ab ea ad orientem distans lacus Orheiensis, egregiaque, quam ille constituit, insula, de qua supra cap. III egimus pluribus **.

Ultimus longo tractu Tyratis ripas legit

12. AGER SOROCCENSIS. Huius urbs praecipua est *Sorocca* ***, olim *Alchionia*, ad Tyratem sub collibus in campo sita, parva quidem, sed pro illius, quo structa est, aevi ratione munitissima. Murum habet quadrangularem, sed firmissimum, altissimisque turribus defensum et e silice structum, quo vicini colles abundant. Superiora huius provinciae versus septentrionem, aquae lignorumque penuria colere prohibet, adeoque illa unicum, quod in Moldavia est, sed non adeo magnum eremum constituunt, quae loci pars in accuratioribus tabulis geographicis, deserta inscribitur.

Hanc urbem defendere, quia, perdita Tigine, haud parvum est contra Polonos propugnaculum, duo militaris ordinis praefecti a principe iubentur.

Superior Moldavia, incolis *Czara de sus*, septem minores provincias comprehendit.

1. AGRUM CHOTINENSEM, qui supra Sorocceensem ad Tyratem versus septentrionem porrigitur. In eo *Hotin*, urbs ad Tyratem, e regione Camenecii, inter amplissimas Moldaviae civitates numeranda ****. Olim ab occidente muris fossisque altis-

* In veteri Dac. descr. videtur esse eo in loco, ubi fuit *Zargidava*, etsi *Tegina* sive *Bendera*, ad occidentalem Tyratis ripam sita sit, *Zargidava* vero ad orientalem *Hieras*i (errore forte typi aut authoris) ripam videatur.

** In occidua lacus ripa, inter consitas iam sylvas, vestigia visuntur antiquae urbis, quam incolae antiquam *Orhei* appellant. Videtur autem situatione respondere *Petrodavae* veteris Daciae.

*** Quam *Nicolaus Costin*, scriptor moldavus, antiquitus *Olchioniam* vocatam, unde accepit indagare non potui; in Daciae vero descriptione, in ea parte dissitur, ubi olim *Carsidava* fuit. — *Această marginală e trasă cu cruce in Ms. Ed. [1872]*

**** Videtur esse antiquae Daciae *Triphulum* sive *Arcobadava*, si *Clepidava*, ex. *Matthei* Praetorii opinione, pro *Camenico* erit accipienda, quamvis ea in meridionali, et non in boreali Tyratis ripa sita sit. — *Marginală trasă cu cruce in Ms. Ed. [1872]*.

de către boieri din pricina cruzimii și împilării pe care o exercitase asupra moldovenilor, s-a refugiat la împăratul turcesc și i-a promis că, dacă va fi adus din nou la domnie, el predă, ceea ce acela ceruse de mai multe ori, ostașilor lui Tighina³⁰ împreună cu douăsprezece sate³¹ și i-o lasă în stăpînire pentru totdeauna. Ispitit de acest dar, sultanul l-a pus din nou în domnie, iar ca răsplată a ajutorului dat a primit în schimb * cea mai fortificată cetate a întregii țări și cel mai tare parapet în contra polonilor și tătarilor.

Ca urmare, cetatea cea mai însemnată din acest ținut este acum Lăpușna, așezată pe rîușorul cu același nume, unde se află doi pîrcălabi rînduiți de domn să se îngrijească de trebile ținutului. Pe lîngă aceasta se află, pe rîul Bîcu, *Chișinăul*, un tîrgușor de mică importanță. Nu departe de el se vede un șir de pietre foarte mari, așezate în linie atît de dreaptă, de parcă ar fi fost puse anume de mîna omului. Dar ce mă împiedecă să cred aceasta este atît mărimea pietrelor cît și lungimea spațiului pe care se întind. Căci unele au trei sau patru coți în pătrat de fiecare latură și șirul lor se întinde dincolo de Nistru pînă în Crimeia. În limba țării li se zice „Cheile Bîcului” și țărani în simplitatea lor spun că ele sînt lucrarea diavolilor care s-au jurat să astupe apa Bîcului³². Adevărat, cîțiva domnitori au încercat să astupe locurile acestui rîu care curge pe o lungă distanță printre munți, ca prin acestea locurile învecinate, care nu sînt bune decît de fînațuri, să se prefacă într-un lac³³, dar nicio dată n-au putut duce la capăt lucrarea. Mai sus de aceasta, mărghinindu-se cu Nistrul, se află

11. ȚINUTUL ORHEIULUI. Și-a luat numele de la Orhei, tîrg așezat pe rîul Răut, nu atît de mare, dar deosebit în felul lui și avînd din belșug toate cele de trebuință pentru traiul omenesc. Lacul Orhei, nu departe de el spre răsărit și o insulă încintătoare pe care o face acel rîu, despre care am vorbit mai sus în cap. III mai pe larg **, dă omului hrană din abundență. Ultimul ținut de-a lungul malurilor Nistrului este

12. ȚINUTUL SOROCĂI. Cetatea cea mai însemnată a lui este Soroca, odinioară Alchionia ***, așezată pe Nistru într-o cîmpie în apropierea unor coline, cetate mică, ce-i drept, dar ținînd seama de timpul în care s-a construit, foarte puternic întărită³⁴. Are un zid în pătrat, dar foarte tare, apărat de turnuri foarte înalte și construit din cremene, de care sînt pline dealurile dimprejur. Lipsa de apă și de lemne împiedecă cultivarea părților mai înalte dinspre miazănoapte ale acestui ținut, astfel încît ele formează singurul deșert, dar nu atît de mare, care se întilnește în Moldova³⁵ și această parte a locului se notează ca pustie în hărțile geografice mai îngrijite. Fiindcă după pierderea Tighinei Soroca este o importanță redusă în contra polonilor, două căpetenii de oaste sînt rînduite de domnitor să apere această cetate³⁶.

Moldova superioară numită de locuitori *Țara de Sus* cuprinde șapte ținuturi mai mici.

1. ȚINUTUL HOTINULUI, care se întinde pe Nistru în sus de cel al Sorocăi, spre miazănoapte. Într-însul Hotinul, cetate pe Nistru în fața Cameniței, merită

* În vechea descriere a Daciei se vede că este în acel loc unde a fost Zargidava, deși Tighina sau Bender este așezată pe țărmul apusean al Nistrului, iar Zargidava se vede pe malul răsăritean al Prutului (poate din greșeală de tipar sau a autorului)³⁷.

** Pe malul apusean al lacului printre pădurile plantate acum în jur se văd urmele unei vechi cetăți pe care locuitorii o numesc Orheiul vechi. Se pare însă că după așezare ea răspunde Petrodavei din vechea Dacie³⁸.

*** De unde a allat Nicolae Costin, istoric moldovean, că ea s-a numit în vechime Olchionia, n-am putut cerceta³⁹; dar în vechea descriere a Daciei ea este așezată în acea parte unde altădată a fost Carsidava⁴⁰.

sinis, ab oriente praecipiti Tyratis ripa salebrosisque a natura ipsa munita erat rupibus: at in ultimo, quod cum Russis habuerunt, bello Turcae captam a se civitatem anno 1712 antiquis moeniis ex parte nudarunt, contra recentiorum in morem adeo firmis operibus cinxerunt, et plus dimidio amplificaverunt, ut hodie non immerito elegantissima munitissimaque Moldaviae civitatum appellari possit. Cum Moldaviae principi pareret, singulari praefecto ipsius cura credebatur: iam ubi a Turcis oppressa est, pasza turcico, contra pacta et foedera polona, quae confirmant, in Moldaviae urbibus nunquam praesidium turcicum positum iri, regitur*.

Occasum versus sequitur

2. AGER DOROHOIENSIS, in quo *Dorohoi*, oppidum non adeo nobile, haud procul a Ziziae fluminis fontibus. Propria haec est sedes *vornici de czara de sus*, id est procuratoris superioris Moldaviae, in cuius locum, cum propter aulicas occupationes suae provinciae negotiis vacare non possit, duo minores vornici constituuntur.

Stephanestii, oppidum ad Hierasum, in quo nunc Turcae, expurgato amne, navale et promptuarium pro Hotini praesidiis constituisse feruntur.

Inferius situs est

3. AGER HIRLEVENSI. Ibi *Harlev*, non magni nominis oppidum, cui regendo singularis parcalabius (sive commendans) datus est.

Cotnar, oppidum nulla alia re magis memorabile, quam vitibus egregiis, omnesque alias facile superantibus; ipsius regimen magno Paharnico (id est Pincernae) commissum est. Hoc in oppido catholicae religionis incolae superbissimae structurae lapideas habent ecclesias.

Botoszany, oppidum cum viciniis principis coniugi tributarium, cuius proventus singularis ibi constitutus camerarius dominae principis colligit.

Hos corona quasi cingit

4. CZERNAUCIORUM AGER, longo tractu Poloniae conterminus.

Huius oppidum praecipuum

Czernaucii, in boreali Hierasi ripa situm, cuius administratio magni Spatharii muneri est annexa. Prope pagum *Cozmin* ad amnem *Cuczur*, haud procul ab eo loco, ubi se in Hierasum exonerat, visuntur antiquissimae urbis ruinae, conditorum tamen, etsi saepius accurate inquisiverimus, nulla ullibi potuimus reperire indicia.

Ab occidua Sireti ripa sequitur

5. AGER SUZAVIENSIS. In hoc notari merentur

Suczava, olim totius Moldaviae metropolis, principis et archiepiscopi sedes, iam fere tota in ruinis iacet. Sita est ad amnem *Suczava*, qui ipsi et nomen dedisse videtur, in colle plano, muris et fossis altissimis cincta**. Suburbium habebat in collis planitie protensum, satis amplum. Praeter principis, procerumque palatia, numerabantur ibidem lapidea templa quadraginta, plura lignea, privatarum aedium XVI millia, quae tamen omnia collapsa sunt, ablata inde sede principali. Hodie Hatmanni sive supremi exercitus ducis curae commissa est.

* Illud ergo damnum Moldavia ob defectionem est passa. *Nota in Ms. 4°*. [Ed. 1872].

** Ex loci indicatione et nominis quadam similitudine, crederem esse antiquae Daciae Sandavam.

Această notă e trasă cu cruce în Ms. Ed. [1872]

să fie socotit printre cele mai mari cetăți ale Moldovei *. Altădată era apărată dinspre apus de ziduri foarte înalte și de șanțuri foarte adânci, iar dinspre răsărit de natura însăși prin malul prăpăstios și prin râpile stîncoase ale Nistrului ⁴¹, dar, în ultimul război pe care l-au avut cu rușii, turcii au dezvelit într-o parte de zidurile vechi cetatea cucerită de ei în anul 1712, iar în partea opusă au încins-o cu fortificații atît de tari de felul celor mai noi și au mărit-o cu mai mult de jumătate, încît astăzi se poate numi pe drept cuvînt cea mai frumoasă și cea mai întărită dintre cetățile Moldovei ⁴². Pe vremea cînd era sub stăpînirea domnului Moldovei era dată, prin grija acestuia, în seama unei căpetenii anume ⁴³; acum de cînd a fost cotropită de turci e pusă sub comanda unui pașă turcesc, împotriva învoielilor și tratatelor cu polonii care consfințesc că în cetățile Moldovei nu va fi pusă niciodată o garnizoană turcească **. Spre apus urmează

2. ȚINUTUL DOROHOIULUI în care se află *Dorohoiul*, tîrg nu prea însemnat, așezat nu departe de izvoarele riului Jijia. Acesta este propriu-zis reședința vornicului de Țara de Sus, adică a celui însărcinat cu conducerea Moldovei superioare; fiindcă din cauza ocupațiilor sale la curte el nu se poate îngriji de treburile ținutului său, sînt rînduiți pentru acestea doi vornici mai mici. *Ștefăneștii* sînt un tîrg pe Prut în care acum turcii, după ce au curățit fluviul, se zice că au făcut un doc de corăbii și o magazie de provizii pentru garnizoana din Hotin ⁴⁴. Mai în jos este

3. ȚINUTUL HÎRLĂULUI. Acolo se află Hîrlăul, tîrg nu prea renumit, la conducerea căruia a fost pus un anume pîrcălab (sau comandant). *Cotnarul* este un tîrg renumit înainte de toate prin vii de soi care întrec lesne pe toate celelalte. Conducerea lui este încredințată unui paharnic mare (adică „cel ce toarnă domnului vin la masă”). În acest tîrg locuitorii de religie catolică au biserici de piatră de o arhitectură minunată ⁴⁵. *Botoșaniul* este un tîrg care împreună cu locurile învecinate este birnic soției domnitorului; veniturile lui le strînge un cămăraș anume al soției domnitorului, rînduit acolo ⁴⁶. Pe toate acestea le încinge ca o cunună

4. ȚINUTUL CERNĂUȚILOR, de-a lungul hotarului cu Polonia. Tîrgul cel mai însemnat al lui este Cernăuțul, așezat pe malul de miazănoapte al Prutului ⁴⁷; cîrmuirea lui este pusă în sarcina marelui spătar ⁴⁸. Aproape de satul *Cozmin* pe apa *Cuciureului*, nu departe de locul unde aceasta se varsă în Prut, se văd ruinele unei cetăți foarte vechi, dar n-am putut găsi nicăieri, cu toate că am căutat de mai multe ori cu băgare de seamă, nici un fel de urme despre întemeietorii ei ⁴⁹. Dinspre malul apusean al Siretului urmează

5. ȚINUTUL SUCEVEI. Aici merită să fie amintite: Suceava, odinioară capitala întregii Moldove, scaun domnesc și metropolitan, acum zăcînd aproape toată în ruină ⁵⁰. Este așezată pe riul Suceava, care se pare că i-a și dat numele, pe o colină netedă, încinsă de ziduri și șanțuri foarte adânci ***. Orașul de sub cetate se întindea destul de mult pe platoul colinei. Pe lîngă casele domnitorului și ale boierilor, se numărau acolo patruzeci de biserici de piatră, iar de lemn și mai multe, și șaisprezece mii de case particulare ⁵¹, care însă toate s-au dărîmat, după ce scaunul domnesc s-a mutat de aici. Astăzi e dată în grija hatmanului, adică a

* Pare că este Triphulum din vechea Dacie sau Arcobodava, dacă Clepidava ⁵², după părerea lui Mattheus Praetorius ⁵³ trebuie să fie luată drept Camenița, deși aceasta este așezată pe malul de miazăzi și nu de miazănoapte al Nistrului.

** Această este paguba pe care a suferit-o Moldova de pe urma defecțiunii ei.

*** După cum arată așezarea ei și o oarecare asemănare a numelui aș crede că este Sandava din vechea Dacie.

Radauz oppidum et sedes episcopalis, haud procul a Suczava, ad eundem amnem et Siret, ad illum angulum Sireti fluminis sita, ubi meridiem versus declinat.

6. AGER NIAMCZENZIS huic proxime subiacet, et sat longo spatio inter Moldavam et Bistriziam amnes extenditur. Ibi

Niamcz, ad amnem cognominem, urbs in altissimo monte aedificata, naturaque ipsa adeo munita, ut omnem hostilem impetum spernere videatur. Saepius tentata, bis tantum expugnata fuit, semel a Turcis sub Suleimani imperio, semel nostris temporibus a Ioanne Sobiesky, Poloniae rege, nec capta fuisset, nisi fames paucissimos Moldavos, qui in praesidio erant, post plurium dierum obsidionem eam Polonis tradere coëgisset. Quondam duplici muro erat instructa, per quem unica saltem porta permittebat transitum, post vero destructo a Turcis exteriori, interior tantum integer Moldavis remansit. Antequam Turcis subiiceretur Moldavia, quocumque ingruente bello principes liberos et thesauros suos eo ac in arcem vix expugnandam mittebant, et hodie quoque si quando a vicinis impetuntur incolae tutissimum hic habent receptaculum. Hunc in finem olim sat ampla palatia struxerant principes, quae et hodie ibi visuntur, sed non ea qua decet cura conservantur. E regione ad flumen Bistriciam situm est *Piatra* oppidum.

Claudit ordinem

7. AGER BACOVIANENSIS, qui singularem vornicum praesidem habet; huius sedes est

Bacovium, in insula Bistriziae fluvii oppidum, pomorum fructuumque ubertate celebratum. Habet praeterea episcopum ecclesiae occidentalis, qui Bacoviensis nominatur. Sunt enim in submontanis districtibus complures subditi Moldavorum, tum natione, tum religione, ut se vocant, Catholici, quos Stephanus Magnus, victo Mathia, Hungariae rege, inde abegerat, et suis baronibus donaverat. Praecipuus Cantemiriorum pagus in districtu Roman, *Pharaoni* dictus, cujus incolae plus quam 200 familiarum omnes catholicae sunt religionis, lapideamque et antiquissimam habent ecclesiam.

Ocna, et *Totruss* ad amnem *Totrusz*, nulla re magis memoranda oppida, quam egregiis salis meatibus, quae ibi in viciniis reperiuntur. Hac, qui amplior est, ex Moldavia in Transylvaniam patet ingressus.

Bassarabia, quae tertia olim erat Moldaviae pars, tota campestris est, montes sylvasque nullas, flumen, quod perenne dicere posses, unicum habet, *Ialpuh*; fontibus rivulisque prorsus caret, unde ad succurrendum aquarum penuriae, puteos quam profundissimos incolae fodere debent. Pro lignis iumentorum fimo utuntur, eoque in sole tosto suas casulas calefaciunt. Subiugata ea fuit a Turcis antequam totus principatus iis subiiceretur, non moldavici amplius iuris, etiamsi hodie quoque circa Danubii oras oppida et pagi pleni sint moldava gente, non minus christianam religionem profitente, quam tyrannidem utriusque Barbari ferente: sed partim Tartaris habitata est, partim Turcis, Seraskieri mandatis obedire iussis. Ipsa regio quatuor hodie provinciis absolvitur: Buziacensi, Akiermanensi, Ciliensi et Ismailensi.

Mediterranea tenet

comandantului suprem al armatei⁵⁴; *Rădăușii*, târg și scaun episcopal, nu departe de Suceava, pe același rîu, și *Siret*, așezat în acel cot al rîului Siret unde acesta apucă spre miazăzi.

6. ȚINUTUL NEAMȚULUI este în imediata lui apropiere și se întinde pe o destul de mare suprafață între riurile Moldova și Bistrița. Acolo se află *Neamțul* pe rîul cu același nume, cetate clădită pe un munte foarte înalt și atît de întărită de natura însăși, încît pare că nu se tulbură de nici un atac dușman. De multe ori a fost bătută, dar numai de două ori a fost cucerită, o dată de turci sub comanda lui Suleiman⁵⁵, altădată în vremile noastre de Ioan Sobieski, regele Poloniei, și n-ar fi fost cucerită, dacă foamea n-ar fi silit pe cei cîțiva moldoveni care făceau paza să o predea polonilor, după un asediu de cîteva zile⁵⁶. Odinioară avea un zid dublu, prin care doar o singură poartă permitea trecerea, apoi, cel din afară fiind distrus de turci⁵⁷, moldovenilor nu le-a mai rămas întreg decît cel dinăuntru. Mai înainte ca Moldova să fi fost supusă turcilor, ori de cîte ori se pornea vreun război domnitorii își trimiteau aici copiii și comorile ca într-o citadelă care cu greu putea fi cucerită, și chiar și astăzi, cînd locuitorii sînt atacați de vecini, găsesc aci adăpostul cel mai sigur. Cu acest scop domnitorii ridicaseră altădată case destul de mari, care și azi se văd acolo⁵⁸, dar nu sînt păstrate cu grija cuvenită. În față, pe rîul Bistrița se află Tîrgul Piatra. Șirul îl încheie

7. ȚINUTUL BACĂULUI la conducerea căruia este un anume vornic⁵⁹; reședința acestuia este *Bacăul*, un târg într-o insulă a rîului Bistrița, vestit prin bogăția poamelor⁶⁰ și produselor sale. În afară de aceasta, are un episcop al bisericii de apus care se numește episcop de Bacău. Căci în regiunile de sub munte sînt mai mulți supuși de-ai moldovenilor, catolici atît după neam cît și după religie, cum își zic ei, pe care Ștefan cel Mare, după înfrîngerea lui Matiaș, regele Ungariei, îi strămutase din acea țară și-i dăruise boierilor lui. Satul lor cel mai de frunte este satul Cante-mireștilor din ținutul Romanului numit Faraoni, ai cărui locuitori, peste 200 de familii⁶¹, sînt toți de religie catolică și au o biserică foarte veche de piatră⁶². *Ocna* și *Trotuș* pe apa *Trotușului* sînt tîrguri care nu sînt vrednice de pomenit decît prin salinile vestite care se găsesc în vecinătatea lor. Pe aici este locul de trecere cel mai larg din Moldova în Transilvania⁶³.

Basarabia, care odinioară era a treia parte a Moldovei, este toată o cîmpie, nu are nici un fel de munte și de păduri și un singur rîu despre care ai putea spune că are apă tot timpul anului, *Ialpug*; este lipsită cu desăvîrșire de izvoare și rîușoare, din care cauză locuitorii sînt nevoiți să sape puțuri cît mai adînci spre a face față lipsei de apă. În loc de lemne folosesc bălegar de vite; cu acesta, după ce a fost uscat la soare, își încălzesc cocioabele. Această regiune a fost subjucată de turci înainte ca țara întreagă să li se fi supus⁶⁴, și nu mai ține de domnia Moldovei, deși chiar și azi tîrgurile și satele sînt pline de moldoveni care mărturisesc legea creștinească și suferă totuși împilarea celor doi păgîni, căci parte este locuită de tătari, parte de turci care ascultă de ordinele seraschierului. Regiunea cuprinde astăzi patru ținuturi: al Bugeacului⁶⁵, al Akermanului, al Chilieii și al Izmailului.

În mijlocul lor este

1. **BUDZIAK** *, Tartaris Nogaensibus, quos nunc alii Budienses, alii Bielogradienses vocant, concessum habitaculum. Cum enim circa annum Heg. 976, D-ni 1568, Selimi II iussu Crymeae Chanus fluviorum Tanais et Volgae combinationem tentaret, plusquam triginta Noga eorum Tartarorum familiae, quae eousque Russiaco imperio paruerant, ab hoc defecerunt, et cum popularibus suis in Crymeam recesserunt. Hos cum non caperet Chersonesus, novae illis sedes in Budzaiensi agro tributae sunt. Ex illo tempore, accedentibus subinde novis e Nogaia familiis, adeo ista natio accrevit, ut numero vix cuiquam alii Scytharum ordae cedat. Ipsi in duas stirpes se dividunt, *Orak Ougly*, et *Orumbet Ougly*, genealogiasque suas sollicitè conservant. Vitam patrio more in campis degunt, oppida nulla habent, praeter *Causzenii* ad fluvium *Botna*, qui exiguo spatio eam regionem tangit. Olim tamen sat elegantibus civitatibus hanc provinciam consitam fuisse temonstrant hinc inde conspicuae veterum aedificiorum ruinae: prae ceteris rudera antiquissimae civitatis ad ripam Tyratis, hodie *Tartarpunar*, id est puteus Tartarorum dictae. Alissimo illa rupi imposita sunt, e cuius radicibus fons limpidissimus emanat. Nulla tamen ibidem inscriptio aut indicium, a quo condita esset, potuit reperiri. Sunt e ad flumen Ialpuh, haud procul ab ostio ipsius, alius urbis vetustioris vestigia, vulgo *Tint*** appellata. Collapsam illam anno [] instauravit Stephanus M.; post autem Turcae solo adeo aequarunt, ut vix locus ipsius hodie indicari possit. Ex ipsius rudibus aliud oppidum e regione veteris struxerunt, quod et hodie floret et *Tobak* vulgo vocatur. Pontum tangit eo forte in loco, ubi vetus Aepolium.

2. **AGER AKKIERMANENSIS**. In hoc *Akkierman*, incolis *Czetate alba*, Romanis olim *Alba Iulia****, Graecis *Μυκαστρον*, Polonis *Biograd*, in ipso Ponti Euxini littore sita; urbs satis ampla et munitissima. Cum Moldaviae pareret, a magno Logotheta regebatur, hodie ipsius praesidio singularis Ianiczar Aga praest recentissime celebrata fuit S. Iohanne novo, qui ibidem sub [] Turcarum tyranno subiit martyrium. Huius reliquias miraculosas, cum toto principum thesauro et cimeliis, anno [] e Moldavia abstulit Iohannes Sobiesky, Poloniae rex, cum se pro ecclesia et Christo, Papa pecuniam elargiente, militare iactaret.

Infra hunc ad Danubii ripas protenditur

3. **AGER CILIENSIS**. Huius urbs praecipua *Kilia*****, olim *Lycostomon*, ad septentrionale Danubii ostium, eodem nomine a Graecis nautis appellare solitum, quod lupinarum faucium instar undas eructare videretur. Urbs est non spatiosa

* Tartarica lingua angulum significat, eo quod ipsa regio Danubium inter atque Tyratem versus Pontum Euxinum longe sese protendat, et in acutum angulum desinat, nec non videtur alludere ad vetus *Bessis* nomen, quod ab antiquis geographis et historicis huic regioni attribuitur. Hinc forte et *Bassarabiae* nomen prodidisse, ex Ovidio coniectari licet, qui lamentatus inquit:

Vivere quam miserum est inter Bessosque Getasque.

Ptolomaeus: super Daciae Peucini sunt et Bastarnae, Bastarnas vero et Bessos eosdem esse putat cum aliis Mattheus Praetor, Lib. 2. cap. 7. Sunt, inquit, qui putant, Bastarnas illos ipsos populos qui olim Bessi fuere, hodie Bassarabi dicuntur, scilicet, qui in Bassarabia degunt.

** Cuius situs videtur respondere pago *Hermonasti*, Hermonastii non sit Tatarbugnar, de quo iam diximus. — Aceast notâ e trasâ cu cruce in Ms. ad. [1872].

*** Bonfin. decad. I. libr. 1. pag. 23. non solum hanc *Albam* (*Regalem*) habet Ungaria, sed et *Albam Graecam* ad Taurinum, et *Albam Iuliam* in Dacia, quae progenitorum suorum nomen lubentissime retinent. — *Urmâtoarele* trase cu cruce in Ms [Ed. 1872]:

In veteri Daciae descriptione retinet locus, ubi olim Neoptolemi Turris; apud Leunclav: in Pandect. 159. ex eodem Bonfinio Nestor alba. — Hic addenda tractatio de turri Neoptolemi, vico Hermonactis, Niconia et Ophiusa, e Strabone aliisque veteribus historicis.

**** Moldavis, Turcis *Kili*, Graecis recentioribus *Lycostomon*, (male ut puto ab aliis *Lytras-tomon* et *Lythostroton* scriptum, quod vide apud Leuncl. Pandect. 146.) *Achilleam* cum nonnullis

1. BUGEACUL *, loc de așezare dat tătarilor nogai, pe care acum unii îi numesc tătari de Bugeac, alții de Bielograd (Cetatea Albă). În vremea când pe la anul Hegirei 976 și de la nașterea Domnului 1568 hanul Crimeii, din porunca lui Selim al II-lea, încerca să facă o legătură între fluviile Don și Volga, mai mult de 30 de familii ⁶⁶ de acești tătari nogai, care pînă atunci se supuseseră stăpînirii rusești, s-au lepădat de ea și s-au retras cu toți ai lor în Crimeia. Fiindcă Chersonesul nu-i putea cuprinde, li s-au atribuit alte locuri de așezare în ținutul Bugeac. De atunci încolo, venind după ei și alte lămilii noi de nogai, neamul acesta s-a mărit într-atîta, încît aproape că nu era mai pejos ca număr vreunei alte hoarde de-a sciților. Ei se împart în două semînții. *Orac Ougly* și *Orumbet Ougly*, și-și păstrează cu mare grijă spița neamului ⁶⁷. După obiceiul lor din strămoși își duc viața pe cîmpii, tîrguri n-au de loc, afară de *Căușani* pe riul Botna care atinge pe o mică distanță acest ținut. Odinioară totuși această regiune avea orașe destul de frumoase: o arată ruinele unor vechi clădiri care se văd pe ici, pe colea, îndeosebi ruinele străvechii cetăți de pe malul Nistrului, numită azi Tatarpunar, adică puțul tătarilor. Ele se află pe o stîncă foarte înaltă de la poalele căreia izvorăște un izvor foarte limpede. Nu s-a putut totuși găsi nici o inscripție sau urmă despre cel care a întemeiat-o ⁶⁸. Pe riul Ialpuș, de asemenea, nu departe de gurile lui, sînt urmele altei cetăți mai vechi, numită obișnuit Tint**. După ce căzuse în ruină, Ștefan cel Mare a reclădit-o la anul . . . ; mai tîrziu însă turcii au făcut-o una cu pămîntul, astfel încît astăzi de-abia locul ei și se mai poate arăta ⁶⁹. Din dărimăturile ei au zidit altă cetate în fața celei de mai înainte, care și astăzi e în ființă și se numește Tobac. Se află pe țărmul Mării Negre, poate în acel loc unde era vechiul *Aepolium* ⁷⁰.

2. ȚINUTUL AKERMANULUI. Aici se află Akermanul, numit de locuitori Cetatea-Albă, de romani, odinioară, Alba Iulia***, de greci Moncastron ⁷¹, de poloni Bielograd, cetate destul de mare și de întărită, așezată chiar pe țărmul Mării Negre. Cînd era în stăpînirea moldovenilor, era condusă de marele logofăt ⁷²; astăzi conducerea ei o are un anume agă de ieniceri. În vremea din urmă a devenit foarte cunoscută prin sfîntul Ioan cel Nou care a suferit acolo martiriul în timpul lui . . . ⁷³, împăratul turcilor. Moaștele lui făcătoare de minuni cu tot tezaurul și odoarele domnitorilor le-a luat din Moldova Ioan Sobieski, regele Poloniei ⁷⁴, deși se lăuda că el luptă, cu ajutorul bănesc al papei, pentru biserică și pentru Hristos.

Mai jos de acesta pe malurile Dunării se întinde

3. ȚINUTUL CHILIEI. Cetatea cea mai însemnată a lui este Chilia****, odinioară *Lycostomon*, la gura de miazănoapte a Dunării, numită de corăbierii greci cu acest

* În limba tătarăscă înseamnă unghi tocmai pentru aceea că regiunea dintre Dunăre și Nistru se întinde mult spre Marea Neagră și se termină într-un unghi ascuțit; în același timp pare că aduce cu numele vechi de besi, care este dat de geografii și istoricii vechi acestei regiuni. Am putea presupune după Ovidius care plîngîndu-se zice :

Cît de jalnic este să trăiești între besi și geți ⁷⁵

că de aici a rezultat poate și numele de Basarabia ⁷⁶.

Ptolemeu zice: în susul Daciei sînt peucinii și bastarnii, dar Mattheus Praetor, cartea II, cap. 7, împreună cu alții crede că bastarnii și besii sînt tot una. Sînt unii, zice el, care socotesc că bastarnii sînt tocmai acele popoare care altădată au fost besi, iar astăzi sînt numiți basarabi, adică cei care trăiesc în Basarabia.

** A cărui așezare pare a corespunde cu satul Hărmănești, dacă Hărmăneștii nu sînt Tatarbunar, despre care am vorbit.

*** Bonfin. Decad. I, libr. 1, pag. 23 zice că Ungaria are nu numai această Alba (Regală), dar și o Albă Greacă pe Taurin și o Alba Iulia în Dacia ⁷⁷, care păstrează foarte bucuros numele strămoșilor ei.

**** Numită de moldoveni și de turci *Chili*, de grecii mai noi *Lycostomon* (scris rău, cred eu, de alții *Lyrostomon* și *Lythostroton*), vezi aceasta la Leuncl. (Pandect. 146). Bonfinius împreună

admodum, sed emporium celeberrimum, frequentatum ab omnibus, non circumiacentium solum maritimarum civitatum navibus, sed et remotioribus, Aegyptiis, Venetis et Ragusaeis, qui inde ceram et cruda boum coria solent abducere. Incolas non Turcas solum habet, sed et Iudaeos, Christianos, Armenios, aliosque diversarum nationum, quibus omnibus *Nasir* quidam, quem inspectorem vulgari nomine diceres, prospicit. Sub Suleimani imperio a Moldavis fuit exusta, atque ex eo tempore ad pristinum splendorem pervenire non potuit.

Interiores Danubii ripas legit

4. AGER ISMAILENSIS. Ibi notari merentur:

Ismail, Moldavis olim *Smil* dictus, munimentum haud contemnendum, Turcico milite firmatum, cui singularis *Muteweli* praest.

Cartal ad Danubium, ubi *Ialpuh* flumen recipit, e regione Isakcze, fortalitium haud magni nominis. Ibi anno 1711, cum contra Ruthenos bellum Turcae gererent, Danubium ponte iunxerunt, et copias in Moldaviam traduxerunt. Urbi conservandae saltem *Dizar* h.e. commendans, constitutus est.

Renii olim Moldavis dictum, nunc Turcis *Timarowa*, eiusdem ordinis munimentum, haud procul ab Hierasi ostio ad Danubium situm. Ibi, etsi othmannico

vult Bonfinius; Stanislaus Sarnicius *Tomos* civitatem illam Ovidii Nasonis exilio claram esse dubius contendit. Sed inter tot authorum discrepantes opiniones, quid certum sit, iudicare haud possum. Quid vero nos sentiamus, cum aliquantulum partium illarum habeamus notitiam, constanter proferamus. Si una et sola est *Tomos* illa Ovidii poëtae exilio clara, profecto non posse illam esse, quae in Tabula veteris Mysiae descriptione media in regione ad amnem Naxum ponitur, quod historici mentionem illius urbis facientes facile probant partem negativam, et imprimis Ovidius ipse dicit se exulatum in Sarmaticum solum: *Ne mea Sarmaticum contegat ossa solum*. Ergo et *Tomos* urbs in Sarmatia fuit. Idem poëta describit Sarmatiae fluvios, i.e. *Tyratem* et *Boristhem*, qui quam longe distent ab Naxio Mysiae, nemo non videbit. Idem confirmat poëtae epitaphium in lapide incisum, quod nobis Stanislaus Sarnicius patefecit, narrat enim ille nobilem quendam Polonum, ad villam *Isak* (male scribitur *Asak*) lapidem cum hac inscriptione invenisse et legisse

Hic situs est vates, quem diri Caesaris ira

Augusti, patria cedere iussit humo.

Saepe miser voluit patriis occumbere terris,

Sed frustra; hunc illi fata dedere locum.

Idem poëta, vivere, inquit, quam miserum est inter Bessosque Getasque. Unde manifesto patet, eum in Sarmatia, sive ad Tyratem sive ad Boristenem, ubi illa fuit Tomorum urbs, exulem fuisse. Sed antiquos perscrutemur scriptores. Sozomen, histor, eccl. lib. 6. cap. 20. de Scytharum sede scribens, Gens, inquit, ista, multas quidem habet urbes, pagos et castella, sed principatum obtinet *Thomis*, quae est magna et opulenta prope mare posita, ad quam cum quis ad Pontum Euxinum navigat, vetus consuetudo est, quae etiam nunc servatur, ut unus episcopus totius illius gentis ecclesiae praesit. Itaque tempore de quo iam loquimur (Valentiniani nempe et Valentis) illas administravit Britannio, quando imperator Valens etiam Thomim venit, cumque accessisset ad ecclesiam, et episcopus, nolens illi, ut Ariana haeresi infecto, communicare, solo rege relicto, cum toto populo in aliam ecclesiam secessit. Propter hoc iratus imperator Britannionem misit in exilium, quem non multo post reduci permisit, nam cum videret, credo, Scythas episcopi exilium iniquo animo pati, non parum veritus est, ne novis rebus studerent, quos quidem et fortes esse, et ipso locorum situ Imperio R. necessarios, quippe qui impetum barbarorum illam orbis partem incolentium propulsarent. Itaque imperatoris conatus sic a Britannione compressus, viro cum in aliis rebus spectato, tum ob divinam virtutem adeo insigni, ut etiam ipsi Scythae laudis testimonia ei attriuerent. Idem author memorat.

nume, tocmai fiindcă părea că varsă valuri ca dintr-un gitlej de lup. Cetatea nu este prea întinsă⁷⁸, dar portul comercial este foarte vestit, fiind cercetat de tot felul de corăbii nu numai ale cetăților maritime de primprejur, dar și ale celor mai depărtate: egiptene, venețiene, ragusane, care duc de obicei de aici ceară și piei crude de bou⁷⁹. Are ca locuitori nu numai turci, dar și evrei, creștini, armeni și alții de diferite neamuri⁸⁰ și peste toți este obləduitor un nazir „supraveghetor” cum s-ar zice în vorbirea obișnuită⁸¹. Pe vremea domniei lui Suleiman ea a fost arșă de către moldoveni⁸² și de atunci n-a mai putut ajunge la strălucirea de altădată. Pe țărmul dinăuntru al Dunării se află

4. ȚINUTUL ISMAILULUI. Acolo merită să fie amintite: *Ismailul*, numit altădată de moldoveni Smil, cetate care nu e de disprețuit, întărită cu oaste turcească în fruntea căreia șade un anume *muteweli*⁸³; *Cartal* pe Dunăre⁸⁴ acolo unde ea primește riul Ialpug în fața *Isaccei*, fortăreață puțin însemnată. Pe acolo în anul 1711, în vremea războiului pe care turcii îl duceau contra rușilor, ei au făcut pod peste dunăre și și-au trecut oștile în Moldova. Pentru apărare a fost orînduit numai un dizdar, adică comandant⁸⁵. *Renii*, cum îi ziceau odinioară moldovenii, *Timarova* cum îi zic acum turcii, este o întăritură de aceeași importanță, așezată nu departe de gurile Prutului pe Dunăre. Deși este sub stăpînire otomană⁸⁶,

cu alții cred că este Achillea⁸⁷. Stanislaus Sarnicius susține, dar nu cu toată siguranța, că este Tomis, cetatea vestită prin exilul lui Ovidius Naso. Dar între părerile care se deosebesc între ele ale atîtor autori nu pot să judec ce este adevărat. Ceea ce însă cred eu, care am o oarecare cunoștință a acelor locuri, voi spune fără șovăire. Dacă există o singură Tomis, aceea care a devenit celebră prin exilul poetului Ovidius, cu siguranța nu poate fi aceea care pe harta vechii Mysii este așezată la mijlocul regiunii pe riul Naxos, deoarece istoricii care menționează acel oraș, ușor își dovedesc contrariul, și în primul rînd Ovidius însuși zice că el a trăit în exil pe pămîntul sarmatic: *Ne mea Sarmaticum contegat ossa solum* (pămîntul sarmatic să nu-mi acopere oasele). Așadar și orașul Tomis a fost în Sarmajia⁸⁸. Același poet descrie fluviile Sarmajiei, adică Nistrul și Niprul, care, cit de departe sînt de Naxos vede oricine. Același lucru îl confirmă epitaful poetului săpat în piatră pe care ni l-a descoperit Stanislaus Sarnicius; într-adevăr acela povestește că un nobil polon a găsit și a citit în satul *Isac* (rău scris: *Asac*) o piatră cu această inscripție:

Hic situs est vates, quem diri Caesaris ira
Augusti patria cedere iussit humo.
Saepe miser voluit patriis occumbere terris,
Sed frustra; hunc illi fata dedere locum.

Același poet spune cit de jalnic lucru este să trăiești între besi și geți⁸⁹. De unde se vede clar că el a fost exilat în Sarmajia, fie lingă Nistru, fie lingă Nipru, unde a fost acel oraș Tomis. Dar să cercetăm mai departe pe vechii istorici. Sozomen, la Historia ecclesiastica, Cartea 6, cap. 20 scriind despre așezarea sciilor zice: neamul acesta are într-adevăr multe orașe, sate și posturi de apărare, dar între ele locul de frunte îl are Tomis, care este un oraș mare și bogat așezat aproape de mare, la care cînd cineva vine navigînd pe Marea Neagră, este un vechi obicei, care se păstrează pînă astăzi, ca un singur episcop să fie conducătorul bisericii întregului aceluiași popor. Așadar în timpul de care vorbim (anume în timpul lui Valentinian și al lui Valens) pe acele orașe le administra Britannio⁹⁰ cînd împăratul Valens a venit și la Tomis; și după ce s-a îndreptat spre biserică, episcopul, nevoind să se întîlnească cu el, ca fiind pîngărit de erezia ariană, împăratul fiind lăsat singur, s-a retras cu tot poporul în altă biserică. Împăratul miniat de aceasta l-a trimis pe Britannio în exil, dar nu după multă vreme a îngăduit să fie rechemat căci, vîzînd, cred eu, că sciții nu suferă cu inimă ușoară exilul episcopului, s-a temut destul de mult să nu se răzvrătească, fiind și viteji și necesari, dată fiind poziția acelor locuri, imperiului roman, fiindcă ei respingeau atacurile barbarilor care locuiau acea parte de pe suprafața pămîntului. Așadar pornirea împăratului a fost astfel înfrîntă de Britannio, un om valoros în multe privințe și atît de vestit prin sfințenia vieții sale, încît chiar sciții îi aduceau mărturii de laudă. Așa spune același autor.

imperio pareat, nullus Turca; praesidium christianis constat, qui omnes natione Moldavi sunt, ipsiusque praefectus iisdem sacris addictus, vulgo Beszliagasi vocatus, silistriensi Bassae, qui semper *Seraskier* esse solet, est subjectus.

Atque hae fere erant urbes et oppida Moldaviae, quibus incrementum dedit libertas, ademit iniusta inimicaque rebus publicis florentibus tyrannis. Harum conditores, neque veteres referunt, nec recentiores historici, nec ex inscriptionibus aut monumentis hucusque potuerunt erui. Nulla earum temporis aut populi conditoris aliquod praebet indicium, nil muris insculptum reperies, nisi quando hi ab aliquo principe instaurati fuere. Sola *Suczavia* in suis moeniis refert insculptos magno lapidi septem turres, corona imperiali, quam duo leones sustentant, tectas. Porro in ipsis turrium fundamentis area lapidea visitur, in qua duo pisces squamosi, capitibus deorsum, caudis sursum inflexi apparent, atque illis subiectum tauri sylvestris caput, quod stellam sex radiis instructam inter cornua tenet. At cum tauri sylvatici caput demum post secundam transmigrationem Romanorum in Moldaviam, de qua cap. I diximus, Moldaviae scutum esse inceperit, haec sculptura itidem magis de reparatione murorum Suczaviae, quam de illorum constructione testari videtur. Praeterea cum unanimi consensu omnes nostrae gentis historici testentur Moldavos, dum ex *Maramoris* in patriam pristinam redirent, civitates munitas arcesque habitatoribus vacuas reperisse, haud incongrue inde colligi posse videtur, ad multo remotiora tempora illarum foundationem esse reiciendam. Confirmant hoc praeter alia, ratio structurae murorum in plerisque civitatibus, qui certe, exceptis paucis, quos ob Tartarorum incursiones recentius opus videri supra indicavimus, non aliam nisi romanam architecturam referunt. At omnia superant probatissimorum e Romanis historicorum testimonia, quibus evincitur, a Traiano imperatore magnas Romanorum civium colonias in Daciam fuisse traductas, eiusque successorem, Hadrianum, cum plures in oriente ditiones Barbaris cederet, solo metu ne illae darentur internecioni, retentum fuisse a Dacia deserenda. Accedit aeternum huius rei monumentum

FOSSA TRAIANI IMPERATORIS, hodie etiam sui conditoris nomen retinens, de qua miror neminem, neque veterum, nec recentiorum historicorum quidquam tradidisse memoriae. Haec, ut ipse ἀντίπαρτος testis sum, duplici aggere a *Petritvaradino* in Hungaria incipit, ad montes *Demarkapu*, ferream portam, descendit, inde simplici vallo per totam Valachiam et Moldaviam transit, Hierasum ad pagum Traian dictum, Botnam ad oppidum *Causzen* secat, transactaque tota Tartaria ad Tanaim flumen desinit. Ipsa ultra 12 cubitos hodie adhuc profunda est, unde forsitan haud sine ratione colligere possemus, ipsius spatium, dum strueretur, altero tanto latius profundiusque, atque adeo egregium adversus barbarorum irruptiones munimentum fuisse. Quae cum ita sint, concedi minime potest, quod aliqui statuere * voluerunt, Genuensium opera aedificatas esse Moldaviae urbes.

* Belskii pag. 239, populos, inquit, *Pieczinicow* et *Polowcow* esse Lithvanos, qui postquam ex partibus Bosphori Cimmerici, prius amicitiam cum Genuensibus Chersonesum tenentibus iniisse, eosdemque Genuenses cum Moldavis et Bassarabis condidisse urbes *Mancob*, *Kerkel*, *Krym*, *Azow*, *Kajam*, *Kiliam*, sive *Achilleam*, *Moncastrum* et *Tyrgaviscam* etc.

R. 4 erunt ms.

acolo nu există turci; garnizoana este alcătuită din creștini, care sînt toți moldoveni, și comandantul ei, de aceeași lege cu ei, numit obișnuit *beșli agasi*⁹¹, este sub ordinele pașei de Silistra, care potrivit obiceiului este totdeauna seraskier⁹².

Cam acestea ar fi cetățile și târgurile din Moldova; acestora libertatea le-a dat puțința dezvoltării, iar tirania, nedreaptă și vrăjmașă statelor înfloritoare, le-a răpit-o. Pe întemeietorii lor nu-i amintesc nici istoricii vechi, nici cei mai noi și nici n-au putut fi descoperiți pînă acum după inscripții sau monumente. Nici una dintre ele nu oferă vreo indicație despre timpul sau poporul care a întemeiat-o, nu vei găsi nimic săpat pe zidurile lor, decît cînd ele au fost reclădite de vreun domnitor. Singură Suceava prezintă în zidurile ei șapte turnuri săpate pe o piatră mare de-asupra cărora se află o coroană imperială pe care o susțin doi lei. Apoi la baza turnurilor se vede o bandă de piatră pe care apar doi pești solzoși, încovoiați cu capetele în jos și cozile în sus, și sub ei capul unui bour care ține între coarne o stea ce are șase raze. Întrucît capul de bour a început să fie stema Moldovei numai după al doilea descălecat al romanilor în Moldova, despre care am vorbit în cap. I, această sculptură în piatră, de asemenea, pare că mărturisește mai degrabă de repararea zidurilor Sucevei decît de construirea lor⁹³. Pe lîngă aceasta, de vreme ce toți istoricii neamului nostru zic într-un glas că moldovenii, atunci cînd s-au întors din Maramureș în țara lor de mai înainte, au găsit cetăți întărite și cetățui golite de locuitorii lor, se pare că se poate trage concluzia că fundarea lor trebuie să fie împinsă în vremuri cu mult mai depărtate. O dovedește, pe lîngă altele, felul de construire a zidurilor la cele mai multe cetăți, care în mod sigur, afară de cîteva pe care le-am arătat mai sus că par o lucrare mai nouă ridicată în contra năvălirilor tătarilor, nu prezintă vreo altă arhitectură decît cea romană⁹⁴. Dar mai presus de toate sînt mărturiile istoricilor celor mai buni ai romanilor, prin care se dovedește deplin că mari colonii de cetățeni romani au fost aduse de împăratul Traian în Dacia și că urmașul lui, Hadrian, a renunțat la părăsirea Daciei numai de teama ca ele să nu fie expuse exterminării, deși în orient el lăsa mai multe provincii de-ale sale în stăpînirea barbarilor. La acestea se adaugă ca o mărturie veșnică *Valul împăratului Traian*, care și astăzi păstrează numele celui care l-a făcut și despre care mă mir că nici unul dintre istoricii vechi sau mai noi n-au pomenit ceva⁹⁵. Acesta — pot s-o spun ca unul care l-am văzut — începe de la Petrovaradin⁹⁶ în Ungaria printr-un șanț dublu, coboară spre munții *Demarkapu* (Poarta de fier), de aici trece printr-un șanț simplu prin toată Valahia și Moldova, taie Prutul la satul numit Traian și Botna lîngă târgul Căușani, și, după ce străbate toată Tartaria (țara tătarască), sfîrșește la riul Don. Și astăzi însă este adînc de peste 12 coți, de unde poate nu fără cuvînt am putea deduce că atunci cînd se construia era încă o dată mai lat și mai adînc și că, mai mult, a fost o fortificație excelentă împotriva năvălirilor străinilor. Așa fiind, nu se poate nicidecum admite, ceea ce unii au vrut să dovedească*, că cetățile Moldovei

* Bielski, p. 239, zice că neamurile Picinicov și Polovcov sînt lituani care, venind din părțile Bosforului cimerian, au legat mai întîi prietenie cu genovezii care stăpîneau Chersonesul, și că aceiași genovezi împreună cu moldovenii și basarabeni au clădit cetățile Mancob, Kerkel, Krym, Azov, Kafa, Kilia sau Achillea, Moncastron și Tyrgavisca etc.

Neque enim romanus miles, qui ibi perpetuo copiosus in praesidio erat, sine urbibus et tecto degere poterat, neque credendum videtur Genuenses, qui saltem mercaturae ergo in Ponto pedem figere quaerebant, in interiora Moldaviae penetrare voluisse, et in locis magis agriculturae, quam mercaturae opportunis, urbes construere. Si vero quis adhuc a Dacis veteribus, rebus illorum sub Decebali regno satis florentibus, eas constructas esse existimaverit, post a Romanis occupatas, suisque coloniis sedes datas, huic equidem contradicere non auderemus.

au fost clădite de către genovezi⁹⁷. Căci pe de o parte soldații romani care erau acolo în garnizoană tot timpul în număr mare nu puteau trăi fără cetăți și fără adăposturi, iar pe de alta nu este de crezut că genovezii, care căutau să se așeze la Marea Neagră doar pentru negoț, ar fi vrut să pătrundă înăuntrul Moldovei și să construiască cetăți în ținuturi mai bune de agricultură decât de negoț. Dacă însă cineva ar socoti că ele au fost ridicate de vechii daci pe vremea când, sub regele Decebal, starea lor era destul de înfloritoare, și că după aceea au fost ocupate de romani și date drept locuri de așezare colonilor lor, eu unul n-aș îndrăzni să-l contrazic.

- ¹ Regiunea dintre Prut și Nistru a fost ocupată parțial de turci înainte de așa-zisa trădare a lui Aron Vodă (care, în realitate, nu a fost trădător ci a luptat alături de Mihai Viteazul împotriva turcilor). La 1484 turcii au ocupat Chilia și Cetatea Albă (fapt de care amintește și D.C. în *Istoria Imperiului otoman*, p. 177–178), iar la 1538, după expediția lui Soliman cel Mareș în Moldova, au anexat Bugeacul și au transformat Tighina și teritoriul din jurul ei în raiaua Bender; după scurta domnie a lui D.C., la 1715, Hotinul și teritoriul din jurul său au avut aceeași soartă. Despre numele Basarabia vezi p. 96 nota 76.
- ² Pentru comparație, vezi și lista celor 19 ținuturi întocmită de M. Costin (p. 390–391), unde însă datele sînt mult mai sărace.
- Față de lista din *Cronica moldo-polonă* din 1564–1565 (*Cronicile slavo-române*, ed. P. P. Panaitescu, p. 176 și 186) lipsesc din *Descriptio Moldaviae* 5 ținuturi: Birlad (dispărut în vremea lui Vasile Lupu și contopit cu Tutova), Horincea (contopit cu Covurluiul ante 1591), Adjudul (împreună cu Putna în jurul aceleiași date), Troțușul (contopit cu Bacăul ante 1684) și Tigheciul sau Codru (amintit ca ținut la 1591 și rămas apoi doar ca nume al celebrului codru al Tigheciului). Precum se vede, informațiile lui D.C. despre ținuturi – transpuse și pe harta de la finele cărții – sînt exacte. Vezi V. Lungu, *Ținuturile moldovenesti pînă la 1711 și administrarea lor* („Cercetări istorice”, 1928, partea II-a, p. 97–109 și 1943, p. 211–250) și C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, II/1, ed. a IV-a, p. 406, 409, 414. Despre dregătorii acestor ținuturi vezi mai jos partea a II-a, cap. XII.
- ³ Ștefan cel Mare a locuit uneori la Iași, dar statornicirea capitalei Moldovei în acest oraș a avut loc mai tîrziu, în a doua domnie a lui Alexandru Lăpușneanu, după cum mărturisește și Neculce (p. 15). Vezi și V. Neamțu, *Stabilirea capitalei Moldovei la Iași* („Analele Univ. Alex. Ioan Cuza”, istorie, 1968, p. 111–123).
- ⁴ Părerea lui D.C. despre originea numelui Iași a fost acceptată de V. Bogrea. Despre această problemă există o literatură extrem de bogată, în care intervine adeseori fantezia (vezi Stoicescu, *Bibliografia*, I, sub voce).
- ⁵ Este vorba de curtea domnească și de biserica Sf. Nicolae Domnesc din apropiere, construită de Ștefan cel Mare la 1491–1492 (*ibidem*).
- ⁶ Iașii nu au avut ziduri înconjurătoare, așa cum aveau unele orașe ardelenle. Toți călătorii străini care l-au vizitat mărturisesc aceasta. (Vezi *Călători străini*, IV, p. 383, P. P. Panaitescu, *Călători poloni*, p. 77, relația lui Philippe Masson du Pont din 1686, etc.). Este posibil ca D.C. să se refere la zidurile de incintă ale curții domnești. În vremea lui Radu Vodă (Mihnea) curtea domnească a ars, iar domnul s-a mutat la Hirlău (Costin, p. 91).
- ⁷ La interval de cîțiva ani, la mijlocul sec. XVII, P. Deodato indică pentru Iași 9600 de case, iar M. Bandini 15 000 de case sau 58 000 de locuitori, din care doar 28 000 de țigoveți (*Istoria României*, III, p. 68). La 1755 Iașii aveau circa 7 000 de locuitori, adică circa 1 400 de case (G. Platon, *Populația orașului Iași*, în vol. *Populație și societate. Studii de demografie istorică*, Cluj, 1972, p. 259 și urm.).
- ⁸ D.C. se referă la prada tătarilor din 1650, cînd „a ars tot orașul” (Costin, p. 133) și la incendierea orașului de către oștirile polone la 1686 (Hurmuzaki, XVI, p. 134 și D. Cantemir, *Viața lui C. Cantemir*, ed. N. Iorga, p. 41, 65).
- ⁹ Mitropolia veche din Iași a fost clădită de G. Duca și refăcută de doamna Anastasia Duca (Stoicescu, *Bibliografia*, I, sub voce). Vezi și răspunsurile la o anchetă din 1712, unde se

- spune: „Le lieu du siège de l’archevêque est Soczaw, là où les Princes de Moldavie faisaient anciennement leur résidence ordinaire; mais depuis que les Princes ont transférée à Jassy. l’archevêque y demeure aussi, afin d’être toujours auprès d’eux” (Hurmuzaki, Supl. II/1, p. 420).
- ¹⁰ Este vorba de curtea domnească a lui Ștefan cel Mare, ruinată în sec. XVIII (N. Stoicescu, *op. cit.*, II). Țirgul este așezat pe Bahluiet, un afluent al Bahluiului, iar ținutul a dispărut la 1834.
- ¹¹ În *Hronicul romano-moldovlahilor* (p. 471), D.C. va susține că „Forum Romanorum” (Țirgul romanilor) s-a numit astfel „după ce s-au așezat romanii lui Traian în Dacia”. D.C. nu a fost singurul care a făcut apropierea între numele orașului Roman și romani. La 1633 italianul Niccolò Barsi (p. 25) amintea și el „la città di Romano, cosi detta da Roma, essendo i primi fondatori di quella stati Romani”. Aceași apropiere o face la 1646 și M. Bandini (p. 62), care amintește de orașul Roman: „quasi nova Roma à Colonis ex Italia in Daciam translatis appellata, quod nomen hucusque retinet”. Dealtfel, italienii care au trecut prin Moldova au mai încercat și alte apropieri — unele forțate — între numirile unor localități și diverse nume de origine romană. Astfel, la 1632, Paolo Bonici scria: „questa città si dice haver nome di Zozora (Țuțora — N.S.) da Cicerone Romano, in che modo non lo potuto saper” (!) („Diplomatarium Italicum”, II, 1930, p. 334).
- ¹² Grigore Ureche (p.17) ca și M. Costin (p.235) afirmau că denumirea este legată de voievodul Roman, întemeietorul său, părere acceptată în genere de istoriografia noastră. După alte opinii însă, orașul ar fi ceva mai vechi (Giurescu, *Orașe*, p. 69, 262—264).
- ¹³ Smedorova a fost prima cetate de la Roman, întemeiată de Roman Voievod. Despre numele Smedorova = Sinmedru vezi V. Bogrea, *Smederova* („Anuarul Inst. de istorie”, Cluj, II, 1924—1925, p. 511—512).
- ¹⁴ Este vorba de a doua cetate de la Roman, numită și Cetatea Nouă, fostă între Roman și Gîdinți, construită de Ștefan cel Mare la 1466, 1483 și distrusă de D. Cantacuzino la 1675 (Stoicescu *Bibliografia*, II, sub voce).
- ¹⁵ Vasluiul a fost scaun domnesc în timpul împărțirii temporare a Moldovei între urmașii lui Alexandru cel Bun. Curtea domnească de aici a fost reclădită de Ștefan cel Mare (*ibidem*, sub voce).
- ¹⁶ Despre vornici de Birlad, vezi Stoicescu, *Sjatul*, p. 203—204.
- ¹⁷ Cetatea de pământ a fost construită de Ștefan cel Mare la 1476 (Stoicescu, *Bibliografia*, I, sub voce). Menționăm că, la 1646, M. Bandini (p. 201) o atribuia tătarilor.
- ¹⁸ Cetatea Crăciuna cucerită de Ștefan cel Mare de la munteni la 1482 (Stoicescu, *Bibliografia*, I, sub voce).
- ¹⁹ Prin „Barbaria” se înțelegeau țările din Africa de Nord supuse Imperiului otoman. Vezi *Istoria României*, III, p. 63.
- ²⁰ D.C. se referă la Țirgul Putnei, dispărut (Stoicescu, *Bibliografia*, II, sub voce).
- ²¹ Despre această cetate, cunoscută și lui Miron Costin (p. 266—267), vezi G. Seulescul, *Descrierea istorico-gheografică a cetății Caput Bovis (Capul Boului seu Gherțina) a cărei ruine se află în apropierea Galașului*, Iași, 1837 și, mai ales, V. Pîrvan, *Castrul de la Poiana și drumul roman prin Moldova de jos*, „An. Acad. Rom., Mem. Secț. Ist.”, XXXVI, 1914, p. 93—123, care identifică așezarea antică (pomenită și de Procopiu, *De aedif.*, IV 6.6) cu localitatea astăzi numită Bârboși. Despre săpăturile arheologice întreprinse aci în ultimii ani, vezi N. Gostar, „Materiale și cercetări arheologice”, VIII, 1962, p. 505—511; Idem, „Apulum” V, 1965, p. 145—157; Idem, „Danubius” (Galați), I, 1967, p. 107—113.
- ²² După G. Pascu (*Operele lui Neculai Costin utilizate de Cantemir*, în „Rev. critică”, XII, 1938, p. 43—48), D.C. a luat știrea despre piatra găsită la Gherghina de la Nicolae Costin. După D.C. a copiat-o apoi Carra (p. 10). Inscripția — azi pierdută — atestă existența cetății în vremea lui Traian, la 112.
- ²³ Este posibil ca D.C. să aibă aici în vedere „zidurile înalte” despre care Ammianus afirmă că ar fi fost ridicate de-a lungul țării taifalilor. Săpăturile arheologice au dovedit că este vorba

- de valul de pământ dintre Ploscuțeni pe Siret și Stoicani pe Prut (*Istoria României*, I, p. 696). La Fălciu nu au existat clădiri mari ale căror vestigii să fi fost atât de impresionante ca cele de care vorbește D.C. După o cronică turcească, la 1538 aici exista un conac de vinătoare al domnului (*Cronici turcești*, p. 267), iar într-o altă cronică relativă la aceleași împrejurări se spune că, după expediția din acel an, sultanul a dat ordin să se construiască o cetate a Fălciului (Fălcin), dar la răsărit de Prut (*ibiaem*, p. 230, 255).
- ²⁴ D.C. revine la etimologia taifali-Fălciu și în *Istoria Imperiului otoman*, p. 159. Această etimologie nu a fost însă acceptată de istoriografia noastră, care consideră că numele orașului vine fie de la măsura de suprafață denumită falce (de origine latină), fie de la pecenegi-cumanul *filikci* = barcagiu, *filica* = barcă (Al. Philippide, *Originea românilor*, II, Iași, 1927, p. 375 și C.C. Giurescu, *Istoria românilor*, II, ed. a IV-a, București, 1943, p. 410).
- ²⁵ Este vorba de lupta de la Stănilești-Fălciu din 18–22 iulie 1711, la care a luat parte și D.C. în fruntea armatei sale; pacea s-a încheiat la Vadul Hușilor.
- ²⁶ „Drumul Răbii” este amintit la 1415 (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XIV–XV, p. 35). După I. Minea (*Originea numelui Răbii*, în „Cercetări istorice”, 1940, p. 700–701), numele movilei ar veni de la un vechi proprietar al locului, Drăgan Răbii, pomenit la 1555. Vezi și *Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVI, vol. II, p. 89, G. Ghibănescu, *Răbii și moșiile din jur*, în *Surete și izvoade*, XVII, p. XXI–XXII și studiul lui C.D. Vasiliu, *Movila Răbii (Hantepesh. Monografie istorico-arheologică)*, București, 1933, 121 p.
- ²⁷ Legende de genul celei relatate de D.C. circulau în Moldova în acea vreme. Philippe Masson du Pont – amintit adeseori în notele noastre – afirma că văzuse „nenumărate movie făcute de mina omului, unele mai înalte ca celelalte”. După informațiile locale, sub aceste movie se odihneau cei uciși în diverse lupte. Pe malurile Prutului, du Pont a văzut și el o movilă (probabil chiar Movila Răbiei!) înaltă de 20 de stinjeni (circa 40 de m), unde se credea că se află mormintul unui rege al dacilor (trad. ms. la Institutul de istorie „N. Iorga”). Despre numeroase alte movie vezi și P. P. Panaitescu *Călători poloni*, p. 24, 26, 28, 37, 39, 47, 78, 208 etc. Alte asemenea movie erau menite să amintească unele evenimente memorabile, ca aceea ridicată din ordinul lui Grigore al II-lea Ghica (*Cronica Ghiculeștilor*, p. 277). Despre movie vezi și Bronivius, *Descriptio Tartariae*, în *Scriptores Rerum Hungaricarum*, I, p. 815.
- ²⁸ Carol al XII-lea, refugiat la Tighina după ce a fost învins de Petru cel Mare la Poltava la 8 iulie 1709. El a rămas la Bender până în februarie 1713, cînd a fost silit să plece (N. Iorga, *Carol al XII-lea, Petru cel Mare și țările noastre, 1709–1714*, București, 1911).
- ²⁹ Zusidava a fost în nord-estul Munteniei (V. Pârvan, *Getica*, p. 253, 261).
- ³⁰ Tighina sau Benderul a fost anexată de turci la 1538, în urma marelui campanii conduse de sultanul Soliman împotriva Moldovei. Vezi Mihai Guboglu, *Inscripția sultanului Suleiman Magnificul în urma expediției în Moldova (1538 945)* („Studii”, 1956, nr. 2–3, p. 107–123).
- ³¹ D.C. îl confundă pe Aron Tiranul – luptător împotriva turcilor – cu Ieremia Movilă, care a dat 7 sate hanului de Bugeac „ce să dzic hănești” (Costin, p. 45).
- ³² Credința aceasta a fost înregistrată la 1714 și de suedezul Weismantel (p. 222), care a aflat de la locuitori că „diavolul însuși ar fi făcut spărtura... în mijlocul unui munte stîncos... cu gîndul de a abate Nistrul într-acolo... și că de aici (de la Bic – N.S.) pînă la Nstru mai stau încă înșirate... pietrele pe care el le-a lăsat să cadă”.
- ³³ Este vorba, foarte probabil, de un mare heleșteu aflat „în dreptul Chișinăului” (C. C. Giurescu, *Istoria pescuitului*, p. 81, 172).
- ³⁴ D.C. laudă tăria acestei cetăți, cu ziduri foarte înalte, și în *Viața lui C. Cantemir*, trad. N. Iorga, p. 144.
- ³⁵ După C. Cihodaru, în regiunea pustie de care vorbește D.C. ar fi fost în sec. XVI–XVII o mare crescătorie de vite, creată de Alexandru Lăpușneanu, care „a risipit toate satele cîte au fost pe ambele părți ale Răutului” – cum spune un document din 1588. Acest teritoriu

- a rămas nelocuit pînă în vremea lui D.C.; aici creștea vestita rasă de oi amintită de fostul domn al Moldovei în Cap. VII al operei sale („Studii și cerc. științifice” — Iași, istorie, 1958, fasc. 1–2, p. 164–165).
- ³⁶ Pircălabii de Soroca sînt amintiți la 12 iulie 1499 și la 28 martie 1533 (I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 425 și *Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVI, vol. I, p. 362), deci înainte de ocuparea Tighinei de către turci (1538).
- ³⁷ Zargidava a fost situată în regiunea Vaslui—Roman (*Istoria României*, I, p. 517).
- ³⁸ Petrodava (Piatra Neamț?) se afla în Moldova centrală, la vest de Siret (*Istoria României*, I, p. 267).
- ³⁹ După G. Pascu („Rev. critică”, XII, 1938, p. 47), echivalența se găsește și în lucrarea *Russia seu Moscovia itemque Tartaria...* din 1630, de unde a luat-o N. Costin.
- ⁴⁰ Carsidava a fost în nordul Moldovei. Despre numirile getice terminate în *dava* aflate pe teritoriul Moldovei vezi Radu Vulpe, *Toponimia antică pe pămîntul Moldovei* („Cetatea Moldovei”, IV, 1943, nr. 8–9, p. 213–220).
- ⁴¹ A se vedea și descrierea rămasă de la inginerul militar Philippe Masson du Pont, din 1673 (ms. la Institutul de istorie „N. Iorga”).
- ⁴² Informațiile acestea, deosebit de prețioase, sînt confirmate și de cronicile contemporane (*Cronica Ghiculeștilor*, p. 175).
- ⁴³ Este vorba de cei doi pircălabi de Hotin, ce au ocupat un loc important în statul domnesc al Moldovei, începînd de la 1464 (Stoicescu, *Sfatul*, p. 206).
- ⁴⁴ Afirmație neconfirmată de alte izvoare. Din cronica lui Neculce (p. 67) știm doar că, în timpul domniei lui Antonie Ruset (1675–1678), aici era o stație importantă de poștă (menzil) în drumul turcilor spre Camenița.
- ⁴⁵ Pentru aceste biserici vezi Stoicescu, *Bibliografia*, I, sub voce.
- ⁴⁶ Vezi I. D. Marin, *Botoșani — apanaj al doamnelor Moldovei*, în vol. *Botoșani — istorie și actualitate*, București, 1971, p. 29–44.
- ⁴⁷ De fapt, pe malul de sud al râului.
- ⁴⁸ Administrația ținutului și orașului era în grija unui staroste; marele spătar beneficia de jumătate din veniturile acestei stărostii (Costin, p.388 și N. Iorga, *Studii și doc.* VI, p.229), așa cum admite și D.C. cînd vorbește de marele spătar (partea a II-a, cap. VI).
- ⁴⁹ Să fie vorba oare de lagărele construite de regele polon Ioan Sobieski, după opinia lui Ioan Nistor pe resturile unor fortificații din 1497? (*Lagărele de la Lențești și Șerăuți și campaniile bucovinene ale regelui Sobieski*, în vol. *Închinare lui N. Iorga*, Cluj, 1931, p. 297–307).
- ⁵⁰ Decăderea orașului în această epocă este confirmată și de străinii care l-au vizitat (vezi Stoicescu, *Bibliografia*, II, sub voce).
- ⁵¹ Cifra este exagerată, ca și mai sus la Iași. La mijlocul sec. XVII, la interval de cîțiva ani, P. Deodato indică 5 000 de case, iar M. Bandini peste 23 000 de locuitori (*Istoria României*, III, p. 67).
- ⁵² Trifulon a fost situat în nordul Moldovei, ca și Carsidava. După opinia lui Ptolemeu, Clepidava, se afla în Podolia (V. Pârvan, *Getica*, p. 238).
- ⁵³ Mattheus Praetorius este un scriitor obscur, autor al unei istorii a goșilor (*Orbis gothicus*, Oliva, 1688), pe care D.C. îl citează ca pe o autoritate (Panaitescu, p. 154).
- ⁵⁴ Hatmanul a fost și portar și pircălab de Suceava.
- ⁵⁵ Soliman cel Măreț la 1538.
- ⁵⁶ Asediul cetății Neamț de către oștile polone este povestit mai pe larg în *Istoria Imperiului otoman*, p. 544.
- ⁵⁷ Mai exact din ordinul turcilor, la 1675.
- ⁵⁸ În cetate a fost și o mănăstire ridicată de Vasile Lupu (Stoicescu, *Bibliografia* II, sub voce).
- ⁵⁹ De fapt era pircălab.

- ⁴⁰ Pentru vremea domniei lui Vasile Lupu vezi relația lui Pietro Deodato, care mărturisește: „cît am umblat prin Moldova, nicăieri nu am văzut belșug mai mare de fructe ca în jurul orașului Bacău, (unde se găsesc) tot soiul de poame, vrednice de a fi servite la masa oricărui om de seamă”. („Diplomatarium italicum”, IV, 1939, p. 120).
- ⁴¹ La 1670 erau 230 de suflete (*ibidem*, I, 1925, p. 105). Vezi și Bandini, p. 42.
- ⁴² Biserica exista la 1606 (Hurmuzaki, VIII, p. 307). Despre proprietarii satului vezi Stoicescu, *Bibliografia*, I, sub voce.
- ⁴³ Informație confirmată și ea de austriacul I. C. Weiss în 1737 (C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei sup austrieci*, III, București, 1944, p. 118).
- ⁴⁴ Despre aceasta vezi mai sus nota 1.
- ⁴⁵ Bugeacul era regiunea de sud a Basarabiei ocupată de turci. D.C. spune el însuși în *Istoria Imperiului otoman* (p. 26) că Basarabia se numea atunci Bugeac, iar în harta sa sudul Basarabiei figurează ca „Budzak vel Bassarabiae distr(ictus)”. M. Costin vorbește de „cîmpii Cetății Albe și a Chilii ce să dzice Bugeacul” (p. 91), iar Neculce (p. 7) afirmă că Ștefan cel Mare „le-au dat (turcilor – N.S.) hotar și olat Bugeacul... și turcii apoi au adus tătari din Crim și i-au așezat în Bugeac”.
- ⁴⁶ În *Istoria Imperiului otoman* (p. 326), D.C. afirmă că au fost aduși 30 000 de tătari.
- ⁴⁷ Despre situația tătarilor din Bugeac în această vreme vezi P. P. Panaitescu, *Călători poloni*, p. 78.
- ⁴⁸ Despre Tatarbunar, M. Costin (p. 266) afirmă că a fost construit de greci, care îi spuneau turnul Neovtolem.
- ⁴⁹ Tintul, localitate dispărută așezată la gura Ialpugului (Giurescu, *Orașe*, p. 295–296).
- ⁵⁰ Tobacul se află pe riul Ialpug, în apropierea vărsării sale în lacul cu același nume. El a decăzut în sec. XIX, cînd a devenit sat.
- ⁵¹ Despre nume vezi N. Bănescu, *Maurocastrum – Mon(n)castro – Cetatea Albă*, București, 1941
- ⁵² De fapt, cetatea a fost condusă de doi pircălabi, ce apar ca membri marcanți ai sfatului domnesc între 1457–1484 (Stoicescu, *Sfatul*, p. 206).
- ⁵³ Martiriul a avut loc pe la anul 1300, în vremea stăpînirii tătarilor, iar moaștele sale au fost duse de Alexandru cel Bun la Suceava. Vezi mai nou P. Năsturel, *Une pretendue oeuvre de Grégoire Tsamblak*: „Le martyre ae Saint Jean le Nouveau”, în *Actes du premier Congrès International des études balkaniques et sud-est européennes*, Sofia, 1971, p. 345–351, unde se susține că, de fapt, martiriul nu a avut loc la Cetatea Albă.
- ⁵⁴ Afirmatie confirmată de I. Neculce (p. 97–98). N. Costin spune însă că Dosoftei „a închinat moaștele sfîntului Ioan Novi la craiul Sobieschi” (*Cronici*, II, p. 36). Vezi și Stoicescu, *Bibliografia*, II și Panaitescu, p. 32.
- ⁵⁵ Ovidiu se referă de fapt la besii care trăiau în Dobrogea (N. Lascu, *Pămîntul și vechii locuitori ai țării* în volumul colectiv *F. Ovidius Naso*, București, 1957, p. 119–191 și D. M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei*, I, București, 1965, p. 293–301).
- ⁵⁶ D.C. revine asupra acestei etimologii și în *Hronicul romano-moldavevlahilor* (p. 468). M Costin (p. 210) este mai aproape de adevăr cînd se întrebă dacă numele Basarabia nu vine de la familia Basarabilor din Țara Românească, pentru că sudul regiunii dintre Prut și Nistru s-a numit astfel în amintirea stăpînirii lui Basarab I asupra acestei regiuni. Cu numele de Bessarabia apare această regiune și în harta atribuită lui Reichersdorffer din 1541. Afirmările lui D. C. cu privire la originea numelui Basarabia de la besii au fost discutate de B. P. Hasdeu în *Istoria critică a românilor*, vol. I, București, 1875, p. 71–78. Despre diversele păreri cu privire la acest nume vezi *Numele Basarabiei*, în „Conv. literare”, LXVII, 1934, p. 875–876.

Menționăm aci că și Țara Românească era numită uneori, în sec. XIV, Basarabia, după numele lui Basarab Întemeietorul. De pildă, la 1396, în tratatul încheiat cu Vladislav Jagello,

Vlad Uzurpatorul își spune: „Woyevoda Besarabiae necnon Comes de Seuerino” (Hurmuzaki, I/2, p. 374).

- ⁷⁷ În textul lui Bonfinius este vorba în mod evident de Alba Iulia din Transilvania. D.C. copiază bine textul, dar uită să pună după Dacia „apud Transsylvanos” (*Historia Pannonica sive Hungaricarum Rerum Decades IV et Dimidia*, Coloniae Agrippinae, 1690, p. 17, col. 1).
- ⁷⁸ M. Costin (p. 266) dă informații mai bogate despre Chilia, arătând că a fost construită de genezezi și refăcută de Ștefan cel Mare. Despre nume vezi mai sus Cap. II, nota 8.
- ⁷⁹ Vezi și relația lui Niccolò Barsi din 1633 (p. 40—41).
- ⁸⁰ Cf. *ibidem*, p. 41 și relația lui Vito Piluzzi din 1671 („Diplomatarium italicum”, IV, 1939, p. 261).
- ⁸¹ Comandant de cetate (Șăineanu, I, p. 271).
- ⁸² Chilia a fost atacată în mai multe rânduri: în decembrie 1540 de Alexandru Cornea, în 1574 de Ioan Vodă Viteazul, în noiembrie 1594 de Aron Tiranul, în mai 1600 de Mihai Viteazul.
- ⁸³ Așa se numea comandatul cetății Izmail, construită în sec. XVI (Șăineanu, II, p. 88).
- ⁸⁴ Cartalul a decăzut în sec. XVIII.
- ⁸⁵ Același termen de dizdar este utilizat de cronicile turcești și pentru a desemna pe pircălabii moldoveni de Chilia și Cetatea Albă dinainte de 1484, ceea ce arată că îndeplineau atribuții asemănătoare (*Cronici turcești*, p. 130—131 și 326).
- ⁸⁶ Reni, oraș încă din sec. XVI, a fost anexat de turci la 1621 și alipit teritoriului cetății Izmail (M. Costin, p. 85).
- ⁸⁷ Vezi ed. cit. p. 6, col. 1, unde lângă Achillea urbs este trecut pe margine Killie. Vezi și izvoarele citate de Oct. Iliescu în *art. cit.* la nota 8, cap. II.
- ⁸⁸ De fapt în Scythia Minor. Sarmatia cuprindea — după Ptolemeu — partea de est a Poloniei și pe cea de sud a Rusiei. După opinia lui Reicherstorffer — care citează pe Ptolemeu — această regiune era „așezată la marginea extremă a Europei” (*Călători străini*, I, p. 198). În sec. XVI, cronicarul polon Alexandru Guagnin a alcătuit o descriere a Sarmatiei (*Sarmatiae Europae descriptio*), publicată la 1578 la Cracovia, care conținea istoria Poloniei până la 1572. Cronică a fost tipărită în limba polonă la 1611, cu un adaos despre „țările și provinciile legate de această Sarmatie”, printre care și Moldova (P. P. Panaitescu, *Influența polonă*, p. 26—27). După opinia lui Bandini (p. 132), Basarabia era o parte a Sarmatiei, iar locuitorii ei se numeau sarmați (ex parte Septentrionali pars Sarmatiae Bessarabia vocabatur, eiusque incolae dicebantur Sarmatae).
- ⁸⁹ Din Dobrogea.
- ⁹⁰ Bretanion de care vorbește aci D.C. — urmînd pe Sozomen — a fost primul episcop de Tomis care, opunîndu-se încercării lui Valens de a impune arianismul, a fost exilat (vezi *Istoria României* I, p. 594, 610 și N. Șerbănescu, *1600 de ani de la prima mărturie documentară despre existența episcopiei Tomisului*, în „Bis. ort. rom.”, 1969, nr. 9—10, p. 966—1026).
- ⁹¹ Căpitan de beșlii (Șăineanu, I, p. 49—50).
- ⁹² Comandant al armatei turce, avînd rangul de pașă cu două sau trei tuiuri (*ibidem*, II, p. 107—108).
- ⁹³ M. Costin (p. 265) afirmă și el că văzuse la poarta cetății Suceava o inscripție de la Despot Vodă, cu cap de bour, și o alta de la Ieremia Movilă. Despre stema Moldovei în această vreme vezi M. Berza, *Stema Moldovei în veacul al XVI-lea* („Studii și cerc. de istoria artei”, III, 1956, nr. 1—2, p. 99—128).
- ⁹⁴ M. Costin considera cetățile modovene a fi „făcute de dachii cei vechi” (p. 265) sau „unele făcute de dachii, cum ieste deschis la Cetatea Albă, celelalte și de rimleni (romani — N.S.) și unele mai pe urmă și de domniele țării” (p. 267). În schimb, în cronică lui Ureche (p. 16) se afirmă că cetățile au fost construite de „ianovezi” (genezezi), afirmație combătută de D.C.

În realitate, cetățile modovene (cu excepția Chilieii și Cetății Albe) sînt mai noi, unele din ele datînd din a doua jumătate a sec. XIV (Suceava, Neamț, Roman etc.), cele mai multe fiind refăcute sau mărite de Ștefan cel Mare (L. Chițescu, *Fortificațiile Moldovei în sec. XIV—XVI. Cetăți voievodale și fortificații orășenești*, București, 1972).

- ⁸⁵ Despre valul lui Traian știa și interpolatorul lui Ureche (p. 6), ca și M. Costin (p. 43, 263—264), ale cărui informații diferă de acelea oferite de D.C. Acesta revine asupra valului lui Traian în *Hronicul romano-moldovlahilor* (p. 192), unde afirmă însă că nu știe dacă este făcut de Traian, necunoscînd „de unde vor fi luat Miron și Neculai (Costin) această poveaste”. Trebuie să arătăm că existența acestui val era destul de bine cunoscută în Moldova la sfîrșitul sec. XVII, de vreme ce despre ea a aflat și inginerul militar Philippe Masson du Pont, venit în Moldova la 1686, unde a văzut „acel val faimos pe care împăratul Traian a pus odinioară să-l sape armata sa pentru a trage hotar în această parte a Imperiului roman”. Ca și D.C., el afirma că valul era încă „destul de înalt”. Vezi și C. Brătescu, *Valuri, hotare și tranșee* („Rev. istorică”, 1918, p. 117—139).

După cercetări mai noi, nu toate valurile au fost făcute în vremea lui Traian, iar unele nici nu datează din epoca romană (R. Vulpe, *Le vallum de la Moldavie inférieure et le „mur” d’Atharic*, Haga, 1957).

- ⁸⁶ Localitate acum în R. S. F. Iugoslavia, unde a avut loc o luptă celebră între oștile austriece și cele turcești, în august 1716.
- ⁸⁷ În *Hronicul romano-moldovlahilor* (p. 365), D.C. va contrazice cele spuse în *Descrierea Moldovei*, afirmînd — ca și Bielski — că „inovezii” (genovezii) cu romanii și bastarnii (bucegenii) au făcut Moncastrul (Cetatea Albă), Chilia (Abilia) și alte orașe; în altă parte însă (p. 134), el susține că „genovezii niciodată Chilia n-au ținut, ce Cafa și alte cetăți”.

CAPUT V
DE MONTIBUS ET MINERIS MOLDAVIAE

Ab occasu, ubi Transylvania et Valachia contermina est, Moldavia undique fere altissimis cingitur montibus: unde et Alpestris Daciae nomen a Romanis accepit; reliqua eius pars orientem versus fertilissimis campis patet. Montes arboribus frugiferis, pomariis, aliisque, quos alibi arte producere necesse est, natura sunt consiti, quibus interpositi subinde e montium cacuminibus iucundo susurru ruentes limpидissimi rivuli horti amoenissimi speciem conciliant: campi vicissim segetes, quas frigidior montanus aër crescere non permittit, abunde protrudit.

Montium altissimus est *Czahlow*, si antiquorum fabulis notus fuisset, non minus celebrer futurus, quam *Olympus*, *Pindus* aut *Pelias*. Situs est in *Nemcziorum* agro, haud procul ab amnis *Tazlev* fontibus, et in medio perpetuis riget nivibus, ipsum autem cacumen nunquam nivibus tegitur, quod superare nivem demittentes nubes videatur. Ex eius cacumine, quod turris in formam altissime erigitur, rivulus aquae limpидissimae delabitur, magnoque cum fragore per praecipitia devolutus in *Tazlov* fluvium se coniicit. In medio ipsius statua conspicitur antiquissima, quinque ulnis alta, vetulam ovibus ni fallor XX cinctam referens, e cuius naturali parte, perennis aquae fons profluit. Difficile certe iudicatu, monstravitne hoc in monumento natura suos lusus, an solers artificis manus ita efformaverit. Nulli enim basi imposita est ea statua, sed cum reliqua rupe concreta cohaeret, a ventre tamen et dorso libera: et si etiam concedere velles, rimas artificioso calce esse illitas, cuius generis plura veterum inventa temporum iniuria intercidissee non negamus, vix tamen concipi potest, qua ratione canalis ille per pedem in naturam ductus sit, cum circumcirca nullibi vel fontis vel ullius alvei vestigia appareant. Probabile est, inservisse eam idolorum gentilium cultui, cuius administri solenne habebant, vel naturae, vel magiae artibus aliquid efficere, quo admirationem possint et divinitatis opinionem credulae plebi iniicere.

Ceterum ipsius montis altitudo inde colligi potest, quod sereno coelo, sole ad occasum declinante, *Akkiermanni*, quae urbs LX horarum spatio ab eo distat, totus et tam distincte, ac si in propinquo esset positus, queat conspici, cui simile nescio possitne de aliis etiam celebratissimis montium cacuminibus exquiri. In circumiacentibus collibus subinde conspiciuntur equorum, canum alarumque rupibus impressa vestigia, haud aliter ac si ingens equestris exercitus ibi aliquando transiisset. Multas de illis fabulas incolae referunt, sed quae veritati magis consentanea sit, de illis inquirant opinionibus curiosi rerum naturalium scrutatores.

Aliud etiam est montium iugum *Ineul* incolis dictum, boream versus, circa *Czirimussum* amnem, in ipso angulo, ubi Moldaviae, Poloniae et Transylvaniae

CAPITOLUL AL V-LEA DESPRE MUNȚII ȘI MINERALELE MOLDOVEI

Dinspre apus, unde Moldova este în hotar cu Transilvania și cu Valahia, ea este încinsă aproape peste tot de munți foarte înalți, din care pricină a căpătat de la romani numele de Dacia muntoasă; cealaltă parte a ei dinspre răsărit se întinde în cîmpii foarte roditoare. Dealurile sînt îmbrăcate de natură cu pomi roditori, cu livezi și alte celea, pe care în altă parte trebuie să le cultivi anume, iar pîraiele foarte limpezi, gonind la vale printre ele din vîrfurile munților cu un murmur desfătător, le fac să semene cu o grădină nespus de încîntătoare; cîmpiile la rîndul lor dau din belșug acele roade cărora aerul mai rece de munte nu le priește să se dezvolte.

Cel mai înalt munte este Ceahlăul; dacă ar fi fost cunoscut din legendele celor vechi, n-ar fi fost mai puțin vestit decît Olimpul, Pindul sau Pelias. El se află în ținutul Neamțului nu departe de izvoarele Tazlăului, coastele îi sînt înghețate de zăpezi care nu se topesc de la an la an, vîrful însă nu-i acoperit nicicînd de nea, fiindcă se pare că se înalță mai sus decît norii care aduc zăpadă. Din virful lui, care se ridică foarte mult în înălțime ca un turn, pornește la vale un pîriu cu o apă foarte limpede și rostogolindu-se cu mare huiet printre stînci se aruncă în riul Tazlău. Drept la mijlocul lui se vede o statuie străveche, înaltă de cinci coți, închipuind o babă înconjurată, dacă nu mă-nșel, de 20 de oi, din sexul căreia curge un izvor nesecat. Este desigur greu de spus dacă natura și-a arătat în acest monument fantezia ei, sau dacă mîna iscusită a unui artist a plăsmuit-o așa. Statuia nu e așezată pe nici o temelie, dar, pe cînd în rest face una cu stinca, pîtecele și dosul le are libere; chiar dacă ai vrea să admiți că printr-un anume meșteșug crăpăturile au fost astupate cu var — nu neg că multe asemenea invenții ale celor vechi s-au pierdut între timp prin urgia vremilor — totuși cu greu se poate închipui cum a fost dus un canal prin picior pînă în partea cu pricina, deoarece primprejur nu e nicăieri nici urmă de vreun izvor sau albia vreunei ape. Este probabil că ea (statuia) a folosit cultului vreunor idoli păgînești, ai cărui slujitori aveau obiceiul să facă ceva prin mijloace fie naturale, fie magice, prin care să poată isca uimirea mulțimii lesne crezătoare sau credința în divinitate¹.

Dealtminteri, înălțimea acestui munte se poate înțelege dintr-aceea că, pe cer senin cînd soarele coboară spre asfințit, cetatea Akermanului, care e la depărtare de 60 de ceasuri de el, se poate vedea întregă, și atît de limpede, ca și cum s-ar afla în apropiere, lucru care nu știu dacă-și poate găsi asemănare vorbind de alte piscuri de munți și chiar de cele mai vestite. Pe colinele dimprejurul lui se văd apoi urme de cai, de ciini și de aripi întipărite pe stînci, de parcă o mare armată de călăreți ar fi trecut vreodată pe acolo². Multe povești spun locuitorii despre ele, dar ce e mai corespunzător cu adevărul despre asta să-și dea cu părerea naturaliștii.

Mai este alt lanț de munți, numit de locuitori Ineul³, către miazănoapte lîngă apa Ceremușului, tocmai în unghiul unde se întîlnesc hotarele Moldovei, Poloniei și Transilvaniei; ca înălțime, e drept, nu se poate asemui cu cel de mai înainte,

concurrunt limites; altitudine quidem priori non comparandum, at non inferius singulari et nunquam alias observato naturae lusu. Etenim, rorem, qui ante ortum solis herbarum folia tegit, incolae colligunt, et postquam in vas collocarunt, aquae supernatans butyrum elegantissimum inveniunt, quod nec odore, nec colore, nec sapore ab ordinario butyro differt. Id autem non per totum annum fit, sed saltem tribus mensibus, Martio, Aprili et Maio, at reliquis vel humidioribus vel siccioribus nihil tale reperitur. Tanta est autem illius butyri nutritia facultas, ut si oves illo tempore in montium cacumina ad pastum ducantur, paucis diebus per nimia pinguedine suffocentur: quamobrem experientia edocti pastores illis mensibus greges suos intra montium radices continent.

Neque vero etiam solito montium munere, metallicis puto mineris, nostrae Alpes destituuntur. At antiquis has aperire temporibus, et principum sobrietas et metalli fossorum defectus prohibuit: nostris temporibus obstitit Moldavis Turcarum nota avaritia, metusque ne dum divitias quaerent, cum fundo et operam et fructum perderent. Ceterum non steriles esse hisce subterraneis opibus, argumento sunt profluentes ex illorum radicibus rivuli. Illi enim, cum angusto contineantur alveo, saepiusque, dissolutis nivibus aut imbribus, augeantur, non raro erumpunt, post in lectum redire coacti, arenam in locis, quae submerserant, relinquunt, in qua haud pauca auri purissimi grana reperiuntur. Haec Cingari colligunt, sordibus purgant, tantumque inde auri sibi comparant, ut et quatuor auri occas, quae 1600 drachmas faciunt, singulis annis principis coniugi tributui nomine possint solvere. In Chotinensi agro, haud procul ab ipsa urbe, reperiuntur in Tyratis ripis efficti a natura ipsa globuli ferrei, ita rotundi, ut sine alio ullo opere tormentis adhiberi possent, ferro tamen rudiori et nisi igne emolliatur, ad nullum aliud opus apto. Dum neglectum adhuc esset Chotinium, crebrius Caminiecum vehebatur, hodie autem vix permissuros esse Turcas arbitror, ut suo cum detrimento Poloni apparatus bellicum sibi instruant.

In Bacoviensi agro haud procul ab urbe Totruss, salinae sunt abundantissimae, incolis *ocna* dictae. Ibi nulla arte ad purgandum sal opus est, si terram uno alterove cubito submoveas, purissimum, et christalli aut porphyri instar pellucidum sal, nullis terreis particulis interstinctum reperies. Neque unquam deficiunt hi meatus, etsi quotidie plura hominum centena illis eruendis impendant operam. Etenim ubicunque salis tabulas extraxerint, subinde columnas huius chrysalii relinquunt, terram et concavitatem istam sustinentes, ut locum habeant novae salis venae, in quem se exonerent: quo facto intra viginti annos eodem sale ita replentur acti cuniculi, ut nullum aliquanto eos evacuatos fuisse appareat indicium. Aliquando etiam in his pisces integri concreti reperiuntur qui nihilo ab aliis differunt, qui in fluviis vicinis capiuntur.

In aliis quoque locis multi tales salis meatus inveniuntur, sed hos aperiri prohibuerunt principes, ne propter effossi salis copiam imminueretur ipsius pretium, cum ea quae iam florent satis suppeditant necessaria. Montes integri in Moldavia extant, qui, si exterior terrae cortex adimatur, vitrei toti esse videntur. Maximum

dar nu este mai prejos decât el printr-o curiozitate a naturii, unică și niciodată observată altundeva. Într-adevăr, locuitorii culeg roua care acopere înainte de răsăritul soarelui frunzele ierburilor și, după ce au pus-o într-un vas, găsesc plutind deasupra apei un unt foarte bun, care nu se deosebește de cel obișnuit nici prin miros, nici la culoare, nici la gust⁴. Aceasta însă nu se întâmplă tot anul, ci numai în trei luni: martie, aprilie și mai, pe când în celelalte, fie că sînt mai umede fie mai uscate, nu găsești așa ceva. Iar puterea nutritivă a aceluia unt este atît de mare, încît, dacă oile sînt duse în acel timp la păscut pe vîrfurile munților, în cîteva zile se înăbușă de grăsime; de aceea păstorii, știind la ce se pot aștepta, își țin în acele luni oile pe la poalele munților.

Nici de bogățiile pe care le dau obișnuit munții, adică de zăcăminte minerale, nu sînt lipsiți munții noștri⁵. Dar în timpurile vechi traiul cumpătat al domnitorilor pe de o parte și pe de alta lipsa de băieși a împiedicat exploatarea lor; în vremile noastre pe moldoveni i-au oprit de la aceasta cunoscuta lăcomie a turcilor și teama ca nu cumva căutînd bogății să-și piardă odată cu pămîntul și munca și foloasele ei⁶. Dealtminteri, dovadă că munții nu-s lipsiți de aceste bogății subterane sînt pîraiele care curg de la poalele lor. Căci acelea, avînd o albie îngustă și de multe ori umflîndu-se fie din pricina topirii zăpezilor, fie din pricina ploilor, dau pe dinafară și apoi, nevoite să-și revină la matcă, lasă pe locurile pe care le inundaseră un nisip în care se găsesc destul de multe grăunțe de aur din cel mai curat. Țiganii le adună, le spală de necurățenii și scot din ele atîta aur, încît pot plăti pe fiecare an soției domnitorului drept bir chiar și patru ocale de aur, care fac 1600 de drahme⁷. În ținutul Hotinului nu departe de cetatea însăși, se găsesc pe malurile Nistrului niște bulgărași de fier meșteriți chiar de natură, atît de rotunzi, încît fără nici o operație alta pot fi folosiți ca ghiulele la tunuri, atîta doar că fierul este mai prost și, dacă nu este topit în foc, nu e bun la nimic altceva⁸. Cîtă vreme Hotinul a fost neluat în seamă aceștia se transportau mai adesea la Camenița, astăzi însă cu greu îmi vine să cred că turcii ar permite ca polonii să-și procure cele trebuitoare războiului cu păgubirea lor.

În ținutul Bacăului nu departe de tirgul Trotuș sînt zăcăminte de sare foarte mari, numite de locuitori *ocne*. Acolo nu este nevoie de nici o operație de curățire a sării: dacă dai la o parte pămîntul unul sau doi coți adîncime, găsești o sare foarte curată, străvezie ca un cristal sau ca porfirul, neavînd într-însa nici un fel de părțițele de pămînt. Și aceste ocne nu se sfîrșesc niciodată, deși zilnic lucrează săpînd la golirea lor mai multe sute de oameni⁹. Căci oriunde scot blocuri de sare lasă apoi niște stîlpi din acest cristal, care susțin pămîntul și bolta aceasta, pentru ca vinele noi de sare să aibă loc unde să se deșarte; așa făcînd, în mai puțin de 20 de ani, galeriile astfel formate se umplu din nou de sare, încît nu se mai vede nici urmă că au fost cît de puțin golite. Cîteodată se găsesc incrustați în sare pești, care nu se deosebesc întru nimic de cei care se pescuiesc în apele învecinate.

Și în alte părți se găsesc asemenea zăcăminte de sare, dar domnitorii au interzis să fie dezvelite, ca nu cumva din cauza mării cantități de sare scoasă să i se micșoreze prețul, mai ales că ocnele care se exploatează acum acopere îndeajuns trebuințele. Sînt munți întregi în Moldova cărora dacă li se înlătură stratul exterior de pămînt par că sînt cu totul ca de sticlă. Dintr-aceasta se revarsă asupra visteriei

ex hoc in aerarium principis totamque ditionem lucrum redundat, quod praeter incolas, Budzakienses et Crymaei, quin et longe dissitae regiones, navibus sal quotannis inde avehant.

Nitrum ubique fere conficitur, quod campi Moldaviae fere omnes nigram, nitroque repletam terram monstrent.

Ad *Tazlev* salsum, haud procul a pago *Mainestii* in Bacoviensi agro, e fonte aliquo ebullit mixta aquae cleopyssa vel bitumen, quo ad unguendas rotas vulgo rustici nostri utuntur. *Pecura* illud vocant incolae, referuntque multo melius ad domesticos usus adhiberi posse, si modo ab aqua separetur, quam illud quod fit ex arboribus.

domnitorului și asupra țării întregi un foarte mare câștig, fiindcă, în afară de băștinași ¹⁰, locuitorii din Bugeac și din Crimeia, ba chiar și țările îndepărtate aduc de aici în fiecare an sare cu corăbiile lor.

Silitră se găsește aproape peste tot, fiindcă mai toate cîmpiile Moldovei au un pămînt negru, bogat în silitră ¹¹.

La Tazlăul-Sărat, nu departe de satul Moinești în ținutul Bacăului, iese bulbucind dintr-un izvor catran sau bitumen amestecat cu apă, pe care țărani noștri îl folosesc obișnuit la unsul roșilor. *Păcură* îi zic localnicii ¹² și spun că, dacă s-ar putea scurge de apă, ar putea fi folosită mult mai bine la trebuințele casnice decît dohotul care se obține din copaci.

- ¹ După C. Mătasă —care citează pe D.C. — aici ar putea fi localizat muntele sfânt al geto-dacilor, despre care vorbea V. Pârvan, iar „statuia” despre care scrie D.C. ar putea fi ruina unui idol păgîn (*Călăuza judefului Neamț*, București, 1929, p. 97 — 98). Vezi și N. Densușianu, *Dacia preistorică*, p. 257.
- ² Și aici D.C. înregistrează unele tradiții populare.
- ³ În edițiile precedente este trecut greșit Incul.
- ⁴ F. Netolizky (*Interpretarea unui pasagiu neclar la D. Cantemir*, în „Codrul Cozminului”, II — III, 1925—1926, p. 608—610) a arătat că și alți intelectuali europeni dinaintea de Cantemir (Martin Luther, naturalistul italian Boccone etc.) au vorbit de roua comestibilă, pe care ultimul o numea „manna”. După Netolizky, ar fi vorba la Cantemir de „o sămînță grasă care după pisare ar putea da o grăsime ce plutește deasupra apei”.
- ⁵ Relativa bogăție în minereuri a munților Moldovei — minereuri exploatare doar în parte — a fost remarcată și de călătorii străini care au vizitat Moldova (N. Maghiar și Șt. Olteanu, *Din istoria mineritului în România*, București, 1970, p. 128—129, 165).
- ⁶ De aceeași părere este și M. Bandini (p. 136), care consideră și el că „tirania” turcilor împiedica exploatarea bogățiilor subsolului. Vezi și „Diplomatariu Italicum”, II, 1930, p. 353, *Istoria României*, II, p. 834—835 și III, p. 46.
- ⁷ Situația era asemănătoare în Țara Românească, unde — după informațiile pe care ni le dă Paul de Alep — doamna primea cîte 1000 de galbeni de la țiganii rudari care strîngeau aurul din nisipurile rîurilor (C. Șerban, *Contribuții la istoria meșteșugurilor din Țara Românească: țiganii rudari în sec. XVII—XVIII*, în „Studii”, 1959, nr. 2, p. 131—147).
- ⁸ Este vorba de „concrețiuni de fosforite din depozitele silurieni” din această regiune (Șt. Olteanu, *Cercetări cu privire la producția minieră din Moldova și Țara Românească (secolele X — XVII)*, în „Studii”, 1966, nr. 5, p. 961). Despre exploatarea fierului în această epocă vezi N. Maghiar și Șt. Olteanu, *op. cit.*, p. 154—155.
- ⁹ Bogăția ocnelor de la Troțuș a fost remarcată de străinii care au trecut prin Moldova. Pietro Deodato afirmă, de pildă, că de aici se scoteau „cantități așa de mari” de sare, „încît se trimite în toată țara Moldovei, Rusia, în alte țări, se transportă pe Dunăre, pe Marea Neagră, pînă la Constantinopol” (N. Maghiar și Șt. Olteanu, *op. cit.*, p. 168).
- ¹⁰ Pentru exploatarea populară a sării de la suprafața pămîntului se plătea domniei o dare numită solărit (N. Iorga, *Studii și doc.*, VI, p. 344).
- ¹¹ Fapt confirmat, pe la mijlocul sec. XVIII, de un dregător turc, care descrie tehnica de extragere a silitrei din pămînt („Arhivele Olteniei”, 1923, p. 267—268), ca și francezul d'Hauterive (p. 135), care arată că pămîntul Moldovei era „pătruns” de silitră.
- ¹² Este vorba probabil de fîntinile de păcură de la Tătești—Bacău, amintite adeseori în vremea domniei lui Miron Barnovschi (*Doc. Rom. Historica*, A, vol. XIX, p. 251, 520, 541—542 etc.). Despre păcura de la Lucăcești vezi Bandini, p. 39.

Harta Bűsching

CAPUT VI
DE CAMPIS SYLVISQUE MOLDAVIAE

Montium, quos hucusque narravimus proventus, longo passu superant campi Moldaviae, celebrati sua fertilitate apud antiquos recentioresque scriptores. In medio plurimarum provinciarum montibus fluviisque a Moldavia submotarum siti a nemine aluntur, omnibus victum suppeditant. Quae in montibus per tempestatum frigorumque iniurias produci prohibentur, in campestribus locis tam laetae crescunt segetes, ut triticum foecundis annis vicies quater, ador tricies, hordeum sexagies, milium, quod vix credet, qui non expertus est, trecenties seminata agricolae reddat. Avenae non aequae ac reliquarum segetum foecunda mater est Moldavia, nec adeo magnus usus. Nam illius loco hordeum equis in pabulum datur. Milium in superiore Moldavia quam elegantissime nascitur, unde inter nostrates ortum proverbium, milium in inferiore, malum in superiore parte Moldaviae corticem non habere. Hoc contusum pinsunt et ad panis formam coquunt, idque dum adhuc calidum est, frequentes cum butyro comedunt. Arborum frugiferorum non pomaria reperies, sed sylvas. Fructus sua sponte crescunt in montibus, sed in campis humana industria produci debent, at et ideo multo sunt delicatiores. Tanta praeterea illorum ubertas, ut pristinis temporibus in Moldaviam moturi Poloni nullo comeatu se indigere putarent, arbitrati sufficere sibi et exercitui fructus, quos abunde suppedicaret regio. Sed aliquoties plurimos ex illorum esu nimio morbos experti, ingentique, sine hostilibus armis, affecti clade cautius iam mercari didicerunt. At omnes reliquas terrae dotes longo passu superant egregia, quae longo tractu inter Cotnar et Danub. extenduntur *vineta*, tanta foecunditate, ut unicum pogon, quod est spatium XXIV orgyiarum in τετραγώνω, saepius quadringentas ad quingentas mensuras XXXX librarum vini reddat. Generosissimum vinum nascitur Cotnari, quod est Harlevisis agri oppidum. Ignotum hoc est exteris, quod perdat vim suam, dum sine decenti cura in doliis vel mari vel terra vehitur; at omnibus Europaeis vinis, nec ipso Tocaiensi excepto, praestantius et nobilius esse affirmare ausim. Etenim, si in cella profunda et lapidea, quod apud nos fieri solet, per triennium conservetur, quarto anno tantas vires adipiscitur ut et cremati instar ignem concipiat. Vini tolerantissimum caput vix tertium poculum ferre potest, statim in crapulam mergitur, quam tamen nulli sequuntur capitis dolores. Colorem habet singularem, nec aliis vinis solennem, viridem nimirum, et quo antiquius est, eo viridiorem.

Atque ex hoc loco septemtrionem versus nulla amplius *vineta*, quae generosum vinum proferre possunt, reperiuntur, adeo ut et in Cotnariensium montium boreali parte, quamvis saepius fuerit tentatum, nunquam tamen aliqua vitis ad maturitatem pervenire potuerit. Ita dum detraxit reliquis boream versus adiacentibus regionibus vini ubertatem natura, in hoc uno loco quasi omnes suas vires exponere voluisse videtur. Ab hoc gradu secundum habetur quod *Hussi*

R. 24 *quinquantas* ms.

CAPITOLUL AL VI-LEA
DESPRE CÎMPIILE ȘI PĂDURILE MOLDOVEI

Cîmpiile Moldovei, des pomenite pentru rodnicia lor în operele scriitorilor vechi și mai noi, întrec cu mult bogățiile pe care le aduc munții, descrise pînă acum¹. Așezate în mijlocul a mai multe țări despărțite de Moldova prin munți și ape, deși nu sînt cultivate de nimeni, dau tuturor hrană. Semănăturile care nu se pot dezvolta la munte de răul pe care li-l fac furtunile și gerul cresc la șes atît de bogat², încît în anii buni grîul dă plugarului de douăzeci și patru de ori mai mult sămînța semănată, alacul de treizeci de ori, orzul de șaizeci, meiul, ceea ce cu greu ar crede cineva care n-a văzut, de trei sute de ori³. În ovăz Moldova nu este o producătoare atît de rodnică cum este în celelalte grîne și nici nu-l folosește prea mult, căci în locul lui li se dă cailor orz⁴. În Moldova de jos meiul crește cum nu se poate mai frumos, din care pricină la ai noștri s-a născut proverbul că meiul în Moldova de jos și mărul în partea de sus a Moldovei nu au coajă. După ce-l zdrobesc, îl pisează și-l coc ca pe o pîine și mulți îl mănîncă cu unt, cît timp este cald încă⁵. Vei găsi nu livezi, ci păduri de pomi fructiferi⁶. La munte fructele cresc de la sine, la șes însă trebuie să fie cultivate prin grija omului, dar tocmai de aceea sînt și mai gustoase. Pe lîngă aceasta rodnicia lor este atît de mare, încît mai înainte vreme polonii, ori de cîte ori aveau de gînd să meargă cu oaste în Moldova, ziceau că n-au nevoie de nici un fel de provizii, socotind că le ajung, lor și armatei, roadele pe care regiunea li le punea din belșug la îndemînă. Însă după ce au căpătat de mai multe ori numeroase boli de pe urma consumului exagerat de fructe⁷ și au suferit un mare dezastru fără a se război cu dușmanii, au înțeles că este mai cuminte să-și cumpere [hrană]. Dar pe toate celelalte daruri ale pămîntului le întrec cu mult viile minunate care se întind pe o mare lungime între Cotnar și Dunăre, atît de roditoare încît un singur pogon care este o suprafață de 24 de orgii⁸ dă cele mai deseori 400 pînă la 500 măsuri de 40 de livre de vin⁹. Cel mai nobil vin se face la Cotnari, care este un tîrg din ținutul Hirălăului. Străinilor le este necunoscut căci, fiind transportat fără grija cuvenită fie pe mare, fie pe uscat, el își pierde puterea, dar eu aș îndrăzni să afirm că este mai de soi și mai nobil decît toate vinurile din Europa, socotind printre ele chiar și pe cel de Tókai¹⁰. Într-adevăr, dacă este păstrat într-un beci adînc de piatră, așa cum se face la noi, în al patrulea an capătă atîta tărie încît ia foc ca rachiul ars. Omul cel mai rezistent la vin de-abia poate duce la trei pahare de vin și se cufundă pe loc într-o beție pe care n-o înșoțesc totuși nici un fel de dureri de cap. Vinul are o culoare ciudată, neîntîlnită la alte vinuri, anume verzuie, și cu cît este mai vechi, cu atît este mai verzui.

De aci încolo spre miazănoapte nu se mai găsesc vii care pot produce un vin nobil, în așa măsură încît chiar în partea de miazănoapte a dealurilor Cotnarilor nîcînd vreo viță n-a putut ajunge să se coacă, cu toate că s-au făcut încercări de mai multe ori. Astfel natura, luînd celorlalte regiuni învecinate dinspre miazănoapte roada îmbelșugată a vinului, se pare că a vrut să-și arate într-acest

in Falciansi agro producitur, tertium *Odobestiense* in Putnensi provincia ad Milcoviam flumen, quartum *Necorestiense* in Tecucziensi regione ad Siretum, quintum *Greciense* in Tutovensi agro ad Berhez amnem, sextum denique quod in eadem ditione *Costestienses* campi protrudunt, ut alia ignobiliora innumera loca omittam. Hae vineae non incolis solum inserviunt, sed etiam pretii vilitas exteros mercatores, Russos, Polonos, Cosaccos, Transylvanos, quin et Hungaros allicit, ut magnam quotannis eius quamvis non melioris copiam in patriam suam transportent. Bessarabia quoque haud ignobilia olim, cum Moldavis pareret, vineta habuit, at ea iam collapsa sunt, postquam vini contemtores Turcae illam regionem colere coeperunt. Tamen qui in Ciliensi et Ismailensi agro habitant Christiani, quasdam adhuc vineas conservant, at vix tantum inde colligunt, quo suis subveniant necessitatibus.

Sylvis Moldavia quam plurimis superbit, tum caeduis, tum frugiferis arboribus conspicuis. Nautis inprimis commendata est quercus moldavica, eamque illi omnibus aliis lignis ad naves construendas esse aptiorem et contra carum firmiorem praedicant. Notarunt praeter alia album illum corticem, qui interius istos arbores tegit, nisi penitus illis adimatur, etiamsi vel minima particula remanserit, brevi tempore toti ligno inducere cariem, contra, si fuerit purgata, lignum contra omnes tempestatum, aëris et aquarum iniurias per plus quam centum annos incorruptum servari. Prae ceteris omnibus duo querceta Moldavis fuere celebrata, Cotnariense, et Kiegeciense. Cotnariensi, prope urbem eiusdem nominis, non natura, sed humana industria dedit originem. Campus erat amplissimus et ubique patens Stephani M. temporibus. In hoc cum Poloni magno cum exercitu castra metassent, adortus eos Stephanus M. profligavit, castris exutos in fugam vertit, plures caecidit, captivos eosque maxima ex parte nobiles plus quam XX milia coëgit. Pro his cum magnum lytrum Poloniae rex polliceretur, noluit assentire Stephanus, quod non pecuniam quaereret, sed tale: 1. erigere cuperet trophaeum, quod ipsius posterioribus etiam seculis praedicaret victorias. Hunc in finem Polonis omnibus aratro iunctis totum illum campum, longum duobus, latum uno milliari, in quo commissum erat proelium, ligone subegit, praeparatisque hunc in finem glandibus consevit, quae iam in sylvas satis amplas et elegantes excreverunt. Moldavi eas hodie *Dumbrevile Roszii*, i.e. querceta rubra vocant, quod Polonico sanguine fuerint rigati. Poloni vero easdem *Bucovina* dixerunt, nec sine lacrymis unquam illius loci faciunt mentionem.

Alterum trans Hierasum in Bassarabiae limitibus situm *Kigecz* dictum, ab interiori parte triginta fere milliaria italica in circuitu complectitur. Munimentum hoc est fortissimum Moldaviae contra Scythas, quod saepius tentarunt, nunquam vero expugnare potuerunt. Arbores etsi procerae, ita tamen densae sunt, ut neque pedester homo aliter nisi per semitas solis incolis cognitae possit incedere. Olim plusquam XII m. incolarum strenuissimorum totius Moldaviae militum ibidem numerabantur: hodie post tot pugnas et mutuas strages vix duo millia remanserunt. Pactum hi habent cum vicinis budziacensibus Tartaris, quo se obligarunt, his certam trabium summam quotannis concedere, quod Bassarabia sylvarum penuria maxime laboret. Id et hodie accurate observant; sed si violare Tartari leges, et plura, quod haud raro fit, postulare voluerint, armata manu resistunt, et saepe superiores evadunt. Sed de his plura inferius.

singur loc toate puterile. Al doilea după el este socotit vinul care se face la *Huși*¹¹ în ținutul Fălciului, al treilea cel de *Odobești*¹² în regiunea Putnei pe râul Milcov, al patrulea cel de *Nicorești* în regiunea Tecuciului pe Siret, al cincilea la *Greci* în ținutul Tutovei pe apa Berheci, al șaselea, în sfârșit, este cel pe care-l produc într-același ținut cîmpiile de la Costești, ca să las la o parte nenumărate alte locuri cu vii mai proaste. Aceste vii nu slujesc numai locuitorilor, ci ieftinătatea prețului atrage chiar neguțători străini: ruși, poloni, cazaci, transilvăneni, ba și unguri, astfel încît în fiecare an duc în țara lor o mare cantitate de vin, deși nu din cel mai bun. Altădată și Basarabia, cît era sub stăpînirea moldovenilor, avea vii destul de bune, dar ele au decăzut, după ce turcii, care nu se ating de vin, au început să stăpînească acea regiune. Cu toate acestea creștinii care locuiesc în ținutul Chiliei și al Ismailului păstrează pînă astăzi cîtva vii, dar scot din ele de-abia atîta cît să facă față trebuințelor lor.

Moldova se făleşte cu foarte multe păduri de toată frumusețea, unele cu lemne de tăiat, altele cu pomi fructiferi. Corăbierii prețuiesc mai înainte de toate stejarul moldovenesc și spun că pentru construirea corăbiilor acesta este mai bun și mai rezistent contra carilor decît orice alt lemn. Pe ling altele ei au observat că dacă acea scoarță albă care acopere acești arbori pe partea mai dinăuntru nu este îndepărtată cu totul, în scurt timp lemnul putrezește, chiar dacă ar fi rămas o părticică oricît de mică din ea, și că dimpotrivă, dacă a fost curățată bine, lemnul se păstrează mai mult de o sută de ani nevătămat de orice stricăciune pricinuită de furtuni, de aer și de apă. Două păduri de stejari au fost vestite mai mult ca toate celelalte: a Cotnarilor și a Tigheciului. Cea de la Cotnari, aproape de tîrgul cu același nume, a fost creată nu de natură, ci de mîna omului. Pe vremea lui Ștefan cel Mare acolo era un cîmp foarte mare care se întindea în toate părțile. Cum polonii cu o mare armată își făcuseră aici tabără, Ștefan cel Mare atacîndu-i i-a zdrobit¹³, i-a pus pe fugă luîndu-le tabăra, pe mulți i-a tăiat și a luat mai mult de douăzeci de mii de captivi, în cea mai mare parte nobili. În schimbul lor regele Poloniei a promis o mare sumă, dar Ștefan n-a vrut să primească, pentru că nu bani căuta el, ci voia să-și ridice un trofeu care să vestească și secolului viitoare victoriile lui. În acest scop, punînd pe toți polonii la jug, a arat întreg ac: cîmpul, lărg de două mii și lat o milă, în care dăduse bătălia, și l-a semănat cu ghindă pe care o avea pregătită într-acest scop, din care s-au înălțat aceste păduri atît de mari și de frumoase. Moldovenii le zic astăzi *Dumbrăvile Roșii*¹⁴, fiindcă au fost udate cu sînge polon. Polonii însă le-au numit *Bucovina* și niciodată nu amintesc despre ele fără să lăcrămeze¹⁵.

Cealaltă (pădure), așezată dincolo de Prut la marginile Basarabiei și numită Tigheci, are jur împrejur din partea mai dinăuntru ei aproape 30 de mii italiene. Ea este cel mai puternic bastion al Moldovei contra scoților, pe care aceștia de mai multe ori au încercat, dar niciodată nu l-au putut cuceri. Copacii, deși înalți, sînt totuși atît de deși, încît nici măcar un om care merge pe jos nu poate înainta decît pe poteci cunoscute doar celor din partea locului¹⁶. Odinioară se aflau acolo mai mult de douăsprezece mii de locuitori, cei mai vajnici oșteni din toată Moldova; azi, după atîtea lupte și măceluri din amîndouă părțile au rămas de-abia două mii. Ei au o învoială cu tătarii din Bugeac, vecini cu ei, prin care s-au legat să le dea în fiecare an un anumit număr de trunchiuri de copaci, fiindcă Basarabia duce foarte mare lipsă de păduri. Această învoială ei o țin și astăzi cu strictețe; dar dacă tătarii vor să încalce condițiile și să ceară mai mult, ceea ce nu se întîmplă rar, se împotrivesc cu armele și adesea ies învingători. Dar despre acestea voi spune mai multe mai jos.

¹ Fertilitatea deosebită a solului Moldovei a impresionat pe toți străinii care au vizitat-o în așa măsură încât M. Bandini (p. 309) afirmă: „cine nu a văzut cu ochii nu va crede ușor cît e de mare rodnicia pămîntului moldovenesc”, iar Weismantel (p. 211) considera că „această țară are pămîntul cel mai minunat și cel mai mînos”. Vezi și M. M. Alexandrescu-Dersca, *Economia agrară a Țării Românești și Moldovei descrisă de călătorii străini (secolele XV—XVII)* („Studii”, 1968, nr. 5, p. 843—864).

Datele oferite de D.C. cu privire la dezvoltarea economică a Moldovei au stat la baza a numeroase lucrări privind această problemă, dintre care unele au folosit aproape în exclusivitate și fără nici un comentariu aceste date. Vezi, de pildă, P. S. Aurelianu, *Schițe asupra stării economice a României în secolul al XVIII-lea...* („Analele Acad. Rom.”, Seria II, t. III, 1882, secția II, p. 73—176) și extras, București, 1882.

² D.C. nu amintește porumbul datorită faptului că acesta era încă slab răspîndit în Moldova, deși, la 1694, Constantin Duca a introdus o dare nouă, pogonăritul de porumb (*Istoria României*, III, p. 44).

³ Cifrele oferite de D.C. pentru a ilustra fertilitatea solului au fost utilizate în multe lucrări, fără a li se pune la îndoială exactitatea. Pentru comparație, cu privire la mei, reproduc aici un pasaj din *Cronica Ghiculeștilor* (p. 225), unde se spune că, în anul 1719, în vreme de belșug, „de la un sac de mei semănat mulți au luat pînă la o sută de saci, dar mai puțin de cincizeci nimeni n-au luat”. Precum vedem, cifrele de aici sînt ceva mai mici decît cele oferite de D.C.

Cifrele indicate de D.C. depășesc, dealtfel, cu mult indicii de productivitate cunoscuți pe bază de cercetări sigure. Astfel, după calculele lui Slicher van Bath, pînă la 1820, „indicele de randament” în Europa răsăriteană ar fi doar de 4,1, numai Anglia și Țările de Jos ajungînd, pe la 1750, la 10,6 (F. Mauro, *Le XVI-e siècle européen. Aspects économiques*, p. 110—111). Vezi și J. Meuvret, B. H. Slicher van Bath, G. Haskins, *L'agriculture en Europe aux XVII-ème et XVIII-ème siècles*, în vol. *Relazioni del X Congresso di Scienze storiche*, vol. IV, Florența, 1965, p. 139—226.

⁴ Afirmăție confirmată de cronicile lui Neculce (p. 57) și pseudo-Muste, care arată cum își hrăneau tătarii caii cu orzul moldovenilor în timpul domniei lui D. Cantacuzino (*Cronici*, III, p. 13).

⁵ Răspîndirea culturii meiului în această vreme este atestată și de un misionar catolic pe la anul 1670, care constată: „întreg acest popor se hrănește cu piine de mei” („Columna lui Traian”, 1874, p. 52—53). După relatarea lui Weismantel (p. 71), piinea de mei se numea mălăi (Maley) și se prepara „fiartă sau coaptă fără drojdie în spuză sau în cuptor”. Despre importanța culturii meiului pînă în sec. XVIII, cînd acesta constituia principala hrană a țărănimii, vezi V. Costăchel, P. P. Panaitescu și A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, București, 1957, p. 31.

⁶ Călătorii străini au fost impresionați și ei de mulțimea pomilor fructiferi din Moldova. În vremea domniei lui Vasile Lupu, Paul de Alep (p. 55) constată: „se găsesc în aceste țări foarte frumoși și numeroși cireși, pomi de Damasc, piersici, pruni”. Vezi și Bandini, p. 22, 26, 44, 69 passim (omnis fructibus abundat; fructus omnis generis hic nascuntur etc.), Weismantel, p. 211—212, „Diplomatarium Italicum”, II, 1930, p. 353, Carra, p. 168—169 și mai sus Cap. IV, nota 60.

- ⁷⁷ Afirmație confirmată de Philippe Masson du Pont, însoțitorul regelui Ioan Sobieski în campania acestuia în Moldova la 1686, când trupele polone au suferit de dizenterie „din pricina mulțimii de fructe deosebit de gustoase pe care le-am găsit. . . atît pe cîmp, cît și în păduri. . . Căldura copleșitoare ne silea să mîncăm multe din aceste fructe cu o lipsă de măsură ce îmbolnăvea adeseori pe ostași”. Mai tîziu, la 1710, suedezul Weismantel (p. 76) arăta și el: „oamenii se îmbolnăveau mîncînd fără măsură din fructele ce creșteau în acea pădure în așa mare belșug că nu puteau fi consumate în întregime”.
- ⁶⁸ Pogonul avea în Moldova 144 prăjini pătrate, sau 6 445 m². (N. Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii*. p. 134–135).
- ⁶⁹ Este vorba probabil de vadră care măsoara 10 ocale sau 15,20 l (*ibidem*, p. 174–176). Dacă avem în vedere aceste măsuri, producția de vin la pogon indicată de D.C. pare cam mare.
- ¹¹⁰ Despre această celebră podgorie vezi Gh. Ungureanu, Gh. Anghel, Const. Botez, *Cronica Cotnariilor*, București, 1971.
- ¹¹¹ Despre vinul de Huși, cu gust dulce și suav (lenis et suavis), vezi Bandini, p. 22.
- ¹¹² Vezi C. C. Giurescu, *Istoricul podgoriei Odobeștilor din cele mai vechi timpuri pînă la 1918*, București, 1969.
- ¹¹³ D.C. revine asupra acestei bătălii și în *Istoria Imperiului otoman* (p. 62), unde spune că Ștefan cel Mare a bătut pe poloni la Cotnari, unde există Dumbrava Roșie. În realitate, lupta s-a dat în Codrii Cozminului, unde oastea polonă a suferit o grea înfrîngere (D. Urzică, *Bătălia din Dumbrava de la Lipiști*, Iași, 1937).
- ¹¹⁴ După I. Minea (*De unde a luat Dimitrie Cantemir știrea despre Dumbrava Roșie?*, în „Cercetări istorice”, II–III, 1926–1927, p. 257–258), D.C. ar fi înregistrat această știre din tradiția locală de la Cotnari, unde ar fi existat o Dumbravă Roșie. În realitate, știrea se găsește și în *O samă de cuvînte*, adunate de I. Neculce (p. 12), unde se spune că prizonierii poloni au fost pedepsiți de Ștefan cel Mare și de Bogdan al III-lea să are și să semene locuri întinse cu ghindă; în acest fel au crescut „dumbrăvi pentru pomenire ca să nu se mai acolisască (să se lege – N.S.) de Moldova: Dumbrava Roșie la Botășeni și Dumbrava Roșie la Cotnari și Dumbrava Roșie mai gios de Roman”. În schimb, Ureche (p. 84) știe doar de o „dumbravă mare. . . pre o culme de deal la Botoșani”, unde prizonierii poloni au semănat ghindă după prada din 1500. Menționăm că de la D.C. știrea despre Dumbrava Roșie de la Cotnari a trecut la Carra (p. 36).
- ¹⁴⁵ Într-adevăr, polonii au păstrat multă vreme amintirea înfrîngerii din Codrii Cozminului care le inspirau, cînd treceau prin acele locuri, un sentiment de teamă. De pildă cînd oastea lui Albert Laski s-a retras din Moldova, în octombrie 1563, străbătînd Codrii Cosminului, era dominată de teamă și de grijă care „erau sporite de faptul că retragerea lor se făcea prin acea pădure în care dănuia vic din amintirea părinților lor marea înfrîngere suferită de regele Ioan Albert al Poloniei din partea moldovenilor, conduși de Ștefan, regele lor neînfricat și neobosit” (*Călători străini*, II, p. 621).
- ¹⁴⁶ Tigheciul se mai numea și Codrul. Despre acest codru vorbește și M. Costin (p. 132).

CAPUT VII
DE ANIMALIBUS FERIS ET DOMESTICIS

De animalibus, quae Moldaviae cum vicinis regionibus communia sunt, longam facere narrationem non est nostri instituti, ut quibus non propositum est oberrantes hinc inde in sylvis cervorum, dorcadum, caprarum, vulpium, lyncium et luporum greges commemorare, sed illa referre, quae in animalibus moldavicis singularia observavimus.

Et ovium quidem tria diversa genera apud nos reperiri meminimus, alpestres, sorroccenses et sylvaticas. In Alpibus vix dici potest, quot et quanti ovium greges ubique conspiciantur. Cum enim quae occasum spectant Moldaviae provinciae non adeo segetibus producendis aptae sint, sola est ovium cura, quae illarum partium incolae occupet, victumque illis largiatur. Hinc et quotannis istarum ovium (Turcis *Kyvirdzik* dictarum) plusquam LX millia per Graecos mercatores Constantinopolim pro sultani culina adducuntur. Earum enim caro a Turcis reliquis omnibus et propter suavitatem et digestionis facilitatem praefertur. Tribus autem potissimum in locis praestantiorem pastum inveniunt, in Kypullung Russico ad amnem Putila, Kypullung Moldavico ad fluvium Moldova, et montibus Vranzie in agro Putnensi. In campis, multo maiores alpestribus oves, sed non tam copiosae cadunt; ex his eae potissimum memorandae, quae in sorroccensi agro nascuntur. Illae omnes unam costam plus quam aliae habent, eamque quoad vivunt nunquam amittunt, at si in aliam traducantur provinciam, tertio anno agnum gignunt non habentem nisi costas solitas. Eadem ratione si alius agri ovis in sorroccensem transferatur, tertii anni agnellus una costa matrem superabit. Longe ab his diversae sunt oves sylvaticae, quales vix in aliis locis reperiri posse arbitror. Labium superius ad duas palmas in terram protensum habent, et hanc ob causam cum pascunt retrocedentes victum quaerere coguntur. In collo, quod brevissimum illis est, nullae vertebrae, neque adeo ad dextram aut sinistram caput deflectere possunt; pedes breves quidem habent, sed velocissimos, ita ut vix canes illas persequendo capere possint; praeter haec, tam acuto olfactu praeditae, ut venatores aut animal aliquid cum vento ad se venientes iam a milliari germanico sentire possint et se fuga eripere. Si vero adverso vento accesserint, nil nisi dum capiuntur, sentiunt.

Boves itidem montium incolae parvos habent; campestres vero magnos maiorum pulchrorumque boum greges, e quibus singulis annis plusquam XL millia per Poloniam Dantiscum aguntur, et inde Polonicorum nomine in vicinas regiones distribuuntur. In Moldavia par boum quinque imperialibus, in hieme tribus etiam emitur: contra Gedani XL et L imperialibus vendi accepimus. Pinguissimi praestantissimique reperiuntur ad rivulum Seratae in Falcensi et amnem Basseu in Czernauciorum agro, quod isti campi et sale abundent et herbas tenues pinguedinemque concilians producant. Horum proventus tantus est, ut non solum inde vitam sustentare incolae, sed etiam gravissima, quae Turcae exigere solent, tributa solvere queant. Circa utramque Tyratis ripam saepius etiam

CAPITOLUL AL VII-LEA DESPRE ANIMALELE SĂLBATICE ȘI DOMESTICE

Nu am de gînd să fac o lungă descriere despre animalele din Moldova care se găsesc și în regiunile învecinate cu ea, căci scopul meu nu este să amintesc de turmele de cerbi, de căprioare, de capre, de haitele de vulpi, de riși sau de lupi care rătăcesc dintr-o parte într-alta prin păduri, ci să înfățișez numai ce am observat deosebit la animalele moldovenești.

Mai întii îmi amintesc că la noi sînt trei soiuri diferite de oi: cele de munte, cele de Soroca și cele sălbatice. Cu greu s-ar putea spune cîte și cît de mari turme se vād pe munți peste tot locul. Căci dacă ținuturile dinspre apus ale Moldovei nu sînt prea bune pentru cultura cerealelor, îngrijirea oilor este singura ocupație cu care se îndeletnicesc locuitorii acelor regiuni și aceea care le dă hrană din belșug. De aici, și în fiecare an, se aduc la Constantinopol de către negustorii greci mai mult de șazeci de mii dintr-asemenea oi (turcii le numesc *Kyvirgic*) pentru bucătăria sultanului¹. Căci carnea lor este preferată de turci tuturor celorlalte atît pentru gustul ei cît și pentru ușurința cu care se mistuie². (Iar cea mai bună pășune ele o găsesc în trei locuri: la Cîmpulungul rusesc pe apa Putila, la Cîmpulungul moldovenesc pe riul Moldova și în munții Vrancei din ținutul Putnei.) La șes întilnești oi cu mult mai mari ca cele de munte, dar nu atît de multe la număr; dintre ele cele care merită cu deosebire să fie amintite sînt cele care se prăsesc în ținutul Sorocăi. Acestea toate au o coastă mai mult decît altele și n-o pierd cît trăiesc; dar dacă sînt duse în altă regiune, în al treilea an fată un miel care nu are decît numărul obișnuit de coaste. Tot astfel, dacă o oaie din alt ținut este dusă în cel al Sorocăi, mielul dintr-al treilea an va avea o coastă mai mult decît mama lui³. Cu mult deosebite de acestea sînt oile sălbatice, așa cum nu cred că se mai pot găsi printr-alte locuri. Au buza de jos atîrnînd în jos de două palme și din această pricină cînd pasc sînt nevoite să caute hrana dîndu-se înapoi. Grumazul lor, care este foarte scurt, nu are nici un fel de articulații și de aceea ele nu pot întoarce capul la dreapta sau la stînga; au picioare scurte, într-adevăr, dar foarte iuți, așa încît cîinii gonindu-le cu greu le pot ajunge; pe lîngă aceasta au un simț al mirosului atît de bun, încît pot adulmeca pe vînători sau vreun animal care vine din direcția în care bate vîntul de la o milă nemțească⁴ distanță și pot scăpa cu fuga. Dacă însă aceștia vin spre ele cînd vîntul suflă dimpotrivă, nu simt nimic decît în momentul în care sînt prinse.

Tot astfel, locuitorii de la munte au boi mici, pe cînd cei de la șes au cirezi bogate de boi mai mari și frumoși, din care mai mult de patruzeci de mii sînt minați în fiecare an prin Polonia la Danzig și de acolo sînt vînduți prin ținuturile vecine sub cuvînt că sînt boi polonezi⁵. În Moldova cumperi o pereche de boi cu cinci imperiali⁶, și iarna chiar cu trei, pe cînd la Gedanum (Danzig) am aflat cî se vînd cu patruzeci și cincizeci de imperiali. Boii cei mai grași și cei mai falnici se găsesc lîngă rîșorul Sărata în ținutul Fălciului și pe lîngă apa Bașeului în ținutul Cernăuților, pentru că aceste cîmpii au multă sare și apoi dau o iarbă fragedă care

bubali sylvestres conspiciuntur: at illi non videntur esse indigenae, sed ex Podolia et Tartaria a borealibus ventis in hyeme illas regiones infestantibus congelatum Tyratem traicere compulsi.

Sed in occidentalibus montibus aliud est animal, quod proprium esse nostrae regioni fere ausim. *Zimbr* Moldavis vocatur, magnitudine bovem domesticum aequat, caput tamen minus et oblongum, collum et ventrem graciliorem, pedes altiores, cornua tenuiora et erectiora habet, quorum extremitas acutissima pausiliter exterius reflectitur. Animal est ferox et velox, ac caprarum instar per montium praecipitia scandere potest, unde vix nisi sclopeto occisum aut vulneratum capitur. Hoc est illud, cuius caput primus instauratae Moldaviae princeps *Dragoss* provinciae symbolum esse voluit.

Sues in Orheiensi agro ad pagum *Tohatin* inter Ikiel et Reut fluvios, non bifida, sed continua et fere equina ungula nascuntur: quod idem accidit porcellis, qui post tertium annum scrophis ex aliorum agris huc allatis proiciuntur: neque id domesticis solum contingit, sed et sylvaticis, quorum in arundinetis circa Tyratem magna producitur copia.

Equos fert Alpestris Moldavia minores equidem et corporis habitu Ruthenis fere similes, at fortissimos, et laboris patientissimos, unguis tam duris, ut per loca adeo aspera iter facientibus nunquam soleam inducere opus est. Campestris vero provinciae equos proferunt maiores, generosos, forma, symetria, velocitate et duritie conspicuos, nec Polonis Hungarisque solum, sed et ipsis Turcis laudatissimos, apud quos saepius teritur proverbium: *Adzem dilberi Bogdan bargiri messhurdir*, i.e. *Persicus iuvenis et Moldavicus equus omnibus reliquis sunt laudatiores*. Circa Bas-sarabiae limites magni quoque sylvestrium equorum greges reperiuntur, qui nihil a cicuris differunt, nisi quod paulo minores sint unguisque praediti palmi latitudinem superantibus, coeterum rotundis et durissimis. Hos plerumque Scythae Budzacenses venantur, et vel conviviis vel suo usui adaptant. Namque sub autumnum, ubi tota illa regio perpetuis irrigatur imbribus et quasi in paludes convertitur, diem locumque conventus constituunt, mox omnes circumcirca campos ululatu et vociferantibus implent. Equi audito clamore, per undique reboantes campos huc illuc dispersi fugiunt, et cum nullibi strepitu vacuum locum inveniunt, medio in prato quodam paludoso, illis *Gioller* dicto, coguntur. Ibi cum per latas ungulas fugere impediuntur et in coeno haereant, a Tartaris hastis sagittisque petuntur, pars vivi capiuntur, pars occisi in illorum potestatem veniunt, quos inde pro rata benevolentia inter se distribuunt.

Praetermittam iam alia, quibus sylvae nostrae refertae sunt, fera animantia, lynceos, martes (non quidem quas vulgo vocant zebelinas) et vulpes etc., quorum pelles frigori potissimum arcendo inserviunt; de apibus saltem pauca commemorare iuvabit, quod ea, quae de illarum oeconomia observavi, nec iniucunda, nec forsitan omnibus nota sint. Maximum inde proventum habent incolae, eo quod interstincti ubique elegantissimis floribus campi et sylvae mellis et cerae colligendae perpetuam suppeditent materiam. Maius etiam lucrum habituri essent, si tot, quot singulis annis apes edunt, examina illis retinere liceret. Etenim provincialibus legibus cautum est, ne quis plura alvearia habeat, quam soli, quod ipse possidet, ratio permittit, ne eorum copia vicino afferat molestiam.

ajută la îngrășare. Folosul pe care-l aduc este atât de mare, încît locuitorii pot nu numai să-și ducă traiul dintr-asta, dar să plătească și dajdiile cele mai grele pe care le cer turcii⁷. În jurul ambelor maluri ale Nistrului se văd de multe ori și bivoli sălbatici, dar se pare că ei nu sînt din părțile locului, ci că sînt veniți din Podolia și din țara tătarască, fiind siliți a trece Nistrul înghețat de vînturile dinspre mieznoapte care pustiesc iarna acele regiuni.

Dar în munții dinspre apus altul este animalul care, mai c-aș îndrăzni să spun, este numai al regiunii noastre. Moldovenii îl numesc zimbru. Ca mărime este cît un bou domestic, dar are capul mai mic și alungit, grumazul mai zvelt și pîntecele mai supt, picioarele mai înalte, coarnezle mai subțiri și mai drepte cu vîrfurile foarte ascuțite și puțin întoarse în afară. Este un animal sălbatic și iute, și întocmai ca și caprele se poate cățăra pe țăncurile munților, de aceea cu greu se prinde altfel decît ucis sau rănit cu pușca⁸. Acesta este animalul al cărui cap Dragoș, primul domnitor al Moldovei după descălecarea, a hotărît să fie stema țării⁹.

În ținutul Orheiului la satul *Tohatin* dintre riurile Ichel și Răut porcii nu se nasc cu copitele despicate, ci întregi ca la cai; așa se întîmplă și cu porceii fătați după trecere de trei ani de scroafe aduse aici din alte părți¹⁰; și aceasta se întîlnește nu numai la porceii domestici, ci și la cei sălbatici care se prăsesc în mare număr prin păpurișurile din jurul Nistrului.

Caii moldovenești din partea muntelui sînt mai mici, e adevăra, și la trup aproape că seamănă cu cei rutenești, dar sînt foarte robuști, duc foarte bine la greu și au copitele atât de tari încît, de-ar merge pe drumuri oricît de rele, nu e nevoie să le pui potcoave. Regiunile de cîmpie însă au cai mai mari, falnici, renumiți prin frumusețea armonioasă a făpturii, prin iuțea și prin rezistența lor, și foarte lăudați nu numai de poloni și de unguri, dar chiar și de turci¹¹, care au și un proverb des folosit: *Acem dilberi Boğdan bargiri meşhurdır*, adică „un persan tînăr și un cal moldovenesc sînt mai de laudă ca orice”. Aproape de hotarele cu Basarabia se găsesc și mari herghelii de cai sălbatici, care nu se deosebesc prin nimic de cei domestici decît că sînt puțin mai mici și au copitele mai late de-o palmă, dar rotunde și foarte tari. Pe aceștia de multe ori scîiții (tătarii) din Bugeac îi prind și-i țin fie pentru ospețele lor, fie pentru trebuințele de toate zilele. Căci spre toamnă, cînd toată acea regiune este udată de ploii neconținute și se transformă aproape în mlaștini, ei hotărăsc o zi și un loc de adunare și apoi umplu toate cîmpiile din jur de urlete și zbierăte. Auzind chiotele, caii o iau la fugă care într-o parte care într-alta pe cîmpiile ce huiesc peste tot, și fiindcă nu găsesc nicăieri vreun loc liniștit se adună cu toții la mijlocul unui teren mlăștinos, numit göller¹². Acolo, fiind împiedicați să fugă din cauza copitelor lor mari și rămîind locului prinși în glod, sînt atacați de tătari cu sulițe și săgeți, unii sînt prinși vii, iar alții le cad pradă uciși, pe care îi împart apoi după cum vor.

Am să las la o parte alte viețuitoare sălbatice de care sînt pline pădurile noastre¹³: rîși, jderi (nu aceia care sînt numiți obișnuit zibeline) și vulpi etc., ale căror blăni servesc mai ales spre a ne apăra de ger; voi aminti doar cîte ceva despre albine, fiindcă cele observate de mine privitor la felul lor de trai nu sînt nici neplăcute, nici cunoscute, poate, de toți. Locuitorii au de pe urma lor un foarte mare folos¹⁴, pentru că atât cîmpiile cît și pădurile smălțate peste tot cu flori de toată frumusețea¹⁵ oferă din belșug materia din care se culege mierea și se face ceara. Ar avea un și mai mare cîștig, dacă ar putea păstra atîtea roiuri cîte roiesc albinele în fiecare an. Dar prin legile țării s-a interzis ca cineva să aibă mai mulți stupi decît îngăduie suprafața de pămînt pe care o are, pentru ca numărul

Praeter favos communes, singularem quandam ceram fragrantissimi odoris, coloris subnigri conficiunt, at non in mellis receptaculum, sed impediendum lumen solare. Hunc in finem alveariorum custodes, si quod novum examen cum suo rege collectum vasi eiusmodi imponunt, consulto illud perforant multisque in locis fissuras faciunt. Apes, cum laborare non possint nisi in tenebris, illico antequam aliud quid agant, praefata cera nigriore ea foramina obducunt et post operari incipiunt. Hanc constituto tempore cum melle eximunt custodes, et quod ambrae fere odorem habeat, solaribusque radiis resistat, maiori pretio vendunt. Observatum est vicinarum sibi nimis apum examina, si in aëre occurrant, acerrimam ciere pugnam, neque ante desistere, donec una vel altera pars victa terga dare cogatur. Victrices iam amplius nullum e floribus campisque mel colligunt, sed quotidie in devictae partis sedes ingrediuntur et iam praeparatum mel accipiunt, quod illae non possunt denegare. Custodes ubi vident strenue operari apes suas, nec tamen quidquam proficere, omnes quascunque in suis alvearibus reperiunt, creta in aqua liquefacta conspergunt, post altero die vicinum illum, in cuius apes habent suspicionem, accedunt, monstratisque albis maculis, ut reparat laesionem sibi illatam, adigunt.

Invenitur etiam in Moldavia et confiniis Pocutiae, avis quaedam, incolis *Ierunka*, Polonis *Gluszka* i.e. surda dicta. Gallinae sylvestris speciem referens, sed minor, et ipsa natura fatua et surda. Si venator centum tales in uno arbore invenerit, omnes unam post alteram sclopeto occidere potest, reliquis aspicientibus dum socia cadit. Ceterum carnem habet delicatissimam et albissimam, gustus suavitatem perdrices etiam et phasianos superantem.

lor mare să nu aducă supărare vecinului¹⁶. Pe lângă fagurii obișnuiți albinele fac o ceară anumită cu un miros foarte tare, de culoare negricioasă, dar nu ca să păstreze mierea, ci ca să împiedice lumina soarelui. În acest scop prisăcarii, dacă prind un roi nou cu matca lui și-l pun într-un știubei de acest fel, îl bortelesc anume și-i fac în multe locuri niște crăpături. Fiindcă albinele nu pot lucra decât la întuneric, mai înainte de a se apuca de altceva astupă aceste borte cu ceara mai neagră de care am pomenit mai sus și după aceea încep să-și vadă de treaba lor. La un timp anumit, prisăcarii scot această ceară odată cu mierea și, deoarece are un miros ca de ambră și rezistă la razele soarelui, o vînd cu un preț mai bun. S-a observat că roiurile de albine care sînt prea aproape unul de altul, dacă se întîlnesc prin aer, se încing la o luptă cumplită și nu se lasă pînă ce o parte sau alta nu e silită s-o ia la fugă, fiind biruită. Albinele învingătoare nu mai culeg polenul de pe flori și de pe cîmpii, ci pătrund în fiecare zi în sălașurile părții învinse și primesc mierea gata făcută, pe care acelea nu le-o pot refuza. Cînd prisăcarul vede că albinele lui lucrează cu toată sîrguința și cu toate acestea nu au nici un spor, pe toate pe cîte le află în stupii săi le stropește cu cretă muiată în apă și apoi, a doua zi se duce la vecinul pe-ale cărui albine are bănuială și arătîndu-i petele lor albe, îl silește să-i întoarcă paguba ce i s-a făcut.

În Moldova și la hotarele Pocuției se mai găsește o pasăre numită de locuitori *ieruncă*, iar de poloni *glușca*, adică surda. Seamănă cu găina sălbatică, dar este mai mică și de felul ei proastă și surdă. Dacă un vîntor ar găsi într-un copac o sută de astfel de păsări, le poate împușca una cîte una, celelalte privind cum cade soața lor¹⁷. Dealtfel au o carne foarte fină și foarte albă, care întrece la gust pe cea de potîrniche și de fazan.

- ¹ Despre numărul mare de oi trimise la Istanbul vorbește și M. Bandini (p. 135–136), care nota: „În fiecare an se scot atâtea (oi) de aici pentru masa împăratului turcesc și a pașilor, încît, văzîndu-le, ai crede că nu a mai rămas nimic în Moldova”. Oile de care vorbește D.C. aveau coada scurtă și lîna creastă. După relația unui călător, la 1587 Moldova ar fi trimis 100.000 de oi la Constantinopol (*Călători străini*, III, p. 200), iar de la abatele Boscovich aflăm că un singur negustor turc cumpărase 60 000 de berbeci pentru capan (N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, II, p. 26). Același Boscovich considera că Moldova exporta un total de 200–300 000 de berbeci.
- ² Vezi și Weismantel (p. 225): „în această țară, oile sînt, dacă nu toate, dar cele mai multe, de o rasă deosebită; au coarnele și o coadă mare numai de seu curat, care dă mai multă grăsime decît dă la noi o întregă ciosvirtă de miel”; după părerea sa, coada ar fi cîntărit 5–6 ocale (circa 7–8 kg!).
- ³ A afirmații considerate naive și bazate probabil pe informații orale. După cum spunea N. Iorga (p. 408), „alături de erudit, subsista în sufletul lui Cantemir firea veche de țărăn moldovean, cu hazul lui isteț, cu asprimea lui, cu superstițiile lui naive”. După cercetări mai recente, însă, D.C. ar fi primul care a observat fenomenul denumit astăzi „mutație”, fiind un precursor al lui Hugo de Vries, autorul „teoriei mutațiilor”, ca și al lui Johann Gregor Mendel, părintele geneticii, descoperitorul legilor hibridației (vezi C. Motaș, *Charles Darwin*, București, 1972, p. 96). D.C. are deci merite deosebite și în cercetarea științelor naturii.
- ⁴ Mila germană era egală cu circa 7,6 km.
- ⁵ Mulțimea vitelor din Moldova a fost și ea remarcată de numeroși călători străini care au vizitat țara. La 1564, A. M. Graziani scria: „Belșugul de vite e de nedescris... Din Moldova se scoate acea mulțime de boi din a căror carne se hrănesc nu numai popoarele vecine ale Ungariei și Rusiei, ci și ale Poloniei, Germaniei, ba pînă și ale Italiei” (*Călători străini*, II, p. 381). Vezi și Barsi, p. 35 și Bandini, p. 30, 44. Mai aproape de vremea lui Cantemir, la 1686, inginerul francez Philippe Masson du Pont, însoțitorul regelui Ioan Sobieski în campaniile acestuia în Moldova, nota și el: „din aceste provincii... vine acel număr uimitor de vite mari, trimise spre vînzare în toată Germania și pînă la Strasbourg...; ele sînt mult mai mari decît cele din țara noastră (Franța – N.S.) și toate sînt de culoare cenușie”. În sfîrșit, în timpul călătoriei sale prin Moldova, abatele R. G. Boscovich remarcă și el „multo bestiam” și admira „la straordinaria grandezza delle bestie a corno, che si trova in tutta la Moldavia” (*Giornale di un viaggio da Constantinopoli in Polonia*, Bassano, 1784, p. 113). Vezi și Charles de Peyssonel, *Traité sur le commerce de la Mer Noire*, II, p. 413, Carra, p. 182–184 etc.
- ⁶ Este vorba de taleri imperiali sau austrieci care aveau la acea dată 120 de bani, așa cum spune și D. C. în „scara” la *Istoria ieroglică*. După opinia lui Weismantel (p. 71), la 1710 boul se vindea cu 3 taleri imperiali. Despre comerțul de animale mari vezi Paul Cernovodeanu, *England's trade policy in the Levant 1660–1714*, București, 1972, p. 89–92.
- ⁷ Cercetări mai recente au dovedit că, într-adevăr, vitele constituiau principala marfă adusă pe piață de țărani (Vezi N. Corivan și I. Grămadă, *Despre gospodăria feudală din Moldova în prima jumătate a sec. XVIII*, în „Studii și mat. de istorie medie”, V, 1962, p. 257–280 și Fl. Constantiniu, *Relațiile agrare din Țara Românească în sec. XVIII*, București, 1972).
- ⁸ În vremea lui D. C. pușcă însemna tun; aici folosit în sens de armă.

- ⁹ Despre stema Moldovei vezi mai sus cap. I, nota 11.
- ¹⁰ Vezi mai sus nota 3.
- ¹¹ Calitățile deosebite ale cailor moldoveni au fost recunoscute și de străinii ce ne-au vizitat țara cu diferite prilejuri. La 1686 inginerul francez Philippe Masson du Pont – de care am amintit și mai sus – considera caili moldoveni drept „cei mai frumoși și cei mai buni din Europa”. La rîndul său, D. C. laudă calitățile cailor din Moldova și în *Viața lui Constantin Cantemir* (ed. cit., p. 136), unde afirmă că erau mai buni chiar decît vestiții cai arabi, fapt dovedit într-o întrecere din vremea domniei tatălui său. Vezi și *Călători străini*, I, p. 199 și N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, I, p. 328.
- ¹² De la ghiol = lac.
- ¹³ Cf. Weismantel, p. 225: „în această țară este un belșug nemaiauzit de tot soiul de sălbăteciuni: elani, cerbi, căprioare, urși și mistreji...; sînt, de asemenea, foarte multe dropii, potîrnichi, găini de munte, rațe, giște, becaține și alte păsări”, dar oamenii nu se prea ocupau cu vînatul. Vezi și Bandini, p. 136. Despre animalele și păsările sălbatice existente în vremea lui D. C. vezi mai nou Alexandru Filipașcu, *Sălbăticiuni din vremea strămoșilor noștri*, București, 1969, unde se indică și o bogată bibliografie cuprinzînd și lucrări reteritoare direct la opera lui D. C. Vezi și partea a II-a, cap. IX (despre vînătoare).
- ¹⁴ Despre mulțimea stupilor cf. italianul Botero care afirma: „frumoasele peceji venețiene și luminările care au ars fără să afume mozaicele și picturile neprețuite în splendidele biserici din acest oraș erau datorite harnicelor albine din Moldova” (N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, ed. II-a, vol. I, p. 221). Vezi și Carra, p. 184–185.
- ¹⁵ Cf. și relația lui Alessandro Comuleo din 1594, care consideră că: „nu e țară mai frumoasă ca aceasta în toată lumea: toată numai dealuri și văi nespuse de frumoase, acoperite la timpul lor de flori de multe feluri, din care pricină este bogată în miere” (*Călători străini*, III, p. 368). Vezi și *Giornale di un viaggio da Constantinopoli in Polonia dell'abate Ruggiero Giuseppe Boscovich*, p. 108, unde se spune „tutto era pieno di erba folta e di fiori”, Carra, p. 169 etc.
- ¹⁶ Și această afirmație își găsește confirmarea în relația lui Comuleo, unde se arată că moldovenii nu opreau decît a șaptea parte din albinele ce roiau, restul fiind ucise (*Călători străini*, III, p. 368). Cf. și Weismantel (p. 212): „albinele se înmulțesc atît de mult cum nu am mai văzut în viața mea. Zece stupi bătrîni se înmulțesc peste vară pînă la cel puțin 50–60”, din care „fiecare (locuitor) nu lasă pentru anul următor decît doar atît cit voiește” și Bandini (p. 136), după opinia căruia albinele se înmulțeau în fiecare vară de șapte ori. Vezi și Gh. Bartoș, *Tehnică albinăritului în țările române în epoca feudală* („Terra Nostra”, II, 1971, p. 221–235).
- ¹⁷ Afirmație naivă.

Pars secunda

POLITICA

CAPUT I

DE FORMA REIPUBLICAE MOLDAVICAE

Politicam reipublicae moldavicae descriptionem daturis, ante omnia de eius forma dispiciendum videtur, quod graviter in ea definienda viros etiam doctissimos lapsos esse reperiamus. Pristinis temporibus universam Daciam, posteaquam in provinciam Romanam redacta est, Romanis rectam fuisse et magistratibus et legibus, dubitare non permittunt evidentissima hac de re gravissimorum inter veteres historicorum testimonia. Destructo imperio, cum nec auxilia amplius nec rectores provinciae a Romanis mitterentur, assiduos vero barbarorum impetus sustinere non possent, et milite et ductore destitutae Italicae coloniae, vicinarum gentium exemplis moti, uni ex suis imperium in se dedisse videntur. Huius rationes accuratius exponere prohibet ingens ea, quae universas gentium illius seculi historias tegit caligo: id tamen certum, Moldaviae incolas, Italicae originis, qui contra Scytharum et aliorum barbarorum incursiones in montanis quaesiverant receptaculum, suos semper habuisse vel reges, vel principes. Ex eorum prosapia oriundus *Ioannes* ille famosissimus, apud *Nicetam Choniadem*, Valachorum Princeps, a quo *Bogdanus* natus, cuius filius *Dragoss*, primus nostris in patriam pristinam redeundi auctor, eandem ab eis, qui illum in Moldaviam secuti fuerant, obtinuit dignitatem. Huius successores impetratam, partim haereditario iure, partim primatum electione, dominationem tanta gesserunt cum autoritate, ut Christianorum principum pluribus licet potentia et ditionum amplitudine, nemini tamen potestate et in suos iure cederent. Nullum deerat illis, quo maximi principes superbiunt, summae potestatis *προτέρημα*. Praeter Deum et gladium, superiorem in sua ditione agnoscebant neminem: nulli principi extero, vel feudi vel fidelitatis nomine, erant obstricti, bellum, pax, vita, mors et bona omnium incolarum ex ipsorum pendebat arbitrio, ac de illis omnibus pro lubitu iuste iniuste nemine contradicente poterat decer-

Partea a doua

POLITICĂ

CAPITOLUL I

DESPRE ORGANIZAREA STATULUI MOLDOVEAN

Cel care vrea să facă o descriere a orînduielilor politice ale statului moldovean mi se pare că trebuie să cerceteze mai întii felul în care este cîrmuit, fiindcă vād că în defnirea lui au greșit grav chiar și bărbați dintre cei mai învățați. Mărturiile cele mai evidente în această privință ale celor mai serioși istorici dintre cei vechi nu lasă nici o îndoială că în vremile dedemult toată Dacia, după ce a fost prefăcută în provincie romană¹, a fost condusă de magistrați romani și după legi romane. După căderea Imperiului, pentru că nu se mai trimiteau de către romani nici trupe ajutătoare nici conducători ai provinciei² și, fiindcă, lipsiți și de soldați și de conducători, coloniile italici nu puteau să țină piept atacurilor necontenite ale barbarilor, conduși de exemplele neamurilor vecine au dat, pare-se, puterea asupra lor unuia dintre ai lor. Ceața groasă care acopere toate evenimentele istorice ale neamurilor din acel secol³ ne împiedică să expunem mai amănunțit cum s-au întîmplat lucrurile. Ceea ce este totuși sigur e că locuitorii Moldovei de origine romană care-și căutaseră în munți refugiu⁴ din fața năvălirilor sciților și ale altor barbari au avut tot timpul fie regi, fie domni de-ai lor⁵. Din spița lor se trage acel prea vestit Ioan, pomenit de Nicetas Choniates ca domnitor al valahilor⁶, din care s-a născut Bogdan, al cărui fiu, Dragoș, cel dintii care a dat alor noștri îndemnul de a se reîntoarce în țara lor de altădată, a primit de la cei care-l urmaseră în Moldova același rang⁷. Urmașii acestuia au exercitat domnia pe care o obținuseră unii prin dreptul de moștenire, alții prin alegerea de către frunțașii țării, cu atîta autoritate încît, chiar dacă nu se puteau compara cu mulți principii creștini ca forță și întindere a țărilor stăpînite, totuși nu-i erau nici unuia mai prejos în privința puterii și dreptului pe care-l aveau asupra supușilor lor. Nu le lipsea nici o *προτέρημα* (prerogativă) a puterii supreme cu care se fălesc cei mai mari principii. Afară de Dumnezeu și de sabia lor nu recunoșteau pe nimeni mai puternic în țara lor; nu erau legați față de nici un principe străin, fie ca vasali, fie

nere. Denique et regium diadema ac despotae (Leunclavius, Pandect. cap. 71) nomen, Concilii Florentini tempore, Alexandro Bono Iohannes Palaeologus Constantinopoleos imperator concesserat. Si quando principem lacessebat vis inimica, illo iubente tota gens arma capere, vindictamque ab hostibus sumere debebat. Ita stetit et defensa fuit Moldavia, non contra vicinorum solum Polonorum et Transylvanorum iniurias, sed et Turcarum furorem, quin etiam *Stefani M.** ductu, hostibus undequaque devictis, ulterius inimicas terras protulit suos limites. Verum enim vero huius dominatio fatalis periodus Moldaviae, summusque eiusque incrementi terminus fuit, ex quo sensim decrescere coepit, donec ad eam, quae nunc est, paupertatem pervenerit. Disparuit illico sub ipsius filio Bogdano praecipuus gloriae Moldavicae radius, absoluta Principis potestas, eique annexa belli pacisque iura, posteaquam Turcis fidem suam princeps obstrinxisset, et in feudi cognitionem quatuor aureorum millia Sultano quotannis solvere promississet. Mansit tamen adhuc per haud breve tempus illius umbra aliqua, et in tutelam se magis dedisse Turcis, quam subiecisse respublica videbatur, forsitan quod nollent Turcae nondum confirmatos novorum civium animos commovere, vererenturque, ne dum eos mancipia vellent, hostes rebellesque experirentur. Extincta vero cum *Stephano, Petri Raress* filio, veteri *Dragossiadam* prosapia, ambitio procerum de diademate litigantium, Turcis Moldaviae tributa maiora imperandi, eaque, quam adhuc conservaverat, libertate spoliandi praebuit occasionem. Successu temporis, iidem, et principis electionem, quae proceribus relicta fuerat, penitus sustulerunt, principes exteros, quoscunque voluerunt, in principatum immiserunt, immissos exauctorarunt, mox exauctoratos de novo restituerunt, atque adeo omnia miscuerunt, ut tandem pleraque supremae potestatis iura, quae ante principum erant, aulae Othmanicae esse coeperint. Negare hic non possumus, maximam huius calamitatis causam fuisse ambitionem quorundam alienigenarum, qui, ut Principis gauderent nomine, quidvis promittere et concedere Turcis non dubitarunt; quod cum ex tributis consuetis solvere non possent, nova exactionum genera excogitare debuerunt. Ita, quae non

* De quo principe Dlugossi historici Poloni tale fertur testimonium: O Virum, ait, admirabilem, heroicis ducibus, quos tantopere admiramus, nihilo inferiorem, qui sub nostra aetate tam magnificam victoriam inter Principes mundi primus ex Turco retulit, meo iudicio dignissimus, cui totius mundi principatus et imperium, et praecipue munus Imperatoris et Ducis contra Turcos, communi Christianorum consilio, consensu et decreto, aliis principibus et regibus Catholicis in dissidia et voluptates, aut in bella civilia resolutis, committeretur. lib. 13. pag. 513. ad annum 1474. et pag. 532 vigilantissimum, illustrem et insignem Principem atque Athletam appellat Stephanum. Vide plura eius apud hunc authorem elogia. Et Stanislaus Orichovius, itidem Polonus Scriptor, Hi (de Moldavia loquens), inquit, natura, moribus, ac lingua, non multo a cultu Italiae absunt, suntque homines feri magnaevae virtutis, neque alia gens est, quae pro gloria belli et fortitudine angustiores fines cum habeat, plures ex propinquitate hostes sustineat, quibus continenter aut bellum infert, aut illatum defendit; tantae autem sunt virtutis, ut cum omnibus his gentibus, quorum fines attingunt, eodem tempore semper bello contenderint, victoresque tuerentur. Nam Stefanus, qui, patrum nostrorum memoria, principatum in Dacia (Moldavia) obtinebat, una propemodum aetate Baiezederum Turcam, Matheum Ungarum, et Ioannem Albertum Polonum bello magno devicerat. Annal. 5. ad an. 1552.

prin jurământ de credință⁸; războiul, pacea, viața, moartea și bunurile tuturor locuitorilor depindeau de voia lor și domnul putea hotărî despre acestea toate după vrerea lui, drept sau nedrept, fără a i se împotrivi cineva⁹. În sfârșit Ioan Paleologul împăratul Constantinopolului, acordase lui Alexandru cel Bun, în vremea conciliului de la Florența, diadema regală și titlul de despot¹⁰ (Leunclavius, Pandect. cap. 71). Ori de câte ori o putere vrăjmașă ataca pe domnitor, tot poporul la porunca lui era dator să ia armele și să-și răzbuie pe dușmani¹¹. Așa a stat și a fost apărată Moldova nu numai de încălcările polonilor și transilvanilor¹², dar și de furia turcilor, ba chiar, sub conducerea lui Ștefan cel Mare*, după ce dușmanii din orice parte au fost învinși, și-a întins hotarele mai departe asupra pământurilor dușmane¹³. Dar domnia lui a fost epoca norocoasă a Moldovei și punctul cel mai de sus al înălțării ei, după care încet, încet a început să dea înapoi, pînă ce a ajuns la această stare de sărăcie în care este acum. Sub fiul lui, Bogdan, a dispărut pe dată raza cea mai puternică a gloriei Moldovei, puterea absolută a principelui și dreptul de a face război și pace, legat de aceasta, după ce domnitorul făcuse legământ de credință față de turci și promisese să plătească anual sultanului patru mii de galbeni ca semn de recunoaștere a vasalității¹⁴. O oarecare umbră a ei a mai stăruit totuși cîtva timp și se părea că statul s-a pus mai degrabă sub apărarea turcilor decît că s-a supus, poate fiindcă turcii nu voiau să întărite sufletele nu îndestul de plecate ale noilor supuși și fiindcă se temeau ca nu cumva în timp ce-i vroiau ca șerbi, să-i afle că sînt dușmani și răzvrățiți. Dar vechiul neam al Drăgoșeștilor stingîndu-se odată cu Ștefan, fiul lui Petru Rareș¹⁵, ambiția celor mari care se certau pentru coroană a oferit turcilor prilejul de a le impune biruri mai mari și de a-i despuia de libertatea pe care și-o păstrasera pînă atunci. Cu trecerea timpului turcii le-au ridicat cu totul și dreptul de alegere a domnitorului care fusese lăsat boierilor, au adus principii străini, pe oricare au voit, la domnie, pe cei puși i-au scos, pe cei scoși din domnie i-au pus din nou¹⁶ și au învălășit în așa fel totul încît pînă la urmă cele mai multe drepturi ale puterii supreme, care mai înainte aparțineau domnitorilor, au început să fie ale Curții otomane. Acum n-aș putea tăgădui că cea mai însemnată cauză a acestei nenorociri a fost ambiția cîtorva străini de neam care, ca să se bucure de titlul de domn, n-au șovăit să promită și să dea turcilor orice; pentru că din birurile obișnuite nu se puteau plăti, au trebuit să născocoască feluri noi de dări. Astfel Moldova,

* Despre acest domnitor se citează această mărturie a lui Dlugosz, istoricul polon: „O, bărbat minunat, zice el, cu nimic mai prejos decît eroicii comandanți de oști pe care-i admirăm atît, care aproape de vremile noastre a cîștigat cel dintîi dintre principii lumii o biruință atît de strălucită asupra turcilor, cel mai vrednic, după judecata mea, să i se încredințeze domnia și conducerea lumii întregi și îndeosebi rolul de comandant suprem și de general împotriva turcilor după părerea, asentimentul și hotărîrea tuturor creștinilor, de vreme ce alți principii și regi catolici s-au istovit în neînțelegeri și poște sau în războaie civile¹⁷ (Lib. 13, pag. 513. la anul 1474). Și la pag. 532 numește pe Ștefan: „cel mai neadormit, cel mai strălucit și mai însemnat Principe și Luptător”. Vezi mai multe astfel de laude aduse lui de acest autor. Iar Stanislas Orichovius, de asemenea istoric polonez (vorbînd despre moldoveni) zice „Aceștia prin firea lor, prin obiceiurile și prin limba lor nu se deosebesc mult de felul de viață al Italiei: sînt oameni sălbatici (în luptă) și de o mare vitejie și nu este alt neam, ținînd seama de gloria războiului și de vitejie, care să poată ține piept, deși au o țară mai mică, mai multor dușmani din jurul lor, căroră sau le poartă război sau se apără de războiul venit asupra lor. Iar vitejia lor este atît de mare încît s-au înfruntat în război în același timp cu toate neamurile cu care se învecinează și au ieșit învingători. Într-adevăr Ștefan, care în vremea părinților noștri avea domnia asupra Daciei, aproape într-o singură vară biruise într-un mare război pe turcul Baiazet, pe Matiaș ungurul și pe Ioan Albert polonul” (Annal. 5. la anul 1552)¹⁸.

nisi unicum iugum, neque id admodum grave, susceperat Moldavia, duplex et Turcarum et extranei principis postea persensit. Ut paucis omnia complectar, his in turbis, quae sibi proficua credebant prudentes Turcarum Imperatores abstulerunt, contra, e quibus commoda nulla sperabant, ut vel aliqua ex parte delinirent ambitiosorum candidatorum animos, principibusque reliquerunt. Ius bellum indidendi, pacem pangendi, foedus ineundi, Legatos de negotiis reipublicae ad vicinos principes mittendi, negatum est Moldaviae Dominis: contra, relicta in legibus sancendis, mulctandis incolis, baronibus creandis vel exauctorandis, tributis imponendis, quin et episcopis constituendis, et aliis, quae sunt eiusmodi, libertas integra, eademque fere, quam olim habuerant, potestas. Extenditur ea, non solum in officiales civesque Moldaviae, sed et in mercatores Turcas, aliosque cuiuscunque conditionis homines, dum sunt in ipsius territorio. Horum vitam et necem in suis habet manibus. Si quem morte, verberibus, exilio, bonorum confiscatione reum pronuntiaverit, licet id iniuste et tyrannice factum fuerit, rogare quidem et supplices offerre libellos possunt illi quorum interest, nemo tamen contradicere, aut quominus decretum principis ratum sit, resistere: contra, si aliquem a tota republica morti addictum liberare voluerit, nemo ipsius voluntati potest contrariari, aut a principe defensum violenter ad supplicium rapere. Dignitates omnes togae sagaeque ex ipsius arbitrio pendent: confert eas dilectis, adimit exosis. Neque in illis dandis ulla regula Principi est praescripta. Si quem rusticanum supremo, quem Moldavia dare potest, honore, Logothetae magni munere, voluerit ornare, publicae contradicere nemo audet: vicissim, si nobilissima prosapia editum eodem spoliare voluerit, hic illico principis sui arbitrio se debet submittere. Eadem ipsi concessa est potestas non in minoris solum ordinis clericos, sed et Archiepiscopum, Episcopos. Archimandritas et Igumenos, et quodlibet ecclesiastici ordinis subiectum, si quid iniuste egerint, aut quod plebem possit offendere, aut contra principem et rempublicam aliquid fuerint moliti, princeps ipsos libere, et sine consensu Constantinopolitani Patriarchae, throno et ecclesiastica, licet non sacerdotali, dignitate privare, quin et, si res postulaverit, capitis damnare potest. Novos equidem praesules clerus eligit, sed non nisi a principe convocatus, cuius praeterea confirmatio requiritur, quae fit, cum princeps neoelecto sua manu baculum pastorem tradit, quod ius, Imperatoribus Romanis Papatum artibus extortum, praeter Russiae Autocratorem, nemo alius principum Christianorum retinuit. Haec in personas Moldaviae incolarum principis iura sunt, non concessa solum ab Othmannica aula, sed et pluribus per diversos Imperatores confirmata diplomatibus. At non par ei in res eorum potestas permissa est. Ecquidem quantumcumque gravia provinciae tributa imperare voluerit, negare illa, aut eius se opponere mandatis, sine capitis periculo, nemo poterit: vicissim tamen rationem exactorum reddere ab Othmannica aula cogitur. Unde, licet nullum contra ipsum detur iudicium, si effusi innocentium sanguinis penes supremum Vesirium reus agatur, gravius tamen ei periculum imminet, si tota respublica de nimia tributorum exactione conqueratur, et vulgo, si convictus eius rei fuerit, exilio, aut bonorum publicatione multatur.

caare nu-și luase asupra-și decît un singur jug, și acela nu așa de greu, a suferit după aceea unul dublu: și pe-al turcilor și pe-al domnului străin¹⁹. Ca să cuprind totul în cîteva cuvinte, în aceste învălmășiri înțelepții împărați ai turcilor și-au însușit tot ceea ce socoteau că le este profitabil; dimpotrivă, tot ce nu sperau să le aducă vreun folos au lăsat domnitorilor, ca să mîngie măcar întru cîtva sutletele candidaților ambițioși. Domnilor Moldovei li s-a luat dreptul de a declara război, de a încheia pace, de a face tratate, de a trimite soli la principii vecini în privința treburilor de stat²⁰, în schimb, li s-a lăsat întreaga libertate și aproape aceeași putere pe care o avuseseră altădată de a face legi, de a pedepsi pe locuitori, de a da boierii²¹ și de a le lua, de a impune biruri, ba chiar și de a pune în scaun episcopi, și altele de același fel. Și această putere a domnului se întinde nu numai asupra dregătătorilor și cetățenilor Moldovei, dar și asupra neguțătorilor turci²² și a altor oameni de orice stare, atîta timp cît se găsesc pe teritoriul lui. Viața și moartea acestora sînt în mîinile lui. Dacă l-a declarat pe cineva vinovat să fie pedepsit cu moartea, cu bătaie cu vergile, cu exilul, cu confiscarea averilor, chiar dacă acestea se va fi făcut pe nedrept și în chip tiranic, aceia care sînt în cauză pot să-l roage și să-i trimită plîngerii de iertare, dar nimeni nu poate să zică ceva împotrivă sau să se opună ca hotărîrea domnului să fie adusă la îndeplinire; dimpotrivă, dacî el vrea să scape pe cineva care a fost găsit vinovat de pedeapsa cu moartea de către toată țara, nimeni nu se poate pune în calea voinței lui sau să-l tirască pe cineva cu forța la cazne, dacă este apărat de domn. Toate dregătoriale civile și militare depînd de bunul lui plac: le dă celor care-i sînt dragi, le ia celor pe care nu-i suferă. Iar în acordarea lor domnitorul nu are a ține seama de nici o regulă. Dacă ar vrea să dea unui țaran oarecare rangul cel mai înalt pe care-l poate da Moldova, dregătoria de mare logofăt, nimeni nu îndrăznește să fie de altă părere în public²³; și iarăși dacă vrea să despoaie de același rang pe cineva ieșit dintr-un neam foarte ales, acesta este dator să se supună îndată voinței domnitorului său²⁴. Aceeași putere o are domnul nu numai față de clericii de rang mai mic, dar și pe mitropolit, pe episcopi, pe arhimandriți, pe egumeni și pe oricine din tagma bisericească, dacă au făcut vreo nedreptate, sau ceva care ar putea păgubi poporului, sau au pus la cale ceva contra domnitorului sau statului, domnul poate fără nici o opreliște și fără consimțămîntul Patriarhului din Constantinopol să-i scoată din scaunul și din rangul lor, bisericesc numai²⁵, nu și preoțesc, ba chiar, dacă situația ar cere, să-i pedepsească cu moartea. Este adevărat că clerul își alege conducătorii lui, dar numai atunci cînd este convocat de domn, de la care se cere pe lîngă aceasta confirmarea alegerii²⁶, care se face prin aceea că domnitorul încredințează cu mîna lui noului ales cirja păstoriei²⁷, drept care, smuls prin meșteșugurile papilor împăraților romani²⁸, nu s-a mai păstrat de nici un alt principe al creștinilor, afară de împăratul Rusiei. Acestea sînt drepturile domnitorului asupra locuitorilor Moldovei și ele au fost nu numai recunoscute de Poarta Otomană, dar și întărite de diferiți împărați prin mai multe diplome²⁹. În schimb, asupra bunurilor locuitorilor nu i s-a lăsat o putere tot așa de mare. Este drept că, oricît de grele biruri ar vrea să pună el asupra țării, nimeni nu poate să se împotrivescă sau să nu se supună poruncilor lui fără primejdia capului; dar, la rîndul lui, e și el silit de curtea otomană să dea seama de ce a încasat³⁰. Așa se face că, deși nu se pornește nici o judecată împotriva lui dacă e pîrît la marele vizir că a vărsat sîngele unor nevinovați, totuși primejdia care-l amenință este mai mare cînd toată țara se plînge

Mortis enim poenam non nisi rebellio, tributique annui negatio principibus conciliat. Neque vero tantae est fortitudinis id repagulum, ut non rumpi possit. Etenim si Vesirium, Kiehaiam, Tefterdarium, et alios, qui penes Imperatorem singulari gratia pollent, muneribus probe placatos habuerit, non est, quod vel Baronum vel totius reipublicae contra se querelas metuat, nihil enim in turcica aula non defendit advocatus, qui suae partis iustitiam scit repletis evincere manibus. Hac ratione, quantumcunque graviter incumbat Moldaviae Turcarum tyrannis, principi tamen quodcunque libet, sine metu facere licet: privatus contra nemo impune eius voluntati resistit. Antecessorum autem decreta infringere aut decisas ab iis causas denuo in iudicium vocare, usus magis et consuetudo provinciae, quam lex ulla prohibet. Unde licet aliqui extiterint Moldaviae principes, qui praedia publica, praedecessoribus suis alienata, ad fiscum retraxerint, eo potissimum nomine, quod indignis collata fuissent beneficia, id tamen nunquam aut approbatum a republica aut stabile fuit, laesique penes successorem iniurii principis semper et iustitiam invenere et bonorum restitutionem*.

* Hic subiiciendum caput de stemate Principatus Moldaviae. *Notă trasă cu cruce în Ms.* [Ed. 1872].

dde o prea mare povară a birurilor³¹. Iar dacă este dovedit vinovat de aceasta, esste pedepsit de obicei cu exilul sau cu confiscarea averilor, căci numai răzvrătirea saau refuzul de a plăti tributul anual atrage asupra domnilor pedeapsa cu moartea. Dar această opreliște n-are atîta putere ca să nu fie călcată. De fapt, dacă domnul a îmblînzit cum trebuie cu daruri pe vizir, pe chehaia³², pe tefterdar³³ și pe alții care se bucură de trecere deosebită pe lingă împărat, n-are de ce să se teamă de plîngerile împotriva lui ale boierilor sau ale țării întregi, căci nu este pricină pe care să n-o poată susține la curtea turcească un apărător care știe să impună dreptatea părții sale cu mîinile mereu pline³⁴. În acest chip, oricît de greu ar apăsa asupra Moldovei tirania turcilor, domnul poate totuși să facă fără frică tot ce pooftește: nici un particular nu înfruntă nepedepsit voința lui. Iar a înfrînge hotărîrile domnilor de mai înainte sau a aduce din nou la divan pricinile judecate de ei se opune nu atît legea cît mai degrabă uzul și obiceiul țării³⁵. Așa se face că, deși au fost unii domnitori care au adus iarăși pe seama vistieriei pămînturi obștești înstrăinate de predecesorii lor, cele mai adesea sub cuvînt că au fost făcute dar unor nevrednici³⁶, acest lucru n-a fost niciodată încuviințat de țară sau n-a durat mult, căci cei păgubiți au obținut totdeauna dreptate de la urmașul unui domnitor nedrept și restituirea bunurilor*.

* Aici urmează capitolul despre stema Moldovei.

¹ De fapt nu întreaga Dacie a fost prefăcută în provincie romană, ci o mare parte a ei, inclusiv sudul Moldovei.

Încetarea stăpînirii romane în Dacia nu este legată de căderea Imperiului roman, ci de retragerea administrației romane din Dacia pe timpul lui Aurelian, problemă ce va fi studiată de D. C. în *Hronic*.

³ În realitate, este vorba de un mileniu.

⁴ Despre aceasta vezi partea I, cap. I, nota 5.

⁵ De fapt nu regi și domni, ci conducători locali ai uniunilor de obști, cnezi și voievozi.

⁶ Este vorba de cronicarul Nicetas Choniates Akominatos, care atestă originea valahă a Asăneștilor (vezi G. Murnu, *Din Nichita Acominatos Honiatul. Traducere a părților privitoare la istoria Asanizilor*, București, 1906). Tot Choniates amintește la 1164 de vlahii din Moldova.

Este posibil ca ideea unui conducător unic al poporului român să fi fost împrumutată de la cronicarul Ioachim Bielski, care afirmă că, înainte de împărțirea în Valahia și Moldova, a fost un singur voievod „care se numea sau muntenesc sau moldovenesc, căci nu era încă nici o deosebire” (Panaitescu, *Influența polonă*, p. 134).

⁷ Despre Dragoș și descălecat vezi mai sus partea I, cap. I.

⁸ Vezi mai jos cap. V, nota 6.

⁹ D. C. a fost un adept convins al monarhiei autoritare, teorie pe care a susținut-o, împotriva realităților din vremea sa, și în alte scrieri ale sale (Panaitescu, p. 161). Astfel, în *Istoria ieroglifică* a afirmat că „monarhia este stăpînirea care singură stăpînește”; în *Istoria Imperiului otoman* (p. 296) vorbește de „puterea regală (domnească — N.S.) nelimitată”; în tratatul încheiat cu Petru cel Mare la 1711 a stipulat în articolul VI: „după vechiul obicei moldovenesc, toată puterea să fie la domn” (Panaitescu, p. 85, 99). Vezi și „Studii”, 1961, nr. 4, p. 909—914.

Părerile lui D. C. cu privire la autoritatea nelimitată a domniei au fost admise de unii istorici români. A. D. Xenopol, de pildă, numește această putere „despotism asiatic”. C. Giurescu (p. 67) s-a declarat categoric împotriva acestei teorii, considerînd că autoritatea domnească era limitată de proprietatea boierească și de slatul domnesc, format din boieri, care erau pe moșiile lor „niște mici suverani”. După opinia aceluiași istoric, dezvoltarea absolutismului domnesc la noi ar fi fost împiedicată de lipsa de succesiune la tron și de suzeranitatea turcoască (care, de fapt, a întărit — cum spune și D. C. — autoritatea internă a domniei).

Problema este, fără îndoială, deosebit de importantă, dar ea nu poate fi rezolvată aici. Vom conchide deci că puterea domnului era limitată de drepturile și privilegiile marii boierimii, proprietară de moșii, ca și de obiceiul țării, de care domnii trebuiau să țină seama.

Despre concepția lui D. C. cu privire la domnia autoritară și la organizarea statului vezi și Ioan Platon, *Unele idei înaintate din gîndirea politico-juridică a lui Dimitrie Cantemir* („Justiția nouă”, 1966, nr. 11, p. 69—80).

¹⁰ După cum a dovedit Al. Elian, avem de-a face cu o legendă, din care prima parte — diadema — vine din tradiția locală, care știa că Alexandru cel Bun „e cel dintîi (domn) care se află reprezentat în coronat”, iar cea de a doua — titlul de despot — este „un element introdus de Cantemir”, care a trecut pe seama lui Alexandru cel Bun titlul purtat de unii domni ai Țării Românești. D. C. „a extins datele din informația analistului german Leunclavius și la domnii Moldovei, socotind desigur că și ei vor fi purtat titlul de despot”, titlu ce nu se acorda decît de basileul bizantin. Întrucît singurul contact cu basileul îl avusese delegația

moldoveană la conciliul de la Florența, D. C. a considerat că numai cu acest prilej a putut trimite împăratul Ioan al VIII-lea distincția de despot și diadema lui Alexandru cel Bun (*Moldova și Blaznul*, p. 107–110). De aceea probabil a fost plasat, greșit, conciliul în vremea lui Alexandru cel Bun.

¹¹ Este vorba de așa-numita „oastea cea mare” la care luau parte toți bărbații valizi în caz de mare primejdie pentru țară (vezi N. Stoicescu, „Oastea cea mare” în *Țara Românească și Moldova, secolele XIV–XVI*, în vol. *Oastea cea mare*, București, 1972, p. 25–51).

¹² Adică ale regatului maghiar.

¹³ Ștefan cel Mare nu a dus o politică de expansiune teritorială, ci de apărare a independenței țării sale.

¹⁴ Se știe că, după glorioasa domnie a lui Ștefan, Moldova nu a mai avut puterea din vremea marelui domn, dar voievozii Moldovei nu au pierdut decât după anul 1538 unele atribute ale suveranității depline. Aceasta o va spune foarte frumos — fără a preciza data — și D. C. în *Hronicul romano-moldovlahilor* (p. 106–107): „Această a noastre două țări, cu agiutoriu lui Dumnezeu, măcar că supuse și ascultătoare sînt tirăniei turcești, însă nici stăpînirea, nici slobozenia gios și-au lăsat, ce după multe sîngeroase și românești războaie cu tătării, cu căzării, cu ungerii, cu leșii și mai apoi cu vrăjmașii lupi turcii și cu cei de o fire cu dinșii tătării, niciodată piciorul din hotarele sale afară nu și-au scos, ce înfișii și nezmulși au rămas... Deși groazei lumii, împărăției turcului, bani a da obligate sînt, însă besearicile, leagea, giudeațile, obiceiurile nesmentite și nebetijite și le-au păzit”. Despre așa-numita „închinare” a Moldovei vezi mai jos cap. XIV, notele 3–4.

⁶ Rareș nu făcea parte din neamul lui Dragoș, ai cărui urmași s-au retras în Transilvania după venirea lui Bogdan în Moldova.

¹⁶ Vezi mai jos cap. III.

¹⁷ Acest pasaj, foarte cunoscut istoriografiei românești, în care sînt lăudate meritele lui Ștefan cel Mare, se găsește într-adevăr la cronicarul polon Długosz (*Historiae Polonicae*, II, Lipsiae 1712, col. 528). Vezi și N. Orghidan, *Ce spun cronicarii străini despre Ștefan cel Mare*, București, 1915.

¹⁸ Pasajul din Orichovius este reprodus și la finele cap. II din partea I (vezi p. 61 și nota 20).

¹⁹ Domnii străini de care vorbește D. C. au urmat la tronul Moldovei mai ales după domnia sa,

²⁰ Pentru îngrădirea atribuțiilor de politică externă ale domniei în timpul dominației turcești vezi *Istoria României*, II, p. 793–797 și III, p. 24–29.

²¹ În sensul de dregătorii (vezi mai jos cap. VI, nota 2).

²² Cf. M. Costin (p. 387), care afirmă că postelnicul avea dreptul să judece și pe turci, și N. Iorga, *Le caractères communs des institutions du Sud-est de l'Europe*, Paris, 1929, p. 13, unde se afirmă: „puterea domnului se întinde nu numai peste boierii și cetățenii Moldovei, dar și peste negustorii turci și peste alți oameni de orice condiție cîtă vreme se află pe teritoriul lui”. Pentru Țara Românească vezi A. M. del Chiaro (p. 67), care spune: „procesele lor (turcilor -- N.S.) civile și criminale sînt supuse judecării divanului. În cele religioase sînt judecați de beșli-aga și cadiu”. Vezi mai nou P. Strihan, *Divan-effendi în Țara Românească și Moldova în sec. XVII–XIX* („Studii”, 1968, nr. 5, p. 881–896).

²³ Afirmatie parțial exagerată, menită și ea să sprijine teoria atotputerniciei domnești. De regulă, dregătorii erau aleși dintre boieri; foarte puțini oameni de condiție mai modestă au reușit să parvină la dregătorii, și aceasta îndeosebi în epoca dinainte de D. C. Vezi și mai jos cap. XVI și Stoicescu, *Dicționar*, passim. Acest lucru îl recunoaște, dealtfel, și D.C., în capitolul despre dregători, unde spune că, deși domnul poate încredința dregătoriile cu dorește, nu pot ajunge la aceste demnități decât cei care sînt de origine nobilă.

²⁴ În privința demiterii sau mazilirii dregătorilor, însă, D.C. are dreptate: domnul îi putea scoate din slujbă fără a explica sau motiva de ce o face. Se cunosc foarte puține cazuri (în afară

de cele de hiclenie) cînd domnul arată de ce a schimbat din funcție un dregător (Stoicescu, *Sfatul*, p. 94–95).

²⁵ Vezi și *Cronici*, II, p. 49, unde, sub anul 1703, se arată că domnul „a mazilit” (ca pe un dregător!) „pre Sava mitropolitul, dîndu-i vină că n-au vrut să meargă la marginea țării munteneste la Foçșani, să chieме boierii pribegi în credință pe cuvîntul domniei”, după care domnul „au pus mitropolit pe Misail episcopul de Roman”. Cf. și răspunsul la o anchetă din 1712, unde se spune că mitropolitul și episcopii „sont établis et déposés par la seule volonté du Prince de Moldavie, sans que le Grand Seigneur (sultanul – N.S.) en prenne aucune connaissance” (Hurmuzaki, Supl. I/1, p. 420). În sec. XVI alungarea din scaunul episcopal „fără sobor și fără pravilă” era considerată o nedreptate (*Cronicile slavo-române*, p. 120).

Despre organizarea bisericii vezi mai jos cap. II din partea a III-a.

²⁶ Cf. în acest sens un arz al boierilor moldoveni din 1786, unde se spune: „după vechiul și nestrămutatul obicei al pămîntului acestuia, toți cu un glas am rugat pe domnul nostru ca să aleagă și să așeze mitropolit al nostru pe episcopul Romanului”. Mai departe se arată că era obiceiul „să se aleagă de domnul țării și să se așeze mitropolit acela pe care pămîntul l-ar voi și l-ar cere”. După alegere, domnul anunța pe patriarhul de Constantinopol „după lege și după vechiul obicei”. Se preciza că niciodată „nu s-au întîmplat ca să se aștepte voia de la patriarhul ca să poată domnul și pămîntul a alege și a așeza mitropolit, ce după ce se făcea (alegerea – N.S.) și se așeza (în scaun) se da de știre patriarhului” (C. Erbiceanu, *Mitropolia Moldovei*, p. 39–40). Situația era asemănătoare și în Țara Românească (N. Iorga, *Studii și doc.*, III, p. 54–55 și A. M. del Chiaro, p. 52). Vezi și *Cronici*, III, p. 68.

²⁷ Cf. ancheta citată din 1712, unde se afirmă „lorsque le Prince les établit, il leur donne lui-même la crosse, et l'évêque lui baise la main” (Hurmuzaki, Supl. I/1, p. 420). Vezi și Gheorgachi, p. 302.

²⁸ Despre împrejurările în care papii și-au însușit dreptul de a numi episcopi și conflictele cu împărații germani și regii Franței vezi: Augustin Fliche, *La querelle des Investitures*, Paris, 1946; Marcel Pacaut, *La théocratie*, Paris, 1957 și idem, *Louis VII et les élections épiscopales dans le royaume de France*, Paris, 1957.

²⁹ Este vorba foarte probabil aici despre tratatul încheiat cu Petru cel Mare la 1711 în care era vorba – cum am arătat în nota 9 – și de prerogativele domnești. Cf. și Panaitescu, p. 162.

³⁰ Poarta avea interesul ca în țările supuse ei să fie liniște pentru a le putea exploata. În calitate de reprezentant al sultanului în Moldova, domnul trebuia să dea socoteală acestuia de modul cum guverna țara ce-i fusese încredințată.

³¹ Este vorba de sistemul așa-numit al „pirii” la Poartă, arma cea mai des folosită de boieri în epoca de dinainte și de după D. C. și de care puțini domni au scăpat. *Cronicile* vorbesc pe larg de piriile îndreptate împotriva lui Antonie Ruset, Dumitrașco Cantacuzino, Gheorghe Duca, Constantin Duca, Nicolae Mavrocordat, Mihai Racoviță etc., motivele pirii fiind de regulă: „jacurile ce au fost jăcuit fără de ispravă din țară, luînd pinea și bucatele oamenilor și dobitoacele toate” sau „c-au stricat țara și i-au jăcuit (pe locuitori) cu feluri de feluri de obicei” (*Cronici*, II, p. 36, Neculce, p. 169, *Cronica Ghiculeștilor*, p. 17–19, 129, 237 și *Istoria României*, III, p. 26).

³² Locuitorul marelui vizir. După părerea lui M. Costin (p. 103–104), slujba acestuia era „cum este postelnicia cea mare la noi în țară”. Vezi și *Istoria Imperiului otoman*, p. 449.

³³ Ministru de finanțe, cel care păstra registrele vistieriei (*tefter* = registru, condică)

³⁴ Cum a făcut, de pildă, C. Brîncoveanu, domnul Țării Românești.

³⁶⁵ Afirmația nu corespunde realității; se cunosc numeroase cazuri în care domnii anulau hotărârile proprii sau pe cele ale predecesorilor lor pe care le considerau nedrepte. „În materie de drept civil, fiecare parte putea reincepe procesul, apelînd la aceeași instanță”. După moartea unui domn „se recurge în mod legiuit la urmașul său, care poate da o altă soluție procesului, cu aceeași îndreptățire” (*Istoria României*, II, p. 332).

³⁶⁶ În cazul proprietății condiționate de slujbă, domnul o putea retrage beneficiarului sau urmașilor acestuia, cînd considera că s-au „hrănit” destul cu ea (Stoicescu, *Curtini*, p. 251–253).

CAPUT II
DE ELECTIONE PRINCIPUM MOLDAVIAE

Exposita potestate Dominorum Moldaviae, ordo postulat ut de electione Principum antiqua et hodierna dispiciamus accuratius. Huius rationes ab ipso primordio gentis deducere maiorum incuria prohibuit, quibus patrare egregia facinora magis cordi fuit, quam scribere: at si coniecturis aliquis relinquendus sit locus, forte haud absurde asserere poterimus, antiquum Moldaviae principatum haereditarium extitisse. Neque electioni prius locum fuisse, quam cum tota stirps principalis esse desiisset. Isti sententiae, praeter communem cunctarum, quae eo tempore in Europa conspicuae fuerant, gentium consuetudinem, argumentum haud vile accedit, ipsa primorum principum series, e qua abunde animadverti potest, vix aliquando Moldaviae fasces alii fuisse delatas, dum superesset e pristino principali fruticeto surculus. Id, quo cognoscatur eo melius, integram Moldaviae Dominorum recensionem ad nostra usque tempora deductam inserere haud abs re erit. Primus itaque, qui post Batiae irruptionem Moldaviam pristino reddidit splendori

1. *Dragoss*, licet eius genealogiam nostri annales non deducant, e regia tamen veterum Moldaviae stirpe, patre *Bogdano*, *Ioannis* filio, a quo principes omnes semper *Ioannes* suis in titulis scribi solent, ortum fuisse, constans apud nos est traditio; cui tanto magis habenda videtur fides, quod vix credi possit, plebeium, vel tanto cum comitatu ad venatum, qui detegendae Moldaviae occasionem dedit, exire, aut reliquos populares suos, ut sequerentur, persuadere potuisse; successit ei filius

2. *Sas*, huic

3. *Lasco*, *Sasi* filius; hunc excepit

4. *Bogdan I*, cognomento *Mussat*, filius *Laski*.

5. *Petrus I*, filius *Bogdani Mussati*, quem, cum sine liberis obiisset, secutus est patruelis

6. *Romanus I*, *Laski* filius, *Mussati* frater. Hoc extincto, vel ob *Alexandri* eius filii impubertatem, vel per seditionem eligitur

7. *Stephanus I*, quem excepit filius

8. *Petrus II*, huic succedit

9. *Stephanus II*, frater *Petri* et filius *Stephani I*, qui a

10. *Iuga* per vim principatu expellitur. Neque tamen huic diuturna tyrannus fuit. Nam antequam annum explevisset, ab

11. *Alexandro primo*, cognomine *Bono*, *Romani I* filio, ea, quam iniuste occupaverat, sede deiicitur, in eoque antiqua *Dragossi*adum stirps pristino suo iuri redditur. Is ille fuit, qui primus exteris parum adhuc cognitum *Moldavorum* nomen noscendum dedit, misso ad concilium Florentinum *Moldaviae* *Metropolita*

CAPITOLUL AL II-LEA DESPRE ALEGEREA DOMNILOR MOLDOVEI

După ce am arătat puterea domnilor Moldovei, ordinea lucrurilor ne cere să facem o cercetare mai amănunțită despre alegerea domnitorilor în trecut și astăzi. Nepăsarea strămoșilor noștri, care țineau mai mult să facă fapte strălucite decât să le scrie, ne-a împiedicat să stabilim rînd pe rînd chiar de la începutul neamului nostru chipurile în care aceasta se făcea; dacă însă mi se pot îngădui unele presupuneri, voi putea să susțin nu fără temei că vechea domnie a Moldovei a fost ereditară¹ și că alegerea nu și-a avut rostul înainte de a se fi stins toți urmașii de viță domnească. Acestei păreri, pe lingă obiceiul în uz la toate neamurile mai de văză din acel timp ale Europei, i se adaugă ca un argument nu lipsit de importanță chiar șirul primilor domni, din care se poate observa prea bine că, atîta vreme cît trăia vreun vlăstar din neamul domnesc de mai înainte, cu greu domnia Moldovei era dată uneori altcuiva. Și ca aceasta să se vadă mai bine, mi se pare că nu este fără rost să dau aici lista întregă a domnilor Moldovei, așa cum s-au urmat ei pînă în zilele noastre.

Așadar primul care, după năvălirea lui Batie (Batu-han), a adus din nou Moldova la vechea ei strălucire a fost

*Dragoș*². Cu toate că analele noastre nu-i dau genealogia, totuși tradiția spune tot timpul că se trăgea din neamul domnesc al vechilor cîrmuitori ai Moldovei, avînd ca tată pe Bogdan, fiul lui Ioan, cel de la care toți domnitorii își pun mereu în titlurile lor și cuvîntul Ioan³. Această tradiție pare că este cu alit mai vrednică de crezut cu cît greu ne-am putea închipui că un om de rînd ar fi putut fie să iasă cu o ceată atît de numeroasă la vînătoarea care i-a dat prilejul de a descoperi Moldova, fie să convingă pe oamenii săi să-l urmeze: lui (*Dragoș*) i-a urmat

2. *Sas*⁴, acestuia

3. *Lațco*, fiul lui *Sas*; după acesta a urmat

4. *Bogdan I*, zis *Mușat*, fiul lui *Lațco*⁵.

5. *Petru I*, fiul lui *Bogdan Mușat*⁶, după care, fiindcă a murit fără copii, a urmat unchiul lui după tată

6. *Roman I*, fiul lui *Lațco*, fratele lui *Mușat*⁷. După moartea acestuia, fie pentru că *Alexandru*, fiul lui, era nevîrstnic, fie din pricina unei răzvrătiri este ales

7. *Ștefan I*⁸, după care vine fiul lui

8. *Petru al II-lea*⁹ iar acestuia îi urmează

9. *Ștefan al II-lea*, fratele lui *Petru* și fiul lui *Ștefan I*, care este alungat din domnie cu forța de

10. *Iuga*¹⁰. Totuși nici domnia acestuia n-a fost lungă, căci înainte de a fi împlinit anul este alungat din scaunul pe care-l ocupase pe nedrept de către¹¹

11. *Alexandru I* numit și cel Bun¹², fiul lui *Roman I*, și printr-însul vechiul neam al *Drăgoșeștilor* este repus în dreptul lui de mai înainte. El este acela care cel dintîi a făcut să fie știut de străini numele moldovenilor, pînă atunci prea

et Legatis, defensaque firmiter orthodoxia, meruit, ut a Iohanne Palaeologo Constantinopoleos Imperatore non solum Despotae nomine, sed et regio diademate ornaretur. Isti successit filius

12. *Elias I*, huic frater

13. *Stephanus III*, filius *Alexandri I*.

Hic primus, in praeiudicium filii principis, defuncto fratri successit, quod successu temporis inter Moldavos saepius contigisse observamus: cuius rei causam haud aliam esse putamus, quam quod *Alexander I*, posteaquam *Stephani I* electione a solio exclusus esset, non nisi suffragiis procerum ad pristinam sedem pervenerit, atque ex eo tempore maiorem in constituendo suo principe libertatem Moldaviae Ordines nacti fuerint, quam antea habuerant, ita tamen restrictam, ut non nisi ex stemate principali, si quis esset, sibi eligere possent Dominum, pari ratione, ut olim in Poloniae regum electione, et hodiernum in Sultanorum Turcicorum Crimensiumque Chanorum creatione fieri observamus. Post hunc rediit diadema ad

14. *Romanum II*, *Eliae I* filium, vicissim tamen eo extincto

15. *Petro III*, filio *Stephani III* dignitas principalis delata est, qui successorem habuit filium

16. *Stephanum IV*; hunc secutus est

17. *Alexander II*, filius *Eliae I* et frater *Romani II*; eo defuncto solium tenuit

18. *Bogdanus I*, eius filius; istum excepit frater

19. *Petrus IV*, dictus *Aaron*, *Alexandri II* filius, quo mortuo ad principatum vectus est

29. *Stephanus V*, cognomine *Magnus*, filius *Bogdani II*, princeps omni laude maior, suaeque patriae contra omnium undequaque inimicorum iniurias defensor strenuissimus: ei successit

21. *Bogdanus III*, ab oculorum vitio *Orb* vel *Lusci* cognomen adeptus, qui Moldaviam feudi nomine Turcis subiecit, et primus eius, qua nunc Moldavia premitur, calamitatis, occasionem dedit. Mortuus principatum tradidit filio

22. *Stephano VI*, *Iuniori* dicto, qui cum sine haeredibus obiisset, successorem habuit

23. *Petrum V*, *Raress* vel *Maze* vulgo cognominatum, *Stephani V* filium, sed ex illegitimo concubitu natum, e cuius electione perspicue patet quam religiose Moldaviae proceres olim haereditariam principum suorum successionem observaverint. Latebat nimirum omnes, quae huic Petro nascendi fortuna contigisset, aut quod puderet parentem procreati ex iniusto concubitu filii, aut quod dissensionibus post se inde orituris nollet dare occasionem, ipseque Petrus, suae nobilitatis inscius, ad tantam paupertatem erat redactus, ut vitam abiectissimo opificii genere, piscium mercatura (quae apud Moldavos *mazerie* vocatur, ipsique postea nomen *Maze* indidit) tolerare deberet. Cum autem *Stephani VI* fato nobilissima illa Dragosiadum stirps extincta crederetur, cunctique barones ad electionem novi principis convenissent, apparuit huius *Petri* mater, et diploma *Stephani Magni* ostendit, quo ipsam a tributo liberam pronunciaverat, eiusque filium *Petrum* suam esse sobolem fassus fuerat: eaque re cunctos permovit, ut, seposita alia consultatione, *Petrum* hunc, ceu sui Domini filium, principem crearent, et a piscatura ad thronum vocarent. At vero idem aliquot post annis a *Suleimanno I* Turcarum imperatore, quod combustae Ciliae reus ageretur, dignitate privatus, eique successor datus fuit

puțin cunoscut, trimițând la conciliul din Florența¹³ pe mitropolitul Moldovei și alți delegați și, apărind cu tărie ortodoxia, a făcut să fie dăruit de Ioan Paleologul, împăratul Constantinopolului, nu numai cu titlul de despot, dar și cu coroană regală¹⁴. Acestuia i-a urmat fiul lui

12. *Ilie I*¹⁵, acestuia fratele său

13. *Ștefan al III-lea*, fiul lui Alexandru I. El este cel dintii care, prejudiciind dreptul fiului domnitorului, a urmat la tron la moartea fratelui său¹⁶, ceea ce în decursul vremii observăm că s-a întâmplat de mai multe ori la moldoveni; pricina acestui fapt nu cred că este alta decât că Alexandru I, după ce a fost îndepărtat de la tron prin alegerea lui Ștefan I, nu a putut ajunge la vechiul scaun decât prin alegerea boierilor și de atunci boierii moldoveni au cîștigat o mai mare libertate în alegerea domnului decât avuseseră mai înainte, dar îngrădită totuși de condiția să nu-și poată alege domn decât de viță domnească, dacă cumva exista vreunul, la fel cum vedem că se făcea odinioară la alegerea regilor Poloniei și cum se face astăzi la alegerea sultanilor turcești și a hanilor din Crimeia. După acesta coroana a revenit lui

14. *Roman al II-lea*¹⁷, fiul lui Ilie I, dar acesta la rîndul lui murind, domnia a fost dată lui

15. *Petru al III-lea*¹⁸, care a avut ca urmaș pe feciorul lui

16. *Ștefan al IV-lea*¹⁹, după care a urmat

17. *Alexandru al II-lea*²⁰, fiul lui Ilie I și fratele lui Roman al II-lea; acesta murind domnia a avut-o fiul lui,

18. *Bogdan I*²¹, după care a urmat fratele lui

19. *Petru al IV-lea*, zis *Aaron*, fiul lui Alexandru al II-lea²², după moartea căruia a fost ridicat la domnie

20. *Ștefan al V-lea*, numit cel Mare²³, fiul lui Bogdan al II-lea, domn mai presus de orice laudă și apărătorul cel mai vajnic al țării sale împotriva tuturor încălcărilor vrăjmașilor din orice parte ar fi venit; lui i-a urmat

21. *Bogdan al III-lea*, care a căpătat, după un defect la ochi, numele de cel Orb, sau Chiorul²⁴ și care a închinat Moldova turcilor²⁵, fiind cel dintii care a prilejuit această nenorocire ce apasă acum asupra Moldovei. Murind, a lăsat domnia fiului lui,

22. *Ștefan al VI-lea*, zis cel Tânăr²⁶ care, fiindcă a murit fără moștenitori, a avut urmaș pe

23. *Petru al V-lea*, numit de obicei Rareș²⁷ sau Majă, fiu al lui Ștefan al V-lea, dar dintr-o însoțire nelegitimă, din a cărei alegere se vede limpede cu câtă stîntenie respectau boierii altădată succesiunea la tron a moștenitorilor domnitorilor lor. Într-adevăr, nimeni nu știa ce era cu nașterea acestui Petru, fie că părintele său se rușina că avea un copil dintr-o însoțire vinovată, fie că nu vroia să dea prilej la dezbinări care s-ar fi iscat dintr-asta după moartea lui, iar Petru însuși neștiutor de originea sa nobilă, ajunsese într-alta sărăcie, încît era nevoit să-și țină zilele cu o îndeletnicire cu totul de rînd, negoțul cu pește (care la moldoveni se numește *măjărie* și i-a și dat mai tirziu acestuia numele de Majă)²⁸. Dar în vreme ce toată lumea era încredințată că prin moartea lui Ștefan al VI-lea vestitul neam al Drăgoșeștilor se stinsese și după ce boierii se adunaseră spre a alege un nou domn, apărui mama acestui Petru și le arătă un hrisov (sau uric) al lui Ștefan cel Mare, prin care pe ea o declarase scutită de dări și pe fiul ei îl recunoscuse drept copilul lui; prin aceasta i-a minunat așa de tare încît, fără vreo altă consfătuire, au ales domn pe acest Petru, ca fiind fiul domnitorului lor și l-au chemat de la negoțul cu pește la tron²⁹. Dar după cîțiva ani el a fost scos din domnie de către Suleiman I, împăratul turcilor, fiind acuzat că dăduse foc Chiliei³⁰ și în locul lui a fost pus

24. *Stephanus VII*, qui se *Alexandri II* pronepotem iactabat, eoque nomine suum in Moldaviam ius et Suleimanno et baronibus commendaverat. Is cum non diu tenuisset principatum, a coniuratis baronibus occiditur, et *Petrus V Raress* in Principatum revocatur. Moriens ille fasces reliquit filio

25. *Eliae II*, cui improbi successit frater

26. *Stephanus VIII*, eiusdem *Petri V* filius, qui pari fato sine liberis in principatu obiit, atque adeo et genuinae et nothae Dragossiadum stirpi finem imposuit.. Haec ruina omnium fere, quae temporis successu Moldaviam invaserunt, calamitatum origo atque potior causa fuit. Cum enim nemo esset, qui dignitate generis sui reliquos antecederet, adeoque in officio continere posset turbarum autores, in diversa scindi provincia, factionibusque tota repleti coepit. Conniverunt Turcae facile intestinis hisce dissidiis, quod praeviderent facilius postea pro ipsorum lubitu rectum iri exhaustos viribus quam integros et concordēs. Itaque paucos intra menses eliguntur plures, detruduntur totidem, tandem sapientiorum consensu principatus insignibus ornatur

27. *Petrus*, defuncti principis *Stephani Stolnikus* sive dapifer, et in consecratione *Alexander III* cognomento *Lapussnensis* dicitur. Hunc contra ab adversa parte in solium principale intruditur

28. *Despota*, nostris historicis *Haereticus* vulgo dictus, homo astutus et πολύ-γλωττος, Turcarumque auxilio *Alexandrum* principatum pellit; hic cum multorum aversos a se animos sciret, atque veneno aliquoties fuisset petitus, obiisse se simulat, sibi quae simile simulachrum monumento inferri iubet, ipse vero clam in Poloniam aufugit, penitus nimirum suorum consilia exploraturus. Post eius discessum, Moldavi

Alexandrum III Iapussnensem postliminio in solium revocant at hoc gaudium ipsi non fuit diuturnum. Etenim

Despot e Polonia reversus, confirmatis Polonorum accessione sibi faventium copiis, illum facile pellit, et sedem deserere cogit. Eo tandem extincto, tyrannice sceptrā arripit

29. *Stephanus IX Tomsse*, qui ipsius ante Hetmannus sive militiae dux fuerat. At Moldavi mox pertaesi iniustae dominationis, pristinum legitimumque suum Principem

Alexandrum tertium tertio e Polonia, ubi delitescebat, revocant, qui Stephanum conserto proelio vincit, capit, et capite plectit. Post tot fortunae vicissitudines, faventiore tandem aura aliquandiu usus, in ipso solio extinguitur, relicto bonorum et principatus haerede filio

30. *Bogdano IV*. Is cum sine liberis obiisset, per baronum suffragia principatum obtinuit

31. *Iohannes*, cognomento *Armenus*, ita dictus, quod in ieiunio SS. Apostolorum, Armenorum more carnes comederet, homo graece et latine doctissimus, celeberrimi Graecorum Grammatici, *Ioannis Lascaris*, quondam condiscipulus, cuius ad illum epistolae et hodie in *Crusii Turco-Graecia* extant. Hic cum detrectaret dominationem, et libertatem affectaret, fraude ab iis captus et per camelos in duas partes discerptus est. Successorem ei Turcae dixerunt

24. *Ștefan al VII-lea*³¹, care se dădea drept strănepot al lui Alexandru al III-lea, și cu acest titlu își susținuse dreptul său asupra Moldovei și față de Suleiman și față de boieri. Acesta, ținând scurtă vreme domnia, este ucis de boierii care uineltiseră împotriva lui și Petru Rareș este din nou chemat la domnie³². Murind, acesta a lăsat conducerea fiului său

25. *Ilie al II-lea*³³, căruia, neavînd copii, i-a urmat fratele lui

26. *Ștefan al VIII-lea*³⁴, tot un fiu al lui Petru al V-lea, care printr-o soartă asemănătoare a murit ca domn fără copii și astfel a pus capăt viței, și celei curate și celei corcite, a neamului Drăgoșestiloși. Stingerea acestui neam a fost originea și cauza principală a mai tuturor nenorocirilor care în decursul timpului s-au abătut asupra Moldovei. Căci nemaifiind nimeni care să-i întrecă pe ceilalți prin noblețea neamului său și să poată astfel să-i țină sub ascultare pe cei care ar umbla după tulburări, țara a început să fie dezbinată și să se umple toată de partide. Turcii au închis ușor ochii asupra acestor neînțelegeri lăuntrice, fiindcă prevedeau că după aceea moldovenii mai lesne vor putea fi conduși după bunul lor plac dacă ar fi sleiți de puteri decît tari și uniți. Astfel numai în răstimp de cîteva luni, au fost aleși mai mulți domni, au fost scoși tot ațiția, și în sfîrșit, prin înțelegerea dintre cei mai înțelepți, este împodobit cu însemnele domniei

27. *Petru stolnicul*³⁵ sau grijitorul mesei domnești al răposatului domn Ștefan, care la înscăunare ia numele de Alexandru al III-lea, zis *Lăpușneanu*. Împotriva acestuia este împins la tron de partida adversă

28. *Despot*, numit obișnuit de istoricii noștri *Ereticul*, om viclean și știutor de multe limbi, și cu ajutorul turcilor izgonește din domnie pe Alexandru³⁶. Știind că mulți îl dușmănesc în sufletele lor și că de cîteva ori căutaseră să-l otrăvească, el se preface că a murit și poruncește să fie dus la groapă un chip de om asemănător lui, iar el fuge într-ascuns în Polonia cu gîndul, firește, de a pătrunde mai adînc planurile alor săi. După plecarea lui, moldovenii cheamă din nou să vină pe tron pe Alexandru Lăpușneanu, dar acestuia bucuria nu i-a fost lungă. Căci Despot, întorcîndu-se din Polonia cu oaste întărită prin adaosul de polonezi care-l susțineau, îl gonește ușor și-l silește să părăsească tronul. În sfîrșit, la moartea lui, ia sceptrul cu sila

29. *Ștefan al IX-lea Tomșa*³⁷ care fusese mai înainte hatman, adică comandantul oastei. Dar moldovenii scirbindu-se în curînd de nedreapta lui cîrmuire cheamă din nou, pentru a treia oară, din Polonia unde stătea ascuns, pe Alexandru³⁸ domnitorul legiuit de mai înainte, care dînd o luptă învinge pe Ștefan, îl prinde și-i taie capul³⁹. După atîtea schimbări ale soartei, bucurîndu-se în sfîrșit de vremuri mai bune, acesta moare în scaun, lăsînd ca moștenitor al averii și al tronului pe

30. *Bogdan al IV-lea*, fiul lui⁴⁰. Fiindcă acesta a murit fără copii, prin alegerea boierilor a căpătat domnia

31. *Ioan zis Armeanul*⁴¹, numit așa pentru că după obiceiul armenilor mîncă carne în postul sfinților apostoli, om foarte știutor de grecește și latinește, fost coleg cu vestitul învățat al grecilor Ioan Lascaris, ale cărui scrisori trimise lui se găsesc și astăzi în cartea *Turco-Graecia* a lui Crusius⁴². Pentru că nu putea suferi tirania și dorea libertatea, a fost prins de turci prin vicleșug și a fost rupt în două de cămile. Ca urmaș al lui turcii au pus pe

32. *Petrum VI*, cognomento *Claudum*. *Mircze* Valachiae principis filium. At cum graviter ferrent alienigenae dominationem, Moldaviae proceres non multo post eius depositionem a Turcis impetrarunt, eique in principatu subrogarunt

33. *Ianculum*, genere *Saxonem*. qui nescio qua arte pluribus persuaserat, se ex stirpe *Dragossiadam* genus ducere. Is cum stupris et crudelitate cunctis se exosum reddidisset, per coniuratos barones occiditur.

In huius locum a Turcis secundo principatui redditur

Petrus VI Claudus, qui cum se continuis agitari videret turbis, quietis quam fastigii amantior, ipse se principatu abdicavit, et ad privatam vitam in Transylvaniam secessit. Desertam ab eo sedem procerum electione occupavit

34. *Aron*, homo crudelis et saevus. Is cum ob tyrannidem a Moldavis expulsus fuisset, tradita Turcis *Bendera*, ab iisdem ut restitueretur obtinuit. Eo extincto

35. *Stephanus X*, *Rezvan* dictus, aliquandiu Moldaviae fasces tenuit. Post hunc a baronibus princeps dictus est

36. *Ieremias Movila*: eoque mortuo frater

37. *Simeon Movila*, post cuius obitum tres simul ex eadem stirpe principes Moldavia habuit

38. *Michaelem I*, filium *Simeonis Movilae*,

39. *Constantinum I* et

40. *Bogdanum V*, fratres, *Ieremiae Movilae* filios: qui omnes, cum res novas moliri, Polonisque suam tradere vellent provinciam, a proceribus, quibus parum praesidii in Polonorum viribus videbantur, fuere expulsi. Hac fidelitate facile impetrarunt a Turcis, ut electum a se illorum in locum

41. *Stephanum XI Tomszevicz*, qui e *Stephani IX* stirpe genus ducere credebatur, confirmarent, et principatus ornarent insignibus. Successit huic

42. *Gaspar*, gente Italus, ante *Othmannicae* aulae interpret, et a Turcis per vim in Moldaviam introductus, eique, propter molimina, quibus Romana sacra in Moldaviam introducere conabatur, ab ordinibus provinciae expulso, successor a Turcis datus est

43. *Radul*, ante Valachiae princeps, cognomento *Procerus*, quo extincto,

44. *Miron Barnovski*, natione Polonus, sed qui diutinis servitiis in nobilium Moldaviae ordinem adoptari meruerat, suffragiis procerum fasces obtinuit. Atque huius temporibus principis electio, quae hucusque ordinum provinciae fuerat, his ipsis consentientibus in Turcas penitus fuit translata. Moto enim Polonos inter et *Othmannicam* aulam bello, cum *Miron* in hostium castra transiisset, eoque toti Moldaviae horrendam Tartarorum irruptionem conciliasset, proceres, quominus in posterum eadem paterentur, ultro omne ius constituendi principis Turcis concesserunt, dummodo is et ex principali stirpe et orthodoxis sacris addictus esset. Hanc iuxta legem, Turcae, decapitato, ut alias pluribus dicemus, *Barnowskio*,

45. *Alexandrum IV*, *Ilias* dictum, qui e stirpe *Stephani V* esse credebatur, principis nomine in Moldaviam misere, eoque extincto

46. *Moysam*, filium *Simeonis Movilae*, rectorem Moldavorum designarunt, et praeter consuetudinem, tribus caudis equinis honorarunt. At post huius obitum, ruptis omnibus et pactorum et legum repagulis, raro principum filiis, rarius indigenis, frequentius exteris illam dignitatem contulerunt. Hoc modo, contra voluntatem Ordinum provinciae, opum vi a Turcis principatum impetravit

32. *Petru al VI-lea, zis Șchiopul*⁴³, fiul lui Mircea, domnul Munteniei. Dar fiindcă boierii Moldovei sufereau greu domnia unui străin, nu mult după aceea au obținut de la turci înlăturarea lui⁴⁴, aducând în loc la domnie pe

33. *Iancul*, sas de neamul lui⁴⁵, care nu știu prin ce mijloc convinsese pe mulți că se trage din neamul Drăgoșeștilor. Acesta, pentru că se făcuse urit de toți din pricina desfriurilor și a cruzimii, este ucis de boierii înțeleși pe ascuns între ei⁴⁶. În locul lui este adus din nou într-a doua domnie

*Petru al VI-lea Șchiopul*⁴⁷ care, văzându-se hărțuit de neconținute tulburări și fiind mai iubitor de liniște decât de mărire, a renunțat singur la domnie și s-a retras în viața particulară, ducându-se în Transilvania⁴⁸. Scaunul părăsit de el a fost ocupat prin alegerea boierilor de către

34. *Aron*⁴⁹, om crud și sălbatic. Acesta, după ce a fost alungat de moldoveni din cauza tiraniei lui, dând turcilor *Benderul*⁵⁰, a obținut la rîndul lui de la turci să fie din nou pus în scaun. După moartea lui

35. *Ștefan al X-lea, zis Răzvan*⁵¹, a avut cîțva timp domnia Moldovei. După el a fost făcut domn de către boieri

36. *Ieremia Movilă*⁵², iar acesta murind, fratele lui

37. *Simion Movilă*⁵³, după moartea căruia Moldova a avut trei domni deodată din același neam: pe

38. *Mihai I*⁵⁴, fiul lui Simion Movilă, pe

39. *Constantin I*⁵⁵ și pe

40. *Bogdan al V-lea*, frați, fiii lui Ieremia Movilă; aceștia toți, fiindcă vroiau să pună la cale schimbări însemnate și să predea țara polonilor, au fost izgoniți de către boierii care socoteau că prea puțin sprijin pot găsi în forțele polonilor. Prin acest act de credință ei au obținut lesne de la turci să întărească în locul aceluia pe alesul lor

41. *Ștefan al XI-lea Tomșevici*⁵⁶ și să-i dea însemnele domniei. Acestuia i-a urmat

42. *Gașpar*, italian de neam⁵⁷, fost mai înainte dragoman al Porții otomane și pus cu forța în Moldova; acestuia, alungat de dregătorii țării pentru eforturile prin care se străduia să introducă în Moldova cultul catolic⁵⁸, turcii i-au dat ca urmaș pe

43. *Radul zis Lungul*⁵⁹, care fusese mai înainte domn al Valahiei, după moartea căruia a căpătat domnia prin alegerea boierilor

44. *Miron Barnovschi*, polon de neamul lui⁶⁰, dar care, ca răsplată a slujbelor sale îndelungate, fusese primit în rîndul boierimii moldovene. În vremile acestuia dară, alegerea domnului, care pînă atunci fusese un drept al boierilor țării⁶¹, a trecut întru totul, și chiar cu voia lor, asupra turcilor. Căci pornindu-se război între poloni și Poarta otomană, după ce Miron a trecut în tabăra dușmanilor⁶² și prin aceasta a atras o groaznică năvălire a tătarilor asupra Moldovei⁶³, boierii, ca să nu mai sufere una ca aceasta în viitor, au dat de la sine turcilor dreptul deplin de a pune domn, atît numai ca acesta să fie de neam domnesc și de religie ortodoxă⁶⁴. Potrivit cu această condiție, după ce Barnovschi a fost decapitat⁶⁵, după cum vom spune mai pe larg în altă parte, turcii au trimis ca domn în Moldova pe

45. *Alexandru al IV-lea, zis Iliăș*⁶⁶, care se credea că este din neamul lui Ștefan al V-lea, și după moartea acestuia au numit cîrmuitor al moldovenilor pe

46. *Moise*, fiul lui Simion Movilă⁶⁷, cinstindu-l, în afara obiceiului lor, cu trei cozi de cal (tuiuri)⁶⁸. Dar după moartea lui, călcînd toate opreliștile învoielilor și legilor, rareori ei au dat acel rang fiilor de domni, și mai rar băștinașilor, ci de cele mai multe ori străinilor⁶⁹. În acest chip, împotriva voinței boierilor țării, dînd turcilor mulțime de bani, a căpătat domnia

47. *Basilus*, ex Epiro oriundus, qui cum antea *Lupus* vocaretur, in consecratione ita appellari voluit. Tulerunt huius iugum incolae sat patienter per plures annos, tandem vero eo expulso, in ipsius locum substituerunt

48. *Stephanum XII*, cognomento *Burduze*, i.e. Obesus, eiusque electionis confirmationem ab othmannica aula impetrarunt. Hic cum ad Polonas partes transiisset,

49. *Georgius Giga*, Albanus, cum *Stephani* Kapukiehaia sive in aula othmannicae residens esset, a Turcis princeps Moldaviae datur. Eo vero inde ad Valachiae principatum translato,

50. *Stephano XIII*, *Basilii Albani* filio, per Turcas fasces Moldaviae demandantur, post cuius obitum

51. *Eustratius Dabiza* ab ordinibus provinciae princeps salutatur et a Turcis confirmatur. Hoc extincto,

52. *Elias III*, filius *Alexandri IV Iliasz* dicti, Turcarum favore principatum obtinuit: cui, per eosdem deposito, successit

53. *Duca*, Graecus, obscuro quidem genere ortus, sed qui virtute sua non solum honores in Moldavia summos, verum etiam coniugem principis Eustratii Dabizae filiam promeruerat. At cum post sextum principatus sui mensem deponeretur,

Elias III secundo a Turcis Moldaviae princeps dictus fuit: qui primus extitit, quem post depositionem Turcae iterum principatui reddiderint: id quod postea saepius ab iis factum fuisse observatum est. Etenim hunc *Eliam* non multo post excepit

Duca, secundo a Turcis in principatum immissus: eoque, propter Moldavorum querelas, in Cameneciensi expeditione deposito,

54. *Stephanus XIV Petreceico* a baronibus electus et a Turcis confirmatus est. Is cum sub Chotin in ipso proelii ardore ad Polonorum castra transiisset,

55. *Demetrasco Cantacuzenus*, qui tunc temporis e Valachia exul Constantinopoli gemmariam exercebat, oblata Sultano fontana argentea, artificiose elaborata, Moldaviae principatum obtinuit. *Demetraszco* deposito,

56. *Antonius Rossetus*, nobilis constantinopolitanus, cum Kapukiehaia Moldaviae esset, a Turcis principalibus ornatur insignibus. Hunc excepit

Duca Graecus, tertio a Turcis Moldaviae princeps datus: quo a Polonis capto,

Demetraszco Cantacuzenus secundo diademate redimitur, sed cum ob tyrannidem invisus esset baronibus, impetrarunt hi ab othmannica aula ut ipsis sibi dominum eligere liceret. Electus itaque est

57. *Constantinus II Cantemyrius*, cognomento *Senex*, eoque mortuo, filius ipsius natu minor

58. *Demetrius Cantemyr*, suffragiis procerum in solium evectus, et Iasiis a duobus Patriarchis unctus, sed cum confirmationem ab othmannica aula impetrare non posset, coactus fuit locum cedere

59. *Constantino III*, *Ducae* filio, a Turcis per vim in principatum intruso: cui secundum procerum libellos supplices deposito

60. *Antiochum Cantemyrium*, *Constantini II* filium natu maiorem fratre (cui Sultanus principatum destinaverat) ultro ipsi concedente, Turcae successorem dicunt. At hunc post quintum annum, *Constantinus Brancovanus*, ingenti pecuniae vi, qua avaritiam Vesirii deliniverat, loco movet, eique substituit generum suum

48. *Vasile*, originar din Epir⁷⁰, care, fiindcă mai înainte era numit Lupul, a vrut la ungerea lui ca domn să se cheme tot așa. Locuitorii i-au suferit mai mulți ani jugul cu desulă răbdare, dar în cele din urmă izgonindu-l, au pus în locul lui pe

48. *Ștefan al XII-lea* zis *Burduja*, adică *Grasul*⁷¹, și au căpătat întărirea alegerii lui de la Poarta otomană. Pentru că acesta a trecut de partea polonilor⁷²,

49. *Gheorghe Ghica*⁷³, albanez, fiind capuchehaie sau reprezentant la Poarta otomană al lui Ștefan, este pus de turci domn al Moldovei. Dar fiind trecut apoi la domnia Valahiei, domnia Moldovei este încredințată de turci lui

50. *Ștefan al XIII-lea*⁷⁴, fiul lui Vasile Albanezul, după moartea căruia este proclamat domn de boierii țării și întărit de turci

51. *Eustratie Dabija*⁷⁵. Acesta murind, a dobândit domnia cu sprijinul turcilor

52. *Ilie al III-lea*⁷⁶, fiul lui Alexandru al IV-lea zis *Iliaș*, căruia, după ce a fost scos tot de ei, i-a urmat

53. *Duca, Grecul*, născut, e drept, din neam de jos, dar care datorită calităților lui nu numai că dobândise cele mai înalte dregătorii în Moldova, ci chiar luase ca soție pe fata lui Eustratie Dabija. Fiind însă scos după șase luni de domnie, a fost numit de turci domn a doua oară *Ilie al III-lea*; acesta a fost cel dintâi pe care, după ce l-au scos, turcii l-au adus din nou la domnie⁷⁷, ceea ce mai târziu s-a văzut făcându-se de multe ori. Într-adevăr, nu mult după aceea a urmat, pus domn pentru a doua oară, *Duca*⁷⁸, și după ce a fost scos când cu expediția de la Camenița din pricina plîngerilor moldovenilor, a fost ales de boieri și întărit de turci

54. *Ștefan al XIV-lea Petriceicu*⁷⁹. Deoarece acesta în bătălia de la Hotin a trecut chiar în toiul luptei în tabăra polonilor, a căpătat domnia Moldovei, oferind sultanului o cișmea de argint lucrată cu măiestrie,⁸⁰

55. *Dumitrașcu Cantacuzino*⁸¹ care pe acea vreme, izgonit din Valahia, făcea la Constantinopol negoț cu pietre scumpe. După îndepărtarea lui Dumitrașcu, este împodobit cu însemnele domnești, pe când era capuchehaia Moldovei,

56. *Antonie Roset*⁸², nobil din Constantinopol. După el a urmat *Duca Grecul*, pus de turci a treia oară domn al Moldovei⁸³; acesta fiind prins de poloni, *Dumitrașcu Cantacuzino* este încoronat a doua oară⁸⁴, dar, fiind urât de boieri din cauza tiraniei lui, aceștia⁸⁵ au obținut de la Poarta otomană să li se permită a-și alege singuri domnul. Și așa a fost ales

57. *Constantin al II-lea Cantemir*⁸⁶, numit cel Bătrîn, iar acesta murind, a fost ridicat la tron prin alegerea boierilor fiul mai mic al lui,

58. *Dimitrie Cantemir*⁸⁷ și a fost uns în Iași de doi patriarhi; dar fiindcă el n-a putut să capete întărirea de la Poarta otomană, a fost silit să lase locul lui

59. *Constantin al III-lea*, fiul lui *Duca*⁸⁸, impus cu sila la domnie de turci; în locul acestuia, după ce a fost înlăturat în urma plîngerilor scrise ale boierilor, turcii au pus pe

60. *Antioh Cantemir*⁸⁹, fiul mai mare al lui Constantin al II-lea, fratele său (căruia sultanul îi rezervase domnia) dându-se de la sine la o parte. Dar după cinci ani Constantin Brîncoveanu l-a scos din scaun cu o mare sumă de bani prin care potolise lăcomia vizirului și a pus în loc pe ginerele său

Constantinum III, Ducæ filium, secundo Moldaviae principem. At et is, cum vix duos annos cum dimidio gubernacula Moldaviae tenuisset. querelis procerum deponitur. In eius locum

Antiochus Cantemyr secundo princeps a Turcis constituitur: cuius depositionem capitalis Cantemyriae stirpis inimicus Constantinus Brancovanus post aliquot annos solenni sua methodo, opum profusione, iterum a Turcis impetrat. Ei successor mittitur

61. *Michael II Racoviza, qui Helisabetham, filiam Constantini Cantemyrii, in matrimonio habuerat. Hic cum defectionis per Seraskierium Silistriae accusatus esset, paulo post a Turcis deponitur, eique sufficitur*

62. *Nicolaus Maurocordatus, tunc temporis supremus aulae interpres, in eoque munere parentis sui, celeberrimi illius Alexandri Maurocordati, successor. At rupta Russos inter et Othmannides pace, cum scriba melior quam miles esse iudicaretur, principatu privatur, eique subrogatur*

Demetrius Cantemyrius secundo: qui, relictis propter unum cunctis honoribus et commodis, cum ad Christianas partes suas traduxisset copias, successorem habuit, quem et antecessorem habuerat, Nicolaum Maurocordatum, et sua et parentis fidelitate Turcis commendatissimum. Hac cum postea Valachiae principatum promeruisset, Moldaviae principatu ornatus est

Michael II Racoviza secundo, qui et hodie conquassatam, et infestam undique Moldaviam, in officio aliquo modo tenere conatur.

Longius eidem instituto immorari coëgit, quod haud alia breviori methodo pari facilitate diversas vicissitudines et mutationes conditionis Moldavorum B. L. ob oculos poni posse viderentur. Etenim si attentius adductam a nobis principum patriae nostrae recensionem inspexerit, sine hodego animadvertet

1. a *Dragosz* instauratore Moldaviae ad *Stephanum M.* usque, dum libera esset Moldavia, semper ius successionis observatum fuisse.

2. Eum ipsum morem etiam sub Turcis usque ad interitum stirpis *Dragosziadum* illaesum sanctumque remansisse.

3. Extincto *Dragosziadum* genere, usque ad tempora *Movilarum*, liberam principis sui electionem ordinibus Moldaviae a Turcis concessam fuisse.

4. In ea tamen Moldavos id semper observasse, ut defuncti principis filiorum aut cognatorum aliquis princeps crearetur.

5. Post defectionem *Ioannis Armeni* et proditorem *Aronis*. Turcas primo confirmationem principum, post et creationem ad se traxisse, ita tamen, ut vix aliis nisi principum filiis aditus ad Moldavicum solium pateret, tandem

6. Post *Mironis Barnovskii* rebellionem, non solum in desuetudinem venisse eam legem, sed etiam principalem dignitatem pluribus alienigenis tanquam venum ab othmanna aula fuisse propositum. Sed haec omnia fusius persequemur. ubi fata patriae nostrae, ab eius instauratione ad hodierna usque tempora, historica enarratione exponere contigerit.

Constantin al III-lea, fiul lui Duca ⁹⁰, pentru a doua oară domn al Moldovei. Acesta la rîndul lui, după ce a ținut frînele Moldovei abia doi ani și jumătate, este mazilit în urma plîngerilor boierilor. În locul lui este rînduit de turci domn a doua oară

Antioh Cantemir ⁹¹; Constantin Brîncoveanu, dușmanul de moarte al neamului Cantemiresc ⁹², obține după cîțiva ani din nou de la turci scoaterea acestuia prin metoda lui obișnuită, vîrsare de bani. Este trimis ca urmaș al lui

61. *Mihail al II-lea Racoviță* ⁹³ care ținuse în căsătorie pe Elisaveta, fiica lui Constantin Cantemir. Acesta, fiind acuzat de către seraschierul Silistrei de trădare, este scos puțin după aceea de turci și în locul lui este pus

62. *Nicolae Mavrocordat* ⁹⁴ pe atunci mare dragoman al Porții și urmașul în această slujbă al părintelui său, vestitul Alexandru Mavrocordat. Dar stricîndu-se pacea între ruși și turci, pentru că era socotit mai bun scriitor decît ostaș, este luat de la domnie și în locul lui este pus

Dimitrie Cantemir ⁹⁵ a doua oară, care, părăsind toate onorurile și toate foloasele pentru un singur lucru, după ce și-a trecut oștile de partea creștinilor ⁹⁶, a avut ca urmaș pe

Nicolae Mavrocordat ⁹⁷, pe care-l avusese și predecesor, foarte bine văzut de turci atît pentru credința sa cît și a părintelui său față de ei. Ca răsplată pentru aceasta dobîndind apoi domnia Valahiei, cu domnia Moldovei a fost însărcinat *Mihail Racoviță* ⁹⁸, domn pentru a doua oară, care și astăzi încearcă să mențină cît de cît în ascultare Moldova izbită și călcată din toate părțile.

Ceea ce m-a silit să zăbovesc mai mult la ce mi-am propus a fost că pe nici o altă cale mai scurtă nu mi s-a părut că puteau fi puse cu atîta ușurință sub ochii binevoitorului cititor felurile împrejurări și schimbări ale stării moldovenilor. Într-adevăr, dacă el va cerceta mai cu atenție lista domnitorilor țării noastre alcătuită de mine, va observa de la sine:

1 că de la Dragoș, întemeietorul Moldovei, și pînă la Ștefan cel Mare, cît timp Moldova a fost liberă, dreptul de succesiune a fost tot timpul respectat;

2 că acest obicei chiar și sub turci a rămas sfînt și nevătămat pînă la stingerea neamului Drăgoșeștilor;

3 că după stingerea neamului Drăgoșeștilor ⁹⁹ pînă în vremea Movileștilor boierilor Moldovei le-a fost lăsată liberă alegerea domnitorului lor;

4 că într-aceasta moldovenii au ținut totdeauna seama să fie ales un domnitor dintre fii sau rudele domnitorului răposat;

5 că după răzvrătirea lui Ioan Armeanul și trădarea lui Aron turcii și-au luat asupra lor mai întîi confirmarea domnitorilor, apoi chiar și numirea lor, totuși în așa chip încît cu greu le era deschisă calea spre tronul Moldovei altora decît fiilor de domni; și în sfîrșit

6 că după răscoala lui Miron Barnovschi nu numai că această regulă a căzut în desuetudine, dar, mai mult, că rangul de domnitor a fost ca și scos la vînzare de Poarta otomană pentru mulți străini ¹⁰⁰.

Dar toate acestea le voi urmări mai pe larg cînd va fi să înfățișez într-o expunere istorică destinele țării noastre de la întemeiere pînă în vremea de azi ¹⁰¹.

Și aici, ca și în alte locuri, D. C. își expune dorința sa de constituire a unei monarhii ereditare, dorință pe care o exprimase și în tratatul încheiat cu Petru cel Mare în 1711 (Panaitescu, p. 100), urmînd pilda tatălui său, care solicitase și el monarhia ereditară în tratatul încheiat cu austriecii la 1690 („Tezaur de monumente”, II, 1862, p. 191), ca și pe aceea a socrului său, Șerban Cantacuzino, care ceruse și el împăratului Leopold, în timpul discuțiilor purtate în vederea încheierii unui tratat, „să fie domnii în Țara Românească din neamul Cantacuzinilor” (*Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 pînă la martie 1717*, ed. C. Grecescu, București, 1959, p. 14).

Dorința lui D. C. de constituire a unei astfel de domnii ereditare fusese combătută de marii boieri în timpul scurtei sale domnii în Moldova; ei susțineau că „nu este bine (pentru boieri, se înțelege) să fie domn vecinic pre neam (adică dinastie — N.S.), ce este bine să se schimbe, după cum va pofti țara (adică boierii), precum este și acum” (Neculce, p. 277—278).

Sucesiunea domnilor la tron în sec. XIV—XVI se baza pe un sistem mixt, ereditar-electiv (A. D. Xenopol, *Istoria românilor*, III, p. 161): domnul trebuia să fie „os domnesc” sau „sămînță de domn” — cum spune Ureche (p. 132) — dar, în același timp, era necesară și recunoașterea sa de către marea boierime. Așa se și explică luptele înverșunate pentru ocuparea tronului (*Istoria României*, II, p. 321—322). D. C. acceptă și el această situație (vezi p. urm.), începînd însă de la Ștefan, fiul lui Alexandru cel Bun, cînd boierii ar fi cîștigat o mai mare libertate în alegerea domnilor, trebuind să respecte însă condiția ca cel ales să fie membru al familiei domnești.

Păreră lui C. Giurescu (p. 76—77) că „nu există ereditate” și „nu există o dinastie” ni se pare exagerată. Se înțelege că lucrurile s-au schimbat îndeosebi în sec. XVII, atît din pricina stingerii urmașilor direcți ai vechilor familii domnitoare, cît și a amestecului turcesc în numirea domnilor. Vezi și *Istoria României*, III, p. 79—80, precum și D. Onciul, *Ideea dinastică în dezvoltarea statului român* („Conv. literare”, 1909, p. 372—377); G. Ghibănescu, *Sucesiunea la tron* („Arhiva”, 1914, nr. 1—3, p. 1—7); Virtosu, *Titulatura*, p. 216 și urm. (Cap. *Sucesiunea la tron*).

² Dragoș, cca 1352—1353. După cum a observat I. Minea (p. 89—91), lista domnilor prezintă unele greșeli și omisiuni datorită faptului că, atunci cînd își alcătuea opera, D. C. nu avea la dispoziție cronicile moldovene pe care le va aminti adesea în *Hronicul romano-moldovlahilor*. Vezi și observațiile lui C. Giurescu (p. 86 și urm.).

În *Hronicul romano-moldovlahilor* un întreg capitol se ocupă de „începătura domniei lui Ioan (Ioniță, împărat vlaho-bulgar — N.S.) de la carile s-au coborît familia domnilor românești, de pre carile toți și pînă astăzi Ioani să scriu” (ed. Tocilescu, p. 417 și urm.) Pentru a stabili o legătură între Ioniță și domnii Moldovei, în *Descrierea Moldovei* D. C. afirmă că fiul său a fost Bogdan, iar fiul acestuia Dragoș descălécătorul. Este posibil ca D. C. să fi luat această știre de la N. Costin (*Cronici*, I, p. 83) sau M. Costin (p. 229); ultimul crede că Dragoș a fost fiul lui Bogdan, care se trăgea din „domnii cei vechi”. Mergînd mai departe, D. C.

precizează că acești „domni vechi” ar fi fost împărații vlaho-bulgarilor de la sudul Dunării, creind o genealogie fantezistă, menită să justifice nu numai unitatea românilor de la sudul și nordul Dunării, dar și moștenirea lui Io sau Ioan de către domnii Moldovei. D. C. a devenit astfel autorul unei teorii care a făcut școală în istoriografia noastră: anume că particula Io din titulatura domnilor Țării Românești și ai Moldovei derivă din numele împăratului Ioan sau Ioniță.

După cercetări mai noi, însă, această particulă ar fi fost creată încă din sec. IX de patriarhia din Constantinopol și ar fi fost introdusă în titulatura domnilor încă de la începuturile statului feudal Țara Românească, mai apoi și în Moldova, pentru „a ridica și mai mult prestigiul domniei de drept divin” (Virtosu, *Titulatura*, p. 38–39, 97–99).

⁴ Sas cca 1354 – cca 1358. Este omis Balc, 1359.

⁵ Bogdan (cca 1359–cca 1365) a fost tatăl, nu fiul lui Lațcu (cca 1365 – cca 1373). Aceeași greșală la Ureche (p. 17). Este omis apoi Costea, voievodul Țării de Jos în vremea lui Petru.

⁶ Petru (zis Mușat) cca 1375–cca 1391 nu a fost fiul lui Bogdan (numit greșit Mușat), ci al Mușatei.

⁷ Roman I cca 1391–cca 1394, era fratele lui Petru, nu fiul lui Lațcu.

⁸ Ștefan cca 1394–1399.

⁹ Petru II și Ștefan II nu au domnit înainte de Iuga, cum apare în lista lui D. C., care urmează pe Ureche (p. 18–19).

¹⁰ Iuga, 1399–1400.

¹¹ Alungarea s-a făcut cu sprijinul lui Mircea cel Bătrîn.

¹² Alexandru cel Bun aprilie 1400–ian. 1432.

¹³ Conciliul de la Florența a avut loc după moartea lui Alexandru cel Bun, la 1439 (Carol Auner, *La Moldavie au Concile de Florence*, Paris, 1905). Data conciliului apare greșită și la Ureche (p. 25–26) – 6940 = 1432, în vremea domniei lui Alexandru cel Bun – și la M. Costin (p. 235–236). În schimb, în *Letopisețul de la Putna* conciliul este plasat în vremea domniei lui Alexăndrel (*Cronicile slavo-române*, p. 48).

¹⁴ Despre diademă vezi mai sus cap. I, nota 10.

¹⁵ Iliăș ian. 1432 – sept. 1433.

¹⁶ Ștefan oct. 1433 – aug. 1435. De fapt, fratele său i-a urmat la tron (aug. 1435–martie 1436). D. C. nu amintește de domnia lor comună (martie 1436–aug. 1442), nici de luptele dintre ei, despre care scrie Ureche (p. 27–31). Sint omise, de asemenea, domniile lui Ștefan, aug. 1442–iulie 1447, Petru II, iulie--sept. 1447.

¹⁷ Roman II sept. 1447 -- febr. 1448.

¹⁸ De fapt, Petru II, febr. 1448--martie 1449.

¹⁹ Ștefan este plasat greșit aici.

²⁰ Alexăndrel martie--oct. 1449.

²¹ Bogdan II, oct. 1449–oct. 1451, era fiul lui Alexandru cel Bun.

²² Petru Aron oct. 1451–febr. 1452, și el fiul lui Alexandru cel Bun. Sunt omise aici domniile alternative ale lui Alexăndrel (febr. 1452–ian.–aug. 1454 și febr.–mai 1455) și Petru Aron (aug. 1454–febr. 1455 și mai 1455--aprilie 1457).

²³ Ștefan cel Mare aprilie 1457--iulie 1504. El nu a ocupat tronul după moartea lui Aron, ci după alungarea acestuia din țară.

²⁴ Bogdan cel Orb iulie 1504–aprilie 1517.

²⁵ Despre „închinare” vezi mai jos cap. XIV, notele 3–4.

- ²⁶ Ștefăniță aprilie 1517—ian. 1527 (În *Istoria Imperiului otoman*, p. 275, Ștefan cel Tânăr este confundat cu Ștefan Lăcustă, fiind considerat urmașul lui Petru Rareș, care ar fi acceptat mărirea tributului la 12 000 de galbeni).
- ²⁷ Petru Rareș ian. 1527—sept. 1538.
- ²⁸ Maja era în acea vreme carul mare cu care se transporta peștele (N. Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii*, p. 251—254).
- ²⁹ Cele spuse aci de D. C. despre Petru Rareș au ceva din legenda culeasă de I. Neculce (p. 12—13), doar că acolo nu se vorbește de actul imaginar care-i justifică originea. Vezi și Minea, p. 90.
- ³⁰ Motivul adevărat al scoaterii din domnie a lui Petru Rareș nu a fost arderea Chilie, ci politica sa de independență (*Istoria României*, II, p. 645—648). D. C. nu spune nimic despre marea expediție a sultanului din 1538 care a dus la supunerea țării, expediție de care se ocupă în *Istoria Imperiului otoman*, p. 295—296.
- ³¹ Ștefan Lăcustă sept. 1538—dec. 1540. După acesta a urmat Alexandru Cornea, dec. 1540—febr. 1541, omis de D. C.
- ³² Petru Rareș febr. 1541—sept. 1546.
- ³³ Iliș Rareș sept. 1546—iunie 1551. Acesta s-a turcit în 1551, ajungând pașă de Silistra.
- ³⁴ Ștefan Rareș iunie 1551—sept. 1552. A fost ucis de boieri la Țuțora, cu concursul generalului imperial Castaldo.
- ³⁵ De fapt, fusese ales Joldea (sept. 1552), îndepărtat de Al. Lăpușeanu (sept. 1552—nov. 1561). Probabil că la această alegere se referă D. C. în cele spuse mai sus.
- ³⁶ Ioan Despot nov. 1561—nov. 1563 a luat tronul cu ajutorul imperialilor și al lui Laski, nu cu sprijinul turcilor. El nu a domnit de două ori, fiind ucis de Ștefan Tomșa.
- ³⁷ Ștefan Tomșa nov. 1563—martie 1564.
- ³⁸ Al. Lăpușeanu martie 1564—martie 1568 (a doua oară, nu a treia oară, cum spune D. C.).
- ³⁹ Tomșa nu a fost ucis de Al. Lăpușeanu, ci din porunca regelui Poloniei, unde se refugiase, în mai 1564.
- ⁴⁰ Bogdan Lăpușeanu martie 1568—febr. 1572. El nu a murit în scaun, ci a fugit în Polonia.
- ⁴¹ Ioan Vodă Viteazul (cel Cumplit) febr. 1572—iunie 1574. A fost numit de turci, nu ales de boieri. El a fost ucis de turci după bătălia de la Cahul.
- ⁴² În realitate, în *Turco-Graecia* lui Crusius (p. 247—248, 556—558) sînt două scrisori ale lui Ioan Despot (pe care D. C. îl confundă cu Ioan Vodă Viteazul), adresate lui Filip Melanchton, nu lui Ioan Lascaris, care a trăit cu un secol mai devreme (D. Russo, *Studii istorice greco-române*, I, p. 68 și Panaitescu, p. 154). D. C. are însă dreptate în ceea ce privește calitățile intelectuale al lui Ioan Vodă, despre care cronicarul Azarie spune că era „om cu minte adîncă, elocvent și învățat în cărți” (*Cronicile slavo-române*, ed. P. P. Panaitescu, p. 148).
Vezi și N. Iorga, *Byzance après Byzance*, București, 1971, p. 46, unde se arată că Ioan Despot a fost elevul lui Ianus Lascaris, făcîndu-se trimiterie la Crusius, p. 247.
- ⁴³ Petru Șchiopul iunie 1574—nov. 1577 și ian. 1578—nov. 1579, domnia sa fiind intreruptă de Ioan Potcoavă de care D. C. nu amintește. Petre Șchiopul a fost fiul lui Mircea, care era fiul lui Mihnea cel Rău, domnul Țării Românești.
- ⁴⁴ Petru Șchiopul nu a fost scos la cererea boierilor — al căror domn ideal era — ci datorită slăbiciunii sale în luptele cu „domnișorii” (pretendenții la tron, omiși de D. C.).
- ⁴⁵ Iancul Sasul (nov. 1579—sept. 1582), numit astfel după mama sa; el a fost fiul nelegitim al lui Petru Rareș.
- ⁴⁶ Nu a fost ucis de boieri, ci din porunca regelui polon (28 sept. 1582), după ce se refugiase în Polonia.
- ⁴⁷ Petru Șchiopul, sept. 1582—aug. 1591 (de fapt, a treia oară!).
- ⁴⁸ El nu s-a retras în Tansilvania ci la Bolzano, în Tirol, unde a și murit. Menționăm că, în *Istoria Imperiului otoman* (p. 275), D.C. confundă pe Petru Șchiopul cu Petru Rareș, afirmînd că aces-

- tuia din urmă i-au cerut turcii un haraci mărit, pe care domnul a refuzat să-l plătească, a „abdicat” și s-a retras în Transilvania.
- ⁴⁹ Aron Tiranul, sept. 1591—aprilie 1595.
- ⁵⁰ Despre Bender vezi mai sus p. 92 nota 1.
- ⁵¹ Ștefan Râzvan, aprilie—aug. 1595. El nu a ocupat tronul după moartea lui Aron, care a fost ucis în Transilvania la 1597.
- ⁵² Ieremia Movilă, aug. 1595—iunie 1606. D. C. nu amintește de domnia lui Mihai Viteazul în Moldova (mai—sept. 1600) și nici de unirea ei cu Țara Românească și Transilvania sub sceptrul marelui domn. De asemenea, nu spune nimic de faptul că Movileștii au fost primii boieri moldoveni ajunși domni.
- ⁵³ Simion Movilă, iunie 1606—sept. 1607.
- ⁵⁴ Mihai Movilă, sept.—oct. 1607, nov.—dec. 1607.
- ⁵⁵ Constantin Movilă, oct. 1607, dec. 1607—nov. 1611.
- ⁵⁶ Ștefan II Tomșa, nov. 1611—nov. 1615. După el sînt omiși: Alexandru Movilă (nov. 1615—iulie 1616) și Radu Mihnea (iulie 1616—după febr. 1619).
- ⁵⁷ Gaspar Grațiani (după febr. 1619—sept. 1620) nu era italian (cum afirmă și Costin, p. 66), ci morlac sau maurovlah din Dalmația.
- ⁵⁸ El nu a fost pus domn cu sila și nici nu a fost scos de pe tron de boieri pentru că ar fi încercat să introducă catolicismul; a fost înlocuit de turci deoarece se aliase cu polonii împotriva Imperiului otoman, fiind ucis de doi boieri apropiați pe cînd încerca să fugă din Moldova. După el sînt omiși de D. C. din lista sa Alexandru Iliș (sept. 1620—oct. 1621) și Ștefan II Tomșa a doua oară (oct. 1621—aug. 1623).
- ⁵⁹ Radu Mihnea aug. 1623—ian. 1626. D. C. îi spune Procerus probabil în loc de Mare, cum îi zice M. Costin (p. 89).
- ⁶⁰ Miron Barnovschi (ian. 1626—aug. 1629) nu era polon, ci moldovean (de la Birnova), „om de țeară”, cum spune M. Costin și rudă cu familia Movilă (Stoicescu, *Dicționar*, p. 343—344). El avea însă și indigenat polon.
- ⁶¹ Turcii numiseră domni și înainte de 1629, cum arată, de altfel, și D. C.
- ⁶² D. C. îl confundă pe M. Barnovschi cu Gaspar Grațiani.
- ⁶³ Năvala tătarilor a avut loc, de fapt, în toamna anului 1623.
- ⁶⁴ De fapt, boierii moldoveni nu au renunțat de bună voie la dreptul de a-și alege domnul. Uneori Poarta ținea seama de dorința boierilor la numirea domnilor, care aveau nevoie, pentru ocuparea tronului, de confirmarea sultanului. Nu toți domni la care se referă D. C. au fost „de neam domnesc” (Vasile Lupu, Eustratie Dabija, Constantin Cantemir etc. nu au fost rude de domni).
- ⁶⁵ M. Barnovschi a fost ucis în 1633. Sînt omiși din nou din listă doi domni: Alexandru Cuconul (aug. 1629—aprilie 1630) și Moise Movilă (aprilie 1630—dec. 1631).
- ⁶⁶ Alexandru Iliș dec. 1631—aprilie 1633. Este omisă scurta domnie (a doua) a lui Miron Barnovschi (aprilie—iunie 1633), care a fost ucis apoi de turci.
- ⁶⁷ Moise Movilă iunie 1633—aprilie 1634.
- ⁶⁸ El nu a avut trei tuiuri și a murit tîrziu, după 1660 în Polonia (N. Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 577—578 și M. Costin, p. 108). În sec. XVII turcii au acordat trei tuiuri doar lui Gheorghe Duca în a treia domnie, cînd acesta a stăpînit un timp și Ucraina, la 1682 (Neculce, p. 68).
- ⁶⁹ Afirmare inexactă; majoritatea domnilor de pînă la 1711 au fost aleși dintre boierii moldoveni sau stabiliți în Moldova.
- ⁷⁰ Vasile Lupu (numit Lupu Coci, din Arbănași — Bulgaria) aprilie 1634—aprilie 1653, mai—iulie 1653.

- ⁷¹ Gheorghe Ștefan aprilie—mai 1653, iulie 1653—martie 1658.
- ⁷² El a fost mazilit nu pentru că ar fi trecut la poloni, ci datorită participării unui contingent de trupe moldovene la campania principelui Gh. Rákoczy în Polonia (1657).
- ⁷³ Gheorghe Ghica martie 1658—nov. 1659. Sint omise cele două scurte domnii ale lui Constantin Șerban (nov. 1659 și ian.—febr. 1661).
- ⁷⁴ Ștefăniță Lupu nov. 1659—sept. 1661.
- ⁷⁵ Eustratie Dabija sept. 1661—sept. 1665.
- ⁷⁶ D. C. inversează ordinea domniilor lui Gheorghe Duca (sept. 1665—mai 1666) și Iliș Alexandru (mai 1666—nov. 1668).
- ⁷⁷ Inexact; înaintea sa au fost și alți domni numiți de turci de două ori, printre care și Petru Șchiopul, amintit de D. C.
- ⁷⁸ Gheorghe Duca nov. 1668—aug. 1672.
- ⁷⁹ Ștefan Petriceicu aug. 1672—nov. 1673.
- ⁸⁰ Cronicile interne nu amintesc despre acest dar.
- ⁸¹ Dumitrașco Cantacuzino nov. 1673—nov. 1675. El fugise din Țara Românească după uciderea postelnicului C. Cantacuzino (dec. 1663). D. C. nu amintește scurta domnie a lui Ștefan Petriceicu, sprijinit de poloni (dec. 1673—febr. 1674).
- ⁸² Antonie Ruset nov. 1675—nov. 1678.
- ⁸³ Gheorghe Duca nov. 1678—dec. 1683, mort în captivitate în Polonia. Este omisă din nou scurta domnie a lui Ștefan Petriceicu, venit din Polonia (dec. 1683—martie 1684), despre care se amintește în *Istoria Imperiului otoman*, p. 492.
- ⁸⁴ Dumitrașco Cantacuzino ian. 1684—iunie 1685.
- ⁸⁵ În *Istoria Imperiului otoman* (p. 494) se dă ca motiv al mazilirii sale faptul că era „om moale”
- ⁸⁶ Constantin Cantemir iunie 1685—martie 1693. D. C. nu amintește nimic de sprijinul lui Șerban Cantacuzino, hotărîtor pentru ocuparea tronului.
- ⁸⁷ Dimitrie Cantemir martie—aprilie 1693.
- ⁸⁸ Constantin Duca (Ducele) aprilie 1693—dec. 1695.
- ⁸⁹ Antioh Cantemir dec. 1695—sept. 1700.
- ⁹⁰ Constantin Duca sept. 1700—iunie 1703. După el a urmat Mihai Racoviță (sept. 1703—febr. 1705), pe care D. C. îl omite cu această primă domnie, despre care vorbește în *Istoria ieroglică*.
- ⁹¹ Antioh Cantemir febr. 1705—iulie 1707.
- ⁹² Un produs al adversității dintre Cantemirești și C. Brincoveanu este și opera *Evenimentele Cantacuzinilor și ale Brincovenilor* (Panaiteșcu, p. 199—201).
- ⁹³ Mihai Racoviță iulie 1707—oct. 1709.
- ⁹⁴ Nicolae Mavrocordat nov. 1709—nov. 1710.
- ⁹⁵ Dimitrie Cantemir nov. 1710—iulie 1711.
- ⁹⁶ În lupta de la Stănilești dintre ruși și turci.
- ⁹⁷ Nicolae Mavrocordat sept. 1711—dec. 1715.
- ⁹⁸ Mihai Racoviță, dec. 1715—sept. 1726, în timpul domniei căruia a fost scrisă *Descrierea Moldovei*.
- ⁹⁹ Adică după moartea lui Ștefan Rareș (vezi Cap. I, nota 13).
- ¹⁰⁰ Periodizarea făcută de D. C. cu privire la modul cum a evoluat alegerea și numirea domnilor nu este prea exactă; nici epoca Movileștilor, nici domnia lui M. Barnovschi nu au marcat începutul unor perioade noi în acest domeniu. (Movileștii poate doar pentru faptul că sint primii boieri ajunși domni.) Un moment important, de care D. C. nu amintește, este anul 1538, cînd, după supunerea Moldovei în urma campaniei lui Soliman cel Măreț, Poarta și-a asumat dreptul de a numi domni, ținînd seama însă adeseori de voința boierimii. Astfel,

de la 1538 pînă la epoca Moviștilor, perioadă în care D. C. consideră că boierii alegeau liber pe domn (punctul 3), turcii au numit domni pe: Ștefan Lăcustă, Petru Rareș (a doua oară), Petru Șchiopul, Ioan Vodă Viteazul, Aron Vodă. În plus, cele spuse la punctul 1 contrazic cele afirmate la începutul capitolului următor, unde se arată că, după Roman I, boierii au ales domn pe Ștefan I deoarece Alexandru era prea tînăr. O altă contradicție este între afirmațiile făcute la domnia lui M. Barnovschi (vezi mai sus p. 141) și cele cuprinse la punctul 6. Mai menționăm, în sfîrșit, că la punctul 5 D. C. uită să vorbească de confirmarea domniei de către Poartă la 3 ani, așa cum se spune în cap. IV.

¹⁴⁰¹ Această dorință a lui D. C. nu a putut fi îndeplinită; *Hronicul* său nu a ajuns decît pînă la constituirea statelor medievale românești.

DE RITIBUS CONSECRATIONIS PRINCIPUM MOLDAVIAE
ANTIQUIS ET HODIERNIS

Ostenso quis ad capessendas Moldaviae fasces olim et hodie idoneus habitus fuerit, operae pretium facturos nos arbitramur, si de ritibus quoque et ceremoniis, quibus antiquitus fiebat principum inauguratio, aliquantum dispiciamus. Et in primorum quidem sex principum successione, antequam per Stephani I. electionem concuteretur haereditaria illa, quae antea observata fuerat, dominorum Moldaviae successio, politicis ceremoniis vel paucis vel nullis locus relinquebatur. Notus enim patre vel fratre adhuc vivente principatus haeres, post principis fata, non nisi proclamatione ad conscendendum thronum indigebat. At posteaquam successu temporis procerum suffragia ad legitimum principatum requiri coeperunt, multo plura in eorum et creatione et consecratione introduci debuere solennia. Etenim statim post obitum sexti ab instaurata Moldavia principis, *Romani I*, cum immatura *Alexandri Boni* eius filii aetas imbecillior videretur, quam ut, et ferendo administrationis reipublicae oneri, et repellendis, qui tunc temporis undequaque Moldaviam infestam tenebant, hostibus par esset, eligendum magis censuerunt ordines principem idoneum et belli scientia praestantem, quam puerulo reipublicae gubernaculis praeposito, istius imperitia summa subire pericula.

Illud ius, quod tum omnium ordinum erat, subsequenti tempore propter turbas, quae saepe saepius e multitudine eligentium oriebantur, in *septem primos* primi ordinis *barones*, Logothetam magnum, Vornikum utrumque, Hetmannum, Postelnicum, Spatharium et Paharnicum magnos. fuit translatum, de quorum muneribus inferius Cap. VI agemus pluribus.

Hi solebant statim post fata sui principis, ne respublica diu patre orbata esset, in Divan convenire, et aperto defuncti principis testamento, si illi successor nullus dictus fuerat, collatis sententiis per maiora vota novum principem denominare, non tamen publice proclamare. Sin autem e filiis principis aliquis per paternum testamentum princeps designabatur, non poterant non electores illi legi acquiescere, nec permittebatur ulla postea electio.

Hoc facto, funus defuncti curabant, eiusque reliquias, si vivens monasterium condiderat, in illius aede, sin minus, in templo aliquo cathedrali terrae mandabant. Finitis exequiis, omnes barones et aulici, cum cunctis ordinibus militaribus, profundo silentio, et vestitu non solum, verum etiam vultu ad tristitiam composito, ex ecclesia in aulam revertebantur. Barones statim in maius Divan ingrediebantur, ibique easdem, quas vivo principe habuerant, sedes locaque occupabant: militum vero cohortes, inversis armis et vexillis, quam amplissime poterant, sese in aula praetorii explicabant, novique principis inaugurationem expectabant. Denominatus interea princeps, si e filiis defuncti erat, prope solium paternum lugubri indutus habitu in pedibus stare solebat: sin e baronibus electus fuerat, immotus in pristino loco consistebat.

CAPITOLUL AL III-LEA
DESPRE DATINILE DE DEMULT ȘI CELE DE AZI
LA ÎNSCĂUNAREA DOMNILOR MOLDOVEI ¹

După ce am arătat cine era socotit vrednic, odinioară și azi, să ia conducerea Moldovei, cred că ar fi bine să spun ceva și despre datinile și ceremoniile cu care se făcea în vechime înscăunarea domnilor. De fapt, la urmarea în scaun a primilor șase domnitori, mai înainte ca prin alegerea lui Ștefan I să se smintească acea succesiune ereditară a domnitorilor Moldovei care pînă atunci fusese respectată, prea puține ceremonii se făceau sau nici unele ². Căci moștenitorul la domnie fiind cunoscut de pe cînd tatăl sau fratele lui era încă în viață, după moartea domnitorului n-avea nevoie spre a se urca pe tron decît de proclamare. Dar după ce cu trecerea timpului au început să se ceară pentru o domnie legiuită voturile boierilor, au trebuit să se introducă mult mai multe solemnități. Într-adevăr după moartea celui de-al șaselea domnitor de la întemeierea Moldovei, Roman I, din pricină că fiul lui, Alexandru cel Bun, fiind în vîrstă fragedă, părea că nu este în stare să poarte povara conducerii țării și în același timp să respingă pe dușmanii care călcaseră Moldova din toate părțile ³, boierii au socotit că trebuie să aleagă mai degrabă un domnitor de ispravă și priceput în știința războiului decît, punînd la cirna țării un copil, să se vire din cauza nepriceperii lui în cele mai mari pericole.

Acel drept, care pe atunci era al tuturor boierilor ⁴, mai tîrziu, din pricina tulburărilor care se iscau din ce în ce mai des de pe urma numărului mare al alegătorilor, a trecut pe seama celor șapte boieri mari de treapta întii și anume: marele logofăt, cei doi vornici, hatmanul, postelnicul, marele spătar și marele paharnic ⁵, despre ale căror dregătorii voi vorbi mai pe larg mai jos în cap. al VI-lea.

Aceștia, îndată după moartea domnitorului lor, se adunau obișnuit în divan, pentru ca țara să nu fie lipsită prea mult de părintele ei și, deschizînd testamentul răposatului domn ⁶, dacă într-însul nu era arătat nici un succesor, dîndu-și părerile numeau prin majoritate de voturi pe noul domnitor, dar nu-l vesteau public. Dacă însă prin testamentul părintesc era lăsat ca domn vreunul din fiii domnitorului, alegătorii nu puteau să nu încuviințeze acea hotărîre și după aceea nu se mai trecea la vreo alegere.

După ce făceau aceasta, se îngrijeau de înmormîntarea celui răposat și dacă în timpul vieții lui clădise vreo minăstire îi îngropau rămășițele în biserica ei, dacă nu, în vreo biserică mare. După ce se sfîrșea înmormîntarea ⁷, toți boierii mari și curtenii împreună cu toate căpeteniile de oaste se întorceau de la biserică la curte într-o tăcere adîncă și nu numai în haine cernite, dar cu fețele pline de întristare. Îndată boierii mari intrau în divanul cel mare și-și luau acolo aceleași scaune și locuri pe care le avuseseră cît trăia domnul, iar cete de oșteni cît mai multe cu puțință, cu armele și steagurile aplecate în jos, se înșirau în curtea divanului și așteptau proclamarea noului domn. În vremea aceasta domnitorul numit, dacă era dintre fiii răposatului, de obicei stătea în picioare, îmbrăcat în haine de doliu, lîngă tronul tatălui său ⁸; dacă însă fusese ales dintre boierii mari, ședea nemișcat la locul lui

His ita compositis, silentium primus rumpebat Metropolita, compositaque oratione defuncti principis laudes recensebat, atque de eius fato reipublicae nomine conquirebatur. Ea finita, Logotheta supremus testamentum defuncti principis in consessu clara voce legebat, eo maxime fine, ut si, quod aliquoties accidit, posthabito natu maiore fratre, minor natu fuerit successor dictus, constaret universis, id, non eligentium favore, sed de mortui principis voluntate factum fuisse. Idem Logotheta, post lectionem, primus ad designatum iam principem accedebat et si quidem e stirpe principum genus ducebat, primo dolorem de morte parentis aut fratris consolabatur, post indicabat, ipsum defuncti testamento principem constitui, rogabatque cunctorum Moldaviae ordinum nomine, ut scepra moldavica quam primum capessere, ipsosque ceu subiectos servosque suos iusto clementique imperio regere vellet.

Ad haec novus princeps aperto capite in pedibus stans paucissimis verbis respondere solebat, fatum accusare, quod tam bono principe rempublicam orbaverit, se licet imparem se oneri principatus ferendo agnoscat, tamen parentis aut fratris sui iussui totiusque reipublicae voluntati non obtemperare non posse, eamque ob causam suscipere oblatam dignitatem, sibi que subiectos omni iustitia, pietate et clementia rectorum. Totus ad ea consessus illico surgebat, magnoque cum apparatu novum principem, praecedente Metropolita cum clericis, ad templum cathedrale comitabatur. In limine sacrae aedis praevis duobus facibus obviam illi veniebat Metropolita thymiamate advenientem suffumigans, et sanctam crucem, sacrumque Evangelii codicem ad osculum ei exhibens, quibus ille adoratis in templum intromittebatur. Porro princeps in thysiasterio e regione portae, quae Imperatoria dicitur, flectere debebat genua, ac caput margini sanctae arae imponere, ubi Metropolita imposito eius capiti homophoro preces in coronatione orthodoxorum imperatorum legi solitas clara voce recitabat, eiusque frontem sacro chrysmate inungebat. His ritibus praevis surgebat princeps, et tum sacram arae tabulam, tum sacratas imagines devote exosculabatur. Inde redeunti auream coronam gemmis fulgentem Metropolita in medio templo imponebat, idemque dum psaltiae τὸ ἄξιον ἐστὶν cantabant, e dextro, magnus vero Postelnicus (cubicularius) e sinistro brachio elevatum principem in thronum tribus gradibus altum, qui est ad dextrum templi parietem, elevabant. Eodem tempore explodebantur disposita circa urbem tormenta, et musici instrumentorum suorum harmonia feriatum notabant diem.

Facta post haec ἀπολύσει, princeps in ipso templi vestibulo toga principali ornabatur, simul et barones abiectis lugubribus, quibus eousque usi fuerant vestibus, laetioribus et splendidioribus induebantur. His peractis, princeps equum iterum ascendebat, et tum metropolita, tum toto senatu comite, in aulam revertebatur, ibique maius praetorium ingressus, ipse solium principale ascendebat, qua in solennitate ora vestis eius a dextris hetmannus sive exercitus dux, a sinistris postelnicus magnus tenere solebant. Post principem metropolita totusque senatus sequebantur quibus per suas sedes dispositis, primus metropolita ad sedentem in throno accedebat principem, eius manus deosculabatur, et brevi oratione fausta cuncta et prospera ei apprecabatur, suas ipsi offerens preces, et vicissim tutelam sui et cleri a principe exposcens. Inde conversus ad populum, universis largiebatur benedictionem, et fidelitatem erga Dominum suum commendabat. Metropolitam excipiebant episcopi Moldaviae et reliqui clerici. Hi posteaquam novum salutassent Dominum, logo-

de mai înainte. Toate acestea fiind astfel rînduite, cel dintîi rupea tăcerea mitropolitul și printr-o cuvîntare aleasă pomenea meritele domnitorului răposat, deplîngînd în numele țării soarta acestuia. După terminarea ei, marele logofăt citea cu glas tare în adunare testamentul domnitorului răposat, mai ales în scopul ca, dacă ar fi fost desemnat ca succesor fratele mai mic, trecîndu-se peste fratele mai mare⁹, ceea ce s-a și întîmplat de cîteva ori, să fie știut de toți că aceasta s-a făcut din voința domnitorului decedat și nu dintr-o preferință a alegătorilor. După citire, același logofăt se apropia cel dintîi de domnitorul desemnat și, dacă acesta se trăgea din neam de domn, mai întîi căuta să-i mîngîie durerea de moartea tatălui sau a fratelui său, apoi anunța că el este cel hotărît prin testamentul defunctului ca domnitor și-l ruga în numele tuturor stărilor Moldovei să ia cît mai repede sceptrul moldovean și să voiască a-i conduce ca pe niște supuși și slujitori printr-o cîrmuire dreaptă și omenoasă.

La acestea noul domnitor, stînd în picioare și cu capul gol, răspundea de obicei în foarte puține cuvinte, învinuia soarta că a lipsit țara de un domn atît de bun, zicea că deși recunoaște că nu e destul de în stare să poarte povara domniei, totuși nu poate să nu dea ascultare poruncii tatălui sau fratelui său și voinței întregii țări, că tocmai de aceea primește demnitatea oferită și că va conduce pe supușii săi cu toată dreptatea, devotamentul și blîndețea. La acestea, întreaga adunare se scula îndată în picioare și cu mare alai însoțea pe noul domnitor, în frunte fiind mitropolitul și fețele bisericești, la mitropolie. La ușa sfîntului lăcaș îi ieșea în întîmpinare, cu două lumînări înainte, mitropolitul, cădelnișîndu-l la intrare și dîndu-i să sărute crucea și sfînta evanghelie, la care acela închinîndu-se era introdus în biserică¹⁰. Apoi domnitorul trebuia să îngenuncheze la altar în dreptul ușilor împărătești, cum se numesc, și să-și rezeme capul de marginea pristolului (sfîntei mese) unde mitropolitul, punîndu-i omoforul pe cap citea cu glas mare rugăciunile care se citesc de obicei la încoronarea împăraților ortodocși¹¹ și-l ungea pe frunte cu sfîntul mir. După împlinirea acestor ceremonii premergătoare, domnul se scula în picioare și săruta cu evlavie sfînta masă din altar și rînd pe rînd sfîntele icoane. La întoarcerea de la altar mitropolitul îi punea pe cap în mijlocul bisericii coroana de aur care strălucea de pietre scumpe¹², și, în timp ce psalții cîntau „vrednic este”, sprijinînd pe domnitor de subțiori, el din dreapta iar postelnicul cel mare din stînga, îl suiau pe tronul cu trei trepte care este către peretele din partea dreaptă a bisericii. În același moment tunurile care erau așezate împrejurul orașului se descărcau și muzicanții cu sunetele armonioase ale instrumentelor lor vesteau sărbătoarea zilei.

Făcîndu-se apoi ἀπολύσει, domnitorul era investmintat chiar în tinda bisericii cu caftan domnesc și totodată boierii, lepădînd veșmintele cernite pe care le purtaseră pînă atunci, îmbrăcau altele mai vesele și mai strălucitoare. După ce se încheia cu acestea, domnitorul urca iarăși pe cal și, însoțit atît de mitropolit cît și de tot sfatul, se întorcea la curte și acolo, intrînd în sala cea mare, se suia singur în jîlțul domnesc, solemnitate la care poala hainei lui era obiceiul să o țină de-a dreapta hatmanul sau comandantul armatei, de-a stînga marele postelnic. După domnitor veneau mitropolitul împreună cu tot sfatul și după ce aceștia se așezau în scaunele lor, cel dintîi se apropia de domnul care ședea în tron mitropolitul, îi săruta mîinile și într-o scurtă cuvîntare îi ura numai fericire și spor în toate, zicînd că se va ruga pentru el și la rîndul său cerînd domnului ocrotirea sa și a clerului. Apoi întorcîndu-se spre popor, dădea tuturor binecuvîntarea lui și-i îndemna să fie cu credință față de domnul lor. Mitropolitului îi urmau episcopii Moldovei și ceilalți clerici. După ce aceștia făceau plecăciune noului domn, erau primiți la sărutarea mîinii și a caftanu-

theta quoque primus cum reliquis baronibus, secundum ordinem suum ad osculum manus et vestis principalis admittebantur. Finita ea ceremonia surgebat e solio princeps et detecto capite cunctis pro ipsorum erga se benevolentia agebat gratias, et vicissim clementiam, iustitiam et defensionem patriae pollicebatur. Post talem sermonem principi corona a spathario imponebatur, et ipse ad cubiculum, quod vocant, internum se recipiebat, cunctis ad sua redeuntibus. Coniugi principis, si quam habebat, eosdem honores deferebant in gynecaei praetorio baronum uxores, praeter coronationem, quae, ut ecclesiastica res, foeminae non tribuebatur. Habebat tamen et illa solium elatius in exteriori templi porticu, paulo quam thronus mariti depressius et in suo praetorio (in quo omnibus etiam baronum uxoribus secundum maritorum dignitatem suae sedes assignatae sunt) coronam gestabat eiusdem formae qua erat mariti diadema, id quod e vetustis illarum imaginibus abunde videre est.

Atque ea quidem olim erat constituendi Moldaviae principis ratio; at posteaquam Turcarum tyrannide turbata sunt omnia, demtumque provinciae ordinibus ius sibi de domino providendi, longe alius observatur creandi Moldaviae principis modus. Etenim quam primum vesirius obiisse principem Moldaviae resciverit, aut eum vel ex odio vel propter illius culpam dignitate privare decreverit, inter principis filios aliosque constantinopolitanos nobiles de novo principe circumspicit et, si pacata quidem fuerint tempora, illi qui plus pecuniae offert, sin vero bellum imminet, fideliori et bellicae virtutis laude spectatori fasces promittit. Hoc cum candidato, postquam de donariis aliisque novi principatus legibus convenerit, solvendaeque pecuniae chirographum acceperit, imperatori sententiam suam, libello, quem *talchysz* vocant, his fere verbis concepto notificat: „Hodiernus Moldaviae princeps N. N. subiectos Tuae Maiestatis nimium in modum vexat, ita ut illius provinciae Barones, quo eius tyrannidi se subducerent, in finitimas provincias aufugere coacti sint, aliqui etiam huc venerint, Imperatoriam Tuam clementiam contra tam crudelem Dominum implorantes” (quod si id principi culpa dari non possit, vel tributi negatio, vel negligentia in exequendis mandatis, vel aliud quoddam crimen, quo depositionis reus evadat, vero, falso, ei affingitur.) „Id cum Tuae Maiestatis et Imperii commodis maxime contrarium sit, necesse arbitratus sum, (si Tuae Maiestati ita visum fuerit) supra memoratum principem deponere, et ei N. N., quem, ut hominem iustum, fidelem, probum, eaque gratia dignum agnovi, successorem dare.” Si placuerit imperatori ea conditio, neque kyzlar-agasi vel alii interioris aulae ministri vesirii conatibus obstiterint, ipse sua manu subscribere solet: *Mudzebindze amel olunà*, i.e. secundum supra dicta fiat (rei executio). Hac licentia accepta, vesirius, si occulte rem vult agere, et si metus est, ne princeps, cognito suo infortunio, in christianas provincias transeat, noctu, sin autem tale nihil timeatur, interdiu principatus candidatum ad aulam vocat, ubi a kiehaiabeg supremi vesirii honorifice excipitur, et in ipsius conclave, quod in vesirii aula singulare habet, deducitur, ibique considerare iubetur. Tum kiehaia, praevia salutatione mutua, ei vocationis suae causam exponit (quam licet optime norit candidatus, tamen repeti aulicae ceremoniae postulant) refert, dominum suum, vesirium, vel patris eius, vel ipsius fidelia servitia et de Imperio Aliothmanno merita Sultano recensuisse, eoque impetrasse, ut illum principem Moldaviae creare decerneret; monet, ut se dignum eo munere gerat, fidelibusque servitiis se virum ostendat, caveatque ne sua negligentia vel perfidia vesirium coram imperatore pufefaciat. His dictis kiehaia e cubiculo ad

lui domnesc și marele logo făc cu ceilalți boieri, fiecare după treapta lui¹³. La sfîșitul acestei ceremonii, domnitorul se ridică din scaun și, descoperindu-și capul aducea mulțumiri tuturor pentru dragostea ce i se arată, făgăduindu-le că va fi blind, drept și apărător de țară. După o astfel de cuvîntare spătarul punea pe capul domnitorului coroana și se retrăgea în odaia cea de taină, cum i se spune, iar toți ceilalți, se reîntorceau la ale lor. Jupînesele boierilor aduceau aceleași onoruri soaței domnitorului, dacă era însurat, în sala de primire a doamnei, în afară de încoronare care, fiind o solemnitate bisericească, nu se potrivea cu o femeie. Totuși și ea avea un tron mai ridicat în partea mai dinspre ușă a bisericii, dar puțin mai scund decît al soțului, și în sala ei de primire (în care toate jupînesele, chiar și ale boierilor mari aveau fiecare scaunul ei după rangul bărbaților lor) purta o coroană la fel cu aceea a soțului ei, lucru care se poate foarte bine vedea din portretele lor de demult.

Într-acest chip se făcea odinioară înscăunarea domnului Moldovei; dar de cînd prin tirania turcilor toate s-au stricat și boierilor țării li s-a luat dreptul de a-și alege ei domnitorul, modul cum se face alegerea domnului Moldovei este cu totul altul¹⁴. Într-adevăr, de îndată ce vizirul află că domnitorul Moldovei a murit sau hotărăște, ori din ură ori din pricina vreunei vini a celuiua, să-l scoată din scaun, caută printre fiii de domn și printre alți boieri de la Constantinopol un nou domnitor și, dacă vremile sînt liniștite, făgăduiește scaunul celui care dă mai mulți bani¹⁵, dacă însă amenință vreun război, celui care este mai de credință și mai cunoscut prin meritele sale de bun oștean¹⁶. După ce se învoiește cu acest candidat asupra darurilor și a altor condiții ale noii domnii și după ce primește un înscris de suma de bani ce trebuie plătită, aduce la cunoștința împăratului părerea lui printr-o scrisoare, care se numește *tahîş*, redactată cam în acești termeni: „Domnitorul de acum al Moldovei cutare împilează peste măsură pe supușii maiestății tale, așa încît boierii acelei țări au fost siliți să fugă în țările vecine, ca să scape de asuprirea lui, ba unii au venit aici, implorînd îndurarea ta împărătească contra unui stăpîn atît de crud. (Iar dacă asemenea vină nu se poate pune în seamă domnitorului, pentru ca, pe drept sau pe nedrept, să iasă că merită să fie scos, se născocoște în contra lui fie vina că nu trimite tributul, fie că este lăsător în îndeplinirea poruncilor, fie vreo altă acuzație.) „Deoarece acest lucru este cu totul potrivit maiestății-tale și intereselor imperiului, am socotit că ar trebui (dacă maiestatea-ta crede tot astfel) să scoți din scaun pe mai sus-numitul domnitor și să pui în locul lui pe cutare, pe care-l știu-om drept, credincios, cinstit și vrednic de această favoare”. Dacă această propunere este pe voia împăratului și dacă nici cizlar-agas¹⁷ și nici alți slujitori ai curții sale mai intîme nu se împotrivesc încercărilor vizirului, de obicei el scrie dedesubt cu mîna lui: *mucibince amel oluna* adică „să se facă precum scrie mai sus”. După ce capătă această învoire, vizirul, dacă voiește să lucreze într-ascuns și dacă se teme ca domnitorul, aflînd de năpasta lui, să nu treacă în țările creștine, cheamă noaptea la curte pe candidatul la domnie, iar dacă n-are asemenea temeri, în timpul zilei, unde este întîmpinat cu toată cîntea de chehaia-beg al marelui vizir, fiind dus în odaia lui particulară pe care o are la curtea vizirului și acolo este poftit să șadă. Apoi chehaia, după ce și-au făcut unul altuia temenele, îi arată pricina pentru care l-a chemat (deși candidatul știe prea bine, totuși ceremonialul curții cere să i se repete încă o dată), îi spune că stăpînul său, vizirul, a înfățișat sultanului slujbele credincioase ale tată-său sau ale lui și serviciile făcute Imperiului otoman și că printr-asta a dobîndit ca acela să hotărască a-l numi domn al Moldovei, îl sfătuiește să se arate demn de această dregătorie, să se dovedească adevărat bărbat slujind cu credință și să aibă grijă ca nu cumva prin nepăsarea sau necredința lui să facă de rușine

vesirii conclave pergīt, eique refert, advocatum ad se principatus Moldaviae candidatum adesse, et suae celsitudinis mandata expectare: vesirius, quam primum aliis negotiis solutus est, capudzilar kiehaiasi, ianitorum praefectum, iubet, principem novum introducere. Is, antequam in arzodasi vel auditorium intret, in atrio aliquantulum expectat, donec officiales vesirii, eiusdemque cubicularii ab utraque conclavis parte, iuxta suos disponantur ordines: hoc facto, intromittitur, et postquam vesirii, adstante a dextris kiehaia, pro more Turcarum intra pulvinaria sedentis, manus esset deosculatus, parum aliquid retro cedens, erectus in pedes astat. Tum vesirius, sublato vultu, facie in gravitatem composita, praevia salutatione solenni, *Chosz gielĊin beg*, i.e. bene venisti princeps, „Fulgidissimus, inquit, iustissimus, et clementissimus Imperator noster, intellecto, eum, qui hucusque Moldaviae praefuit, principem in exequendis mandatis segniter se gerere, sibi subiectos opprimere, illum sua dignitate privari iussit. Huius in locum, cum Te, virum bonum et honestum, imperioque aliothmano fidelem norim, ut Tu substituereris, rogavi. Clementissimus autem Imperator meis annuit petitionibus, Tuique miseratus, Moldaviae principatum tibi donavit. Tuum iam erit fidelitate agnoscere tantam Imperatoris erga Te gratiam, eosdem nobiscum amicos, eosdem habere hostes, clementi imperio Tibi subiectos regere, defendere iustos, nihil indulgere iniusta patrantibus, contentum esse eo, quod e provinciae ređitibus leges et consuetudo principibus tribuerunt, praeter ea nihil per vim tuis extorquere, Imperatori vero debitum tributum et donaria constituto tempore ad aulam mittere. Id si praestiteris, in aeternum (id est per totam vitam tuam) clementia imperatoria frueris, sin contra egeris, scito extrema tua non posse non esse infelicia.” Princeps, si turcicam linguam callet, ipse, sin eius expers sit, per supremum aulae interpretem, ad vesirii dicta respondet, gratias agit pro imperatorio beneficio sibi non merenti collato, pollicetur observatum sibi iniuncta, cunctasque vires, quin etiam vitam ipsam in servitia suae Maiestatis libenter impensurum, rogatque ne clementia Imperatoriae Maiestatis ab eo avertatur. His dictis, iubente vesirio, capudzilar kiehaiasi togam chilaat, vulgo caftan dictam affert, et principi exosculandam primo exhibet, mox eadem principem supra reliquas eius vestes induit. Vestitus denuo ad vesirium accedit, eius manum, vestisque oram deosculatur, eique suum capukiehaiasi sive residentem in aula, quem secum habet, ostendit, rogatque, ut eum quoque sub sua protectione et tutela habere dignetur. Vesirius, si assenserit, *ne chosz*, i.e. quam optime, respondere solet: atque tunc kapu kiehaiasi quoque toga, sed secundi ordinis, induitur.

Peractis his solennibus, princeps tertio vesirii manum deosculatur, nulloque verbo interposito, ex auditorio egreditur, atque ad kiehaiae cubiculum se recipit. Eodem paulo post kiehaia sequitur, principi de nova dignitate congratulatur, ei potionem caffee et serbet (quae e sacharo aqua diluto conficitur) offert: miscetque de negotiis vel principatus vel aliis forte fortuna oblatis cum illo colloquia. Ibi dum princeps moratur, vesirii imirahor sive stabuli magister equum pulcherrime exornatum parat: et czausziorum praefectus cum 24 czauszis et quatuor vesirii a pedibus szatyris, nec non aliis quibusdam vesiri agalari (officialibus superioris ordinis) et icz agalari, internis officialibus, eques principis exitum praestolantur. Haec posteaquam secundum solennem ordinem disposita esse kiehaia resciverit, suffitum adferri, et principem suffumigare iubet, quod apud Turcas discessus et valedictionis signum est. Quo facto, manum kiehaiae deosculatur, et praecedentibus alai czauszis

pe vizir față de împărat. Zicînd acestea, chehaia ieșind din odaie se îndreaptă spre cabinetul vizirului și-l vestește că pretendentul la tronul Moldovei chemat la el este acolo și așteaptă poruncile înălțimii-sale; vizirul, de îndată ce scapă de alte treburi, poruncește lui capugilar-chehaiasi, mai marele ușierilor, să introducă pe noul domn. Acesta, înainte de a intra în *arzodasi* sau în camera de audiențe, așteaptă puțin timp în anticameră, pînă ce slujitorii vizirului și cămărașii săi se așază de ambele părți ale camerei după rangurile lor; după aceea este pofăit să intre și, după ce sărută mîna vizirului care șade între perne după obiceiul turcilor, în dreapta lui stînd în picioare chehaia, retrăgîndu-se puțin mai înapoi, rămîne drept în picioare. Atunci vizirul, ridicîndu-și privirea, luîndu-și un aer grav, după ce mai întîi îl salută solemn cu *Hoş geldin beg*, adică „bine ai venit, principe”, zice: „Prea strălucitul, prea-dreptul și preabunul nostru împărat văzînd că domnitorul care pînă acum a cîrmuit Moldova este lășător în îndeplinirea poruncilor și asuprește pe supușii lui, a poruncit să fie scos din dregătorie. Fiîndcă te știu că ești bărbat bun și cinstit și credincios stăpînirii otomane, l-am rugat ca în locul aceluia să fii pus tu. Iar preabunul împărat a dat încuviințare cererilor mele și milostivindu-se de tine ți-a dat domnia Moldovei. Va fi de datoria ta să recunoști prin credința ta o asemenea mare favoare a împăratului făcută ție, să ai aceiași prieteni ca noi, aceiași dușmani ca noi, să conduci cu blîndețe pe supușii tăi, să aperi pe cei drepți, să n-ai îndurare față de cei care săvîrșesc nedreptăți, să te mulțumești cu atîta din veniturile țării cît legile și obiceiul pămîntului au dat domnitorilor și pe lingă aceasta să nu storci nimic cu forța de la ai tăi, iar haraciul datorat împăratului și peșchesurile să le trimiți la curte la vreme hotărîită. Dacă vei împlini acestea, te vei bucura veșnic (adică tot timpul vieții tale) de bunătatea împăratului, dar dacă vei face altfel, să știi că sfîrșitul tău nu se poate să nu fie nenorocit”. Domnitorul, dacă știe bine limba turcă, răspunde el însuși la cuvintele vizirului, dacă nu o cunoaște, prin marele dragoman al curții, mulțumește pentru binele nemeritat făcut lui de împărat, făgăduiește că va respecta tot ce i s-a impus și că-și va jertfi bucuros toate puterile, ba chiar și viața, în slujba maiestății-sale și-l roagă ca bunătatea maiestății imperiale să nu se întoarcă de la dînsul. După ce spune acestea, la porunca vizirului, capugilar-chehaiasi¹⁸ aduce vestmintul care se numește obișnuit caftan și-l dă mai întîi domnitorului să-l sărute și apoi îl îmbracă pe domn cu el peste celelalte haine¹⁹. Astfel îmbrăcat, el se apropie din nou de vizir, îi sărută mîna și poala vestmintului și-i prezintă pe capuchehaia al său, adică reprezentantul său permanent la curte, pe care-l are cu sine, și-l roagă să binevoiască a-l avea și pe acesta sub apărarea și ocrotirea lui. Dacă vizirul se învoiește, răspunde de obicei *ne hoş* adică *foarte bine* și atunci și capuchehaia este îmbrăcat cu un caftan, dar de rangul al doilea.

După împlinirea acestor ceremonii, domnul sărută a treia oară mîna vizirului și, nemaiadăugînd un cuvînt, iese din camera de primire și se duce la odaia chehaiei. Peste puțin timp vine acolo și chehaia, feliicită pe domnitor pentru noua domnie, îi oferă ca băutură cafea și șerbet (care se face din zahăr topit în apă) și stă de vorbă cu el despre trebile domniei sau despre altele care se ivesc întîmplător. În timp ce domnitorul zăbovește acolo, imbrohorul vizirului, adică mai marele grajdului, pregătește un cal foarte frumos împodobit, iar căpetenia ceaușilor cu 24 ceauși²⁰ și patru șatiri pedestri²¹ ai vizirului, împreună cu alți agalari ai vizirului²² (slujitori de rang mai mare) și ici-agalari, adică slujitori de casă, așteaptă călare ieșirea domnitorului. După ce chehaia află că toate acestea s-au rînduit după regula obișnuită, poruncește să se aducă mirodenii de ars și să-l parfumeze pe domn cu aburii lor, ceea ce la turci este semn că cineva pleacă și-și ia rămas bun. După care el sărută mîna

quatuor, ascenso equo, sequenti ordine ex aula vesirii egreditur. Primi procedunt czauszi tot quot princeps voluerit, cum czauszlar emini, sive suo praefecto, sequuntur vesirii agalari et icz agalari: post hos princeps sequitur quatuor szatyris stipatus, quorum duo paulo ante equum incedunt, duo ab utroque principis latere, eiusque pedes tenent. Proxime post principem kapu kiehaia sive residens eius locum habet, tandem totum agmen barones Moldaviae, si quos ibi reperiri contigerit, aut Graecorum nobilium constantinopolitanorum aliqui, quibuscum princeps vel affinitatem vel amicitiam habet, claudunt. Hoc apparatus ex aula vesirii per portam Bachcze-Kapu olim Chrysoylen dictam urbe egreditur, et recto itinere in phanarium, ad cathedrale patriarchae constantinopolitani templum pergit. Praetereuntem principem quicumque viderit, sive Turca sit sive Christianus, etiamsi in sua officina sedeat, surgere in pedes, et manibus cruciatim pectori applicatis, caput inclinare debet: quin etiam, si per portam transierit iengiczariorum, quoscumque excubias ibidem agere contigerit, per suos praefectos in ordinem disponuntur, quousque princeps transierit, eumque haud secus ac vesirium demissa anteriori vestis ora (quod apud illos summae venerationis signum est, indicans eos adeo honorare principem, ut tectis pedibus coram eo stare, nec nisi ad eius mandatum e loco dimoveri debeant) et dextra pectori adposita, inclinato capite salutant. Hoc cum comitatu, ubi ad patriarchale templum pervenit, Turcae quidem in platea subsistere iubentur, ipse autem princeps in aulam ecclesiae eques ingreditur, et ad lapidem huic praecipue ceremoniae destinatum de equo descendit, csauszis solenne ipsis votum acclamantibus: *Hak teala Padiszahumuze ve beg effendimuze cziok yllar umurler virsum, deulet yle cziok jaszta*: i.e. Iustus Deus et altissimus Imperatori nostro et principi nostro domino multorum annorum vitam concedat, et ipse diu feliciter vivat. In exteriori, quae plateam spectat, porta obviam illi veniunt seculares clerici patriarchalis ecclesiae ad praefatum lapidem, metropolitae, episcopi et reliqui, quos tum temporis praesentes esse contigerit, clerici, tandem in ipsis ecclesiae valvis patriarcha advenientem excipit, et crucis signo ei benedicit. Praeunte patriarcha psaltisque τὸ ἄξιόν ἐστιν accinentibus, princeps aedem sacram intrat, et in medio templo, e regione altaris cruce se signat, tandem exhibito S.S. imaginibus osculo ad destinatum Moldaviae principis thronum concedit, huius limen dum calcat proto-diaconus τὰς ἐκτενάς recitat, in quibus etiam hac fere formula novi principis mentionem facit: "Ἐπι δεόμεθα ὑπὲρ τοῦ εὐσεβεστάτου γαληνοτάτου καὶ ὑψηλοτάτου ἀθροεντὸς ὑμῶν N. N. κράτους, νίκης, διαμονῆς, ὑγείας σωτηρίας αὐτοῦ, καὶ τὸν κύριον τὸν Θεὸν ἡμῶν ἐπὶ πλεόν συνεργῆσαι καὶ κατευσδῶσαι αὐτὸν ἐν πᾶσι καὶ ὑποτάξαι ὑπὸ τοῦς πόδας αὐτοῦ πάντα ἐχθρὸν καὶ πολέμιον i. e. Praeterea rogamus pro piissimo, serenissimo et celsissimo Domino nostro N. N. robur, victoria, stabilitas, sanitas, salus sit ipsi, et Dominus Deus noster magis cooperetur et dirigat eum in omnibus, subiiciatque illius pedibus omnem hostem et inimicum. Post ἐκτενάς patriarcha, sacris vestibus ornatus, cum quatuor aut pluribus metropolitae altare ingreditur: eodem sequitur et princeps, flexisque genibus caput altaris margini imponit: Id patriarcha homophoro tegit, recitatatisque iis, quae olim in coronatione imperatorum praelegebantur, precibus, sacro crismate ungit. Hoc facto, princeps in pedes surgit et ad thronum revertitur, accinentibus id πολυχρόνιον psaltis: πολυχρόνιον, ποιῆσαι Κύριος ὁ Θεὸς τὸν εὐσεβέστατον, γαληνότατον καὶ ὑψηλότατον ἡμῶν ἀθροεντὴν πάσης τῆς Μολδοβλαχίας Κύριον Κυρίου N. N. Κύριε, φύλλατε αὐτὸν εἰς πολλὰ ἔτη i.e. „Longaevum fac Domine Deus, piissimum, serenissimum, et celsissimum principem nostrum totius Moldo-

chehaiei, încalecă pe cal, avînd înainte patru alai-ceauși, și iese din curtea vizirului în ordinea următoare: cei dintii vin ceaușii, atîția cîți vrea domnitorul, împreună cu ceaușlar-emini, sau căpetenia lor, urmează agalarii și ici-agalarii vizirului, după aceștia vine domnitorul înconjurat de patru șatiri, dintre care doi merg puțin mai înaintea calului, iar doi de ambele laturi ale domnului și-i sprijină picioarele. Îndată după domnitor vine capuchehaia sau reprezentantul lui, în sfîrșit tot alaiul îl încheie boierii Moldovei, dacă se întîmplă să se găsească unii pe acolo sau vreunii dintre nobilii greci din Constantinopol, cu care domnul este în legături de rudenie sau de prietenie. Cu acest alai, pornind din curtea vizirului, el iese din oraș prin poarta Bahçe-Kapu, numită odinioară Chrysopyle, și se duce drept în Fanar la biserica cea mare a patriarhului din Constantinopol. Oricine vede pe domnitor trecînd, fie că este turc fie că e creștin, chiar dacă șade la lucru în atelierul lui, trebuie să se ridice în picioare și, încrucișînd mîinile pe piept, să-și plece capul; ba chiar, dacă cumva alaiul trece prin poarta ienicerilor, cei care se întîmplă să facă de gardă acolo sînt puși în rînd de mai marii lor pînă ce trece domnitorul și-l salută la fel ca pe vizir, lăsîndu-și în jos poala de dinainte a vestmintului lor (ceea ce la ei este cel mai mare semn de respect care arată că cinstesc într-afită pe domnitor, încît trebuie să stea în fața lui acoperindu-și picioarele și să nu se miște din loc decît la ordinul lui) stînd cu mîna dreaptă adusă la piept și cu capul plecat. Cînd ajunge cu acest alai la biserica patriarhală, turcilor li se dă ordinul să se oprească în stradă, iar domnul intră cîlare în curtea bisericii și descalecă de pe cal la o piatră care se află acolo mai ales pentru ceremonia aceasta, în timp ce ceaușii strigă obișnuita lor urare: *Hak teâlâ padişahumuze ve beg effendimize çok yıllar ömürler virsün, devlet ile çok yaşa!* adică „Dumnezeu cel drept și preainalt să le dea împăratului nostru și voievodului, stăpînul nostru, viață îndelungată, iar acesta să trăiască mulți ani fericiți”. La poarta de-afară care dă spre stradă îi ies în întîmpinare la piatra de care am pomenit mai sus preoții de mir ai bisericii patriarhale, mitropoliții, episcopii și ceilalți clerici care se întîmplă să fie atunci de față, și, în sfîrșit, cînd ajunge la ușile bisericii, îl întîmpină patriarhul și-l binecuvîntează cu semnul crucii. În timp ce patriarhul merge înainte și psalții cîntă „vrednic este”, domnul intră în sfîntul locaș, își face cruce în mijlocul bisericii în fața altarului și, după ce sărută sfintele icoane, se îndreaptă spre tronul rezervat domnitorului Moldovei; cînd calcă pragul lui, protodiaconul recită τὰς ἐκτενάς (ecteniile) în care pomenește și de noul domn cam cu această formulă: Ἐπι δεόμεθα ὑπὲρ τοῦ εὐσεβεστάτου γαληνοτάτου καὶ ὑψηλοτάτου αὐθεντοῦς ἡμῶν Ν. Ν. κράτους, νίκης, διαμονῆς, ὑγείας σωτηρίας αὐτοῦ, καὶ τὸν κύριον τὸν Θεὸν ἡμῶν ἐπὶ πλέον συνεργῆσαι καὶ κατευοδῶσαι αὐτὸν ἐν πάσι, καὶ ὑποτάξαι ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ πάντα ἐχθρὸν καὶ πολέμιον, adică „încă ne rugăm pentru binecredinciosul, prealuminatul și preainălțatul nostru domn cutare să-i dea lui putere, izbindă, statornicie, sănătate și mîntuire, iar Domnul Dumnezeu mai virtos să-l ajute și să-l conducă în toate și să supună sub picioarele lui pe tot vrăjmașul și potrivnicul”. După ἐκτενάς patriarhul, îmbrăcat în sfintele odăjdii, intră cu patru sau mai mulți mitropoliți în altar; acolo vine îndată și domnul și îngenunchînd își reazemă de marginearistolului capul; patriarhul i-l acoperă cu omoforul și după ce rostește acele rugăciuni care se citeau altădată la încoronarea împăraților, îl unge cu sfîntul mir. După aceasta, domnul se ridică în picioare și se întoarce în tron, în timp ce psalții cîntă acel polihron πολυχρόνιον, ποίησαι. Κύριος ὁ Θεὸς τὸν εὐσεβεστάτον, γαληνότατον καὶ ὑψηλότατον ἡμῶν αὐθεντὴν πάσης τῆ Μολδοβλαχίας Κύριον Κυρίου Ν. Ν. Κύριε, φύλλατε αὐτὸν εἰς πολλὰ ἔτη. adică „Doamne Dumnezeule, dă-i viață lungă binecredinciosului, prealuminatului

Valachiae, Dominum Dominum N.N., Domine custodi eum in plures annos." Tum et patriarcha thronum suum conscendit, imperatoque silentio, brevi oratione laudes principis persequitur, eumque ad colendam iustitiam et defendendam ecclesiam adhortatur. Concionem sequitur polychronion patriarchae iisdem fere verbis, quibus principis conceptum. Tandem facta ἀπολύσει princeps et patriarcha in medio templo conveniunt, ubi patriarcha principem data per crucis signum benedictione confirmat, princeps vicissim dextram patriarchae deosculatur. Idem exeuntem principem e templo ad praedictum lapidem comitatur, ubi commutatis invicem oculis, princeps equum iterum ascendit et extra cathedralis templi aulam a turcico suo comitatu excipitur, indeque, repetentibus solitum clamorem subinde czausziis, eodem quo venerat ordine in suum palatium revertitur.

Eo cum venerit praefectos comitum solos ad se invitat, et iis potionem caffe aut alia quaedam sacharata exhibet, munusculaque consueta distribuit; quo facto, illi cum suis bonum ac felicem successum novo principi apprecati in aulam vesirii revertuntur.

Sequente die patriacha cum metropolitibus principem salutatum veniunt, post hos tota, quae Constantinopoli reperitur, Graecorum nobilitas, gratulabunda eum invisit. Solent et christianorum regum et rerumpublicarum legati, praesertim si ante cum eo principe habuerint consuetudinem, vel ipsi vel per suos interpretes ipsi congratulari. Sequentes dies princeps solvenda pecunia pro collato principatu debita, aliisque muneribus, quae quidem piszkiesz sive donariorum nomine insigniunt, revera autem pro insatiabili sua avaritia principi extorquent Othomanides, occupatur. Horum quam primum dimidiam partem exsolverit, insignia principatus, equinae caudae duae (quas tug) et vexillum (quod sandziak vocant) ad ipsum mittuntur, et maiori quidem apparatu, quam in creatione eorum vesiriorum, qui tribus caudis equinis honorantur, usu venire solet. Etenim hi sine ulla pompa insignia suae potestatis a miralem aga (praefecto insigniorum) sibi missa accipiunt: contra, si ea Moldaviae aut Valachiae principibus conferenda sunt, per totam urbem usque ad aedes principis magnifico apparatu ducuntur. Nimirum constituta die summo mane ad miralem aga, i. e. vexilli imperatorii custodem, qui haud parvae in aula est dignitatis, iidem czauszii et officiales vesirii, qui principem in aedem sacram euntem comitatis fuerant, conveniunt. Hos ubi omnes congregatos esse princeps resciverit, suos residentes, et barones, si qui praesentes fuerint, quo potest maiori elegantia, equis praecipue ornatis, ad Babihumaiun sive altissimam portam, quo nomine exterior palatii imperatorii porta venire solet, mittit. Advenientes miralem aga honorifice excipit, et statim tubulchana s. musicam imperatoriam principi destinatam accessit. Haec dum tympana pulsare et tibiis aliisque inter Turcas usitatoribus musicis instrumentis canere incipit, totus apparatus ex imperatoria aula eo ordine progreditur. Primi incedunt czauszii bini, bini hos excipiunt vesirii agalari, iisdem, quibus in sultani divano comparent, vestibus induti, succedunt cum principis residente Moldaviae barones, quos tandem miralem aga explicatum vexillum et duas caudas equinas secum ferens sequitur, musici vero istum a tergo cingunt. Dum ita per urbem transeunt, omnes excubiae quocumque in loco fuerint, etiam ipsa vesirii aula, in platea per seriem se disponere, ac demissis vestium oris, et manibus cruciatim pectori applicatis, imperatoria signa venerari tenentur. Tandem, ubi ad hospitium principis perveniunt, princeps cum aulicis suis in porticu sui palatii vexillifero progreditur obviam cui miralem aga sandziak et equinas caudas inclinato capite tradit, addito voto *Allah teala mübarek eileje*, i. e. faxit Deus ut id tibi faustum sit.

și precăinălțatului nostru domn a toată Moldo-Valahia și-l păzește pe el întru mulți ani²³. Atunci și patriarhul se urcă în tronul său și, poruncind tăcere, arată într-o scurtă cuvîntare meritele domnului și-l îndeamnă să păzească dreptatea și să apere biserica. După cuvîntare, urmează polihronul pentru patriarh, care are aproape aceleași cuvinte ca cel pentru domnitor. În sfîrșit, după ce se face ἀπολύσει (încheierea slujbei), domnul și patriarhul vin în mijlocul bisericii, unde patriarhul întărește pe domn, dîndu-i binecuvîntarea cu semnul crucii, iar domnul la rîndul lui sărută dreapta patriarhului. Acesta însoțește pe domn la ieșirea lui din biserică pînă la piatra mai sus pomenită, unde, dîndu-și unul altuia sărutări, domnul încalecă iarăși pe cal și este întîmpinat în afara curții bisericii patriarhiei de suita sa turcească, după care, în timp ce ceaușii repetă mereu aclamațiile obișnuite, se întoarce la palatul său²⁴ în aceeași ordine în care venise.

De îndată ce sosește acolo, invită la el numai căpeteniile însoțitorilor, le dă cafea sau alte zaharicale și le împarte mici daruri obișnuite, după care aceia împreună cu oamenii lor, după ce urează noului domnitor zile bune și fericite, se întorc la curtea vizirului.

A doua zi vin să salute pe domn patriarhul cu mitropolii și după ei îl vizitează spre a-l felicita toată nobilimea grecilor care se află în Constantinopol. Îl mai felicită de obicei și reprezentanții regilor și țărilor creștine, fie ei înșiși, fie prin interpreții lor, mai cu seamă dacă mai înainte au avut legături cu acest domn. În zilele următoare domnul este ocupat cu plata sumelor de bani datorate pentru căpătarea domniei și cu alte daruri cărora turcii le dau numele frumos de peșcheșuri sau daruri de bunăvoie și în realitate ei le storc domnitorului pe măsura nesățioasei lor lăcomii. De îndată ce el plătește o jumătate din ele i se trimit însemnele domniei, două cozi de cal (tuiuri) și un steag (căruiua îi zic sangeac), cu pompă mai mare decît se folosește de obicei la numirea acelor viziri care sînt cinstiți cu trei tuiuri. Căci aceștia capătă însemnele puterii lor de la miralem-aga²⁵ (mai marele însemnelor), care li le trimite fără nici o pompă; dimpotrivă, dacă ele trebuie să fie acordate domnitorilor Moldovei sau Valahiei, sînt duse cu mare alai prin tot orașul pînă la locuința domnului. Într-adevăr, în ziua hotărîtă se adună dis-de-dimineață la miralem-aga, adică păstrătorul steagului imperial, care este un rang destul de mare la curte, aceiași ceauși și slujitori ai vizirului care îl însoțiseră pe domn, cînd s-a dus la sfîntul locaș. După ce domnitorul află că sînt adunați cu toții, trimite pe reprezentanții săi și pe boieri. Dacă sînt vreunii acolo, îmbrăcați cît se poate de ales și mai cu seamă cu cai frumos împodobiiți, la Bab-i-humaiun adică poarta cea mai înaltă, nume prin care se înțelege poarta din afară a palatului imperial. La venire îi întîmpină cu mare cinste miralem-aga și cheamă de îndată tabulhanaua, adică muzica împărătească, orînduită pentru domnitor. În timp ce aceasta începe să bată darabanele și să cînte din flaute și din alte instrumente muzicale mai folosite la turci, tot alaiul pornește din curtea împărătească în această ordine: cei dintîi vin ceaușii, doi cîte doi, după ei tot doi cîte doi agalarii vizirului, îmbrăcați în aceleași veșminte cu care se înfățișează în divanul sultanului, urmează boierii împreună cu chehaia domnitorului, după care în sfîrșit vine miralem-aga purtînd cu sine steagul desfășurat și două cozi de cal, iar în spatele lui muzicanții. În timp ce străbat astfel orașul, toate străjile, oriunde s-ar afla, chiar și cele din curtea vizirului, trebuie să se înșiruie în rînd pe stradă și, lăsîndu-și poala vestmintelor, cu miinile puse cruciș pe piept, să dea onorurile însemnelor împărătești. În sfîrșit, cînd ajung la locuința domnitorului, domnul împreună cu curtenii săi iese înaintea stegarului, întîmpinîndu-l în ceardacul palatului său. și miralem-aga îi dă, cu capul plecat, sangeacul și cozile de cal, adăugînd urarea

Princeps sandziak in manus acceptum reverenter exosculatur et suo sandziakdar i. e. vexillifero custodiendum tradit, post miralem agam in auditorium invitat, ibique potione caffe et sacharatis pro more Turcarum refectum, toga pellibus zebellinis duplicata indui iubet, consuetoque honorario remuneratum dimittit. Miralem aga quidem cum comitibus aulicis inde in aulam imperatoriam revertitur, musicorum autem collegium apud principem manet, et quotidie tribus ante solis occasum horis (quod tempus Turcis Ikindi vocatur) Neubet i. e. excubiarum signum solenni sibi strepitu facit. Atque hoc itidem privilegium solis Moldaviae Valachiaeque principibus concessum est. Nemini enim passarum, dum intra Constantinopoleos moenia moratur, musica illa militari uti permittitur.

Postquam autem omnia negotia, quae ipsi cum aula intercedunt, composuerit, pecuniaque iniuncta se liberaverit, tum demum per kiehaiam vesirium certiorum reddit, nil morari, quin iam ad obeunda principatus sui munia discedat, rogatque ut ipsi aditus ad imperatorem pateat, profectionisque concedatur facultas.

Constituta ad eam cerimoniam die, quae non alia, quam Dominica aut Martis esse solet, ut pote, quae a Suleimanno sultanico divano fuere destinatae, ante diluculum supremus vesirius, mufti et caziulaskierii, nec non reliqui vezirii, ieniczer agasi, silahdaragasi, et si qui alii per sua munera eo ingredi possunt, conveniunt, et latente post cancellos deauratos imperatore, litigantium causas audiunt. Extrahitur id nonnunquam ad quartam usque horam, donec nimirum remanserit nemo, qui de alio conquerendum habeat. Finito divano, princeps cum suis baronibus a porta exterioris portici auditorii usque ad ianuam qua interior fornix, cubbe dictus, clauditur in recta linea stare iubetur: quo facto supremus vesirius e suo loco surgit, et cum reliquis vesiriis et caziulaskieris ad imperatorem pergit, quem transeuntem princeps inclinato capite salutatur, eundemque honorem etiam succedentibus illi vesiriis exhibet. Hi ubi ad imperatorem admissi fuerint, primo supremus vesirius de rebus in divano discussis, aut aliis, quae reipublicae administrationem tangunt, negotiis sultanum instruit, mox refert, servum eius Moldaviae principem facultatem in principatum suum discedendi petere. Id si concesserit imperator, capudzilar kiehaiasi, quem ianitorum praefectum dices, principi voluntatem sultani indicat, et muhzuragasi, locumtenens iengiczariorum penes vezirium, iubet, ut *cuccam*, quae crista est e struthionum pennis, arteficiose dispositis, confectam principis capiti imponat. Est autem is proprie ieniczariorum ornatus, atque ideo imponitur principibus, quod in ieniczeriorum cohorte suum locum habeant; quam etiam ob causam, nemo illum ornatum potest imponere principi, nisi muhzuraga, qui cum in vesirii aula excubias agit, totius ieniczeriorum militiae penes vesirium locum tenens habetur. Ita ornatum principem tefterdar supremus caftan induit, et 27 alias inferioris ordinis togas ipsius baronibus distribuit. Post haec duo capudzibaszi principem cum quatuor supremis, quos ibi contigit esse, baronibus introducunt, eiusque brachia strictissime tenent. Limen auditorii ingressum iidem caput usque ad terram inclinare cogunt, id quod post tertium et sextum passum repetitur, tandem in medio conclavi rectus consistit: neque enim tantae capacitatis est auditorium. Tum Imperator e tacht sive throno ad vesirium, qui ad dextram cruciatis manibus adstat, conversus, ei quid principi dicendum habeat, mandat: qui adorato primo ad terram usque sultano, postea principem his fere verbis alloquitur: *Senun sadacatum veisticametun izhari chaziret Padiszahi*

Allah tealâ mübarek eyleye adică „Să dea Dumnezeu să-ți fie cu noroc”. Domnitorul, luînd în mînă sangeacul, îl sărută cu respect și-l dă *sangiacdarului* său, adică purtătorului de steag, apoi poștește pe miralem-aga în camera de primire și după ce-l tratează, după obiceiul turcilor, cu cafea și cu zaharicale, poruncește să-l îmbrace cu o haină căptușită cu samur și la plecare îi dă bacșișul obișnuit. Miralem-aga se întoarce apoi împreună cu însoțitorii de la curte la palatul împărătesc, dar tabulhanaua rămîne la domn și în fiecare zi, cu trei ore mai înainte de apusul soarelui (la vremea care la turci se numește *ikindi*)²⁶ îi cîntă răsunînd sărbătorește *neubet* adică semnalul străjilor. O asemenea cînstă nu se face decît domnitorilor Moldovei și Valahiei. Căci nici unui pașă, atîta timp cît se află înăuntru zidurilor Constantino-polului, nu-i este îngăduit să se folosească de acea muzică militară.

Iar după ce isprăvește cu toate treburile pe care le are la curte și-și plătește suma de bani ce i-a fost impusă, atunci de-abia înștiințează prin chehaia pe vizir că nu mai este nici o piedică de a-și lua în primire sarcinile domniei și-l roagă să-i înlesnească a se înfățișa împăratului și a i se da voie să plece.

În ziua hotărîtă pentru această ceremonie, care nu poate fi alta decît duminica sau marțea, fiindcă acestea au fost hotărîte de către Suleiman pentru divanul sultanului, marele vizir, muftiul și *cadiascherii*²⁷, pe lângă aceștia ceilalți viziri, *ienicer-agasi*²⁸, *silihtar-agasi*²⁹ și alții care prin slujbele lor pot intra acolo, se întrunesc mai înainte de zorii zilei și ascultă plîngerile imprecinațiilor, în vreme ce împăratul stă ascuns după niște zăbrele de aur. Această judecată se prelungește uneori și pînă la al patrulea ceas din zi, pînă ce nu mai rămîne nimeni care are vreo plîngere împotriva cuiva. După ce divanul se sfîrșește, domnul împreună cu boierii săi primește poruncă să stea în linie dreaptă de la bolta din afară a camerei de primire pînă la ușa prin care se închide bolta cea mai dinăuntru, numită *cube*, după care marele vizir se scoală de la locul lui și se îndreaptă cu ceilalți viziri și *cadiascheri* spre împărat; pe acesta domnitorul, cînd trece pe lângă el, îl salută plecîndu-și capul și dă aceeași cînstire și celorlalți viziri care vin după dînsul. Îndată ce aceștia ajung la împărat, mai întii marele vizir informează pe sultan despre chestiunile discutate în divan sau despre alte treburi care privesc conducerea statului, apoi îl înștiințează că robul lui, domnitorul Moldovei, cere voie să plece în țara sa. Dacă împăratul îl îngăduie, *capugilar-chehaiasi*, mai marele ușierilor cum ai zice³⁰, împărtașește domnitorului voia sultanului și *muhzur-agasi*, locotenentul *ienicerilor* pe lângă vizir, poruncește să i se pună domnului pe cap *cuca*, care este un panaș făcut din pene de struț cu măiestrie întocmite. Aceasta este o podoabă anume a *ienicerilor*, și este pusă pe capul domnitorilor pentru că ei își au locul lor în trupa *ienicerilor*; tocmai din această cauză nimeni nu poate să-i pună domnitorului acea podoabă afară de *muhzur-aga*, care, atît timp cît este comandantul gărzilor la curtea vizirului, este considerat că ține locul întregului corpal *ieniceilor* pe lângă vizir. După ce domnitorul este împodobit astfel, marele *tefterdar* îl îmbracă cu *caftan* și împarte boierilor lui alte 27 de *caftane* mai de puțin preț. După acestea, doi *capugi-bași* introduc pe domnitor împreună cu patru boieri mari, dacă se întîmplă să fie acolo, țînîndu-l strîns de subțiori³¹. De îndată ce el calcă pragul camerei de primire, aceștia îl fac să-și plece capul pînă la pămînt, ceea ce se repetă după al treilea și al șaselea pas, și în sfîrșit el se oprește stînd drept în mijlocul odăii, căci camera de primire nu-i prea încăpătoare. Atunci împăratul întorcîndu-se din al său *taht* sau tron spre vizir, care stă la dreapta lui cu mîinile încrucișate, îi poruncește ce trebuie să-i spună domnitorului; vizirul, închinîndu-se mai întii pînă la pămînt sultanului, se adresează apoi domnului cam cu aceste cuvinte: „*Seniün sadakatun ve istikametün izhar-i*

alempenak Effendi muzuri, olmagle, senà Bogdan Voivodeli gin ichsan bujurdilar imdisen dachi sedacat ve isticamet ile chidmeti, padiszahiede bulunup, ve ferman dzihan meta szeriflerine itaat ve inkyiat, ve Riajai padiszahi hoszrevanii chyfz ushyraffet ve Etrafi diuszmeden vaky olan achbari Saimakdur ve dikkati meufur eileiesim, ila sen bilursinki, taksyratine biruedz hile dzevabe cadir olamasis i.e. „Cum tua fidelitas et probitas Domino nostro Imperatori, mundi asylo, innotuerit, ille Tui miseratus Tibi Moldaviae principatum dedit. Igitur Tu quoque in posterum debes in fidelitate et sinceritate servitiorum perseverare, mandatis eius sanctissimis, et quibus totus terrarum orbis subiectionem praestare debet, obediens esse, eaque reverentia prosequi: Subditos Imperatoris, bene et feliciter procedentis, defendas, iisque clementiam exhibeas, quid ex parte inimicorum geratur accurate et diligenter explores et de iis certas notitias singulis momentis mittas, idque totis viribus cunctisque facultatibus procures. Alioquin Tu novisti (nimirum quid Te maneat). Quod si peccaveris, nullo modo Te frivolis responsionibus excusare poteris”. Princeps, si linguae turcicae usum habet, ipse ad haec breviter tali fere formula respondet: *Adaletlu vemerhamet Lu Padiszahimun hidmeti alielerinde var Kudretimi sarf eglemek dzian ubasz uzre, heman nazari aini humajunleri bu Laczir bendelori nun uzerinden dur eilemejeler.* i.e. „In iustissimi et clementissimi imperatoris mei servitiis cunctas, quas habeo, vires expendere, animo et capite voveo (vel supra caput meum et vitam arbitror), dum modo clementiae et maiestatis suae aspectum a nullitate huius servi (i.e. ab inutili suo servo) non ablonget,” iisdem quibus venerat ceremoniis, his dictis retrocedendo (neque enim tergum sultano ostendere licet), per capudzibasios ex auditorio educitur. Interea buiuk imirahor, sive supremus stabuli imp. praefectus, arabicum equum freno auro gemmisque fulgente ornatum, aulaeisque phrygio opere auro argentoque tectum ad mediam aulae portam parat, e cuius sella a sinistris gladius, a dextris topuz sive clava militaris pendet. Equum tenent duo iedekzi sive equi ductores imperatorii, adstant duo akkiulahly, satellites albis pileis tecti, totidemque peiki, cursores auro interstinctis vestibus induti, mitrasque argenteas et deauratas ad instar scyphorum in capite gerentes. Ibi princeps ascenso equo vesirium praestolatur, suosque barones a sinistris in ordine stare iubet; mox transeuntem supremum et reliquos vesirios inclinato capite et manibus pectori appositis salutatur, qui ei capitis nutu respondere solent.

Hi posteaquam ad sua palatia discesserint, princeps quoque cum eo quo venerat apparatu et musica militari, nec non imperatoriis peikis et akkiullahly ex aula recta ad cathedrale templum pergit, iisdemque quas supra memoravimus ceremoniis honoribusque patriarcha et clero excipitur. Cuccam tamen, dum aedem sacram intrat, deponit, neque eam recipit donec exiverit.

Inde recta ad suum palatium tendit, ibique ab iisdem, qui eum comitati fuerant, agalari in suum auditorium introducit. Hi acceptis consuetis muneribus mox in aulam revertuntur, peiki autem et akkiullahly penes ipsum remanent, eumque lassios, quae urbs principalis est sedes, usque comitantur. Postridie reis effendi, sive supremus othmanici imperii cancellarius, diploma aureis litteris, artificiosissimisque ductibus exaratum ad ipsum mittit, eique iniungit, ut quam citissime in principatum suum profisciscatur. Neque enim ulli principum, postquam sultanium adierit, plus hebdomade Constantinopoli morari licet. Discessuro comes itineris ab imperatore datur iskiemne agasi, iuxta etymon solii praefectus, i.e. cui incumbit in solium collocare principem. Id

haziret padişah-ı âlempenahı effendi müzuri olmakle, sena Boğdan voyvodelinin ihsan buyurdılar. İmdi sen dahi sedakat ve istikamet ile hidmet-i padişahide bulunup ve ferman meta şeriflerine itaat ve inkiyat ve riaya-ı padişah-i hoşrevanî hıfz u şiraffet ve etrafı düşmenden vakı o lan akbar-ı saymakdur ve dikkati meyfur eylesin; illâ sen bilürsin ki taksiratne bir vechile cevabe kadir olamazsin adică „Deoarece credința și cinstea ta s-au făcut cunoscute stăpînului nostru, împăratul, scăparea lumii întregi, acela milostivindu-se de tineți-a dat domnia Moldovei. Așadar și tu ești dator să stăruiești de-acum înainte a-l sluji cu credință și din toată inima, fiind ascultător preasfintelor lui porunci căroră tot pămîntul trebuie să se supună, și să le împlinești cu aceeași evlavie: pe supușii bine și fericit conducătorului nostru împărat să-i aperi și să le arăți îndurare, să iscodești cu grijă și cu sirguintă tot ce se face de partea dușmanilor și să trimiți despre ei vești sigure la fiecare moment, iar aceasta s-o faci din toate puterile și cu toate mijloacele. Altminteri tu știi (fără îndoială ce te așteaptă). Iar dacă vei greși, nu te vei putea dezvinovăți nici cum prin răspunsuri fără temeii”³². La acestea domnul, dacă știe turcește, răspunde el însuși pe scurt cam în felul următor: *Adaletli ve merhametli padişahımın hidmeti aliyelerinde var kudretimi sarf eylemek can u baş üzere, heman nazar-ı âyin-i hümayunleri bu âciz bendelerinin üzerindenür eylemeyeler*, adică: „Făgăduiesc cu sufletul și capul meu (sau tot ce socot mai presus decît capul și viața mea) să-mi pun toate puterile în slujba pread dreptului și preamilostivului împărat, numai să nu-și întoarcă fața milostivirii și măriei-sale de la nimicnicia acestui rob (adică de la acest rob netrebnic)” și zicînd acestea, retrăgîndu-se de-a îndaratele (căci nu e îngăduit a-și arăta sultanului spatele) este scos din camera de primire de capugi-bași cu aceleași ceremonii ca la venire. În vremea asta buiuc-imbrohhor³³, adică mai marele grajdului împăratului, ține pregătit gata la poarta din mijloc a curții un cal arăbesc cu frîul strălucînd de aur și de pietre scumpe, acoperit cu o harșa de lucrătură frigiană în aur și argint; de șa îi atîrnă în stînga sabia și în dreapta topuzul adică buzduganul³⁴. Doi iedeccii, adică doi argați ai calului împărătesc, țin calul, alături stau doi acchiulahlii, slujitori cu fesuri albe pe cap, și tot ațiția paici, alergători îmbrăcați în vestminte brodate în fir de aur și purtînd pe cap mitre de argint aurite, de forma unor cupe mari. Acolo domnitorul călare așteaptă pe vizir și poruncește boierilor săi să stea la rînd în stînga lui; apoi salută pe vizirul cel mare care trece pe lîngă el ca și pe ceilalți viziri, plecîndu-și capul și aducînd mîinile la piept, iar aceștia obișnuiesc să-i răspundă din din cap³⁵.

După ce aceștia se retrag la palatele lor, domnul pornește și el de la curte cu alaiul cu care venise și cu muzica militară, pe lîngă aceasta, cu paicii și cu acchiulahliii împărătești, drept spre biserica patriarhiei și este întîmpinat de patriarh și de cler cu aceleași ceremonii și onoruri pe care le-am amintit mai sus. Totuși la intrarea în sfîntul lăcaș își scoate cuca și nu o ia pînă ce nu iese.

De acolo se duce drept spre palatul lui și acolo este introdus în camera sa de primire de aceiași agalari care îl însoțiseră. Aceștia, după ce primesc darurile obișnuite, se întorc apoi la curte, iar paicii și acchiulahliii rămîn pe lîngă dînsul și-l însoțesc pînă la Iași, oraș care este scaunul domnesc. A doua zi reis-effendi, adică marele cancelar al Imperiului otoman, îi trimite o diplomă scrisă cu litere aurite și cu trăsături foarte frumoase și-i poruncește să plece cît mai repede în țara sa. Căci nici un domnitor nu are voie, după ce s-a înfățișat sultanului, să zăbovească în Constantinopol mai mult de o săptămînă. La plecare, împăratul îi dă ca însoțitor la drum pe iskemne-agasi, după însemnarea cuvîntului mai marele scaunului³⁶, adică acela căruia îi revine datoria de a așeza în scaun pe domnitor. Această misiune se încre-

munus demandatur alicui ex intimis officialibus kapudzilar kiehaiasi, praefecto ianitorum, vel primo aut secundo miriachor, stabuli imperatorii praefecto, haud raro etiam silahdario et czohadario, supremum inter internos officiales gradum tenentibus; qui duo tamen propter multa, quae iis incumbunt, graviora negotia nunquam ipsi comitari solent principem, sed suum in locum vicegerentes mittunt. Praeterea illi adesse iubentur capudzibaszi aliquis cum quatuor gregariis capudzi, totidemque czausiis, binis akkiulahlis, binis szatyri, binisque peiki imperatoriis, nec non tabulchana vel musico collegio, eodem quo vesirii uti consueverunt.

Haec omnia cum ordinata fuerint, princeps uno die prius, quam Constantino-poli exeat, vesirio valedicendi licentiam petit, eaque impetrata, cum suis residentibus et aliquot baronibus ad portam vesirii proficiscitur. Advenientem kiehaia ad vesirii conclave introducit. Vesirius de fidelitate admonet, pristinas instructiones inculcat et si quae alia temporis ratio postulat ei notificat. Respondet ad haec princeps pro re nata, residentes suos et se ipsum favori et clementiae vesirii commendat, et his dictis eiusdem manum exosculatur. His peractis, vesirius ei abeundi licentiam concedit, faustaque eiusmodi formula apprecari solet: *Gioreim seni var sa gligile, allah teala iszini asan eileie*. i.e. „Videbo te: viriliter et fortiter age. Perge salvus bona cum valetudine, et Deus opus tuum facile reddat.” Mox eundem toga indui iubet, quae izn caftan vel valedictoria toga iis dicitur. Finita ea ceremonia, kiehaiam in suo cubiculo convenit, eidemque ultimum vale dicit, tandem ascenso equo, vel ad suum palatium revertitur, vel reliquos vesirios valedicturus obit. Id tamen noctu magis quam interdiu fieri solet, ne princeps vesirio suspicionem moveat, habere se alios quoque in imperio patronos. Sequenti die, quo maximo potest apparatu et pompa sub acclamationibus czausziorum, quae, ut supra monuimus, quandocunque princeps equum vel descenderit, vel ascenderit, nunquam non fieri solent, ex urbe regia lento gradu procedit. Agmen ducunt Moldavi equites, si quos penes se princeps habuerit, praecedente vexillo suo. Hos excipit musica christiana tympana et tubae, succedente vexillo albo, pacis et subiectionis signo; quod duo tug, vel equinae caudae, quae principi ab aula conceduntur, continent medium. Sequuntur principis residentes, et qui Constantinopoli reperiuntur Moldaviae barones, quos ab utroque latere czausziorum series includit. His succedunt equi principis sessorii, quos aliorum vesiriorum instar septem educere potest, tapetibus et aulaeis phrygio opere pictis ornati: quos a lateribus cingunt sex principis, sequuntur bini imperatorii szatyri. Post hos princeps toga principali et cucca indutus ipse vehitur, cuius equi caput duo peiki sultanici tegunt, stapedem bini iedekczi vel equorum ductores tenent. Paulo posterius, a sinistris principis, quae pars Turcarum moribus habetur honoratior, iskiemne agasi, a dextris sandziak agasi, vexilli custos, locum habent. Tergum principis custodiunt eiusdem cubicularii, post quos tria sandziak rubra explicata per sandziak agasi vicarios portantur, quorum medium in apice alem sive dimidiatam lunam habet, reliqua vero tantum sphaerulis rotundis deauratisque instructa sunt. His succedit tabulchana maioribus tympanis striduloque buccinarum clangore reboans. Totam denique seriem claudunt iskiemne agasi, et sandziak agasi cubicularii, et si qui alii ignobiliores itineris debent esse comites.

Hoc ordine, ut supra diximus, lento gradu ad primam usque mansionem, quae haud procul est a moeniis regiae urbis, proceditur. In reliquo itineris tractu,

dințază unuia dintre slujitorii mai dinăuntru ai curții: lui kapugilar-chehaiasi, mai marele ușierilor, primului sau celui de-al doilea miriahor, mai marele grajdului imperial, și nu rareori chiar silihtarului și ciohodarului³⁷, care au cel mai mare grad printre slujitorii dinăuntru; aceștia doi totuși, din pricina numeroaselor și grelelor treburi care sînt în sarcina lor, de obicei nu însoțesc niciodată ei înșiși pe domnitor, ci în locul lor trimite pe alții să-i reprezinte. Pe lângă acestea mai primesc poruncă să-l însoțească un capugi-bașa, cu patru capugii obișnuiți și tot atîția ceauși, doi acchiulahlii, doi șatiri și doi paici imperiali, și în același timp aceeași tabulhana sau grup de muzicanți, folosit obișnuit de viziri.

După ce toate acestea sînt rînduite, domnul, cu o zi mai înainte de a pleca din Constantinopol, cere vizirului voie să-și ia rămas bun de la el și, după ce o capătă, pleacă spre poarta vizirului cu reprezentanții săi și cu cîțiva boieri. La sosire chehaia îl introduce în camera vizirului. Vizirul îi atrage atenția să fie credincios, îi repetă dispozițiunile de mai înainte și-i aduce la cunoștință vreo alta pe care ar impune-o împrejurările. La acestea domnul răspunde potrivit cu situația, invocă pentru reprezentanții săi și pentru el însuși protecția și bunătața vizirului și, spunînd acestea, îi sărută mîna. După toate acestea, vizirul îi dă voie să plece și de obicei îi face urări de bine cu această formulă: *Göreyim seni; var sağliğ ile! Allah teâlâ işini âsân eyleye!* adică „Te-oi vedea! Poartă-te bărbătește și cu curaj. Mergi cu bine și cu sănătate și Dumnezeu să-ți ușureze sarcina”. Apoi poruncește să-l îmbrace cu vestmintul care se numește la ei izn-caftan sau vestmint de bun rămas. După terminarea acestei ceremonii, se întîlnește cu chehaia în odaia lui și-și ia pentru ultima oară rămas bun, și în sfîrșit încălecînd pe cal fie se întoarce la palatul său, fie se duce la ceilalți viziri să-și ia bun rămas. Dar aceasta se face de obicei mai mult noaptea decît ziua, pentru ca domnul să nu dea de bănuir vizirului că mai are alți protectori la împărăție. A doua zi, cu alai și pompă cît mai mare cu putință, pleacă din capitală mergînd încet, în aclamațiile ceaușilor care, precum am spus mai sus, se pornesc ori de cîte ori domnul coboară de pe cal sau încalecă. În fruntea convoiului sînt călăreții moldoveni, dacă domnul are pe vreunii pe lângă el, cu steagul lui înainte. După aceștia urmează o muzică creștină, darabane și trîmbițe, și în urma ei un steag alb, semn al păcii și al supunerii; la mijloc sînt două tuiuri sau cozi de cal, care îi sînt date domnului de la curte. Urmează capuchehaiele domnitorului și boierii care se găsesc la Constantinopol, pe care îi înconjură de-o parte și de alta un șir de ceauși. După aceștia vin caii de călărie ai domnului, în număr de șapte, cîți poate să ia cu sine, ca și alți viziri, împodobiți cu cuverturi și harșale brodate în lucrătură frigană; în jurul lor sînt șase șatiri ai domnitorului, în urma lor doi șatiri împărătești. După aceștia vin călare domnitorul însuși, purtînd vestmint domnesc și cucă; capul calului lui îl acoperă doi paici ai sultanului, doi iedecii sau argați la cai îi țin scările. Puțin mai în urmă, de-a stînga domnului, parte care după obiceiurile turcilor este socotită mai de cinste, își are locul său ischemne-agasi, de-a dreapta sangiac-agasi, pázitorul steagului. În spatele domnului sînt oamenii lui de casă, după care vin trei sangeacuri rcoșii desfășurate, dintre care cel din mijloc are în vîrf o jumătate de lună, sau alem, iar celelalte sînt împodobite doar cu niște bumbi rotunzi aurii, purtate de cei ce țin locul lui sangiac-agasi. După acestea urmează tabulhanaua cu darabane mai mari și făcînd un zgomot asurzitor cu sunetul țipător al surlelor. În sfîrșit tot convoiul îl încheie slujitorii de casă ai lui ischemne-agasi și ai lui sangiac-agasi și alții mai de rînd, care trebuie să fie însoțitori la drum.

În această ordine, precum am spus mai sus, se ajunge mergînd încet la primul popas, care nu este departe de zidurile capitalei. În restul drumului nu se mai

non observantur quidem adeo religiose cunctae illae ceremoniae, quotiescunque tamen ad urbem aliquam aut vicum pervenerint, et solennes czausziorum acclamationes, et musica, et reliqua si quae sunt solennia repeti debent. Porro in itinere semper duo czauszii cum aliquo principis officiali ad secundam usque mansionem, quae illis conak dicitur, procedere et hospitium commeatumque curare tenentur: quae omnia ad lubitum voluntatemque principis fiunt. Etenim illo tempore principi omnes cunctis in rebus, haud aliter ac si ipse supremus vesirius esset mandato imperatorio obedire iubentur, et si quis Turcarum etiam insolentius se gesserit, aut iussis principis obedire noluerint, potest illum princeps per suum beszly agasi meritis coërcere poenis, aut si mitius agere vult, ipsius praefectis eum castigandum tradere.

Hac ratione cum Galatium princeps pervenerit, quae prima Moldaviae urbs Constantinopoli venientibus obiicitur, cunctos Moldaviae inferioris barones, et si qui e superiori propius habitant, sibi obviam habet. His comitibus Iassios proficiscitur, et in itinere incolarum conditionem exquirat, eorumque querelas audit et lites dirimit. Uno a Iassiiis milliari obviam ei veniunt caimacani, vel locum tenentes, quos ipse dum adhuc Constantinopoli esset, per litteras designaverat, cum reliquis baronibus, militibus et civibus, quos princeps eques ad manus vestisque osculum admittit. Hinc eadem qua Constantinopoli exiverat pompa urbem intrat, et prope templum cathedrale S. Nicolao dedicatum ex equo descendit. In atrio templi metropolita cum reliquo clero advenientem principem venerantur, et in aedem sacram introducunt, ubi eadem, quas antiquitus in usu fuisse supra memoravimus, observantur ceremoniae ecclesiasticae. Facta ἀπολύσει, dum ex ecclesia egreditur, a Turcico apparatu, qui interea in plateis subsistit, solennibus acclamationibus clangoreque musices excipitur. Iisdem comitibus ad palatium suum pergit, quo ubi venit, statim praecedente iskiemne agasi in divan, quod maius vocant, introducitur et ante solium tribus gradibus altum, quod ibidem collocatum est, consistit. Hinc baronibus per suas sedes dispositis, reliqui quoque militarium ordinum praefecti, nec non opulentiores mercatores iassiensis in divan intromittuntur. Tandem imperato silentio, iskiemne agasi imperatorium mandatum, hiukm fermani, mandatum domini dictum, scribae praetorii vulgo divan effendisi (qui Turca est, et bono stipendio conductus principi servit), legendum porrigit. Scribitur autem tale mandatum in hanc fere sententiam.

Nobilium electissimi et Principatus praestantissimi Vladica, Episcopi et Barones Moldaviae, equestres pedestresque copiae, omnesque subditi servique mei, extrema vestra sunt felicia. Cum potentissimum, cui totus orbis paret, fulgidissimae nostrae Imperatoriae Maiestatis mandatum ad vos pervenerit, notum sit vobis, quod anno N.N. mense N.N. immensa nostra clementia ad fidelitatem sincereque praestita servitia principum gentis in Iesum credentium electissimi et magnatum praestantissimi gentis Nazaraeorum N.N. respiciens, cum misericordia et clementia et adiutorio nostro dignum et idoneum indicaverit. Quam ob causam nos eum Moldaviae principatu clementer ornavimus et donavimus. Eidem autem acerrime iniunximus, ut baronum cuiuscunque ordinis, nobilium praepositorum provinciis, cunctorumque sibi subiectorum paternam curam gerat. eos protegat, iisque faveat: nostra mandata impigre exequatur, ac omnimodo fidelia sinceraque servitia nobis praestet. Vobis vero mandamus, ut ei in omnibus obedientes et subiecti sitis, quaecunque vobis ex nostro mandato iusserit, dilligenter et nulla mora interposita exequamini.

respectă cu atîta sfințenie toate aceste ceremonii, totuși ori de cîte ori ajung la vreun oraș sau în vreun sat trebuie să se reia și obișnuitele aclamații ale ceaușilor și muzica și celelalte ceremonii cîte mai sînt. Apoi, la drum, tot timpul doi ceauși împreună cu un slujitor de-al domnitorului sînt datori să meargă înainte pînă la popasul următor, care se numește la ei conac, și să se îngrijească de găzduire și de hrană; acestea toate se fac după placul și voia domnului. Într-adevăr în acest timp, după porunca imperială, toți sînt obligați să asculte de domn în toate celea, ca și cînd ar fi marele vizir însuși, și chiar dintre turci, dacă vreunul s-ar purta ceva mai obraznic sau n-ar vrea să dea ascultare poruncilor domnitorului, acesta poate să-l pedepsească cu pedeapsa cuvenită prin beșli-agași³⁸ al său, sau, dacă vrea să se poarte mai blind, să-l dea pe seama mai marilor aceluia să-l pedepsească.

Ajungînd în acest chip la Galați, primul oraș al Moldovei care le iese în cale celor ce vin de la Constantinopol, îl întîmpină toți boierii din Moldova de jos și cei din Moldova de sus care locuiesc mai aproape³⁹. Însoțit de ei pleacă spre Iași și în drum se interesează de starea locuitorilor, ascultă plîngerile lor și judecă pricinile. La o milă de Iași îi ies în întîmpinare caimacamii, sau locuitorii, pe care el însuși îi desemnase prin scrisoare de pe cînd era încă la Constantinopol, împreună cu ceilalți boieri, cu oșteni și cu tîrgoveți pe care domnitorul călare îi primește ca să-i sărute mîna și vestmintul. Apoi intră în oraș cu aceeași pompă cu care ieșise din Constantinopol și aproape de biserica cea mare cu hramul Sf. Niculae coboară de pe cal. În pridvorul bisericii mitropolitul cu celelalte fețe bisericești se închină la venirea domnului și îl introduce în sfîntul locaș, unde se fac aceleași ceremonii bisericești pe care le-am arătat mai sus că se făceau din vechime. După ce se face ἀπολύσει, în timp ce iese din biserică este primit de alaiul turcesc, care în vremea aceasta a stat în stradă, cu aclamațiile obișnuite și în sunetul muzicii. Cu aceiași însoțitori se îndreaptă spre palat și, de îndată ce sosește acolo, este pe loc introdus în divanul cel mare, cum se numește, avînd înainte pe iskemne-agași, și se oprește în fața tronului cu trei trepte, care este așezat acolo. Apoi, după ce boierii se așază pe scaunele lor, sînt introduși în divan și celelalte căpetenii ale oastei și pe lîngă aceștia neguțătorii mai bogați din Iași. În sfîrșit, poruncindu-se tăcere, iskemne-agași întinde secretarului divanului, numit obișnuit divan-effendisî (care este turec și este în slujba domnului, plătit cu o leafă bună) ordinul împărătesc, hiucm ferman, adică ordinul de domnie. Iar acest ordin este redactat cam în acești termeni:

„Voi cei mai aleși dintre boieri și cei mai de seamă oameni ai țării, vîldică, episcopi, dregători ai Moldovei, oști de călăreți și pedestrași și toți supușii și robii mei, sfîrșitul vostru fie-vă fericit. Cînd va fi ajuns la voi preaputernica poruncă a strălucitei noastre maiestăți imperiale, căreia i se supune tot pămîntul, luați la cunoștință că în anul cutare, luna cutare, bunătatea noastră nemărginită, ținînd seama de credința și de slujbele cinstite ale celui mai ales dintre domnii din neamul celor ce cred în Isus și ale celui mai mărit dintre boierii din neamul nazareilor cutare, l-a socotit bun și vrednic atît de milostivirea cît și de bunătatea și de ajutorul nostru. De aceea noi, îndurîndu-ne, l-am împodobit și l-am dăruit cu domnia Moldovei. Dar aceluiași i-am poruncit cu toată strășnicia să poarte grijă pîrintească de boierii de orice rang, de mai marii puși în fruntea ținuturilor și de toți supușii lui, să-i apere și să-i ajute, să îndeplinească fără preget poruncile noastre și în orice fel să ne slujească cu credință și cu cinste. Iar vouă vă poruncim să-i fiți ascultători și supuși în toate și să împliniți cu zel și fără nici o întîrziere tot ce el vă va fi poruncit din ordinul nostru.

Quincunque autem insolentius et pertinacius se gesserit, eiusque mandatis obedire detrectaverit, cuiuscunque ille ordinis fuerit, eius malitiam et pertinaciam gladio aut alio, quodcunque ipsi placuerit, poenae, mulctaeve genere animadvertat, puniat et castiget. Itaque praefatum vestrum Dominum et principem a nobis constitutum vobisque praepositum agnoscatis: aliter autem sentire et inverse aut perverse agere caveatis; et sanctissimo nostro signo (tura nimirum, vel nominis Imper. superscriptioni) fidem habeatis atque ita sciatis. Datum Constantinopoli anno N.N. mense N.N.

Hoc postquam a Divan effendisi lectum et per interpretem periodice explicatum fuerit, omnes simul barones simul una voce respondent: Fiat mandatum Imperatorium. Tum iskiemne agasi principem toga, quam secum adduxerat, vestit, et dextra manu sublevatum in thronum collocat, quo ipso momento tormenta exploduntur et per czauszios solita repetitur acclamatio. Ita in solio confirmatus princeps, iskiemne agam veste zebellinis pellibus subducta, divani effendisi vero et magnum postelnicum simplici caftan ornari iubet. Peractis his ceremoniis, metropolita primum brevi sermone fausta et prospera principi apprecatur: eiusque manus exosculatur, quod officium post benedictionem vicissim metropolitae princeps reddit. Post metropolitam episcopi et barones primae stationis ad manus togaeque osculum admittuntur, quorum nomina magnus postelnicus hac formula addita recitat: Robul Marii-tale N.N. saruta czinstita pola Marii-tale, i.e. mancipium Tuae Maiestatis N.N. osculatur honorandas oras Tuae Maiestatis. Idem secundae baronum stationi praestat secundus, et tertiae tertius postelnicus.

Baronibus succedunt ordinum militarium praefecti, chiliarchae, capitanei, centuriones et locum tenentes, nec non mercatores aliique cives lassiorum spectatores.

Post haec princeps in interius cubiculum se recipit, at iskiemne agasi magno apparatu praecedente supremo uszér (ianitore) ad destinatum sibi hospitium deducitur.

Secunda die barones denuo in maiori divan conveniunt, ubi cum omnes pristina loca occupaverint, princeps quoque praecedente postelnicorum caterva accedit et in praetorium, minor *Spatharia* * vulgo dictum, e maiori transit. Illuc, postquam in throno consederit princeps, tres baronum Moldaviae ordines, singuli per suae stationis postelnicos evocantur. Seriatim accedentes vel deponit ex officio, vel in eodem confirmat, vel ex inferiori gradu ad superiorem evehit: at ex superiore ad inferiorem detrudere provinciae moribus prohibetur (excepto si quis sponte sua id ambierit), reliqua omnia de illis statuere, aequae ipsi licet, ac si neminem in toto orbe se agnosceret superiorem. Haec cum omnia secundum voluntatem suam disposuerit, creditamque sibi rempublicam constituerit, iskiemne agasi et reliquos imperatorios officiales magna pompa ex urbe eductos multisque donariis mactatos, Constantinopolin dimittit, et cum cunctis boiariis ad mille passus usque extra urbem comitatur: inde illis unum e baronibus Galacizium usque ductorem dat et ipse lassios revertitur.

* Ita vulgo dicitur, quia principis spatha in illo conclavi semper super mensam ponitur, neque illam ingrediuntur alii, praeter septem primi ordinis barones.

Iar oricine se va purta cît de puțin necuviincios și îndărătnic și nu va voi să asculte de poruncile lui, din orice stare ar fi el, să-i pedepsească răutatea și îndărătnicia cu sabia sau cu orice fel de pedeapsă, sau de amendă, cum va crede el de cuviință, să-l osindească și să-l lovească. Așadar să recunoașteți pe cel pomenit mai sus ca pe stăpînul vostru și domnitor așezat de noi și pus în fruntea voastră; păziți-vă de a avea altfel de gînduri sau de a lucra împotriva sau cu viclenie și aveți credință în preasfînta noastră iscălitură (adică tura sau înscrierea deasupra a numelui împăratului) și așa să știți. Dat la Constantinopol în anul cutare, luna cutare”.

După ce acest firman se citește de către divan-effendisi și se talmăcește frază cu frază de către dragoman, toți boierii deodată și într-un singur glas răspund: „facă-se porunca împărătească”. Atunci iskemne-agasî îmbracă pe domn cu caftanul pe care-l adusese cu el și, sprijinindu-l cu mîna dreaptă, îl așază pe tron; în acest moment tunurile se descarcă și ceaușii fac din nou obișnuitele aclamații. După ce este astfel întărit în scaun, domnitorul poruncește ca iskemne-aga să fie dăruit cu o haină căptușită cu blană de samur, iar divan-effendisi⁴⁰ și marele postelnic cu caftan obișnuit. După terminarea acestor ceremonii, mai întîi mitropolitul îi urează domnului într-o scurtă cuvîntare noroc și spor în toate și-i sărută mîna, ceea ce face la rîndul lui și domnitorul, după ce mitropolitul îl binecuvîntează. După mitropolit vin la sărutarea mîinii și vestmîntului episcopii și boierii de rangul I, pe-ale căror nume marele postelnic le rostește cu glas tare, adăugînd această formulă „,Robul măriei-tale, cutare, sărută cinstita poală a măriei-tale”. Același lucru îl face postelnicul al doilea cu boierii de-al doilea rang și postelnicul al treilea cu boierii de rangul al treilea⁴¹.

Boierilor le urmează căpeteniile de cete de oaste: chiliarhii, căpitanii, sutașii și lociitorii lor⁴² și de asemenea, negustorii și alți tîrgoveți mai de vază ai Iașilor.

După acestea domnitorul se retrage în odaia dinlăuntru, iar iskemne-agasî este condus cu mare alai avînd înainte pe marele ușar la gazda hotărîtă pentru el.

A doua zi⁴³ boierii se adună din nou în divanul cel mare, unde, după ce toți și-au ocupat locurile pe care le-au avut în trecut, vine și domnitorul precedat de ceata de postelnici și trece din sala cea mare în cea care se numește obișnuit spătăria* mică. Acolo, după ce domnul se așază pe tron, sînt chemate cele trei trepte de boieri ai Moldovei, unul cîte unul de către postelnicii treptei lui. Și cum vine fiecare la rînd, domnul ori îl scoate din dregătorie, ori îl întărește în aceeași slujbă, ori îl ridică de pe o treaptă mai de jos la alta mai sus; dar ca să-l scoboare dintr-o treaptă mai înaltă într-una mai de jos este împiedicat de obiceiurile țării (afară doar dacă cineva nu urmărește el aceasta), în rest însă poate hotări orice despre ei, ca și cum n-ar ști de nimeni mai presus de el pe toată fața pămîntului. După ce hotărăște totul după voia lui și orînduiește conducerea țării încredințate lui, lasă să plece la Constantinopol, scoțîndu-i cu mare pompă din oraș pe iskemne-agasî și pe ceilalți slujitori împărătești, încărcăți cu multe daruri, și-i însoțește cu toți boierii pe o distanță de o mie de pași în afara orașului⁴⁴; apoi lor le dă pe unul dintre boieri să-i petreacă pînă la Galați, iar el se întoarce în Iași.

* Se numește obișnuit astfel, pentru că spada domnului este așezată totdeauna pe masă în acea cameră, și nici nu intră altcineva în ea în afară de cei șapte boieri de primul rang.

¹ Acest capitol conține informații deosebit de prețioase, unice în leul lor, despre modul cum erau aleși și investiți domnii Moldovei la începutul sec. XVIII. Cele relative la epoca lui D. C., rodul experienței sale domnești, sînt cit se poate de exacte, fiind trăite de autor. De aceea ni se par întemeiate aprecierile făcute de C. Giurescu (p. 99, 105) că pentru aceste ceremonii „nu avem de consultat decît pe Cantemir”, care este în această privință „singurul izvor însemnat pentru istoria țării noastre”. Dealtfel, aceste informații au fost folosite cu succes în istoriografia noastră, unde alegerea domnului și ceremoniile ce aveau loc la Poartă cu acest prilej sînt relatate urmînd îndeaproape pe D. C. Vezi, de pildă, N. Iorga, *Istoria poporului românesc*, III, p. 53–57, ca și paragraful *Alegerea domnului* la C. C. Giurescu, *Istoria românilor* vol. III, partea a II-a, București, 1946, p. 452–454. Unele inadvertențe intervin la D. C. doar atunci cînd face incursiuni în trecut.

² D. C. nu vorbește de ceremoniile ce aveau loc la alegerea domnilor în sec. XV–XVI, cînd aceștia erau aclamați de reprezentanții „țării”, ceremonie pe care o relatează Ureche (p. 43), cu prilejul alegerii lui Ștefan cel Mare. Vezi și A. Golimas, *Un vechi obicei în Moldova: ceremonia întronării domnilor la cîmp*, București, 1944 (extras din vol. *În amintirea lui C. Giurescu*, p. 271–275).

³ Afirmație neconfirmată de alte izvoare.

⁴ De regulă alegerea domnilor avea loc în cadrul unei adunări mai largi, la care luau parte reprezentanții boierimii, unorii și ai curtenilor și slujitorilor. Este foarte posibil că la aceste categorii se gîndește și D. C. cînd vorbește de „ordine”. Vezi P. P. Panaitescu, *Marea adunare a țării, instituția a orînduirii feudale în țările române* („Studii”, 1957, nr. 3, p. 153 și urm.) și C. Cihodaru, *Sfatul domnesc și sfatul de obște în Moldova (sec. XV–XVIII)* („Anuarul Institutului de istorie și arheologie”, Iași, I, 1964, p. 76–85).

⁵ Această știre nu este confirmată de alte izvoare. De pildă, N. Costin – cumnatul lui C. Duca – susține că alegerea lui D. Cantemir ca domn s-a făcut de către boierii „de casă” (apropiați) ai lui C. Cantemir (*Cronici*, II, p. 39), la care Neculce (p. 115) adaugă că, după ce Lupu Bogdan hatmanul și Iordache Ruset vistierul „s-au agiuns cu slujitorii”, aceștia „au și început a strigare că altul nu li trebuie să fie domn ce numai Dumitrașco beizadea, feciorul lui Constantin Vodă”. Este vorba deci de o hotărîre a boierilor pe care o acceptau și slujitorii. Pentru comparație (dat fiind faptul că alegerea domnului se făcea în condiții asemănătoare) vezi și *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 pînă la martie 1717*, ed. C. Grecescu, p. 3–5, de unde aflăm că C. Brîncoveanu a fost ales domn de „boierii cei mari și al doilea” și acceptat apoi de slujitori.

⁶ După opinia lui C. Giurescu (p. 94) această afirmație este o aluzie la alegerea ca domn a lui D. C. după moartea tatălui său, care ar fi lăsat prin testament dorința să fie ales ca moștenitor. Dar în *Vlașa lui Constantin Cantemir* (ed. cit., p. 157), D. C. nu vorbește despre nici un testament, ci spune doar că, înainte de moarte, tatăl său ar fi rugat pe boieri să aleagă pe unul din fiii săi „dacă sînt vrednici prin moravurile lor de a cîrmui țara”. Cum Antioh se afla ostatec la Poartă, boierii l-au ales pe Dimitrie „sacrificînd” – cum recunoaște D. C. – pe fiul cel mai mare.

⁷ Vezi mai jos cap. X.

⁸ Așa făcuse, desigur, D. C. la moartea tatălui său.

⁹ Aluzie la alegerea sa ca domn în 1693 în locul fratelui mai mare, Antioh.

- ¹⁰ Vezi Gheorgachi, p. 265–266, unde ceremonia ungerii domnilor în biserica Sf. Nicolae Domnesc – nu la mitropolie – este descrisă mai pe larg.
- ¹¹ Vezi textul rugăciunii „ce se face la încoronarea domnilor”, copiat de Axinte Uricarul la 1705 și publicat de Paul Mihail și I. Caproșu în „Anuarul Inst. de istorie și arheologie”, Iași, 1971, p. 398–399. Vezi, de asemenea, *Orînduiala obișnuită la încoronarea domnului*, în Hurmuzaki, XIII, p. 481–482.
- ¹² Despre coroană, vezi Elian, *Moldova și Bizanțul*, p. 136–137, unde se afirmă că după Movilești „nu o mai întâlnim (coroana – N.S.) se pare” în reprezentarea domnilor. Într-adevăr, domniile Moldovei poartă doar cuca, spre deosebire de Țara Românească, unde Șerban Cantacuzino și C. Brîncoveanu sînt reprezentați și cu coroană. Notăm că nici Gheorgachi (p. 265–266) nu amintește de coroană.
- ¹³ Despre aceștia vezi mai jos cap. VI.
- ¹⁴ A existat și o fază, i-am zice de tranziție, pe care D. C. nu o înregistrează, și anume confirmarea de către Poartă a domnilor, aleși de boieri, cîrora li se trimiteau însemnele puterii în țară, fără să fie necesară deplasarea lor la Istanbul. Astfel, lui Miron Barnovschi i-au adus boierii steagul de domnie de la Poartă, iar Gheorghe Ștefan a primit caftanul și steagul de domnie adus de un „agă mare de la împărăție” (M. Costin, p. 93, 167). Referindu-se la acest ultim mod de primire a însemnelor domnești, cronicarul exclamă cu tristețe: „Caută aicea la ce voie au fost domniile țării pînă nu de mult și la ce sînt acum”. El se referă la schimbările produse în acest domeniu în ultimele decenii ale sec. XVII, schimbări de care D. C. nu amintește.
- ¹⁵ Vezi mai jos cap. XIV.
- ¹⁶ Aluzie la alegerea sa ca domn în 1710.
- ¹⁷ Marele eunuc al haremului sultanului (Șăineanu, II, p. 34).
- ¹⁸ Îndeplinirea funcția de mareșal al curții.
- ¹⁹ Unii domni, care se bucurau de mai multă cinste, primeau de la vizir nu numai caftanul, ci și o blană de samur care era rezervată pașilor cu trei tuiuri. Așa se spune că a fost onorat Grigore al II-lea Ghica (*Cronica Ghiculeștilor*, p. 255).
- ²⁰ Vezi *Istoria Imperiului otoman*, p. 700, nota 23.
- ²¹ Membri ai gărzii de onoare a vizirului.
- ²² Agalari, pluralul de la agă, căpetenii militare (Șăineanu, II, p. 1). M. Costin amintește de „agalarii de Tighina” (p. 201), de „agii divanului” (p. 109), de „aga spahiilor” (p. 181) etc.
- ²³ Ceremonia este aceeași cu aceea de la biserica Sf. Nicolae Domnesc.
- ²⁴ Reședința capuchehaielor Moldovei la Istanbul – unde rezidau și domniile, cînd veneau la Poartă – se numea Bogdan-serai și se găsea în cartierul Duraman, în apropierea palatului împăratului Constantin Porfirogenetul (vezi G. Balș, *Bogdan-serai*, în „Bul. Com. Mon. Istorică”, 1916, p. 10–18 și Marcel Romanescu, *Monumente românești la Stambul*, în „Boabe de griu”, 1932, nr. 6, p. 226–238). Unii domni, printre care și D.C., aveau și locuințe personale la Constantinopol.
- ²⁵ El avea privilegiul de a asista la audiențele acordate de sultan (Șăineanu, II, p. 80).
- ²⁶ De aici cuvîntul românesc chindie.
- ²⁷ Mari demnitari turci, judecători militari; erau doi: unul în Europa, al doilea în Asia.
- ²⁸ Comandantul sau aga ienicerilor.
- ²⁹ Silihtarul îndeplinea atribuțiile spătarului; el ținea spada sultanului (Șăineanu, II, p. 109) sau, cum spune M. Costin (p. 112) „care slujbă este de împărăție foarte aproape, adică spătar, ce poartă spata ori buzduganul după împăratul”.
- ³⁰ Numit în Moldova marele ușar.
- ³¹ Obicej oriental.

- ³² Cf. și *Cronica Ghiculeștilor*, p. 133, unde, referindu-se la nunerea ca domn a lui N. Mavrocordat la 1711, cronicarul afirmă: „este obicei ca domnii, după ce îmbracă caltanul, să meargă să se închine sultanului și să îmbrace și cuca”, cu care prilej li se poruncea să fie credincioși împărăției.
- ³³ Imbrohorul avea rolul comisului din țările noastre; el era trimis uneori în Țara Românească și Moldova și pentru mazilirea domnilor (Șăineanu, II, p. 70).
- ³⁴ Despre însemnele primite de domni de la Poartă vezi și H. Dj. Siruni, *Haşmetlu. Pe marginea titlaturii domnilor români în cancelaria otomană* („Hrisov”, II, 1942, p. 163–168). Pentru situația asemănătoare din Țara Românească vezi D. Fotino, *Istoria Daciei*, III, p. 254.
- ³⁵ Pentru comparație a se vedea descrierea acestor ceremonii făcută tot de D. Cantemir în *Istoria Imperiului otoman*, p. 275–279, precum și: C. I. Karadja, *Despre investitura domnilor români* („Bul. Com. Mon. istoice”, 1927, p. 57–59); H. Dj. Siruni, *Domni români la Poarta otomană, după un manuscris turcesc conținând note și însemnări despre ceremoniile și recepțiunile din palatul împărătesc din Stambul între anii 1698–1782*, București, 1941.
- ³⁶ Schimni-aga era dregătorul care prezenta sultanului scaunul când acesta se urca sau cobora de pe cal, fiind utilizat și la ceremonia de care vorbește D.C. (Șăineanu, II, p. 104). Despre el vezi și *Istoria Imperiului otoman*, p. 278.
- ³⁷ Ciohodarul (funcție existentă și în țările române) era păstrătorul garderobei imperiale (Șăineanu, II, p. 41).
- ³⁸ Comandantul beșliilor.
- ³⁹ Despre modul cum era întâmpinat domnul la Galați și condus pînă la Iași vezi și Gheorgachi, p. 264–265.
- ⁴⁰ Despre acest dregător al domnului și, în același timp, reprezentant al Porții, vezi P. Strihan, *Divan-efendi în Țara Românească și Moldova în sec. XVII–XIX* („Studii”, 1968, nr. 5, p. 881–896).
- ⁴¹ Despre această ceremonie și darurile ce se făceau vezi Gheorgachi, p. 266–267. Vezi și descrierea asemănătoare a acestei ceremonii, făcută la 1676 de francezul De la Croix; în acea vreme demnitarul turc care însoțea pe domn era capugi-bașa, nu schimni-aga (Babinger, *O relațiune*, p. 19). Tot de schimni-aga vorbește și *Cronica Ghiculeștilor* sub anul 1726 (p. 255), ca și Gheorgachi (p. 266). Vezi, de asemenea, Hurmuzaki, Supl. I/1, p. 419.
- ⁴² Aceștia se numeau: mari căpitani, căpitani, iuzbași și chehaiele.
- ⁴³ După opinia lui Gheorgachi (p. 267), era un vechi obicei ca domnul să dea dregătoriile a treia zi de la așezarea sa în scaunul țării. Despre modul cum se numeau dregătorii la început de domnie, tot a treia zi după venirea domnului, vezi și Neculce, p. 133, 154, 176, 195, 205, 267, 282, 303.
- ⁴⁴ Știre înregistrată la 1676 și de francezul De la Croix, care afirmă că domnul și toată boierimea conducea pe dregătorul turc „două leghe afară din oraș”, după care îl încredințau unor boieri însoțiți de o gardă (Babinger, *O relațiune*, p. 19).

Vedere din Suceava
(sec. XVII)

CAPUT IV
DE CONFIRMATIONE PRINCIPUM

Atque ea quidem quam nunc recensuimus ratione Moldaviae principibus ab Othmanna aula scepra committuntur, speciosa quidem, at adeo fragilia, ut, ni firmāssimis muniantur circulis, dicto citius excidant e manibus. Etenim in ea, qua erga Moldavos usi sunt, agendi ratione satis demonstrarunt Othmannidae, haud iniuste de illis in proverbio dici, quod lepores non canibus sed curru venentur, neque vacuo sacco equum ad se allicere consueverint. Nimirum indomitum taurum moldaivicum, cuius ferociam non una vice haud sine damno fuerant experti, blandiis delinire satius arbitrabantur, quam eiusdem vi compescere furorem, spe freti fore, ut idem successu temporis abiiceret pristinam feritatem, labefactisque amisso sanguine viribus, vincula compedesque sibi iniici volens nolensve pateretur.

Eo fine, cum *Bogdanus III*, *Stephani Magni* filius, primus suam Othmanno imperio subiiceret patriam, nullus ipsi negatus honos, confirmatae civiles et sacrae patriae leges, concessa summae dignitatis insignia, contentique fuere Othmannidae, ut, in feudi, quod vocant, recognitionem, quatuor aureorum millia quotannis aulae solverentur. *Bogdano* mortuo, filio eius *Stephano VI*, quem uti legitimum principatus haeredem proceres sibi dominum creaverant, maior habitus honos, missusque a sultano supremus stabuli praefectus legati nomine, qui ei de suscepto principatu congratularetur, eidemque insignia, caudas equinas, sandzium, cuccam, togam principalem et equum imperatorium pulcherrime exornatum afferret. Huius successoribus, licet graviora imperarentur tributa, nullum tamen negare honorem, aut turbare principum electionem Othmannidae ausi fuere, donec *Iohannis* cognomento *Armeni* temporibus occasionem nacti fuissent, rescindendi antiqua privilegia, novaque et incognita ante onera imponendi provinciae. Cum enim praefatum *Iohannem* res novas meditantem per fraudem cepissent, et contra datam fidem neci dedissent, firmioribus Moldaviam vinculis constringere, et postulare ceperunt, ut princeps ni hostis haberi velit, singulis tribus annis confirmationem principatus ab aula othmanna acciperet. Exhaustam iam Moldaviam cum non posse negare imperatam conditionem Othmannidae animadvertissent, mox sub *Mironis Barnovskii* principatu aliam imposuere legem, qua princeps ipse ab aula accipere suae dignitatis insignia, et singulis tribus annis ipse ad altissimam Portam venire et imperatorem adorare iuebatur. Id ut praestaretur eo accuratius, postea mutati depositique frequentius fuere principes, iisque tantus incussus terror, ut nunc non modo aequo animo suscipiant, si post primum secundumve annum in aulam venire et confirmationem domini a clementia imperatoris accipere iubentur, sed etiam metu avaritiae vesiriorum sua sponte mandatam confirmatorium petant et desiderent. Conceditur id facile principi, dum modo de fide eius nulla vesirio fuerit iniecta suspicio, nec alius pecuniae

În felul acesta, într-adevăr, precum am arătat acum, se încredințează de către curtea otomană domnitorilor Moldovei sceprele arătoase, ce-i drept, dar rupindu-se atît de ușor, încît, dacă nu sînt întărite cu cercuri foarte tari, scapă din mîini mai repede decît ai rosti o vorbă. De fapt, după felul lor de a se purta obișnuit față de moldoveni, turcii au arătat prea bine că nu fără dreptate se spune despre ei proverbul că, vinează iepuri nu cu ciinii, ci cu carul¹ și că n-au obiceiul să momească un cal fără a avea ceva în sac. De bună seamă, au socotit că este mai bine să domolească cu momeli neîmblinzitul zimbru moldovenesc, pe-a cărui sălbăticie o încercaseră nu o singură dată și nu fără pierderi, decît să potolească cu forța furia lui, trăgînd nădejde că va veni o zi cînd acesta, cu trecerea vremii, își va lepăda sălbăticia de altădată și că sleindu-și puterile prin pierderea singelui, de voie, de nevoie va răbda să i se pună lanțuri și cătușe la picioare.

În acest scop, atunci cînd Bogdan al III-lea, fiul lui Ștefan cel Mare, a supus cel dintîi țara Imperiului otoman², nu i-a fost refuzată nici o cinste, legile țării, cele civile și cele bisericești, au fost recunoscute, dregătoriei supreme i-au fost lăsate însemnele ei și turcii s-au mulțumit doar ca, spre recunoaștere a vasalității, cum se zice, să se plătească Porții patru mii de galbeni anual³. După moartea lui Bogdan, o cinstire și mai mare i s-a dat fiului acestuia, Ștefan al VI-lea, pe care boierii și-l aleseseră domn ca fiind moștenitorul legiuit la domnie, și a fost trimis de către sultan mai marele grajdurilor împărătești în calitate de sol, ca să-l felicite de luarea domniei și să-i aducă însemnele, tuiurile, sangiacul, cuca domnească și un cal împărătesc foarte frumos împodobit⁴. Urmașilor acestuia, deși le-au fost impuse tributuri mai mari, turcii n-au îndrăznit să le refuze nici o cinstire sau să tulbure alegerea domnitorilor, pînă ce în timpul lui Ioan zis Armeanul au găsit prilejul să calce vechile privilegii și să impună țării poveri noi și necunoscute mai înainte. După ce l-au prins pe mai sus pomenitul Ioan uneltind răzvrătire și, călcîndu-și cuvîntul, l-au dat morții⁵, au început să strîngă Moldova în lanțuri mai tari și să ceară ca, dacă domnul nu vrea să fie socotit vrăjmaș, să capete la fiecare trei ani confirmarea domniei de la curtea otomană⁶. Deoarece turcii au observat că o Moldovă sleită nu poate să refuze condiția impusă, mai tîrziu, sub domnia lui Miron Barnovschi, au impus altă condiție prin care se porunceca ca domnitorul să primească el însuși de la curte însemnele rangului său⁷, să vină el însuși la Înalta Poartă la fiecare trei ani și să se închine împăratului⁸. Pentru ca aceasta să se facă cu mai multă rîvnă, după aceea domnii au fost schimbați și scoși mai des, și atît groază a intrat în ei, încît nu numai că primesc cu plăcere ordinul de a veni la curte după primul sau al doilea an și de a căpăta de la bună-tatea împăratului confirmarea în domnie, dar mai mult, temîndu-se de lăcomia vizirilor, cer ei înșiși și doresc ordinul de confirmare. Acesta se acordă ușor domnitorului, numai vizirului să nu i se fi strecurat vreo bănuială despre credința lui, sau vreun altul să nu fi oferit vreo sumă mai mare de bani, și atunci marele vizir trimite sul-
ta-

maiores summam obtulerit, ac tum vesirius supremus talhysz sequentem fere in modum ad sultanum dirigit: „Quandoquidem hodiernus Moldaviae Princeps N.N. intra tot sui principatus annos fidelem se Othmanno Imperio praebuit, et in servitiis Imperatoriis neque vitam neque bona expendere negavit, nec non consuetum tributum quotannis ad felicem Imperii portam plene misit, praeterea barones ac reliquos incolas Moldaviae adeo clementer iusteque rexit, ut illi frequentibus libellis supplicibus se de eius regimine contentos esse testati sint, Tuamque Maiestatem rogaverint, ut eum in principatu confirmare digneris: Ego illum Tuae clementiae dignum existimo: reliqua Tuae Maiestatis augustissimum mandatum expecto”.

Hae litterae per talhyszczzi (quasi dicas referendarium) solenni Turcarum consuetudine ad imperatorem deferuntur, et postquam sultanus consueta formula *Amel oluna*, iuxta relationem fiet, subscripserit, per eundem talhyszczzi ad vesirium remittuntur. At vesirius, licet facultatem confirmandi principis a sultano impetraverit, tamen, quo plus pecuniae emulgeat, dissimulat se quidquam ea de re cum sultano egisse: quin etiam kiehaia, astutum avaritiae vesirii instrumentum, principis residentes ad se vocat, fingitque aliorum machinationibus internorumque officialium secretis susurris, difficiliorem sultanum se praebere quam fuisset speratum: dominum suum vesirium aliquoties iam illius negotii mentionem imperatori iniecisse, sed nihil quod ad rem faceret, responsi accepisse.

Residentes, cognito vero fictove domini sui periculo, ad pedes kiehaiae provolvuntur, petunt, ut quocumque possit modo commoda sui domini promovere dignetur, denique et donariorum ipsi et vesirio promissorum summam augment. Ita de miserorum Moldavorum corio ambitio et avaritia ludunt, tandiuque certant, donec superbiam immoderatam, qua curiae reguntur, pluris habendi cupidinem expleant. Tandem ubi iam de cunctis utriusque convenerunt, nec plus aliquid extorquere posse kiehaia videt, ipsos boni successus spe erectos dimittit: sequenti die per aliquem e vesirii officialibus, qui vacuus reverti non debet, residentibus nunciat, vesirium tandem ab imperatore impetrasse ut illorum dominum in suo principatu confirmari ei liceret, iubetque eos in aula adesse. Eo ubi veniunt, primo ad kiehaiam, mox ad ipsum vesirium introducuntur: et postquam clementiam imperatoriam erga ipsorum dominum ex eius ore cognovissent, togis pro more induuntur. Post aliquot dies vesirius kapudzilar kiehaiasi, aut alium ex officialibus imperatoriis, quemcumque voluerit, ad principem mittit, eique et novum principatus diploma et mandatum domini, vulgo *hiukm fermani* dictum, principi transferendum tradit. Diploma idem esse solet, quod principibus in prima eorum creatione dari consuevit, nisi quod in clausula loco, *Voide ligi Teudzih olumak ichsani humasum olmiszdur*. i.e. „Principatu Te donari clementia et misericordia factum est”, scribatur, *Voideligine tedzdid ve mucarer olunmak iehsani humajun olmiszdur*, „principatum tibi renovari et confirmari clementia” etc. Mandatum autem huius fere est sententiae: „Principum gentis in Iesum credentium excellentissime, et magnatum generis Nazaracorum praestantissime, hodiernae Moldaviae princeps N.N. Cum ad Te nostrum mandatum pervenerit, notum sit Tibi, quod cum intellexerimus et evidentia tua servitia, perspectamque penitus tuam erga nos fidem habeamus, Te omnimodo nostra clementia et misericordia dignum iudicaverimus: eamque ob causam iusserimus, Tibi principatum Moldaviae confirmari et renovari. Itaque Tibi praefecturam et plenipotentiarium potestatem super Moldavos, nostrae Maiestatis subditos, concessimus; His Tu, ut antea fecisti, iustitiam administres, Boiaros et omnes cuiuscumque ordinis Moldaviae incolas protegas

nului un talhiş⁹ cam în felul următor: „Fiindcă domnul de acum al Moldovei cutare s-a arătat timp de atîția ani credincios Imperiului otoman și n-a pregetat să-și pună nici viața nici averea în slujba împărăției, iar pe deasupra a trimis în fiecare an la fericita Poartă a imperiului întreg tributul obișnuit, fiindcă pe lingă aceasta a condus pe boieri și ceilalți locuitori ai Moldovei cu atîta bunătate și dreptate, încît aceia, implorîndu-te în repetate scrisori, au mărturisit că sînt mulțumiți de conducerea lui și au rugat pe maiestatea-ta să binevoiască a-l întări în domnie, eu îl socotesc vrednic de îndurarea ta, iar pentru celelalte aștept porunca preainaltă a maiestății-tale”.

Această scrisoare este prezentată împăratului după practica obișnuită a turcilor de către talhișci (cum am zice „referendar”) și după ce sultanul o subscrie cu obișnuita formulă *Amel oluna*, adică „se va face conform cu raportul”, este adusă de către același talhișci înapoi la vizir. Dar vizirul, deși a obținut din partea sultanului permisiunea confirmării domnului, totuși, ca să stoarcă mai mulți bani, se preface că n-a obținut nimic de la sultan în această chestiune, ba chiar chehaia, unealtă vicleană a lăcomiei vizirului, cheamă la el pe reprezentanții domnitorului, îi minte spunîndu-le că, datorită uneltirilor unora și șoaptelor tainice ale slujitorilor de la curte, sultanul se lasă mai greu decît se crezuse; stăpînul său vizirul, adaugă el, a amintit de cîteva ori împăratului despre acea chestiune, dar n-a primit nici un răspuns care să-l încurajeze.

Reprezentanții, aflînd de primejdia adevărată sau închipuită în care se află stăpînul lor, se aruncă la picioarele chehaici, îi cer ca, ori în ce fel s-ar putea, să binevoiască a sprijini interesele domnului lor și, în sfîrșit, sporesc suma darurilor promise lui și vizirului. Astfel ambiția și lăcomia își fac mendrele pe pielea bieților moldoveni și ele se iau la întrecere, pînă ce ei nu satură trufia nemăsurată și dorința de a avea cît mai mult, de care sînt stăpînite curțile. În sfîrșit, după ce și unii și alții se învoiesc despre toate și chehaia înțelege că nu poate stoarce nimic mai mult, îi lasă să plece încurajați de nădejdea unui rezultat bun; a doua zi vestește pe reprezentanții, printr-unul din slujitorii vizirului, care nu se cade să se întoarcă cu mîna goală, că vizirul a obținut în sfîrșit de la împărat permisiunea ca domnul lor să fie întărit în domnie și le poruncește să vină la curte. Cînd ajung acolo, mai întîi sînt introduși la chehaia și apoi la însuși vizirul, și, după ce află din gura acestuia de îndurarea împărătească față de domnul lor, sînt îmbrăcați cu caftane după obicei. După cîteva zile, vizirul trimite la domnitor pe capugilar-chehaiași, sau pe altul dintre slujitorii împărătești, pe cine vrea el, și-i dă să ducă domnitorului atît noul firman de domnie cît și porunca stăpînirii numită obișnuit *hiucm-ferman*¹⁰. Firmanul este de obicei la fel cu acela care se dă domnitorilor la prima lor numire, numai că în încheiere, în loc de *Voydelige tevcih olunmak ihsan-ı hümayun olmuşdur*, adică „Ești dăruit cu domnia prin bunătate și milă”, se scrie *Voydeligine tecdid ve mukarrer olunmak ihsan-ı hümayun olmuşdur*, adică „Domnia ți se reinnoiește și ți se întărește prin îndurarea etc”. Iar porunca sună aproape așa: „Preainălțate între domnitorii neamurilor ce cred în Iisus și preaslăvite între marii neamurilor nazarinenilor, domnitorul Moldovei de astăzi, cutare. Cînd porunca noastră va fi ajuns la tine, să iei la cunoștință că, aflînd de slujbele tale netăgăduite și cercetînd adînc credința ta față de noi, te-am socotit întru totul vrednic de îndurarea și mila noastră și din această pricină am poruncit să ți se întărească și reinnoiască domnia Moldovei. Așadar ți-am acordat conducerea și puterea deplină asupra moldovenilor, supușii maiestății-noastre; acestora tu să le împărțești dreptatea, cum ai făcut și mai înainte, pe boieri și pe toți locuitorii Moldovei de orice treaptă

et defendas, eorum necessitates et aggravationes oppressionesque omnes nulla mora interposita fulgidae portae nostrae notificare ne negligas. Praeterea ad exequenda, quae ad Te venerint, nostrae Maiestatis mandata promptus sis, *sublatsique tuae vestis * oris*, omnes in te existentes vires impendas: annum vero et definitum Moldaviae haradz (tributum) constituto tempore ad thesaurum nostrum plene mittas.

Aliter sentire aut facere caveto, et signo nostro sancto fidem habeto. Datum Constantinopoli, anno... mense..."

Ei mandato adiunguntur etiam vesirii litterae, quibus principi notificat se suis precibus ac intercessionibus ab immensa clementia imperatoria tandem confirmationem principatus ipsi impetrasse etc.

His instructus kapudzibaszi, cursoriis, qui postici vulgo vocantur, equis lassios proficiscitur, et ubi Galatium pervenit, praemisso cursore principem de suo adventu et die quo lassios ingressurus sit certiore reddit. Dicta luce princeps cum aula tota kapudzibaszi mille passibus extra urbem procedit obviam; ubi conveniunt, mutuis congratulationibus in equis sedentes se invicem salutant: post princeps, capudzibaszi a dextris vehere iusso, (qui apud Turcas locus est inferior) in urbem revertitur. Praecedit eum aliquis capudzibaszi officialis, mandatum imperatorium tela alba obductum in manibus, et togam principi destinatam in ulnis tenens, sequitur musica imperatoria et czauszii solennem acclamationem subinde repentes.

Eo ordine usque ad aulam proceditur, ubi, posteaquam princeps cum cunctis baronibus in praetorium maius ingressus fuerit, et in suo solio consederit, capudzi baszi mandatum principi, princeps divan effendisi legendum tradit, quae omnia fiunt, eodem, quem supra in creatione principum descripsimus, ordine.

Praeter hanc confirmationem, quae non nisi singulis tribus annis fieri solet et maius mucarrer appellari consuevit, fit etiam alia quotannis vulgo minus mucarrer dicta, quae tamen longe minores expensas, quam maior illa, postulat, ut inferius pluribus dicemus. In ea autem non renovatur principatus diploma, sed tantum novum hiukmferman vel domini mandatum mittitur, idque per officialem vesirii medii ordinis, eoque ipso mediocribus etiam donariis remunerandum.

* Phrasis est turcicae linguae promptitudinem et alacritatem ad serviendum significans.

să-i ocrotești și să-i aperi și să nu pregeți să aduci la cunoștința strălucitei noastre Porți toate nevoile, asupririle și împilările lor, fără nici o întârziere. Pe lângă acestea să fii gata a împlini poruncile maiestății-noastre, trimise ție, și punându-ți poalele în briu * să-ți folosești într-aceasta toate puterile tale; să trimiți la data hotărâtă tezaurului nostru întreg haraciul anual stabilit asupra Moldovei.

Păzește-te să gîndești sau să faci altfel și dă crezare sfintei noastre semnături. Dat la Constantinopol, în anul... luna...¹¹.

Această poruncă este însoțită și de o scrisoare a vizirului, prin care aduce la cunoștință domnului că, prin rugămintele și intervențiile lui, a obținut în sfîrșit de la nemăsurata îndurare împărătească întărirea lui în scaun etc.

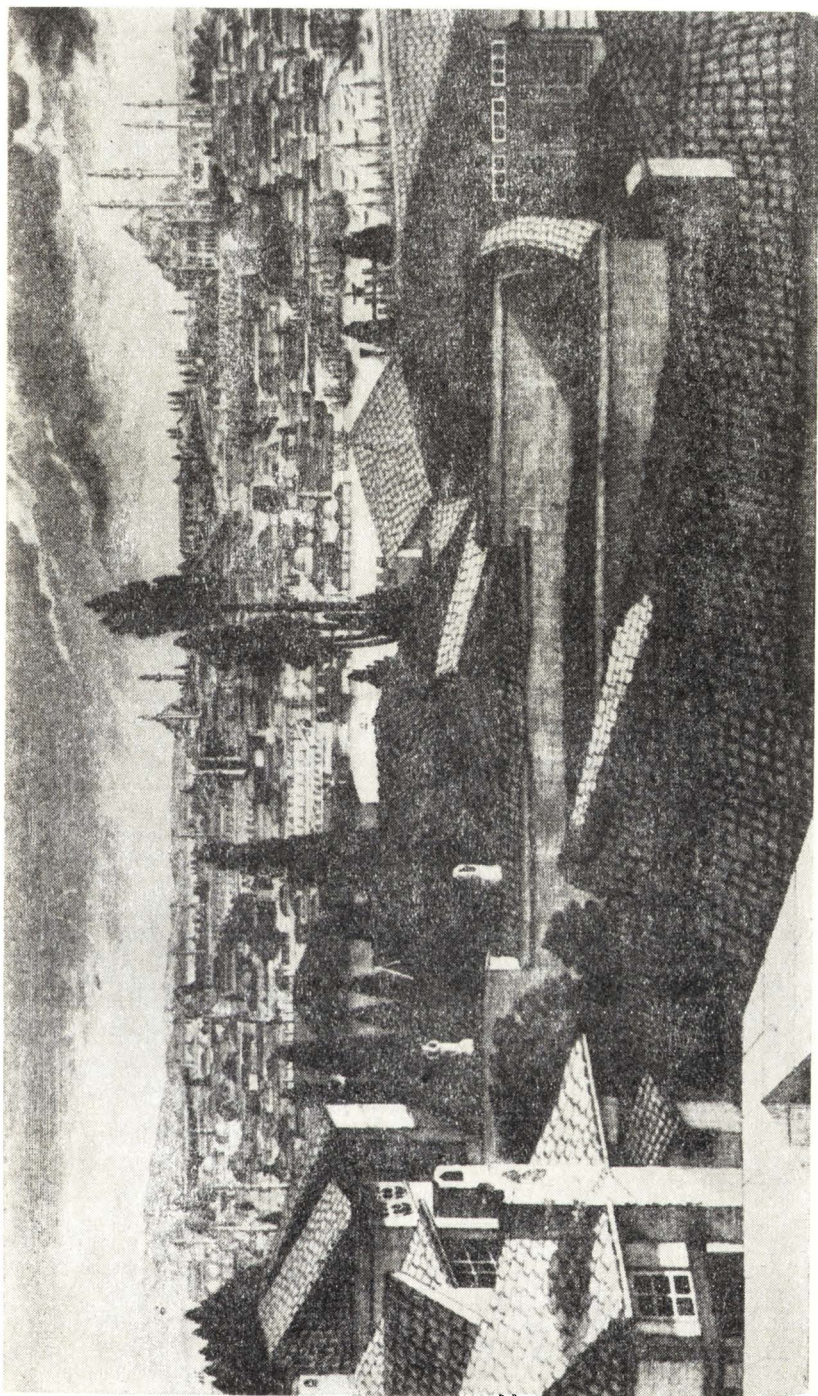
Înarmat cu această scrisoare, capugi-bașa pleacă la Iași cu cai de cursă lungă, care se numesc obișnuit cai de menzil și cînd ajunge la Galați, trimițînd înaintea lui un curier, îl înștiințează pe domnitor de sosirea lui și de ziua în care va intra în Iași. În acea zi, domnitorul împreună cu toată curtea iese în întîmpinarea capugi-bașei, o mie de pași în afara orașului; îndată ce se întîlnesc, se salută unul pe altul de-a călare, făcîndu-și felicitări; după aceea domnul se întoarce în oraș, avînd de-a dreapta pe capugi-bașa, care la turci este locul de mai puțină cinste. Înaintea acestuia merge un slujitor al capugi-bașei ținînd în mînă firmanul împărătesc, învelit într-o pînză albă, și pe brațe caftanul pregătit pentru domnitor; în urma lui vine muzica împărătească și ceaușii, care reiau cînd și cînd obișnuitele lor aclamații.

În această ordine merg pînă la curtea domnească, unde, după ce domnitorul cu toți boierii intră în divanul cel mare și se așază în tronul său, capugi-bașa dă domnitorului firmanul și domnitorul îl dă lui divan-effendisi să-l citească. Acestea toate se fac cu rînduiala pe care am descris-o mai sus la alegerea domnilor ¹².

Pe lângă această întărire în scaun, care nu se face obișnuit decît la trei ani o dată și se numește îndeobște mucarerul mare, se mai face alta în fiecare an, numită de obicei mucarerul mic, care totuși cere cheltuieli cu mult mai mici decît cel mare, după cum vom vorbi mai jos mai pe larg. Atunci însă nu se reinnoiește firmanul de domnie, ci se trimite numai un nou hiucm-ferman sau poruncă a stăpînirii, aceasta, printr-un slujitor de rang mijlociu al vizirului și tocmai de aceea trebuind să fie răsplătit cu daruri mai mici.

* Expresie din limba turcă care arată promptitudine și rivnă în a sluji pe cineva.

- ¹ După cum a arătat G. Pascu („Rev. critică”, 1928, nr. 4, p. 233), acest proverb se găsește și la Axinte Uricarul și, mai târziu, la Mihai Cantacuzino. Proverbul este de origine latină („bove venari leporem”); el se întâlnește și la greci (I. Zane, *Proverbele românilor*, I, p. 489–490).
- ² Despre așa-numita „închinare” vezi mai jos cap. XIV, notele 3–4. În cap. XIV condițiile acestei „închinări” sînt mai pe larg expuse.
- ³ Despre situația independentă a Moldovei în vremea domniei lui Bogdan al III-lea vezi *Istoria României*, II, p. 611–613; despre schimbările intervenite în situația țării după instaurarea dominației turcești, adică după anul 1538, vezi *ibidem*, p. 793.
- ⁴ Informație neconfirmată de alte izvoare. După opinia lui C. Giurescu (p. 110), turcii ar fi trimis de fapt aceste însemne lui Ștefan cel Mare, pe care D.C. îl confundă cu Ștefăniță. Cronicarii moldoveni nu vorbesc despre tuiuri în sec. XVI. Primul domn care ar fi primit acest însemn al puterii de la turci ar fi — după opinia lui M. Costin (p. 44) — Ieremia Movilă. Nici *Croniclele turcești* nu amintesc de tuiuri în sec. XVI. Vorbind despre numirea ca domn a lui Ștefan Lăcustă la 1538, se spune că acesta a primit, „potrivit vechiului obicei”, un calpac, o cucă (üsküf) și un steag (p. 271). Lui Ieremia Movilă i s-au trimis „potrivit legii”: burcă (bürk), steag, buzdugan și caftan, pe care i le-a predat hanul tătarilor (p. 375). Este posibil ca tuiurile să fi fost considerate o anexă a steagului de domnie. În sec. XVII steagurile domnești și tuiurile se aflau în grija marelui armaș (M. Costin, p. 239 și 389).
- ⁵ Ioan Vodă Viteazul a fost ucis de turci în urma luptei de la Cahul, în iunie 1574.
- ⁶ Acesta este așa-numitul mucarer mare, care era — după cum spune D.C. la finele cap. XIV — de 54 000 de taleri. Vezi și *Istoria României*, III, p. 19–20 și 348, unde se arată că „aceste confirmări sînt simple pretexte pentru noi stoarceri de bani”.
- ⁷ Despre aceasta vezi mai sus cap. III, nota 14.
- ⁸ Obligația ca domnul să se prezinte la Poartă pentru confirmare la trei ani a fost introdusă în a doua jumătate a sec. XVII, după cum aflăm din cronica lui Radu Popescu. Referindu-se la domnia lui Radu Leon (1664–1669), cronicarul notează: „Într-aceste vremi, turcii, văzînd că domniile țării noastre să hainesc de cătră împărăție, au poruncit să fie obicei, de al treilea an să meargă domnul la Poartă să sărute mina împăratului, să-i innoiască domnia; și acest obicei multă vreme au ținut” (*Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. C. Grecescu, București, 1963, p. 136).
- ⁹ Despre talhiș vezi M. Guboglu, *Paleografia și diplomatia turco-osmană. Studiu și album*, București, 1958, p. 71–72 și *Istoria Imperiului otoman*, p. 644, nota 9.
- ¹⁰ Hiucem-firmanul era firmanul de luare în stăpînire a domniei (Șăineanu, II, p. 64).
- ¹¹ Deosebit de prețioase sînt textele documentelor publicate de D.C., care nu se găsesc în alte culegeri (Panaiteescu, p. 155). Pentru comparație a se vedea și textul celor două firmane de confirmare în domnie din 1729 și 1730 publicate în *Cronica Ghiculeștilor*, p. 293, 318–319. Despre modul în care se adresa Poarta domnilor români vezi H. Dj. Siruni, *Haşmetlu...* („Hrisovul”, II, 1942, p. 171–177).
- ¹² Despre „țărămoniia ce să face la mucaretiu” vezi și Gheorgachi, p. 270–271.

Vedere din Constantinopol
(sec. XVIII)

CAPUT V
DE EXAUCTIONE PRINCIPUM

Recensita principum Moldaviae creatione et confirmatione, ut de eorundem exauctoracione verba faciamus, suo quasi iure postulare videtur Lector curiosus. Nos observato in superioribus ordini insistemus, et ex iis, quae nobis suppetunt, monumentis in antiquioris hodiernaeque principum depositionis rationes accuratius inquiremus. Primis sane Moldaviae instauratae seculis neque exauctorabantur, neque exauctorari poterant principes. Etenim regum ad instar suo arbitrio regebant sibi subiectos, eamque potestatem haereditate potius a maioribus, quam electione procerum susceperant: expulsos tamen aliquoties fuisse moldavae gentis rectores, at civilibus dissidis, non externa vi, nostri annales memorant. Ignorabat enim id, quod europaea regna ab internis medetur vulneribus, ius primogeniturae, Moldavia, vicissim, dividi principatum provinciae leges vetabant, in parentis arbitrio positum erat, quem filiorum vellet sibi successorem testamento dicere.

Id si quando inopinata principis fata impediverant, vel immoderata filiorum ambitio turbabat, non poterat non largus intestinis discordiis aperiri campus. In his, qui faventiorum sibi belli fortunam expertus fuerat, principatu potiebatur, victus, si fugiendi locum habebat, vel in Transylvaniam vel Poloniam (quibus in regionibus sua plerumque praedia habebant principes) se recipiebat, ibique opportunam instaurandarum virium, firmandaeque suae factionis occasionem opperiebatur. Quo factum est, ut tam Polonorum, quam Ungarorum scriptores, a particulari universaliter concludentes, principes Moldaviae suos homagiales fuisse asserant, et collegationis iura in subiectionis nomenclaturam transferre cogantur. Praeter haec, accidit aliquoties, ut princeps, vel propter tyrannidem, vel aliud facinus, quo ordines offenderat, a conspiratis baronibus solio eiceretur, nonnunquam etiam trucidaretur. His exceptis, nulla alia dabatur ratio, qua privarentur diademate principes, sed qui semel capessiverat scepra, is ea nemine contradicente ad fata usque retinebat. Iste ordo primo turbatus fuit in *Petro V*, cognomento *Raresz*, *Stephani Magni* notho filio, quem *Suleiman I*, Turcarum imperator, quod combustae Ciliae incesaretur, principatu expulit, eique vivo adhuc *Stephanum VII*, qui se *Alexandri I* pronepotem esse praedicabat, successorem dedit. Secunda id vice accidit *Petro VI*, cognomento *Claudio*, quem, cum post atrocem *Ioannis Armeni* necem ab ordinibus electus esset, Turcae mox deposuerunt, paulo post tamen facti poenitentes pristinae dignitati reddiderunt.

Rarius tamen, nec nisi ubi in aperto erat rebellio, manum inferre principibus Turcae solebant, donec, ablati post *Miron Barnowski* defectionem cunctis electionis iuribus, ad *Eliam III*, *Alexandri IV* filium, eorundem favore scepra Moldaviae deferrentur.

CAPITOLUL AL V-LEA DESPRE SCOATEREA DIN SCAUN A DOMNILOR

După ce am tratat despre alegerea și confirmarea domnilor Moldovei, cred că un cititor curios este oarecum îndreptățit să-mi ceară să vorbesc despre scoaterea lor din domnie. Voi stăruii să păstrez aceeași ordine pe care am urmat-o mai înainte și să cercetez mai atent, din documentele care-mi stau la dispoziție, modul scoaterii din domnie în trecut și astăzi. De bună seamă în primele secole după întemeierea Moldovei, domnitorii nu erau scoși și nici nu puteau fi scoși. Căci ei conduceau pe supuși după voia lor ca și regii¹ și căpătaseră această putere mai degrabă prin moștenire de la strămoși, decât prin alegerea fruntașilor; cronicile noastre spun totuși că de câteva ori cirmuitorii neamului moldovenesc au fost izgoniți din domnie, dar din pricina dezbinărilor interne, nu prin vreun act de forță din afară. De altfel, Moldova nu cunoștea acel drept de primogenitură², care lecuiește regatele europene de rănile neînțelegerilor interne, și iarăși legile țării interziceau să se împartă domnia³; era în puterea părintelui să-și lase urmaș prin testament pe cine voia dintre fiii lui⁴.

Ori de câte ori moartea neașteptată a domnitorului împiedica acest lucru, sau neînfrînata ambiție a fiilor îl tulbura, nu era posibil să nu se deschidă cîmp larg pentru luptele interne. Prin acestea cel care avea parte de mai mult noroc în război punea mîna pe domnie; învinsul, dacă avea puțința să fugă, se retrăgea fie în Transilvania, fie în Polonia (ținuturi în care domnitorii de multe ori își aveau moșii)⁵ și acolo așteptau prilejul potrivit de a-și reface puterile și de a-și întări partida. Așa s-a făcut că istoricii, atât ai polonilor cît și ai ungarilor, trăgînd o concluzie generală din cîte un caz particular, susțin că domnitorii Moldovei au fost vasalii lor și sînt obligați să aplice numele de supușenie drepturilor care rezultă din prietenie⁶. Pe lingă acestea s-a întîmplat de cîteva ori ca domnul, fie din pricina tiraniei lui, fie a vreunei fapte rele prin care lovise în boieri, să fie scos de la tron prin uneltirile boierilor și uneori chiar să fie ucis. Afară de acestea nu era alt chip ca domnia să fie lipsită de coroană, ci cel care apucase odată sceptra să păstreze pînă la moarte, fără împotrivirea nimănui. Această regulă a fost prima oară călcată cu Petru al V-lea, numit Rareș, fiul natural al lui Ștefan cel Mare, pe care Suleiman I, împăratul turcilor, l-a alungat din domnie, acuzîndu-l că a dat foc Chilieii⁷, și a pus în locul lui, măcar că era în viață, pe Ștefan al VII-lea, care susținea că este strănepotul lui Alexandru I. A doua oară, aceasta s-a întîmplat cu Petru al VI-lea, numit Șchiopul, pe care, deși fusese ales de boieri după groaznica moarte a lui Ioan Armeanul⁸, turcii l-au scos apoi, dar totuși puțin după aceea, căindu-se de fapta lor, i-au dat din nou domnia de mai înainte.

Totuși destul de rar turcii foloseau forța față de domnitori și nici atunci decât dacă era vorba de o răzvrătire pe față, pînă ce, fiindu-le luate (moldovenilor), după trădarea lui Miron Barnovschi, toate drepturile de alegere, au dat sceptra Moldovei după placul lor lui Ilie al III-lea, fiul lui Alexandru al IV-lea⁹.

Ex eo enim tempore, nemini, nisi *Eustratio Dabize* et nostro parenti *Constantino Cantemyrio*, in solio extingui contigit. Accuratius ea qui explorare voluerit, consulat, quaeso, propositam a nobis supra cap. 2. Moldaviae principum seriem.

Fit autem hodie exauctoratio principum Moldaviae his fere ritibus. Cum decreverit vesirius Moldaviae principem solio eiicere, eiusque licentiam a sultano per talhysz impetraverit, summo sua consilia silentio premit, nec quenquam nisi neo-designatum principem illius rei conscium facit, ne nimirum deponendi principis residues id resciscant suoque domino notificent.

Post, vesirii kiehaia novum principem noctu mutato habitu ad se vocat, iubet ut caimacanos sive locum tenentes eligat, iisque ea, quae iussu imperatorio agenda sunt, mandat.

His paratis, vesirius aliquem capudz basi ordinat, qui principi mandatum afferre eumque Constantinopolin deducere iubetur. Ei novus princeps aliquem e suis officialibus comitem dat, litterasque et mandata ad caimacanos, quos elegerit, nec non universalia ad cunctos provinciae ordines committit. Porro, idem capudzibasi duobus mandatis imperatoriis munitur, quorum unum ad principem deponendum, alterum ad electos a novo principe caimacanos dirigitur.

Prioris, quod ad principem pertinet, ea fere esse solet sententia: „Principum nationis Messiae electissime, magnatum gentis sive congregationis Iesu praestantissime (exauctorati enim principes iisdem ornantur honoris titulis, quibus regnantes), olim Moldaviae Princeps, extrema Tua sunt felicia. Cum nostrae fulgidae Imperatoriae celsitudinis mandatum, cui orbis obedit, ad Te venerit, scito te segnitia tua in praestandis servitiis et negligentia in exequendis nostrae Imperatoriae Mai. mandatis cunctis poenae multaeque generibus (non nunquam addi solet mortis) obnoxium extitisse. At cum nostrae Maiestatis clementia et misericordia super Te infinita sit, tibi tantum principatum abrogari et N.N. successorem dari iussimus.

Hanc ob rem, tu cum tota tua familia, servis, et quos habueris thesauris, nulla vel horae vel puncti mora interposita ad limen altissimae portae fulgidae Maiestatis nostrae accedere properes. Aliter sentire aut agere caveto, signoque nostro sanctissimo fidem habeto. Dabamus anno... mense...”

Alterum mandatum, quod ad caimacanos spectat, eiusmodi verbis conceptum esse consuevit:

„Electissimi magnatum inter gentes Messiae N.N. (solent autem non nunquam bini vel terni caimacani constitui, eorumque omnium nomina exprimi debent) extrema vestra sunt felicia. Cum praesens nostrae Imperatoriae Maiestatis mandatum ad vos pervenerit, sciatis, certiores nos redditos fuisse, quod hodiernus princeps vester N.N. in exequendis mandatis nostris segniter se gerat, nostra servitia negligat, curam pro populi et reipublicae salute posthabeat, neque, ut illum decebat, nostros subditos protegat, iisque iustitiam et clementiam administret, quin potius omnibus modis illos opprimat et exhauriat.

Hac de causa, infinita nostra clementia, vestri miseratione ducta, praefatum principem deponi et ad fulgidam portam duci iussit. Itaque vos huic nostro mandato pareatis, praefatum exauctoratum principem cum tota familia, famulitio et thesauris misso hunc in finem capudzibasi tradatis, caveatis vero, ne quisquam erga ipsum se insolenter gerat, aut ex eius opibus vel atomum abripere audeat. Porro, quaecunque novus vester princeps N.N. vobis, ex nostro mandato,

De atunci nimeni, afară de Eustratie Dabija și de tatăl nostru Constantin Cantemir, n-a mai avut parte să-și sfîrșească zilele pe tron. Cine ar vrea să cerceteze mai atent acestea binevoiască să consulte lista domnitorilor Moldovei, dată de noi mai sus la capitolul al II-lea.

Iar scoaterea din scaun a domnitorilor Moldovei se face astăzi cam în acest chip ¹⁰. Îndată ce vizirul hotărăște să alunge de pe tron pe domnitorul Moldovei și capătă prin talhiș viziroarea Sultanului la aceasta, își ține ascunse în cea mai mare taină planurile neîmpărtășind nimănui acest lucru decît numai domnitorului nou desemnat, pentru ca reprezentanții domnitorului care trebuie să fie scos să nu afle aceasta și să nu-l înștiințeze pe stăpînul lor.

Apoi chehaia vizirului cheamă să vină la el pe noul domnitor în timpul nopții, în haine schimbate, îi poruncește să-și aleagă caimacamii, adică loçtiitori, și să le ordone ce trebuie să facă potrivit cu porunca imperială.

Acestea fiind puse la cale, vizirul rînduiește un capugi-bașă, căruia i se ordonă să ducă domnitorului porunca, iar pe acesta să-l aducă la Constantinopol. Noul domnitor îi dă aceluia un însoțitor dintre slujitorii săi, încredințîndu-i scrisori și porunci către caimacamii pe care și i-a ales și către toți boierii țării ¹¹. Apoi același capugi-bașă este prevăzut cu două ordine împărătești, dintre care unul se adresează domnitorului care trebuie scos, celălalt caimacamilor aleși de noul domnitor. Cuprinsul celui dintîi, care privește pe domnitor, de obicei este cam astfel: „Preainălțate între domnitorii neamului Mesiei, preamărite între mai marii neamului sau congregației lui Iisus (căci domnii scoși sînt împodobîți cu aceleași titluri onorifice, ca și atunci cînd domneau), care ai fost mai înainte domnul Moldovei, sfîrșitul tău să fie fericit. Cînd porunca strălucitei noastre înălțimi imperiale, căreia i se supune pămîntul întreg, va fi ajuns la tine, să știi că, prin lincezeala ta în împlinirea slujbelor și prin neglijența executării poruncilor maiestății noastre imperiale, te-ai făcut vinovat de toate felurile de pedeapsă și de osîndă ¹² (uneori se obișnuiește să se adauge și pedeapsa cu moartea). Dar, fiindcă bunătatea și mila maiestății noastre față de tine este nesfîrșită, am poruncit doar să ți se ia domnia și să-ți fie dat ca urmaș cutare.

De aceea să te grăbești să vii la pragul preainaltei Porți a strălucitei noastre maiestăți, împreună cu toată familia ta, cu robii și cu averile pe care le vei fi avînd, fără a întîrzia un ceas sau o clipă. Păzește-te să gîndești sau să faci altfel și dă crezare preasfîntei noastre semnături. Scrisă în anul... luna...”.

Cel de-al doilea ordin, care se adresează caimacamilor, este redactat de obicei în acești termeni: „Cei mai aleși dintre mai marii neamurilor lui Mesia cutare, cutare (căci de obicei se numesc doi sau trei caimacamii ¹³ și numele tuturor acestora trebuie să fie indicate) sfîrșitul vostru să fie fericit. Cînd prezentul ordin al maiestății noastre imperiale va fi ajuns la voi, să aflați că noi am fost înștiințați că domnitorul vostru de acum, cutare, se arată lînced în executarea poruncilor noastre, nu-și împlinește datoriile față de noi, nu se îngrijește de binele poporului și al țării, nici nu ocrotește pe supușii noștri precum se cădea, arătîndu-se drept și îndurător față de ei, ci dimpotrivă îi asuprește și-i stoarce în toate felurile ¹⁴.

Din această pricină bunătatea noastră nemărginită, care izvorăște din mila față de voi, a poruncit ca mai sus pomenitul domnitor să fie scos și să fie dus la strălucita Poartă. De aceea supuneți-vă acestei porunci a noastre, predați capugi-bașei trimis în acest scop pe domnul mai sus numit, scos din scaun, împreună cu toată familia, cu toate slugile și averile lui, dar păziți-vă să nu se poarte cineva necuviincios față de el, sau să îndrăznească să ia ceva din averea lui ¹⁵. Apoi, tot ceea ce noul

agenda faciendave iniunxerit, ea omnia nulla excusatione interposita exequamini: aliter sentire aut facere cavetote, nostroque sanctissimo signo fidem habetote. Datum N.N.”

Si metus aliquis Othmannides teneat, ne princeps, accepto se privatae vitae destinari, vel rebellionem moveat, vel ad finitimos christianos principes confugiat, alia aut ad Babadaghy seraskierium, aut ad Benderbasza diriguntur mandata, iique inbentur capudzibaszi aliqua militum manu munire, qua principem capere et firma sub custodia Constantinopolin mittere possit. Sin autem omnia circumcirca pacata fuerint, neque causa appareat, quare sua bona deserere princeps vellet, capudzibaszi solus, binis illis, quae supra re censuimus, mandatis munitus, posticis equis, quos illi menzil vocant, quam celerrime potest Iassios proficiscitur. In itinere, praecipue cum Galacziium attigerit, quod primum occurrit Moldaviae versus Thraciam oppidum, dissimulat legationis suae causas, et, ut inopinantem opprimat principem, longe aliud mandatum se habere spargit. Porro ita instituit protectionem, ut ante prandium Iassios perveniat, quo nimirum tempore cuncti barones in aula collecti sunt. Tum recta ad principis palatium pergit, in divan ascendit, collectos ibi barones salutat, et constitutis a novo principe caimacanis, quos sub turcico vestitu in eius comitatu latens illius officialis ipsi digito monstrat, mandatum hisce verbis porrgiit: „Princeps vester est depositus, vos imperatorio mandato et iussis novi principis obedite”. Eisdem eodem tempore novi principis nomine salutatur qui tecto habitu capudzibaszi comes est illius officialis, iisque litteras sui domini reddit. Tandem, posteaquam cuncti barones in auditorio fuerint congregati, capudzibaszi etiam intrat, cui princeps ad ianuam usque obviam venire debet. Praevia salutatione mutua, capudzibaszi principem solum suum conscendere iubet, quod habeat, quae ex mandato imperatorio ipsi imperet. Princeps, licet ex his circumstantiis haud difficulter colligere possit se principatu privatum iri, tamen obedit, sedetque addita precula: fiat mandatum clementissimi et augustissimi imperatoris. Post haec kapudzibaszi principi imperatorium mandatum tradit; princeps, posteaquam id ore et fronte pro more deosculatus fuisset, suo divan effendisi legendum reddit: a quo dum recitatur, princeps, capudzibaszi et omnes barones erecti in pedes adstant. Finita lectione, capudzibaszi principi, honorifice tamen, manus axillae supponit, eumque de throno deductum in inferiori scamno sedere iubet. Tum et princeps ad capudzibaszam conversus, eum alloqui solet, se infinitas gratias imperatori clementissimo debere, quod servum suum inutilem non perdere, sed levi castigatione corrigere voluerit, aequo autem animo suscipere, quaecunque illius maiestas de ipso constituerit: agnoscere culpam, et de clementia imperatoris non desperare, et si quae alia ad captandam magnatum othmannidarum gratiam conferre arbitratur. Mox ubi finem sermoni princeps imponit, capudzibaszi principem baronibus ad triduum commendat, illosque currus et alliam suppellectilem ad iter necessariam quantocius parare iubet: eoque dicto, ipse quidem ad suum hospitium, quod ipsi per caimacanos ordinatur, redit, princeps autem in palatium se recipit. Ibi tribus post indictam ipsi exauctorationem diebus remanet. eoque tempore omnia iubendi vetandique potestatem eandem, qua ante usus fuerat, retinet. Idem ipsi a cunctis baronibus exhibetur honor, quo cum in throno sedentem venerati fuerant: et si quis insolentius se erga ipsum gerere, aut vel unico verbulo eius honorem laedere

vostru domnitor, cutare, vă va impune să faceți din porunca noastră, să executați în întregime, fără a veni cu vreo scuză; păziți-vă să gândiți sau să faceți altfel și dați crezare preasfintei noastre semnături. Dat. . .”.

Dacă turcii au vreo temere ca nu cumva domnul, aflînd că este sortit să devină simplu particular, să facă vreo răscoală sau să fugă la principii creștini din țările învecinate¹⁶, trimite alte ordine seraschierului din Babadag sau celui din Bender și le poruncește să pună la dispoziția lui capugi-bașa o mină de soldați cu care să-l poată prinde pe domn și trimite la Constantinopol sub pază tare. Dar dacă totul în jur e liniștit și nu se arată nici un motiv pentru care domnul ar vrea să-și părăsească averile, capugi-bașa singur, prevăzut cu cele două ordine pe care le-am înfățișat mai sus, pornește cît mai degrabă cu puțință cu cai de poștă, pe care aceia îi numesc *menzil*, spre Iași. Pe drum, îndeosebi cînd ajunge la Galați, primul oraș al Moldovei de care dă dinspre Tracia¹⁷, ascunde motivele misiunii sale și, ca să-l scoată pe domn cînd nici nu s-aștepta, răspîndește vorba că are de dus un cu totul altfel de ordin¹⁸. În sfîrșit, își hotărăște astfel plecarea, încît să ajungă la Iași înainte de prînz, cînd toți boierii sînt adunați în divan. Atunci pornește drept spre palatul domnesc, vine în divan, salută pe boierii adunați acolo și întinde caimacamilor instituții de noul domnitor, pe care un slujitor al acestuia, ce însoțise pe capugi-bașa ascunzîndu-se sub haine turcești, îi arată cu degetul, ordinul împărătesc, spunînd aceste cuvinte: „Domnitorul vostru este înlocuit, voi dați ascultare ordinului împărătesc și poruncilor noului domn”. În numele noului domn îi salută totodată și slujitorul acestuia, care cu hainele schimbate este însoțitorul lui capugi-bașa, și le dă scrisori din partea stăpînului său. În sfîrșit, după ce toți boierii s-au adunat în sala cea mare, intră și capugi-bașa, căruia domnitorul trebuie să-i iasă în întîmpinare pînă la ușă. După ce-și fac plecăciuni unul altuia, capugi-bașa poruncește domnului să se urce în tronul său, fiindcă are să-i ordone unele lucruri din porunca împărătească. Domnul deși poate deduce ușor din tot ce se face în jurul său că este mazilit, totuși ascultă, se așază și adaugă umil: „facă-se porunca preabunului și preamăritului împărat”. După aceasta, capugi-bașa înmînează domnului ordinul împărătesc: domnul, după ce-l sărută și-l duce la gură și la frunte după obicei, îl dă lui divan-effendis al său să-l citească; cît timp acesta îl citește cu glas tare, domnitorul, capugi-bașa și toți boierii stau în picioare¹⁹. La sfîrșitul lecturii, capugi-bașa ia pe domnitor de subțiori, dar în mod respectuos, și poruncește acestuia ca, scoborînd de pe tron, să șază într-un scaun mai mic. Apoi domnitorul, îndreptîndu-se cu fața spre capugi-bașa, i se adresează, spunîndu-i că datorește nemărginită recunoștință preabunului împărat, pentru că n-a vrut să piardă pe netrebnic robul său, ci să-l îndrepte printr-o ușoară mustrare și că primește cu suflet liniștit tot ceea ce maiestatea sa va fi hotărît despre dînsul; mai adaugă că-și recunoaște vina, că nu-și pierde nădejdea în bună-tatea împăratului și tot ce socotește el că ar contribui la cîștigarea favoarei mai marilor turcilor. Apoi, după ce domnitorul sfîrșește cuvîntarea, capugi-bașa îl lasă în seama boierilor pentru trei zile²⁰ și le poruncește să-i pregătească cît mai degrabă trăsuri și tot ceea ce este necesar la drum: spunînd aceasta se întoarce la gazda sa, rînduită lui de către caimacami, iar domnitorul se retrage în palat. Acolo rămîne trei zile după ce i-a fost anunțată scoaterea din domnie și în acest timp el păstrează aceeași putere de a porunci și de a interzice să se facă orice, pe care o avusese și mai înainte. I se dă de către toți boierii aceeași cinste cu care i se închinau pe cînd ședea pe tron²¹ și, dacă vreunul ar cuteza să se poarte ceva mai necuviincios față de el sau să-i atingă cu un singur cuvîntel onoarea, el poate să-i zdrobească oasele, fără ca nimeni să se împotrivescă, cu buzduganul sau cu topuzul pe care îl

ausus fuerit, illius ossa nemine contradicente clava sive topuzo, quod a sultano in sua inauguratione acceperat, potest conterere: quin etiam si gladio aliquem e summi ordinis baronibus transfoderit, dummodo id sua manu fecerit, neququam ab imperatore id ipsi crimini dari potest. Circumferunt enim in proverbio Turcae, lapidem, qui semel ad aedificium adhibitus fuisset, non posse non haberi pro aedificii lapide et aliquando tempus fore, quo idem ad aedificium iterum necessarius reperiatur.

Eodem triduo, ordinati per caimacanos principi deducendo commissarii equos, currus et alia, quae iter requirit, parant: eo elapso, princeps per minorem arcis portam, quae meridiem spectat, curru tamen, non equo vectus, cum toto apparatu suo, totaque familia, et opibus, e quibus nemo vel obuli pretium rapere aut detinere, modo praesens ille adsit, audet, exit, et iter Constantinopolin versus aggreditur. Barones omnes et cuncti militaris ordinis eum ad milliare usque comitantur, ibique de equis descendunt et manum eius haud aliter, ac si adhuc provinciae fasces teneret, venerabundi exosculantur, eique valedicunt; princeps vicissim eis gratias agit pro exhibito sibi honore, habitaque cum illis consuetudine, eosque ex consueta politia admonet, ut mandatis imperatoriis novique principis obedientiam praestent. Post haec, barones lassios revertuntur, binos autem ei comites dant, qui ei de hospitibus, commeatuque necessario prospiciant. In hoc itinere cavet capudzibaszi, ne exactoratus princeps novo obviam fiat, quod si accidat, cedere ille, et huic viam liberam relinquere tenetur.

Postquam Danubium transierit princeps, licet et aliquos e suis officialibus Constantinopolin ad vesirium et si quos habet amicos praemittere, qui praesides othmannicae reipublicae suo domino reddant faventiores. Hi si dominantium avaritiam muneribus placare potuerint, mandatum ad capudzibaszi obtinent, ut principem ad sua deducat palatia; sin id impetrari nequeat, capudzibaszi posteaquam propius ad urbem venerit, subsistit, et per suorum aliquem kiehaiam certiore reddidit, se eousque adduxisse principem et nunc expectare, quid de eo fieri vesirius mandet. Sin gravioris alicuius criminis princeps accusetur, aut maiorem Turcae ei extorquere velint pecuniam, sub custodia teneri iubetur. Id, si clementius cum eo velint, fit in eiusdem capudzibaszi, vel basz bakyculi, publicae pecuniae collectoris, aedibus. Sin iratum se imperator ostendere voluerit, in septem turribus; nemo enim ibi incarcerari potest nisi expresso et praeciso imperatoris mandato. In quacunque vero asservatus fuerit custodia, vix libertatem consequi potest, nisi eam bona pecunia amplisque muneribus redemerit. Dimissus postea in suis aedibus libere vivit, quousque occupandi denuo principatus nanciscatur occasionem. Porro, licet depositus sit, tamen in patriarchali templo cum sacrum audit, in throno principali sedet, quem conscendere nemini alii licet, nisi si aliorum patriarcharum aliquis Constantinopoli praesens fuerit: Eodem privilegio etiam ipsius coniux gaudet, quae peculiare sibi solium reliquis altius in aedis sacrae porticu habet. Praeterea, domum ad lubitum extruit, et exornat, quam potest splendidissime, cum legatis europaeorum principum, gallo, anglo, belgo et veneto, libere conversatur, quod fieri non posse arbitrentur Turcae, ut quispiam Constantinopoli aliquid

primise din partea sultanului la numirea sa; ba chiar, dacă ar străpunge cu sabia vreunul dintre boierii de primul rang, numai s-o fi făcut cu mâna lui, în nici un fel împăratul nu-l poate învinovăți de aceasta. Căci turcii spun într-un proverb al lor că piatra care a fost odată folosită la o clădire nu poate să nu fie considerată piatră de clădire și că va veni odată timpul în care se va găsi că iarăși este necesară la ridicarea unei case.

De asemenea, în acest răstimp de trei zile slujitorii rînduiți de către caimacamii spre a-l conduce pe domnitor pregătesc caii, trăsurile și tot ce e de nevoie la drum. După ce și acestea trec, domnitorul iese prin poarta cea mică a cetății²² care privește spre miazăzi, totuși în trăsură și nu călare, cu toată suita sa, cu toată familia și averile, din care nimeni nu îndrăznește, cel puțin cit acela este de față, să fure, sau să păstreze ceva fie chiar preț de-un obol, și pornește la drum spre Constantinopol. Boierii toți și toate căpeteniile de oaste îl însoțesc pînă la o milă distanță și acolo descalcă de pe cai și-i sărută mâna, închinîndu-i-se ca și cum ar avea încă conducerea țării și luîndu-și rămas bun; la rîndul lui domnitorul le mulțumește pentru cinstea pe care i-au arătat-o și pentru împreuna viețuire pe care a avut-o cu ei și-i sfătuiește așa cum cer obiceiurile politicești, să dea ascultare poruncilor împăratului și ale noului domnitor. După aceasta, boierii se întorc la Iași, dar îi dau doi însoțitori, care să se îngrijească din vreme de gazdele și de hrana necesară²³. În acest drum, capugi-bașa are grijă ca domnitorul scos din scaun să nu-l înlînească pe cel nou, iar dacă aceasta s-ar întîmpla, cel nou trebuie să se dea la o parte și să dea drum liber cestuilalt²⁴.

După ce domnul trece Dunărea, i se îngăduie să trimită mai înainte la Constantinopol pe unii dintre slujitorii lui la vizir și la ce prieteni are, care să-i facă pe frunțașii statului otoman mai binevoitori față de stăpînul lor. Dacă aceștia pot să potolească cu daruri lăcomia stăpînitorilor, capătă un ordin către capugi-bașa să-l ducă pe domnitor la palatul său; dar dacă aceasta nu se poate obține, după ce capugi-bașa ajunge aproape de oraș, se oprește și printr-unul din oamenii săi, înștiințează pe chehaia că l-a adus pe domnitor pînă acolo și că acum așteaptă ca vizirul să-i ordone ce să facă cu el. Cînd însă domnitorul este acuzat de vreo vină mai grea, sau turcii vor să-i stoarcă mai mulți bani, se ordonă să fie ținut sub pază. Această pază, dacă ei vor să se poarte mai blind cu dînsul, se face la locuința aceluiași capugi-bașă sau a lui baș-bakyculi, colectorul banilor publici. Dar dacă împăratul vrea să se arate mînios pe el, [domnitorul] este dus la cele șapte turnuri²⁵, căci nimeni nu poate să fie întemnițat acolo decît cu ordinul expres și precis al împăratului. Dar, sub orice fel de pază ar fi pus, cu greu își poate dobîndi libertatea, dacă n-a răscumpărat-o cu o sumă frumoasă de bani și cu daruri mari. Odată scăpat, după aceea trăiește liber la locuința lui, așteptînd să prindă ocazia de a ocupa din nou domnia. În sfîrșit chiar dacă este scos din scaun, totuși, atunci cînd ascultă sfînta slujbă în biserica patriarhieii, șade în strana domnească, în care nimeni altul nu are voie să se așeze, afară numai dacă vreunul dintre ceilalți patriarhi se află la Constantinopol²⁶. De același privilegiu se bucură și soția lui, care are o strană deosebită a ei, mai înaltă decît celelalte, în pronaosul sfîntului locaș. Pe lîngă aceasta, domnitorul își construiește casă după voia lui, și-o împodobește cit poate mai frumos, are legături cu trimișii principilor europeni, francez, englez, belgian și venețian²⁷, căci turcii cred că nu

reipublicae othmannicae commodis contrarium molitur; exit quatuor aut pluribus pedisequis stipatus, equo utitur quam voluerit splendide exornato, vestitum ipse et famuli eius gerunt cuiuscunque coloris, cum alias viridibus vestibus, calceamentis flavis, Christiano interdicatur. Cum ad vesirii aulam venit, ad lapidem de equo descendit, a kiehaia aliisque principis nomine salutatur, potio coffe et sacharata ipsi offeruntur, omnisque honor ei exhibetur, quo regnantes principes Turcae prosequi consueverunt. Olim tum filiis principum, tum exauctoratis principibus ex imperatorio thesauro diurna quinque aut decem imperialium stipendia destinata fuerant, is tamen mos postea in desuetudinem venit: Nihilo secius hodiernum ipse princeps cum toto famulitio a tributo liber habetur, et vinum pro aula sua palam adducere, non tamen vendere potest. Neque vero hoc unquam desideraverunt principes: omne enim mercaturae genus praeter venditionem fructuum terrae in propriis praediis natorum despectabile magnisve viris indignum inter Moldavos habetur.

Fortunatus omnino existimatur et est ille princeps, cuius exauctorandi non evidens aliqua ipsius culpa, sed vesirii avaritia causam dedit, cum enim moribus Turcarum quam saepissime mutantur vesirii, successor, ut antecessoris fraudes et avaritiam detegat, primo, quod ab eo Valachiae Moldaviaeque principibus iniuste et praeter constitutam pecuniae summam extorsum fuerit, exquirat. Ut itaque huius aggravet culpam, saepe saepius haud adeo innocentem principem crimine purgat et alterius accusat avaritiam, ut si ad corradendas opes viam faciliorem reddat.

se poate ca cineva, trăind la Constantinopol, să uneltească ceva potrivit intereselor curții otomane. El umblă prin oraș avînd cu sine patru sau mai mulți însoțitori, calul pe care-l călărește este împodobit cît de luxos vrea și atît el cît și slugile lui poartă vestminte de orice culoare, deși altminteri unui creștin i se interzice să poarte haine verzi și încălțări galbene. Ori de cîte ori vine la curtea vizirului, coboară de pe cal la scară, este salutat de către chehaia și alții cu titlul de domnitor, i se oferă cafea și zaharicale și i se arată toată cinstea cu care turcii înconjură de obicei pe domnitorii în scaun²⁸. Odinioară, fusese fixată atît fiilor domnitorilor, cît și domnitorilor scoși din scaun, o pensie de cinci sau zece imperiali pe zi din vistieria împărătească, dar acest obicei după aceea s-a părăsit. Totuși și pînă astăzi domnitorul cu toate slugile lui este scutit de dări și poate să-și aducă pe față vin pentru nevoile curții sale, dar nu are voie să-l vîndă. Dar domnitorii nici n-au dorit vreodată s-o aibă, căci orice fel de negoț, în afară de vînzarea roadelor pămîntului făcute pe moșiile lor, este socotit printre moldoveni ca un lucru de disprețuit sau nepotrivit cu oamenii de seamă²⁹.

Norocos întru totul se socotește, și chiar este, acel domnitor a cărui scoatere din domnie nu se datorește vreunei vini vădite a lui, ci lăcomiei vizirului; într-adevăr, vizirii schimbîndu-se foarte des, după obiceiul turcilor, succesorul, ca să dezvăluie înșelătoriile și lăcomia înaintașului, cercetează în primul rînd suma de bani stoarsă de acela pe nedrept și peste cea stabilită domnitorilor Valahiei și Moldovei. De aceea, ca să-i îngreuneze vinovăția, foarte deseori spală de învinuire pe domnitor, care nu e chiar atît de nevinovat, și acuză lăcomia celuiilalt, ca să-și ușureze drumul spre bogățiile pe care trebuie să le adune³⁰.

- ¹ Despre concepția lui D. C. cu privire la puterea absolută a domniei vezi mai sus cap. I, nota 9.
- ² Cf. Reicherstorffer care știa că „fiii nelegitimi ca și cei legitimi urmează la domnie fără nici o deosebire“ (*Călători străini*, I, p. 199). Despre această problemă vezi și mai sus cap. II, nota 1.
- ³ Afirmație adevărată în general; totuși, domnia Moldovei a fost împărțită temporar în vremea urmașilor lui Alexandru cel Bun (*Virtosu, Titulatura*, p. 262 și urm.).
- ⁴ Prin acest așa-zis testament este posibil ca D.C. să aibă în vedere asocierea la domnie, practică de unii domni în sec. XIV–XV pentru a asigura succesiunea la tron a fiului dorit de ei ca urmaș (*ibidem*, p. 256 și urm.). Întrucât un asemenea testament nu este amintit de alte izvoare, este posibil, de asemenea, ca D.C. să fi inventat acest testament sau să fi înțeles prin el exprimarea – fie și nescrisă – a dorinței domnului.
- ⁵ În Transilvania Ștefan cel Mare și urmașii săi au stăpinit Ciceul și Cetatea de Baltă cu satele din jur, primite ca feude de la Matei Corvin (V. Motogna, *Cetatea Ciceului sub stăpînirea Moldovei*, Dej (f.a.), iar unii domni au avut și moșii personale (Șt. Meteș, *Moșiile domnilor și boterilor din Țările Române În Ardeal și Ungaria*, Arad, 1925). În Polonia, însă, situația a fost alta: aici nu au avut proprietăți decât domnii care au întreținut relații amicale cu regatul polon, de pildă Movileștii și Miron Barnovschi (Panaitescu, *Influența polonă*, p. 10–13). Despre domnii pribegi în Transilvania vezi Șt. Meteș, *Domnii din Principatele Române pribegi în Transilvania în veacul XVII*, Cluj, 1934.
- ⁶ Mîndria patriotică a lui D.C. îl împiedică să admită că domnii Moldovei ar fi putut accepta suzeranitatea regilor Poloniei sau Ungariei. Dealtfel, așa procedase și Gr. Ureche, omișind din cronicile polone pe care le utiliza pasajele relative la asemenea relații (Panaitescu, *Influența polonă*, p. 69–70). După cum a remarcat Al. Elian (*Moldova și Bizanțul*, p. 133–134), această credință în totala independență a Moldovei fusese întărită de descoperirea de către mitropolitul Dosoftei a hrisovului lui Roman I din 1392, în care domnul se intitula „marele singur stăpînitor” al Moldovei. În realitate, legăturile dintre domnii Moldovei – care rămîneau mai de parte „singuri stăpînitori” ai țării lor – și puternicii regi ai Poloniei sau Ungariei au îmbrăcat adeseori – începînd de la 1387 – forma obișnuită în acea vreme de la suzeranul feudal la vasaal, formă pe care D.C. nu o mai putea înțelege la începutul sec. XVIII, cînd asemenea relații erau anacronice.
- Din bogata bibliografie relativă la această problemă vezi: I. Ursu, *Relațiunile Moldovei cu Polonia pînă la moartea lui Ștefan cel Mare*, Piatra Neamț, 1900; V. Pârvan, *Relațiile lui Ștefan cel Mare cu Ungaria*, București, 1905; I. Condurachi, *Suzeranitatea ungaro-polonă și efectele ei asupra suveranității Principatelor Române pînă la 1500*, Cernăuți, 1923; C. Racovișă, *Începuturile suzeranității polone asupra Moldovei (1387–1432)*, în „Rev. istorică română”, 1940, p. 237–332 etc. Despre această problemă vezi și mai jos cap. XVI, nota 34.
- ⁷ Petru Rareș a fost scos din domnie pentru politica sa de independență, nu pentru atacarea Chiliei. În *Cronicile turcești* (p. 271) se spune însă că cetatea „căzuse în ruină în timpul lui Petru (Rareș)”.
- ⁸ Petru Șchiopul a fost adus domn de către turci, nu a fost ales de boieri.
- ⁹ Alexandru Iliăș a fost domn în anii 1631–1633, înainte de decapitarea lui Miron Barnovschi.
- ¹⁰ Informațiile despre maziștii domnilor în epoca lui D.C. sînt cunoscute autorului din timpul șederii sale la Poartă (1688–1691, 1693–1710), unde a întîlnit cîțiva domni maziști, astfel încît au o valoare de document contemporan, ca și celelalte știri furnizate de D.C. cu privire la relațiile Moldovei cu Poarta. Despre aceasta vezi și D. Fotino, *Istoria Daciei*, III, p. 252–253.
- ¹¹ Vezi și *Cronica Ghiculeștilor*, p. 73, unde se spune că, după numirea ca domn a lui Dimitrie Cantemir, acesta a trimis de la Constantinopol doi oameni de încredere cu o scrisoare care anunța domnia nouă și „orînduia” caimacami (locțiitori) ai săi pînă va ajunge la Iași. Tot

- de aici aflăm că aga care aducea mazilirea lui N. Mavrocordat a ajuns la Iași a doua zi după trimișii lui D.C. Vezi și *ibidem*, p. 253.
- ¹² Vezi și Del Chiaro (p. 111–112) despre capetele de acuzare invocate de Poartă împotriva lui C. Brincoveanu.
- ¹³ Despre ispravnicii de scaun, numiți și caimacami, vezi Stoicescu, *Sfatul*, p. 125–128.
- ¹⁴ Deseori această acuzație era întemeiată; uneori, însă, Poarta o utiliza ca pretext pentru mazilirea domnilor, pe baza pirilor primite din țară sau a intervențiilor de tot felul din partea demnitarilor turci interesați. Vezi și mai sus p. 132 nota 31.
- ¹⁵ Interesul sultanului era ca această avere să ajungă intactă în haznaua împărătească. Din această pricină unii domni mazili erau chinuți ca să-și declare averea. Vezi cazul lui Antonie Ruset, pe care, l-au închis turcii și l-au bătut și l-au căznit cu fel de fel de cazne. Pân-și și tulpanuri subțiri îl făcea de înghițit, ș-apoi le trăgea înapoi de-i scotea mațele pe gură. Și l-au lăcut de au dat 1 000 de pungi de bani și mai bine” (Neculce, p. 65–66).
- ¹⁶ Ceea ce s-a întâmplat cu Radu Șerban, Gavriil Movilă, Constantin Șerban, Gheorghe Ștefan, Grigore Ghica, Ștefan Petriceicu etc.
- ¹⁷ Adică venind din Turcia prin Dobrogea, ocupată de turci.
- ¹⁸ Informație confirmată de cronică (M. Costin, p. 96, *Cronici*, II, p. 48 etc.). Despre secretul în care se operau mazilirile vezi și Neculce, p. 89, Del Chiaro, p. 112–113 și A. Sava, *Schimbare de domnie în Moldova, 1707* („Rev. ist. rom.”, 1937, p. 163–170).
- ¹⁹ Uneori, însă, dacă domnul era prieten cu aga sau capugi-bașa care aducea mazilirea, obținea de la acesta favoarea ca citirea firmanului să nu se facă în public (*Cronica Ghiculeștilor*, p. 73).
- ²⁰ Nu toți domnii mazili erau lăsați trei zile în țară; cei considerați vinovați erau porniți imediat (Neculce, p. 60). Despre Mihai Racoviță se spune că a plecat din Iași a patra zi după comunicarea mazilirii, fiind condus de boieri cu mare cinste (Neculce, p. 302).
- ²¹ Dacă domnul săvîrșise abuzuri, boierii veneau la curte „și strigau răutățile și nedreptățile lui”, cum s-a întâmplat la mazilirea lui C. Duca la 1703 (*Cronica Ghiculeștilor*, p. 15).
- ²² Este vorba de poarta cea mică a curții domnești.
- ²³ Așa-numitele conace și mertice.
- ²⁴ Se întâmpla însă ca domnul mazil și cel nou să se întâlnească, cum au făcut Nicolae Mavrocordat și D. Cantemir însuși la 1710, cînd primul l-a așteptat pe cel de al doilea două zile la Galați, „vorbind cu acesta vreme îndelungată” (*Cronica Ghiculeștilor*, p. 75). După părerea lui Neculce (p. 204–205), aceasta a fost o excepție; de regulă domnul mazil și cel nou „fug unul de altul să-și scoată ochii”. Despre relațiile dintre cei doi domni vezi Al. Mavrocordat, *Din timpul rivalității între domnitorii Neculai Mavrocordat și D. Cantemir* („Arhiva”, 1894, p. 565–597).
- ²⁵ Dintre domnii Moldovei închiși în celebra temniță Edikulé amintim pe: Miron Barnovschi, Vasile Lupu, Antonie Ruset, Mihai Racoviță etc. (M. Costin, p. 178, 194, *Cronica Ghiculeștilor*, p. 47).
- ²⁶ De obicei patriarhii aveau alt scaun în biserică decît domnul.
- ²⁷ Aceasta este probabil o aluzie la timpul petrecut de D.C. la Constantinopol, unde lostul domn a întreținut asemenea relații după 1693, despre care vorbește în *Istoria ieroglifică*.
- ²⁸ Cînd motivele mazilirii nu erau prea grave, domnul mazil continua, într-adevăr, să se bucure de cinste la Poartă, cum s-a întâmplat cu Nicolae Mavrocordat la 1710 (*Cronica Ghiculeștilor*, p. 127). Nu trebuie să uităm, de altfel, că din rîndul domnilor mazili aflați la Istanbul erau aleși de regulă în această vreme domnii Moldovei; ne gîndim la Constantin Duca, Antioh Cantemir, Mihai Racoviță etc., care, maziliți din prima domnie, au obținut-o din nou.
- ²⁹ Totuși unii domni, ca și unii mari boieri, s-au ocupat de comerțul de animale, grîne, miere, ceară, etc.
- ³⁰ Acest sistem a fost pe larg demascat și condamnat în *Istoria ieroglifică*.

CAPUT VI
DE BARONIBUS MOLDAVIAE EORUMQUE GRADIBUS

[Image of a decorative scrollwork ornament]

Cum saepius hucusque baronum Moldaviae mentio iniecta fuerit, idemque in succedentibus capitibus fiat frequentius, operae pretium fore arbitramur de eorum conditione et gradibus lectorem curiosum diligentius erudire.

Horum vernaculum nomen, *Boiari*, slavonicae est originis, corruptumque videtur a *Boliare*, qua voce cunctos suos magnates insignire vetus slavonica inter gentes obtinuit consuetudo: latino vero sermone baronum denominationem iis, non veterum auctoritas, sed vicinarum aularum usus indidit.

Origo eorum incerta et per negligentiam moldavicae historiae conditorum obscura est; persuadent tamen finitimarum gentium Serviorum, Bulgarorumque exempla, ea officia, ipsa Moldaviae instauratione antiquiora esse, licet non eodem omnino ordine suis nobilibus aulicos honores pristini Moldaviae rectores distribuerint. Eos autem qui hodie vigent, dignitatum gradus *Alexander I* cognomento *Bonus*, posteaquam a *Ioanne Paleologo* despotaie nomen regiumque diadema obtinisset, instituisse, totamque aulam suam ad normam imperatoriae instruxisse nostris memoratur annalibus.

Fidem ei narrationi facile habebit, qui veterum Graeciae imperatorum quae *Curopolates* et *Georgius Codinus* singulari commentario persecutus est aulica officia, cum hodiernis in Moldavia baronum gradibus diligentius contulerit. Eadem enim in utrisque inveniet nomina, eadem officia, idem munus assistendi in dandis principi consiliis exequendisque, eiusdem in administranda rep. adiuvandi, eorumque procurandorum, quae ad necessitates et decus aulae pertinent. His de causis, uti olim inter Graecos, ita et hodie inter Moldavos, in barones *de Sfat*, vel consiliarios, et Barones *de Divan*, quos assessores dices, distinguuntur. Barones *de Sfat*, sive qui de rebus ad provinciam pertinentibus principi consilia sua communicant, numerantur sequentes septem:

1. *Logotheta magnus*, quem recte supremum principatus Cancellarium dices, omnes reliquos honore dignitateque antecedit, ac cunctorum consiliorum praeses est et moderator. Reliquis consiliariis ipse primus, quae in consultationem venire princeps iusserit, proponit, collectisque eorum sententiis, quid decretum fuerit, principi refert: porro, si quid cunctorum baronum nomine princeps petendus sit, reliquis silentibus ipse caeterorum desideria exponit: quae res ipsi graecum nomen *Logothetae* conciliavit.

Praeter haec, ius definiendorum limitum dirimendarumque litium, quae de agris et possessionibus eorumque servitutibus oriuntur, ad ipsum pertinet: praest quoque *curtenis*, id est aulicis, sive istis nobilibus quorum stirps nondum ad baronatus dignitatem pervenit. Signum suae dignitatis, bullam maiorem aurea catena pendentem in collo, baculum auro pictum manu gestat. Florente adhuc Moldavia, Moncastri, quod hodie Akkierman vocant, praefectura

CAPITOLUL AL VI-LEA
DESPRE BOIERII MOLDOVEI ȘI TREPTLE LOR

Fiindcă și pînă acum am pomenit de mai multe ori de boierii Moldovei și aceasta se va face și mai des în capitolele următoare, socotim că este bine să informăm mai amănunțit pe cititorul interesat de condiția și de rangurile lor¹.

Numele de boieri², dat acestora de către băștinași, este de origine slavă și pare că este un cuvînt corupt din *Boliare*, vorbă prin care, după o veche obișnuință, neamurile slave numeau pe toți mai marii lor³; denumirea latinească de *barones* le-a dat-o nu autoritatea celor vechi, ci uzul practicat la curțile vecine⁴. Originea lor este nesigură și, din cauza neglijenței primilor istoricografi ai Moldovei, acoperită de întuneric; totuși, exemplele neamurilor vecine, sîrbii și bulgarii, dovedesc că aceste dregătorii sînt mai vechi decît întemeierea Moldovei⁵, deși conducătorii de demult ai Moldovei nu împărțeau nobililor lor dregătoriile curții într-o ordine cu totul identică. În vechile noastre cronici se spune că aceste trepte ale dregătoriilor, care dăinuie și astăzi, au fost instituite de Alexandru I, numit cel Bun⁶, după ce a dobîndit de la Ioan Paleologul titlul de despot și coroana regală⁷, și că el și-a organizat toată curtea sa după regulile curții imperiale⁸.

Cine va compara mai atent dregătoriile de la curtea vechilor împărați ai Greciei, pe care Curopalates⁹ și Georgius Codinus le-a descris într-o carte anume¹⁰, cu treptele boierilor de azi din Moldova ușor va da crezare celor povestite (de cronicari). Căci va găsi și la unii și la alții aceleași numiri, aceleași îndatoriri, aceeași sarcină de a asista pe domnitor dîndu-i sfaturi și împlinindu-le, de a-l ajuta în conducerea treburilor publice și de a se îngriji de tot ceea ce ține de nevoile și demnitatea curții. De aceea, precum odinioară la greci, tot așa și astăzi la moldoveni, boierii se împart în boieri de sfat sau consilieri, și boieri de divan, pe care i-ai putea numi asesori¹¹. Boierii de sfat, adică aceia care împărtășesc domnitorului sfaturile lor referitoare la treburile care privesc țara, sînt următorii șapte¹²:

1. *Logofătul cel mare*, pe care l-ai putea numi pe drept cancelarul suprem al domniei; întrepe pe toți ceilalți prin cînstă și rang și este prezidentul și conducătorul tuturor sfaturilor¹³. Mai întîi, el propune celorlalți sfințici cele ce domnul poruncește să se discute și, după ce adună părerile tuturor acestora, aduce la cunoștința domnului ceea ce s-a hotărît; apoi, dacă trebuie să se ceară ceva domnitorului în numele tuturor boierilor, el este cel care înfățișează dorințele celorlalți, pe cînd aceștia tac; din această cauză a primit și numele grecesc de *logothetes*.

Pe lîngă acestea, el mai are dreptul de a delimita hotarele și de a judeca pricinile despre pămînturi și posesiuni, ca și despre servituțile acestora; în același timp este căpetenia curtenilor, adică a acelor nobili a căror spiță n-a ajuns încă la rangul boieriei. El poartă ca semn al rangului său o bulă mai mare atîrnată de gît cu un lanț de aur și un toiag în mînă, bătut în aur. În timp ce Moldova era încă în stare înfloritoare acestui rang îi era atribuită și conducerea Moncastrului, care astăzi se numește Akerman¹⁴; după ce însă acesta a fost răpit Mol-

ei gradui annexa erat; posteaquam vero ea Turcarum armis Moldaviae ademta fuit, decimae Czernauciensis agri ipsi stipendii loco tributae fuere.

2. *Vornikul de Czara de Dzios*, procurator inferioris Moldaviae, omnia negotia illius provinciae in aula principum expedit, iudiciis cunctis in ea regione praest, lites audit, diiudicat, capitalis criminis reos, fures, homicidas, sacrilegos et alios huius generis facinorosos, inscio etiam principe, supplicio afficere potest; atque in eius potestatis insigne baculum auro pictum gestat. Olim, cum Bassarabia adhuc Moldaviae pars esset, Cilia ipsius imperio submissa erat, ea vero urbe Moldavis extorta, *Barladi* praefectura ipsi concessa est, ubi, cum ipsum in aula semper versari muneris ratio et provinciae necessitates postulent, binos minoris ordinis vornicos locum tenentes habet.

3. *Vornicul de Czara de sus*, procurator superioris Moldaviae, idem in sua provincia ius habet, inferioris Moldaviae procuratori aequalem, et baculum auro pictum in suae dignitatis signum gerit. Commissa est ipsi specialiter *Dorohoiensis* agri praefectura.

4. *Hatman*, totius exercitus dux, quod munus graecorum imperatorum tempore magnus domesticus obtinebat. Praest cunctis calarasziis, id est equestribus, et stipendiarium militem, tam equitem quam peditem, sub sua potestate habet. Praefecturam tenet *Suczaviensem*, et coram principe baculum auro pictum gestat.

5. *Postelnicus magnus*, supremus aulae praefectus, totam aulam moderatur, cunctosque aulicos internos sub suo imperio tenet, praest etiam cursoribus Constantinopolitanis et Crimensibus militibus, vulgo *Beszli* dictis. In consilio proprie neque sedem neque vocem habet, admittitur tamen saepissime, idque vel reliquorum consensu vel principis iussu: et in eo casu principis quasi residens est, et circumspicit, ut reliqui consilarii de necessitatibus provinciae quantocius et ad principis placitum decernant. Praeterea *Iassiorum* praefectura gaudet, eiusque civibus ius dicere consuevit. In dignitatis signum argenteum coram principe gerit baculum.

6. *Spatharius magnus*, supremus principis ensifer, cubiculariis spathariae praest et dimidii Czernauciorum agri praefecturam sibi commissam habet. In diebus festis maioribus, quae *δεσποτικαί* vocantur, habitu deaurato, galeaque gemmis distincta ornatus, dum princeps in templo sacrum audit et in prandio sedet, ense eisdem tenere solet.

7. *Paharnicus magnus*, supremus pincerna, principi diebus festis primum vini poculum porrigit et in reliquos pincernas iurisdictionem habet. Curam gerit omnium principis vinearum, eas coli et uvas constituto tempore legi iubet, cunctisque totius Moldaviae vinitoribus praest. Nemini in tota provincia suam quoque vineam legere licet, nisi ante ab ipso eius rei licentiam, quam, accepto munusculo, decima quarta septembris luce dare solet, impetraverit: qua ex re sat amplum proventum habere solet. Praeterea *Cotnariensis* agri praefectura gaudet. His quoque annumeratur

8. *Visternicus*, sive thesaurarius magnus. Colligit iste pecuniam publicam, eamque ad principis mandatum expendit. Rationes acceptorum expensorumque tenet, cunctique thesauri scribe, qui *Diaki de visterie* vulgo dicuntur, ipsius iussis parent. Claves gerit cubiculi agitandis consiliis destinati, eoque solo nomine inter consiliarios octavum locum obtinet, cum alias inter illos neque sedem neque vocem habeat. Si vero de pecuniaria re in consilio disceptetur, ille quoque assidere solet.

dovei prin puterea armelor turcești, marelui logofăt i-au fost atribuite drept venit dijmele ținutului Cernăuților.

2. *Vornicul de Țara de Jos*¹⁵, conducătorul Moldovei inferioare, descurcă toate trebile acelei provincii la curtea domnească, prezidează toate judecățile în acea regiune, ascultă pricinile și le judecă, poate să osîndească pe vinovații de omor, pe hoți, pe ucigași, pe jefuitori de biserici și alți ticăloși de acest fel chiar fără știrea domnitorului; ca semn al puterii lui poartă un toiaș bătut în aur. Odinioară, când Basarabia era încă o parte a Moldovei, și Chilia era sub conducerea lui¹⁶; după ce însă acest oraș le-a fost smuls moldovenilor, i s-a dat administrarea Bîrladului, unde, fiindcă felul dregătoriei lui și nevoile provinciei îi impun să se afle tot timpul la curte, are doi vornici de rang mai mic care-i țin locul.

3. *Vornicul de Țara de Sus*, conducătorul Moldovei superioare, are în provincia sa aceleași drepturi ca și conducătorul Moldovei de jos și poartă ca semn al rangului său un toiaș bătut în aur. Îi este încredințată în chip special conducerea ținutului Dorohoi.

4. *Hatmanul* este comandantul întregii armate¹⁷, funcție pe care în timpul împăraților greci o avea *mareșalul curții*. El este capul tuturor *călărașilor*, adică al soldaților călări, și are sub comanda lui pe oștenii cu leafă, atit călăreți, cit și pedestrași. Are administrația Sucevei și în fața domnitorului poartă toiaș bătut în aur.

5. *Postelnicul cel mare*, mai marele curții¹⁸, îngrijește de treburile de la curte, are sub comanda lui pe toți curtenii dinăuntru și pe deasupra este șeful curierilor militari către Constantinopol și Crimeia, numiți obișnuit *beșlii*. În sfat nu are propriu-zis nici scaun, nici cuvînt, totuși este foarte des chemat fie prin acordul celorlalți, fie din porunca domnului; în acest caz este oarecum reprezentantul domnitorului și se îngrijește ca ceilalți sfetnici să hotărască cit mai repede despre nevoile țării și după voia domnului. Pe lângă aceasta are administrația Iașului și împarte dreptatea orașenilor lui. Ca semn al rangului său poartă în fața domnului un toiaș de argint.

6. *Spătarul cel mare*, marele purtător de spadă al domnului¹⁹, stă în fruntea slujitorilor spătăriei și are pe seama lui administrația unei jumătăți din ținutul Cernăuților. În zilele de sărbători mai însemnate, care se numesc sărbători domnești, purtînd un vestmînt cusut în aur și fiind împodobit cu un coif presărat cu pietre scumpe, cit timp domnul ascultă în biserică sfînta slujbă și în vreme ce șade la masă, el îi ține de obicei spada.

7. *Paharnicul cel mare (supremus pincerna)*²⁰ întinde domnului la praznice primul pahar de vin și are sub conducerea sa pe ceilalți paharnici. Îngrijește de toate viile domnitorului, poruncește ca ele să fie lucrate și strugurii să fie culeși la vremea hotărîtă și este în fruntea tuturor podgorenilor din întreaga Moldovă. Nimănui în toată țara nu-i este îngăduit să-și culeagă chiar și via lui, decît după ce a căpătat învoire de la el pentru aceasta, pe care el o dă de obicei în ziua de 14 septembrie, după ce a căpătat un mic dar. Dintr-aceasta el își face un venit destul de mare. Pe deasupra, mai are și administrația ținutului Cotnarilor. Printre acești boieri se numără și

8. *Vistierul* sau marele tezaurier²¹. El adună veniturile țării și le folosește după ordinul domnitorului. Ține socoteala veniturilor și cheltuielilor și toți secretarii vistieriei, care se numesc obișnuit dieci de vistierie, ascultă de poruncile lui. Poartă cheile cămării unde se întrunește de regulă sfatul și numai de aceea are al optulea loc printre sfetnici, deși, altminteri, cînd este printre ei nu are nici scaun, nici cuvînt. Dacă însă, în sfat se discută despre vreo chestiune de bani, de obicei

non tamen ut suam dicat sententiam, sed ut reliquorum iussa audiat, et exequatur.

Octo hisce consiliariis succedunt barones *de Divan*, atque tribus distribuuntur ordinibus.

In *primo ordine*, cuius membra *Boiari mare*, i.e. barones magni vocantur, agmen ducit

Stolnik magnus, supremus dapifer, totique principis culinae et cunctis eius ministris praest. Festis diebus, et si quae alia maior se obtulerit solennitas, dapes in principis mensa ordinat, praegustatisque cibis usque ad tertium poculum mensae adstat. Praeter alios proventus ipsi certus aliquis commeatus e principis culina assignatus est.

Comis magnus, stabuli praefectus, stabula et equilia principis omnia, eorum apparatus et ministros, fabros, curruumque conficiendorum artifices, sua sub inspectione habet; *Branistae*, prato ad Hierasum flumen amplissimo praest, foenumque pro usu aulae principalis ibi secari curat, e qua re certus ipsi proventus ordinatus est. Praeterea e molendinis navalibus, quae in Hieraso flumine frequentes sunt, singulis annis viginti imperiales tributii nomine exigit.

Medelniczier magnus, principi in maioribus solennitatibus ante prandium aquam ad manus lavandas affundit, et dimidia parte proventus Stephaniensis praefecturae fruitur.

Kluczier magnus, quem promum condum diceret, cunctis promtuariis principis, in quibus fructus, butyrum, mel, caseus, sal et alia huius generis asservantur, prospicit, ut ea iusto tempore colligantur, et in horrea condantur, curat, indeque vicissim, ubi opus fuerit aut princeps mandaverit, expendit. Proventus loco decimas ex ovilibus, quae rustici Moldaviae in alpibus habent, ipsi tribuerunt principes.

Serdar Campidux, europaeo loquendi more generalis locumtenens, equitibus Lapusznensium, Orheiensium et Soroccensium agrorum imperat, terrasque inter Hierasum, Tyratem et Bassarabiam medias contra Tartarorum Crimensium et Budziacensium irruptiones custodit.

Suldziaro magno, sive lanionum praefecto, commissa est cura colligendorum pecorum, quae pro principis et aulicorum mensa mactantur, distribuendarumque carnis iis, quibus diaria eorum portio ex aula destinata est, quo in numero praeter reliquos aulicos etiam peditatus *Seghaniorum* habetur.

Zitniczar magnus, annonae praefectus, frumentum usui principis destinatum e provincia colligit, et horreis publicis inferri curat.

Pitar magnus, pistoribus praest, et id prospicit, ut farina paretur et panes quotidie recentes coquantur, tum pro principe, tum pro reliquis, quibus diarium stipendium destinatum est.

Szetrar magnus, curam tentoriorum principis gerit, in expeditionibus vero etiam tormentis bellicis et reliquo ignivomo apparatus praest, ac castrorum locum designat: adeoque simul et artilleriae praefecti et supremi castrorum metatoris munia explet.

Armasz magnus, reliquis armasziis vel lictoribus, quorum fere sexaginta numerantur praest; si quis supplicio afficiendus est, ei incumbit, ut ad executionem perducatur principis sententia: praeterea carcerum et musicae militaris, quae tabulchana vocatur, inspectionem habet.

ia și el'parte, dar nu ca să-și dea părerea, ci ca să aște hotărârile celorlalți și să le execute.

După acești opt boieri de sfat urmează boierii de divan și ei sînt împărțiți în trei categorii ²². În prima clasă, ai cărei membri se numesc boieri mari (*barones magni*), se află în frunte

Marele stolnic, adică mai marele peste ospete ²³. El este în fruntea întregii bucătăriei a domnului și a tuturor ajutoarelor lui. În zilele de sărbătoare, sau dacă are loc vreo solemnitate mai mare, el orînduiește bucatele la masa domnului, gustă cel dintîi din mîncări și rămîne în picioare la masă pînă la al treilea pahar. Pe lingă alte venituri i se dau și anumite provizii de la bucătăria domnului.

Marele comis, mai marele grajdului ²⁴, are sub privegherea lui toate staulele și grajdurile de cai ale domnitorului, uneltele și slujitorii lor, fierarii și meșterii la făcutul carelor; el este mai mare peste Braniște, o pășune foarte întinsă pe rîul Prut, se îngrijește de cositul finului acolo pentru nevoile curții domnești, din care și lui îi este rînduit un anume venit. Pe lingă aceasta de la morile de apă, care pe rîul Prut sînt multe, scoate în fiecare an, drept dajdie douăzeci de imperiali.

Marele medelnicer îi toarnă domnitorului la solemnitățile mai mari apă de spălat pe mîini înainte de masă și are jumătate din veniturile ținutului Ștefăneștilor ²⁵.

Marele clucer, pe care l-ai putea numi chelarul proviziilor, supraveghează toate cămărilor domnitorului ²⁶, în care se păstrează poame, unt, miere, brînză, sare și altele de acest fel, se îngrijește ca acestea să se procure la timp și să se pună la păstrare în magazii și apoi le scoate rînd pe rînd, ori de cite ori este nevoie sau domnitorul cere. Drept venit domnitorii le-au dat dijele de la stînele de oi pe care țărani le țin prin munții Moldovei.

Serdarul, comandant de cîmp (*campidux*), după felul de a vorbi european general locotenent ²⁷, comandă călăreții din ținuturile Lăpușnei, Orheiului și Sorocăi și apără teritoriul dintre Prut, Nistru și Basarabia ²⁸ împotriva năvălirilor tătarilor din Crimeea și din Bugeac.

Marele sulger sau mai marele peste casapi ²⁹ are grijă să strîngă vitele care se taie pentru masa domnitorului și a curtenilor și să distribuie cărnurile acelor care au tain zilnic la curte, printre care, în afară de ceilalți curteni, se socotește și pedestreimea seimenilor.

Marele jitnicer, șeful aprovizionării ³⁰, adună din țară grîul hotărît pentru nevoile domnitorului și are grijă să-l vîre în hambarele curții.

Marele pitar ³¹ este mai marele brutarilor și are grijă să se pregătească făina și să se coacă zilnic pîine proaspătă atît pentru domnitor cît și pentru ceilalți care sînt plătiți cu ziua.

Marele șetrar are în grija lui corturile domnitorului ³², iar în expediții este mai marele tunurilor de război și a celorlalte arme de foc și fixează locul taberei, îndeplinind totodată atît funcția de comandant al artileriei, cît și pe aceea de șef al amplasării taberelor.

Marele armaș ³³ are conducerea celorlalți armași sau lictori, aproape 60 la număr; dacă cineva trebuie să fie supus la chinuri, lui îi revine să aducă la îndeplinire hotărîrea domnitorului; pe lingă aceasta are supravegherea închisorilor și a muzicii militare, care se numește tabulhana.

*Al doilea logofăt*³⁴ ține locul marelui logofăt sau cancelar și este trimis de acesta, dacă el este împiedicat de treburi mai importante, la delimitarea hotarelor ogoarelor și moșiilor.

*Marele ușar*³⁵ este mai mare peste ceilalți ușieri și se ocupă de capugi-bașii trimiși de vizir de la curtea imperială și de alte agale.

*Aga*³⁶ supraveghează străjile Iașilor, comandă pe seimenii de scuteală care în schimbul scutirii de bir fac serviciul militar fără plată, judecă pricinile mai mici dintre locuitorii Iașilor, pedepsește pe orice om desfrinat sau beat pe care-l prinde pe stradă, ori de ce rang ar fi, îndeplinind aproape aceleași funcții pe care le are la turci aga ienicerilor.

*Postelnicul al doilea*³⁷ în lipsa marelui postelnic îi ține locul și supraveghează toată curtea. Totuși sarcina lui anume și cea mai de seamă este să introducă la domnitor pe boierii de rangul întâi scoși din dregătorie și pe toți slujitorii de rangul al doilea, sau, dacă au ceva de cerut, să prezinte cererile lor domnitorului și să le aducă îndărăt răspunsurile.

*Logofătul al treilea*³⁸ sau secretarul întărește scrisorile particulare ale domnitorului cu pecetea cea mică, le scrie și le duce domnitorului, când trebuie să fie semnate. El este mai mare peste uricari sau scriitorii de diplome și peste cancelarie, deslușește pricinile mînăstirilor, introduce la domnitor pe mitropolit, pe episcopi și tot clerul, iar dacă sosesc soli de la alți principii se îngrijește să se respecte ceremoniile de curte care se fac de obicei la primirea lor, numită audiență. Poartă o pecete care atîrnă de un lanț de argint cu care pecetluiește de obicei hotărârile de judecată ale marelui logofăt, subscrise cu mîna lui.

Căpitanul de darabani este comandantul darabanilor³⁹, nume derivat din cuvîntul german *trabant*, oaste de pedestrași, care face paza curții domnești; el cercetează ziua și noaptea străjile, le orînduiește, le schimbă și în lipsa agăi îndeplinește tot ce-i revine acestuia.

Toți boierii amintiți mai sus sînt socotiți din prima clasă și se numesc boieri mari; pe lângă rangul dregătoriei ei se bucură de privilegiul că pot asculta și judeca pricinile supușilor lor⁴⁰ în toată Moldova, oriunde s-ar întîmpla să poposească, drept pe care boierii de clasa a doua și a treia nu-l au. Serdarul, logofătul al doilea și al treilea, postelnicul al doilea și de asemenea căpitanul de darabani, deși sînt în aceeași clasă cu unii boieri mari de la care primesc ordine și de aceea s-ar părea că ar trebui mai degrabă amintiți la clasa următoare, totuși, fiindcă dregătoriile lor sînt mai de cinste decît ale celorlalți și ei trebuie să fie zilnic de mai multe ori în preajma domnului, au căpătat scaun printre boierii cei mari și privilegiile egale cu ei.

Pe lângă aceștia, se scotesc de obicei în această clasă:

Vameșul, mai marele vămilor, și *căminarul*, care adună dijmele de ceară datorate domnului. Nici unul dintre ei însă n-are scaun anume în divan, ci trebuie să stea acolo unde le poruncește domnul. Mai sus de serdar însă nu pot urca.

După aceștia, în clasa a doua se scotesc:

Spătarul al doilea care la sărbătorile mai puțin însemnate ține spada domnului, iar în lipsa marelui spătar îndeplinește toate sarcinile aceluia.

Paharnicul al doilea, tot astfel, îndeplinește slujbele marelui paharnic, se îngrijește cu deosebire de viile de la Huși ale domnitorului și vede să fie lucrate și să fie culese la vremea potrivită.

Vistierul al doilea ține, după vistierul al treilea, condicile veniturilor și cheltuielilor vistieriei pe un trimestru și dă socoteala lor marelui vistier, ordine care se respectă în toate celelalte slujbe care au în grijă veniturile și cheltuielile.

Stolnik secundus, quotidie culinam moderatur, quae fercula pro principe praeparanda sint, imperat, eademque postea mensae principis apponit et praegustat.

Comis secundus, maioris vices tenet, et principis stabulum quotidie curat, et si princeps exire voluerit eidem equum adducit et parat. E magni comis redivitibus ipsi tertia pars in alimenta assignata est.

Medelnicziar secundus.

Klucziar secundus.

Suldziar secundus.

Zitnicziar secundus.

Pitar secundus.

Szetrar secundus, eodem ordine, quo visternik secundus, per trimestre post tertios officiales suis funguntur muneribus.

Armasz secundus, incarcerationum puniendorumque catalogos tenet, eos singulis sabbathi diebus principi ostendit, et quid de capitivis lieri iubeat, exquirat, porro ad accersendos eos, qui ob delictum aliquod ad principem vocantur, cum aliquot gregariis armasziis mittitur.

Uszar secundus, vices magni uszarii eo absente gerere solet.

Tertii ordinis barones vocantur:

Postelnicus tertius, qui cum aliis duobus inferioris gradus postelnicis diu noctuque in aula inveniri debet. Horum munus est, ut, si quae princeps magnum postelnicum iubere velit, ipsi ad eum mandata perferant, nec non alia iussa principalia per cubicularios ipsis nunciata, ut ad executionem perducantur, curent, et quae acta fuerint, principi referant: qua de causa, his tribus etiam ad maius cubiculum liber aditus patet, qui aliis baronibus est interclusus.

Spatharius tertius, quotidie ensem principis tenet, ideoque praeter baronatum inter officiales aulicos locum habet.

Paharnik tertius, vinearum bacoviensium et totruszensium curam gerit, uvaeque, ut suo tempore colligant et exprimant vinitores prospicit.

Visternik tertius magno visternico subest, eique muneris sui rationes reddit.

Postquam magnus thesaurarius per trimestre catalogos expensorum tenuerit, eorumdem administrationem tertio tradit, qui eorum per integrum mensem curam gerit, eo vere elapso secundo visternico thesauri cura competit, qui post trimestre, uti supra diximus, tertio iterum visternico publicam pecuniam administrandam committit, is autem expletis triginta diebus denuo magno visternico concreditos sibi rationum catalogos reddit. Ita gyatur semper intra tres illos thesaurarios aerarii publici administratio, ut si duo superiores per tres menses ei prospexerint, infimo per duos eius cura incumbat. Idem ordo observatur etiam in reliquis muneribus dispensatoriis, uti infra videbimus.

Comis tertii idem munus est, quod secundi.

Suldziar tertius et

Zitniczar tertius, eodem ordine officia cognominum sibi collegarum superiorum quarto semper mense administrant, quo tertius visternicus.

Camaraszul de suldzerie, carnes pondere distribuit.

Camaraszul de zitniza, catalogos et rationes annonae tenet, quae in promptuariis principis reponitur, et a singulis curribus triginta aspros stipendii loco accipit.

Vornici de porta quatuor, in porta aulae exterioris suas cathedras habent, ibique minoris momenti lites diiudicant, meretrices plectunt, virginem sive sponte sive vi stupratam cum mocho, si utriusque plebeii fuerint, per sacerdotem ecclesiastico

Stolnicul al doilea conduce zilnic bucătăria, poruncește ce mâncăruri să se pregătească pentru domnitor, le aduce apoi la masă domnitorului și le gustă el întâi.

Comisul al doilea ține locul marelui comis, se îngrijește în fiecare zi de grajdul domnului și, dacă acesta vrea să iasă, îi aduce și-i pregătește calul. Din veniturile marelui comis i se atribuie o treime, ca hrană.

Medelnicerul al doilea,

Clucerul al doilea,

Sulgerul al doilea,

Jitnicerul al doilea,

Pitarul al doilea,

Șetrarul al doilea își îndeplinesc slujbele lor în aceeași ordine ca și vistierul al doilea timp de un trimestru, după dregătorii de rangul al treilea.

Armașul al doilea ține condica celor întemnițați și a celor care trebuie să fie osîndiți, o arată domnitorului în fiecare sîmbătă, întreabă ce poruncește să se facă cu cei prinși, în sfîrșit este trimis cu cîțiva armași de rînd să aducă pe cei chemați în fața domnitorului pentru vreo vină oarecare.

Ușarul al doilea îndeplinește de obicei rolul marelui ușar în lipsa lui.

Sînt numiți boieri de clasa a treia:

Postelnicul al treilea, care trebuie să se afle zi și noapte la curte cu alți doi postelnici de grad inferior. Sarcina acestora este ca, dacă domnitorul ar avea de poruncit ceva marelui postelnic, ei să-i ducă ordinele, de asemenea să aibă grijă ca și alte porunci domnești, comunicate lor prin cămărași, să fie aduse la îndeplinire și să raporteze domnului despre ce s-a executat; din această pricină aceștia trei au intrare liberă chiar și în divanul cel mare, ceea ce este oprit altor boieri.

Spătarul al treilea ține în fiecare zi spada domnului și de aceea în afară de boieria lui își are un loc al său printre slujitorii curții.

Paharnicul al treilea are în grijă viile din părțile Bacăului și Trotușului și veghează ca vierii să culeagă și să calce strugurii la timp.

Vistierul al treilea stă sub ordinele marelui vistier și acestuia îi dă seama de slujba lui. După ce marele vistier ține condica cheltuielilor pe timp de trei luni, pune administrarea lor în sarcina celui de al treilea, care se îngrijește de ele o lună întregă, după trecerea căreia această sarcină revine vistierului al doilea, care după trei luni, precum am spus mai sus, încredințează din nou administrarea banilor publici vistierului al treilea, iar acesta după treizeci de zile dă iarăși marelui vistier condica socotelilor încredințată lui.

Astfel administrarea tezaurului public trece continuu pe la cei trei vistieri în așa fel ca, dacă cei doi mai mari o supraveghează timp de trei luni fiecare, celui mai mic îi incumbă această sarcină timp de două luni. Aceeași ordine se respectă și la celelalte slujbe care au cheltuieli de făcut, după cum vom vedea mai jos.

Comisul al treilea are aceeași slujbă ca și al doilea.

Sulgerul al treilea și *jitnicerul al treilea* își împlinesc în aceeași ordine, la patru luni o dată, slujbele colegilor lor cu același nume din clasele superioare, ca și vistiernicul al treilea.

Cămărașul al treilea de sulgerie împarte carnea, cîntărind-o.

Cămărașul de jitiță ține condica și socotelile proviziilor care se depun în jitițele domnului și primește leafă cîte treizeci de aspri de fiecare car.

*Vornicii de poartă*⁴¹, patru la număr, își au scaunele la poarta din afara curții și acolo judecă pricinile de mai mică importanță, pedepsesc pe femeile desfrinate, dacă vreo fată s-a greșit cu vreun stricat sau a fost necinstită cu forța poruncesc

more iungi iubent, sin autem alterutra pars e nobilioribus fuerit orta, principi referunt. Porro principi in tribunali sedenti adstant, plebi silentium imperant, et querulos in divan introducunt: quod si quis ex iis dato verbo se obstrinxerit, praestituta die cum actore coram principe se compariturum, in suis ea notant catalogis, qui enim dato termino non comparuerit, inobedientiae erga principis mandatum eo ipso reus existit. His pro laboribus praefecturam agri Romanensis stipendii loco obtinere.

Cunctos, quos hucusque recensuimus, barones provincia alit, et ad servitia principalia exhibet, qua de re etiam vix aliquando, nisi nobiliori prosapia orti ad eas dignitates evehuntur, licet liberum sit principi, quibuscunque voluerit, infimi etiam ordinis hominibus ea deferre munera. Uxores eorum in praetorio coniugis principis, quod in gynaeceo est, si quando ad illam salutandam accedunt, eodem quo mariti ordine in suis collocantur sedibus.

Habet autem princeps praeter praefatos externos barones suae aulae administratos internos officiales, *Boerinasz* vulgo dictos, qui non e nobilibus solum, verum etiam captivis, vernicis in eum ordinem adoptari solent, eoque ipso iura et privilegia nobilitatis acquirunt.

Sunt vero illi:

Magnus Camerarius. Is praest cubiculariis cubiculi maioris, peculiarem principis thesaurum, qui a provinciae aerario separatus est, custodit. Curtenis de Camera, nobilibus inferioris ordinis, iussa dat, mercatoribus pondera et mensuras, quibus vendere debeant, praescribit, curat, ne fallaci pondere aut cubito utantur, deprehensosque in fraude iuxta leges punit. Ipsius quoque mandatis Szarhorodenses mercatores subsunt, quo nomine ii designantur, qui merces e Cosacorum urbibus et Russia in Moldaviam ferunt.

Vatavul de aprodzi de Divan: inspector aprodiorum Divani, idem fere munus in Moldavia obtinet, quod in othmannica aula est czausz baszi. Praest aprodus divani, curat, ut illud, quod iniuste ab altero acceptum aut iuste debitum princeps in iudicio pronunciaverit, laesae parti restituatur, eos, qui divano principis adstare solent, in ordinem disponit, atque in sui muneris signum flagellum in manubrio argento obductum in manibus gerit.

Vatavul de Stolniczei, praefectus dapiferorum: iis praest, et quando illi fercula e culina ad principis mensam deferunt, ipse praecedit, flagellum tenens, nullo tamen argento exornatum.

Vatavul de Paharniczei, inspector pincernarum, paharniczeis, qui in mensa principis aut conviviis baronibus mensae assidentibus, pocula porrigere solent, iussa dat.

Cupar, pincerna, principis quotidianus cellas vinarias aulae in sua ratione habet: cauponis vinum vendentibus, iustas et principis sigillo signatas dat mensuras, et si quem minori metro quam ipse edixit vinum vendentem repererit, constituta ipsum poena afficit.

Czohadar curat, ut ocreae et calceamenta pro principis et totius aulne necessitatibus parentur, ipsi autem principi ocreas praebet: subsunt ei cuncti lassiorum sutores.

Medelniczeri tres aut quatuor esse solent, qui mensam principis quotidie sternunt, aquam ei ad lavandas manus affundunt, lances, orbes, crateras, aliaque,

să fie cununați de preot după datina bisericească atunci cînd amîndoi sînt din popor; iar dacă vreuna din cele două părți este născută din oameni mai de cînte, raportează domnitorului. Apoi stau în jurul domnului cînd acesta șade în scaunul de judecată, ordonă poporului tăcere și introduce în divan pe impri-cinați; dacă vreunul dintre aceștia se leagă, dîndu-și cuvîntul, că la ziua hotărîtă se va prezenta în fața domnitorului împreună cu pîrișul, ei notează în condicile lor această zi și cine nu se prezintă la termenul acordat se face vinovat tocmai prin aceasta de neascultare față de porunca domnului. Pentru aceste slujbe ei capătă drept răsplată veniturile ținutului Roman.

Pe toți boierii pe care i-am înșirat pînă acum îi întreține țara și-i folosește în slujbele domniei. De aceea aproape că nu se înalță la aceste dregătorii decît cei născuți dintr-un neam mai de seamă, deși domnitorul are libertatea să încredin-țeze aceste slujbe oricui vrea, chiar și oamenilor de rangul cel mai de jos. Cînd jupînesele lor vin în odaia soției domnitorului, care este un fel de gineceu, ca să o salute, ele se așază pe scaune în aceeași ordine în care soții se așază într-ale lor. Dar domnitorul, pe lîngă boierii pomeniți mai sus, care se ocupă cu lucrurile din afară, mai are slujitori care se ocupă cu trebile din lăuntru curții, numiți obișnuit boiernași, care pot fi primiți în această categorie nu numai dintre boieri, dar chiar dintre prinșii de război și slugile de casă și prin aceasta capătă drepturile și privilegiile boierești.

Aceștia sînt:

Marele cămăraș. Acesta este mai mare peste slujbașii divanului cel mare și are în pază vistieria particulară a domnitorului, care este deosebită de vistieria țării⁴². El poruncește curtenilor de cămară, boieri de rang mai jos, fixează negustorilor greutățile și măsurile cu care trebuie să-și vîndă marfa, veghează ca aceștia să nu înșele la cîntar sau la măsuratul cu cotul și pe cei prinși că înșeală îi pedepsește după legi⁴³. Sub ordinele lui stau și negustorii șarhorodeni, sub care nume se înțeleg aceia care aduc mărfuri în Moldova din tîrgurile cazacilor și din Rusia⁴⁴.

Vătaful de aprozi de divan, supraveghetorul aprozilor divanului⁴⁵, are aproape aceeași funcție în Moldova pe care la curtea otomană o are ceauș-bașa. El este mai mare peste aprozii divanului și se îngrijește ca ceea ce domnul a hotărît la judecată că este pe nedrept luat sau cu dreptate datorat altuia să fie înapoiat părții vătămate, așază în ordine pe cei care se prezintă la divanul domnesc și poartă în mînă ca semn al slujbei lui un bici cu mîner argintat.

Vătaful de stolnicei este mai marele slujitorilor de la masa domnului, și cînd aceia aduc la masă rîndurile de bucate din bucătărie merge înaintea lor, purtînd în mînă un bici neîmpodobit însă cu argint.

Vătaful de păhărnicei, supraveghetorul păhărniceilor, dă porunci acestora care dau de obicei paharele la masa domnului sau la ospetele la care iau parte și boierii.

*Cuparul*⁴⁶ ține zilnic socoteala la pivnițele de vin ale curții domnești; crîșmarilor care vînd vinul le dă măsuri drepte, sigilate cu pecete domnească, și dacă-l găsește pe cineva vînzînd vinul cu o măsură mai mică decît a stabilit el, îl pedepsește cu pedeapsa legiuită.

Ciohodarul se îngrijește să se facă ciubote și încălțări pentru nevoile domnului și ale întregii curți și el însuși face domnitorului ciubotele; la ordinele lui sînt toți cizmarii din Iași.

Medelnicerii, trei sau de obicei patru, care aștern zilnic masa domnitorului, îi toarnă apă ca să se spele pe mîini și au în păstrare talerele, farfuriile, cîmile și

quae in conviviis adhiberi solent, vasa argentea, nec non mappas, linteamina et si quis alius est mensae apparatus custodiunt.

Cameraszul de inuntr, i.e. camerarius internus, vestes, gemmas et reliquum ornatum principis custodit, et cubiculariis minoris cubiculi praest.

Vatavul de copii, praefectus cubiculariorum spathariae et divani: horum inspectionem habet, et ex eorum laboribus proventum. Mittuntur enim illi frequenter ad barones, quos e pagis ad se venire princeps voluerit, atque tum, si, quod consuetum est, baro cubiculario sex aureos dono dederit, vatav inde unum imperialem accipit.

Cameraszul de dulczeczi, provisor condimentorum: salgama et alios fructus zacharo conditos, ut ad mensam principis apponantur, curat, et vasa porcellanea custodit.

Cameraszul de raphuri, inspector frenorum, ephippia, frena auro argentoque ornata totumque stabuli principalis apparatus suis sub manibus habet.

Piwnicziar, praefectus cellae vinariae ministrorum, ipse cuparo vel pincernae principis subest, vicissim ipsi cuncti fabri doliarii et reliqui, qui in promptuariis viniarii negotia habent, parere debent. Stipendii loco habet vini foeces, e quibus crematum destillat.

Logotheta de visterie, secretarius thesauri, cunctis scribis thesauri iussa dat, et catalogos expensarum custodit, ipse autem supremo thesaurario paret.

Cameraszul de katastive, cunctos catalogos reddituum principis peculiarum custodit, militum quoque indices habet, et si lustretur exercitus cunctos nomine suo recitat. Idem facit quando solvuntur stipendia, et tum singulis capitaneis catalogum militum suae cohortis sua manu subscriptum tradit, ac pro eo labore unius imperialis honorarium ab unoquoque accipit.

Cameraszul de lumini, seu procurator candelarum, tributum cerae et sebi, quod *bezmen* vocatur, ubi collectum fuerit, in suas accipit rationes, et ex eo pro usu aulae candelas et lampades parari curat.

Vornicul de tyrg, procurator fori, decimas colligit ex omnibus iis, quae numero et mensura in foro venduntur: quod tributi genus inter Moldavos *mortasipia* vocatur. Porro a *cameraszul de lumini* candelas accipit et aulicis distribuit. Eidem incumbit ligna pro usu aulae parare et per conclavia culinasque suo tempore distribuere.

Vatavul de aprodzi de tyrg, inspector aprodorum forensium, qui tributum aliosque census a civibus colligunt et thesauro inferunt. Hi omnes cum suo praefecto magni thesaurarii iussis parent.

Vatavul de paiczi, praefectus peikiorum, octo pedissequos principis, quos peikios vocant, cingulis argenteis, et gladiis lanceisque prope manubrium et cuspidem argento deaurato obductis ornatos, sua sub cura habet.

Coniugi principis inserviunt :

Vornici duo, qui simul agri Vasluiensis praefecturam gerunt.

Comis, qui illius stabula, equos et currus curat, et

Kluczierii duo, quibus incumbit, ut tum aulicis, tum stabulo de annona et pabulo prospiciant.

His in ordine succedunt nobiles principis aulaeque ministri, qui per ea ipsa sua servitia gardum sibi ad superiores dignitates parant.

Cubicularii Divani, quinquaginta, qui principi in praetorio sedenti adstant, et ad barones ad principem vocandos adhibentur.

Cubicularii Spathariae, viginti quatuor.

altele de care este nevoie la ospete, vasele de argint și de asemenea fețele de masă, șervetele și tot ce mai trebuie la masă.

Cămărașul dinlăuntru are în pază hainele, pietrele prețioase și celelalte po-doabe ale domnului, și este mai mare peste slujitorii din odaia cea mică.

Vătaful de copii, mai marele peste slujitorii spătăriei și divanului, are supravegherea lor și din munca lor își scoate venitul⁴⁷. Căci aceștia sînt adesea trimiși la boierii pe care domnul îi cheamă din satele lor la el și atunci, dacă boierul dă slujitorului, cum se obișnuiește, șase galbeni în dar, vătaful primește dintr-aceștia un imperial.

Cămărașul de dulceți, mai marele dulciurilor, se îngrijește să se pună pe masa domnitorului cofeturi și alte fructe zaharate și are în păstrare vasele de porțelan.

Cămărașul de rafturi are sub mîna lui șeile, friele împodobite cu aur și cu argint și tot inventarul grajdului domnesc⁴⁸.

Pivnicerul, mai marele peste slujitorii pivniței de vinuri⁴⁹, este sub ordinea cuparului sau paharnicului domnitorului, iar de el trebuie să asculte toți dogarii și ceilalți care lucrează în crame. Drept leafă are drojdia vinului, din care face rachiu.

Logoșatul de vistierie, secretarul vistieriei, poruncește tuturor diecilor vistieriei, are în pază condicile de cheltuieli și ascultă de marele vistier.

*Cămărașul de catastife*⁵⁰ păstrează toate condicile de venituri particulare ale domnului, are de asemenea listele de soldați și, dacă armata se trece în revistă, strigă pe fiecare după numele lui. Tot așa face cînd li se plătesc lefurile, și atunci dă fiecărui căpitan o listă a soldaților din ceata lui și pentru această muncă ia de la fiecare ca plată cîte un imperial.

Cămărașul de lumini sau supraveghetorul luminărilor ia pe seama lui, de îndată ce s-a strîns, dajdia pe ceară și seu, care se numește *bezmân*⁵¹, și dintr-însa se îngrijește să se facă luminări și opaițe, pentru trebuințele curții.

*Vornicul de tîrg*⁵², supraveghetorul pieții, strînge zeciuiala de la toate mărfurile care se vînd în tîrg cu bucata și cu măsura, dare care la Moldoveni se numește *mortasipia*⁵³. Apoi primește de la cămărașul de lumini luminările și le împarte slujitorilor curții. Tot lui îi revine sarcina să procure lemne pentru nevoile curții și să le împartă la vreme pe la odăi și bucătării⁵⁴.

Vătaful de aprozi de tîrg este un supraveghetor al aprozilor de piață, care adună birul și alte dări de la cetățeni și-l varsă vistieriei. Aceștia toți, împreună cu mai marele lor, sînt la ordinele marelui vistiernic.

Vătaful de paici, mai marele paicilor⁵⁵, are sub ordinele lui opt slujitori de casă ai domnului, numiți paici, care au cingători argintate, săbii și lănci de argint aurit aproape de mîner și la vîrf.

În slujba soaței domnului sînt:

Doi *vornici*, care au totodată administrarea ținutului Vasluiului⁵⁶, un *comis*, care se îngrijește de grajdurile, caii și carețele ei, doi *cluceri*, cărora le revine sarcina să vadă de provizii și pășune atît pentru slujitorii curții cît și pentru grajd.

Acestora le urmează la rînd slujitorii de neam ales ai domnitorului și curții, care tocmai prin aceste slujbe își pregătesc trecerea spre dregătoriile mai înalte:

Cămărașii divanului, cincizeci la număr, care stau pe lîngă domn cînd acesta șade în divan și sînt folosiți să cheme pe boieri la domn.

Cămărașii spătăriei, douăzeci și patru la număr.

Cubicularii maioris cubiculi 12.

Cubicularii minoris cubiculi 3.

Postelnici 7, superioris ordinis, viginti quatuor vel plures, si principi libuerit, interioris.

Aprodi de divan, quinquaginta, quorum officium czausziorum inter Turcas muneri respondet, adducere nimirum reos data die non comparentes ad iudicium, et debitores fallaces ad solutionem cogere.

Paharniczei, 24, mensae adstant, et convivis principis pocula porrigunt.

Stolniczei, 24, fercula e culina ad mensam principis deferunt.

Armasczei, 60, qui ad fures, barones fugam meditantés, aut alicuius criminis maioris reos capiendos adhibentur.

Uzarei, qui missos ab othmanna aula Turcas et a Crimensi Chano Tataros ad hospitia deducunt, iis com meatum necessarium procurant ac in reliquis inser-viunt.

Cămărașii marelui divan, doisprezece.

Cămărașii micului divan, trei

Șapte postelnici de rang mai mare și douăzeci și patru sau mai mulți, după voia domnitorului, de rang mai mic.

Aprozii de divan, cincizeci, a căror slujbă corespunde sarcinii ceașilor la turci, adică să aducă la judecată pe impricinații care nu se înfățișează la ziua hotărâtă și să silească pe datornicii răi platnici să-și achite datoria.

Douăzeci și patru de *păhărniceii* asistă la masă și întind paharele oaspeților domnitorului.

Douăzeci și patru de *stolniceii* aduc felurile de bucate de la bucătărie la masa domnitorului.

Șaizeci de *armășei*, care sînt folosiți la prinderea hoților, a boierilor care plănuiesc să fugă din țară sau a unor învinuiți de o vină mai mare.

*Ușăreii*⁵⁷, care conduc la gazde pe trimișii turci de la Poarta otomană și pe cei tătarăști de la hanul din Crimeia, le procură hrana necesară și-i slujesc la orice⁵⁸.

- ¹ Acest capitol este legat de capitolul XV, unde se vorbește de nobilimea Moldovei și de originea ei. Este unul din cele mai importante capitole din partea a II-a a lucrării, cuprinzând date bogate și bine sistematizate despre statul domnesc și marii dregători la începutul sec. XVIII. Aceste date nu pot fi însă extinse asupra epocii dinaintea lui D.C., așa cum au făcut unii istorici. Comparând aceste date cu cele furnizate de M. Costin (p. 238—239 și 387—389), ne putem da seama de schimbările intervenite în organizarea statului domnesc și a dregătoriilor moldovene la sfârșitul sec. XVII și începutul sec. XVIII. Despre importanța informațiilor furnizate de D.C. în acest domeniu vezi și C. Giurescu, p. 115 și urm. Pentru evoluția statului domnesc și a dregătoriilor pînă în vremea lui D.C. vezi Stoicescu, *Sfatul*, p. 42—55.
- ² Întrucît în vremea lui D.C. termenii de boier și dregător erau sinonimi, „a boieri” fiind echivalent cu a numi într-o dregătorie (Stoicescu, *Sfatul*, p. 37—38), D.C. discută aici, la dregătorii (nu la boieri în cap. XV), originea cuvîntului boier. Nu este vorba deci de o confuzie între cei doi termeni.
- ³ Considerăm că nu este lipsit de interes să amintim aici că originea slavă a termenului boier era cunoscută și unor intelectuali străini ce-au vizitat Moldova în sec. XVIII, de pildă lui R. Boscovich, care explică termenul boieri de la „parola slava boj = guerra” (*Giornale di un viaggio da Constantinopoli in Polonia*, p. 122).
- Opinia lui D.C. despre originea slavă a termenului boier a fost adoptată în general de istoricii români. A. D. Xenopol (*Istoria românilor*, III, p. 171) considera că boier corespunde slavo-bulgarului *boljar*, care derivă de la *boi* = luptă. O opinie asemănătoare are și P. P. Pănaiteșcu (*Interpretări românești*, p. 51), care susține însă că aristocrația slavă de la nordul Dunării a adoptat acest termen din Imperiul bulgar complet slavizat. În schimb, N. Iorga (*Scrisori de boieri*, Vălenii de Munte, 1925, p. I) consideră termenul ca fiind turanic (*bol, bul*), dar împrumutat tot prin intermediul bulgarilor.
- ⁴ Termenul de *barones* apare de regulă în documentele redactate în limba latină (Stoicescu, *Sfatul*, p. 40).
- ⁵ Afirmatie exagerată; dregătoriile nu au existat înaintea domniei.
- ⁶ Știrea despre instituirea dregătoriilor de către Alexandru cel Bun este luată de la interpolatorul lui Gr. Ureche (p. 22), care afirmă că acest domn „tocmit-au și boieri mari în sfat”. În realitate, dregătoriile sau parte din ele sînt mai vechi decît domnia lui Alexandru cel Bun. Cu cîteva excepții (serdar, pitar etc.), D.C. prezintă marii dregători în aceeași ordine cu interpolatorul lui Ureche, dar datele despre ei sînt mult mai bogate. În mod curios lipsește de la D.C. dregătoria de mare ban, introdusă în Moldova la sfârșitul sec. XVII, dregătorie căreia Antioh Cantemir i-a fixat rangul ierarhic după marele spătar (Neculce, p. 176). Lipsesc, de asemenea, pircălabii marilor cetăți care fuseseră dregători de sfat pînă către jumătatea sec. XVII, dar decăzuseră apoi, rămînînd numai cu atribuții administrative și judecătorești. De aceea D.C. îi amintește în cap. XII despre organizarea judecătorească. Mai menționăm și faptul că D.C. omite să vorbească de asemănarea dintre dregătoriile Moldovei și Țării Românești, de care amintește M. Costin.
- ⁷ Afirmatia lui D.C. că Alexandru cel Bun și-a organizat curtea după modelul bizantin este, pentru autorul *Descrierii*, urmarea firească a faptului că el ar fi primit titlul de despot și diadema de la împăratul bizantin.

- ⁸ Despre influența bizantină în acest domeniu – influență ce a fost mult exagerată în trecut – vezi Stoicescu, *Sfatul*, p. 43–46 (cu bibliografie) și Valentin Georgescu, *Byzance et ies institutions roumaines jusqu'à la fin du XV-e siècle*, în *XIV-e Congrès International des Études Byzantines*, Bucarest 6–12 Septembre 1971. *Rapports IV*, București, 1971, p. 62–64.
- ⁹ După definiția lui D.C., curopalat era „purtătoriu de grije curții... , poate să se înțeleagă ca postelnicul cel mare în țara Moldovei” (*Hronical romano-moldovlahilor*, p. 326). D.C. atribuie – ca și alți învățați din vremea sa – titlul de curopalat așa-zisului Codinos.
- ¹⁰ Este vorba de tratatul zis al lui Pseudo-Codinos, *De officialibus Palatii C-polltani et de Officiis Magnae Ecclesiae Liber*, publicat în *Corpus scriptorum Historiae Byzantinae*, Bonn, 1839. O ediție mai nouă a dat Jean Verpeaux, *Pseudo-Kodinos. Traité des offices*, Paris, 1966. Vezi și R. Guiland, *Observations sur la liste des dignitaires au Pseudo-Codinos* („Revue des études byzantines”, XII, 1954, p. 58–68) și A. Grabar, *Pseudo-Codinos et les cérémonies de la Cour byzantine au XIV-e siècle*, în *Art et variété à Byzance sous les Paléologues*, Veneția, 1971, p. 193–231 (indicat de prof. M. Berza).
- ¹¹ Este prima oară când se face o deosebire netă între boierii de stat și cei de divan, distincție pe care documentele nu o fac.
- ¹² Despre boierii de stat și cei de divan și evoluția lor vezi Stoicescu, *Sfatul*, p. 55–64 (citez și mai jos această lucrare care cuprinde și indicații bibliografice pentru fiecare dregătorie).
- ¹³ Stoicescu, *Sfatul*, p. 177–183, Grigoraș, p. 245–255.
- ¹⁴ Despre aceasta vezi mai sus partea I, cap. IV, nota 73.
- ¹⁵ Stoicescu, *op. cit.*, p. 193–204, Grigoraș, p. 255–263.
- ¹⁶ Cetatea Chilia a avut pircălabi proprii, nu s-a aflat sub autoritatea marelui vornic de Țara de Jos (cărc, dealtfel, nici nu exista în timpul cît Moldova stăpînea Chilia).
- ¹⁷ Stoicescu, *op. cit.*, p. 247–253, Grigoraș, p. 263–268.
- ¹⁸ Stoicescu, *op. cit.*, p. 268–271, Grigoraș, p. 269–270.
- ¹⁹ Stoicescu, *op. cit.*, p. 246–247, Grigoraș, p. 268–269.
- ²⁰ Stoicescu, *op. cit.*, p. 277–280, Grigoraș, p. 272–273.
- ²¹ Stoicescu, *op. cit.*, p. 223–227, Grigoraș, p. 270–272.
- ²² Despre cele trei „clase” de boieri vezi Stoicescu, *op. cit.*, p. 63–64. În proclamația sa din 1711 D.C. se adresase boierilor mari, boierilor al doilea și al treilea (N. Iorga, *Carol al XII-lea...*, p. 30).
- ²³ Stoicescu, *op. cit.*, p. 282–283, Grigoraș, p. 273–274.
- ²⁴ Stoicescu, *op. cit.*, p. 296–298. Interesantă știrea despre veniturile comisului.
- ²⁵ *Ibidem*, p. 272–273.
- ²⁶ Stoicescu, *op. cit.*, p. 287–288, Grigoraș, p. 278.
- ²⁷ Stoicescu, *op. cit.*, p. 258–260, Grigoraș, p. 309–310.
- ²⁸ Și aici, prin Basarabia se înțelege partea de sud a ținutului dintre Prut și Nistru.
- ²⁹ Stoicescu, *op. cit.*, p. 292–293, Grigoraș, p. 278–279.
- ³⁰ Stoicescu, *op. cit.*, p. 288–289.
- ³¹ *Ibidem*, p. 290–291.
- ³² *Ibidem*, p. 260–262.
- ³³ *Ibidem*, p. 231–233.
- ³⁴ *Ibidem*, p. 183–184.
- ³⁵ *Ibidem*, p. 237–238.
- ³⁶ *Ibidem*, p. 255–256, Grigoraș, p. 274–277.
- ³⁷ Stoicescu, *op. cit.*, p. 270.
- ³⁸ *Ibidem*, p. 184–185. Despre ceilalți dregători cu rangul de al doilea și al treilea a se vedea trimeritele de la marii dregători ai căror subalterni erau.

- ³⁹ Stoicescu, *Curteni*, p. 129–130. Despre dorobanți sau darabani vezi *ibidem*, p. 116–130.
- ⁴⁰ Despre dreptul de judecată al marilor dregători vezi Stoicescu, *Sfatul*, p. 123–124.
- ⁴¹ *Ibidem*, p. 238–242.
- ⁴² Vezi mai jos cap. XIII, nota 7.
- ⁴³ Vezi N. Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii*, p. 25–26.
- ⁴⁴ Despre acești negustori vezi C. A. Stoide, *Negustorii din Șarhorod în Moldova* („Rev. istorică română”, 1935–1936, p. 382–387).
- ⁴⁵ N. Stoicescu, *Unele categorii de slujbași ai statelor feudale Țara Românească și Moldova* („Studii și articole de istorie”, XII, 1968, p. 107–113). Citat mai departe Stoicescu, *Slujbași*.
- ⁴⁶ Stoicescu, *Sfatul*, p. 279.
- ⁴⁷ Stoicescu, *Slujbași*, p. 114–118.
- ⁴⁸ Cei patru cămărași de care vorbește D.C. sint dregători noi. Prin rafturi se înțelegeau harnașamentele.
- ⁴⁹ Stoicescu, *Sfatul*, p. 279–280.
- ⁵⁰ Gheorgachi (p. 297) îi spune cămăraș de izvoade.
- ⁵¹ Pare că D.C. confundă bezmănul (chiria plătită de cei care-și clădeau prăvălii sau case pe locul altuia; vezi Valentin Georgescu, *Preemțiunea în istoria dreptului românesc*, București, 1965, p. 158 și urm.) cu camăna (de la slavul *camen* = piatră), care era o dare percepută la vânzarea băuturilor, a cerii etc. (C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III, partea II-a p. 676–677). Despre „bezmăn cu cepărie” vezi *Cronici*, II, p. 51.
- ⁵² Este vorba de vornicul de Iași.
- ⁵³ Mortasipia (de la arabul *muhtesib* = socotitor) a fost introdusă în a treia domnie a lui Gheorghe Duca (1678–1683); a fost percepută la început asupra vitelor vândute în târguri, extinzându-se apoi asupra tuturor produselor ce se comercializau, așa cum arată D.C. (C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 654).
- ⁵⁴ Informația nu se găsește în alte izvoare.
- ⁵⁵ Stoicescu, *Slujbași* p. 118–119.
- ⁵⁶ Vornicii doamnei erau la Botoșani, nu la Vaslui. Vezi și mai sus partea I, cap. IV, nota 47.
- ⁵⁷ Despre toate aceste categorii de subalterni mărunți ai marilor dregători amintiți de D.C. vezi N. Stoicescu, *Despre subalternii marilor dregători din Țara Românească și Moldova, sec. XV – mijlocul sec. XVIII* („Studii și mat. de istorie medie”, VI, 1973, p. 61–90).
- ⁵⁸ Despre această atribuție vezi Stoicescu, *Curteni*, p. 357.

*Boier valah
(din albumul Férriol)*

CAPUT VII DE EXERCITU MOLDAVIAE

Expositis baronum Moldaviae aulaeque principalis ministrorum nominibus, sequitur, ut de milite, quem Moldavia olim habuit et nunc alit, brevibus disse-ramus Liberae aliquando Moldaviae exercitum septuaginta millibus, haud raro etiam centum millibus militum numeratum fuisse, domestici annales referunt; cui rei fidem facile habebit, qui consideraverit quam potentibus cum vicinis, Turcis, Polonis, Cozaxis, Hungaris, et Valachis, Moldavia olim bellum gesserit, et contra illorum conatus usque ad Bogdani III tempora non defenderit solum libertatem, sed et fines suos protulerit longius. At vero eae Moldavorum vires, uti sub *Stephano Magno* ad summum fastigium pervenerant, ita et ex eo tempore sensim decrescere coeperunt. Primi enim post *Bogdanum III*, qui Moldaviam Turcis tradiderat, illius provinciae rectores, cum Turcarum tutela a vicinorum iniuriis tuti essent, solenni otiosis more militarem rem negligebant, et inutile arbitratu sine necessitate tot homines alere, non solum a pristina virtute, sed et numero ut deficerent ipsorum copiae, facile permittebant. Neque tamen usque ad *Movilarum* aevum minus quadraginta millibus in campum a principibus nostriseducta fuisse Moldaviae chronici testantur, at post illa tempora tum intestinis dissidiis, tum Turcarum fraudibus, qui rebellionem principum occasionem nacti omni splendore moldavicum diadema privare conabantur, eousque cecidit Moldavorum potentia, ut nunc vix sex vel octo millia militum hosti opponere queant. Distinguuntur autem ii in stipendiarios, qui certo constitutoque stipendio conducuntur, et milites *de scutala*, qui pro tributi immunitate suis castra sequuntur sumtibus.

Stipendiariorum militum praefecti sunt:

Baszbuluk baszi: decem iste bulugbasziis vel capitaneis imperat, quorum singuli centum circiter *segbanos* suis habent parentes iussis. *Segbani*, autem turcico vocabulo dicuntur ii milites, qui ex Serviis, Bulgaris, Albanis et Graecis in corporis principis custodiam bono stipendio conducuntur, et mutatis ordinibus semper in aula versantur, ubi etiam circa muros ipsis destinata sunt hospitia.

Capitanei Germani quatuor, qui olim chiliarchae erant, nunc autem vix 25 milites singuli suis sub vexillis habent.

Capitanei Cozacci quatuor, qui olim itidem singuli mille et pluribus militibus imperabant, nunc autem vix quadraginta aut quinquaginta popularibus et iis plerumque e zaporoviensium orda accitis.

Capitanei equites viginti, qui centum circiter milites ducunt, et singuli tribus per mensem imperialibus militant: Ii capitanei supremi, hi hetmanni iussis parent.

Capitanei Lipcensium Tartarorum (quo nomine ii Scythae vocantur, qui Lithuaniam incolunt, et muhammedano ritu initiati sunt,) quatuor vel plures, prout principi libuerit.

CAPITOLUL AL VII-LEA
DESPRE ARMATA MOLDOVEI

După ce am înfățișat numirile boierilor Moldovei și ale slujitorilor curții domnești, urmează să vorbim pe scurt despre oastea pe care a avut-o altădată Moldova și cea pe care o întreține acum¹.

Cronicile țării spun că armata Moldovei, liberă altădată, număra șaptezeci de mii și nu rareori chiar o sută de mii de oșteni².

Cine se gîndește cu cît de puternici vecini: turci, poloni, cazaci, unguri și valahi s-a războit odinioară Moldova și că împotriva încercărilor lor nu numai că și-a apărat pînă pe vremea lui Bogdan al treilea libertatea, ci și-a întins mai departe hotarele, se va convinge lesne de aceasta. Dar forțele acestea ale moldovenilor, dacă sub Ștefan cel Mare au ajuns culmea, apoi de atunci încolo au început să descrească puțin cîte puțin. Căci cei dintîi conducători ai țării după Bogdan al III-lea care predase turcilor Moldova³, deoarece erau apărați prin ocrotirea turcilor de încălcările vecinilor, nu se îngrijeau de oaste, precum fac toți cei care se bucură obișnuit de pace și, socotind fără rost să întrețină atîția oameni degeaba, ușor lăsau ca oștile nu numai să-și piardă din vitejia de altădată, dar și să se împruțineze ca număr⁴. Totuși, cronicarii Moldovei spun că pînă pe vremea Movileștilor erau scoși la oaste de domnitorii noștri nu mai puțin de patruzeci de mii de oșteni, dar după aceea, atît din pricina neînțelegerilor interne, cît și prin înșelăciunile turcilor care încercau să lipsească coroana moldoveană de orice strălucire, găsind prilej în răscoala domnitorilor, puterea moldovenilor a căzut într-atît, încît acum ei pot opune dușmanului de-abia șase sau opt mii de oșteni⁵. Iar aceștia se împart în oșteni cu leafă, care sînt angajați cu o anumită plată fixă⁶, și oșteni de scuteală, care sînt la oaste pe cheltuiala lor în schimbul scutirii de bir⁷. Comandanții oștenilor cu leafă sînt:

Başbuluc-bașa; acesta poruncește la zece buluc-bași sau căpitani⁸, din care fiecare are sub ordinele lui cam o sută de seimeni. Iar seimeni în limba turcă se numesc acei oșteni care sînt angajați pe leafă bună dintre sirbi, bulgari, albanezi și greci pentru paza personală a domnului⁹ și, schimbîndu-se cu rîndul, se află tot timpul în curtea domnească, unde au și locuiește anume jur împrejurul zidurilor ei.

Patru căpitani germani, care altădată conduceau fiecare o mie de oameni¹⁰, iar acum abia au fiecare cîte douăzeci și cinci de oșteni sub steag.

Patru căpitani cazaci, care altădată, tot astfel, comandau fiecare cîte o mie și ceva de oșteni¹¹, iar acum de-abia patruzeci sau cincizeci de oameni din neamul lor și aceștia de obicei din hoarda zaporojenilor.

Douăzeci de căpitani călări, care comandă cam o sută de oșteni și fiecare slujește cu trei imperiali pe lună. Aceștia ascultă de poruncile căpitanului cel mare, aceia de ale hatmanului.

Căpitanii tătarilor lipcani¹² (nume prin care se înțeleg acei sciți care locuiesc în Lituania și sînt de rit mahomedan), patru sau mai mulți, după voia domnitorului.

Beszliagasi, qui duos capitaneos beszliorum sub se habet. Sunt autem *beszlii* Turcae aut Tartari, qui ad prohibendas turcicorum agminum vexationes, puniendosque Turcas, si qui insolentius agere velint, a principe adhibentur, cum inter Othmannides capitale habeatur quempiam Muhammedanum ab infideli, uti Christianos vocare solent, aut castigari aut verberari.

Militum *de scutala* i.e. qui pro tributi immunitate militant, praefecti sunt: Bulugbaszii civitatum, quos singulae urbes et oppida pro ratione agri sui quatuor aut quinque, Iassii vero decem habent, quibus omnibus Aga imperat.

Capitanei octo, Darabanos ducentes, quibus praest capitaneus κατ'ἑξοχὴν Darabanorum dictus: Et is Agae mandatis pareat.

Capitani de mie vel chiliarchatus novendecim e novendecim provinciis Moldaviae collecti. Hi olim singuli decem centurias, Moldavis *sutasz* dictas, in suis numerabant legionibus, hodie autem numerus eorum valde diminutus est. Parebant aliquando vornicis magnis superioris et inferioris Moldaviae, nunc vero cuncta illa agmina hetmanni curae et imperio commissa sunt. Ex his, qui in confiniis sunt, montium fauces fluminumque vada custodiunt; qui in mediis Moldaviae dioecibus, et ubi nihil ab hoste timendum, ad excubias in aula hetmanni agendas adhibentur, et ab eodem, quo necessitas aliqua reipublicae postulaverit, mittuntur.

Fuisse antea et *Husarios*, nomen ipsum in ordine illorum, quos hinsarios vocant, arguit. Sunt autem hodierni hinsari superioris et inferioris Moldaviae, ad regionis vornicum pertinentes, militiam tamen non sectantur, sed, retento tantum antiquo nomine militari, fundis sedulam dant operam, unde proverbium apud Moldavos de illis: *Della arme la sapa*. Ab armis ad ligonem.

In eundem ordinem referri debent Venatorum Moldaviae cohors, quae cum suo vatav vel inspectore pagum centum plus minus aularum in montanis Moldaviae circa oppidum Piatra occupat. In bello castra principis semper sequi debent: in pace autem venationi student, et animalia varia, cervos, boves, oves, et quae alia sylva nutrit, partim viva ad delectationem, occisa ad mensam principis adducunt: quo pro labore a tributo immunes sunt, et pro pulvere pyreo et plumbo singulare salarium accipiunt.

Calaraszi de Czarigrad, vel cursores Constantinopolitani, 50, cum suo vatav vel praefecto, qui omnes linguam turcicam callent, et si quae requirat necessitas, Constantinopolin ire debent, pro quo labore, praeter immunitatem tributi, e thesauro publico viginti imperiales accipiunt.

Calaraszi de Galacz, cursores galatienses, singulari suo vatav vel praefecto parent, idemque munus, quod Constantinopolitani, explent, e thesauro tamen, sicubi mittuntur, non nisi decem imperiales accipiunt. Sunt autem numero fere quinquaginta.

Imblatori de Chotin, quinquaginta, et totidem

Imblatori de Sorocca, vel cursores soroccenses, polonica et russiaca lingua docti conquiruntur, et postulante necessitate in Poloniam et Russiam mittuntur. Utrique singularibus suis vatavis vel praefectis parent.

Bešli-aga, care are sub comanda lui doi căpitani de *beşlii*. Beşliii sînt turci sau tătari care sînt folosiți de domn ca să împiedice de la stricăciuni trupele turcești și să pedepsească pe turci, dacă ar voi să se poarte ceva mai obraznic, pentru că între otomani se socotește o vină capitală ca vreun mahomedan să fie pedepsit sau biciuit de un necredincios, cum numesc ei obișnuit pe creștini.

Comandanții oștenilor de scuteală, adică aceia care slujesc în schimbul scutirii de bir, sînt:

*Buluc-bașii cetăților*¹³, patru sau cinci de fiecare oraș sau tîrg, pe măsura întinderii lui, iar Iașul are zece, toți aceștia la ordinele agăi.

Opt căpitani, comandanți de darabani¹⁴, în fruntea cărora este căpitanul numit al darabanilor; și acesta ascultă de ordinele agăi.

Nouăsprezece căpitani de mie sau chiliarhate, strînse din cele nouăsprezece ținuturi ale Moldovei¹⁵. Aceștia, odinioară, numărau fiecare în unitățile lor zece centurii numite de moldoveni sutași¹⁶, astăzi însă numărul lor a scăzut foarte mult. Altădată ele erau sub ordinele marilor vornici ai Moldovei de sus și Moldovei de jos, acum însă toate acele trupe sînt date în grija și puse sub comanda hatmanului. Dintre aceștia cei care sînt la hotare păzesc trecătorile munților și vadurile apelor¹⁷; acei care sînt în ținuturile dinlăuntru Moldovei, unde nu-i nimic de temut din partea dușmanului, sînt folosiți la curtea hatmanului spre a face gărzile și trimiși de acesta acolo unde cere vreo nevoie a țării. Au existat mai înainte și husari, cum o arată numele însuși al acelei cete dintre ei care se numesc hînsari. Hînsarii de astăzi din Moldova de sus și din cea de jos, care țin de vornicul regiunii, nu fac totuși slujbă la oaste, ci, păstrîndu-și doar vechiul nume militar, se străduiesc cu lucrarea pămîntului, de unde proverbul despre ei printre moldoveni: „De la arme la sapă”¹⁸.

În rînd cu ei trebuie să fie amintită ceata vînătorilor Moldovei, care, împreună cu vâtaful sau mai marele lor, ocupă în părțile de munte ale Moldovei din jurul tîrgului Piatra un sat de vreo sută de curți. În timp de război, ei trebuiau să urmeze totdeauna oastea domnului; în timp de pace însă, se ocupă cu vînătoarea și aduc fie vii, spre desfătarea domnitorului, fie ucise. la masa lui, felurite animale: cerbi, boi, oi¹⁹, precum și altele, care trăiesc prin păduri; pentru această osteneală sînt liberi de dări și mai primesc o leafă anume pentru praf de pușcă și plumbi²⁰.

Călărașii de Țarigrad sau curierii constantinopolitani, cincizeci la număr, cu vâtaful sau mai marele lor, care toți știu bine limba turcă și, dacă nevoia o cere, trebuie să meargă la Constantinopol, pentru care osteneală, pe lingă scutirea de dări, primesc din vistieria publică douăzeci de imperiali.

Călărașii de Galați sau curierii gălățeni ascultă de un anume vâtaf sau mai mare al lor și fac aceeași slujbă ca și cei constantinopolitani, dar ei nu primesc de la vistierie, oriunde ar fi trimiși, decît zece imperiali. Iar la număr sînt aproape cincizeci.

Îmblătorii de Hotin, cincizeci la număr și tot atîția

Îmblători de Soroca, sau curieri soroceni; se aleg dintre cei care știu limba polonă și rusă și sînt trimiși, cînd nevoia o cere, în Polonia și Rusia. Și unii și alții ascultă de anumiți vâtafi sau mai mari ai lor²¹.

Fusztaszi, fustiferi, viginti quatuor, in pace ianuas gynecaei et carcerem aulicum, cui aulici, si quid levius deliquerint, includuntur, custodiunt, verberibus mulcandos ex mandato principis percutiunt, principem vel in pompa vel recreationis ergo exeuntem longos fustes tenentes ab utraque parte stipant, idemque officium in expeditione quoque praestant. Subsunt singulari suo praefecto, qui *vataş de fusztaszi* dicitur.

Atque ea quidem sunt agmina illa, quae provincia principi suis sumtibus sistere tenetur: Sin autem e suo thesauro plures princeps conducere voluerit, nemo est qui ipsum impediatur, vix tamen aliquando nostris temporibus, nisi rebellionem meditentur, augere exercitum conantur principes, quod utilius arbitrentur in cistulas reponere thesauros, quam eos inutilibus sibi militibus devorandos dare.

Fustașii, purtătorii de fuști ²², douăzeci și patru la număr, în timp de pace păzesc ușile odăii femeilor ²³ și închisoarea curții în care sînt închiși slujitorii curții care au greșit mai ușor, bat cu vergile pe cei care trebuie să fie pedepsiți din porunca domnului, stau în jurul domnului, de o parte și de alta, la paradă sau cînd iese să se recreeze, ținînd fuști lungi în mîină și aceeași slujbă o fac și în timp de război.

Sînt sub ordinele unui anume comandant al lor, numit *vătaful de justași*.

Acestea sînt trupele pe care țara trebuie să le țină pe cheltuiala ei pentru domn. Dacă însă domnul vrea să angajeze mai mulți oșteni din visteria lui, nu este nimeni care să-l împiedice ²⁴, dar foarte rar în timpurile noastre domnitorii încearcă să-și sporească armata, afară doar dacă nu pun la cale vreo răscoală, fiindcă socotesc că e mai bine să-și pună comorile în casete, decît să le dea unor oșteni nefolositori să le mănînce.

- ¹ Datele cuprinse în acest capitol reflectă situația armatei moldovene la începutul sec. XVIII; pentru epoca mai veche, știrile nu sînt prea sigure (vezi și Panaitescu, p. 156). Pentru comparație, a se vedea prezentarea armatei moldovene făcută la 1714 de ofițerul Weismantel (p. 220—221).
- ² Cifrele sînt exagerate (vezi și Giurăscu, p. 199 și urm.). Nu știm la ce cronici se referă D.C. cînd dă aceste efective. Ureche este mai aproape de adevăr cînd indică 40 000 de oșteni în vremea lui Ștefan cel Mare și 20 000 în timpul lui Ioan Vodă Viteazul (p. 57, 232). Cele mai numeroase izvoare apreciază efectivele oastei moldovene în epoca sa de glorie la 40 000 de oameni (R. Rosetti, *Care au fost adevăratele efective ale unor armate din trecut*, București, 1943) Cifra de 40 000 este acceptată, de altfel, și de D.C., dar pentru sec. XVI.
- ³ Vezi mai jos cap. XIV, notele 3—4.
- ⁴ Aservirea Moldovei de către turci după 1538 (nu din vremea lui Bogdan al III-lea) a avut, într-adevăr, efectele de care vorbește D.C. (Vezi *Istoria României*, II, p. 794—795, 868—873 și III, p. 92—95). Nu numai domnii sînt vinovați de această decădere.
- ⁵ Acestea sînt efectivele maxime ce se puteau strînge în caz de primejdie; în timp de pace, numărul slujitorilor — însărcinați îndeosebi cu paza curții domnești, administrarea ținuturilor și transmiterea știrilor — nu trecea de 1 500, cîți existau în vremea domniei lui Antioh Cantemir.
- ⁶ Așa-numiții mărcețari sau lefegii (Stoicescu, *Curteni*, p. 177 și urm.).
- ⁷ Este vorba de slujitori (*ibidem*, p. 60 și urm.). Aceasta era situația din vremea lui D.C., cînd curtenii și slujitorii decăzuseră, iar oastea mare a țării nu mai era chemată sub arme. Despre curtenii și călărași vezi mai jos cap. XVI (D.C. înglobează aceste categorii între boieri).
- ⁸ Vezi *ibidem*, p. 272—274.
- ⁹ Seimenii nu se recrutau numai dintre străini, printre ei aflîndu-se mulți moldoveni (*ibidem*, p. 199). Vezi și Grigoraș, p. 169—172.
- ¹⁰ Numărul mercenarilor germani este exagerat; în realitate, cele mai mari efective nu au depășit cifra de 400 (Stoicescu, *Curteni*, p. 203—204).
- ¹¹ Aceeași situație la cazaci (*ibidem*, p. 193).
- ¹² Lipcanii erau călăreți de origine tătară. D. Cantemir a înființat el însuși două steaguri de lipcani (*ibidem*, p. 206 și Grigoraș, p. 177—178).
- ¹³ Bulucbașii erau comandanții seimenilor, nu ai orașelor.
- ¹⁴ Despre dorobanți vezi Stoicescu, *Curteni*, p. 116—130. Seimenii, dorobanții și cazacii formau în această epocă garda personală a domnului și a curții sale (Hurmuzaki, Supl. I/1, p. 423).
- ¹⁵ Așa-ziii căpitani de mie erau, în realitate, căpitani sau mari căpitani de ținut (Stoicescu, *Curteni*, p. 256—257), dar efectivele de 1 000 de oameni sînt exagerate (*ibidem*, p. 228—230). Cf. și relația lui Weismantel (p. 220), unde citim: „căpitani mari ai cavaleriei locuiesc la țară, în ținuturile care le sînt atribuite anume”.
- ¹⁶ Sutașii se numeau, cu un termen turcesc, iuzbași (Stoicescu, *Curteni*, p. 264). D.C. are în vedere unitățile, nu pe comandanți.
- ¹⁷ Păzitorii hotarelor se numeau străjeri (*ibidem*, p. 153—161).
- ¹⁸ Despre evoluția hînsarilor — care decăzuseră și ei în vremea lui D.C. — vezi *ibidem*, p. 161—170.
- ¹⁹ În cap. IX D.C. afirmă că vînătorii aduceau numai animale sălbatice: iepuri, vulpi, mistreți, urși, căprioare etc., nu și animale domestice, așa cum se arată aici.

- ²⁰ Este vorba de satul Vinători—Neamț. Informația este prețioasă; ea este confirmată de un document din 1736, unde se spune: „în vremenile altor domni ce au fost mai înainte era vinători de aducea vînat domniei, dar unii ca aceia nu se numia slujitori” (N. Iorga, *Studii și doc.*, VI, p. 435). Vezi și mai jos cap. IX (despre vînătorile domnești) și Stoicescu, *Curteni*, p. 138.
- ²¹ Despre călărașii însărcinați cu transmiterea știrilor (la Țarigrad, Galați etc.) — unde informațiile lui D.C. sînt iarăși prețioase și exacte — vezi *ibidem*, p. 112—116.
- ²² Despre fustași — înarmați cu fuști sau sulite, de la care le vine și numele—și atribuțiile lor vezi Stoicescu, *Slujbași*, p. 119—121.
- ²³ Este vorba de curtea doamnei.
- ²⁴ În afară de Poartă, se înțelege.

His praemissis, haud inutilem nec ingratam lectori curioso operam nos facturos arbitramur, si apparatus et ordinem in exitu et conviviis principalibus, nec non in ecclesia observari solitum paucis explicaverimus.

Quandocunque princeps extra urbem ad templum aut monasterium aliquod visitandum, aut in expeditionem exiverit, nunquam nisi maxima cum pompa pluribusque militum cohortibus stipatus procedit. Agmen ducunt aliquot duces viarumque exploratores e militibus cursoribusque ad hoc officium destinati. Sequitur equitatus praecedentibus vexillis et capitaneis, ita ut inter singulas legiones aliquod spatium, quo discerni possint, relinquatur.

Vexilla ab utraque parte includunt legionum centuriones, id curantes, ut cuncti milites constituto ordine rectaqua linea incedant. Hos excipiunt Calaraszi et Imblatori cum suis vativis, post hos ducuntur equi sessorii praevis duobus tug vel caudis equinis, quas in acceptae potestatis signum principi othmannica aula largitur. Succedunt filii principis, quos ipse princeps paulo posterius in media linea sequitur. Proxime eum ab utraque parte stipant peiki, quorum vestitum et munus supra descripsimus: ulterius a dextra comisi, s. stabuli magistri, officialiumque aulicorum vativi, a sinistris magnus postelnicus cum reliquis postelnicis locum habent; tertia a principe et linea bulugaszi ab utraque parte procedunt, quo seniores eo propiores principi: totum denique agmen antierius segbani sive milites stipendiarii ab utroque latere cingunt, qui ut recto aequalique passu incedant, czauszii, quos europaeo more corporales vocares, curae est.

Post principem vero proximas spatarius obtinet, arma principis gestans: sequuntur interni quos vocant officiales, camerarii, pincernae, czohadar et medeliczarii. Primam post hos seriem occupat *vativ de copii*, id est praefectus cubiculariorum, cum cubiculariis, secundam paharniczzei, tertiam stolniczei. Succedit sandziak maius *alem* munitum cum duobus aliis signis, quae in principatus initio principi ab imperatore data fuerant: vexilliferos excipit tabulchana vel musica turcica, postquam armaszii in utramque alam extenduntur.

Hos in prima linea succedunt barones superiores, in secunda secundi, in tertia tertii ordinis, cuncti exauctoratis iuxta suorum munerum gradum mixti. Claudit tandem totum agmen mixta e servis baronum, civibus mercatoribusque turba. Sin in expeditionem processerit princeps, tormenta sub ductu szetrarii magni et capitaneus darabanorum cum puszcasziis vel tormentariis militibus, nec non castrorum apparatus et impedimenta sequuntur; alias cuncti illi inter reliquos barones in suis procedunt ordinibus. Totum autem illum apparatus facilius lector intelliget, si adiectum iconismum inspicere non gravatus fuerit.

CAPITOLUL AL VIII-LEA
DESPRE CEREMONIILE CURȚII LA IEȘIREA
ȘI OSPETELE DOMNILOR

După cele de mai sus cred că voi face un lucru folositor și plăcut cititorului dornic de a cunoaște dacă voi înfățișa pe scurt pompa și rânduiala care se respectă de obicei la ieșirea domnitorului și ospețele domnești, precum și la slujba religioasă ¹.

Ori de câte ori domnul iese în afară de oraș, ca să viziteze vreo biserică sau vreo minăstire, sau pleacă la război, niciodată nu pornește decît cu o foarte mare pompă și înconjurat de mai multe cete de soldați. În fruntea convoiului sînt cîteva călăuze și cercetași ai drumurilor, aleși pentru acest lucru dintre soldați și călărași. Urmează călărimea, avînd în frunte steagurile și pe căpitani, astfel încît între cetele de oaste să se lase o distanță prin care să poată fi deosebite.

De ambele părți ale steagurilor merg sutășii unităților, avînd grijă ca toți soldații să înainteze în ordinea hotărîtă și în linie dreaptă. Urmează după aceștia călărașii și îmblătorii cu vătăfii lor, după care vin cai de călărie, avînd înaintea două tuiuri sau cozi de cal, pe care Poarta otomană le dă domnitorului ca semn al puterii acordate. Vin apoi fiii domnitorului, după care urmează, puțin mai în urmă, domnitorul la mijlocul rîndului. De o parte și de alta îl înconjură de aproape paicii, a căror îmbrăcăminte și slujbă le-am descris mai sus; mai înapoi, la dreapta, își au locul lor comișii, mai marii grajdului, și vătăfii slujitorilor curții, la stînga marele postelnic cu ceilalți postelnici. În al treilea rînd, după domnitor, merg de-o parte și de alta buluc-bașii, cu cit mai bătrîni, cu atît mai aproape de domn. Prima parte a convoiului o înconjură de ambele laturi seimenii sau oștenii cu plată ², ceașii, pe care i-am putea numi în limbaj european caporali ³, avînd grijă ca ei să meargă drept și în pas egal.

Îndată după domn urmează spătarul, purtînd armele domnului; vin apoi slujitorii de casă, cum se numesc, cămărașii, paharnicii, cîhodarii și medelnicerii. Primul rînd după aceștia îl ocupă vătatul de copii, adică mai marele cămărașilor, împreună cu cămărașii, pe-al doilea pîhărniceii, iar pe-al treilea stolniceii. Urmează sangeacul cel mare, sau *alem* și încă alte două steaguri, care i-au fost date domnului de împărat la începutul domniei; după stegari urmează tabulhanaua sau muzica turcească, iar după ei, pe cele două aripi, se întind armașii.

După aceștia urmează în linia întîii boierii cei mari, într-a doua cei de rangul al doilea, într-a treia cei de rangul al treilea, toți amestecați cu cei foști în dregătorii, după slujbele ce le-au avut. În sfîrșit, tot convoiul îl încheie o mulțime amestecată de slugi boierești, tîrgoveți și negustori.

Iar cînd domnitorul pornește la război, vin la urmă tunurile sub comanda marelui șetrar, căpitanul de darabani cu pușcașii sau oștenii de la tunuri ⁴ și, de asemenea, cele trebuitoare pentru tabără și bagajele; altminteri toți aceștia merg printre ceilalți boieri la rîndul fiecăruia. Cititorul va înțelege mai ușor tot acest alai, dacă nu va pregeta să examineze imaginea alăturată ⁵.

Hoc ordine cum ad templum monasteriumve pervenerint, totus equitibus iuxta ordines suos extra aulam templi consistit, praetereuntemque principem inclinato capite adorat, peditatus autem quantum capi potest intra aulam quam amplissime coronae in modum disponitur. Princeps, ubi ad lapidem designatum venerit, ex equo descendit, czausziis solenne sibi votum, vivat per multos annos, acclamantibus. Tum et metropolita, diaconis suffumigantibus, cum S. cruce principi obviam fit: eique S. evangelii volumen deosculandum exhibet. Hinc praeceunte metropolitae psaltisque τὸ ἄξιόν ἐστίν accinentibus, sacras imagines devote veneratus per ambonem (quem calcare solis principi et sacerdotibus licet) transit et in medio templi crucis signo se munit: inde ad thronum suum se recipit, eoque consensu, primo metropolitam, mox et barones iam in suis stantes sedibus, capitis nutu salutat.

Quoniam autem in eo sumus, ut aulae caerimonias describamus, haud abs re erit, quis in templo ordo sedium observetur, paucis memorare.

Ad dextram interioris templi columnam principis thronus est, tribus gradibus altus, sculptisque et deauratis cancellis circumdatus; utraque eius latera insignia principatus ornant, corona deaurata superius tegit, quam subter imago sancti, quem Patronum sibi princeps voluerit, locum habet. E regione ad sinistram templi columnam alia est sedes, filiis principum destinata, similis principali, praeter quod duobus saltem emineat gradibus.

Principi a dextris adstat spatharius, gladium principis in humero, ense manu tenens, a sinistris postelnicus, pone quem postelnicorum baculis suis instructorum series ad sinistram usque columnam extenditur: post quam reliqui aulae officiales iuxta suos disponuntur ordines. A dextra principis versus altare metropolita cum uno episcopo locum habet, succedentibus usque ad stationes psaltarum monasteriorum abbatibus et praepositis: in dextra duo episcopi cum abbatibus sui chori metropolitae eodem ordine sunt oppositi. Clericorum seriem a dextris claudit magnus thesaurarius, ut eleemosynam, quam princeps in olei unctione dare solet, paratam habeat, et ne, sine longinquo adduci deberet, silentium et devotio auditorum turbetur: a sinistris secundus et tertius logotheta, ille quia cunctorum monasteriorum et cleri negotiorum curam gerit: hic quia colybam, cum a metropolita vel alio sacerdote sacrata fuerit, tenere et distribuere debet.

In dextro adyti angulo chorus est psaltarum moldavorum, in sinistro graecorum, qui hymnos ecclesiasticos utraque lingua per vices recitant. Post filii principalis thronum primi ordinis barones in una serie usque ad exterioriorem, quae est in templi porticu, columnam extenduntur: hos excipiunt barones exauctorati, hinc chiliarchae, capitanei et reliqui, quotquot aede sacra capi poterint.

Post principis cathedram uxores baronum suis fungentium muneribus e regione maritorum sunt dispositae usque ad ultimam, quae in dextro interioris templi latere est, columnam. In huius basi coniugi principis assignata est sedes, thronus tribus gradibus eminens: si filias ea habuerit, inter matrem et baronum uxores collocantur. Dextram principis tenent cubiculariae, virginesque nobiles, quae illi inserviunt: sinistram defendunt bini illius vornici, et prohibent, ne iusto propius plebs ad mulierum stationes accedat. In exteriori tandem porticu depositorum baronum uxores e regione maritorum sua obtinent loca.

In totius templi pariete pro hisce scamna quidem sunt disposita, sedere tamen nemo audet, nisi in vigiliis nocturnis, cum sanctorum vitae, aut Davidis psalmorum aliqui recitantur. Principi soli tecto capite in templo

După ce ajunge în această ordine la o biserică sau la o mănăstire, călărimea întregă se oprește în afara curții bisericii, păstrându-și rîndurile, și la trecerea domnitorului îl salută înclinînd capul, iar pedestrima, cît poate încăpea în curte, se așază într-un cerc cît mai mare. Cînd domnitorul ajunge la piatra scării, coboară de pe cal, pe cînd ceaușii strigă urarea lor obișnuită, „să trăiască întru mulți ani”. Atunci mitropolitul iese în întîmpinarea domnului cu sfînta cruce, în timp ce diaconii cădelnițează, și-i dă să sărute sfînta Evanghelie. După aceea, înaintea lui fiind mitropolitul și psalții cîntîndu-i „vrednic este”, după ce s-a închinat cu evlavie la sfințele icoane, trece prin altar, unde numai domnul și preoții pot să calce, și în mijlocul bisericii își face semnul crucii; de aici se îndreaptă spre tronul lui și urcîndu-se în el salută din cap pe mitropolit și după aceea pe boierii care stau în stranele lor.

Fiindcă sîntem tocmai la descrierea ceremoniilor curții, nu este fără rost să spunem pe scurt care este ordinea stranelor în biserică.

În dreapta stîlpului din mijlocul bisericii este strana domnească, înaltă de trei trepte și înconjurată cu zăbrele sculptate și aurite; stema domnească împodobeste ambele ei laturi, o coroană aurită o acoperă în partea de sus, sub care se află icoana sfîntului pe care domnul și l-a ales ca patron. În față, la stîlpul din stînga al bisericii, este altă strană pentru fiii domnilor, asemănătoare cu cea domnească, afară doar că e înălțată numai cu două trepte.

De-a dreapta domnului stă spătarul, ținînd pe umăr spada domnitorului și în mîna sabia, de-a stînga postelnicul, în spatele lui pînă la stîlpul din stînga se întinde șirul de postelnici cu toiegele lor; după care se rînduiesc după rangurile lor ceilalți slujitori ai curții. La dreapta domnului către altar își are locul mitropolitul cu un episcop, după care urmează pînă la stranele psalților stareții și egumenii mînăstirilor. În dreapta, doi episcopi cu stareții din eparhia lor stau în aceeași ordine în fața mitropolitului. Șirul fețelor bisericesti îl încheie la dreapta marele vister, ca să aibă pregătită pomana pe care domnul o dă de obicei cînd se face miruirea și pentru ca să nu fie tulburată liniștea și evlavia ascultătorilor, dacă ar trebui să o aducă de departe; de-a stînga, al doilea și al treilea logofăt, primul fiindcă poartă grijă de toate treburile și de clerul mînăstirilor⁶, al doilea fiindcă trebuie să țină și să împartă coliva, după ce a fost sfințită de mitropolit sau de alt preot.

În colțul din dreapta al lăcașului este corul psalților moldoveni, iar în cel din stînga al celor greci, care cîntă cîntările bisericesti cu rîndul în amîndouă limbile. După strana fiului domnitorului se înșirue pe un singur rînd pînă la stîlpul cel mai din afară, care este în tînda bisericii, boierii de primul rang, urmează după aceștia boierii scoși din dregătorii, apoi chiliarhii, căpitanii și ceilalți, cîți pot să încapă în sfîntul locaș.

În spatele stranei domnești pînă la ultimul stîlp, care este pe partea dreaptă dinlăuntru bisericii, sînt rînduite în dreptul soților lor pînă la ultima jupînesele boierilor care sînt în dregătorii. La baza acestuia se află strana soției domnitorului, tron înălțat cu trei trepte; dacă ea are fete, ele sînt așezate între mama lor și jupînesele boierilor. În dreapta doamnei stau cămărașele și fetele de neam care o slujesc; în stînga, cei doi vornici ai ei, care opresc mulțimea să se apropie mai mult decît trebuie de locurile femeilor. În sfîrșit, în partea mai din afară a bisericii își au locurile jupînesele boierilor scoși din dregătorii, în dreptul bărbaților lor⁷.

În întreaga biserică la perete sînt așezate scaune pentru acestea, totuși nimeni nu îndrăznește să șadă, decît la privegherile de noapte cînd se citesc Viețile sfinților sau unii Psalmi ai lui David. Numai domnitorului îi este îngăduit să stea în

stare licet, neque detrahit pileum, nisi cum τὸ ἄγιος ὁ Θεός cantatur, evangelium legitur, symbolum christianae fidei nicenum et dominica oratio recitatur, aut verva dominica quibus S. eucharistia instituta fuit, a sacerdote groferuntur.

Cum ad κοινωνικόν pervenitur, primus metropolita ad salutandas osculo sacras imagines adytum accedit, post et princeps, quo e throno descendente cuncti barones e suis stationibus exeunt, redeuntemque principem submitte venerantur. Finito sacro, metropolita principi, eius coniugi, filiis ac filiabus ἀντίδωρον offert, barones muneribus suis fungentes cuncti idem e manu metropolitae in throno sedentis accipiunt: tandem colybam logotheta tertius iisdem degustandam exhibet.

His cerimoniis peractis, principem barones praecedunt, ascensisque extra templi aulam equis in suum dispositi ordinem detectis capitibus praetereuntem Dominum adorant, mox eadem, quam supra recensuimus, serie in palatium sequuntur. Ibi in aula exteriori equos relinquunt (interiorem enim equestrem intrare nemini licet) et in media aula interiori suo ordine in pedibus stantes principem ex equo descendentem salutant; ac postquam gradus ascenderit princeps, detecto capite ad barones conversus, eos resultat, qui ad sua deinde hospitia se recipiunt.

Prandium principi diebus, in quos nulla incidit solennitas, in minori cubiculo sternitur frequentius, non raro tamen, etiam in maiori coenaculo vel in gynecaeo. Prandio nunquam non assident bini barones maioris, totidemque inferiorum ordinum, quod superest spatium militum praefecti, capitanei, quin etiam nonnunquam veterani milites adimplent. Coenae adesse nemo potest, nisi principi, vel sanguine iunctus sit, vel singulari penes eum gratia, sive aulica adulatione, et iucundo colloquio polleat. Coniux principis nonnunquam mariti in prandio socia est, nonnunquam in gynecaeo peculiarem sibi parari mensam iubet, ibique ministros habet cubicularios, medelniczerios et cupar, sive princernam, virgines ex nobilium baronumque filiabus selectas. Sin autem feriandus fuerit dies, mensa in minori divan sternitur. Parata esse fercula tubarum tympanorumque strepitus indicat: eadem stolniczei, praeunte vatavo et stolnico secundo, e culina accipiunt, et magno stolnico in mensam disponenda tradunt.

Cum princeps advenerit, metropolita preces solennes recitat, cibusque benedicit, medelnicziarus supremus aquam ad manus lavandas affundit. Postquam locum suum occupaverit princeps, reliqui etiam omnes pro dignitatis suae gradibus consistunt, consiliarii autem et primi ordinis barones assistunt suae munia explent. Stolnicus magnus primo opposita principi cibaria praegustat, quo facto, cum ad capiendum cibum princeps manum extenderit, tormenta exploduntur, applauditque et christiana et turcica musica. Primum poculum magnus paharnik porrigit, vinumque ex eo in minorem calicem effusum praegustat: quod moldavo sermone *credincza* vocatur. Ad hoc metropolita et episcopi, quibus, cum per Basilii M. regulas monasticas carnis vesci non liceat, pisces et lactaria apponuntur, cunctique barones in pedes surgunt, bibentemque principem inclinato venerantur capite: ad reliqua non surgunt equidem, principem tamen sobrie, licet ebrii fuerint, submitta fronte adorant. Magni barones, donec tertium poculum epotum fuerit, mensae adstant, post spatharius magnus gladium principis secundo spathario tradit, paharnicus secundus poculum propinat, et reliqui secundi ordinis barones superiorum laboribus succedunt. Porro princeps illis singulis honoris gratia e sua mensa lancem porrigit, quam illi, posteaquam manum principis deosculati fuernit, recipiunt, et

biserică cu capul acoperit și el nu se descoperă decît cînd se cîntă „Sfinte Dumnezeule”, cînd se citește Evanghelia, cînd se recită simbolul de la Niceea al credinței creștine și rugăciunea domnească sau se rostesc de către preot cuvintele Domnului prin care s-a instituit sfînta împărtășanie. Cînd se ajunge la chinonic, cel dintîi mitropolitul se apropie de altar spre a săruta sfintele icoane, după aceea și domnul ; cînd el coboară din strană, toți boierii se scoală de la locurile lor și se închină cu plecăciune domnului, care se întoarce la locul lui. După ce se sfîrșește slujba, mitropolitul dă anafură domnului, soției, fiilor și ficelor lui, și toți boierii care sînt în dregătorii o primesc din mîna mitropolitului, care șade în strană; în sfîrșit logofătul al treilea le dă să guste din colivă.

După săvîrșirea acestor ceremonii, boierii o iau înaintea domnitorului și, urcîndu-se pe cai afară din curtea bisericii, așezați după rangul lor, cu capetele descoperite, se închină domnitorului cînd trece pe lîngă ei, apoi îl însoțesc pînă la curte, în aceeași ordine despre care am vorbit mai sus. Acolo, își lasă caii în curtea dinafară (căci în cea dinlăuntru nimeni n-are voie să intre călare)⁸ și, stînd în picioare în mijlocul curții dinlăuntru fiecare după rangul său, salută pe domn la coborîrea lui de pe cal; după ce domnul urcă treptele, întorcîndu-se cu capul descoperit spre boieri, îi salută și el la rîndu-i, apoi aceștia se retrag la casele lor.

În zilele în care nu are loc vreo solemnitate, domnitorului i se așterne prînzul mai mult în odaia cea mică, dar nu rareori totuși chiar în sala cea mare sau în odaia femeilor. La masă stau totdeauna împreună cu el doi boieri mari, tot afitia de rang mai mic, mai mari ai oștenilor, căpitani, ba citeodată oșteni bătrîni, în măsura în care rămîne loc. La cină nu poate nimeni lua parte decît dacă e înrudit cu domnul sau dacă se bucură de o anumită favoare în fața lui, avînd trecere fie prin lingușeli de curte, fie prin conversație plăcută. Soția domnului uneori prînzește alături de soțul ei, alteori convertește să i se pregătească o masă anume în odaia femeilor și acolo are ca slujitori pe cămărași, medelniceri și pe cupar și fete alese dintre fiicele nobililor și boierilor. Dar dacă este vreo zi de sărbătoare, masa se pune în divanul cel mic⁹. Sunetele trîmbițelor și darabanelor arată că mîncările sînt gata; stolniceii, avînd în frunte pe vâtaf și pe stolnicul al doilea, le primesc de la bucătărie și le dau marelui stolnic să le așeze pe masă.

Cînd domnitorul sosește, mitropolitul rostește rugăciunile de regulă și binecuvîntează mîncările, iar marele medelnicer îi toarnă apă să se spele pe mîini. După ce domnul și-a ocupat locul său, toți ceilalți se așază fiecare după rangul dregătoriei, dar sfetnicii și boierii din prima clasă stau în picioare, îndeplinindu-și slujbele. Mai întîi stolnicul cel mare gustă mîncările puse domnitorului în față și apoi, în momentul în care domnul întinde mîna spre a lua să mînințe, tunurile se descarcă, iar muzica creștină și turcească pornesc să cînte. Marele paharnic îi întinde primul pahar și gustă el mai întîi vinul vărsat dintr-însul într-un pahar mai mic, care în limba moldovenească se numește *credință*. Atunci mitropolitul și episcopii (cărora, atunci cînd n-au voie după regulile monahicești ale lui Vasilie cel Mare să mînințe carne, li se servesc pești și brînzeturi) împreună cu toți boierii se ridică în picioare și se închină cu capul plecat domnului, care bea: la cealalte nu se mai ridică, totuși se închină respectuos domnului, plecînd capul, chiar dacă ar fi beți. Boierii cei mari stau în picioare pe lîngă masă, pînă ce se golește al treilea pahar; după aceea spătarul cel mare dă spada domnească spătarului de-al doilea, paharnicul al doilea toarnă în pahare și ceilalți boieri de rangul al doilea fac slujbele celor mai mari ca ei. Apoi domnul dă fiecăruia ca semn de cinste un taler cu mîncare de la masa lui, pe care aceia, după ce au sărutat mîna domnitorului, îl primesc

in vicinum cubiculum reponunt, ubi singularis mensa illis paratur. Eundem princeps honorem aliis etiam, qui adstant, inferioris ordinis baronibus, bulugbasziis et capitaneis, iisdem exhibet ceremoniis. Postquam cibo potuque refecti omnes fuerint, ad ministeria mensae principalis redeunt, curantque ut paharniczei pocula baronibus propinent, stolniczei fercula auferant et apponant, cubicularii orbes mutant, cunctaque secundum decus et ordinem observentur. Armaszi, quasi in custodiam principis, in extremitate mensae (ea enim in longum protenditur) clavis instructi adstant. Post aliquot pocula, cum cerebrum incaluerit, primum poculum maius in divinam gratiam et misericordiam hauritur, secundum in salutem imperatoris, nullo tamen nomine adiecto. Turcarum enim in incolumitatem bibere, incongruum, odiosumque Moldavis videtur, vicissim periculi plenum christianis orthodoxisque regibus potu felicia augurari. Tertium craterem metropolita in principis salutem praevia oratione propinat, cuius audito nomine confestim cuncti barones e mensa surgunt, et in medio divan consueto se sistunt ordine. Metropolita, finita oratione, principem crucis sacrae signo munit, eique benedicit, qui dum poculum admovet labiis, cuncta circumcirca tormenta exploduntur, musicae concentu mixta, e qua tamen nihil nisi resonans ex amplissimis arcis structuris echo adstantium se offert auribus. Post principem metropolita poculum argenteum centum circiter drachmarum capax ebibit, locum tamen non deserit, sed saltem in pedes surgit: barones reliqui omnes, et qui adstant et qui assident, bini bini oblato crateres evacuant, exosculatique tenente eos sub brachiis magno postelnico principis manum ad pristinas sedes revertuntur. Post hunc craterem in salutem coniugis, filiorum filiarumque principis, si quid aliud vel temporis ratio vel ebrietas obtulerit, exhauriuntur pocula. Neque enim ante deserere mensam princeps consuevit, quam afferri debeant lampades, quae postquam per magnum medelniczerium appositae fuerint, convivae cuncti in pedes surgunt, suumque principem salutant. Solvendarum epularum indicium est lintcolum a principe in mensam repositum, quo observato, magnus postelnicus virga, quam manu gestat, argentea terram percutit: ad quod signum cuncti, quibus plantae firmae sunt, simul surgunt, quibus crapula usum pedum ademit, tolluntur. Stanti principi medelniczerius aquam affundit, et lintcolum ad stergendas manus porrigit, metropolita Deo gratias agit: quo facto, princeps ter cruce signatus ad barones convertitur, iisque detecto capite valedicit. Dum dorsum vertit, adstantes officiales aulici et cubicularii quod quisque potest de mensa rapiunt. Honori enim sibi ducunt, quod e mensa principis cibum ceperint. Ne tamen argentea vasa pereant, vetantur extra cubiculum quidquam efferre; aut si plures congregati separatim comedere voluerint, praepositis argentariae indicare debent, quot lances acceperint, easdemque postea iusto numero reddere tenentur. Reliquos barones musica principis ad ipsorum hospitia usque comitatur. Secunda die, omnes in auditorio conveniunt, admissique ad osculum manus principis gratias agunt pro honore accepto, veniamque per ebrietatem commissorum precantur.

și-l pun într-o cameră învecinată, unde li se așază o masă anume pentru ei. Aceeași cinste o arată domnitorul chiar și altora care stau pe lângă dînsul, boieri de rang mai jos, buluc-bași și căpitani, și cu aceleași ceremonii. După ce toți au mîncat și au băut din destul, se întorc la rosturile lor de la masa domnească, îngrijindu-se ca păhărniceii să toarne în pahare boierilor, stolniceii să ducă și să aducă mîncările, cămărașii să schimbe farfuriile și toate să se facă după cuviință și după rînduială. Armașii cu buzduganele lor stau în picioare la capătul mesei (căci ea se întinde în lungime), în chip de strajă domnului. După cîteva pahare, cînd capetele s-au înfierbîntat, primul pocal mai mare se golește ca semn de mulțumire pentru bunătatea și mila cerească, al doilea în sănătatea împăratului, neadăugînd totuși nici un nume, căci pe de o parte moldovenilor li se pare nepotrivit și urît să bea în sănătatea turcilor, iar pe de altă parte, foarte primejdios să facă urări de fericire la băutura regilor creștini și drept credincioși. Al treilea pocal îl închină mitropolitul, rostind un cuvînt-înainte în sănătatea domnitorului pe al cărui nume de îndată ce boierii îl aud se scoală dintr-o dată cu toții de la masă și se așază după rang în mijlocul davanului. La sfîrșitul cuvîntării, face semnul sfîntei cruci asupra domnitorului și-l binecuvîntează și în timp ce acesta apropie pocalul de buze, toate tunurile se descarcă jur împrejur¹⁰, amestecîndu-și bubuitul cu sunetul muzicii din care totuși nu ajunge la urechile celor prezenți decît ecoul care răsună din bolțile largi ale încăperilor palatului. După domnitor, mitropolitul golește un pocal de argint cam de o sută de drame¹¹, dar nu-și părăsește locul, ci numai se ridică în picioare; toți ceilalți boieri, și cei care stau în picioare și cei care șed, beau doi cîte doi pocalele care li se întind și, după ce sărută mîna domnului, fiind susținuți de subțiori de marele postelnic¹², se întorc la locurile lor. După acest pocal se deșartă alte pahare în sănătatea soției, fiilor și fiicelor domnului, și pentru orice alt motiv pe care li-l dau fie împrejurarea, fie beția. Căci domnul nu se scoală de la masă niciodată înainte de a fi nevoie să se aducă sfeșnicele; după ce acestea sînt așezate de marele medelnicer, oaspeții toți se ridică în picioare și salută pe domnitorul lor. Semnul încheierii ospățului este șervetul pe care domnitorul îl pune pe masă; marele postelnic, observînd acest semn, bate în pămînt cu o vargă de argint pe care-o poartă în mînă; la acest semn toți cîți se pot ține pe picioare se scoală dintr-o dată, iar cei care nu se mai pot ține în sus de beți ce-s sînt ridicați de alții. Cînd domnul se ridică, medelnicerul îi toarnă apă și-i întinde un ștergar de șters pe mîini, iar mitropolitul aduce mulțumiri domnului; după aceea domnitorul, făcîndu-și de trei ori semnul crucii, se întoarce spre boieri și cu capul gol își ia rămas bun de la ei. Cînd se întoarce cu spatele, slujitorii curții și cămărașii care sînt de față înșlacă de pe masă fiecare ce poate, căci socotesc ca o cinste să mănînce ceva de la masa domnească. Totuși, pentru ca să nu se piardă vreun tacîm de argint, li se interzice să scoată ceva afară din sală; sau dacă mai mulți la un loc au vrut să mănînce aparte trebuie să arate celor ce au în grijă argintăria cîte talere au primit și sînt obligați să le înapoieze după număr. Boierii ceilalți sînt conduși la casele lor cu muzica domnitorului. A doua zi, toți se adună în sala de primire și, sărutînd mîna domnitorului, mulțumesc pentru cîntea ce li s-a făcut, cerînd iertare pentru ce vor fi făcut la beție.

- ¹ Pompa și alaiurile domnești au atras atenția numeroșilor străini veniți în Moldova care și-au însemnat impresiile în memoriile lor de călătorie; nici una dintre aceste descrieri nu este însă atât de amănunțită ca aceea datorată lui D.C. A se vedea: Barsi, p. 29–30; Panaitescu, *Călători poloni*, p. 102, 136; Bandini, p. 139–140, 145–146, Weismantel, p. 216–217 etc. Vezi și Grigoraș, p. 159 și Stoicescu, *Curteni*, p. 365–367.
- ² Despre aceste categorii de oșteni și comandanții lor vezi cap. VII.
- ³ Despre acești mici comandanți vezi Stoicescu, *op. cit.*, p. 274–278; în Moldova ei se numeau însă, tot cu un termen turcesc, chehaiele.
- ⁴ În Moldova tunurile se numeau puști, iar pușcasi erau un corp special de ostași, redus ca număr (Stoicescu, *Curteni*, p. 175–176); puștile propriu-zise se numeau „sinețe”.
- ⁵ Probabil că D.C. va fi anexat și un desen, care nu s-a păstrat însă.
- ⁶ În cap. VI cel care se ocupă de treburile bisericesti este logofătul al treilea.
- ⁷ Despre ordinea în care se așezau în biserică domnul și anturajul său vezi și Gheorgachi, p. 274–278.
- ⁸ Cf. și relația lui Weismantel (p. 216) unde se spune: „în curtea interioară a palatului nu are voie să intre călare nici un ministru sau boier al țării”.
- ⁹ Ospetele domnești — la care erau invitați și numeroși străini, îndeosebi solii, aflați în trecere prin Moldova — au fost descrise de unii dintre aceștia; vezi: Panaitescu, *Călători poloni*, p. 17, Paul de Alep, p. 20–21, Babinger, *O relațiune*, p. 25–26 etc. Pentru comparație a se vedea și descrierea făcută meselor domnești de Gheorgachi, p. 281–283. Mai menționăm că aceste ospațe decurgeau în condiții asemănătoare și la curtea domnească din Țara Românească (A. M. del Chiaro, p. 32–35).
- ¹⁰ Obiceiul de a se trage cu tunurile și cu puștile în timpul meselor a fost înregistrat și de unii călători străini (Panaitescu, *Călători străini*, p. 104, 116).
- ¹¹ Adică un stert de oca.
- ¹² Obicei turcesc.

Stema Moldovei

(desen executat de D. Cantemir)

CAPUT IX
DE VENATIONIBUS PRINCIPIS

Ferarum sectandarum studium uti summis per orbem principibus in deliciis esse consuevit, ita et Moldaviae Dominis admodum familiare extitit. Praeter belli speciem, quam venatio refert, armisque deditissima gens cunctis aliis corporis exercitiis potioem habebat, peculiari nomine ea commendabatur Moldavis, quod ea ipsa investigandae et instaurandae patriae occasionem dedisse crederetur. At cum successu temporis in his quoque modum transgredereentur principes, miserisque, qui aptas venationi sylvas, amoenaque prata incolebant, rusticis vix tantum relinquere temporis, quod acquirendo ipsorum victui sufficeret, saepius eam ob rem rebelliones et seditiones ortae fuerunt. Observarunt praeterea prudentiores, venatui nimis deditos principes negligere reipublicae administrationem, eam totam amicis relinquere, tempusque negotiis destinatum totum hisce insumere recreationibus. His incommotis edocti successores, talem ei exercitio modum statuere, ut neque nimis gravaretur colonus, neque iis deliciis privarentur principes. Quatuor nimirum per annum assignarunt tempora, totidem orientalis ecclesiae ieiuniis praevia, in quibus cuncti provinciae ordines, barones, milites, nobiles, cives, et mercatores venationi principis interesse deberent. Istis diebus aliquot millia rusticorum e pagis vicinis coguntur, et sylvas intrare, ferasque excitare iubentur.

In campis circumcirca sylvas obsident venatores, pars canibus venaticis stipati, pars retia tenentes, exterritumque rusticorum clamoribus venatum facili negotio intercipiunt. At ut excitetur diligentia venatorum, singulis feris suum a principe constitutum est donarium, leporem qui ceperit, *bachszisz* (ita enim turcico vocabulo munuscula ista appellant) viginti quinque asprorum accipit, qui vulpem sexaginta: aper uno imperiali, ursus aureo, dorcas octoginta aspris redimitur. Finita venatione, pura animalia, quae escae inserviunt, partim ad principis culinam deducuntur, partim inter barones aut militiae praefectos distribuuntur: impura, vulpes, lupi, ursi, feles sylvaticae, fhylaces, et si quae alia eiusmodi animantia Moldaviae montes alunt, peikis vel pedissequis principis cedunt, qui ex eorum coriis haud parvum lucrum sibi conciliant.

Praeter hasce quatuor solennes per annum venationes, princeps equidem quandocunque voluerit, congregare incolas, eosque ad feras sectandas cogere potest (etenim qui ipsi praescribat leges, aut desiderii ipsius modum ponere possit, in Moldavia, uti superius indicavimus, nemo est), male tamen ea de re audiet, suaque famae perpetuam seris etiam posteris memorandam inuret maculam; nec securus esse potest, quin de ea vexa ordinum nomine ad aulam othmannicam deferantur querelae. His de causis, si quando vel tempestatis vel loci amoenitate illectus indulgere genio suo voluerit, cum aulicis suis officialibus, militibusque, qui eum semper sequi tenentur, venationem instituit, neque tamen adeo frequenter, ut omne tempus, quo reipublicae negotiis vacare deberet, ferarum tribuatur exitio.

R. 28 Un substantiv *hylaces* nu e cunoscut autorilor anti, care folosesc alte derivate ale verbului ὕλλω. După Dion Cassius LXVI 13, Vespasian numea pe filozoful cinic Demetrios ... κόνυ ὕλλκτοῦντκ. E vorba, oricum, de un animal „lătrător” sau „urlător”: poate ciini sălbatici?

CAPITOLUL AL IX-LEA DESPRE VÎNĂTORILE DOMNEȘTI

Dacă vînarea fiarelor este de obicei o mare plăcere pentru cei mai de seamă principii de pe pămînt, apoi pentru domnii Moldovei a fost un lucru foarte obișnuit¹. Pe lîngă cîă vînătoarea seamănă cu un fel de război și cîă un neam foarte înclinat la lupte trebuia s-o prefere tuturor celorlalte exerciții fizice, ea se prezenta moldovenilor cu un titlu special, fiindcă se credea cîă ea a fost aceea care le-a dat prilejul de a-și căuta și de a-și întemeia țara². Dar, fiindcă în decursul timpului domnitorii întreceau și într-aceasta măsura și nu lăsau bieților țărani care locuiau prin pădurile bune de vînătoare și prin pajiștile frumoase decît atîta timp liber cît să-și poată cîștiga hrana, deseori din această cauză s-au iscat revolte și răzvrătiri. Pe lîngă aceasta, oamenii mai înțelepți au observat cîă domnitorii prea aplecați spre vînătoare nu se îngrijesc de treburile țării, le lasă cu totul în seama prietenilor și timpul hotărît pentru aceste ocupații îl cheltuiesc în întregime cu astfel de distracții. Urmașii, înveghetați de pe urma acestor neajunsuri, au pus o astfel de măsură în acest exercițiu, încît nici țaranul să nu fie prea mult împovărat, nici domnitorii să nu fie lipsiți cu totul de aceste plăceri. Ei au hotărît patru intervale în timpul unui an, care premerg celor patru posturi ale bisericii orientale, în care locuitorii țării de orice stare: boieri, soldați, nobili, tîrgoveți și negustori, sînt datori să ia parte la vînătoarea domnească. În aceste zile din satele vecine sînt strînse cîteva mii de țărani, cîrora li se poruncește să pătrundă în păduri și să gonească fiarele³.

Pe cîmpurile din jurul pădurilor stau roată vînătorii, unii înconjurați de cîini de vînătoare, alții întinzînd lațuri, și prind ușor vînatul speriat de chioțele țaranilor. Dar, pentru ca rivna vînătorilor să fie mai mare, domnul a statornicit un dar anume pentru fiecare animal sălbatic: cine prinde un iepure capătă *baçış* (cîci așa numesc ei cu o vorbă turcească aceste mici daruri) douăzeci și cinci de aspri, cine prinde o vulpe, șazeci; mistrețul se răsplătește cu un imperial, ursul cu un galben, iar ciuta cu optzeci de aspri⁴. La sfîrșitul vînătoarei, animalele curate, care sînt bune de mîncat, unele sînt duse la bucătăria domnului, altele se împart între boieri sau între mai marii oștii; cele necurate: vulpile, lupii, urșii, mîțele sălbatice, cîinii și alte animale de același fel care trăiesc în munții Moldovei sînt lăsate în seama paicilor sau slugilor domnului, care își fac un cîștig destul de bun din pieile lor.

Pe lîngă aceste patru vînători obișnuite în timpul unui an, domnitorul poate oricînd vrea să adune locuitorii și să-i silească a goni fiarele (cîci, precum am arătat mai sus, nu este nimeni în Moldova care să-i dicteze legi sau să pună stavilă dorințelor lui), totuși prin asta își va atrage nume rău și va pune pe faima lui o pată veșnică, de care-și vor aminti chiar cei mai îndepărtați urmași; apoi nici nu poate să fie sigur cîă nu se vor face pîri în numele boierilor la Poarta otomană despre această asupreală. De aceea, dacă uneori, atras de frumusețea timpului sau a locului, vrea să-și facă o plăcere, pune la cale o vînătoare cu slujitorii săi de curte și cu oștenii care sînt datori totdeauna să-l urmeze⁵; totuși nici asta atît de des încît să pară cîă tot timpul, pe care este dator să-l dedice trebilor țării, îl cheltuiește cu uciderea fiarelor.

- ¹ Acest capitol prezintă un aspect mai puțin cunoscut din distracțiile domnilor, vânătoarea, la care aceștia obligau să participe numeroși țărani, după cum arată D.C. Este posibil ca și aici autorul să fi folosit nu numai experiența personală, dar și pe aceea a familiei sale, căci, după caracterizarea făcută de Neculce (p. 133), Antioh Cantemir a fost „vânător și slujitor (ostaș — N.S.) bun, după hirea tătine-său”. Autorul *Cronicii Ghiculeștilor* (p. 3) consideră chiar că Antioh făcea un oarecare abuz căci „se îndeletnicea peste măsură cu vânătoarea”. Vezi și *Cronici*, III, p. 27. și Melchisedec, *Cronica Romanului*, p. 327. Este sigur că Antioh nu a fost singurul domn preocupat de o asemenea îndeletnicire. În slaturile lăsate de N. Mavrocordat fiului său Constantin, tatăl cere fiului să facă „vânători puține, nu în locuri depărtate” (Hurmuzaki, XIII, p. 416).
- ² Aluzie la legenda descălecatului.
- ³ Despre mulțimea ce participa la vânătorile domnești vorbește și Alexandru Vodă Lăpușneanu; referindu-se la oastea adversarului său Eraclid Despotul, domnul Moldovei spunea cu dispreț: „cînd ieșim la cîmp să vinăm iepuri, ne urmează mai mulți oșteni și mai bine înarmați decît toată oastea lor” (P. P. Panaitescu, V. Cosăchel și A. Cazacu, *Viața feudală*, p. 26). Pentru comparație a se vedea și relația lui Franco Sivori despre Țara Românească, unde autorul povestește că a luat parte la o „mare vânătoare a principelui, la care s-au prins vreo 270 de iepuri, 10—12 lupi și 60 de vulpi, înconjurîndu-se pentru acest scop cu gard o pădure pe o lungime de 2 sau 3 mile” (*Călători străini*, III, p. 15).
- ⁴ Informație confirmată pentru Țara Românească, la 1656, cînd se spune că domnul țării a răsplătit cu un pumn de aspri pe vânătorii care-i aduseseră doi uși uciși de ei („Rev. istorică”, 1920, p. 211).
- ⁵ Despre vânătorii domnești vezi și cap. VII, p. 221 și nota 20.

Constantin și Antioh Cantemir

CAPUT X DE EXEQUIIS PRINCIPUM

Uti in vita summa cuncti veneratione suum Moldavi prosequuntur principem, ita in morte quoque eidem suus constat honos. Quamprimum vita fungitur princeps, illico, si aestivo accidit tempore, aromatibus conditur, et tamdiu insepultus in palatio conservatur, donec cuncti barones, nobiles, episcopi, archimandritae et abbates omnium monasteriorum, monachi quoque, si qui vitae sanctitate celebres sunt, et sacerdotes praecipui, Iassios congregentur. Interea principalibus vestibibus et insigniis ornatur, barones, nobiles et reliqui officiales, haud secus ac vivo adstant eumque venerantur, totus populus ad testificandum moerorem aperto capite per urbem deambulat, cunctisque illis diebus, quibus sepultura praeparatur, campanae diu noctuque pulsantur.

Dicto efferendo funeri die, eadem paratur pompa, quae, dum in vivis erat, exeuntem comitari consueverat. Praecedunt clerici hymnos sepulchrales orientali ecclesiae usitatos accincentes, a lateribus eum stipant copiae, inversis tamen vexillis et armis. Omnes tristitiam vultu et habitu corporis prae se ferentes, cuius speciem ipsis etiam equis communicant, e quorum oculis lacrymas elicere cepae succo didicerunt. Feretrum primi ordinis barones in humeros excipiunt: quos in via inferioris ordinis collegae donec ad ultimos devenerit, subinde mutant, ut etiam hac ratione testentur, se mortuo non minus ac vivo ad obsequia promtos et paratos esse. Claudit tandem agmen militaris musica tympanis comitata, quae intercepto ex instituto sonitu lugubrem vocem edunt.

Hoc ordine in templum cathedrale defertur, et quousque divina liturgia celebretur, ante thronum, quem ibi vivus considerat, deponitur. Surgit post sacrum in ambonem concionator, laudes defuncti longa oratione persequitur, eius virtutes recenset, quid in eo perdiderit, provinciae ostendit: tandem auditores de iactura consolatur, et spem iis facit, easdem virtutes in filio aut successore eius fore conspicuas. Finita oratione, cuncti episcopi, abbates, barones, nobiles, et qui in aulicis ipsius ministeriis fuerant, ad feretrum accedunt, defunctique manum dextram et quam ea tenet crucem exosculantur. Hoc ultimo obsequio praestito, sin in urbe se sepeliri iusserit, eodem, quo in templum fuerat illatus, apparatu ad destinatum monumentum deducitur, et a supremi ordinis baronibus sericis fasciis in sepulchrum demittitur. Terram primus sepulchrali arcae iniicit metropolita: quod dum fit, tormenta exploduntur, musicorumque organorum sonitus cum campanarum boatu mixtus confusum excitat strepitum, qui non ante cessat, quam fossa repleta fuerit. Sin vero in monasterium quoddam longe extra urbem situm se condi

CAPITOLUL AL X-LEA DESPRE ÎNMORMÎNTAREA DOMNILOR ¹

Așa cum toți moldovenii înconjură cu cel mai mare respect pe domnitorul lor cît timp trăiește, tot astfel, cînd moare, îi dau onorurile cuvenite. Îndată ce domnitorul se stinge din viață, dacă aceasta se întîmplă pe timp de vară, este îmbălsămat și este ținut neîngropat în palat, pînă ce se adună la Iași toți dregătorii, boierii, episcopii, arhimandriții și stareții tuturor mînăstirilor, călugării chiar, măcar aceia care sînt vestiți prin sînțenă vieții lor, și preoții cei mai de frunte. În vremea aceasta el este îmbrăcat cu vestmintele domnești și împodobit cu însemnele sale, lîngă el stau închinîndu-i-se dregătorii, boierii și ceilalți slujitori, ca și atunci cînd era în viață; tot poporul, spre a-și arăta jalea, umblă prin oraș cu capul gol și în toate acele zile în care se pregătește înmormîntarea se trag clopotele ziua și noaptea.

În ziua hotărîtă pentru ducerea la groapă se pregătește aceeași pompă care de obicei îl însoțea la ieșire, cît timp era între cei vii. În frunte pășesc clericii, cîntînd cîntările de înmormîntare obișnuite în biserica orientală, de o parte și de alta îl înconjură trupele, dar cu steagurile și armele întoarse. Toți își arată jalea prin înfățișarea și îmbrăcămintea lor, și chiar și pe cai îi fac să pară la fel de triști, căci știu sã le stoarcă lacrimi din ochi cu zeamă de ceapă. Boierii de primul rang ridică sicriul pe umeri; pe drum cei de rang mai mic le iau rînd pe rînd locul, pînă ce se ajunge la cei din urmă, ca să dovedească și în acest fel că sînt gata și pregătiți a da ascultare domnitorului mort, tot așa ca atunci cînd era în viață. Convoiuil îl încheie la urmă muzica militară, însoțită de darabane, carc, cu loviturile lor întrerupte, scot un sunet jalnic.

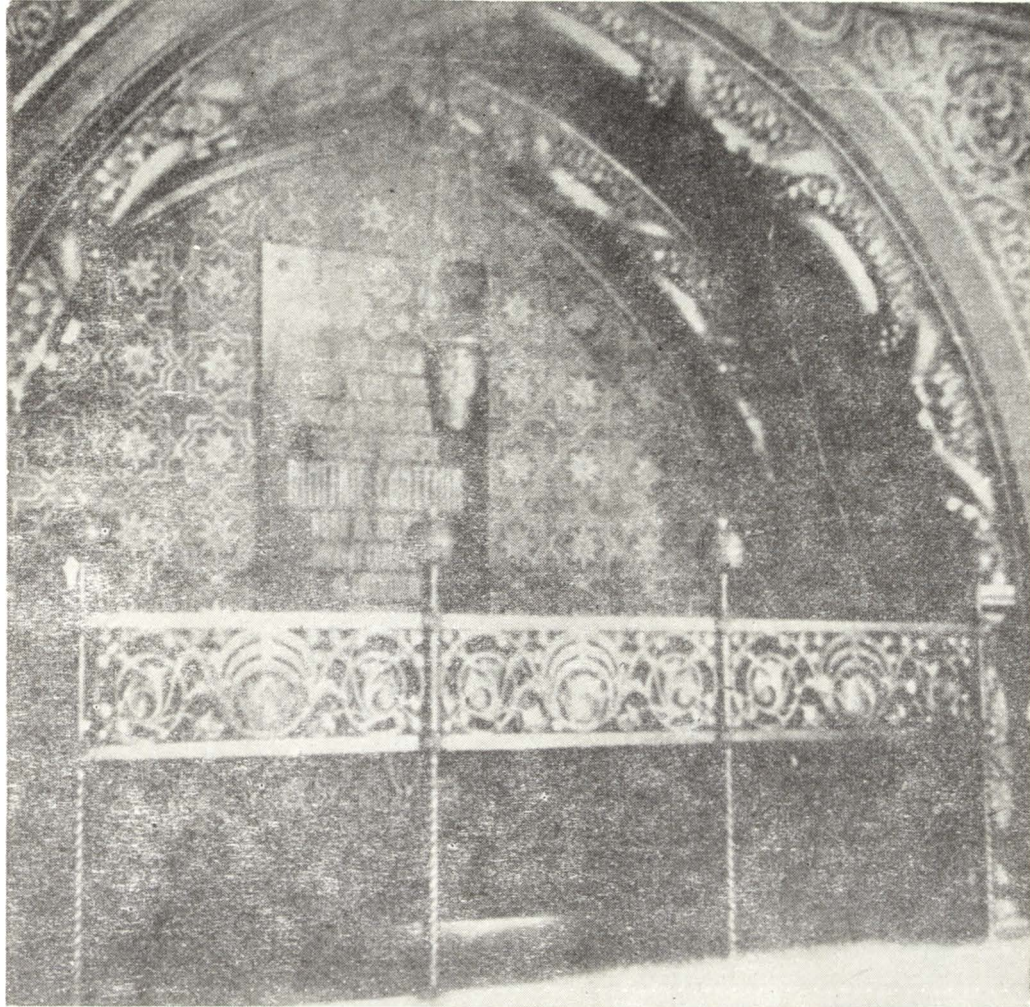
În această ordine el este purtat pînă la mitropolie și, pînă la oficierea serviciului divin, este depus în fața tronului în care șezuse pe cînd trăia. După sfînta slujbă, predicatorul se urcă în amvon, înfățișează într-o lungă cuvîntare meritele celui răposat, înșiră virtuțile lui și arată țării ce a pierdut prin dispariția lui; în sfîrșit mîngîie pe ascultători de pierderea suferită și-i face să spered că aceleași virtuți se vor vedea la fiul sau la succesorul aceluia. La sfîrșitul cuvîntării toți episcopii, stareții, dregătorii, boierii și toți cei care au fost slujitorii de curte ai lui se apropie de sicriu, sărută mîna dreaptă a mortului și crucea pe care o ține într-însa. După ce își împlinesc această ultimă datorie, dacă domnul a lăsat să fie îngropat în oraș, este condus la locul de îngropare hotărît, cu aceeași pompă cu care fusese dus la biserică, și este scorbit în groapă cu funii de mătase de către cei mai mari boieri. Cel dintîi care aruncă pămînt asupra coșciugului este mitropolitul; în timp ce se face aceasta, tunurile se descarcă și sunetul instrumentelor muzicale amestecat cu dangătul clopotelor scoate un zgomot învălmășit, care nu încetează pînă ce nu se umple groapa. Dar dacă domnul a puruncit să fie înmormîntat la vreo

mandaverit, aliquot barones cum cunctis aulicis, reliquias eius maximo apparatu eo deferre iubentur: qui in via pari observantia circa eius cadaver ac circa vivum versantur, et cum urbem aut oppidum aliquod transeundum habeant, de curru detractum cadaver suis humeris imponunt, atque ita, donec ad campum extra urbem venerint, portant: tandem cum monasterium sepulturae destinatum attigerint, iisdem quas antea memoravimus, ceremoniis, in monumentum demittunt, appensis iuxta propinquum ecclesiae parietem principatus insignibus, et depicta in eodem pariete illius effigie.

mînăstire așezată departe de oraș², cîțiva dregători împreună cu toți curtenii trebuie să conducă acolo rămășițele lui cu mare pompă; în drum, aceștia trebuie să respecte aceleași reguli față de mort pe care le respectau față de domnul în viață; ori de cîte ori au de trecut printr-un oraș sau printr-un tîrg scot mortul din car și-l pun pe umerii lor, purtîndu-l astfel pînă ce ajung la cîmpul din afara orașului; în sfîrșit, cînd ajung la mînăstirea hotărîtă ca loc de îngropăciune, îl duc la mormînt cu aceleași ceremonii pe care le-am descris mai sus, însemnele domniei fiind atîrnate de peretele alăturat din biserică și zugrăvindu-se pe același perete chipul lui.

¹ Întrucît în afară de înmormîntarea tatălui său, Constantin Cantemir, la 1693, D.C. nu a văzut o altă înhumare a unui domn mort în scaun, este foarte posibil că el se referă la acest eveniment, povestit și de alți cronicari (*Cronici*, II, p. 39, 244), care adaugă și faptul că au fost de față și doi patriarhi. În mormîntarea domnilor avea loc în condiții asemănătoare și în Țara Românească, după cum relatează Paul de Alep (p. 114—116), care a asistat la ceremonia înhumării lui Matei Basarab (1654).

² Acesta era obiceiul, în care scop fiecare domn sau familie domnitoare își pregătea locul de îngropăciune la o ctitorie special construită: Ștefan cel Mare la Putna, Petru Rareș la Probota, Alexandru Lăpușeanu la Slatina, frații Ieremia și Simion Movilă la Sucevița, G. Dăcu la Cetățuia, Constantin Cantemir la Mira etc.

*Mormîntul lui Dimitrie Cantemir
(din biserica Trei Ierarhi din Iași)*

CAPUT XI
DE LEGIBUS MOLDAVIAE PROVINCIALIBUS

Quae antiquitus Daciae leges fuerint, scire prohibet historicorum iis de rebus silentium: voluntatem tamen principum, naturaeque iura legis scriptae vim et auctoritatem habuisse coniciere licet, e simili reliquarum gentium barbararum consuetudine. Posteaquam vero ab Ulpio Traiano Imper. victo Decebalo et extirpata Dacorum gente in Romanae provinciae formam redacta, Romanoque semine consita fuit Dacia, Romanas quoque leges a novis recepit colonis. Viguerunt eae in illa provincia, quamdiu ea Romanorum et Constantinopolitanorum Imperatorum iussis paruit: at posteaquam barbararum gentium irruptiones eam incolis privaverant, et Constantinopoleos dominos coëgerant, deserere provinciam et de suis cogitare parietibus, Romana quoque iura inter Daciae incolas adeo depravari mutarique coeperunt, ut cum felici *Dragoszi* ausu instaurata fuisset Moldavia, iudices quid pronunciare deberent, vix discernere possent. Commotus his incommodis, *Alexander primus*, Moldaviae Despota, quem insignes propter virtutes *Bonum* nostri dixerunt, cum regium diadema a constantinopolitano imperatore acciperet, leges quoque Graecorum, quae τῶν Βασιλικῶν libris comprehendebantur, suscepit, atque e vastis illis voluminibus, exceptum id, quo nunc Moldavia utitur, ius proposuit. Neque tamen in ea gente aboliri potuerunt diversae, quas in suis erroribus et exilio susceperant, vicinarum gentium consuetudines, quales in successione, testamentis, haereditatis distributione, fundorum limitibus et servitutibus, cunctae fere per orbem nationes habent singulares.

Itaque inde duplex inter Moldavos ius ortum fuit, scriptum unum, quod Romanorum Graecorumque imperatorum edictis et conciliorum decretis niteretur: non scriptum alterum, quod consuetudinem gentis recte diceret, si quidem vernaculo etiam sermone, slavonica voce *Obyczai*, quod morem aut consuetudinem designat, inter Moldavos appellatur. At cum illae consuetudines, quod nulla scriptura niterentur, per corruptos iudices saepius a vero sensu suo detorquebantur, et ad iniustitiam traherentur, *Basilius Albanus*, Moldaviae princeps, antecedenti seculo per bonos legumque patriarum peritos viros, cunctos et scriptos et non scriptos canones in unum colligi iussit, et ex iis singularem Codicem confecit, qui hodiernum iudicibus Moldaviae recte pronunciandi norma est.

CAPITOLUL AL XI-LEA DESPRE LEGILE ȚĂRII MOLDOVEI¹

Care vor fi fost în vechime legile Daciei nu putem ști, fiindcă istoricii trec sub tăcere aceste lucruri; putem totuși presupune, după obiceiul care se vede și la celelalte neamuri barbare, că voința conducătorilor și dreptul natural au avut puterea și autoritatea legii scrise. După ce însă, Decebal fiind învins de către împăratul Ulpiu Traian și neamul dacilor fiind stîrpit², Dacia a fost transformată în provincie romană și populată cu oameni de viță romană, ea a primit de la noii coloniști și legile romane. Acestea au dăinuit în acea țară atîta vreme cît ea a ascultat de poruncile împăraților romani și constantinopolitani; dar după ce năvălirile neamurilor barbare au secătuit-o de locuitori, silind pe conducătorii Constantinopolului să părăsească provincia³ și să se îngrijească de zidurile lor, legile romane au început și ele să se strice și să se schimbe atît de mult la locuitorii din Dacia, încît, atunci cînd prin fericita îndrăzneală a lui Dragoș Moldova a fost întemeiată, judecătorii cu greu puteau să vadă ce hotărîri trebuiau să dea⁴. Văzînd aceste neajunsuri, Alexandru I, despotul Moldovei, pe care ai noștri din cauza marilor lui însușiri l-au numit cel Bun, primind coroana regală de la împăratul Constantinopolului, a luat și legile grecilor care erau cuprinse în cărțile τῶν Βασιλικῶν (Basilicale) și, făcînd un extras din acele vaste volume, a introdus acest drept de care acum se folosește Moldova⁵. Totuși diferitele obiceiuri ale neamurilor învecinate, pe care și le însușiseră în rătăcirile lor și în exil, n-au putut să se șteargă cu totul din viața acestui popor, căci mai toate neamurile de pe pămînt au datini deosebite în privința succesiunii, testamentelor, împărțirii moștenirii, delimitării pămînturilor și servituții.

De aicea, prin urmare, s-au născut două feluri de drept la moldoveni: unul scris, care se bazează pe edictele împăraților romani și greci și pe hotărîrile conciliilor, altul nescris, pe care l-am putea numi pe bună dreptate obiceiul pămîntului, dacă chiar și în vorbirea obișnuită este numit de către moldoveni cu un cuvînt slavon *obicei*⁶, care înseamnă datină sau uz. Dar, fiindcă acele obiceiuri, neîntemeindu-se pe nici un text scris, erau deseori abătute de la înțelesul lor adevărat de către judecători cumpărați și aduceau după ele nedreptăți, Vasile Albanzul, domnul Moldovei, a poruncit în secolul trecut să se adune laolaltă de către bărbați buni și cunosători ai legilor țării toate regulile scrise și nescrise și dintr-însele a alcătuit un codice anumit, care pînă astăzi este norma pronunțării unei drepte hotărîri pentru judecătorii Moldovei⁷.

- ¹ Acest capitol este legat de cap. XII privind organizarea judecătorească a Moldovei.
- ² Despre aceasta vezi mai sus cap. I.
- ³ Spre deosebire de cap. I, unde vorbește numai de stăpînirea romană în Dacia, aici D.C. admite și o dominație bizantină la nordul Dunării, aceasta pentru a explica receptarea dreptului bizantin în Moldova.
- ⁴ Exista încă de pe atunci un obicei al pămîntului.
- ⁵ Teoria lui D.C. despre receptarea legilor bizantine în vremea domniei lui Alexandru cel Bun, odată cu primirea titlului de despot și cu organizarea dregătoriilor după modelul curții bizantine, a stîrnit discuții îndelungate în istoriografia noastră, unii istorici ai vechiului drept românesc (îndeosebi S. G. Longinescu) acceptînd ideea existenței acestor legiuri, alții (C. A. Spulber) respingînd-o. De curînd, Al. Elian a supus unei analize atente părerile predecesorilor săi în această problemă, arătînd că „receptarea dreptului bizantin de către Alexandru cel Bun... rămîne totuși o pură ipoteză a lui Cantemir, prezentată ca un fapt istoric” și că, în realitate, domnul Moldovei se referea la un *excerptum* sau compendiu juridic care circula în Moldova și care a fost încorporat în *Pravila* lui Vasile Lupu. Autorul amintit nu exclude posibilitatea ca D.C. să fi exagerat în mod conștient pentru „a pune începuturile ineseși ale vieții publice din Moldova... în dependență directă de Bizanț, sursă a legitimității în ordinea internațională” (*Moldova și Bizanțul*, p. 117).
- ⁶ Este vorba de așa-numita „lege a țării” sau „obiceiul pămîntului”, dreptul obișnuielnic, ale cărui norme s-au născut în sinul vechilor obști agrare, căpătînd cu vremea un caracter feudal.
- ⁷ *Pravila* întocmită „cu zisă și cu toată cheltuiala” lui Vasile Lupu se numește *Carte românească de învățatură* și a fost tipărită la Iași în anul 1646 (vezi ediția Academiei, București, 1961). Ea nu cuprinde și legile nescrise ale țării — care au rămas mai departe în uz — ci doar unele „pravile împărătești” bizantine și parte din opera jurisconsultului italian Prospero Farinacci, *Praxis et theorice criminals*, tipărită la începutul sec. XVII. Vezi: I. Peretz, *Pravila lui Vasile Lupu și izvoarele et grecești*, Iași, 1914; G. Cronț, *Dreptul bizantin în țările române. Pravila Moldovei din 1646* („Studii”, 1958, nr. 5, p. 33—59).

Dimitrie Cantemir

CAPUT XII
DE TRIBUNALI PRINCIPIS ET BARONUM

Per totum annum, exceptis diebus quos ieiunio, quod magnum vocant, destinavit ecclesia, princeps ter aut quater in hebdomade publice litigantium causas in divano audit. Divano autem, quo turcico vocabulo praetorium Moldavi indigitant, in medio aulae principalis locus destinatur. Ibi in posteriori pariete principi thronus ponitur, imagine Iesu Christi ad iudicium apparentis superius ornatus, quam perpetuo ardens candela illuminat. A sinistro latere, quod Turcarum moribus inter Moldavos dextro habetur honoratius, metropolitae sedes est, quem barones officio fungentes secundum suos sequuntur ordines: e regione in dextro conclavis pariete depositi barones locum habent. In medio principi ad dextram proxime adstat spatharius, gladium principalem tenens, longius paulo in eodem latere magnus postelnicus, in longum extensa postelnicorum serie stipatus. Reliqui, quorum opera in divano necessaria est, ut aprodi et armaszei, e regione principis, ita ut ab eo conspici possint, subsistunt.

Quamprimum princeps, praeviis ad iudicem Christum precibus, in throno conederit, silentium indicitur, et e querula plebe, quae ad portam congregatur, bini vel terni iubentibus vornicis portae per aprodios intromittuntur. Iidem, posteaquam eorum causae auditae fuerint, nisi retineri eos in custodia iudicium iubeat, per aliam divani ianuam, quae v̄ersus minorem aulam spectat, dimittuntur, succedentibus aliis, donec nemo supersit, qui aliquid conquerendum habeat. Si vero hora meridiei audita fuerit, reliqua plebs, quae fuerit, ad alteram iudicii diem adesse iubetur. Tam severum autem est et *προσωποληψίας* expers id iudicium, ut supremus etiam logotheta, si vel rusticus de ipso conqueratur, quamprimum nominis sui mentionem fieri audit, e loco surgere et, donec causa discussa fuerit, rustico a sinistris stare debeat.

Graviores causas ipse princeps dirimit, leviores baronibus inquirendas committit. Barones, quibus id mandatur, causam domi diiudicant, et quae ipsis visa fuerit, sententiam ferunt. Sin ea contenti fuerint et actor et reus, eandem illa vim retinet, quam habuisset in principis divano pronunciata: Sin vero alterutra pars se laesam existimaverit, ad principis tribunal appellare potest. In eo causa denuo excutitur, et si baro largitionibus adversariorum, vel eorum favore ductus, vel etiam legum ignorans, iniquam tulisse sententiam evincatur, severa ille poena coërcetur. Sin autem appellans iuste damnatus principi videatur, ipse et verberibus caeditur, quod iudicium baronis contemserit, et spreti mandati dominici pro lubitu principis meritas poenas luit, nec non alterius expensas in duplo rependere cogitur.

Causas autem graviores capitalesve, si ipse princeps audire veluerit, utrumque et actorem et reum coram divano comparere iubet, ac utriusque eorum, quae in sui defen-

Tot timpul anului în afară de zilele pe care biserica le-a hotărît pentru postul cel mare, cum i se zice, domnul judecă în divan de trei sau de patru ori pe săptămîină neînțelegerile împricinaților în mod public. Iar divanului, prin care moldovenii numesc cu un cuvînt turcesc sala de judecată, îi este rezervat locul din mijlocul palatului domnesc. Acolo, la peretele din fund i se așază domnitorului tronul, împodobit în partea de sus cu icoana lui Isus Christos venind în fața judecății, pe care o luminează tot timpul o candelă care arde. De partea stîngă, care după obiceiurile turcilor este socotită la moldoveni mai de cinste decît cea dreaptă, este jilțul mitropolitului, după care urmează potrivit cu rangurile lor boierii în dregătorii; în față, la peretele din dreapta al sălii, își au locul boierii scoși din funcție. La mijloc, de-a dreapta domnului, stă lingă el spătarul, ținînd sabia domnească, puțin mai departe pe aceeași latură marele postelnic, avînd pe lingă el și întinzîndu-se în lungime un șir de postelnici. Ceilalți ale căror servicii sînt necesare divanului, precum aprozii și armășeii, stau mai departe în dreptul domnului, așa încît să poată fi văzuți de el².

Îndată ce domnul, rugîndu-se mai întîi către Christos judecătorul, se așază în tron, se poruncește tăcere și din mulțimea împricinaților care stă adunată la ușă sînt introduși de către aprozi la ordinul vornicilor³ doi sau trei. Aceștia, după ce pricinile lor au fost ascultate, dacă judecata nu poruncește să fie opriți la închisoare, sînt scoși printr-altă ușă a divanului care dă în curtea cea mică și la rînd vin alții, pînă cînd nu mai rămîne nimeni care are ceva de reclamat. De îndată ce se aude că bate ceasul de amiază, restul mulțimii, care ar mai fi, este chemată la altă zi de judecată⁴. Iar această judecată este atît de severă și într-așa măsură nu ține seama de obraze⁵, încît, chiar și marele logofăt, dacă s-ar plînge de dînsul vreun țaran, este dator ca, de îndată ce-și aude pomenit numele, să se ridice de la locul lui și să stea de-a stînga țaranului, pînă ce pricina este judecată.

Cauzele mai grele le judecă domnul însuși, pe cele mai ușoare le lasă spre cercetare boierilor. Boierii, căroră li se încredințează acest rol, judecă pricina acasă la ei și dau hotărîrea așa cum cred. Dacă atît reclamantul cît și pîritul sînt mulțumiți de ea, aceasta are aceeași putere ca și cînd ar fi fost pronunțată în divanul domnesc. Dacă însă vreuna din părți se socotește păgubită, poate apela la scaunul de judecată al domnului. Acolo pricina se dezbate din nou și, dacă se dovedește că boierul a dat o hotărîre nedreaptă, împins fie de plocoanele împricinaților, fie de o pornire de pîrtinire, fie chiar și pentru că nu știe legile, este pedepsit cu o grea osîndă. Dar dacă domnitorului i se pare că apelantul a fost condamnat pe drept, acela este bătut cu vergile fiindcă a nesocotit judecata boierului, își capătă pedeapsa meritată, după voia domnului, pentru disprețuirea însărcinării domnești și este silit să plătească adversarului dublul cheltuielilor

Iar dacă domnitorul însuși vrea să cerceteze pricinile mai grave sau crimele, poruncește să se înfățișeze înaintea divanului atît reclamantul cît și acuzatul și

sionem, aut alterius crimen evincendum, facere credant, dicendorum liberatam largitur. Discussa causa, metropolita et omnes barones *de Sfat*, sive consiliarii, clara voce sententiam suam, etiam si sciant, aliud esse principi propositum, proferunt et accusatum vel absolvunt crimine, vel sontem declarant. Depositis autem baronibus nihil proferre nullamque sententiam dicere licet, nisi a principe interrogatis. Auditis cunctorum opinionibus, si reus habeatur, princeps metropolitam interrogat, quae secundum civiles et sacras leges ei poena debeatur. Metropolita primo verba legis recitat, post autem principis clementiam, cui modus praescribi non possit, implorat, quod simul cuncti barones facere consueverunt. Tandem princeps suam fert sententiam, accusatumque vel absolvit, vel morti aliive poenae adiudicat. Accusati criminis alicuius capitalis magno armazio incarcerandi traduntur, detenti propter debita vatavo aprodiorum. Poenarum diversa est ratio. Fures suspenduntur, sacrilegi comburuntur, homicidae nobiles capite plectuntur, rustici palo per costas adacto lentum et gravius supplicium subeunt. Atque ea crimina vix aliquam clementiam dominantium impetrare possunt, nisi concilietur cum occisi propinquis homicida, iique publice coram principe declarent, se culpam poenamque illi remittere, nec postulare amplius, ut sanguis sanguine aut mors morte vindicetur. Id si impetrare quiverit homicida, aliquomodo de clementia principis sperare, certus tamen de sua vita esse non potest. Si enim ex antea vita eius principi constet, quod ipsius malitia nulla castigatione tolli possit, aut aliae quaedam rationes subsint, quare illum e medio sublatum velit, respondere solet, actores equidem et occisi propinquos crimen, quod in illius animam commisisset, condonare posse, se autem nolle, ut homicidae malitiosive homines in republica vivant, suoque pure sana illius membra contaminent: eoque nomine facinorosos vel ad supplicium, vel ad salinas damnat.

Barones, si aliquid ex aerario publico in privatos usus converterint, aut nefarium aliquid contra principem fuerint moliti, id quod pro inconstanti Moldavorum genio haud raro accidit, inconsultis reliquis baronibus a principe vita bonsique mulctari possunt. Si autem nullum e mora damnum timendum neque metus est, ne reliqui coniurati necessitate in virtutem versa sua exequantur consilia, princeps ad patefaciendam suae sententiae iustitiam, incutiendumque aliis terrorem, rebellem in divan introduci iubet, ex interceptis litteris, si quae sunt, aut aliis argumentis, proditionis convincit, eique vel capitis poenam, vel aliam mulctam indicit. Si mortis reus sit, non poterit alio necis genere supplicium pati, nisi decollatione: Sin verberibus castigandus est, nemini id facere licet, nisi principi, idque vel *topuzo* (clava principali), quae verbera licet gravissima sint, tamen honorem non laedunt, uti habetur indignissimum virgis aut flagellis ab alio caedi. Lites reliquae in iudiciis non diu protrahuntur sed causa plerumque uno eodemque die, aut si nimis perplexa fuerit, tribus aut quatuor sessionibus excutitur et sententia pronuntiatur. Sin princeps vel per morbum vel alia negotia in divan venire non possit, barones tamen cuncti in suis sedibus dispositi, haud aliter ac si princeps praesens esset, vexatorum querelas audiunt et solvunt: decisiones tamen cum enarratione causae per litteras principi referunt. Porro cum princeps in templum aut alio recreationis causa perrexerit, cuilibet preces

li se dă fiecăruia libertatea de a spune tot ceea ce crede în apărarea lui sau în dovedirea vinovăției celuilalt. După dezbaterea pricinii, mitropolitul și toți boierii de sfat, adică sfinții, își dau părerea cu glas tare, chiar dacă ar ști că domnitorul are altă părere, achitînd pe acuzat de îvinuire sau declarîndu-l vinovat. Boierilor scoși din dregătorii nu li se permite însă să spună nimic și nici să-și dea vreo părere, decît dacă sînt întrebați de domnitor. După ce se ascultă părerile tuturor, dacă acuzatul este socotit vinovat, domnul întreabă pe mitropolit ce pedeapsă i se cuvine după legile civile și bisericești⁶. Mitropolitul mai întîi citește textul legii, iar apoi invocă îndurarea domnitorului, căruia nimeni nu-i poate pune limite⁷, ceea ce boierii fac de obicei totdeauna. La urmă, domnul dă hotărîrea fie achitînd pe îvinuit, fie pedepsindu-l cu moartea sau cu altfel de pedeapsă. Acuzății de omor sînt lăsați pe seama marelui armaș ca să-i întemnițeze, cei închiși pentru datorii se dau pe mîna vătafului de aprozi. Pedepsele sînt diferite. Tilharii sînt spînzurați, pîngăritorii de cele sfinte sînt arși⁸, ucigașii dacă sînt boieri, sînt pedepsiți cu tăierea capului, țărani sînt supuși la o moarte înceată și mai grea, înfișindu-li-se un țăruș prin coaste. Aceste crime cu greu pot dobîndi vreo îndurare din partea domnitorilor, afară numai dacă ucigașul nu ajunge la vreo înțelegere cu rudele celui ucis și aceștia nu declară în fața domnitorului că-l iartă de pedeapsă și că nu mai cer ca sîngele să fie răscumpărat cu sînge sau moartea prin moarte. Dacă ucigașul ajunge să obțină aceasta, poate să spere întrucîtva la îndurarea domnului, dar nu poate fi sigur că scapă cu viață. Căci dacă domnitorul se convinge din purtările de mai înainte ale aceluia că răutatea lui nu se poate îndrepta prin nici o pedeapsă, sau există alte pricini pentru care crede că trebuie să fie îndepărtat din mijlocul oamenilor, răspunde de obicei că acuzatorii și rudele celui ucis pot să ierte crima pe care a săvîrșit-o asupra vieții unui om, dar că el nu poate suferi ca ucigașii sau ticăloșii să trăiască mai departe printre locuitorii țării și să spurce cu puroiul lor membrele sînătoase ale aceluia; ținînd seama de aceasta, pedepsește pe răufăcători fie la moarte, fie la ocnă.

Dacă boierii își însușesc ceva din visteria țării spre folosul lor⁹, sau dacă uneltesc vreo ticăloșie împotriva domnului, ceea ce cu firea nestatornică a moldovenilor se întîmplă destul de des, pot fi pedepsiți de domnitor, fără consultarea celorlalți boieri, să plătească aceasta cu viața și cu averile lor¹⁰. Dacă însă întîrzierea nu poate aduce nici o pagubă și nici nu este vreo temere că ceilalți uneltitori, făcînd din necesitate virtute, și-ar aduce la îndeplinire planurile, domnitorul, ca să arate tuturor dreptatea hotărîrii lui și să bage groaza în alții, poruncește ca răzvrătitorul să fie adus în fața divanului, îl dovedește vinovat de trădare, fie dînd la iveală scrisori prinse¹¹, dacă sînt, fie prin alte dovezi, și-l condamnă la pedeapsa cu moartea sau la altă osîndă. Dacă este condamnat la moarte, el nu va putea fi omorît în alt fel, decît prin decapitare. Dacă însă trebuie să fie bătut cu vergile, nimeni altul n-are voie să o facă decît domnul, și aceasta cu topuzul (buzdugan domnesc)¹², lovituri care chiar dacă sînt foarte grele, totuși nu jignesc onoarea, căci se consideră că cel mai rușinos lucru este să fie cineva lovit de către altul cu vergile sau cu bicele. Celelalte pricini nu tîrăgănează prea mult timp în fața judecării, ci de cele mai multe ori cauza se dezbate și hotărîrea se pronunță în una și aceeași zi sau, dacă este prea încilcită, la trei sau patru divanuri. Dacă domnul, împiedicat fie de boală, fie de alte treburi, nu poate veni la divan, boierii totuși, așezați toți în scaunele lor, ascultă plîngerile celor vătămăți și le judecă, ca și cum domnul ar fi de față; hotărîrile însă împreună cu înfățișarea pricinii le trimit în scris domnitorului. În sfîrșit, cînd domnul se duce la biserică sau altundeva

suas ipsi offerre licet; quas omnes spatharius tertius colligit, redeunteque in palatium principe in mensa reponit: Accedit statim tertius logotheta, supplicumque desideria coram principe legit, litterarumque parti adversae principis resolutionem inscribit: eorum autem libellos, quos contra veritatem aut iustitiam aliquid petiisse animadvertit, dirumpit. Cunctos deinde spatharius querulis reddit, quae praefectus aprodorum curat, ut ad executionem perducatur voluntas principis.

Nunquam autem vel fando auditum fuit, principis iudicium corruptum fuisse, aut alterius favore a iusto declinasse, quamvis id baronibus contigisse aliquoties fuerit observatum.

Atque is quidem ordo est, quo ad supremum Moldaviae iudicem, principem puto, vexatorum deferuntur et deciduntur desideria; nunc de inferioribus quoque iudiciis aliqua nobis erunt dicenda. Sunt ii vel universales i. e. totius provinciae, vel particulares sive locales. In tota Moldavia audire et dirimere causas cunctis consiliariis principis et primo baronum divani ordini, quam primum e metropoli Iassii exiverint, concessum est: maior tamen binis supremis vornicis concessa potestas. Horum iudicium nemo, qui subiectarum ipsis provinciarum civis est, recusare potest, cum alios barones, si alterutra pars noluerit, respuere, et ante latam sententiam ad principem provocare possit. Attamen, si sententia vornici uni aut alteri litigantium non arriserit, relicta ipsi est libertas ad principis appellare tribunal.

Ibi autem cum apparuerit, de facti specie non disceptatur ulterius, sed saltem id inquiritur, fueritne causa uti in testimonialibus vornici litteris, quas victrici parti dare solet, proposita est, iuste et secundum leges provinciae decisa.

Idem tantummodo exquiritur, si de alterius baronis, in cuius iudicium ante compromiserat, sententia aliquis ad principem appellet. Quod si sententia baronis iniusta reperta fuerit, id quod haud raro accidit, graves omnino poenas corruptus luet: sin autem in exquisitione constiterit, iuste pronunciatum fuisse, appellantemque litigandi pruritu ductum frivole honorem baronis laesisse, ille verberibus caedetur, duplicatasque expensas adversae parti solvere tenebitur. Caeterum in ipsa etiam Iassiorum urbe primi ordinis baronibus licet audire et dirimere querelas litigantium, si quidem illi consenserint: etenim a principis tribunali arceri nemo potest. Quod si baronum aliquis in principis praetorio causam sibi commissam diiudicaverit, sententiam suam cum rationibus decidendi per scribam divani magno logothetae exhibere debet. Is si eam iustam legibusque civilibus aut sacris pro causae conditione consentaneam repererit, sua manu subscribit *examinatum est*, et tertio logothetae bulla divani muniendam committit: quo facto, ea immutabilis efficitur. Sin autem baro ipse iniuste pronunciasse videatur, dirumpit schedulam et querulos ad principis tribunal relegat. Extra aulam vero neque supremus logotheta alterius baronis sententiam censere aut reprobare potest, inferior vero gradu superioris iudicium nunquam irritum reddere valet.

Quoniam autem superiores barones fere semper aulam sequi tenentur, nec omnes cunctorum per totam provinciam causas dirimere possunt, ad ius incolis

spre a se plimba, oricine are voie să-i prezinte o jalbă; pe acestea toate le adună spătarul al treilea și cînd domnul se întoarce la curte i le pune pe masă. Logofătul al treilea vine de îndată, citește în fața domnului dorințele jălbarilor și scrie alături pe cerere hotărîrea acestuia; cererile aceloră însă pe care-i vede că urmăresc ceva împotriva adevărului sau dreptății, le rupe. Apoi spătarul le înapoiază pe toate petiționarilor, iar mai marele aprozilor¹³ se îngrijește ca voința domnului să fie adusă la îndeplinire.

Niciodată dealtminteri nu s-a auzit nici măcar din zvon că judecata domnului a fost cumpărată cu daruri sau că el s-a abătut de la ce-i drept de hatîrul cuiva¹⁴, chiar dacă aceasta s-a observat de vreo cîteva ori că s-a întîmplat cu boierii¹⁵.

Aceasta este rînduiala cu care se aduc și se judecă în fața supremului judecător al Moldovei, adică domnul, cererile celor năpăstuiți. Acum ar trebui să spun cîte ceva și despre judecătorii de rang mai mic. Aceștia sînt sau judecători cu drept de a judeca peste tot, adică în toată țara, sau într-o parte a ei, adică locali. Tuturor sfetnicilor domnului, și mai întii marilor boieri din divan, le este dat dreptul de a asculta și judeca pricinile în toată Moldova, de îndată ce ies din capitala domnească a Iașilor¹⁶; puterea cea mai mare totuși le este dată celor doi mari vornici¹⁷. Nici un locuitor din ținuturile care sînt puse sub conducerea lor nu poate refuza să se prezinte la judecata acestora, deși pe alți boieri, dacă una din cele două părți nu-i vrea, poate să-i respingă și poate face apel la domn înainte de a se da hotărîrea. Cu toate acestea, dacă hotărîrea vornicului n-a fost pe placul unuia sau celuilalt din împricinați, ei au libertatea să facă apel la scaunul de judecată al domnului.

Dar cînd pricina ajunge acolo, nu se mai discută chestiunea de fapt, ci doar se cercetează dacă pricina a fost judecată cu dreptate și potrivit cu legile țării, așa cum se înfățișează ea în hotărîrea vornicului, care se înmînează de obicei părții cîștigătoare.

Același lucru se cercetează, de asemenea, dacă cineva face apel la domn cu privire la hotărîrea altui boier, la judecata căruia primesc mai înainte să se înfățișeze. Dacă hotărîrea boierului se dovedește nedreaptă, ceea ce nu rareori se întîmplă, cel cumpărat se pedepsește în general cu pedepse grele. Dar dacă la cercetare se dovedește că hotărîrea a fost dată cu dreptate și că apelantul, zgîndărit de plăcerea de a se ține de procese, a vătămat ușuratic cinstea boierului, este bătut cu vergile și este obligat să plătească părții adverse îndoitul cheltuielilor. Dealtminteri, boierii de primul rang pot să asculte și să judece plîngerile împricinaților chiar în orașul Iașilor, firește dacă aceia consimt, căci de la scaunul de judecată al domnului nimeni nu poate fi alungat. Cînd însă vreunul dintre boieri judecă în divanul domnesc o pricină încredințată lui, el este dator să prezinte marelui logofăt printr-un diac al divanului hotărîrea dată, împreună cu motivarea judecății. Dacă acesta o găsește dreaptă și în conformitate cu legile civile sau bisericesti privitoare la speța cauzei, scrie cu mîna lui dedesubt „s-a cercetat” și o dă logofătului al treilea s-o întărească cu pecetea divanului; prin aceasta ea devine definitivă. Dacă însă i se pare că boierul n-a judecat drept, rupe actul și trimite pe împricinați la divanul domnesc. Într-adevăr, în afara curții domnești nici chiar marele logofăt nu poate revizui sau nesocoti hotărîrea altui boier, iar un boier de rang inferior nu poate să anuleze niciodată judecata unuia de rang superior.

Pentru că însă boierii cei mari sînt obligați să fie aproape mereu la curte și nu pot judeca pricinile tuturor în toată țara, spre a împărți dreptatea locuitorilor

Moldaviae dicendum in singulis urbibus et oppidis certi aliqui iudices constituti sunt, quos alicubi *pircalabos*, alibi *vornicos* et *camaraszos* vocare consueverunt.

Sunt autem *pircalabii* bini, *Chotini*, *Czernaucziis*, *Suczaviae*, *Nemczii*, *Sorocae*: qui, quoniam illae potiores Moldaviae civitates sunt, etiam commendantium nomen habent: porro bini Romani, *Bataszanorum* (quod oppidum coniugi principis paret), *Orhei*, *Kiszinovi*, *Lapuszna*, *Falczii*, *Galacziorum*, *Tekuczii*, *Tutovae*, *Putnae*. Reliqua minoris momenti oppida, ut *Bacov*, *Tirgulfurmos*, *Harlei*, *Cohurlui* et *Vaslui*, singula singulos habent *pircalabios*. *Vornici* bini ius dicunt *Barladio*, magni inferioris Moldaviae *vornici* vicegerentes, totidem *Doroheiensibus*, legati magni superioris Moldaviae *vornici*: duo *Cympullungi*, et unus *Vasluiae*: *Salinis* praesunt circa *Occnam* duo *camerarii* singulares.

Hi omnes quidem causas audire possunt, dirimere autem tantum leviores: graviores vel ad magnum suae provinciae *vornicum*, vel, si appellatio interposita fuerit, ad principem relegare debent. Eo autem casu litigantibus *sorok*-i.e. diem constituunt, qua utraque pars coram principe comparere tenetur. Fit autem id hoc modo: *Pircalabius* litteras scribit, quibus memorat *Titium* et *Caium* cum de tali re lites invicem aluerint, ad principem appellasse, et promississe tali *sorok* vel termino coram principe se sistere. Has litteras in duas partes scindit, et utrique litigantium unam partem porrigit. Sin autem alteruter dicta die non comparuerit, *cheria* i.e. multam pecuniarum solvere debet: rusticus viginti quinque aureos, nobilis centum, baro sexcentum. Neque ulla ibi valet excusatio, nisi quis evincere possit, se aut morbo, aut in principis servitio, aut demandato a republica superioribusque negotio detentum fuisse.

Moldovei ¹⁸ au fost rînduiți în fiecare oraș sau tîrg anumiți judecători, care în unele locuri se numesc de obicei pîrcălabi ¹⁹, iar în altele vornici și cămărași.

La Hotin, Cernăuți, Suceava, Neamț și Soroca sînt doi pîrcălabi care, fiindcă acestea sînt cetățile cele mai de seamă ale Moldovei ²⁰, poartă și numele de comandanți; apoi tot doi sînt la Roman, Botoșani (tîrg care este sub conducerea soaței domnitorului) ²¹ la Orhei, Chișinău, Lăpușna, Fălci, Galați, Tecuci, Tutova și Putna ²². Celelalte tîrguri de mai mică importanță, precum Bacău, Tîrgul Frumos ²³, Hirlău, Covurlui ²⁴ și Vaslui au fiecare un singur pîrcălab. Doi vornici, loctiitori ai marelui vornic al Moldovei de jos, împart dreptatea la Bîrlad, tot ațiția la Dorohoi ca înlocuitori ai marelui vornic al Moldovei de sus, doi la Cîmpulung și unul la Vaslui; peste salinele din jurul Ocnei sînt doi cămărași anumiți.

Aceștia, ce-i drept, pot asculta toate pricinile, dar nu pot judeca decît pe cele mai ușoare; pe cele mai grele sînt datori să le trimită fie marelui vornic al provinciei, fie, dacă s-a făcut vreun apel, domnitorului. În acest caz ei fixează împričinaților *sorocul*, adică termenul la care ambele părți sînt ținute să se înfățișeze înaintea domnului ²⁵. Iar aceasta se face astfel: pîrcălabul scrie o scrisoare în care spune că, deoarece Cutare și Cutare și-au făcut unul altuia procese peste procese despre cutare lucru, au apelat la domnitor și au promis să se prezinte în fața lui la cutare soroc sau termen. Pe această scrisoare el o rupe în două și dă fiecăruia dintre cei doi împricinați cîte o parte. Iar dacă unul din ei nu se prezintă la ziua hotărîtă, trebuie să plătească *feriia*, adică o amendă în bani: țăranul douăzeci și cinci de galbeni, boierul o sută, marele boier șase sute ²⁶. Și la aceasta nu încapă nici o scuză, decît dacă cineva poate dovedi că a fost împiedicat fie de boală, fie de vreo slujbă în serviciul domnului, fie de vreo treabă cu care a fost însărcinat de țară și de mai marii lui.

- ¹ Ca și în celelalte capitole relative la organizarea politică, D.C. expune situația din vremea sa, pe care dovedește că o cunoaște bine. El nu amintește însă nimic despre justiția din secolele anterioare, despre dreptul de judecată al obștii și al stăpînitorilor feudali asupra țărănilor aserviți etc.
- ² Este una din cele mai complete descrieri a sălii denumite „divan”. Pentru comparație, vezi și descrierile asemănătoare ce ne-au rămas de la francezul De la Croix (Babinger, *O relațiune*, p. 22—23) și Bandini, p. 146. Despre divanul turcesc vezi *Istoria Imperiului otoman*, p. 583, 585, nota 5.
Despre sensurile cuvîntului divan (sfat domnesc, ședință a statului domnesc și sala de ședințe a acestuia) vezi Stoicescu, *Sfatul*, p. 18—19.
- ³ Este vorba de vorniciei de poartă sau de gloată (*ibiaem*, p. 238—242).
- ⁴ Unii domni — de pildă Eustratie Dabija — țineau divan și după amiază, pentru ca oamenii să nu aștepte (Neculce, p. 32). Vezi și G. Ghibănescu, *Zile de divan* („Opinia” — Iași, 30 sept. 1910).
- ⁵ Opinia lui D.C. este puțin cam subiectivă. Este adevărat că el, ca domn, s-a străduit să fie un judecător drept. După cum spune Neculce (p. 205) „așa se arăta de bun și de blind că tuturor le sta ușile deschise, și nemăreț, de vorovia cu toți copiii”. În această privință, D.C. semăna cu tatăl și cu fratele său. Despre primul, cronicarul afirmă că a fost „cunoscător la județe (judecăți — N.S.), făcînd dreptate tuturor” (*Cronici*, II, p. 39). Antioh Cantemir a lăsat și el amintirea unui „giudecător drept”, „tare și drept cunoscător la giudecată”, pe care „nu-l putea nime întoarce din dreptate” (Neculce, p. 132, 177). Dar asemenea cazuri erau destul de rare. Justiția din acea vreme avea, precum se știe, un puternic caracter de clasă, se comiteau numeroase abuzuri și nedreptăți; după cum afirmă Ureche (p. 126), „unde nu-s pravile, din voia domnilor multe strimbătăși se fac”; cronicile și documentele amintesc de numeroase cazuri de așa-zisă „voie veghiată” (M. Costin, p. 89). Dealtfel, însuși D.C. admite mai jos că domnul pedepsea „după voie”.
- ⁶ Vezi și *Cronica Ghiculeștilor*, p. 69, unde — povestindu-se judecarea vornicului Iordachi Ruset de către Nicolae Mavrocordat și slatul său, la 1710, sub acuzarea de hiclenie — se spune: „Nicolae Vodă i-a zis (mitropolitului Ghedeon — N.S.) să cerceteze ce hotărăște pravila pentru un astfel de om care ruinează o țară întreagă. Iar mitropolitul Ghedeon, după ce făcu cercetare în pravilă, a scris cu propria sa mină către Nicolae Vodă astfel: legea îl osîndește la moarte”. Despre participarea mitropolitului la judecățile sflatului domnesc vezi Stoicescu, *Sfatul*, p. 82—84.
- ⁷ Părerile expuse aci de D.C. despre dreptul domnului în acest domeniu concordă cu cele stipulate în tratatul încheiat cu Petru cel Mare la 1711, unde, în articolul X, se prevede că „toate judecățile și dreptul sînt apanajul domnului” (Panaitescu, p. 100). În realitate, și în acest domeniu domnul trebuia să țină seama de sfatul boieresc ce-l înconjura, ca și de legile și obiceiurile nescrise ale țării.
- ⁸ D.C. se dovedește și aici un bun cunoscător al situației; ca domn, judecase el însuși și aplicase asemenea pedepse. Afirmările sale sînt confirmate de documente și de pravile. De pildă, în *Cartea românească de învățătură* 1646, București, 1961, p. 71, se spune: „Cela ce va fură cruce den besearică, măcar de-ar fi și de lemn... certarea (pedeapsa — N.S.) lui iaste să-l spînzure sau să-l ardă în foc de viu”. D.C. revine asupra pedepselor aplicate hoților și în *Viața lui C. Cantemir* (ed. N. Iorga, p. 76), unde ne povestește modul în care tatăl său

a pedepsit pe tilharii care se înmulțiseră în vremea sa cu tragerea în țeapă, tăierea capului și spinzurătoarea, iar pe cei care jefuiseră bisericile și mănăstirile i-a ars de vii. Despre această problemă vezi și G. Ungureanu, *Pedepsele în Moldova la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea*, Iași, 1931; idem, *Justiția în Moldova*, Iași, 1934 și Grigoraș, p. 41–56.

- ⁹ Înșușirea banilor publici (indeosebi de către vistieri) nu se pedepsea de regulă cu moartea, ci cu confiscarea averii pentru împlinirea pagubei (Stoicescu, *Sfatul*, p. 225–226).
- ¹⁰ Este vorba de așa-numita hicienie sau trădare, în care domnul putea aplica singur pedeapsa capitală, uneori chiar fără judecată (Grigoraș, p. 57–95). În această vreme, însă, pedeapsa capitală pentru hicienie se aplica destul de rar. A făcut-o Gheorghe Duca la 1680 cu Vasile Gheuca mare vistier și cu alți doi boieri și apoi Constantin Cantemir cu frații Velicico și Miron Costin. După opinia lui I. Minea (p. 86). D.C. a ținut să reamintească în *Descrierea Moldovei* dreptul domnului de a pedepsi cu moartea pe cei considerați de el ca trădători pentru justificarea teoretică a judecății sumare după care au fost uciși frații Costin de către tatăl său, care „nu i-au mai scos la divan (judecată – N.S.) să le arate vina”, cum spune un cronicar (*Letopiseșul țării Moldovei*, ed. C. Giurescu, p. 86), domnul purtîndu-se „ca un tiran”, cum arată Neculce (p. 185).
- ¹¹ Așa a procedat G. Duca în cazul citat al lui Vasile Gheuca: l-a judecat în divan după ce i-a prins scrisorile adresate lăpușnenilor și orheiienilor prin care îi îndemna să se ridice contra domnului (Neculce, p. 67, *Cronici*, III, p. 77–78).
- ¹² Vezi și Neculce (p. 110), unde se spune că C. Cantemir a bătut cu buzduganul pe vornicul Velicico Costin; *Cronici*, II, p. 100, *Cronica Ghiculeștilor*, p. 73 etc. În *Viata lui C. Cantemir* (trad. N. Iorga, p. 126) D. C. spune că „nu este îngăduit a bate pe boierii de rangul întii decît cu mîna domnului”.
- ¹³ Este vorba de vîtaful de aprozi de divan.
- ¹⁴ Afirmare exagerată. Vezi mai sus nota 5.
- ¹⁵ Despre aceste abuzuri vezi N. Stoicescu, *Sfatul*, p. 111 și N. Grigoraș, *Abuzurile și corupția membrilor aparatului de stat feudal din Moldova (sec. XV–XVII)* („Anuarul Inst. de istorie și arheologie”, Iași, VIII, 1971, p. 99–117).
- ¹⁶ Despre atribuțiile judecătorești ale marilor dregători vezi Stoicescu, *Sfatul*, p. 121–124.
- ¹⁷ Despre atribuțiile de judecători principali ale celor doi mari vornici vezi *ibidem*, p. 198–200 și Grigoraș, p. 255–262.
- ¹⁸ D.C. este singurul izvor despre organizarea justiției în epoca dinaintea reformei lui C. Mavrocordat.
- ¹⁹ Pircălabii devoniseră în vremea lui D.C. dregători cu sarcini administrative și judecătorești. Interpolatorul lui Ureche (p. 22) numește pe pircălabul de Hotin „giudecător tuturor la acel ținut”. Vezi și Stoicescu, *Sfatul*, p. 204–215 și Grigoraș, p. 285–308.
- ²⁰ La Cernăuți nu era cetate.
- ²¹ La Botoșani nu erau pircălabi, ci vornici (Costin, p. 390).
- ²² Pircălabii din ținuturile de margine (Cernăuți, Putna) se numeau staroști.
- ²³ Pircălabii de Tg. Frumos se mai numeau și de Cîrligătura (după numele ținutului).
- ²⁴ Pircălabii (sau staroștii) de Covurlui erau totuna cu cei de Galați, care sînt trecuți separat. D.C. nu pomenește aici de pircălabii de Birlad și Dorohei (care existau separat de vornici).
- ²⁵ Cf. *Cronici*, II, p. 85, unde se spune că N. Mavrocordat a dat ordin pircălabilor să trimită oamenii la divan „cu soroc”, ca și un document din 11 nov. 1617, în care se arată că un locuitor venise la divan „cu hirtie de ziua pe care si-a luat-o (pentru un proces – N.S.) înaintea porții” domnești (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XVII, vol. IV, p. 211).

²⁶ Se pare că D.C. conlundă feriia (taxa plătită sflatului domnesc sau boierului judecător de cei care ciștigau procesele) cu gloaba datorată de cei care nu respectau o hotărîre a lorului de judecată. Cifrele par însă exagerate; feriia în această vreme era de 12 zloși (N. Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 88). Vezi și G. Longinescu, *Feria*, București, 1940 (extras din „Balcania”, II–III, 1939–1940, p. 199–318). Cit privește pe cei care nu se prezentau la termen la judecată, aceștia plăteau o amendă numită „ciubote” (vezi N. Stoicescu, *Treapădul și ciubotele în secolele XVI–XVIII*, în „Studii”, 1969, nr. 2, p. 281–288).

CAPUT XIII
DE ANTIQUO ET HODIERNO MOLDAVIAE PROVENTU

Totam aliquando Moldaviam, ex quo per *Dragoszum* instaurata est, unius principis patrimonium fuisse, et annales patrii et veterum principum diplomata satis superque evincunt.

Neque enim eligere sibi poterant possessiones novi Moldaviae incolae, sed ut quisque virtutibus magis inclaruerat, ita a principe baronatus honore et ad sustinendam eam quam acceperat dignitatem pagis terrisque donabatur. Loquuntur eius rei veritatem cuncta veterum in Moldavia stirpium, quibus nixi suos possident pagos, diplomata, nihil nisi donum largitionemque principis referentia. Iuvabit ad magis illustrandam rem *χρισόβουλον* proavo nostri *Theodoro Cantemyrio* a *Stephano Magno* datum hic inserere: est autem huius fere sententiae: „Cum *Theodorus Cantemyrius*, Ciliensis et Smilensis Pircalabus in defendendis contra Turcarum Tartarorumque irruptiones illis urbibus fidelem se servum, et strenuum pro Cruce militem se praeberit, postea vero Deo ita permittente omnia illa loca a Turcis devastata occupataque, ipse vero illorum vi coactus fuerit, patrias suas possessiones, quas avi proavique ipsius praestitis fideliter servitiis a beatae memoriae antecessoribus nostris dono obtinuerant, deserere. Nos christiana pietate et clementia moti praefatum *Theodorum Cantemyrium* tribus in agro Falcziorum pagis, cunctisque adiacentibus sylvis, campis, fluviis, et piscinis donamus, et eum totius Codri (sylvae) Kigiecz praepositum, et equitum kiegieziensium (qui eo tempore testibus historicis octo millia numerabantur) Supremum Capitaneum constituimus.” etc. Idem sonant et reliqua aliis stirpibus data diplomata. Hinc etiam venit, quod nullum fere sit nobile in Moldavia genus, quod non a pago, quem primus illius conditor a principe dono acceperat, appellationem ducat. Ita Cantemyrius postea a pagi nomine Silistanus dictus est, Racovitza a Racova, a Urekiesti Urekie etc.

Cum autem successu temporis nimis augetur baronum numerus, eaeque donationes tandem totum principatus proventum absorpturae viderentur, principes, communis utilitatis ergo, redditus, qui ante et pro principis commodis et in reipublicae necessitates in unum colligebantur, diviserunt. Pro suae aulae sustentatione retinuerunt urbes et oppida Moldaviae cuncta, cum duodecim pagis vicinioribus, salinas, vectigalia, decimas ovium, suum et alveariorum, quae rustici et inferioris ordinis nobiles possident: barones enim ab eo tributo hucusque semper fuere immunes. Reliqua omnia reipublicae et baronibus concesserunt, sanxeruntque, ut pacis tempore in usum reipublicae ex singulis rusticorum aulis, quas fumos appellare solent, octoginta aspri, sive florenus unus, si bellum ingrueret, imperialis sive centum viginti aspri, in maiori necessitate aureus, qui eo tempore ducentos aspros pretio aequabat, solverentur. Quanta autem ex his collecta fuerit pecuniae summa, inde facile coniciere poterit lector benevolus, quod

Atît cronicile țării, cît și hrisoavele vechilor domnitori arată cum nu se poate mai bine că odinioară întreaga Moldovă, de cînd a fost ea întemeiată de Dragoș, n-a fost decît patrimoniul domnului¹.

Căci noii locuitori ai Moldovei nu puteau să-și aleagă pămînturi, ci în măsura în care unul se ilustra mai mult prin acte de vitejie era dăruit de domn cu cinstea boieriei și cu sate și pămînturi, spre a-și menține rangul pe care-l căpătase². Adevărul acestui lucru îl arată grăitor toate hrisoavele vechilor neamuri din Moldova, pe temeiul cărora ei își stăpînesc satele, și care nu pomenesc de nimic altceva decît de dania și de dărnicia domnului³. Ca să ilustrez mai mult acest lucru, este bine să citez aici hrisovul dat de către Ștefan cel Mare strămoșului nostru Teodor Cantemir; el are aproape următorul cuprins: „fiindcă Teodor Cantemir, pîrcălabul Chilie și Ismailului, s-a arătat slujitor credincios și oștean viteaz al crucii în apărarea acelor cetăți contra năvălirilor turcilor și tătarilor, și pentru că după aceea, cu voia Domnului, toate aceste locuri au fost pustiite și ocupate de turci, iar el a fost silit prin cotropirea acelor să-și părăsească pămînturile strămoșești pe care moșii și strămoșii lui le căpătaseră în dar pentru slujbele cu credință făcute de la predecesorii noștri de fericită pomenire, noi, îndemnați de creștinească iubire și îndurare, dăruim pe mai sus pomenitul Teodor Cantemir cu trei sate în ținutul Fălciilor și cu toate pădurile, cîmpiile, apele și iazurile cîte se țin de ele, și-l rînduim mai mare peste peste întreg codrul Tigheciului și căpitan suprem al călăreților tigheceni⁴ (care în acea vreme, după mărturiile istoricilor, erau în număr de opt mii)” etc. La fel glăsuiesc și celelalte hrisoave, date altor familii. Așa se explică și faptul că aproape nu există neam boieresc în Moldova care să nu-și tragă numele de la satul pe care îl primise ca dar, din partea domnitorului, întemeietorul acelei familii. Astfel Cantemir s-a numit apoi Silișteanul⁵, după numele unui sat, Racovița după Racova, Ureche după Urechești⁶ etc.

Dar, fiindcă cu trecerea vremii numărul boierilor spori foarte mult și aceste danii păreau că pînă la urmă vor înghiți tot venitul țării, domnii au despărțit în interesul folosului obștesc veniturile care mai înainte se adunau la un loc atît pentru nevoile domnitorului cît și pentru trebuințele țării⁷. Pentru întreținerea curții ei și-au păstrat toate orașele și tîrgurile Moldovei, împreună cu douăsprezece sate mai apropiate de ele⁸, ocele de sare, dăjdiile, zeciuiala pe oi, pe porci și pe stupii⁹ pe care-i au țărani și boierii de rang mai mic, căci boierii mari au fost totdeauna scutiți pînă acum de această dare¹⁰. Toate celelalte le-au lăsat pe seama țării și boierilor și au stabilit ca în timp de pace să se plătească de fiecare gospodărie de țărani, numite obișnuit *fumuri*, cîte optzeci de aspri, adică un florin¹¹, iar dacă amenință vreun război, cîte un imperial, adică o sută douăzeci de aspri,¹² și la caz de nevoie mai mare, cîte un galben, care în acea vreme valora două sute de aspri. Cît de mare era suma de bani strînsă din aceste venituri, cititorul binevoitor își va putea ușor da seama din aceea că dintr-însa se puteau plăti lefurile

ad stipendia quadraginta millium moldavorum militum, aliorumque quatuordecim millium extraneorum, e Germanis, Cozaxis, Servis, Bulgaris, Albanis et Graecis collectorum suffecerit. Solius certe principis proventus quotannis sex centa millia imperialium superabat: et ex unico Cypullung viginti quatuor ovium millia decimarum nomine collecta fuisse e scriniis publicis constat. Hodie autem ad tantam paupertatem et infelicitatem, proh dolor! devenit Moldavia, ut vix sextam partem pristinorum proventuum praebat.

Nimirum e vectigalibus et teloniis circiter triginta millia, e salinis decem, ex urbibus et oppidis, quibus pircalabi praesunt, quindecim, e decimis ovium vulgo decem, primo autem principatus anno, cum barones quoque decimas solvere tenentur, viginti, e decimis alveariorum et suum viginti quinque, e curtenis vel inferioris ordinis nobiles quindecim imperialium millia colliguntur: quae omnia supputata paulo plus centum millibus imperialium efficiunt.

Atque his redditibus princeps pro suis suaeque aulae commodis pro lubitu uti et abuti potest: reipublicae vero thesauro, non subiectorum vires, sed necessitas et Turcarum avaritia terminos praescribunt. Neque enim negari potest, quidquid illi postulaverint, neque obligari princeps, ut ex suo aerario in publicum aliquid contribuat. Totius autem aerarii publici cura septem supremis baronibus, vulgo *boiari de Sfat* dictis incumbit; quibus solis *visteriam* (conclave est agitandis de summa rerum consilii destinatum) intrare permittitur. Unicus praeterea *visternicus* magnus, quia thesauri curam habet et claves *visteriae* gerit, inter illos locum habet. Quod si igitur aliquid ab aula turcica mandetur, aut ad publicam utilitatem vergere princeps arbitratur, septem illos barones de ea re consultare scripto mandato iubet. Hi congregantur in *visteria*, excussisque cunctorum sententiis, quid factu opus esse arbitrentur, per *visternicum* principi referunt. Sin placuerit principi consilium, mandat, ut intra tot dies ea res ad executionem perducatur. Tum duo vel tres vel etiam plures, si negotii ratio postulaverit, in provincias mittuntur, pecuniam aut annonam, aut quidquid alius illis iussum fuerit, colligant, et thesaurario tradunt, a quo syngraphum accepti recipiunt.

Iisdem septem baronibus consiliariis thesaurarius singulis tribus mensibus acceptorum et expensorum rationem reddere tenetur.

Congregantur autem in eo aerario, si pacata fuerint tempora, ad trecenta vel quadringenta imperialium millia, si vero novus princeps a porta mittatur, aut pristinus in sua dignitate novo diplomate confirmetur, quingenta fere imperialium millia colligi debent: quae omnia a miseris subditis ad explendam inexplebilem othmannicae aulae avaritiam quocumque modo corraduntur et extorquentur.

Unde in dies aucto calamitatum ac miseriarum numero, extremae desolationis imminet periculum.

la patruzeci de mii de oșteni moldoveni și la alte paisprezece mii aduși din afară: nemți, cazaci, sîrbi, bulgari, albanezi și greci¹³. Numai venitul domnitorului se ridica în fiecare an la peste șase sute de mii de imperiali și din catastifele publice¹⁴ se constată că numai din Cîmpulung se strîngeau ca zeciuală douăzeci și patru de mii de oi. În zilele noastre însă Moldova a ajuns, vai, la atîta sărăcie și nefericire, încît de-abia poate da a șasea parte din veniturile de altădată¹⁵.

Într-adevăr, din dădii și vămi se strîng cam treizeci de mii de imperiali, de la ocnele de sare zece, din orașele și tîrgurile conduse de pîrcălabi cincisprezece, din zeciuala pe oi, de obicei, zece, dar în primul an de domnie, cînd și boierii sînt ținuți să plătească zeciuală, douăzeci, din zeciuala pe stupi și pe porci douăzeci și cinci, de la curtenii sau boierii de rang mai mic cincisprezece mii; acestea socotite împreună fac ceva mai mult de o sută de mii de imperiali¹⁶.

De aceste venituri domnul se poate folosi și din ele poate cheltui după placul lui, pentru nevoile lui și ale curții sale; marginile cheltuielilor din vistieria țării le hotărăsc însă nu puterile supușilor, ci nevoia și lăcomia turcilor. Căci nici nu li se poate refuza ceva, orice ar cere ei, și nici domnul nu poate fi obligat să cheltuiască ceva din averea sa pentru nevoile țării. Iar grija întregii vistierii publice este în seama celor șapte boieri mari, numiți obișnuit *boieri de sfat*¹⁷; numai ei au voie să intre în *vistierie* (sala anume hotărîită pentru sfătuire în privința celor mai de seamă treburî). Singurul care, pe deasupra, poate sta între ei este marele vistiernic, fiindcă el are grija și poartă cheile vistieriei. Așadar ori de cîte ori vine vreo poruncă de la Poarta otomană sau domnul socotește că este în interesul țării, cere prin poruncă scrisă ca cei șapte boieri să se sfătuiască în acea privință. Aceștia se întrunesc în vistierie și, după ce se discută părerile tuturor, aduc la cunoștința domnului prin vistiernic ce cred ei că este de făcut. Dacă sfatul este și pe voia domnului, el poruncește ca, în răstimp de atîtea zile, hotărîrea să fie dusă la îndeplinire. Atunci doi sau trei sau chiar și mai mulți inși, dacă nevoia o cere, sînt trimiși în ținuturi să strîngă bani sau provizii sau tot ce altceva li s-a poruncit, și predau totul în seamă vistierului, de la care primesc dovadă scrisă.

Vistiernicul este dator să dea seamă acelorași șapte boieri de sfat asupra veniturilor și cheltuielilor din trei în trei luni.

Dacă vremile sînt liniștite se strîng în această vistierie cam la trei sute sau patru sute de mii de imperiali; dacă însă este trimis domn nou de la Poartă sau cel vechi este întărit în rangul lui printr-un nou firman, trebuiesc strînși cam cinci sute de mii de imperiali; toți acești bani sînt luați și storși în orice chip de la nefericiții supuși, spre a sătura lăcomia de nesăturat a Porții otomane¹⁸.

Dintr-aceasta, numărul nenorocirilor și chinurilor sporind zi de zi, se ridică amenințătoare primejdia unei pustiiri fără margini.

¹ Afirmăția lui D.C. că la început tot pământul a fost al domnului și că domnia a dăruit pământul boierilor — afirmație monită și ea să întărească autoritatea domnească din vremea sa — este exagerată. Ea a fost acceptată de A. D. Xenopol (*Istoria românilor*, III, p. 155), care admite o proprietate domnească efectivă asupra părții celei mai întinse a țărilor descălcate, ca și de I. Tanoviceanu (*Formarea proprietății junciare în Moldova*, în vol. *Prinosul D. A. Sturdza*, București, 1903, p. 411–433), dar a fost combătută de C. Giurescu (p. 165), care susține că nu a existat proprietate domnească propriu-zisă, ea avind același caracter ca cea boierească. Pentru evoluția modului cum a fost tratată această importantă problemă a feudalismului românesc vezi Ștefan Ștefănescu, *Cu privire la problema relațiilor feudale pe teritoriul Țării Românești în istoriografia românească* („Studii”, 1957, nr. 1, p. 199–221). Concluziile sale sînt valabile și pentru Moldova, unde situația era aproximativ aceeași.

² După cum a remarcat P. P. Panaitescu (*Problema originii clasei boierești*, în *Interpretări românești*, București, 1947, p. 44), nici un boier căruia i se întărește stăpînirea satelor sale în vremea domniei lui Alexandru cel Bun nu susținea că predecesorii săi ar fi primit pământul ca danie de la Dragoș sau Bogdan, ceea ce dovedește că nu aceasta a fost calea de formare a proprietăților boierești. Actele de care vorbește D.C. sînt privilegiile de confirmare a proprietății, nu de dăruire a ei.

Așa cum am arătat în partea I, cap. I, nota 5, primii domni ai Moldovei au găsit aici țărani liberi care trăiau în obști, ca și boieri stăpîni de sate, peste 80% din proprietățile amintite în documente pînă la 1449 fiind mai vechi decît întemeierea statului feudal. În pro-prietatea domnului s-au aflat doar locurile așa-zise pustii sau rămase fără stăpîn, vatra orașelor și ocoalele acestora, ultimele alcătuiind pentru unii istorici un așa-zis domeniu public.

În alară de aceasta, domnul avea un drept de stăpînire superioară (dominium eminens) asupra teritoriului întregii țări, în virtutea căruia toate schimbările de proprietate trebuiau aprobate de el (Dinu Arion, *Încercare asupra dominiului eminent în principatele Munteniei și Moldovei în sec. XIV–XV*, în vol. *Închinare lui N. Iorga*, Cluj, 1931, p. 12–31).

³ Donația domnească pentru slujbă (vislujenie) a fost una din căile de formare a proprietății feudale (V. Costăchel, *La formation au bénéfice en Moldavie*, în „Revue historique du Sud-est européen”, 1946, p. 118 și urm.). În alară de aceasta, existau proprietăți mai vechi decît domnia, pe care aceasta nu a făcut decît să le confirme (Giurescu, p. 25, *Istoria României*, II, p. 309). Afirmăția lui D.C. era monită să arate că boierimea este creația domnului, căruia îi datora supunere. Vezi și Dinu C. Arion, *Ce înțeles au avut actele de donațiuni domnești de pământ la începuturile voievodatelor* („Analele Fac. de drept”, București, 1942, nr. 1–2).

⁴ După cum am observat C. Giurescu (p. 24–25), I. Minea (p. 156–157) și P. P. Panaitescu (p. 154), actul acesta este o creație a lui D.C., care încerca să dovedească prin el vechimea și noblețea familiei sale. Elementele falsului sînt proa vizibile pentru a mai discuta despre aceasta. D.C. amintește de Teodor Cantemir zis Silișteanul și în *Viața lui Constantin Vodă Cantemir* (p. 21), unde afirmă că acesta ar fi venit în Moldova „sub Ștefan Vodă zis cel Mare în anul de la facerea lumii 6951 (1443)” (sic). În *Istoria Imperiului otoman* (p. 539, nota), D.C. împinge și mai departe această genealogie lantezistă a neamului său, afirmînd: „tradiția spune despre Cantemirești că se trag din marele cucaritor al Asiei Timur Lenk”! Originea tătărăscă a familiei — creată de Cantemir — a fost acceptată de unii învățați, printre care și de Voltaire (*Oeuvres complètes*, II, Paris, 1878, p. 273).

Trăind într-o lume care punea mare preț pe titlurile de noblețe și pe vechimea lor și care privea cu dispreț la originea modestă, răzeșească, a familiei Cantemir, pe care-i considera de „neam prost”, D.C. încerca cu aceste mijloace să arate că și familia sa este veche. Trebuie să amintim aici de faptul că și alte familii boierești au apelat la asemenea procedee pentru a-și „dovedi” vechimea, creind nu numai documente false, dar și genealogii fanteziste. Astfel, pentru a da două exemple aflate mai la îndemână, familia Văcărescu se considera scoboritoare din Rădu Negru, iar familia Sturza din Vlad „Turzo”, voievodul Țării Românești (Stoicescu, *Dicționar*, p. 253, 328). Nu trebuie să uităm, de asemenea, genealogiile fanteziste create pentru unii domni (Ioan Eraclid Despotul) sau regi (Matei Corvin etc.).

⁵ Despre familia răzeșească Cantemir, proprietară la Silișteni, unde C. Cantemir a făcut și o mănăstire, vezi Stoicescu, *Bibliografia*, II, și mai jos cap. XV, nota 36.

Exemplele alese de D.C. nu sînt printre cele mai tericite; nici Racoviță, nici Ureche nu au o asemenea origine (în *Hronicul romano-moldovlahilor*, p. 26, va afirma că familia Ureche se înrudea cu Corvini!). Numele Racova legat de familia Racoviță revine și în *Istoria ieroghică* (ed. P. P. Panaitescu, II, p. 218).

⁷ Domnii nu s-au prea gândit — așa cum a făcut D.C. — la folosul obștesc, iar între veniturile țării (vistierie) și cele ale domnului (câmară) nu a fost o demarcație prea netă. P. P. Panaitescu consideră — urmînd pe D.C. — că „în ultimul sfert al veacului al XVII-lea s-a făcut în Moldova despărțirea veniturilor domniei de ale statului (*Tezaurul domnesc. Contribuție la studiul finanțelor feudale în Țara Românească și în Moldova*, în „Studii”, 1961, nr. 1, p. 82—83). Se pare însă că această separare este mai veche.

⁸ Este vorba de așa-zisele sate de ocol (A. Sava, *Tîrguri, ocoale domnești și vornici în Moldova*, în „Buletinul științific al secț. de științe istorice, filozofice și economico-juridice”, t. IV 1952, nr. 1—2, p. 71—97). În articolul VIII al tratatului din 1711, D.C. stipulase că, „după vechiul obicei”, domnul stăpînește toate orașele cu satele din jur (ocoalele).

⁹ Vezi și răspunsul la o anchetă din 1712, unde se spune: „Le Prince de Moldavie n'a point de revenu fixe; il prend ce qu'il veut ou ce qu'il peut pour les salines, sur les passages, sur les vignes, les moutons, les cochons, le miel, les fruits et les poissons” (Hurmuzaki, Supl. I/1, p. 423).

¹⁰ D.C. nu vorbește prea mult de fiscalitatea excesivă din epoca dinainte de domnia sa (vezi finalul capitolului). De aceea este probabil că cele spuse de el izvorăsc și aici îndeosebi din experiența personală. După cum spun cronicile țării, D.C. nu a practicat o asemenea fiscalitate. Astfel, în cronică lui pseudo-Muste citim: „S-au arătat cătră toți cu dragoste și cu blîndețe... și țara nu o au supărat cu bani, ce prea ușor au lăsat pre săraci ca să se poată plăti mai lesne” (*Cronici*, III, p. 43), aceasta spre deosebire de tatăl său, care a scos „mulțime de orînduiești pe țară și pe mazili dăjdii grôle” (Neculce, p. 101). Vezi și N. Iorga, *Practica domnească a unui idcolog: Dimitrie Cantemir* („Analele Acad. Rom., Mem. secț. ist.”, s. III, t. XVI, mem. II, 1935), care laudă politica înțeleaptă a domnului „aplecăt spre cei mici și săraci”

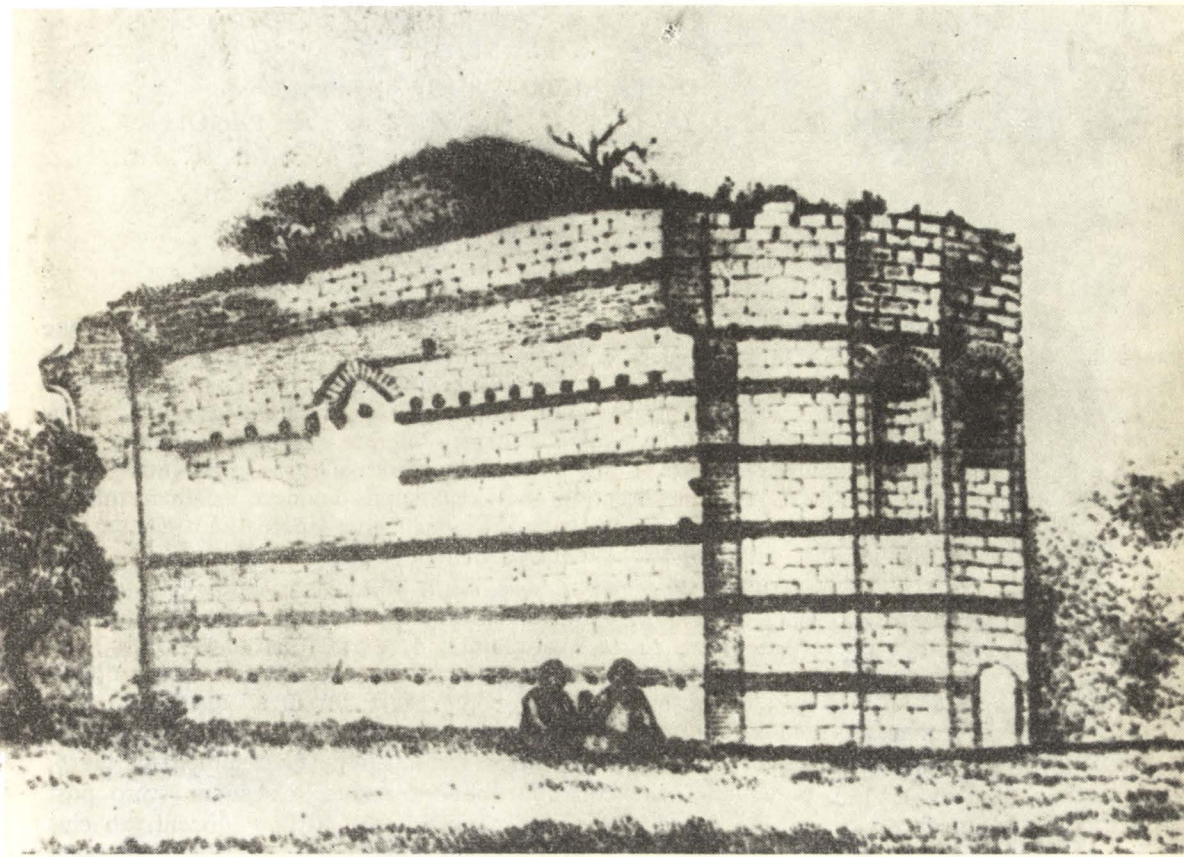
¹¹ Fumăritul este o dare relativ nouă; el a fost reintrodus ca „obicei nou” un zlot de casă chiar de fratele lui D.C., Antioh, în a doua domnie a sa (*Cronici*, II, p. 52, Neculce, p. 178) iar M. Racoviță l-a ridicat la doi galbeni (*Cronici*, II, p. 57). La 1632 era de „un scudo o duo por loco” („Diplomatarium Italicum”, II, 1930, p. 335).

¹² Talerul avea 120 de aspri.

¹³ Efectivele armatei sînt exagerate. Vezi mai sus cap. VII, nota 2.

¹⁴ Este vorba de așa-numitele catastrofe sau condicii ale vistieriei, amintite în documente pentru vremea lui D.C., dar care, din nefericire, nu s-au păstrat decît pentru epoca de după scurta sa domnie (N. Iorga, *Documente și cercetări asupra istoriei financiare și economice a principatelor române*, București, 1900). Pentru Țara Românească s-a păstrat condica vistieriei lui C. Brîncoveanu, publicată în „Revista arhivelor”, 1873.

- ¹⁵. Cei 600 000 de taleri de care vorbește D.C. par a fi veniturile țării, nu ale domnului, pe cînd cei 100 000 constituie în mod sigur veniturile domnului. Pînă în sec. XVIII datele despre aceste venituri nu sînt prea sigure. La 1587 se spune că veniturile vistieriei Moldovei erau de 500 000 de taleri (*Călători străini*, III, p. 202). La 1676 francezul De la Croix aflase că veniturile domnului erau de 200 de pungi (100 000 de taleri) pentru haraci și 300–400 de pungi percepute sub diverse pretexte; deci un total de circa 300 000 de taleri, (Bobinger, *O relațiune*, p. 21–22). Vezi și mai sus nota 7 (despre vistierie și cămară).
- Afirmația lui D.C. că în vremuri tulburi, de război — cînd „țara era biruită de toate nepuțințele”, cum spune un document din anul 1689 (publicat în *Uricarul*, XI, p. 213) — se strîngeau venituri mai mici este confirmată de izvoarele timpului; în asemenea epoci se întîmpla chiar ca domnul să nu poată găsi printre boieri oameni dornici de a ocupa dregătoria de vistier, deoarece exista riscul de a nu se putea strînge sumele necesare (Stoicescu, *Sfatul*, p.225–226).
- ¹⁶ Pentru comparație a se vedea și relația lui Paolo Bonici (c. 1632) din care aflăm că domniile Moldovei încasau: 35 000 de scuzi din arendarea vămilor, 15 000 de scuzi din sare, 40 000 de scuzi din dijma oilor, albinelor și animalelor mari și 20 000 de scuzi „dalli altri offitij”, care fac toate „sempre seguro cento milla scudi”, cifră asemănătoare cu aceea indicată de D.C. („Diplomatarium Italicum”, II, 1930, p. 335).
- ¹⁷ Este singura informație de acest fel privind administrarea finanțelor țării. I. Neculce (p. 322) pare să se refere la o situație similară, cînd spune că, în timpul domniei lui C. Mavrocordat (1733– 1735), „au lăsat domnul visteria și chiverniseala țării în sama boierilor, să chivernisească ei cum or ști nevoile țării, după obiceiul vechi”. Domnul exercita el însuși un control asupra vistieriei, după cum rezultă din cronica aceluiași Neculce (p. 178), care afirmă că, întrucît Constantin Cantemir nu știa carte, nimeni nu lua „sama” (socoteala) vistieriei, administrată de lacomul Iordache Ruset.
- ⁸ Despre lăcomia Porții vorbește D.C. și în alte opere ale sale; în *Istoria ieroglică* o denumește „templul lăcomiei” (Panaitescu, p. 85). Baniile nu se încasau însă numai pentru a se satura această lăcomie; domnul și boierii aveau și ei partea lor din exploatarea fiscală.

*Bogdan — Serai
reședința domnilor români la Constantinopol*

CAPUT XIV
DE TRIBUTO ET DONARIIS,
QUAE MOLDAVIA OTHMANNICAE AULAE PENDIT

Ex quo Danubii ripis innotuere Othmannidum arma, ad *Stephani M.* usque tempora, fortiter Moldavi suam defenderunt libertatem, et nec blanditiis amplius promissionibus, nec vicinorum Valachorum exemplo pellici potuere, ut peregrino iugo colla subderent. Nec obstat, quod aliquoties a principibus Moldaviae pecuniae aliquid Turcis datum fuisse, patrii annales referant: prudentiores enim principes cum nummis redimere vexam poterant, celebratissimorum prudentiae laude Venetae reipublicae rectorum exemplo merito marsupio damnum malebant inferre, quam suae provinciae et subiectis: tributum tamen, quod perpetuum et constans esset, usque ad praefati *Stephani* tempora nunquam potuit imponi.

Huius tandem filius, *Bogdanus Luscus*, suam Moldaviam Turcis feudatariam, licet ex paterno, ut fertur, testamento, reddidit, his legibus, ut quotannis donarium quatuor millium aureorum, equos quadraginta, et viginti quatuor falcones, non tamen tributum nomine, sed in feudi recognitionem tantum solveret, et si sultanus ipse alicui interesset expeditioni, quatuor millia Moldavorum ad aperiendas vias, pontesque reficiendos in turcica castra mitteret. Substituerunt eae feudi leges per integrum fere seculum, et Turcae contenti se frenum imposuisse moldavico tauro, attrahere illud, antequam assuesceret, ausi non fuerunt. Posteaquam vero post *Ioannis Armeni* rebellionem Moldavorum vires penitus attritae fuissent, ab eius successore *Petro* cognomento *Claudo* duodecim aureorum millia tributum (*haradz*) nomine postulare coeperunt. Id licet barones concederent, noluit tamen *Petrus*, ut ipse primus Moldaviae tributum imposuisse posteris audiret, ideoque deserto principali solio in Transylvaniam, ubi sua habebat bona, se recepit. Successor ei a Turcis datus, *Iancul Saxo*, homo saevus et truculentus, Moldavorum Sardana-palus, ut sceptrum acciperet, concessit facile quaecumque Turcae postulabant, nec metuit conspurcare famam, quam ante nullam habuerat.

Succedenti tempore, cum id iugum aliquoties excutere principes vellent, accedentibus praesertim intestinis dissidiis, tot augendi tributum Turcae invenerunt occasiones, ut a duodecim aureorum millibus ad sexaginta quinque imperialium millia, quae hodie in thesaurum othmannicae reipublicae solvi debent, ascenderit. Ad id accipiendum, si nullum Othmannidibus cum aliis Europae principibus bellum intercedat, quotannis aliquis ex intimis officialibus imperatoris sub nomine *chasne agasi*, thesauri praefecti, in Moldaviam mittitur. Is magna pompa a principe in urbem introducit, et postquam numeraverit pecuniam, eam principi iterum commendat, ac Constantinopolin mitti iubet. Pro isto labore ille septem millia quingentos imperiales, cum pelle zebellina, a principe accipit, nonnunquam etiam maior pecuniae summa ipsi dari debet, si id vel vesirius suis litteris iusserit, vel *chasne agasi* singulari penes imperatorem gratia valere sciatur. Postquam autem

DESPRE TRIBUTUL ȘI DARURILE PE CARE MOLDOVA LE PLĂTEȘTE
CURȚII OTOMANE

De cînd oștile turcești s-au arătat la țărmurile Dunării și pînă în vremea lui Ștefan cel Mare, moldovenii și-au apărat vitejește libertatea și n-au putut fi momiți să-și pună grumazul sub jug străin, nici prin ademeneli sau mari făgăduieli, nici prin exemplul valahilor, vecinii lor. Și lucrurile stau așa în ciuda faptului că domnitorii Moldovei, spun cronicile țării, au dat de cîteva ori o sumă de bani turcilor. Căci domnitorii mai cumiți, ori de cîte ori puteau răscumpăra cu bani vreo asuprire, preferau, pe bună dreptate, după exemplul iluștrilor conducători prin faima înțelepciunii lor ai republicii venețiene, să facă pagubă pungii, decît țării și supușilor lor¹; totuși un tribut care să fie continuu și statornic nu s-a putut impune nicicînd, pînă pe timpul lui Ștefan mai sus pomenit².

În cele din urmă fiul acestuia, Bogdan cel Chior, a închinat turcilor Moldova lui³, deși, zice-se, potrivit cu testamentul tatălui său, cu aceste condiții⁴: să dea în dar în fiecare an patru mii de galbeni, patruzeci de cai și douăzeci și patru de șoimi, dar nu cu titlu de tribut, ci drept recunoaștere a vasalității, iar dacă sultanul însuși ar lua parte la o expediție de război, să trimită în oastea turcească patru mii de moldoveni, ca să deschidă drumurile și să repare podurile⁵. Aceste condiții de vasalitate au durat aproape un secol întreg și turcii, mulțumiți că au pus frîul asupra taurului moldovenesc, n-au îndrăznit, mai înainte ca acesta să se obișnuiască, să tragă de el. După ce însă, în urma răscoalei lui Ioan Armeanul, forțele moldovenilor au slăbit foarte mult, au început să ceară sub titlu de tribut (haraci) de la urmașul acestuia, Petru zis Șchiopul, douăsprezece mii de galbeni⁶. Deși boierii s-ar fi învoit la aceasta, totuși Petru n-a vrut să se spună de către urmași că el cel dintîi a pus bir asupra Moldovei și de aceea, părăsind tronul domnesc, s-a retras în Transilvania⁷, unde-și avea averile. Domnul pus în locul lui de către turci, Iancul Sasul, om crud și hapsîn, un Sardanapal al moldovenilor, le-a dat ușor turcilor, ca să primească domnia, tot ceea ce ei cereau și nu s-a temut să-și **spurce numele, pe care înainte de aceasta nici nu-l avusese.**

În decursul timpului, domnitorii voind de cîteva ori să scuture acest jug și adăugîndu-se mai ales neînțelegerile interne, turcii au găsit atîtea prilejuri de a spori tributul, încît acesta s-a urcat de la douăsprezece mii de galbeni la șaizeci și cinci de mii de imperiali cît trebuie să se verse astăzi în vistieria statului otoman⁸. Spre a-l lua în primire, dacă otomanii nu au între timp vreun război cu alți principii ai Europei, este trimis în Moldova în fiecare an unul dintre slujitorii cei mai apropiați ai împăratului, cu titlul de *hasne-agasî*, adică mai mare al vistieriei. El este introdus în oraș cu mare pompă de către domnitor și, după ce numără banii, îi încredințează din nou domnului, poruncindu-i să-i trimită la Constantinopol. Pentru această osteneală capătă din partea domnului șapte mii cinci sute de imperiali și o blană de samur; ba uneori trebuie să i se dea o sumă și mai mare de bani, dacă vizirul poruncește astfel în scrisoarea lui, sau dacă se știe că hasne-

residentes principis tributum thesaurariis imperatoriis numeraverint, ab chasne agasi accepti syngropham accipiunt: eam *madenchalfasi*, praeposito minerarum, ostendunt, et ab eo alia schedula donantur, qua fatetur, illius anni tributum plene solutum esse.

Utramque *mektubczi effendi*, primo supremi vesirii scribae, sive intimo secretario, porrigunt, qui acceptis aliorum syngrophis, suam ipsis dat solutae pecuniae confessionem.

Hanc sibi a residentibus monstratam si viderit, vesirius residentes principis cactano indui iubet, et ipse uti et *tefterdar* blandas ad principem hunc fere in sensum scribit litteras: Post titulum: *Userinize edasi vadzib olan dziezieni zum mali, bu senei mii bari kede meomur olan Chazine agasinun marifetiile bab alidemula zimet de olan Capuki et hudalarariniz bitteman vela cukur edave teszlim elemisz lerdur. Aferin berhodar vlasin svezkietul Padiszak effendi muz chaziretlerinum jet megi sena helal olsun. Giorein seni bundan boile dachi, sair chidimuti Padiszahiede etok dermian idup var cudretini sarf eileiesin chilafinden ichtyraz idup Sadakkatu isticamet de sabit caden olasin, ve esselam.* i. e. „Divitiae sive pecunia, quam vos annum solvere debetis, hoc felici anno per constitutum a nobis praefectum thesauri et tuos residentes, qui in altissima porta perpetuo in servitiis versantur, plene et absque defectu tradita ac reddita fuit. Euge! sis in omnibus abundans, fulgidissimi Imperatoris sacri domini nostri panis tibi proficiat, (vel sit meritorius). Videbo te. Eadem ratione in posterum in aliis Imperatoris nostri servitiis, sublatis vestis tuae oris, omnes, quae in te sunt, vires expendas: inique autem vel aliter, quam tibi mandatum fuerit, facere timeas, et in fide et fidelitate constanti semper pede incedas, et pax sit tibi”. Datum etc.

Praeter annum illud, de quo nunc verba fecimus, tributum, in *bairam* uel paschate Turcarum, *piszkieszi* vel donarii nomine Moldavia solvere debet imperatori duodena millia quingentos imperiales, cum duabus pellibus, una zebellina 1500 imperialium, altera lynceorum; *valide* sultanae, imperatoris matri, quinque millia imperialium et pellem lynceam; pro cera ad candelas palatii imperatorii sex millia, pro sebo ad inungendas naves classicas duodecim millia imperialium, kyslar agasi, archieunucho, duo millia quingentos leoninos, et pellem zebellinam; vesirio quinque millia imperialium et pellem zebellinam pretiosorem, kiehaiae duo mille quingentos cum pelle zebellina, *tefterdaro* millia vallenses adiuncta pelle zebelina; reis *effendi* quingentos cum pelle zebelina. Reliqua, quae officialibus aulicis imperatoriis et vesirii distribuuntur donaria, panni, sericea et pelles zebellinae viliores, quas *pacze* illi, eo quod ex pedibus zebellinorum conficiantur, vocant, vix aliquando minus quadraginta millibus imperialium efficient.

Insuper, si, ingruente cum Polonis Russisque bello, Danubium ponte sternere vesirius mandet, aut equos pro imperatorio stabulo, vel etiam ad vehenda tormenta bellica maiora cogi, aut annonam colligi iubeat, parari ea omnia quam accuratissime a provincia debent, expensae tamen omnes e tributo annuo subtrahuntur. Si novus aliquis princeps constitui debeat, non eadem semper pecunia solvitur:

R. 31 și 33 *mille* ms.; r. 41 *subtrahuntur* ms.

agasî se bucură de o trecere deosebită pe lângă împărat. După ce, apoi, reprezentanții domnului⁹ achită tributul vistierilor împărătești, ei capătă de la hasne-agasî o dovadă scrisă de primire, pe aceasta o prezintă lui *maden-halfasi*, mai marele minelor, și capătă de la acesta altă dovadă, prin care se arată că tributul aceluia an a fost plătit în întregime.

Pe amîndouă aceste hîrtii le duc lui *mectupci-effendi*, primul secretar al marelui vizir sau secretarul intim, care, după ce primește dovezile celorlalți, dă o dovadă a lui de plata banilor.

Cînd capuchehaiele arată vizirului această dovadă, poruncește să li se dea reprezentanților domnului un caftan și el însuși, ca și tefterdarul, scrie o scrisoare măgulitoare către domnitor, care are cam următorul cuprins: după titlu urmează:

Üzerinize edası vacib olan cizyenizün malı bu sen-e mübarekede memur olan hazine ağasının marifeti ile Bâb-ı Âlide mülâzimetde olan kapukethudalarınız bittemam ve lâ-kusur eda ve teslim eylemişlerdür. Aferin! Berhodar olasin!

Şevketlü padişah effendimiz haziretlerinün ekmegi sena helâl olsun! Göreyim seni! Bundan böyle dahi sair hidmet-i padişahide etek dermeyan idüp var kudretini sarf eylesesin; hilâfından ihtiraz idüp sadakat u istikametde sabit-i kadem olasin ve es-selâm! adică „Sumele de bani pe care sînteți datori să le plătiți anual ne-au fost date și transmise deplin și fără lipsă în acest fericit an prin mai marele vistieriei orînduit de noi și prin capuchiehaiele tale, care stau tot timpul în serviciul tău la Preaînalta Poartă. Bravo! Să-ți meargă din plin totul și să-ți priască piinea preastrălucitului împărat, sfîntul nostru stăpîn! Am să te văd. Cheltuiește-ți tot așa și în viitor în alte servicii ale împăratului nostru toate puterile pe care le ai, suflecîndu-ți poalele vestmîntului tău, teme-te de a lucra cu dușmănie, sau altfel decît ți s-a poruncit, mergi călcînd statornic pe drumul cinstei și al credinței și să ai parte de pace. Dat... etc.”.

Pe lângă acest tribut anual, despre care vorbesc, la *hairam* sau la paștele turcilor, Moldova trebuie să plătească împăratului, sub titlul de *peşcheş* sau de dar douăsprezece mii cinci sute de imperiali și două blăni: una de samur de o mie cinci sute de imperiali și alta de linx; sultanei *validé*, adică mama împăratului, cinci mii de imperiali și o blană de linx; pentru ceară la luminările palatului imperial, șase mii; pentru seu la ungerea corăbiilor flotei, douăsprezece mii de imperiali; lui *cîzlar-agasî*, șeful eunucilor¹⁰, două mii cinci sute de leonini și o blană de samur; vizirului cinci mii de imperiali și o blană de samur mai de preț; chehaiei două mii cinci sute și o blană de samur; tefterdarului o mie de valenți¹¹ și o blană de samur; lui *reis-effendi* cinci sute și o blană de samur. Celelalte daruri ce se împart slujitorilor de curte ai împăratului și vizirului: stofe, mătăsuri și blănuri de samur mai ieftine pe care ei le numesc *paceâ*, pentru că se fac din picioare de samur, rareori fac mai puțin de patruzeci de mii de imperiali¹².

Pe deasupra, dacă atunci cînd se pornește vreun război cu polonii sau cu rușii vizirul poruncește să se facă pod peste Dunăre¹³ sau dă ordin să se strîngă cai pentru grajdul împărătesc sau chiar pentru a trage mașinile mai grele de război, ori pentru a se aduna provizii¹⁴, acestea toate trebuie să fie făcute de țară cu cea mai mare grijă, toate cheltuielile însă se scad din tributul anual. Dacă trebuie să se înscăuneze domn nou, nu totdeauna se plătesc aceiași bani. Căci și ambiția

ei enim avaritiae vesirii et ambitio candidati modum praescribit. Solenne tamen est, dare imperatori viginti quinque millia imperialium, sultanae matri quinque millia, vesirio quindecim millia, kiehaiae dimidium illius, quod vesirio datur, tefterdaro mille, reiseffendi quingentos imperiales. Reliquorum officialium et aulicorum donaria, uti in bairam piskiesz, ad quadraginta imperialium millia ascendunt.

Iskiemne agasi, qui principem ad solium deducit, decem millium leoninorum honorarium accipit. Saepissime tamen illae expensae summam trecentorum millium leoninorum efficiunt, quae omnia non e suo thesauro princeps depromit, sed respública. Confirmatio quoque principatus suas expensas postulat. Est ea, uti supra diximus, vel minor vel maior. Minor, qua saltem hiukm fermani vel mandatum domini datur, viginti quinque millibus imperial., nonnunquam etiam, si vesirius bene erga principem affectus fuerit, minoris redimitur. Maior autem, in qua diploma principatus renovatur, posteaquam tres annos princeps sceptrum tenuerit, fieri debet, eosdemque requirit sumtus, quos novi principis constitutio. Praeterea, si capudzi-baszi aut alius quispiam aulicorum imperatoris officialium cum mandato ad principem mittatur, non sine donariis abire debet.

candidatului fixează limita acestei lăcomii a vizirului. De regulă totuși este să se dea împăratului douăzeci și cinci de mii de imperiali, sultanei mame cinci mii, vizirului cincisprezece mii, chehaiei jumătate din ceea ce se dă vizirului, tefterdarului o mie și lui reis-effendi cinci sute de imperiali. Darurile făcute celorlalți slujitori și curteni se ridică, ca și peșcheșul la bairam, cam la patruzeci de mii de imperiali.

Ischiemne-agasî, care conduce pe domn la tron, primește ca onorar zece mii de leonini. Foarte deseori totuși acele cheltuieli ajung pînă la suma de trei sute de mii de leonini¹⁵, pe care toate nu le scöate domnul din vistieria lui, ci țara. Confirmarea în scaun a domnului își are și ea cheltuielile ei. Ea este, după cum am spus mai sus, mică sau mare. Cea mică, în care se dă numai un hiucm-firmane sau mandat de domnie, se cumpără cu douăzeci și cinci de mii de imperiali și uneori, dacă vizirul este binevoitor față de domn, chiar și cu mai puțin. Cea mare, cînd se reinnoiește firmanul de domnie, trebuie să se facă la trei ani după ce domnul a dobîndit tronul și cere aceleași cheltuieli ca la înscăunarea de domnie nouă. Pe lîngă aceasta, dacă capugi-bașa sau altcineva dintre slujitorii curții împărătești este trimis cu vreo poruncă la domnitor, nu se poate întoarce fără daruri.

- ¹ Este vorba de plata unei dări anuale de bani (haraci), în schimbul căreia sultanul asigura liniștea țării care plătea. Asemenea sume de bani dădeau turcilor și alte state (Veneția, de pildă), fără să se considere prin aceasta că prestigiul lor se micșorase.
- ² În realitate, Moldova a plătit primul haraci sau tribut de 2 000 de galbeni la 1456, în vremea domniei lui Petru Aron, fapt cunoscut lui Ureche (p. 42), care spune: „Acest Potru Vodă au izvodit întiiu și au început a da dajdo turcilor”. Vezi și articolul lui P. P. Panaitescu despre aceste împrejurări în „Studii”, 1952, p. 187–198. Plata haraciului a continuat și în vremea domniei lui Ștefan cel Mare pînă la 1473 și apoi din nou după 1484; la 1503 tributul era de 4 000 de galbeni (*Istoria României*, II, p. 506, 548). Haraciul nu însemna însă plecarea capului sub jug, ci doar răscumpărarea păcii de la turci.
- ³ Știrea despre „închinarea” țării de către Bogdan al III-lea a fost luată foarte probabil de la Gr. Ureche, care susține că domnul „s-au închinat cu toată țara la sultan Suleiman” (p. 115), urmînd sfatul lui Ștefan cel Mare, care „au dat învățătura să se închine turcilor” (p. 91) D.C. vorbește despre această „închinare” și în alte lucrări ale sale. Astfel, în *Hronicul romano-moldovlahilor* (p. 22–23) afirmă că Bogdan Vodă a făcut „legătură și pace” cu turcii; în *Istoria Imperiului otoman* (p. 272–274) reproduce și un discurs fantezist al lui Ștefan cel Mare și plasează „închinarea” în vremea sultanului Soliman (1520–1566). După opinia lui D.C., începînd cu domnia lui Bogdan al III-lea Moldova a devenit tributară turcilor, fiind numită de atunci și Bogdania (ultima afirmație fiind, așa cum am arătat, neintemeiată).
- Deși C. Giurescu (p. 463) consideră această „închinare” ca fiind plăsmuită de D.C. și afirmă categoric că „nu se adeverește prin documente și trebuie definitiv înlăturată dintre faptele istorice”, merită să atragem atenția asupra faptului că tradiția despre existența unei „închinări” a țării era atît de cunoscută în Moldova în sec. XVII încît despre ea au aflat și unii călători străini. De pildă, la 1676, francezul De la Croix spunea — ca și Ureche — că Bogdan „s-a supus de bunăvoie lui Mehmed al II-lea”, urmînd sfatul tatălui său dat înainte de moarte; turcii i-au acordat protecția „în schimbul unui tribut anual, stabilit pe baza capitulațiilor” (capitulations) ((Babinger, *O relațiune*, p. 15). Subliniem faptul că termenul de capitulații — despre care vom vorbi îndată — era cunoscut în Moldova înainte de D.C. (Dealtfel, acest termen fusese utilizat în relațiile Imperiului otoman cu alte state încă din sec. XVI.) Tradiția „închinării” a fost înregistrată, de asemenea, de I. Neculce (p. 13).
- ⁴ Problema așa-numitelor „capitulații” a fost pe larg dezbătută în istoriografia noastră. După opinia lui C. Giurasou (*Capitulațiile Moldovei cu Poarta otomană*, București, 1908, p. 51–65) tratatul încheiat de Bogdan al III-lea cu turcii ar fi o creație a lui D.C., de care — așa cum a arătat și N. Iorga — s-au servit apoi, în secolele XVIII–XIX, patrioții români în lupta lor pentru îngrădirea exploatarii turcești și recuștigarea independenței. La acest așa-zis tratat sau „invoială” (expus în esență la fel ca în *Descrierea Moldovei*) face referire și cunoscuta proclamație a lui D.C. către locuitorii Moldovei din 1711, prin care domnul îi chema la luptă împotriva turcilor, pe motivul că aceștia ar fi încălcat tratatul (N. Iorga, *Carol XII, Petru cel Mare și țările noastre*, București, 1911, p. 30–31; extras din „Analele Acad. rom., Mem. Secț. ist.”, s. II, t. XXXII, 1911). Vezi și Panaitescu, p. 108.
- Mai tîrziu, în 1943, Nicoară Beldiceanu a reluat *Problema tratatelor Moldovei cu Poarta în lumina cronicii lui Pecevi* („Balcania”, V/1, 1943, p. 393–407), arătînd că Ștefan cel Mare a reglementat relațiile sale cu Poarta printr-un tratat încheiat între 1487 și 1489, care a fost

reinnoit de Bogdan al III-lea la 1514, cînd tributul a fost mărit de la 4 000 la 8 000 de galbeni. Ultimul tratat ar fi fost impus Moldovei la 1538, cînd țara a devenit vasală a Imperiului otoman.

Opinia lui N. Beldiceanu este asemănătoare întrucîtva cu aceea a lui G. Zagoriș, care a susținut și el că prima „capitulație” ar aparține lui Ștefan cel Mare (*Stabilirea suzeranității turcești în Moldova. Cu argumente că prima capitulație atribuită lui Bogdan III a fost făcută de Ștefan cel Mare la 1487*, București, 1914; extras din „Conv. lit.”, 1914, nr. 7—8).

După Manole Neagoe înțelegerea dintre Bogdan al III-lea și sultanul Selim ar fi avut loc în anul 1512 (*Contribuții la problema așezării Moldovei față de Imperiul otoman. Înțelegerea dintre Bogdan cel Orb și Selim din anul 1512*, în „Studii”, 1964, nr. 2, p. 311—322). Astfel, după cum remarcă Ștefan Ștefănescu, discutînd problema „capitulațiilor” pentru Țara Românească, „la o confruntare critică a tradiției cu izvoarele documentare contemporane-evenimentelor, nu rezistă afirmațiile categorice (ale lui C. Giurescu — N.S.) de negare a fondului de adevăr istoric pe care-l cuprinde tradiția” (*Țara Românească de la Basarab I „Întemeietorul” pînă la Mihai Viteazul*, București, 1970, p. 116). Vezi și observațiile lui Al. Elian în vol. S. Runciman, *Căderea Constantinopolului, 1452*, București, 1971, p. 293—294.

Despre numele Bogdania, dat Moldovei — după opinia lui D.C. — în legătură cu „închinarea” ei, vezi mai sus partea I, cap. I, nota 9.

⁵ Despre aceste obligații vezi Stoicescu, *Curteni*, p. 308—310.

⁶ Știrea despre cererea de mărire a haraciului în timpul lui Petru Șchiopul se găsește și la Ureche (p. 258—259). Cifra de 12 000 de galbeni este însă inferioară haraciului plătit de Moldova la acea dată (M. Berza, *Haraciul Moldovei și Țării Românești în sec. XV—XIX*, în „Studii și mat. de istorie medie”, II, 1957, p. 7—45).

⁷ Confuzie cu Petru Rareș.

⁸ Această cifră este confirmată și de alte izvoare (*ibidem*, p. 25). Într-o relație anonimă din 1712 cifra tributului este de 240 de pungi a 500 de scuzi fiecare (Hurmuzaki, Supl. I/1, p. 419—420).

⁹ Aceștia se numeau capucheaiile. Organizarea agenției diplomatice a domnilor Moldovei, cunoscută bine lui D.C. de pe vremea cînd a fost el însuși capuchehaie a fratelui său Antioh, a fost prezentată pe larg în *Istoria ieroglică* (Panaitescu, p. 87). Vezi și A. Golimas, *Despre capuchehaile Moldovei și poruncile Porții către Moldova pînă la 1829*, Iași, 1943.

¹⁰ După definiția dată de M. Costin (p. 112), cîzlar-aga „este pre toată casa împărătească și pe fete (harem — N.S.) mai mare.

¹¹ Monedă necunoscută; probabil taleri.

¹² Datele privind haraciul, bairamul, peșcheșurile etc. sînt cunoscute lui D.C. atît din timpul șederii sale la Constantinopol, cît și din scurta sa domnie, astfel încît sînt deosebit de prețioase; este lista cea mai completă și mai sugestivă a sumelor ce se plăteau Porții sub diverse nume și pretexte, a căror exactitate nu a fost pusă la îndoială de istoriografia noastră (*Istoria României*, III, p. 347).

¹³ Despre aceste obligații vezi Stoicescu, *Curteni*, p. 309.

¹⁴ Așa-numita zaherea.

¹⁵ Cf. în acest sens M. Costin (p. 122), care consideră că înnoirea domniei costa 500—600 de pungi sau 250—300 000 de taleri, cifră apropiată de aceea indicată de D.C. Vezi și Hurmuzaki, Supl. I/1, p. 373, unde se arată că, la 1709, N. Mavrocordat a plătit pentru tron suma de 400 de pungi, în loc de 300, cît se ceruseră lui Antioh Cantemir.

CAPUT XV
DE NOBILITATE MOLDAVA

Originem moldavae nobilitatis inquisituris non opus est aliarum gentium exemplo ad incertas obscurasque traditiones recurrere: probati cunctis per orbem litteratis Graeci Latinique scriptores meridiano sole clarius nobis affundunt lumen. Neque enim fore arbitramur, qui neget cives militesque romanos fuisse, quos *Traianus*, postea quam *Decebalum* devicisset, totumque dacicum regnum subvertisset, in Daciam ceu novas colonias deduxerat. Si deesset nobis aliud testimonium, quo *Hadrianus*, mortuo Traiano, cum alias asiaticas provincias barbaris concessisset, hoc unico a deserenda Moldavia retentus fuisse memoratur, quod metueret, tot millia Romanorum civium, qui ibi erant, perdere: sufficeret antiquitatis peritolectori ad rei veritatem indagandam, constans inter omnes Romanorum mos, quo prohibebantur, in legiones quemquam legere, nisi civis, eoque ipso nomine nobilis esset. Quae cum ita sint, indignum refutatione arbitramur *Aeneae Sylvii* commentum, quo exulum Romanorum sedem Moldaviam fuisse perhibet: neque enim unquam coevi scriptoris testimonium opinioni alius, qui mille post annis e sua coniectura quidquid voluerit blaterat, cedere consuevit.

Iam vero, uti semper per tot, quae *Traianum* et nos intercedunt, secula propagatum conservatumque fuerit Romanum in Dacia genus, longa deductione demonstrare non est praesentis instituti*: unicum dubitaturis obiicimus argumentum, dialectum Moldavicam, quae cum propius quam ulla alia ad Romanum sermonem accedat, evidentius, quam ut contradici possit, gentis nostrae conditores arguit.

Neque tamen ii sumus, qui easdem quoque principes nobilium stirpes, quae hodie in Moldavia florent, olim quoque inter Romanos, cum in Dacia essent, dignitate inter sodales excelluisse existimemus. Perspecta nobis est rerum humanarum vicissitudo, nec ignoramus a *Dragosz*, Moldaviae instauratore, non iis, qui plures recensere poterant maiorum titulos, sed qui virtute et fide reliquos superabant, superiores attributos fuisse honoris gradus, divisaque civilia et bellica ministeria, eosdem novimus desolatos Tartarorum irruptionibus Moldaviae agros novis rusticorum e Polonia abactorum coloniis consevisse, conditisque a se pagis vel suum nomen indidisse, vel quod probabilius, pagorum nomina in nobilitatis insigne adoptasse. Successu temporis, cum destructis Turcarum vi Servorum Bulgarorumque regnis, regia quoque Graecorum urbs in potestatem alienigenarum venisset, multos e nobilissimis earum gentium stirpibus progenitos in Moldaviam, ceu commune illius aevi asylum, se recepisse, suaque fidelitate indigenatus ius et baronatus honorem adeptos fuisse certum est. Ita etiam et Tartarorum nobilioribus stirpibus aliqui, cum propter perpetua fere, quae Scythas inter et Moldavos gerebantur bella, vel in captivitatem

* Siquidem libro de Romano-Moldavorum fati demonstratum putamus.

CAPITOLUL AL XV-LEA
DESPRE BOIERIMEA MOLDOVENEASCĂ¹.

Avînd de cercetat originea boierimii moldovene, n-avem nevoie să recurgem la tradiții nesigure și întunecate, așa cum se face la alte neamuri: scriitorii greci și latini, prețuiți de toți învățații de pe suprafața pămîntului, ne dau în această privință o lumină mai clară decît soarele la amiază. Căci nu cred să existe om care să susțină că cei pe care Traian, după ce a învins pe Decebal și i-a distrus tot regatul, îi adusese în Dacia ca noi coloniști, n-au fost cetățeni și soldați romani². Dacă ne-ar lipsi pe de altă parte mărturia prin care ni se spune că deși Hadrian, după moartea lui Traian, a lăsat barbarilor alte provincii asiatice, a fost totuși împiedicat să părăsească Moldova numai fiindcă se temea să nu piardă atîtea mii de cetățeni romani care se aflau acolo, cititorului cunoscător al antichității i-ar fi de ajuns să-și amintească, spre a se convinge de adevărul acestui lucru, de tradiția statornică tot timpul la romani care-i oprea să recruteze în legiuni pe cineva, dacă nu era cetățean și tocmai prin aceasta de bun neam. Lucrurile stînd astfel, socotesc că nu merită să fie combătută născocirea lui Aeneas Sylvius prin care susține că Moldova a fost un loc unde se trimiteau exilații romani³, căci, de obicei, niciodată nu se nesocotește mărturia unui istoric contemporan cu evenimentele, preferînd părerea altuia care, o mie de ani mai tîrziu, pâlăvrăgește tot ce vrea el după închipuirea lui.

Nu am de gînd să arăt acum * pe larg, urmărind lucrurile în desfășurarea lor, cum tot timpul, vreme de atîtea secole cîte s-au scurs de la Traian pînă în zilele noastre, neamul roman s-a întins și s-a păstrat în Dacia; celor care s-ar îndoi le aducem o singură dovadă: limba vorbită în Moldova care, apropiindu-se mai mult ca oricare alta de limba romanilor, arată prea evident, ca să se poată susține altceva, cine sînt întemeietorii neamului nostru⁴.

Totuși, departe de noi idea că familiile care se distingeau odinioară printre romanii din Dacia prin rangul lor față de celelalte asemenea lor sînt aceleași cu neamurile boierești care înfloresc astăzi în Moldova. Nestatornicia lucrurilor omenesti îmi este prea bine cunoscută și știu bine că Dragoș, întemeietorul Moldovei, a acordat grade mai înalte de demnități nu celor care erau în stare să înșire mai multe titluri de strămoși, ci acelor care-i întreceau pe ceilalți prin vitejie și credință și lor le-a împărțit slujbe politice și militare⁵. De asemenea știm că pe ogoarele Moldovei, pustiite de năvălirile tătarilor⁶, aceștia au așezat colonii noi de țărani aduși din Polonia⁷ și că au dat satelor întemeiate de ei numele lor sau, ceea ce este mai probabil, au luat numele satelor ca semn al boieriei lor. Cu trecerea timpului, după ce domniile sîrbilor și bulgarilor s-au risipit prin cîmpănitura turcilor și însuși orașul de scaun al grecilor a căzut sub stăpînirea străinilor, se știe bine că mulți născuți din cele mai nobile familii ale acestor neamuri s-au refugiat în Moldova, ca într-un loc de scăpare al tuturor pe acel timp, și că prin credința lor au dobîndit dreptul de împămîntenire și cinstea boieriei⁸. Tot așa unii dintre tătarii de neam mai bun, fie căzînd în captivitate din cauza războaielor aproape neconținute care

* Căci aceasta vrem să o arătăm în Hronicul romano-moldovlahilor.

venissent, vel intestinarum dissensionum ergo sponte se principibus dedissent, Christo nomen dederunt, et ad civilia militariaque provinciae munera fuere admissi. Porro proxime elapso praesertim seculo. cum Constantinopoli in Moldaviam mitti coeperunt principes, plura Czerkiesorum et Abazarum mancipia a principibus, cum adhuc privati Constantinopoli viverent, coëmpta. postquam fidem Dominis longis servitiis probavere, ad aulica primo ministeria, mox et ad baronatus evecti, eoque ipso nobilitatis praerogativam consecuti fuere. E Polonis etiam nonnullos in nobilium ordinem adscivere principes, ii praesertim, qui eo regno erant faventiores, uti vicissim Moldavorum plures in nobilitatem polonam fuere cooptati. Hac ratione, cum nimis augetur nobilium moldavorum numerus, in tres ordines dispertire totam nobilitatem principibus placuit. Primus locus baronibus datus est, iis nimirum, qui vel ipsi a principibus ad superiora reipublicae munera essent evecti, vel e talium sanguine nascerentur. Eodem fere ordine, quo in Russico imperio *боярскій род* a reliquis inferioris conditionis nobilibus distinguitur.

Secundo ordine habentur *Curteni* vel aulici, qui unum alterumve pagum haereditate a maioribus acceperunt, quales inter Russos *дворяне* vocantur. Tertiae stationis sunt *Calaraszi*, equites, qui pro terrarum, quas ipsis principes concessere, usu semper eosdem in expeditione suis expensis sequi tenentur. Ultimi sunt *Rezessi*, quos colonos liberos, quam nobiles vocare mallems, Russorum *Odnodvorcis* fere correspondent, nec rusticorum aulas habent, sed plures simul unum pagum habitant suasque terras vel ipsi vel per servos conductitios colunt.

Baronum stirpes, quales ab initio moldavica historia memorat, cunctae adhuc supersunt, miroque fato inter tot bella, et tot Tartarorum latrocinia nullum adhuc periit vetus Moldavorum nobilium genus, si unicum *Basilii Albani*, Moldaviae principis, excipias, quod, cum olim amplitudine cuncta reliqua superaret, hodie penitus intercidit. Quamvis etiam nonnullae eorum stirpes ad tantam paupertatem fuerint redactae, ut e quinque millibus aularum, quas olim possidebant, vix quinque retinuerint, ipsa tamen progenies incolumis conservatur. Iuvabit autem nomina earum stirpium huic narrationi interserere, idque, quoniam dignitate cunctae inter se aequales habentur, serie alphabetica:

Abazaestii,

Arburestii,

Asani, qui ab Asane Ioannis Valachorum apud Choniatem principis fratre originem ducunt.

Arapestii,

Bantasestii,

Baszotestii,

Bogdanestii,

Bohuszestii,

Balszestii, duplices,

Boulestii,

Bozerenii,

Burgelestii,

Cantacuzeni, Graeci, ab Ioanne Cantacuzeno Constantinopoleos imperatore,

Cantemyrii, Taurica Chersoneso oriundi,

se purtau între sciți și moldoveni, fie predîndu-se de bunăvoie domnitorilor din cauza dezbinărilor lor lăuntrice, s-au creștinat și au fost admiși la dregătoriile politice și militare ale țării⁹. Apoi de curînd, mai ales în secolul trecut, cînd au început să se trimită domni în Moldova de la Constantinopol, mai multe slugi, cerchezi și abhazi¹⁰, cumpărate pe cînd aceștia trăiau ca particulari la Constantinopol, după ce și-au dovedit prin îndelungi servicii credința față de stăpîinii lor, au fost ridicate mai întîi la slujbele de curte, apoi și la cele boierești și prin aceasta au căpătat rangul boieriei. Domnii au chemat și pe unii dintre poloni în rîndul boierilor, mai cu seamă pe aceia care erau mai mult de partea lor în acea țară, precum iarăși mai mulți dintre moldoveni au fost primiți în nobilimea polonă¹¹. Astfel, numărul boierilor moldoveni crescînd prea mult, domnii au hotărît să împartă toată boierimea în trei clase¹². Locul cel dintîi a fost dat, firește, acelor care fuseseră ridicați de către domnitori în dregătoriile cele mai înalte sau celor născuți din sîngele lor¹³. Ei stau aproape pe aceeași treaptă pe care în împărăția rusească stau *boiarski rod*¹⁴, deosebindu-se la fel de ceilalți boieri de rang mai mic.

În al doilea rînd vin *curtenii*, sau oamenii de curte, care au primit unul sau două sate moștenire de la strămoși¹⁵, așa cum la ruși sînt cei numiți *dvoriane*. Pe treapta a treia stau *călărășii*, care, în schimbul folosinții pămînturilor pe care li le-au dat domnii, sînt ținuți să-i însoțească totdeauna în expedițiile de război¹⁶ pe cheltuiala lor. Cei din urmă sînt *răzeșii*, pe care preferăm să-i numim mai degrabă țărani liberi decît boieri¹⁷; ei corespund aproape *odnodvorcilor* ruși, nu au curți țărănești, ci locuiesc mai mulți laolaltă într-un singur sat și lucrează pămînturile fie ei înșiși, fie prin slugi tocmite.

Neamurile boierești, așa cum le pomenește de la început istoria moldovenească, dăinuiesc toate pînă astăzi și printr-o minune a sorții nici un neam vechi de-al boierilor moldoveni n-a pierit pînă acum¹⁸ cu toate războaiele și cu toate prădăciunile tătarilor, afară doar de neamul lui Vasile Albanezul, domnul Moldovei, care, deși altădată întrecea prin mărime pe toate celelalte, astăzi s-a stins de tot¹⁹. Chiar dacă unele neamuri dintre acestea au ajuns într-o sărăcie atît de mare încît din cinci mii de gospodării²⁰, cite aveau altădată, de-abia mai au cinci, totuși vița lor se păstrează întreagă. Cred că este bine să inserez în această descriere numele acestor neamuri, și aceasta în ordine alfabetică, deoarece ca cîinste sînt toate deopotrivă²¹ între ele²².

Abazeștii,²³

*Arbureștii*²⁴,

Asanii, care după Choniates își trag originea din Asan, fratele lui Ioan, domnul valahilor²⁵,

*Arăpeștii*²⁶,

*Bontășeștii*²⁷,

*Bașoteștii*²⁸,

*Bogdăneștii*²⁹,

*Buhușeștii*³⁰,

Bălșeștii, două neamuri³¹,

*Bouleștii*³²,

*Bujoreni*³³,

*Burgheleștii*³⁴,

Cantacuzinii, greci trăgîndu-se din Ioan Cantacuzen, împăratul Constantinopolului³⁵,

Cantemirii, originari din Chersonesul Tauric³⁶,

Carabacestii,
Carpestii,
Catardziestii,
Chrysobergii, Graeci, regia stirps,
Cluczerestii,
Constakiestii vel Gavrilicestii,
Costinestii, Serbi,
Crupienskiestii, Poloni,
Czabaniestii,
Czaurestii,
Czerkiesestii, Czerkassi,
Czifestii,
Czogolestii.
 Dariestii,
 Donicestii,
 Draguszestii,
 Duracestii vel Donestii.
Fraticestii,
Ganestii,
Gengestii,
Goianestii.
 Habassestii,
 Hinczestii,
 Hisarestii.
Isacestii,
Kiriaczestii.
 Mihulestii,
Miklestii,
 Milestii,
 Merestii,
 Movilestii,
 Mozocestii, haec familia 5. principes numerat,
 Murgulestii.
Naculestii,
Neculestii, Graeci.
 Paladiestii, Graeci
 Petraliphii, Graeci,
 Pilatestii,
 Pisoskiestii, Poloni,
 Prazestii.
Racovicestii,
Razii, Graeci,
Ropczenestii,
Russetestii, Graeci.
 Septenestii,
 Stirczestii,
 Sturzestii,
 Szeptilicestii,
 Szoldanestii.

*Cărăbățeștii*³⁷,
*Carpeștii*³⁸,
*Catargieștii*³⁹,
Chrisoverghii, greci, neam de domni⁴⁰,
*Clucereștii*⁴¹,
Costăcheștii, sau *Gavrilițeștii*⁴²,
Costineștii, sârbi⁴³,
Crupienschestii, poloni⁴⁴,
*Ciobăneștii*⁴⁵,
*Ceaureștii*⁴⁶,
Cerchizeștii, cerchezi⁴⁷,
*Țifeștii*⁴⁸,
*Ciogoleștii*⁴⁹,
 *Darieștii*⁵⁰,
 *Doniceștii*⁵¹,
 *Drăguțeștii*⁵²,
 Durăceștii sau *Doneștii*⁵³,
*Frățițeștii*⁵⁴,
*Găneștii*⁵⁵,
*Ghengheștii*⁵⁶,
*Goianeștii*⁵⁷,
 *Hăbășeștii*⁵⁸,
 *Hinceștii*⁵⁹,
 *Hisăreștii*⁶⁰,
*Isăceștii*⁶¹,
*Kiriaceștii*⁶²,
 *Mihuleștii*⁶³,
Micleștii,
 *Mileștii*⁶⁴,
 *Mereștii*⁶⁵,
 Movileștii, această familie numără cinci domnitori⁶⁶,
 *Moțoceștii*⁶⁷,
 *Murguleștii*⁶⁸,
*Năculeștii*⁶⁹,
Neculeștii, greci⁷⁰,
 Paladieștii, greci⁷¹,
 Petralifii, greci⁷²,
 *Pilateștii*⁷³,
 Pisoscheștii, poloni⁷⁴,
 *Prăjeștii*⁷⁵,
*Racovițeștii*⁷⁶,
Razii, greci⁷⁷,
*Ropceneștii*⁷⁸,
Rusetăștii, greci⁷⁹,
 ┌ *Sepoteneștii*⁸⁰,
 *Stîrceștii*⁸¹,
 *Sturzeștii*⁸²,
 *Șeptiliceștii*⁸³,
 *Șoldăneștii*⁸⁴,

Talabestii,
Talpestii,
Tamaszestii,
Tanskii,
Tautulestii,
Totoestii,
Tudoriestii, Graeci,
Turculeczestii.
Varlanestii,
Vrikestii.
Zorestii,
Zorilestii.

Mos erat apud Moldavos antiquitus, diuturno usu fere legis vim nactus, quo prohibebantur iuvenes etiam nobilissimo genere orti a muneribus publicis, nisi in inferioribus servitiis suae fidei dedissent documenta, longoque rerum usu et experientia fuissent subacti. Hanc ob causam inferioris ordinis barones filios suos, quamprimum ex ephebis exierant, superiori alicui baroni famulos dabant, quorum tamen ministerio illi non aliter uti poterant, nisi ut mensae inservirent, et conclave domini custodirent. Hos, postquam per triennium aulae consuetudines didicissent, et elegantioribus moribus essent imbuti, idem baro postea ducebat ad principem, suaque intercessione impetrabat, ut inter cubicularios maioris divan reciperentur, ex quo post annum in minus praetorium, et inde in spathariam transferebantur. Ibi, si quis bonae indolis honestorumque morum specimina edidisset, ita ut aliqua de eo spes concipi possit, inter cubicularios maioris cubiculi cooptabatur. Inde, post aliquot annos, alius cuiusdam baronis intercessione, parentibus enim filium principi commendare indecens esse putabant, postelniczel vel postelnicus minor, quorum duodecim virgas albas et tenues, longitudine staturam ipsorum aequantes, coram principe gestare solent, esse iubebatur. In eo officio, si suam fidem et dexteritatem probaverat principi, ad alias etiam interioris aulae munera admittebatur. Transactaque ita iuventute, primo ad tertiae stationis, tandem et ad primi ordinis baronatus evehebatur. Si tamen singulare aliquod ingenium in aliquo observasset princeps, paucos intra annos ex infimis gradibus nobilem ad suprema etiam munera poterat perducere. Hodie autem crescente cum paupertate superbia maculam se suae nobilitati allaturum nobilis existimat, si baronum alicui inserviat, tamen cum privatum vivere ambitio non sinat, cunctis modis conatur ut favore suorum affinium inter officiales internos quos *boerinasz* vel baronulos vocant, uno saltu recipiatur: qui ordo, cum quasi totius reipublicae seminarium sit, e quo expleri solet baronum numerus, vix dici potest, quae monstra hominum saepissime ad summa evehantur munera. Atque haec causa est, quare frequentius inter supremi ordinis barones homines videbis fastuosos, arrogantes, superbos, non administrandae solum reipublicae, sed et morum disciplinae expertes, in quibus nihil reperies laudabile, nisi quod natura, externo auxilio cultuque destituta, uni vel alteri bonitatis tribuit.

Hic loci forsitan haud inconveniens erit memorare, qua ratione et quibus solennibus barones Moldaviae a principe constituantur. Ultimo decembris die, sacratas D. Basilio ferias antecedente, post vespertinas preces, cuncti barones sui

*Tălăbeștii*⁸⁵,
*Tălpeștii*⁸⁶,
*Tămășeștii*⁸⁷,
*Tanschii*⁸⁸,
*Tăutuleștii*⁸⁹,
*Totoeștii*⁹⁰,
Tudoreștii, greci⁹¹,
*Turculeștii*⁹²,
*Vîrlăneștii*⁹³,
*Urecheștii*⁹⁴,
*Joreștii*⁹⁵,
*Zorileștii*⁹⁶,

În vechime era la moldoveni un obicei, care dobîndise printr-o lungă tradiție aproape putere de lege, după care tinerii, chiar și cei născuți dintr-un neam foarte nobil, nu puteau ajunge la dregătorii publice decît dacă dădeau dovezi de credință în slujbe mai mici și dacă se supuneau la o lungă practică și experiență a lucrurilor. Din această cauză boierii de rang mai mic își dădeau feciorii, de îndată ce ei se făceau mai mari, ca slujitori unui boier de o treaptă mai înaltă, dar ei totuși nu puteau fi puși la vreo altă slujbă decît să slujească la masă și să păzească odaia stăpînului. Pe aceștia, după ce timp de trei ani învățau obiceiurile curții și deprindeau purtări mai alese, același boier îi înfățișa după aceea domnului și prin mijlocirea lui obținea să fie primiți printre cămărașii marelui divan, de unde, după un an, erau trecuți la micul divan și apoi la spătărie. Acolo, dacă vreunul dădea semne învederate de fire frumoasă și de caracter ales, așa încît să se poată pune vreo nădejde într-însul, era primit printre slujitorii cămării celei mari. Apoi, după cîțiva ani, prin mijlocirea vreunui alt boier, căci părinții socoteau că este necuviincios să-și recomande domnului pe fiul lor, era făcut postelnicel, adică postelnic mai mic, unul dintre cei care poartă obișnuit în fața domnului douăsprezece vergi albe și subțiri, cît ei de înalte. Dacă în această slujbă el își dovedea domnitorului credința și îndemnarea, era primit și la alte slujbe de taină ale curții⁹⁷. După ce își petrecea astfel tinerețea, era ridicat mai întii pe treapta a treia de boierie și pînă la urmă chiar pe prima treaptă. Dacă totuși domnitorul observa la cineva că este înzestrat cu o minte deosebită, putea în cîțiva ani să ridice pe un boier de cel mai mic rang pînă la cele mai înalte dregătorii⁹⁸. Astăzi însă, trufia crescînd odată cu sărăcia, un boier socotește că-și pătează boieria dacă ar sluji vreunui boier mare, dar fiindcă ambiția nu-l lasă să trăiască departe de curte, se sforțează în toate chipurile să fie primit dintr-odată prin protecția rudelor sale printre slujitorii de taină, numiți boiernași, adică boieri mici. Deoarece această clasă este un fel de pepinieră a statului întreg din care se împlinește numărul dregătorilor, cu greu se poate spune ce monștri omenești sînt ridicați de cele mai multe ori la cele mai înalte dregătorii. Și aceasta este cauza pentru care printre boierii cei mai de sus vei întîlni destul de des oameni fuduli, îngîmfați și trufași, care nu numai că nu se pricep la conducerea țării, dar nu cunosc nici datinile ei și la care nu vei găsi nimic vrednic de laudă, decît, la unul sau altul dintre ei, vreo însușire mai bună pe care o au din naștere, neajutată din afară și cu totul necultivată⁹⁹.

Ajunși aici, poate că nu este nepotrivit să arătăm în ce chip și cu ce solemnități sînt orînduiți în dregătorii de către domni boierii Moldovei. În ultima zi a lunii decembrie, ajunul sărbătorii Sfîntului Vasile, după slujba de vecernie toți boierii,

muneris insignia, iubente magno postelnico, in spatharia vel auditorio principis relinquunt. Sequenti die ianuarii calendis tribus aut quatuor ante diluculum horis in aula cuncti tum muneribus gaudentes suis tum depositi barones conveniunt, et principem in templum ad solvendas matutinas preces comitantur, tamen sine insigniis, plane ac si omnes exauctorati essent. His finitis, princeps in spathariam intrat, ibique in throno considet, barones autem omnes extra in minore divan gradum sistunt. Tum princeps per intimum cubicularium magnum postelnicum, si eum in munere confirmare voluerit, sin minus, eum, quem illi successorem constituit, advocari iubet. Advenientem princeps brevi oratione alloquitur, aut parentum aut ipsius servitia reipublicae praestita, memorat, eamque causam allegat, quare vel conferat illi eam dignitatem, vel confirmet, ipsumque ad ulteriorem fidelitatem propositis et praemiis et poenis hortatur, docetque quae ei sint agenda. His dictis, argenteum ei baculum porrigit, quem ille, [postquam] exosculatur principis manum et vestis oram, accipit, et paulum retrocedit, eodemque tempore a magno camerario caftan induitur. Primus autem magnus postelnicus muneris sui insignia accipit (non quod reliqua omnes gradu antecedit, ordine enim, uti supra diximus, quintus est, sed quia reliqui per ipum introduci debent).

Itaque statim ac ipse confirmatus fuerit iussu principis, eum, quem magni logothetae honore mactare princeps, voluerit, accerset: cui princeps, post brevem orationem, baculum auro pictum tradit, magnus postelnicus vero capthanum in humeros iniicit, et sub brachio leviter tentum ad osculum manus et orae vestis principalis adducit. Idem officium praestat reliquis consiliariis et primi ordinis baronibus. Secundi ordinis barones per secundum postelnicum advocantur et caftano induuntur, tertii per tetium, caftano tamen non ornantur, sed solo principis iussu in suis muneribus confirmantur.

Post haec, omnes simul principem ad sacram liturgiam euntem sequuntur: ubi in templo novi barones depositorum sedem occupant, exauctorati vero cum aliis suis collegis in exteriori porticu templi remanent. Finito sacro, ad prandium princeps vocat quoscunque voluerit, circa vesperam vero singulis consiliariis et supremi ordinis baronibus bina pocula argentea, quae duas fere libras capiunt, secundi gradus singulis unum craterem dono mittit, quos illi omnes postea coram principe vino plena exhauriunt.

Uxores baronum primi ordinis eodem die a coniuge principis unico minorique poculo singulae donantur. Sequenti die barones iterum in auditorium conveniunt, principi pro accepto beneficio gratias agunt, et donarium aliquod, equum generosum, vel si quid aliud pretiosum habuerint, singuli per postelnicum ei offerunt.

Eundem honorem eadem luce uxores baronum in praetorio gynaecei coniugi principis exhibent.

Reliquis anni temporibus rarius principes aliquid in muneribus publicis mutare solent, licet nihil obstat, quo minus, quocunque tempore voluerit, veteres barones exauctorare, et novos constituere possit. At quoniam iam antiquitus semper in anni initio creari mutarique barones consuevere, religione forsitan inveterati moris ducti, id illis cerimoniis destinarunt tempus, quod maxime iis convenire maiores rati sunt.

R. 13 *postquam* lipsește in ms.

la porunca marelui postelnic, își lasă în spățarie sau sala de primire a domnului însemnele dregătoriei lor. A doua zi, la întâi ianuarie, cu trei sau patru ceasuri înainte de a se lumina de ziua, se adună la curte toți boierii, atît cei în dregătorii, cît și cei scoși, și însoțesc pe domnitor la biserică la slujba de dimineață, fără însemne totuși, întocmai ca și cum toți ar fi scoși din dregătorii. După terminarea slujbei, domnul intră în spățarie și se așază acolo pe tron, iar boierii toți se opresc afară în micul divan. Atunci domnul poruncește prin cămărașul de taină să fie chemat la el marele postelnic, dacă vrea să-l întărească în dregătorie, dacă nu, cel pe care l-a rînduit să-i urmeze. De îndată ce acela sosește, domnitorul i se adresează în puține cuvinte, amintind serviciile făcute țării fie de părinții lui, fie de el însuși, adăogind că aceasta este pricina pentru care îi dă dregătoria sau i-o înnoiește, îl îndeamnă să fie și mai departe credincios, punîndu-i în față atît răsplățile cît și pedepsele, și-l învață ce are de făcut. După ce spune acestea, îi întinde toiaagul de argint, pe care acela, sărutînd mîna domnului și poala hainei lui, îl primește, se retrage puțin și în același timp este îmbrăcat cu caftan de marele cămăraș. Iar marele postelnic primește cel dintîi însemnele dregătoriei sale nu fiindcă întrece pe toți ceilalți în rang, căci, după cum am spus, este al cincilea la rînd, ci fiindcă ceilalți trebuie să fie introduși de dînsul.

Așadar, îndată ce el a fost întărit, cheamă din porunca domnului pe acela pe care domnul vrea să-l cinstească cu dregătoria de mare logofăt; acestuia domnul, după o scurtă cuvîntare, îi dă toiaagul bătut în aur, iar marele postelnic îi pune caftanul pe umeri și, sprijinindu-l ușor de subțiori, îl duce să sărute mîna și poala vestmîntului domnesc. Același serviciu îl face și celorlalți sftnici și boierilor de primul rang. Boierii de rangul al doilea sînt chemați de către postelnicul al doilea și sînt îmbrăcați cu caftan; cei de rangul al treilea, de către postelnicul al treilea, dar nu sînt dăruiiți cu caftan, ci sînt doar întăriți în dregătoriile lor prin porunca domnului¹⁰⁰.

După acestea, toți împreună însoțesc pe domn care merge la sfînta liturghie; în biserică noii dregători ocupă locurile celor scoși, iar cei scoși împreună cu alți colegi de-ai lor rămîn în pronaosul bisericii. După terminarea slujbei, domnul cheamă la masă pe cine dorește, iar spre seară trimite în dar fiecărui sftnic și boier de rangul întâi cîte două cupe de argint, în care intră aproape două livre, și fiecărui de rangul al doilea cîte un pocal, pe care toți aceștia, umplîndu-le cu vin, le beau după aceea în fața domnului.

Jupinesele boierilor de prim rang sînt dăruite în aceeași zi de către soția domnitorului fiecare cu o singură cupă, și mai mică. A doua zi boierii se adună din nou în cămara de primire, mulțumesc domnului pentru facerea lui de bine și îi oferă fiecare, prin postelnic, un dar oarecare, un cal de rasă, sau ce lucru mai de preț are.

Aceeași cinste și în aceeași zi o arată soției domnitorului jupinesele boierilor în odaia femeilor.

În restul anului, de obicei domnitorii fac mai rar vreo schimbare în dregătoriile publice, deși nimic nu-i împiedică să scoată din funcție pe vechii dregători și să pună alții noi, oricînd vor. Dar fiindcă s-a obișnuit din vechime ca dregătorii să se aleagă și să se schimbe totdeauna la începutul anului, domnii, îndemnați probabil de respectul față de o tradiție îndătinată, au hotărît pentru aceste ceremonii momentul pe care și înaintașii l-au socotit cel mai potrivit pentru ele.

- ¹ Acest capitol este legat de cap. VI, unde se vorbește despre dregătorii Moldovei și unde se explică și originea cuvântului boier, sinonim cu dregător în vremea lui D.C.
- ² Originea latină a poporului nostru — una din ideile centrale ale operei lui D.C., preluată de la predecesorii săi Grigore Ureche și Miron Costin — va fi dezvoltată de D.C. îndeosebi în *Hronicul* său (I. C. Chițimia, *Bazele istorice și izvoarele ideii originii latine a poporului, și a limbii române la Grigore Ureche și Miron Costin*, în „Analele Univ. București”, filologie, 1965, p. 23–59 și A. Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, București, 1972, p. 185–212).
- ³ În realitate, Enea Silvio Piccolomini nu a afirmat așa ceva; el susține — ca și alți străini — că poporul român este născut dintr-o colonie romană imperială, vorbind o limbă apropiată de cea latină. El a fost primul care a încercat să explice denumirea de vlah ca derivând de la generalul roman Flaccus, afirmație care a făcut apoi școală (A. Armbruster, *op. cit.*, p. 49).
Cel care a creat de fapt legenda de care vorbește D.C. — legendă care l-a influențat și pe interpolatorul lui Gr. Ureche — a fost cronicarul polon Martin Bielski, care — plecând de la exilul lui Ovidiu în părțile noastre — afirmă că românii ar fi urmașii răufăcătorilor romani trimiși „peste mare... ca să facă deosebite lucrări, slujbe și lupte” (Panaiteșcu, *Influența polonă*, p. 36).
- ⁴ Afirmație asemănătoare cu cea făcută în *Hronicul romano-moldovlahilor* (p. 152), unde se spune — invocându-se probe — că „limba românilor, din temeiul ei, iaste din cea lătinească”. Despre aceasta vezi și partea a III-a, cap. IV.
- ⁵ Teoria lui D.C. despre originea clasei boierești este eronată (Panaiteșcu, p. 157). Pe lângă cetele de apropiați ai lui Dragoș și Bogdan, cu care aceștia au trecut munții, în Moldova exista o boierime autohtonă — acei „potentes illarum partium”, amintiți la 1332 — ce a acceptat domnia în schimbul recunoașterii privilegiilor sale.
Opinia lui D.C. cu privire la originea boierimii a fost acceptată parțial de A. D. Xenopol (*Istoria românilor*, III, p. 171–172), care crede că boierimea este creațiunea domnului, spre deosebire de Radu Rosetti (*Pământul, sâtenii și stăpîinii în Moldova*), după părerea căruia boierimea s-a format din cnejii comunităților sătești.
- ⁶ Moldova nu era pustie în acea vreme, după cum s-ar înțelege din această frază (vezi mai sus partea I, cap. I, nota 5).
- ⁷ Despre aceasta vezi cap. XVI, nota 19.
- ⁸ D.C. revine la această problemă și în *Hronicul romano-moldovlahilor* (p. 25), unde afirmă că Moldova și Țara Românească au primit „împăiatești, crăiești și domnești străine familii”, din care amintește pe: Cantacuzini, Paleologi, Asan, Hrisoverghi, Hrisoscoleu, Ruset și pe alții, care nu toți au avut o asemenea origine. În realitate, spre deosebire de Țara Românească, unde s-au stabilit cițiva asemenea dregători, care s-au românizat destul de repede, în Moldova au ajuns foarte puține familii din sudul Dunării, poate familia Balș, așa cum crede Ștefan Ștelănescu, *Éléments nobiliaires balkaniques établis en Valachie à la fin du XV-e siècle* („Revue roumaine d'histoire”, 1969, nr. 5, p. 891–897). Ideea lui D.C. a fost acceptată pentru Țara Românească de N. Iorga (*Scrisori de boieri, Vălenii de Munte*, 1925, p. IV).
- ⁹ Aluzie la familia Cantemir, despre care D.C. susținea că ar fi fost de origine tătarască.
Ar trebui să semnalăm o contradicție în concepția lui D.C. despre originea boierimii: în cap. XVI afirmă că toți cei născuți din sînge roman erau nobili sau boieri în vremea lui

Dragoș; în cap. XV consideră că familiile boierești există de la începutul istoriei Moldovei. Ar rezulta de aici că boierimea moldoveană este de origine latină. Pe de altă parte, admite însă că numeroase familii boierești erau de origine străină.

Considerăm că nu este lipsit de interes să semnalăm aici și părerea stolnicului C. Cantacuzino, contemporanul lui D.C., în problema originii boierimii. Ținând seama de caracterul parțial eterogen al boierimii muntene din vremea sa și influențat desigur și de propria sa origine grecească, el susține că aproape toate familiile boierești erau de origine străină: „Însă mai virtos cei ce se află și pînă astăzi mai blagorodnici și mai de folos neamuri, unii sint din sirbi, alții sint din greci, alții din arbănași, alții din frinci, alții dintr-alte limbi... Ca acestea dar neamuri de tot felul, viind ei aici și căsătorindu-să și amestecîndu-să, fiind dintre aceia mai mulți vrednici și destoinici, au rămas moșteani și numele de a se chema rumâni... Că nici unul nu este, mi se pare, din cîți mai înainte sint și se vād astăzi și la curte că sint, al căroră au tată-său, au moșu-său, au strămoșu-său, au tatăl strămoșu-său, au cevași mai în sus carele să nu fie fost au sirb, au grec, au altcevași neam străin” (*Operele stolnicului C. Cantacuzino*, ed. N. Iorga, București, 1901, p. 137). Același învățat, răspunzînd contelui Marsigli la un chestionar, arăta că dintre familiile nobile din Moldova „nessuna é vera e pura valacha o moldava”, fiind de origine greacă sau bulgară. Spro deosebire de D.C., care considera boierimea moldoveană de origine veche romană, stolnicul — grec la origine — afirmă deci că majoritatea boierilor munteni erau străini, deși situația este exact inversă (vezi Stoicescu, *Dicționar*, passim).

¹⁰ Abhazii sînt locuitori din regiunea Caucazului, iar cerchezii, un grup restrîns de locuitori din aceeași regiune veniți în Moldova odată cu doamna Ecaterina circaziana, soția lui Vasile Lupu (vezi C. Andreescu și C. Stoide, *Știri despre petrecerea în Moldova a doamnei Ecaterina Cercheza după moartea lui Ștefan Vodă Lupu*, în „Arhiva”, 1937, nr. 1–2, p. 33–40). Despre familia Cerchez vezi mai jos nota 47.

¹¹ Este cazul familiilor Movilă, Ureche, Costin etc., care au primit indigenat polon.

¹² Împărțirea boierimii în trei clase (boieri, curteni, călărași) aparține lui D.C. Boierimea ea însăși era alcătuită din boierimea mare și cea mică (în cap. VI D.C. vorbește doar de boierii de sfat și de cei de divan, împărțiți în trei clase).

¹³ Nu toți boierii dețineau dregătorii; erau și așa-numiții boieri „de țară”, care nu ocupau demnități, ca și mazilii, foști dregători, care nu sînt amintiți de D.C.

¹⁴ D.C. compară cele trei categorii cu cele similare din Rusia (boiarski rod, dvoriane și odnodvorci), pentru a ușura înțelegerea acestor termeni și în țara în care a fost scrisă lucrarea.

După opinia lui M. Costin (p. 89 și 113), în Moldova cele trei categorii sociale principale erau: 1) boierii, 2) ourtenii și slujitorii și 3) țărani sau „pămîntenii”, cei care se ocupau „de hrana pămîntului”.

¹⁵ Despre ourteni și proprietățile lor vezi Stoicescu, *Curteni*, p. 39–42.

¹⁶ Despre călărașii uzufructuari ai pămînturilor domnești vezi *ibidem*, p. 77–90 și 103–116.

¹⁷ Răzeși însemna, de fapt, copărtași, proprietari în devălmășie ai pămîntului, termen sinonim cu acela de moșneni din Țara Românească, adică țărani liberi proprietari (vezi P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova*, București, 1964, p. 35–36, unde se reproduc și diverse opinii despre originea cuvîntului).

¹⁸ Afirmăție exagerată; în realitate, puține familii boierești păstrau legături de rudenie cu boierimea din sec. XVI și mai puține cu cea din sec. XV (vezi mai jos notele 30, 32, 75 etc.). După cum arată M. Bandini (p. 152), pe la mijlocul sec. XVII, nici un boier moldovean nu-și putea face o genealogie pe mai mult de 100 de ani.

¹⁹ În realitate, familia lui Vasile Lupu nu era nici prea veche în Moldova, nici cea mai numeroasă și, în plus, nici singura care a dispărut.

- ²⁰ Cifra de 5 000 de curți (gospodării) este exagerată, puțini boieri au avut sub stăpînirea lor un asemenea număr de țărani.
- ²¹ Familiile boierești de care vorbește D.C. nu erau considerate egale; unele din ele dețineau, pe lingă o avere însemnată, și marile dregătorii ale țării (Balș, Bogdan, Catargiu, Cantacuzino etc.), pe cînd cele mai multe ocupau o poziție mai modestă (vezi notele 24 și urm.). Faptul acesta a fost observat și de D.C. în *Istoria ieroglică*.
- ²² După cum a remarcat și N. Docan („Arhiva”, 1900, p. 148 și urm.), lista lui D.C. nu cuprinde decît o parte din familiile boierești ale Moldovei. Lipsesc numeroase familii de dregători sau de urmași ai unor dregători, din care amintim: Albotă (devenită Flondor), Bainschi (Volcinschi), Beldiman, Brăescu, Ciolpan, Contăș, Cuza, Dublău, Gherghel, Gheuca, Izmană, Lambrino, Macri, Mogildea, Rugină, Rusu, Stroescu, Ursachi etc. Printre familiile lipsă sînt și unele care au dat dregători lui D.C. (Rugină, Luca) sau tatălui său (Dubău, Brăescu etc.). În schimb, se găsesc o serie de familii ale căror nume (poate greșit transcrise) nu se întîlnesc printre familiile boierești cunoscute ale Moldovei (Burgheleștii, Dariestii, Petraliphi etc.). În plus, unele familii care au devenit domnești sînt trecute în listă (Cantemir, Movilă, Racoviță), pe cînd altele nu (Duca și Ghica). Vezi și observațiile lui C. Giurescu (p. 130 și urm.).
- Mai amintim, în sfîrșit că — observînd modul cum sînt redată numele familiilor boierești, în textul latin — M. Romanescu și-a exprimat opinia că aceste nume au fost transcrise astfel după un original românesc pe care Ilinski — secretarul lui D.C. — l-ar fi tradus în limba latină (*Boierimea Moldovei la începutul veacului al XVIII-lea*, în „Arhiva genealogică română” ian. 1944, p. 73—75).
- ²³ Urmașii lui Gavriil Coci hatmanul, fratele lui Vasile Lupu (Stoicescu, *Dicționar*, p. 338, 378—379). Un Ilie Abaza, vornic, l-a însoțit pe D.C. în Rusia la 1711 (Neculce, p. 253). Vezi și N. Iorga, *Studii și doc.*, XVI, p. 105—111 și „Arhiva genealogică”, I, 1912, p. 127—128.
- ²⁴ Urmașii celebrului Luca Arbore, portarul Sucevii, ucis de Ștefăniță Vodă la 1523, care nu au mai ajuns dregători (Stoicescu, *Dicționar*, p. 261—262).
- ²⁵ Genealogie fantezistă. În Moldova a existat o familie Aslan, amintită încă din vremea lui Petru Șchiopul în persoana lui Aslan cămărașul (Hurmuzaki, XI, indice). În sec. XVII un Aslan vameșul a fost ginerele lui A. Crupenschi (ușar (Stoicescu, *Dicționar*, p. 392), iar Iordache Aslan spătar II, contemporan cu D.C., a fost rudă prin alianță cu Dumitrașco Ștefan mare logofăt și cu Savin Zmucilă mare ban, unul din însoțitorii lui D.C. în Rusia (*ibidem*, p. 451, 456 și Neculce, p. 253). Familia Asan e amintită în Țara Românească.
- ²⁶ Probabil urmașii lui Gheorghe Costeanu-Arapu, fost mare sluger în sec. XVII (Stoicescu, *Dicționar*, p. 385).
- ²⁷ Familie care a dat doi dregători în sec. XVII, înrudită cu Cantemireștii (*ibidem*, p. 342—343).
- ²⁸ Despre această familie de mari dregători din sec. XVII — începutul sec. XVIII vezi *ibidem*, p. 344—346.
- ²⁹ Familie înrudită cu Cantemireștii, prin căsătoria lui Lupu Bogdan hatmanul cu o fiică a lui C. Cantemir (*ibidem*, p. 350—351).
- ³⁰ Una din puținele familii descendente din boierimea din sec. XV—XVI; ea a dat Moldovei în sec. XVII 7 dregători (*ibidem*, p. 355—360).
- ³¹ Considerată de Neculce a fi fost ridicată de Al. Lăpușeanu dintre curteni, iar de unii istorici de origine sîrbă (*ibidem*, p. 341—343). Nu înțelegem de ce D.C. indică două familii.
- ³² O altă veche familie moldoveană, urmașii vornicului Dragoș Boul din sec. XV, înrudiți cu Ștefan al II-lea Tomșa și cu Gheorghe Ștefan (*ibidem*, p. 352—353).
- ³³ Familia Bujoreanu, descendentă din Cîrstea Ghenovici mare vornic și înrudită cu familiile Costachi și Jora, ridicată la dregătorii la sfîrșitul sec. XVII (*ibidem*, p. 360—361).
- ³⁴ Necunoscuți. (Să fie vorba de familia Burghelea?) Vezi G. Ghibănescu, *Surete*, XV, indice.

- ³⁶Cunoscută familie boierească de origine grecească, care a dat Moldovei 6 mari dregători în sec. XVII, jucând un important rol politic. Contemporanii lui D.C. erau urmașii lui Iordache Cantacuzino vistierul (*ibidem*, p. 361–367).
- ³⁶Familie de origine razeșească ce a dat Moldovei 3 domni: Constantin, Antioh și Dimitrie. După cum spune Neculce (p. 93), Cantemireștii „au fost de oameni proști (simplici) de la ținutul Fălciului”, iar după alt cronicar, C. Cantemir era „om de țară, moldovean drept” (*Cronici*, II, p. 35). Vezi și G. Ghibănescu, *Un izvod geneologic al razeșilor din Silișteni, înrudiți cu Cantemireștii* („Arhiva geneologică”, II, 1913, p. 76–80).
- ³⁷Descendenții lui Cărăbăț mare vornic din sec. XVI, familie din care un rol de seamă a jucat, în sec. XVII, Darie Cărăbăț (Stoicescu, *Dicționar*, p. 372). D.C. amintește separat și pe Dariеști.
- ³⁸Familie mai puțin cunoscută, ajunsă la dregătorii în sec. XVIII (*Doc. privind relațiile agrare*, II, p. 151, 233, 266 passim; G. Ghibănescu, *Surete*, IX, p. 321; XV, indice Carp; A. Sava, *Doc. Orhei*, p. 195, 211, 215 passim etc.). Un diacon cu numele Carp este amintit la 28 iulie 1612 (*Doc. priv. ist. Rom.*, veac. XVII, vol. III, p. 95).
- ³⁹Familie de origine grecească, înrudită cu Alexandru Iliș, care a dat 7 dregători Moldovei și Țării Românești în sec. XVII (Stoicescu, *Dicționar*, p. 369–372).
- ⁴⁰Familia Hrisoverghi nu era de origine regală; ea apare în Moldova în vremea lui Petru Șchiopul, iar Manolachi Hrisoverghi a fost contemporan cu D.C. (*ibidem*, p. 408–409).
- ⁴¹Familie mai puțin cunoscută de boieri. Un Loghin Clucerescu a fost pîrcălab de Orhei în 1676–1683 și 1691–1710 (vezi spița neamului la A. Sava, *Doc. Orhei*, p. 143 și indice). După cum rezultă dintr-un document din 1741, numele familiei venea de la dregătoria lui Costantin clucerul, înrudit cu familia Hincu (A. Sava, *Doc. Lăpușna*, p. 180–181; vezi și p. 152–154).
- ⁴²Familia Costachi a jucat un rol politic important începînd cu Gavriil sau Gavriiliță Costachi mare vornic, de unde și numele de Gavrilișteni. Gavril a fost în relații bune cu C. Cantemir, pe care l-a dominat, dar fiul său, Lupu, a fost unul din adversarii lui D.C. (Stoicescu, *Dicționar*, p. 380–385).
- ⁴³Familia Costin — care nu a întreținut relații prea bune cu Cantemireștii — nu era de origine sîrbă. Începătorul ei, Iancu Costin, postelnic și hatman, a fost adus de Radu Mihnea din Țara Românească. Ea a dat Moldovei 7 mari dregători în sec. XVII, printre care cronicarii Miron și Nicolae Costin (*ibidem*, p. 385–391).
- ⁴⁴Urmașii lui Andronachi Crupenschi mare ușar (*ibidem*, p. 392). Vezi și G. Bezviconi, *Familia Krupenski* („Din trecutul nostru”, 1939, p. 5–52).
- ⁴⁵Ciobăneștii sînt urmașii lui Constantin, poreclit Ciobanul, de origine necunoscută, fost mare postelnic al lui C. Cantemir (Stoicescu, *Dicționar*, p. 379).
- ⁴⁶Familia Ceaur, cunoscută și sub numele de Ștefan, alcătuită din urmașii lui Ștefan mare logofăt de la sfîrșitul sec. XVI, a dat Moldovei cîțiva dregători în sec. XVII și un domn, pe Gheorghe Ștefan (*ibidem*, p. 448–451). În *Hronic*, p. 25–26, se afirmă că G. Ștefan „se trage” din Bathory.
- ⁴⁷Familia Cerchez, venită în țara odată cu circaziana Ecaterina, a doua soție a lui Vasile Lupu. Doi membri ai familiei, Ștefan și Andronic, au fost dregători devotați ai familiei Cantemir (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 373–374).
- ⁴⁸Familia Țifescu numită și Enache. Ilie Enache zis Țifescu — Vulpea din *Istoria ieroglifică* — a pîrit lui C. Cantemir pe frații Miron și Velicico Costin (*ibidem*, p. 399).
- ⁴⁹Familia Ciogolea, înrudită cu Balica hatmanul, a jucat un rol de seamă în vremea domniilor lui Vasile Lupu și a urmașului său, Gheorghe Ștefan (*ibidem*, p. 375–376).
- ⁶⁰Necunoscuți în sec. XVII. Despre un Iordache Darie serdar vezi G. Ghibănescu, *Surete*, VII, p. 169; probabil urmașii lui Darie hotnog.

- ⁵¹ Familia Donici a dat doi mari dregători contemporani cu D.C., din care unul, Nicolae mare logofăt, este Boul din *Istoria ieroglifică* (Stoicescu, *op. cit.*, p. 394–395).
- ⁵² Familia Drăgulescu, mai puțin însemnată, din care au făcut parte Prodan mare șetrar și Ilie serdarul, ultimul desemnat de Șerban Cantacuzino ca domn al Moldovei (*ibidem*, p. 395–396). Despre un alt membru al familiei, Dumitrașco, M. Costin (p. 201) spune că era „om cunoscut și ales la toată curtea”, ceea ce arată că nu făcea parte din boierimea propriu-zisă.
- ⁵³ Urmașii celebrului serdar Apostol Durac, unul din conducătorii răscoalei din 1671–1672, familie înrudită cu Gheorghe Lozonschi pîrcălabul de Hotin, socrul lui Ieremia Movilă (Stoicescu, *Dicționar*, p. 398–399).
- ⁵⁴ Familia Frățiță, de origine mai modestă, din rîndurile căreia unul a fost mare armaș iar altul agă în a doua jumătate a sec. XVII (*ibidem*, p. 400).
- ⁵⁵ Urmașii lui Ion Gănescu pîrcălab din sec. XVI, care a fost fratele lui Cozma Șarpe mare postelnic și uneltitor împotriva lui Ștefăniță Voievod („Cercetări istorice”, II, 1971, p. 143–159). În Moldova a mai existat și familia Gane.
- ⁵⁶ Familie boierească din sec. XVI, din care doi membri, Ionașco și Grigore, au fost mari dregători în sec. XVII (Stoicescu, *Dicționar*, p. 305–306, 400–401).
- ⁵⁷ Urmașii lui D. Goia mare postelnic, ucigașul lui Gaspar Grațiani (*ibidem*, p. 403–404). În vremea lui Ștefan cel Mare a mai existat un dregător cu numele de Goian pîrcălab (*ibidem*, p. 273).
- ⁵⁸ Cunoscută familie de mari dregători din sec. XVII, din care un rol însemnat a jucat Grigore mare vornic și hatman (*ibidem*, p. 405–406).
- ⁵⁹ Urmașii vestitului Mihalcea Hîneu serdarul, conducătorul răscoalei din 1671–1672 (*ibidem*, p. 407–408). Vezi și G. Bezviconi, *Boierii Hincu* („Din trecutul nostru”, nov. 1933, p. 1–12) și A. Sava, *Doc. Lăpușna*, indice.
- ⁶⁰ Urmașii lui Isar, mare medelnicer al lui Vasile Lupu (Stoicescu, *Dicționar*, p. 411). Vezi și N. Iorga, *Studii și doc.*, VI, p. 539.
- ⁶¹ Familie care nu a dat mari dregători în sec. XVII, înrudită cu familia Stircea și cu hatmanul Alexandru Buhuș („Arhive genealogică”, I, 1912, p. 172, Stoicescu, *Dicționar*, p. 359).
- ⁶² Familie mai puțin cunoscută, ridicată în sec. XVII; un Chiriac a fost pîrcălab de Hotin ante 1657, iar Tudor Chiriachi era mare căminar la slîrșitul aceluiași secol (A. Sava, *Doc. Orhei*, p. 105).
- ⁶³ Probabil urmașii lui Mihu portarul, cel ucis de Petru Rareș, care nu au mai ajuns dregători (Stoicescu, *Dicționar*, p. 315–316). Un Mihuleț a fost dregător al lui Antioh Cantemir (Neculce, p. 139), iar Andrei Mihuleț, ginerele lui Nădăbaico vornic, a fost pîrcălab de Orhei la 1670 și 1675–1679 și porușnic (A. Sava, *Doc. Orhei*, p. 137–139, 142–146 *passim* și N. Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 94).
- ⁶⁴ Deși D.C. indică două familii diferite, se pare că este vorba de una singură, Micloșcu, care a dat Moldovei 5 mari dregători în sec. XVII și din care face parte și celebrul Nicolae Milescu, fost mare spătar în Țara Românească (Stoicescu, *Dicționar*, p. 415–416).
- ⁶⁵ Poate fi vorba de familia Mirescu, din care au făcut parte doi căpitani ce l-au însoțit pe D.C. în Rusia (Neculce, p. 297).
- ⁶⁶ Familia Movilă, urmașă a unor mari boieri din sec. XV, înrudită prin alianță cu Petru Rareș, familie din rîndurile căreia s-au ridicat 5 mari dregători în sec. XVI, dintre care doi, Ieremia și Simion, au ajuns domni, ca și urmașii lor, Mihai, Constantin, Alexandru și Moise (*ibidem*, p. 317–319). Numele domnilor sînt trecute greșit la familia Moșoc.
- ⁶⁷ Urmașii vestitului Ioan Moșoc, mare vornic din sec. XVI, dintre care doi, Costea și Ilie, au fost mari dregători în sec. XVII (*ibidem*, p. 316–317, 419–420). Un Moșoc jitnicer a însoțit pe D.C. în Rusia la 1711 (Neculce, p. 253).

- ⁶⁸ Familie care nu a dat mari dregători în sec. XVII; Nicolae Murguleț, staroste de Cernăuți, a fost ginerele lui Gheorghe Coci hatmanul (G. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, XV, p. 86); o fiică a sa a fost vara lui Ilie Moțoc mare medelnicer (Stoicescu, *Dicționar*, p. 420); un alt membru al familiei, Toader, a fost ginerele lui Ioan Stroescu marele armaș al lui C. Cantemir (*ibidem*, p. 443).
- ⁶⁹ Membrii familiei Nacu, dintre care s-au ridicat doi dregători în sec. XVII și din care coboară și Savin Zmucilă mare ban și postelnic al lui D.C. (*ibidem*, p. 420—421).
- ⁷⁰ Să fie vorba de familia Neculce, așa cum crede și R. Rosetti (*Pământul, sătenii și stăpînii în Moldova*, p. 252)? Precum se știe, Neculce vistierul, tatăl cronicarului, a fost ginerele lui Iordache Cantacuzino mare vistier, iar cronicarul Ioan Neculce, hatmanul lui D. Cantemir, a fost căsătorit cu fiica lui Lupu Bogdan hatmanul, cumnatul lui D.C. (Stoicescu, *Dicționar*, p. 351, 363).
- ⁷¹ Familie de origine grecească, al cărei începător în Moldova a fost ridicat la rangul de mare vistier de către Vasile Lupu. Urmașii săi s-au românizat, înrundindu-se cu familiile boierești moldovene (*ibidem*, p. 422—425).
- ⁷² Necunoscuți.
- ⁷³ Familia de dregători mări mărunți, din care unul, Ștefan, a fost vornic de poartă în sec. XVII și rudă cu familia Ciogolea (*ibidem*, p. 376), iar un altul a fost șetrar în vremea domniei lui C. Duca (Neculce, p. 156).
- ⁷⁴ Familie mai modestă, care nu a dat mari dregători. Primul dregător purtând acest nume a fost pîrcălab de Soroca ante 1610 (*Doc. priv. ist. Rom. A*, veac. XVII, vol. II, p. 315), iar un alt (?) Pisoschi a fost ginerele lui Pătrașco Șoldan mare logofăt (Stoicescu, *Dicționar*, p. 425 și N. Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 622).
- ⁷⁵ Una dintre puținele familii boierești cu legături de rudenie în familiile din sec. XV, înrudită și cu familia Movilă și care a dat 9 mari dregători în sec. XVII (Stoicescu, *Dicționar*, p. 426—430).
- ⁷⁶ Familie denumită și Cehan, de la începătorul ei, Pătrașco Cehan logofăt. A fost una din cele mai puternice familii de mari dregători din Moldova (7 mari dregători în sec. XVII), din care s-au ridicat în sec. XVIII și domni, începînd cu Mihai Racoviță (*ibidem*, p. 372—373, 430—433).
- ⁷⁷ Familie de origine grecească, amintită în sec. XVII, cînd Constantin Razu logofăt a devenit ginerele lui Gavril Costachi mare vornic („I. Neculce”, 1924, p. 220—222). Un alt (?) membru al familiei, Costache Razu, a fost mare dregător al lui Grigore al II-lea Ghica (Neculce, p. 311). Vezi și N. Iorga, *Studii și doc.*, VI, indice și A. Sava, *Doc. Orhei*, indice.
- ⁷⁸ Probabil Ropceanu, originar din Ropcea, unde exista și o căpitănie; familie de mai mică importanță, din care unul a fost agă în vremea domniei lui Vasile Lupu (1634—1635), iar altul, Prodan Ropceanu, a fost ginerele lui Nicolae Mogildea mare paharnic (Stoicescu, *Dicționar*, p. 418).
- ⁷⁹ Familia Roset sau Ruset, de origine grecească, venită din Țara Românească în Moldova, unde a jucat unul din cele mai de seamă roluri politice. Cel mai vestit din această familie a fost Iordache Ruset vornicul „matca tuturor răutăților” din vremea sa (*ibidem*, p. 436—440). Membrii acestei familii din vremea lui D.C. apar și în *Istoria ieroglifică*.
- ⁸⁰ Probabil Săpoteanu (din Săpoteni), familie care nu a dat mari dregători în sec. XVII; unul, Andrei, a fost vornic de poartă; un altul, Grigore, a fost pitar etc. (A. Sava, *Doc. Orhei*, indice; idem, *Doc. Lăpușna*, indice). După această familie este trecută familia Stavăr (în traducerea lui Papiu (Ilarian), care este lipsă în textul latin. Despre ea vezi N. Iorga, *Studii și doc.*, XI, p. 524.
- ⁸¹ Urmașii lui Stîrcea pîrcălabul din sec. XVI, familie care a dat trei dregători în sec. XVII (Stoicescu, *Dicționar*, p. 325—326, 442—443). Vezi și G. Bezviconi, *Stîrceștii* („Din trecutul nostru”, febr. — mai 1935, p. 6—21).

- ⁸² O altă puternică familie de dregători moldoveni începînd din sec. XVI; în sec. XVII au fost 6 mari dregători din această familie, din care unul, Ilie mare paharnic, a fost ales domn de boieri, dar a avut tăria să refuze alegerea (Stoicescu, *Dicționar*, p. 328, 443–446.)
- ⁸³ Urmașii lui Șeptilici pircălabul din sec. XVI, înrudiți cu familia Ghenghea (*ibidem*, p. 329, 446–447).
- ⁸⁴ Urmașii lui Șoldan mare logofăt din sec. XVII, aflați la mare cinste în vremea domniei lui Vasile Lupu (*ibidem*, p. 425, 447–448).
- ⁸⁵ Probabil urmașii lui Talabă pircălabul din sec. XVI (*ibidem*, p. 330). Un Ioniță Tălăbescu, logofăt II în vremea domniei lui C. Cantemir, a fost fiul lui Dumitru Costin, fratele lui Iancu Costin hatmanul, începătorul familiei Costin (S. Zotta, *Dumitru postelnicul, fratele lui Costin hatmanul și descendenții lui*, în „Rev. istorică”, 1925, p. 260–268). Este vorba deci de o ramură a familiei Costin.
- ⁸⁶ Familie denumită și Mlinovschi (de la Mlinăuți), care a dat doi mari dregători la începutul sec. XVII (Stoicescu, *Dicționar*, p. 330 și 451).
- ⁸⁷ Probabil urmașii lui Tămaș stolnic la 1403, devenit vornic la 1411.
- ⁸⁸ Necunoscuți.
- ⁸⁹ Urmașii vestitului Ioan Tăutu, logofătul lui Ștefan cel Mare, care nu s-au mai ridicat la mari dregătorii (*ibidem*, p. 287–288).
- ⁹⁰ Familie fără prea mare însemnătate, amintită la sfîrșitul sec. XVII, cînd un anume Totoescu a fost mare căpitan al lui C. Cantemir, pierînd „cînd s-au aprins erbăria în Iași” (Neculce, p. 95).
- ⁹¹ Probabil urmașii lui Tudori vameșul din vremea lui Vasile Lupu. Fiul acestuia, Toderășco negustorul din Galați, a fost unul din candidații la domnia Moldovei în anul 1700, susținut de C. Brîncoveanu (Neculce, p. 150 și C. A. Stoide, *Un pretendent la tronul Moldovei: Toderășco din Galați*, în „Arhiva rom.”, 1945–1946, p. 271–280).
- ⁹² Familia cunoscutului căpitan Constantin Turculeț, un curajos luptător împotriva turcilor, intrat în slujba regelui Poloniei (Neculce, p. 77, 106–108, N. Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 409, 584–585, idem, *Documente din arhivele Bistriței*, II, p. XXXII–XXXIII).
- ⁹³ Familie mai puțin însemnată, urmașii lui Virlan pircălab de Orhei la 1665 (A. Sava, *Doc. Orhei*, indice).
- ⁹⁴ Familie ridicată la mare cinste de Nestor Ureche vornicul la sfîrșitul sec. XVI – începutul sec. XVII, al cărui fiu a fost Grigore Ureche mare vornic și cunoscut cronicar moldovean (Stoicescu, *Dicționar*, p. 332–334 și 453).
- ⁹⁵ Familia Jora, înrudită cu familiile Barnovschi, Dabija, Ghica și Costachi, a dat Moldovei trei mari dregători în sec. XVII, dintre care unul, Antohie Jora, a fost hatmanul lui D.C. (*ibidem*, p. 411–413).
- ⁹⁶ Li se spunea așa după satul Zorileni; sînt curoaieți în a doua jumătate a sec. XVII sub numele de Scărlet (de la tatăl lor, Scărlet din Zorileni) trei dregători din această familie, înrudită cu Cirstea Ghenovici mare vornic (*ibidem*, p. 441).
- ⁹⁷ Obicciul de a sluji la curtea domnească sau la aceea a unui mare boier ca paj, aprod sau copil de casă este vechi, fiind atestat și de izvoare posterioare epocii lui D. C. (Stoicescu *Slujbași*).
- ⁹⁸ Aceasta îndeosebi cînd domnul era înrudit cu boierul respectiv. Vezi cazurile citate de N. Stoicescu, *Legăturile de rudenie dintre domni și marea boierime și importanța lor pentru istoria politică a Țării Românești și a Moldovei (secolul XV – începutul secolului al XVIII-lea)* („Danubius”, V, 1971, p. 115–122).

- ⁹⁹ Afirmațiile acestea — în parte cel puțin exacte — vădesc atitudinea ostilă a lui D.C. față de marea boierime (Panaitescu, p. 159), atitudine manifestată, de altfel, și în *Istoria ieroglifică*, unde boierii sînt prezentați ca venali, hrăpăreți, jefuitori ai țării (*ibidem*, p. 70, 82). În această privință, D.C. moștenește pe tatăl său, despre care Neculce (p. 184—185) spune: „erau la curtea domnească boiernași tot feciori de mojici, codreni și gălățeni, și zicea Cantemir Vodă că domnul face niamurile, domnul le stinge; și-i era urîți feciorii de boieri, să nu-i vadă în ochi, de pe cum îi era natura lui”. Acești „boiernași” ai lui Cantemir, ridicați „din neamuri proaste” (adică de jos), cum spune Neculce (p. 119), au fost persecutați de domniile următoare (Constantin Duca, de pildă), pînă ce C. Mavrocordat a hotărît, la 1737, scoaterea oamenilor de origine modestă care intraseră între boierii mazili („Arhiva rom.”, t. II, 1862, p. 190—194).
- ¹⁰⁰ Foarte interesant și, fără îndoială, exact prezentat modul cum erau schimbați și confirmați în funcție marii dregători; și aici D.C. vorbește din experiența sa domnească. Despre aceasta vezi și Paul de Alep, p. 86, și *Cronica Ghiculeștilor*, p. 263. Despre numirea dregătorilor la domnie nouă vezi și mai sus cap. III, nota 43.

CAPUT XVI
DE RELIQUIS MOLDAVIAE INCOLIS

Vix esse aliam arbitramur tam angustis terminis, ac Moldavia est, circumscriptam provinciam, quae tot et tam diversos populos contineat. Praeter Moldavos, quorum maiores e *Maramorisz* reversi sunt, plures Graeci, Albani, Serbi, Bulgari, Poloni, Cosaci, Russi, Ungari, Germani, Armenii, Iudaei, fecundique Cingari Moldaviam incolunt. *Graeci, Albani, Serbi* et *Bulgari* libere ibi vivunt, et partim mercaturae operam dant, partim pro stipendio principi militant. *Germani, Poloni* et *Cozaci* pauci sunt, eique vel milites, vel aulici officiales; e Polonis etiam aliqui sed raro ad baronatus honorem pervenerunt.

Armenii pro subditis habentur, uti cives et mercatores in aliis urbibus et oppidis Moldaviae, idemque, quod illi, tributum principi solvunt: aedes tamen sacras ipsi aequae ac romanorum sacrorum asseclae haud minores nec incultiores orthodoxorum templis possident, liberoque sui ritus exercitio gaudent.

Iudaei etiam subditi censentur, et tributum annuum peculiare, gravius ordinario, solvere tenentur, opificium, praeter mercaturam et cauponariam, nullum exercent, synagogas habere ubique possunt, ligneas tamen, non lapideas. *Russi* et *Hungari* perpetuam servitutem in Moldavia sortiti sunt.

Cingari per totam provinciam dispersi sunt: neque fere baro est, qui non plures Cingarorum familias sibi subiectas habeat. Unde et quando ea gens in Moldaviam venerit, neque ipsi norunt, nec nostri annales memorant. Lingua utuntur ea, quae cunctis per eas partes Cingarum familiaris, multisque vocibus pure graecis, multis etiam persicis mixta est. Opificium, praeter ferrariam et aerariam artem, vix aliud habent. Natura illis eadem, quae in aliis regionibus, iidem mores, suprema virtus et differentia specifica furtum et otium.

Turcae etiam mercaturae gratia quam plures lasziis, aliisque in oppidis degunt; sed his nullibi licet vel fundum emere, vel domum in aliquo oppido aut pago, multo minus aedem sacram construere, aut publicas secundum suam superstitionem preces fundere, neque institit othmannica aula unquam, ut id principes moldavi permitterent: utinam aeternum mutescat.

Moldavi puri, praeter nobiles, quorum classes supra recenseimus, vel cives sunt, vel rustici. *Cives* vocamus, qui in urbibus aut oppidis degunt, rusticos qui in pagis. Qui in oppidis, nemini subiecti sunt, nisi principi, illique soli tributum solvunt. Opificia omnes exercent: rarus mercator Moldavus. Innata enim est ea Moldavis superbia vel ignavia, ut omne mercaturae genus se indignum habeant, praeter venditionem eorum fructuum, quos e suis accipiunt possessionibus. Atque eam potissimam causam esse arbitror, quare rarus in Moldavia reperiatur civis opulentus, nostraque patria, quamvis multo ad externos plura transmittat, quam ab iisdem accipiat, tamen pecuniae inopia perpetuo laboret. Mercatores enim alienigenae, *Turcae, Iudaei, Armenii* et *Graeci*, quos vulgo *dzelepi* vocare solemus, nostrorum popularium segnitie,

CAPITOLUL AL XVI-LEA
DESPRE CEIALȚI LOCUITORI AI MOLDOVEI

Cu greu aş putea crede că există vreo altă țară închisă în hotare atât de strîmte ca Moldova care să cuprindă atîtea și atît de deosebite neamuri. În afară de moldoveni, ai căror strămoși s-au întors din Maramureș¹, locuiesc în Moldova mulți greci, albanezi, sîrbi, bulgari, poloni, cazaci, ruși, unguri, nemți, armeni, evrei și țigani puioși². Grecii, albanezii, sîrbi și bulgarii trăiesc liber aici și unii se ocupă cu negoțul, iar alții slujesc la oaste domnului cu leafă³. Nemții, polonii și cazacii sînt puțini și ei sînt fie oșteni, fie slujitori de curte; ba chiar unii dintre poloni, dar rareori, au ajuns la cîntea boieriei.

Armenii sînt socotiți drept supuși, ca și țîrgoveții și negustorii din alte orașe și țîrguri ale Moldovei, și plătesc domnului același bir ca și ei⁴; totuși, la fel ca și credincioșii de rit romano-catolic⁵, au și ei lăcașuri sfinte tot atât de mari și tot atât de frumoase ca bisericile ortodocșilor, bucurîndu-se de liberul exercițiu al credinței lor⁶.

Evreii de asemenea sînt socotiți supuși și sînt obligați să plătească un bir anual deosebit, mai mare decît cel obișnuit; ei nu practică nici o meserie în afară de negoț și crișmărit și pot avea oriunde sinagogi, dar de lemn, nu de piatră⁷. Rușii și ungurii au avut totdeauna în Moldova starea de șerbi⁸.

Țiganii sînt răspîndiți prin toată țara; aproape că nu există boier care să n-aibă mai multe familii de țigani în stăpînirea lui⁹. De unde și cînd a venit acest neam în Moldova, nici ei nu știu, nici cronicile noastre nu amintesc¹⁰. Au o limbă care este aceeași la toți țiganii de prin aceste părți, amestecată cu multe cuvinte curat grecești și cu multe chiar persane. Alt meșteșug în afară de fierărie și zlătărie nu au. Au aceeași fire și aceleași moravuri ca și cei de prin alte părți; suprema lor virtute și însușirea lor caracteristică este furtul și lenea.

La Iași și în alte orașe trăiesc, ocupîndu-se cu negoțul, și destul de mulți turci¹¹; dar ei n-au voie să cumpere nicăieri pămînt, să-și facă casă în vreun oraș sau sat¹², și cu atât mai puțin lăcaș sfînt, sau să-și facă rugăciunile în azul tuturor după eresurile lor¹³, și nici Poarta otomană n-a stăruit vreodată — ce bine ar fi să nu deschidă niciodată gura! — ca domnii moldoveni să îngăduie acest lucru.

Moldovenii adevărați, în afară de boierii ale căror clase le-am înfățișat mai sus, sînt sau țîrgoveți, sau țărani. Se numesc țîrgoveți cei care trăiesc în orașe și țîrguri¹⁴, țărani cei care trăiesc în sate. Cei care trăiesc în orașe nu sînt supuși nimănui decît domnului¹⁵ și doar acestuia îi plătesc bir. Toți sînt meșteșugari¹⁶; un moldovean este rareori negustor. Căci moldovenii sînt din naștere atât de trufași și de leneși încît socotesc rușinos orice fel de negustorie¹⁷ în afară de vînzarea roadelor pe care le capătă de pe pămînturile lor. Aceasta este, cred eu, pricina cea mai de seamă că rar se află în Moldova țîrgoveț bogat și că țara noastră, deși trimite străinilor mult mai multe mărfuri decît primește de la ei, suferă totuși tot timpul de lipsă de bani. Căci negustorii străini: turci, evrei, armeni și greci, pe care obișnuit îi numim *gelepi*, și-au însușit, din pricina nepăsării alor noștri,

tota sibi vindicarunt Moldaviae commercia, et peorum pecudumque integros greges vili in Moldavia pretio coemptos Constantinopolin aliasque urbes ducunt, et ibi duplo triplove vendere solent.

Cum autem eorum potissima pars fundos et domos in Moldavia possidere non possit, maxima illius pecuniae portio extra eam provinciam expenditur, pauca Danubium repetunt, et vix solvendo tributo Turcis debito aliisque publicis oneribus sufficiunt.

Rusticus pure Moldavus nullus est, qui reperiuntur vel russicae vel transylvanicae aut, uti apud nos vocari solent, ungaricae sunt originis. Primo enim instauratae Moldaviae seculo, *Dragosz*, cum novam provinciam colonis vacuam reperisset, totam eam expeditionis sociis distribuerat. Cum vero iniustum videretur, nobilem nobili operarium dari, cuncti enim Romano semine orti aequae nobiles habebantur, at agrorum curam armis asueta gens se indignam duceret, coacti fuere *Dragoszi* sequaces e vicinis regionibus, ubi iam introducta erat colonorum servitus, connivente principe, praedas agere, raptosque inde terrae cultores, in suas transferre sedes. Id verum esse, ipsum etiam rustici etymon, quod moldavice *veczin* vel vicinum sonat, arguit, ostenditque illos antea vianos fuisse, quos deinde ad rusticana opera armorum moldavorum felicitas coegit. Eadem de causa, in superiori Moldavia, quae primo a *Dragoszi* adibus coli coepit, multae sunt rusticorum aulae, in inferiori, quae postmodum habitari coepit, nullae nisi quos illarum partium barones vel e superiori pretio emerunt, et in sua bona transtulerunt, vel e rezessis, postquam prae paupertate patriam vendidissent possessionem, subiectionis etiam subire iugum baronum iniustitia coegit. Hinc etiam in iudicio, si quis a barone ad subiectionem postulatus fuerit, facile est de illius statu discernere, si enim ostenderit accusatus suos maiores vel praedium quoddam aliquando possedis, licet eo, vel per paupertatem, vel temporis iniuria exciderit, vel inter calaraszos, curtianos, et aprodos receptos fuisse, liber omnino pronunciabitur, neque enim nisi liber eiusmodi fungi potest muneribus: sin minus, necesse est, illum alicui baroni subiectione obstringi. Qui e Polonia in mediam Moldaviam translatus fuere, longo temporis tractu patriae linguae obliti, moldavicam recepere, qui vero in confiniis Poloniae habitant, adhuc ruthenice et polonice loquuntur. Hungari, uti sacrorum Romanorum, ita et patrii sermonis fuere tenaciores, moldavicam tamen omnes callent. Cuiuscunque tamen generis fuerint, dominorum suorum operis assidue incumbere tenentur: nullus illis quo operentur modus dictus est, in domini arbitrio consistit, quocumque diebus eos admovere velit operi. Pecuniam ei vi adimere aut iumenta nulla licet; et si thesaurum maximum nactus fuerit rusticus, nullae in eo partes sunt domini: quod si extorserit, conquerenti ut reddat, iudicio damnabitur. Si tamen iniuste agere voluerit dominus, tamdiu eum percutit, donec sua sponte ipsi reddiderit desiderata.

Occidere ipsum legibus prohibetur, et si quocumque modo eum vita privaverit, non modo iterum mortis reus erit dominus, sed etiam uxori liberisque necati libertatem debet concedere: neque enim ulli privatorum vitae et necis ius in quenquam Moldavorum competit, utpote quod solius est principis. Porro et vendere subditum Moldaviae baroni licet, sed non extra eum, in quo natus est,

tot comerțul Moldovei, ducînd obișnuit la Constantinopol și în alte orașe turme și cirezi întregi de oi și de vite cumpărate pe un preț mic în Moldova și vînzîndu-le acolo de două sau de trei ori mai scump¹⁸.

Deoarece însă o bună parte dintre aceștia nu pot avea în Moldova pămînturi și case, cea mai mare parte din acești bani se cheltuiesc în afara țării, puțini din ei se mai întorc dincoace de Dunăre și de-abia ajung la plata tributului datorat turcilor și la alte nevoi obștești.

Țăran curat moldovean nu se află și cei care se găsesc se trag fie din ruși, fie din transilvăneni sau, cum se numesc obișnuit la noi, ungureni. Căci în primul secol al întemeierii Moldovei, deoarece Dragoș gășise noua țară deșertată de locuitori¹⁹, a împărțit-o toată celor care-l însoțiseră în expediția lui. Dar fiindcă se părea nedrept ca un nobil să fie pus să muncească pentru alt nobil, căci toți cei născuți din sămînță romană-erau considerați la fel de nobili, și fiindcă un neam obișnuit să mînuiască armele socotea nevrednic de el să se îngrijească de ogoare, însoțitorii lui Dragoș au fost siliți, cu învoirea domnului, să facă prăzi în regiunile învecinate unde șerbia țăranilor era introdusă, iar pe lucrătorii de pămînt să-i mute de acolo pe moșiile lor. Că aceasta este adevărat o dovedește chiar numele de țăran, care în moldovenește se zice *vecin* și care arată că cei pe care norocul armelor moldovenilor i-a supus la munca cîmpului le-au fost mai înainte vecini²⁰. Din aceeași pricină în Moldova de sus, care a început mai întîi să fie locuită de Drăgoșești, sînt multe gospodării de-ale țăranilor, pe cînd în Moldova de jos, care a început să fie locuită mai tîrziu, nu sînt altele decît fie de țărani pe care boierii din acele părți i-au cumpărat pe bani din Moldova de sus și i-au mutat pe moșiile lor, fie de razeși pe care, după ce și-au vîndut proprietatea părintească din pricina sărăciei, nedreptatea boierilor i-a silit să primească pe deasupra și jugul supunerii²¹. De aceea chiar și la judecată, dacă un boier pretinde că un țăran oarecare este șerbul lui, este ușor să se vadă cărei stări aparține acela. Căci dacă acuzatul poate arăta că înaintașii lui au avut o bucată de pămînt, chiar dacă el a pierdut-o din cauza sărăciei ori a vitregiei vremurilor, sau că ei au fost primiți printre călărași, curteni sau aprozi, este declarat cu totul liber, căci numai un om liber poate îndeplini slujbe de acest fel²²; dacă nu poate, urmează de la sine că el este șerb vreunui boier. Cei care au fost aduși din Polonia în mijlocul Moldovei, uitîndu-și după lungă trecere de vreme limba părintească, și-au însușit pe cea moldovenească; cei care însă locuiesc la hotarele cu Polonia vorbesc pînă azi rutenește și leșește. Ungurii au fost mai tenaci, păstrîndu-și tot atîta limba părintească, cît și ritul catolic, dar toți știu moldovenește. Totuși, de orice neam ar fi, țărani sînt datori să muncească neîncetat pentru stăpînii lor; nu există măsură hotărîtă cît să lucreze; este la voia stăpînului să-i scoată la muncă oricite zile vrea²³. Boierul nu le poate lua cu forța banii sau vitele și dacă un țăran ar da peste o comoară foarte mare, stăpînul n-are dintr-asta nici o parte; iar dacă i-ar lua-o, ar fi condamnat de judecată s-o înapoieze reclamantului. Dacă totuși stăpînul ar vrea să facă o nedreptate, îl bate atît de mult, pînă ce acesta îi dă de la sine tot ce dorește.

Este oprit de legi să-l omoare, dar dacă i-ar ridica în orice chip viața, nu numai că la rîndul lui stăpînul ar fi învinuit de omor, dar pe deasupra trebuie să dea libertatea soției și copilului celui ucis. Căci nimeni n-are dreptul de viață și de moarte asupra vreunui moldovean, pentru că acesta este numai al domnitorului. Un boier din Moldova are apoi și dreptul de a vinde un supus, dar nu în afara satului în care acela s-a născut; dacă însă vinde toată gospodăria împreună cu

pagum. Si vero totam villam cum rusticis vendiderit, ea venditio firma rataque habetur. Tributi tantum solvit, quantum edixerit princeps, nec ullus ei praescribitur modus vel terminus.

Omnino cunctorum, quotquot in orbe sunt, colonorum, miserrimos pronunciassem moldavos rusticos, nisi terrae segetumque ubertas invitos quasi paupertate eximeret.

Pigerrimi sunt, laborumque impatientes, parum arant, parum seminant, sed multum metunt. Non curant, ut id habeant quod acquirere suis laboribus possent, sed contenti sunt, ut tantum reponant in horrea, quantum iis per annum, aut ad novum usque, uti praedicare solent, panem alendis sufficit: qua ex re, si qua ingruat sterilitas, aut inimica vis messem impediatur, facile fame periclitantur. Vaccam si unam alteramve habuerit rusticus, satis se adeptum credit, quo se et liberos possit alere. Sunt enim, quae quadraginta, ad minimum viginti quatuor lactis libras quotidie praebent. Sin autem viginti habuerit alvearia, ex eorum proventu facile totius anni tributum potest solvere. Ut taceamus, singula alvearia, si coloni vota secundet tempestas, septem alia quotannis extrudere, sufficit, quod singula excisa duo vel plura metra mellis largiantur: unum autem metrum imperiali venditur.

Qui in montibus habitant, ovibus abundant melle et fructibus arborum: campes- tres segetibus, bobus et equis. Omnium horum maxima est infelicitas, quod Tartaros sibi vicinos habeant, qui non solum clam, quaecumque possunt, suffrantur, sed etiam nonnunquam specie expeditionis Poloniae, cum Moldaviam non transire non possint, non solum praedas agunt maximas, sed et aliquando cunctos pagorum incolas in captivitatem abducunt, et pro Russis Constantinopoli vendunt. Eae quidem incursiones dudum saepe iteratis sultani mandatis fuere prohibitae: sed quis est, qui in ea re Tartarorum fraudes cavere possit? Fortunatiores tamen ii sunt, quos Constantinopolin fatum duxerit. Ibi enim principum residentes, Moldavum captivum, ubicumque eum invenerint, absque pretio recipere et in libertatem vindicare possunt.

Eae, quae superius de subditis Moldaviae diximus, non tribuenda sunt trium per Moldaviam agrorum colonis, qui non quidem nobiles sunt, baronum tamen parent nemini, et reipublicae aliquam prae se ferunt speciem. Primus est Cypullung in Suczaviensi dioecesi altissimorum montium continuo iugo septus. Quindecim fere pagos continent, qui omnes peculiaribus sibi legibus et iudicibus utuntur. Nonnunquam admittunt etiam missos a principe vornicos binos, haud raro tamen, si ii offenderint colonorum animos, freti iis, quae natura ipsis largita est, munimentis, expellunt.

Ignorant ligone secare arva, quae in suis montibus nulla habent, omnis eorum labor circa ovium curam versatur. Annum tributum solvunt, non quantum princeps voluerit, sed quale pristinis promiserant principibus, et id pactum, quando- cunque novus Moldaviae datur Dominus, missis legatis instaurant. Quod si durius cum ipsis agere, et nova onera imponere princeps voluerit, non diu definentur negotiationibus, sed penitus negato tributo ad difficiliora montium se recipiunt: qua de re, nunquam plus debito ab ipsis postulavere principes. Hi aliquando a quibusdam seditiosis excitati, a principibus defecerunt et Polonorum suscepere patrocinium: quae res aliquibus Polonorum historicis occasionem dedit, ut Moldaviam Poloniae tributariam fuisse praedicarent. Constat enim inter omnes, ipsiusque episcopi premisliensis Piasecii testimonio, licet reclamante Dlugossio, Sarnicio et Orichovio, Moldaviam, antequam Turcis se subiiceret, Poloniae sociam exitisse; posteaquam vero Turcis tributum pendere coepit, neque cogitatum a Polonis de Moldavia ad

țărani, cea vânzare este socotită bună și în deplină formă²⁴. Țăranul plătește atîta bir cît dictează domnul și acest bir nu are măsură statornic stabilită sau limită.

Într-un cuvînt aș zice că dintre toți lucrătorii de pămînt, cîți sînt în lume, cei mai nenorociți sînt țărani moldoveni, dacă bogăția roadelor pămîntului nu i-ar scoate din sărăcie oarecum fără voia lor.

Sînt foarte leneși²⁵, silnici la muncă, ară puțin, seamănă puțin, dar recoltează mult. Nu se îngrijesc să aibă atît cît ar putea dobîndi cu muncile lor, ci se mulțumesc să-și pună în hambar doar atît cît le ajungă de hrană pentru un an sau, cum zic ei de obicei, pînă la piinea cea nouă²⁶; de aceea, dacă vine vreun an rău ori vreun atac al dușmanului împiedică secerișul, lesne sînt amenințați să n-aibă ce mîncă²⁷. Dacă țăranul are una sau două vaci, crede că are destul cu ce să se hrănească el și copiii lui. Căci sînt unele care dau zilnic patruzeci de livre de lapte și pe puțin douăzeci și patru. Iar dacă țăranul are douăzeci de stupi, poate ușor plăti din venitul lor birul pe un an întreg²⁸. Lăsînd la o parte că un singur stup, dacă vremea face pe voia țăranului, scoate în fiecare an alți șapte, e de ajuns ca fiecare, cînd se taie, să dea două sau mai multe măsuri de miere, căci o măsură se vinde cu un imperial.

Cei care locuiesc la munte au din belșug oi, miere și poame; cei de la șes, grîne, boi și cai²⁹. Cel mai mare necaz al tuturor acestora este că au vecini pe tătari, care nu numai că fură într-ascuns tot ce pot, dar chiar cîteodată, cu chip că pornesc cu război asupra Poloniei și nu pot de aceea să nu treacă prin Moldova, nu numai că fac cele mai mari prădăciuni, dar cîteodată duc cu ei în robie pe toți locuitorii satelor și-i vînd la Constantinopol drept ruși. Ce-i drept, aceste năvăliri au fost de curînd oprite prin poruncile sultanului, de mai multe ori repetate. Dar cine se poate păzi în această privință de înșelăciunile tătarilor? Mai norocoși totuși sînt aceia pe care soarta i-a dus la Constantinopol. Căci acolo capuchehaiele domnilor pot lua fără plată un rob moldovean, oriunde l-ar găsi, și să-l libereze.

Cele ce am spus mai sus despre supușii Moldovei nu trebuie să se aplice țăranilor din trei ținuturi ale Moldovei, care, este drept, nu sînt nobili, totuși nu ascultă de nici un boier și alcătuiesc un fel de republică³⁰. Primul este Cîmpulungul în ținutul Sucevei, încins de un lanț neîntrerupt de munți foarte înalți. Cuprinde cam cincisprezece de sate, care toate își au legi și judecători proprii³¹. Uneori primesc și doi vornici trimiși de domn, dar nu rareori, dacă aceștia jignesc pe țărani, îi izgonesc, bizuindu-se pe acele mijloace de apărare pe care li le-a dat natura.

Ei nu știu să sape ogoare, care în munții lor nici nu sînt, și toată munca lor stă în îngrijirea oilor. Plătesc un bir anual, nu cît vrea domnul, ci cît făgăduiseră ei domnitorului mai înainte, și această învoială o reînnoiesc prin trimișii lor ori de cîte ori Moldova capătă un domn nou. Dacă domnul ar vrea să se poarte mai aspru cu ei și să le impună poveri noi, nu stau mult la tocmeală ci, refuzînd cu totul birul, se retrag în văgăunile munților; de aeea niciodată domnitorii nu le cer mai mult decît trebuie. Așîțați de cîteva ori de unii răzvrătitori, n-au mai vrut să știe de domnitori și au primit protecția polonilor³²; acest lucru i-a făcut pe unii istorici poloni să susțină că Moldova a fost tributară Poloniei³³. Se știe însă de toți, și faptul este întărit prin mărturia episcopului de Premisl Piasecius³⁴, orice ar spune împotriva Dlugosz, Sarnicius³⁵ și Orichovius³⁶, că Moldova, înainte de a se supune turcilor, a fost aliata Poloniei; iar după ce a început să plătească bir turcilor, nici prin gînd nu le-a trecut polonilor să aducă Moldova sub ascultarea

subiectionem compellenda fuisse: quamvis nonnulli regum eam in pristinam licentiam recipere, aliquoties tentaverint.

Secunda minor in Moldavia respublica est *Vranzia* in Putnensi agro prope Valachiae limites, undique asperrimis circumdata montibus. Ea duodecim pagos, et bina aularum millia numerat, parique ut Kypullung ratione ovium pastu contenta, aratrum ignorat. Incolae pariter certum constitutumque aliquod tributum quotannis principi solvunt, ceterum suis legibus reguntur, et principis tam iussa quam iudices prorsus respuunt.

Tertia est *Kiegiecz* in Falziensi agro, sylvae in finibus Budziacensium Tartarorum sita, totiusque, quae Hierasi fluentis et Bassarabiam interiacet, Moldaviae firmissimum propugnaculum. Incolae parvum tributum quotannis principi pendunt, omnes calarazi sive equites sunt. Olim octo millium numerum efficiebant, hodie vix duo millia in campum educunt. Ceterum cunctos Moldaviae incolas bellica virtute superant, ita ut vulgo in proverbio dicatur: Quinque Crimenses decem Budziacensibus praevalent: quinque Moldavi decem Crimenses superant, at quinque *Codreni* (silvatici, hoc enim Kiegiezensibus vulgo in Moldavia tribuitur nomen) decem Moldavos profligant. Plura de his supra memoravimus, Parte 1, Cap. sexto.

lor, ba încă unii dintre regii lor au încercat de câteva ori să o facă a-și redobîndi vechea libertate³⁷.

A doua republică în Moldova, mai mică însă, este Vrancea în ținutul Putnei, aproape de hotarul cu Valahia, înconjurată de pretutindeni de munți sălbatici. Are douăsprezece sate, numără două mii de gospodării și, la fel ca și Cîmpulungul, mulțumindu-se numai cu păstoritul oilor, nu cunoaște plugul. Tot așa, locuitorii plătesc domnului în fiecare an un anumit bir hotărît, dar altminteri se conduc după legile lor și nu primesc nicidecum porunci sau judecături de la domn³⁸.

A treia este Tigheciul în ținutul Fălciului, un codru la hotarele cu tătarii din Bugeac, cel mai puternic parapet al întregii Moldove dintre apele Prutului și Basarabia. Locuitorii plătesc în fiecare an domnului un bir mic; toți sînt călărași. Odată erau opt mii, astăzi cu greu scot în luptă două mii; altminteri întrec pe toți locuitorii Moldovei în vitejie³⁹, astfel încît se și spune într-un proverb binecunoscut: „cinci tătari crîmleni fac mai mult decît zece tătari bugeceni, cinci moldoveni întrec zece crîmleni, dar cinci codreni, căci acesta este numele care se dă obișnuit tighecenilor în Moldova, bat zece moldoveni”. Mai multe despre ei am spus mai sus în partea întâi, capitolul al șaselea.

- ¹ Despre așa-zisul „descălecat” vezi mai sus partea I, cap. I, nota 5.
- ² Afirmatie exagerată; numărul locuitorilor de origine străină era foarte mic față de acela al băștinașilor.
- ³ Despre străinii-mercenari în slujba domnului vezi cap. VII.
- ⁴ Despre regimul armenilor vezi: N. Iorga, *Armenii și românii: o paralelă istorică*, București, 1913; G. Ghibănescu, *Breasla armenilor din Roman*, Iași, 1910; H. Dj. Siruni, *Armenii în România*, București, 1940 etc.
- ⁵ Armenii aveau un episcop propriu la Suceava (P. P. Panaitescu, *Hrisovul lui Alexandru cel Bun pentru episcopia armeană din Suceava, (30 iulie 1401)*, București, 1935; extras din „Rev. ist. rom.”, 1934).
- ⁶ Biserici armenesti existau în toate orașele mari ale Moldovei: Iași (2), Suceava (4), Botoșani (2) Roman, Galați etc. (vezi Stoicescu, *Bibliografia*, passim și episcopul Melchisedek, *Inscripțiunile bisericilor armenesci din Moldova*, București, 1882).
- ⁷ Vezi N. Iorga, *Istoria evreilor în țările noastre*, București, 1913. Ei alcătuiau o breaslă fiscală separată de restul țării.
- ⁸ Despre aceștia vezi mai jos nota 19. Vezi și G. I. Năstase, *Ungurii din Moldova la 1646, după „Codex Bandinus”*, Chișinău, 1935.
- ⁹ Despre situația țiganilor din Moldova vezi N. Grigoraș, *Robia în Moldova (de la întemeierea statului până la mijlocul secolului al XVIII-lea)* („Anuarul Inst. de istorie și arheologie”—Iași, 1967, p. 31—79 și 1968, p. 43—85).
- ¹⁰ După cum se știe, țiganii au fost aduși din India în timpul mării invazii a tătarilor din 1241—1242; limba lor este asemănătoare cu unele dialecte din nordul Indiei. După înlăturarea dominației tătarăști, țiganii au ajuns robii domnilor Moldovei și Țării Românești, care i-au dăruit mănăstirilor și boierilor. Alți țigani au venit din Peninsula Balcanică în sec. XIII—XIV; ea dovadă se invocă cuvintele de origine greacă, inclusiv numele de „așigani” sub care sînt cunoscuți în documente. Vezi G. Potra, *Contribuțiuni la istoria țiganilor din România*, București, 1939.
- ¹¹ Este vorba de așa-numiții lazi, care au cauzat importante prejudicii Moldovei, pînă ce au fost izgoniți de Constantin Mavrocordat și de Matei Ghica (*Cronica Ghiculeștilor*, p. 117, 203, 629, 631, 633 și urm. și *Cronica*, II, p. 215—218).
- ¹² Vezi M. M. Alexandrescu—Dorsca, *Sur le régime des ressortissants ottomans en Moldovie (1711—1829)* („Studia et acta orientalia” V—VI, 1967, p. 143—182). Despre regimul turcilor în Țara Românească—același ca în Moldova—vezi Ion Radu Mîrcea, *Sur les circonstances dans lesquelles les Turcs sont restés en Valachie jusqu'au debut du XVII-e siècle* („Revue des études sud-est européennes”, 1967, nr. 1—2, p. 77—86) și M. Alexandrescu—Dorsca, *Despre regimul supușilor otomani în Țara Românească în veacul al XVIII-lea* („Studii”, 1961, nr. 1, p. 87—113). Vezi și J. Condurachi, *Cîteva cuvinte asupra condiției juridice a străinilor în Moldova și Țara Românească pînă la Regulamentul Organic*, București, 1918.
- ¹³ Cf. și răspunsul la o anchetă din 1712, unde se spune: „les Turcs n'y ont pas même de mosquée publique, et ils pratiquent les exercices de leur secte en particulier” (Hurmuzaki, Supl. I/1, p. 421). Pentru Țara Românească vezi A. M. del Chiaro, p. 67, care afirmă: „în toată Valahia, ca și în Moldova, nu se găsește nici o moscheie cit de neinsemnată, așa că, pentru rugăciunile lor, turcii sînt nevoiți a se aduna într-un loc mai retras, unde și le fac cu toată discreția”.

- ¹⁴ D.C. nu acordă o atenție deosebită țirgoveștilor sau orașenilor.
- ¹⁵ Nu începuse încă dăruirea ocinelor orașelor unor boieri sau mănăstiri.
- ¹⁶ Îndemînarea românilor la meșteșuguri a fost remarcată și de A. M. del Chiaro (p. 25).
- ¹⁷ Afirmatie exagerată; numeroși negustori erau totuși moldoveni (vezi Lia Lehr, *Comerțul Țării Românești și Moldovei în a doua jumătate a secolului al XVII-lea*, în „Studii”, 1968, nr. 1, p. 29–51).
- ¹⁸ Despre comerțul cu animale vezi partea I, cap. VII.
- ¹⁹ Afirmatie inexactă. După cum am arătat în cap. I din partea I, Moldova a fost locuită tot timpul de populație autohtonă ce trăia în obști, din sînul cărora și peste care s-a suprapus apoi clasa stăpînilor feudali, boierimea. Dealtlul, și D. C. în *Hronicul romana-moldovlachilor* (p. 471) va considera: „de mirat lucru cum ungurii și rușii, oameni străini fiind, s-au putut stăvi și a să ține pre acele locuri, iară cei de moșie nici cum”. Tot acolo (p. 325) arăta că rușii din Moldova de sus sînt „supuși podani”, urmași ai slovenilor, rămași românilor. Afirmatia că parte din locuitori erau ruși sau ruteni se găsește și la Simion Dascălul (Uroche, p. 14) și la M. Costin (p. 233); I. Neculce (p. 83) crede că ar fi fost vorba de prizonieri poloni aduși de Ștefan cel Mare la 1498 „de și pînă astăzi trăiește limba rusească în Moldova”.
- Este foarte probabil că asemenea aserțiuni pornesc de la cronicarul polon I. Dlugosz, care afirma, fără nici un temei istoric, că valahii înmulțindu-se ar fi alungat cu forța (per violentiam expulsis) pe ruteni (*Historiae Polonicae*, I, Lipsiae, 1711, col. 1122 și „Studii”, 1956, nr. 4, p. 97), afirmație asemănătoare cu a cronicarului Nestor, după care slavii de la Dunăre ar fi plecat în Polonia cînd au fost atacați de valahi (G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor, VII. Cronica lui Nestor*, București, 1935, p. 34).
- ²⁰ Opinia lui D.C. că țărani aserviți se numeau vecini pentru că fuseseră aduși din țările vecine nu este întemeiată (în Țara Românească li se spunea rumâni deoarece alcătuiua majoritatea populației!). Această afirmație a lui D.C. era menită să slujească și ea ideea originii nobile, latine a poporului român: fiind romani, deci nobili, românii nu puteau fi înjosiți prin aservire: de aceea au apelat la locuitorii din țările vecine, unde se introdusese aservirea țărănilor.
- În realitate, aservirea a avut loc și în Moldova prin uzurparea libertății și a drepturilor de proprietate ale țărănilor de către conducătorii obștilor în care trăiau acești țărani. Boierimea s-a format prin aservirea acestor obști, nu însă înainte de a dispune de țărani aserviți.
- Cît privește originea numelui vecin, după opinia lui M. Emerit, în apusul Europei *vicinus* era locuitorul unui *vicus*, în timp ce la noi numele lor deriva din slavul *vece* = adunare populară din epoca democrației primitive (*L'origine au mot „vecin” (= paysan à liberté limitée)*, în „Revue historique du Sud-est européen”, 1930, p. 203–207). Al. Boldur crede că termenul vecin traduce pe cel rusesc de *susea* (*Originea și sensul cuvintului vecin*, în vol. *În amintirea lui C. Giurescu*, București, 1944, p. 167–174). În sfîrșit, P. P. Panaitescu consideră — pe drept cuvînt — că „originea cuvintului latinesc este din *vicinus*, vecin, adică cel ce stăpînește cu vecinii împreună, alături, și nu, cum s-a afirmat și la noi, din *vicus*, sat” (*Obșteța țărănească*, p. 43). Este însă posibil ca — ținînd seama de faptul că termenul vecin se întilnește și în documentele ruso-galiene, după cum a remarcat Al. Boldur — D.C. să fi crezut că moldovenii au adus din nord nu numai termenul, dar și pe purtătorii lui.
- ²¹ Fiind adversarul mării boierimi, în *Istoria terogilfică* D.C. se declară împotriva tendinței acestora de a asorvi pe țărani (Panaitescu, p. 83). Așa se explică și faptul că rounoaște aici că transformarea unei părți a razeșilor în vecini se datorește constringerii boierești.
- ²² Cf. documentul din 3 sept. 1704, prin care doi oameni, pe care comisarul Ilie Catargiu îi pretindea ca vecini, se apără de aservire invocînd faptul că tatăl lor a fost „pe lingă Nădăbaico vornicu de au slujit” (*Documente privind relațiile agrare*, II, Moldova, p. 103). Vezi și cazurile citate de Stoicescu, *Curteni*, p. 47, care îndreptățesc afirmația lui D.C.

- ²³ Relațiile țărănilor cu stăpînii feudali sînt bine înfățișate. Se știe că primele reglementări ale obligațiilor clăcașilor față de proprietari datează din epoca fanariotă (V. Mihordea, *Relațiile agrare din sec. XVIII în Moldova*, București, 1968).
- ²⁴ În această vreme se întîlnesc, totuși, și cazuri de vînzare de vecini fără pămînt (*Istoria României*, III, p. 389).
- ²⁵ Așa-zisa lene a țărănilor moldoveni se explică prin lipsa lor de interes pentru munca ale cărei rezultate nu le culegeau ei, ci fiscul domnesc și stăpînul feudal. Acest fapt a fost înțeles de unii străini care au vizitat Moldova în secolul al XVIII-lea. În *Memoriul* citat (p. 87), francezul D'Hauterive, vorbind de „învinuirea” de lene ce se aducea țărănilor moldoveni, spunea: „Dar cînd munca unui popor se exercită pe un pămînt care nu este al lui și i se cere cu atît mai mult cu cît muncește mai greu, ce minune este că nu lucrează decît după măsura nevoilor sale?” El considera că țărăniile se complăceau în sărăcie pentru a scăpa de exploatare.
- ²⁶ Faptul este confirmat și de alte izvoare ale vremii. Pe la 1564, A. M. Graziani arăta că moldovenii, „puțin dedați plugăriei, seamănă atîta grîu cit le trebuie pentru traiul lor pe un an” (*Călători străini*, II, p. 381). Vezi și Weismantel, p. 227—228.
- ²⁷ O asemenea foamete a fost în 1684—1685 (vezi Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, IV/1, p. 83—84 și C. A. Stoide, *Contribuții la cunoașterea „foametei” celei mari din 1684—85*, în „Arhiva”, 1934, nr. 3—4, p. 151—158).
- ²⁸ Cf. și cronica lui pseudo-Muste, care afirmă: „toată agonisita acestui pămînt stupii sînt și cu aceștia își plătesc boierii și mănăstirile birurile și își țin casele” (*Cronici*, III, p. 37). Despre mulțimea stupilor vezi și mai sus p. 87 nota 16.
- ²⁹ Despre abundența de animale și albine vezi și partea I, cap. VII.
- ³⁰ Cele trei regiuni despre care vorbește D.C. ne aduc aminte de „țările” din Transilvania (Țara Birsei, Țara Făgărașului etc.), fiind reminiscențe ale vechii organizări teritoriale a Moldovei. După opinia lui D. Onciul, ele ar fi vechi confederații ale cnezilor români, Cimpulungul fiind situat în apropiere de bolohoveni, Tigheciul pe teritoriul brodnicilor, iar Vrancea o organizație cnezială din răsăritul Țării Românești (*Originile principatului Moldovei*, în *Opere complete*, I, p. 294—295).
- Aceste regiuni și-au păstrat pînă tîrziu unele privilegii datorită așezării lor geografice. La 1817 boierii Moldovei știau din „istorii vechi” că în cele trei regiuni de care vorbește D.C. „mult mai înainte de discălecarea lui Dragoș Vodă, pentru că au fost locuri tari și pentru bărbăția lăcuiitorilor, sînguri era slobozi stăpînitori acestor locuri” (A. Sava, *Documente putnene*, I, p. 188).
- ³¹ Despre situația specială a Cimpulungului și relațiile sale cu domnia, care folosea locuitorii ca păzitori ai graniței, vezi Th. Ștefanelli, *Istoricul luptei pentru drept în ținutul Cimpulungului moldovenesc*, București, 1911, T. Bălan, *Din istoricul Cimpulungului moldovenesc*, București, 1960 și H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor dăvălmeșe românești*, vol. I, București, 1958, p. 178—188.
- ³² După cum a arătat P. P. Panaitescu (p. 165), evenimentele la care face aluzie D.C. s-au petrecut la 1691—1693, cînd polonii au dat ajutor cimpulungenilor (*Cronici*, II, p. 33), dar vasalitatea domnilor moldoveni datează din sec. XIV, astfel încît nu se poate stabili nici o legătură între aceste evenimente.
- ³³ Despre relațiile dintre domnii Moldovei și regii Poloniei vezi mai și sus cap. V, nota 6.
- ³⁴ Pasajul la care se referă D.C. se găsește în lucrarea lui Paul Piasecki, *Chronica gestorum in Europa singulariorum*, Cracovia, 1645, p. 52, unde se spune că Moldova este aliata regelui polon, dar tributară turcilor (ista etiam est socialis Regno Poloniae, sed Turcae tributaria). După cum a remarcat P. P. Panaitescu (p. 165), Piasecki își începe povestirea la sfîrșitul sec. XVI, cînd aceste relații aveau un alt caracter decît în vremea lui Dlugosz, care exagerează însă cînd vorbește de „ascultare și supunere” față de regii Poloniei („Studii”, 1956, nr. 4, p. 97).

³⁶ Stanislaw Sarnicki este autorul lucrărilor *Descriptio veteris et novae Poloniae cum divisione eiusdem veteri et nova . . .*, Cracovia, 1585 și *Annales sive de origine et rebus gestis Polonorum et Litanorum*. *Analele polone* sînt publicate în vol. II al cronicii lui Dlugosz, ed. Lipsca, 1712, în coloana 960 Sarnicki se pronunță pentru continuitatea daco-romanilor care „au rămas pe loc” în Dacia.

³⁶ Despre St. Orichovius (Orzechowsky) vezi mai sus partea a II-a, cap. 1, nota 18.

³⁷ Unii regi ai Poloniei au încercat totuși să supună Moldova și în timpul cînd aceasta se afla sub dominația otomană; acesta a fost, de pildă, scopul expedițiilor regelui Ioan Sobieski, țel mărturisit în textul gravat pe medalia din 1673, unde se spune că regele a împins hotarele pînă la Dunăre, prefăcînd Moldova în provincie polonă. Medalia a fost bătută în Polonia înainte de prima campanie, al cărei rezultat nu a fost însă cel scontat (G. Severeanu, *Medalia lui Ioan Sobieski, bătută cu ocazia luptei de la Hotin, 1673 nov.*, în „Bul. Soc. numismatice romane”, I, 1904, p. 23–24).

Despre pretențiile regelui Poloniei asupra Moldovei în această epocă (pînă la pacea de la Karlowitz), pretenții respinse de Poarta otomană, vezi Neculce, p. 142, Hurmuzaki, Supl. I/1, p. 314 și urm. și vol. V/1, p. 268 și urm. Cum despre această problemă s-a discutat mult la Istanbul și în timpul în care D.C. se găsea acolo (după anul 1693), este curios că el nu amintește nimic despre asemenea intenții.

³⁸ Afirmăție doar în parte exactă, deoarece locuitorii Vrancei — deși erau țărani liberi și se bucurau de anumite privilegii — primeau totuși porunci și judecături de la domnia Moldovei (vezi introducerea lui A. Sava la vol. I de *Documente putnene* și idem, *Vornicul de Vrancea*, în „Analele Acad. Rom., Mem. Secț. ist.”, t. XV, 1934, p. 117–174). Vezi și H. H. Stahl, *op. cit.*, p. 143–177, care susține că în Vrancea — regiune complet izolată de restul țării — avem de a face cu rămășițele unei vechi organizații tribale, caz unic în țară.

³⁹ Vitejia tighecenilor era vestită în Moldova; de ea vorbesc și alți cronicari. M. Costin, de pildă, laudă modul cum știau să se apere aceștia de atacurile tătarilor (p. 132). Tatăl lui D.C., originar de prin aceste locuri, arătase o deosebită simpatie locuitorilor din codrul Tigheciului; în vremea domniei sale, curtea Moldovei era dominată de boiernași „tot ficiori de moijici codreni” (Neculce, p. 184–185).

CAPUT XVII
DE MOLDAVORUM MORIBUS

Moldavorum mores descripturis, rem alias vel nemini vel paucis exterorum cognitam, amor patriae instat iubetque eam gentem laudibus efferre, in qua nati sumus, eiusque terrae colonos commendare, quae nobis originem dedit: at obsistit vicissim veritatis studium, prohibetque ea praedicare, quae reprehendenda recta ratio suaderet: consultius fore patriae, ut eius incolis ea, quibus scaterent, vitia ingenue ob oculos ponerentur, quam ut blanda adulatione solertique excusatione deciperentur, ut crederent, recte a se agi, quae totus elegantioribus imbutus moribus orbis terrarum vituperat.

Huius argumentis victi candide fatemur, in Moldavorum moribus, praeter orthodoxam fidem et hospitalitatem, vix nos invenire quod laudare merito possemus. Quaecunque reliquis mortalibus familiaria sunt vitia, si non semper in excessu, certe tamen non in defectu Moldavos tenent: virtutes contra raras, et cum recta disciplina virtutumque destituantur exercitio, vix quenquam virtutibus elucentem invenies, nisi quem singularis adjuverit naturae benignitas. Arrogantia et superbia mater illis et soror est: si generosum equum et arma praestantiora possidet Moldavus, se superiorem putabit neminem: nec cum Deo pugnare, si casus ita ferret, recusabit. Universim procaces sunt, et ad lites ciendas faciles, statim tamen remittunt animos, et adversae parti conciliantur. Monomachiae apud illos inauditum nomen. Rustici a verbis raro ad arma descendunt, sed baculis, fustibus et pugnis liberiora sodalium ora compescunt; idem et milites faciunt, infrequentius a verberibus ad arma deveniunt, eamque audaciam, si quando acciderit, severissimis poenis expiare debent.

Iocosi sunt et hilares, cor non longe ab ore remotum habent, sed ut inimicitiae facile obliviscuntur, ita etiam neque amicitiae longam conservant memoriam. Ebrietatem neque horrent, neque deperiunt; in deliciis tamen habent, ab hora diei sexta usque ad tertiam noctis, nonnunquam etiam ad diluculum longa protrahere convivia, largoque ad vomitum usque se ingurgitare mero. Neque tamen id quotidie facere solent, sed tantum diebus festis, aut ingruentibus hybernis tempestatibus, cum frigus intra conclavium parietes incolas concludit, et membra vino calefacere suadet. Crematum non amant, nisi milites, reliqui non nisi unicam, eamque parvam phyalam ante prandium ebibunt. Vini in inferiori praesertim Moldavia et Valachiae confiniis sunt amantiore.

Certatum fuit aliquando inter Moldavos et Valachos, qui fortiores essent potatores, eductique in pontem Fokczaniensem (qui Moldaviae et Valachiae limes est) tamdiu mutuis dimicarunt poculis, donec Valachus nimia vini copia suffocatus efflaret spiritum: in cuius victoriae praemium Moldavus a principe suo nobilitate donatus fuit. Sagittam optime tendunt, hastam quoque vibrare noverunt, at plus

CAPITOLUL AL XVII-LEA
DESPRE OBICEIURILE MOLDOVENILOR ¹

Avînd a descrie moravurile moldovenilor, subiect de altminteri necunoscut vreunuia sau doar citorva dintre străini, iubirea de țară mă îndeamnă și-mi poruncește să laud neamul în care m-am născut și să pun în bună lumină pe locuitorii acestui pămînt de unde mă trag; pe de altă parte, iubirea de adevăr se opune și mă împiedică a lăuda lucruri pe care dreapta judecată mă îndeamnă să le critic. Cred că este mai bine pentru țară să fie puse deschis sub ochii locuitorilor ei mulțimea de păcate pe care le au decît să se lase înșelați prin lingușiri amăgitoare și prin dezvinovățiri iscusite, și astfel să fie încredințați că tot ce fac ei fac bine, în vreme ce toată lumea care are moravuri mai alese critică asemenea purtări.

Învins de argumentele acestei iubiri de adevăr, mărturisesc sincer că, în afară de credința ortodoxă și de ospitalitate, cu greu am putea găsi printre moravurile moldovenilor ce să laudăm pe bună dreptate. Toate vîțiile care se întîlnesc la ceilalți oameni stăpînesc și pe moldoveni, dacă nu totdeauna în mai mare măsură, cu siguranță însă nu în mai mică; calitățile lor, dimpotrivă, sînt rare și, cum sînt lipsiți atît de o bună învățătură cît și de exercițiul virtuților, cu greu vei găsi un om care să strălucească prin virtuți față de ceilalți, afară doar dacă l-a ajutat o fericită înzestrare din naștere. Îngîmfarea le este mamă și trufia soră; dacă un moldovean are un cal de soi și arme mai de fală, crede că nimeni nu-l întrece; nu se va da în lături să se lupte nici cu Dumnezeu, dacă e nevoie. În general, sînt îndrăzneți și gata de ceartă, totuși repede se potolesc și se împacă cu adversarul. Vorba „duel” nu le este cunoscută. Țăranii rareori ajung de la vorbe la arme; închid gurile mai slobode ale semenilor lor cu ciomegele, cu vergile și cu pumnii; la fel fac și oștenii, trecînd mai rar de la bătăi la arme și această îndrăzneală, dacă se întîmplă cîteodată, trebuie s-o plătească cu pedepse foarte aspre.

Sînt glumeți și veseli, iar inima nu o au prea departe de gură, dar așa cum uită lesne dușmăniile, tot astfel nu păstrează prea mult prieteniile. De beție nici nu se dau în lături, nici nu se prăpădesc după ea; plăcerea lor cea mare este totuși să întindă mese de la a șasea oră din zi pînă la trei noaptea, uneori chiar pînă în zorii zilei, și să se încoape cu vin pînă ce varsă. Totuși nu fac asta în fiecare zi, ci numai în zilele de sărbătoare sau pe timp urît de iarnă, cînd frigul închide pe locuitori între pereții odăilor și-i îndeamnă să-și încălzească mădularile cu vin. Rachiul nu le place decît oștenilor; ceilalți nu beau decît cîte o singură ceașcă, și aceasta mică, înainte de prînz. Sînt mai mult iubitori de vin, îndeosebi cei din Moldova de jos și de la hotarele cu Valahia.

Odată s-a făcut o întrecere între moldoveni și valahi, ca să se aleagă care sînt mai strașnici băutori; campionii, duși pe podul de la Focșani, care este hotarul între Moldova și Valahia, s-au luptat atîta golind cu rîndul paharele, pînă ce valahul a murit, nemaiputînd răsufila de mult vin ce băuse ²; ca răsplată a victoriei moldoveanul a fost dăruit de domnul său cu titlul de boier. Trag foarte bine cu săgeata, știu să arunce chiar și sulița, dar treabă mai bună au făcut totdeauna

semper effecerunt gladio: sclopeto non utuntur nisi venatores, et inhonestum ducunt id contra hostem adhibere instrumentum, in cuius usu neque artis, nec virtutis bellicae ulla portio esset. In primo impetu ferocissimi semper extiterunt, in secundo iam molliores, ab eo repulsi raro tertio aggredi ausi fuerunt. Converti tamen e fuga a Tartaris didicere, eaque arte non semel victori inimico extorserunt lauream. In victis, prout inconstans illorum ingenium tulerit, nunc clementes erunt, nunc crudeles. Turcam certe et Tartarum occidere christiani debitum arbitrantur, et apostatam a fide iudicabunt, qui cum illis egerit clementius; qua in re quid sentiant, in ultima Budzacensi devastatione, cum Petreceico post Viennensem cladem in Bassarabiam irrumperet, satis demonstrarunt.

Moderationem animi nullam noverunt: secundis in rebus inflantur, in adversis demittunt animum. Primo intuitu nihil ipsis difficile videtur; si minima intercesserit adversitas, turbantur, et quid consilii capiant nesciunt, tandem si irritos esse suos conatus vident, sera commissorum decuntur poenitentia. Quae cum ita sint, non adscribi potest, nisi singulari et ineffabili divinae providentiae, quod tam magnum et tam tremendum Othmannicum Imperium, cum totum Romanorum in Asia et in non parva Europae parte, dominatum armis subvertisset, Hungariam, Serviam ac Bulgariam, et innumera alia regna ferro subegisset, prudentissimamque Graecorum gentem sibi vi subiecisset, populum adeo incultum, suique impotentem, gladio ut subiectionem susciperet, cogere non potuerit, et cum toties susceptum sua sponte iugum excutere ausus fuerit, tamen illi et civiles et sacras leges intactas, inviolatasque reliquerit.

Ceterum Moldavi litterarum non solum non amatores, sed et osores cuncti fere extiterunt. Bonarum artium et scientiarum ipsa etiam nomina illis ignorantur. Eruditis non posse non mente privari existimant, adeo ut si cuius laudare voluerit doctrinam, eum prae nimia scientia stultum evasisse dicant. Turpe hanc in rem teritur Moldavorum ore proverbium. Litterarum studia sacerdotum sortem esse, laico autem sufficere, ut legere et scribere sciat, nomen suum signare norit, et bovem album, nigrum, cornutum, equos, oves, iumenta, alvearia, et si quae alia eius generis sun, in catalogo notare possit, reliqua omnia esse supervacanea. Feminae licet non pari cura ac apud Turcas a conspectu virorum prohibeantur, tamen si paulisper honoratoris conditionis fuerint, raro extra aedes suas divagantur. Nobiles formosae quidem sunt, sed pulchritudine plebeiis multo inferiores: plebeiae forma praestant, at lascivae plerumque, moribusque turpioribus inbutae reperiuntur. Aliquae intra suos parietes largiter vinum hauriunt, publice tamen vix aliquando matrona vino madens apparebit. Mulier enim quo parcius inter convivas edet aut bibet, et honestior habebitur. Ea de causa vix aliquando cam panis buccellam ad os admovere videbis, neque aperiet labia, ut dentes conspectui pateant, sed quam occultissime potest, escam ori intrudit. Nihil turpius existimant, quam crines feminae matrimonio iunctae aut viduae apparere, et capitale habetur detegere in publico mulieris caput. Contra, virgines dedecus ducunt, vel subtilissimo linteolo caput tegere: capitis enim nuditatem castitatis signum constituere. Ceterum ut diversa aëris temperies in diversis Moldaviae provinciis reperitur, ita nec iidem ubicunque mores obtinent.

Inferioris Moldaviae incolae longo tartaricorum bellorum usu exerciti, et meliores sunt milites, et ferociores, praeterea factiosi et inconstantes, et si defuerit hostis externus, facile corrumpuntur otio et contra praefectos suos, haud raro etiam contra ipsum principem, seditiones movent.

cu sabia³; de pușcă nu se folosesc decît vînătorii, căci socotesc că nu este lucru de cinste să întrebuițeze împotriva dușmanului o armă la folosirea căreia nu se cere nici un fel de îndemînare și nici o viteză. La primul lor atac se arată totdeauna foarte aprigi, la al doilea mai moi, respinși și de astă dată, rareori îndrăznesc să atace și a treia oară⁴. Totuși au învățat de la tătari să se întorcă din fugă și cu acest meșteșug nu o dată au smuls victoria dușmanului învingător. Cu învinșii sînt cînd blinzi, cînd cruzi, după cum îi îndeamnă firea lor nestatornică. A ucide un turc și un tatar socotesc, firește, o datorie creștinească și pe cel care s-ar purta mai blind cu ei îl consideră că s-a abătut de la dreapta credință; cum judecă ei în această privință au arătat prea bine la ultima pustiire a Bugeacului, cînd Petrico, după dezastrul de la Viena, a năvălit în Basarabia⁵.

Nu cunosc nici un fel de măsură⁶: cînd le merge bine, se îngîmfă; cînd le merge rău, se descurajează. La prima vedere nimic nu le pare greu; dacă se ivește cea mai mică greutate, se tulbură, nu știu ce să facă și în sfîrșit, dacă văd că încercările lor sînt zadarnice, sînt cuprinși de căință, tîrzie însă, de ce-au făcut. Lucrurile stînd astfel, nu se poate atribui decît deosebitei și negrăitei providențe divine faptul că Imperiul otoman, atît de mare și de înfricoșător, după ce a răsturnat prin lupte întreaga stăpînire a romanilor în Asia și într-o bună parte a Europei⁷, după ce a supus cu sabia Ungaria, Serbia, Bulgaria și nenumărate alte regate și după ce a subjugat cu forța neamul cel preaînțelept al grecilor, n-a putut să silească un popor atît de necultivat și de slab⁸ a primi supunerea cu sabia și, deși acesta a îndrăznit de-atîtea ori să scuture jugul primit de bună voie, ei i-au lăsat neatîns și nevătămate rînduielele politice și religioase⁹.

Pe de altă parte, moldovenii nu numai că nu iubesc învățătura, dar aproape toți o urăsc. Nici măcar numele științelor și artelor nu le sînt cunoscute. Ei cred că învățații nu pot fi cu mintea întreagă în așa măsură încît, atunci cînd vor să laude știința cuiva, spun că a ajuns nebun de prea multă învățatură. În această privință o vorbă proastă, care se aude des în gura moldovenilor, este că învățătura e treaba preoților, mireanului îi e de ajuns să învețe să citească și să scrie, să știe să-și semneze numele, să-și poată însemna în condică boul alb, negru, cornut, caii, oile, vitele, stupii și ce altele mai sînt; mai departe este cu totul de prisos¹⁰.

Deși femeile nu sînt oprite a se arăta în fața bărbaților cu aceeași strășnicie ca la turci, totuși, dacă sînt de o stare puțin mai bună, rareori umblă fără rost în afara casei lor. Boieroaicele sînt frumoase într-adevăr, dar cu mult mai prejos în frumusețe decît femeile din popor; acestea le întrec în frumusețe¹¹, dar de cele mai multe ori sînt ușurateci și pline de năravuri destul de rușinoase¹². Unele beau bine cît sînt între pereții casei lor, dar în public rareori vei vedea o femeie beată. Căci o femeie cu cît mîncîcă sau bea mai puțin, cînd sînt oasepeți, cu atît este socotită mai de cinste. De aceea rareori o vei vedea ducînd la gură o bucătică de pîine, deschizîndu-și buzele ca să i se vadă dinții, ci vîră mîncarea în gură cît mai ferit cu putință. Nu socotesc nimic mai de rușine decît să se vadă părul la o femeie măritată sau văduvă și se consideră o vină foarte mare descoperirea capului unei femei în public. Dimpotrivă, fetele socotesc că e rușine să-și acopere capul cu o năframă oricît de subțire; căci la ele capul gol este semnul fecioriei¹³. Dealtminteri, așa cum este diferită clima diferitelor ținuturi ale Moldovei, tot astfel nici moravurile nu sînt aceleași peste tot.

Locuitorii Moldovei de jos, hîrșiți printr-un lung șir de războaie cu tătarii, sînt oșteni mai buni și mai aprigi, dar în același timp fără astîmpăr și nestatornici: dacă n-au vreun dușman din afară, din pricina trîndăviei lesne se strică și pornesc a se răzvrăti împotriva căpitanilor lor și nu rareori împotriva domnitorului însuși.

Divinis rebus parum dediti sunt. Plures inter illos sunt, et infima plebs fere tota, qui credunt, cuilibet mortalium a Deo praestitutum esse fati diem, qui nisi expletus fuerit, neminem mori neque in bello cadere posse: quae res adeo illis addit animos, ut quasi rabidi nonnunquam in hostem ruant, Turcam Scytham et Iudaeum necare aut spoliare nullum peccatum, multo minus homicidium existimant. Qui Tartaris sunt viciniore, assidua furta, latrocinia exercent: neque si quam in Tartariam irruptionem fecerint, aliena rapuisse, sed sua recuperasse praedicant, cum nihil possideant hodie Tartari, quod non vi maioribus ipsorum extorserint.

Rara inter illos adulteria, iuvenes vero donec connubio iungantur, haud aliter ac si soluti essent cunctis legibus, furtivis vacare amoribus non vituperio sed laudi ducunt; unde saepius inter illos audies id proverbium: fili mi, cave tibi a furto vel latrocinio, quia a furca te liberare non potero, at e vetito coitu, dummodo szugubinato (hoc nomine vocatur, qui virgines violatas et meretrices exquirat) pecuniam solveris, nullum tibi instat mortis periculum.

Laudanda tamen et aeternis est extollenda praeconiis hospitalitas, quam peregrinis et advenis exhibent. Etenim licet per Tartarorum vicinitatem pauperrimi sint, tamen panem et hospitium nunquam negant hospiti, et ipsum cum equis per triiduum sine praemio alunt. Advenientem hilari fronte et laeta facie excipiunt, haud aliter ac si frater aut consanguineus advenisset. Sunt et qui usque ad nonam diei horam differunt prandium, et ne soli cibum capiant, famulos per viam disponunt, ut quoscunque ibi viatores inveniant, ad mensam et hospitium invitent. Soli hac laude privantur Vasluienses, qui non solum aedes et promptuaria claudunt hospiti, sed et si quem advenisse hospitem vident, clam se subducunt, mox induti laciniis redeunt, et mendicorum instar ab ipso viatore eleemosynam postulant.

Superioris Moldaviae incolae imbelliores sunt, neque dediti armis, sed in otio malunt suis sudoribus suum sibi parare panem. Sacris maxime et fere ad superstitionem usque dediti sunt: unde in unico suczaviensi agro sexaginta templa lapidea, in tota Moldavia superiori plusquam duo centum monasteria maiora et lapide structa numerabis. Montes monachis et ascetis pleni sunt, qui ibi, solitariam remotamque a seculi turbis vitam Deo suo offerunt.

Furta inter illos vel pauca sunt, vel nulla, principi fideles semper reperti fuere, et si quae illos etiam vexarunt turbae intestinae, non nisi ab inferioris Moldaviae baronibus ipsis communicatum fuit incendium. Quod apud inferiores Moldavos raro invenies, castitatem et honestos mores etiam ante matrimonium sectantur. Ad administrandam rempublicam reliquis aptiores, rei familiaris curam optime gerunt, mandata ipsis negotia summa diligentia exequentur, at erga hospites multo quam inferioris Moldaviae incolae sunt parciores.

Chori moldavici longe quam inter caeteras gentes alia est ratio. Non enim bini vel quaterni saltant, ut Galli Polonive, sed plures simul personae vel circulum vel longam seriem componunt, neque id facile nisi in nuptiis. Quod si omnes manibus inter se iunctis per circulum saltent, ac pari et composito passu a dextra in sinistram moventur, *Chora* dicitur: quod si autem in longam seriem dispositi, coniunctis licet manibus, ita tamen, ut extrema libera remaneant, per diversas flexiones rotentur, id polonico vocabulo *Dancz* insignire consueverunt.

In nuptiis, antequam sacerdotalis benedictio desponsatos coniungat, in aulis et plateis saltari solenne est, idque duabus seriebus, virorum una, feminarum altera.

De cele sfinte puțin se îngrijesc. Cei mai mulți dintre ei, și poporul de jos aproape în întregime, cred că fiecărui om i-a fost de mai înainte scrisă de Dumnezeu ziua morții și că nimeni nu poate să moară, nici să piară în război, dacă sorocul nu s-a împlinit; aceasta le dă atîta curaj, încît uneori se reped ca turbații asupra dușmanului, convinși că a omori sau a prăda un turc, un scit și un evreu nu este nici un păcat și cu atît mai puțin moarte de om. Cei care sînt mai în apropierea tătarilor¹⁴ fac dese furturi și tilhării și, dacă năvălesc în ținuturile tătărăști, spun că nu au răpit bunurile altora, ci că le-au luat înapoi pe-ale lor, deoarece tătarii n-ar avea astăzi nimic care să nu fi fost luat cu jaipa de la înaintașii acestora.

Adulterele sînt rare la ei, dar tinerii socotesc că nu e de rușine, ci de laudă, ca, pînă se căsătoresc, să facă dragoste într-ascuns, ca și cum ar fi dezlegați de orice legi; de aceea destul de des auzi la ei vorba: „fiul meu păzește-te de furt sau de tilhărie, căci de spînzurătoare n-am să te pot scăpa¹⁵; cit dinspre împreunările oprite nu te paște nici o primejdie de moarte, atîta timp cit vei da bani pentru *șugubinat*¹⁶ (așa se numește acela care caută fete necinstite și femei stricate).

Totuși trebuie să fie lăudată și ridicată tot timpul în slăvi ospitalitatea pe care o arată străinilor și drumeților. Într-adevăr, cu toate că sînt foarte săraci din pricina vecinătății cu tătarii, totuși nu refuză niciodată oaspetelui piine și găzduire, hrănindu-l și pe el și caii lui timp de trei zile fără nici o plată. Pe drumeț îl primesc cu fruntea senină și cu fața voioasă, ca și cum le-ar fi venit un frate sau vreo rudă¹⁷. Ba sînt unii care-și amină prinzul pînă la al noulea ceas din zi și, ca să nu mănînce singuri, pun slugi de-a lungul drumului, ca să poștească la masă și la găzduire orice călători ar întîlni pe-acolo. Numai vasluienii nu se bucură de această faimă, fiindcă nu numai că-și închid casele și cămărilor dinaintea oaspetelui, dar dacă văd că le-a venit vreun oaspete se retrag pe furiș și apoi revin îmbrăcați cu haine zdrențăroase și cer de pomană drumețului ca niște cerșetori¹⁸.

Locuitorii din Moldova de sus sînt mai puțin războinici, nu sînt doritori înfocați de lupte, ci preferă să-și cîștige în liniște piinea, asudînd din greu. Sînt foarte mult aplecați spre cele sfinte, aproape pînă la superstiție, de aceea numai în ținutul Sucevei sînt șaizeci de biserici de piatră și în toată Moldova de sus peste două sute de minăstiri mai mari, zidite din piatră¹⁹. Munții sînt plini de călugări și schimnici, care-și închină acolo lui Dumnezeu o viață singuratică și depărtată de tulburările lumii.

La ei furturile sînt puține sau nu sînt deloc, față de domn s-au dovedit totdeauna credincioși și dacă și pe ei i-au muncit unele dihonii lăuntrice, focul n-a pornit de nicăieri decît de la boierii din Moldova de jos. Își păstrează curățenia trupească și moravurile frumoase chiar și înainte de căsătorie, ceea ce rar vei găsi la moldovenii din Țara de Jos. Sînt mai pricepuți decît ceilalți la conducerea trebilor obștești își îngrijesc mai bine avutul, îndeplinesc poruncile ce li se dau cu cea mai mare rîvnă, dar față de oaspeți sînt cu mult mai socotiți decît locuitorii din Moldova de jos²⁰

Jocurile moldovenești sînt cu totul altfel decît la celelalte neamuri. Căci ei nu joacă cîte doi sau cîte patru, ca francezii sau polonii, ci mai multe persoane laolaltă formează fie un cerc, fie un șir lung, și aceasta nu se poate face ușor decît la nunți. Cînd joacă toți prinzîndu-se de miini în cerc și se mișcă în pas egal și măsurat de la dreapta la stînga, jocul se numește *horă*; cînd însă, așezați într-un șir lung, se prind de miini, dar totuși așa ca să rămîină libere capetele rîndului, și se rotesc cu diferite întorsături, ei numesc obișnuit acest joc cu un cuvînt polonez *danz*. La nunți, mai înainte ca binecuvîntarea preotului să unească pe logodnici, este obiceiul să se joace în curți și pe străzi, și aceasta în două șiruri, unul

Utrique eligitur dux, vir senex et honestus, qui baculum vel auro pictum, vel aliis coloribus variegatum in manu tenet, cuius extremo strophium phrygio exornatum opere obvolvitur. In primo progressu unus ducum a dextra in sinistram, alter a sinistra ad dextram sequaces trahit, ita ut faciem facies respiciat, postea inverso ordine dorsum dorso obvertitur, tandem in sinuosas flexiones uterque chorus rotatur, idque, ne confundantur, adeo lente, ut vix moveri seriem animadvertat. In utraque serie quilibet pro suae dignitatis gradu destinatum sibi locum occupat, feminae et filiae baronum eodem, quo mariti et parentes honore habentur. Primas tamen semper tenet dux chori, secundas paranymphus, tertias sponsus. Eodem loco in mulierum serie paranympha et sponsa obtinent, licet reliquis gradu multo fuerint inferiores. At post coronationem commiscetur uterque exercitus, et in gyrum rotatur, ita ut maritali suam uxorem quilibet, coelibes vero virgines sibi nobilitate pares dextra manu teneant, et circumvertant. Nonnunquam etiam in triangulum, quadrangulum et ovi figuram, aut alias irregulares chorea agi solet, pro lubitu et dexteritate ducentium.

Praeter ista saltus genera, quae in festivitatibus locum habent, aliud est superstitiosius, quod ex impari saltatorum numero, septem, novem et undecim, debet componi. *Caluczenii* isti vocantur, et semel in anno congregantur, vestibus muliebribus induti: caput corona cingunt, e foliis absinthii plexa, et aliis interstincta floribus, vocem mentiuntur femineam, et ne dignosci possint, alba tela faciem contegunt.

Cuncti nudos in manibus gestant gladios, quibus illico transfoderetur, quisquis plebeius faciei ipsorum tegmen detrahere auderet. Id enim ipsis privilegium antiqua consuetudo concessit, adeo, ut neque in iudicio homicidii ea de causa accusari possint. Dux coetus vocatur *staricza*, secundus primicerius, cuius officium est, ut quod saltus genus *staricza* exerceri velit, exquirat, sociisque clam indicet, ne populus saltus nomen prius audiat, quam conspiciat oculis. Habent enim plusquam centum diversa metra, et ad ea compositos choros, nonnullos adeo artificiosos, ut qui saltant, vix terram tangere, sed quasi in aëre volare videantur. Ita per decem dies, qui Assumptionis Iesu Christi et Pentecostes ferias intercedunt, continuis laboribus exercentur, cunctaque oppida et pagos saltando currendove peragunt. Intra illud tempus nunquam nisi sub tecto templi dormiunt, creduntque se, si in alio loco cubaverint, statim ab *Aneraidibus*, quas *Frumosas* vocant, vexatum iri. Porro, si qui Caluczanorum coetus alii in via obviam factus fuerit, pugnandum est utrique, debellati viam victoribus cedunt, compositisque pacis lebigus, per novennium se alteri coetui inferiores profiteri debent. In tali proelio si quis fuerit interemptus, nullum datur iudicium nec quis ille fuerit a iudice exquiritur. Qui semel in talem coetum fuerit receptus, per novennium singulis annis eundem frequentare debet: quod si id neglexerit, eum a maligno spiritu corripit, et a frumosis vexari perhibent. Superstitiosa plebs illis morborum chronicorum expellendorum potestatem adscribit. Fit autem sanatio hoc modo: Prostrato in terram aegroto, illi suos saltus incipiunt, et notato cantilenae loco iacentem a capite usque ad calcem per seriem calcant, tandem verba aliqua studio concepta eius auribus insusurrant, morbumque exire iubent. Hoc si ter per triduum repetierint, plerumque spei eventus respondet, morbique difficillimi, qui expertissimorum medicorum artem diu deluserant, hac ratione facili negotio expellentur. Adeo fides etiam in supersitione valet.

R. 33 *quos frumosos ms.*

de bărbați, celălalt de femei. La fiecare se alege un conducător, om bătrîn și de toată cinstea, care ține în mină un toiag înflorat cu aur sau vârgat cu alte culori, la capătul căruia este înfășurată o năframă frumos brodată. La prima mișcare unul dintre conducători înaintînd trage pe cei ce vin după sine de la dreapta la stînga și celălalt de la stînga la dreapta, astfel încît jucătorii să fie față în față, după aceea, întorcîndu-se, să stea spate în spate; apoi fiecare rînd se rotește în mișcări șerpuite, dar atît de încet, ca să nu se amestece, încît cu greu ai vedea că șirul se mișcă. În amîndouă șirurile fiecare își are locul lui, după rang; femeile și fetele boierilor se bucură de aceeași cinste ca și bărbații și părinții lor. Primul loc însă îl are totdeauna conducătorul jocului, pe al doilea nuna, pe al treilea mirele. În aceleași locuri stau în șirul femeilor nuna și mireasa, chiar dacă sînt cu mult mai prejos în rang decît celelalte. Dar după cununie amîndouă șirurile se amestecă, rotindu-se în cerc, așa încît cei însurați să-și țină de mîna dreaptă soața, iar cei neînsurați fetele de același rang cu ei, învîrtindu-se. Uneori se face cîte o horă în trei colțuri, în patru colțuri, în formă de ou sau alte forme neregulate, după placul și îndeminarea conducătorului²¹.

Pe lîngă aceste feluri de jocuri care se fac la sărbători, este un altul în bună măsură magic, care trebuie să fie alcătuit dintr-un număr nepereche de jucători: șapte, nouă sau unsprezece. Aceștia se numesc *călușari*²² și se adună o dată pe an, îmbrăcați în haine femeiești, poartă pe cap o cunună împletită din frunze de pelin și smălțată cu fel de fel de flori, își prefac glasul ca femeile, ca să nu poată fi recunoscuți și-și acoperă fața cu o pinză albă.

În mîini poartă toți săbii goale cu care ar străpunge pe loc pe orice om din mulțime ar îndrăzni să le smulgă acoperămîntul feței. Acest drept li l-a dat un străvechi obicei și în așa măsură încît pentru asta nici nu pot fi trași în judecată pentru moarte de om. Conducătorul cetei se numește stareț, al doilea jucător se numește primicer și rostul lui este să întrebă pe stareț ce fel de jocuri vrea el să se execute și să le indice într-ascuns tovarășilor lui, ca mulținea să nu audă numele jocului mai înainte de a-l vedea cu ochii. Căci ei au mai mult de o sută de ritmuri și jocuri pe măsura acestora, unele atît de măiestrite, încît cei care joacă par că nu ating pămîntul, ci zboară în aer. Astfel timp de zece zile, între sărbătoarea Înălțării Domnului și Rusalii, nu-și găsesc pic de odihnă, ci străbat jucînd și alergînd toate orașele și satele. În vremea asta nu dorm niciodată decît sub acoperămîntul unei biserici și sînt încredințați că, dacă ar dormi în altă parte, ar fi pe dată loviți de iele²³, pe care ei le numesc *frumoasele*. Apoi, dacă o ceată de călușari se întîlnesc cu alta pe drum, amîndouă trebuie să se ia la luptă, învinșii dau drum liber învingătorilor, și, după ce se încheie învoielile de pace, sînt dator ca timp de nouă ani să se recunoască mai prejos decît cealaltă ceată. Într-o astfel de luptă dacă cineva a fost ucis, nu se face nici o judecată și nici nu se cercetează de judecător cine a fost acela. Cel care a fost primit odată într-o astfel de ceată e dator să se ție de ea an de an, timp de nouă ani; iar dacă o părăsește, ei zic că este muncit de duhuri rele și că e chinuit de frumoase. Mulțimea superstițioasă crede că ei au puterea de a izgoni bolile cronice, iar vindecarea se face astfel: după ce bolnavul s-a așternut la pămînt, aceia încep săriturile lor și, la un anumit loc al cîntecului, calcă, unul după altul, de la cap pînă la picioare pe cel culcat, în sfîrșit îi suflă la ureche cîteva cuvinte anume ticluite și pruncesc bolii să iasă. După ce fac aceasta trei zile, de cele mai multe ori rezultatul răspunde speranței și bolile cele mai grele, care multă vreme își riseră de meșteșugul celor mai iscusiți doctori, dispar ușor în acest fel: atît de mare este puterea credinței, chiar și cînd este vorba de o superstiție.

¹ Capitolele XVII, XVIII și XIX cuprind date de o excepțională valoare pentru cunoașterea etnografiei și folclorului românesc în secolul al XVIII-lea, bogăția lor de informații fiind utilizată de numeroși istorici și cercetători, începând cu Sulzer. Dintre cei care s-au ocupat de acest aspect al operei lui D.C. amintim: Marcu Beza, *Demetrius Cantemir's Contribution to Folklore*, în vol. *Jubilee Congress of the Folklore Society, 1928*, Londra, 1930, p. 164–167; Niculina Alecu, *Valoarea folclorică a „Descrierii Moldovei” de Dimitrie Cantemir* („Preocupări literare”, VI, 1941, nr. 8, p. 312–318); Al. Bistrițeanu, *Creația populară ca preocupare și insprație la D. Cantemir și N. Bălcescu* („Studii și cerc. de istorie lit. și folclor”, 1953, p. 23–54); N. Petrescu, *Aspecte etnografice în opera lui Dimitrie Cantemir* („Probleme de geografie”, 1955, nr. 2, p. 7–18); Florea B. Florescu, *Elemente etnografice în opera lui Dimitrie Cantemir „Descriptio Moldaviae”* („Studii și cerc. de istoria artei”, II, 1955, nr. 1–2, p. 15–25); A. Fochi, *Dimitrie Cantemir etnograf și folclorist* („Rev. de etnografie și folclor”, 1964, nr. 1, p. 71–102 și nr. 2, p. 119–142). Ultimul — căruia îi datorăm cel mai temeinic studiu asupra problemei — consideră pe D.C. drept „părintele etnografiei și folcloristicii românești”.

Despre diverse superstiții și obiceiuri vezi și mai jos partea a III-a, cap. I.

² La 1714 suedezele Weismantel (p. 218) relatează: „cînd vin aici (la Focșani — N.S.) străini și călători, dă omul pentru băutură, zi și noapte, două parale turcești, adică 1 1/2 groși împărătești, și pentru acești (bani) poate să bea cît vrea și cît poate”.

³ Despre vitejia moldovenilor vezi mai sus partea I, cap. II, p. 61.

⁴ După cum s-a mai remarcat, D.C. nu a păstrat o amintire prea bună despre oastea moldoveană din vremea sa, care — fiind strînsă în pripă, lipsită de arme și de pregătire — nu a putut lupta la 1711 cu aceeași vitejie și pricepere ca în vremea lui Ștefan cel Mare.

⁵ Este vorba de scurta domnie a lui Ștefan Petriceicu din dec. 1683 — martie 1684.

⁶ Afirmare puțin exagerată.

⁷ Imperiul bizantin, fostul Imperiu roman de Răsărit, a cărui capitală a fost cucerită de turci la 1453.

⁸ În alte părți din opera sa (în cap. IV sau în *Hronlc*) D.C. are altă opinie despre vitejia moldovenilor.

⁹ Despre aceasta vezi mai sus cap. XIV.

¹⁰ Se înțelege că, față de nivelul intelectual al lui D.C., ceilalți moldoveni apăreau ca niște inculte și pe care învățatul domn îi privea cam de sus. Nu este mai puțin adevărat că chiar printre boieri se găseau și oameni care nu știau să scrie, un exemplu cunoscut fiind tatăl lui D.C. care „numai iscălitura învățase a o face”. Cit privește pe ceilalți locuitori, aceștia nu aveau unde să învețe și nici mijloacele materiale necesare învățaturii. Nici preoții nu ședeau prea bine cu știința de carte; cel care „s-a apucat de capul preoților să-i învețe carte” a fost Constantin Mavrocordat (*Cronici*, III, p. 198). Vezi și D. Furtună, *Preoțimea românească în secolul al XVIII-lea. Starea ei culturală și materială*, Vălenii de Munte, 1915, p. 150–158 și Melchisedec, *Cronica Romanului*, partea a II-a, p. 26–27. Despre școli vezi și partea a III-a, cap. V.

¹¹ Frumusețea femeilor a fost remarcată de numeroși călători care au vizitat Moldova. Însoțitorul solului polon G. Krasinski, care a trecut prin Moldova la 1636, afirmă: „femeile în acest oraș (Iași — N.S.), ca și în toată țara Moldovei, sînt deosebit de frumoase” (Panaitescu, *Călători poloni*, p. 26). Peste patru decenii, francezul Philippe Masson du Pont mărturisea:

„femeile sînt frumoase și chipeșe; ele au un fel de a fi, un farmec și o grație care le sînt proprii și la care ajută foarte mult felul lor de a se îmbrăca, mult deosebit de al turcoaicelor, dar care nu are mai puțin grație și nu pune mai puțin în valoare frumusețea lor”. În sfîrșit, suedezul Weismantel a fost și el încîntat de moldovenca „peste măsură de frumoase... atît de desăvîrșit de frumoase cum nu se află nicidec la noi în Germania” (p. 236).

¹² Afirmație exagerată.

¹³ Cf. și Paul de Alep (p. 5), care spune: „letele poartă de asemenea părul împletit și înfășurat în vârful capului, dar fără nici o învelitoare; prin aceasta se poate deosebi fata mare de femeia măritată”. Același era portul și în Țara Românească, după cum arată A. M. del Chiaro (p. 20): „cele măritate își acoperă capul a doua zi după nuntă cu o maramă albă, adusă în jurul bărbiei și legată la spate în 2 cozi lungi atîrnate. Fetele își gătesc capul cu părul propriu, împletit în cosițe, din care apoi formează un coc prins în ace”.

¹⁴ Este vorba de tighecenii.

¹⁵ Răulfăcătorii puteau fi salvați de la pieire dacă un boier plătea despăgubiri în numele lor. Despre un asemenea caz ne relatează un document din 28 mai 1692, prin care un tînuitor de hoți scapă „de la perzare” dîndu-și ocina lui Manolache Ruset slugerul, care plătește paguba („Arhiva rom.”, 1945—1946, p. 246—247).

¹⁶ Dușegubina (sau șugubina) era o amendă ce se plătea marelui vornic pentru călcarea moralei. Bărbații care erau reclamați de femeile cu care avuseseră legături erau datori să dovedească cu martori că nu sînt vinovați; în cazul în care nu o puteau face, erau obligați să plătească despăgubire femeii cu care greșiseră și dușegubina marelui vornic (doc. din 30 iulie 1700, publicat în „Arhiva”, 1894, p. 552). La 1741 marele vornic încasa cîte 12 galbeni de „fata mare burdihoaasă” (însărcinată) și 12 lei de văduva care avusese relații cu un bărbat. la acești bani adăugîndu-se „ciubotele” încasatorilor. „Gloabă pintocului” — cum mai era numită amenda — era suportată de bărbați, femeile plătind doar cîte doi ughi ciubotele „pă obicei” (N. Iorga, *Studii și doc.*, VI, p. 228—229 și 273—274). Cei care făceau „șugubină cu jigăncile boieresti sau călugărești” erau globiți de stăpînul țiganului (*ibidem*, p. 96—97). „Oamenii bisericești” care greșeau cu mirence erau globiți de protopop (*ibidem*, VI, p. 273).

¹⁷ Ospitalitatea deosebită de care se bucurau musafirii — una din trăsăturile caracteristice ale poporului nostru — i-a impresionat pe toți străinii care au trecut prin Moldova. Italianul Niccolò Barsi — de pildă — mărtuisește: „am aflat prin aceste locuri un obicei, cel mai frumos din cîte am întîlnit în toate părțile lumii pe unde am umblat. Oamenii obișnuiesc în acest oraș (Huși — N.S.) ca, dealtele, în tot restul țării, să dea de mîncare și loc de adăpost tuturor străinilor fără nici o plată” (Paul Simionescu și Paul Cerovodeanu, *Pagini de etnografie românească în opera memorialistică a unor călători străini, sec. XVII—XVIII*, în „Rev. de etnografie și folclor”, 1972, nr. 5, p. 378), iar abatele D’Hauterive în *Memoriul* citat (p. 87) consideră că: „nici un popor nu este mai primitiv de oaspeți” ca locuitorii Moldovei. Bandini (p. 137—138) crede că moldovenii erau mai ospitalieri decît muntenii.

¹⁸ Se vede că vasluienii nu se bucurau de un renume prea bun în acea vreme. Neculce (p. 179—180) afirmă că aveau gură mare; de aceea unii domni, știindu-i „buni de gură și de piră”, îi trimiteau la Poartă pentru a pîri pe adversarii lor; așa a procedat — de pildă — Antioh Căntemir împotriva lui Mihai Racoviță.

¹⁹ Despre mănăstiri vezi mai jos partea a III-a, cap. III.

²⁰ Este interesantă diferențierea netă făcută de D.C. între locuitorii din Țara de Jos și cei din Țara de Sus a Moldovei; nu avem însă posibilitatea să verificăm cît de întemeiate sînt afirmațiile autorului, originar el însuși din Țara de Jos, despre ai cărei locuitori nu are o părere prea bună. Să fi știut oare D.C. că Țara de Jos a constituit un timp o altă „țară” decît Moldova propriu-zisă și că parte din această regiune s-a aflat sub stăpînirea Țării Românești pînă către sfîrșitul sec. XIV, așa cum a arătat de curînd Șerban Papacostea (*op. cit.*)?

- ²¹ Despre aceste dansuri vezi Gh. Baciuc și Gh. Popăscu-Județ, *Dansul popular românesc, Studii*, 2 vol., București, 1958 și titlurile indicate în *Bibliografia generală a etnografiei și folclorului românesc*, I, București, 1968 (indice hora și dansuri).
- ²² Despre dansul străvechi al călușarilor, pe care unii cercetători îl cred de origine romană, vezi numeroasele titluri de lucrări cuprinse în *Bibliografia* citată la nota precedentă, p. 506–509, ca și Em. Elefterescu, *Originea și istoricul jocului călușarilor* („Șezătoarea”, XXX, vol. XVIII, p. 296–303). După opinia lui Romul Vuia, călușarii ar fi reprezentanții ielelor, iar atestarea dansului lor în Macedonia în sec. XIII denotă o legătură directă între jocul lor și serbările practicate la Rosalia romană (*Originea jocului de călușari*, în „Dacoromania”, II, 1922–1923, p. 215–254; cu bibliografie). Pentru comparație a se vedea și descrierile făcute aceluiași dans de F. I. Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens*, II, Viena, 1781, p. 405–414 și de A. M. del Chiaro, p. 35 (primul pentru Transilvania, al doilea pentru Țara Românească). Menționăm că, în Transilvania, jocul este atestat încă de la 1572 de N. Istvánfi („Transilvania” XXII, 1891, p. 230–231). După opinia lui N. Jula și V. Mănăstireanu (*Tradiții și obiceiuri românești. Anul Nou în Moldova și Bucovina*, București, 1968), irozii ar avea o costumație asemănătoare aceleia a călușarilor descriși de D.C.
- ²³ Vezi Lazăr Șăineanu, *Ielele, dinsele, vîntoasele, frumoasele, șoimanele, măiestritele, milostivele zîne. Studiu de mitologie comparată*, București 1886, p. 49. „Dar cea mai mare asemănare cu ielele o au la grecii moderni Neraidele (Νεραΐδες, *Ανεραΐδες)”.

*Principesă valahă.
(din albumul Ferriol)*

CAPUT XVIII
DE CEREMONIIS, QUAS MOLDAVI IN SPONSALITIIS
ET NUPTIIS OBSERVANT

Delineato Moldavorum ingenio et moribus, haud iniucundum erit lectori curioso, si eos ritus, quos in contrahendis sponsalitiis et nuptiis servat Moldavia, brevibus exponamus. Liberos suos elocant Moldavi iis aetatis annis, quibus per sacros canones coniugium iubetur. Virginem tamen maritum desiderare turpe habetur, et iuvenem uxorem quaerere, nunquam autem virginis parentes generum, provinciae usus introduxit. Quod si itaque alicui iuvenum puella placuerit, procos, quos illi corrupta e latina voce: *peczitori* vel petitores nominant, ad parentes dilectae mittit. Proci primum occulte animum parentum tentant, ne publicam repulsam publica sequatur contumelia, sin autem animadvertunt, illos non detrectare conditionem, congregatis, quocumque sponsus habuerit, consanguineis, domum virginis adeunt. Tum procorum princeps, qui starosta dicitur, oratiunculam parat, quam, quia ubique fere iisdem recitatur terminis, hic adscribere non pigebit: „Majores nostri proavi et atavi, cum venatum in sylvis quaerent, terram eam, quam hodie incolimus, invenerunt, in eaque nunc vivimus, et eius lacte et melle nutrimur et delectamur. Horum exemplo illectus nobilissimus dominus N.N., cum venatum in campis, sylvis et montibus inquireret, in cervam sive capreolam incidit, quae cum pudica honorisque sui tenax esset, neque conspectum sui illi largita est, sed fugam cepit, et in suas se abscondit latebras. Nos illius vestigiis institimus, illisque ducti in has aedes pervenimus: ideo opus est, ut hunc venatum, quem nostris laboribus et sudoribus desertis in locis invenimus, nobis aut extradatis, aut quorsum transierit, ostendatis”. His de suo addit orator, si quae alia allegorica et mataphorica ipsi ingenium suggerit. Parentes primo negant talem venatum in illorum aedes intrasse, erratum esse in vestigiis; forte in viciniis latere capreolam. Urgentibus prociis, ut omnino ostendatur venatus, ancilla quaedam vetula, deformis, laciniis induta, educitur, et an ea cerva sit, quam persequerentur, interrogantur. Negant ac pernegant id proci, venatumque suum aiunt capillis fuisse aureis, oculis falconum, dentibus unionum in modum dispositis, labiis cerasa rubore superantibus, medio leonino, pectore anserino, collo cygneo, digitis cera glabrioribus, facie autem sole et luna splendidiore. Negantibus denuo parentibus talem apud se unquam apparuisse venatum, proci respondent, se sagacissimis uti canibus, qui ipsos nunquam fefellissent, eosque certissimis signis indicasse, desideratamque hic latere cervam. Tandem ubi vim et arma minitantur proci, parentes filiam educunt, prout patiuntur ipsorum vires, adornatam, quam visam illico proci cervam exoptatam esse pronunciant. Post vocatur sacerdos, aut, eo aliis curis detento, seniores e viciniis, quibus praesentibus annulos desponsati mutant. Hac ceremonia peracta, occultatur statim a parentibus virgo, paratumque sternitur convivium, e quo antequam discedant, praestitutus nuptiis dies dicitur.

CAPITOLUL AL XVIII-LEA
DESPRE CEREMONIILE DE LOGODNĂ ȘI DE NUNTĂ
ALE MOLDOVENILOR

După ce am înfățișat firea și obiceiurile moldovenilor, nu va fi neplăcut cititorului interesat, dacă aș arăta pe scurt datinile care se țin în Moldova la facearea logodnelor și căsătoriilor¹. Moldovenii își căsătoresc copiii când ajung la vîrsta permisă de sfințele canoane pentru căsătorie. Totuși se consideră că este rușinos ca o fată să umble să se mărite și obiceiul țării cere ca tînărul să-și caute nevastă, iar nu ca părinții fetei să-și caute ginere². Așadar, dacă vreunui tînăr îi place vreo copilă, trimite la părinții fetei îndrăgite *peșitori* cum îi numesc ei, stîlcind cuvîntul latinesc *petitores*. Peșitorii iscodesc mai întîi într-ascuns gîndurile părinților, ca nu cumva, dacă ar fi respinși pe față, să se facă de ris în ochii altora, iar dacă observă că aceia nu refuză propunerea, rudele pe care tînărul le-o fi avînd se adună și se duc la casa fetei. Atunci capul peșitorilor, care se numește staroste³, își pregătește o mică orăție, pe care, fiindcă aproape pretutindeni se rostește în același fel, cred că nu e rău să o transcriu aici: „Înainteșii noștri, moșii și strămoșii, umblind la vînătoare prin păduri au găsit țînutul pe care-l locuim astăzi și-n care trăim acum, nutrindu-ne și desfătîndu-ne cu laptele și miera lui. Atras de exemplul lor, preamăritul nostru stăpîn cutare, umblind după vînat pe cîmpii, în păduri și-n munți, a dat peste o ciută sau căprioară, care, sfioasă și cuminte, nu i-a îngăduit nici măcar s-o privească, ci a luat-o la fugă și s-a ascuns în culcușul ei. Noi, țînîndu-ne pe urmele ei și duși de ele, am ajuns la această casă; de aceea trebuie fie să ne predați vînatul pe care cu ostenele și sudorile noastre l-am găsit prin pustietăți, fie să ne arătați pe unde a luat-o”⁴. La acestea vorbitorul adaugă de la sine orice alte alegorii și metafore născocoște mintea lui. La început părinții le spun că un astfel de vînat n-a intrat în casa lor, că i-or fi rătăcit urmele, că poate căprioara o fi ascunsă prin vecini Peșitorii, stăruind să li se arate numai decît vînatul, li se aduce o slujnică bătrînă, urită, îmbrăcată în zdrențe, și sînt întrebați dacă aceasta este căprioara pe care o urmăresc. Peșitorii zic că nu este, nici vorbă nu este, că vînatul lor avea părul ca aurul, ochii ca de șoim, dinții așezați ca niște mărgele, buzele mai roșii decît cireșele, mijlocul de leoaică, pieptul de gîscă, gîtul de lebădă, degetele mai fine decît ceara, iar fața mai strălucitoare ca soarele și luna. Fiindcă părinții spun din nou că un astfel de vînat nu s-a văzut vreedată pe la ei, peșitorii răspund că ei au ciini foarte buni, care niciodată nu i-au înșelat, și că le-au dat cele mai sigure semne că ciuta urmărită se ascunde aici. În sfîrșit, peșitorii amenințînd cu forța și cu armele, părinții scot fata, împodobită pe cît le îngăduie puterile, și la vederea ei peșitorii spun pe dată că aceasta este ciuta căutăată. Apoi cheamă preotul sau, dacă acesta e împiedicat de alte treburi, cîțiva oameni mai bătrîni din vecini, în fața cărora logodnicii schimbă inelele. După săvîrșirea acestei ceremonii, părinții ascund îndată fata de ochii lumii și se pune o masă pregătită din vreme, de la care nu se scoală mai înainte de a se hotărî ziua de nuntă.

Si tamen baronum liberi ineant nuptias, neque sponsalitia, neque coronatio ecclesiastica, sine principis consensu, et episcopi testimonio fieri potest. Hoc enim cavetur, ne qui divina et ecclesiastica lege prohibiti, nuptias contrahant, illo, ne contra principis voluntatem plures nobilium stirpes, arctioribus iungantur vinculis. Cum autem constitutum fuerit nuptiarum tempus, die lunae antecedente affines in aedibus et sponsae et sponsi post finitam liturgiam conveniunt, et musicos illius loci, qui vix alii nisi Cingari esse solent, accersent, iisque solennem sibi et voce et instrumentis harmoniam facientibus, leve aliquod convivium domesticum celebrant.

Post convivium ancillae et aliae quae in domo sunt mulierculae farinam convivio nuptiarum destinata cribrant, quam ob causam iste dies cribrationis vulgo dicitur.

Ipsas porro nuptiarum epulas, si desponsatorum aedes vel in eadem urbe aut pago, vel non ultra duorum aut trium dierum spatium distitae fuerint, die Iovis subsequente in utroque loco incipiunt, et ad sabbati usque diem continuant. Die dominica ad accersendam sponsam, omnes sponsi consanguinei et affines congregantur, legatosque praemittunt, sponsi adventum nuntiuros. His insidias in via struunt ad sponsam convocati, eosque, antequam ad illius aedes pervenerint, intercipere student, ut caveant, legati celerrimis uti solent equis. Si autem capti fuerint, inter inferioris conditionis homines stricte et inclementer ligantur, inversique equo imponuntur, inter nobiliores autem a sponsae patronis septi quasi sub custodia ad illius usque domum ducuntur. Eo cum pervenerint, interrogati, quid sibi vellent, respondent, se missos esse ad bellum indicendum, militem autem expugnandae arci sufficientem statim adfuturum. His dictis, intro mittitur facialis, et aliquot pocula maiora vino plena haurire cogitur, atque ita quasi sepultus mero cum quibusdam sponsae convivis dimittitur. Ii cum advenire sponsum vident, legatum non sine diceriis dimittunt, ac domum aufugiunt, quos si insequi et capere possunt sponsi comites, haud clementius ligare et secum ducere solent.

Tandem cum in sponsae domo utrinque convocati convenerint, equorum instituitur certamen, et praemium proponitur, inter cives strophium eleganti opere pictum, inter ditiores, panni aut serici pretiosioris volumen. Praemissis qui metam describerent hominibus, cursus signum per praeconem datur, cuius voce audita, qui meliores se possidere credunt equos, calcaribus eos incitant. Victor a sponsa praemium destinatum accipit, equo autem corona e floribus solerter plexa imponitur.

Tandem post vespertinas preces, quo maximo possunt apparatu, desponsati ad suscipiendam ecclesiasticam coronationem in templum deducuntur. In medio templi tapes sternitur, cui sponsus ad dextram, sponsa ad sinistram insistit. Dum stant, aurei, aut apud plebeios, leonini, utriusque supponuntur pedibus, eoque innuitur, valedicendum saeculo, eiusque fastum conculcandum esse. A dorso illis paranympus et paranympa adstant, binas faces eiusdem formae et molis tenentes. Interim sacerdos preces coronationi ecclesiasticae destinatas recitat, annulosque ter mutat.

Tandem, postquam coronis utrumque desponsatorum redimivit, chori ad instar illos per mediam aedem sacram ducit, accinentibus id troparium cantoribus Ἰσαῖα χόρευε. Id dum fit, affines pecuniis minutis, nucibus et sicco lupo circumstantes spargunt, his aenigmatibus significantes fecunditatem lupi et nucum a Deo, vitae datore, peti, divitias autem et cunctas mundi illecebras abiici. Tandem sacerdos, panem

Dar, cind se căsătoresc copiii de boier, nu se poate face nici logodnă nici cununie religioasă fără învoirea domnului și fără dovada episcopului. Căci prin aceasta din urmă să urmărește să nu se unească prin căsătorie cei care sînt opriți prin legile divine și bisericești, iar prin cea dintîi, să nu se unească prin legături mai strinse mai multe neamuri boierești împotriva voinței domnului⁵. Iar după ce s-a hotărît data nunții, în luna dinainte, după terminarea liturghiei, se adună rudele atît la casa mirelui cît și la a miresei, aducînd cu ei muzicanții din partea locului, care mai totdeauna sînt țigani⁶, și, în timp ce aceștia zic obișnuitele lor cîntări din gură și din instrumente, fac o mică petrecere în casă.

După masă, slujnicele și alte femei din casă cern făina sortită ospățului de nuntă, din care pricină această zi se numește obișnuit ziua cernutului.

Dacă locuințele logodnicilor se află în același oraș sau sat, ori nu sînt la o depărtare mai mare de două sau trei zile de drum, atunci încep ospețele de nuntă în amîndouă locurile în joia următoare și le țin pînă în ziua de sîmbătă. Duminică, toate rudele de sînge și celelalte neamuri ale mirelui se strîng ca să aducă mireasa și trimit înainte colăcarii, care să vestească sosirea mirelui. Invitații miresei le pun acestora curse în drum și caută să-i prindă înainte de a ajunge la casa ei, iar colăcarii, ca să se păzească, folosesc de obicei cei mai iuți cai. Dacă cu toate acestea sînt prinși, la oamenii mai de jos sînt legați strîns și fără nici o milă și sînt puși pe cai de-a-ndaratelea, la cei mai de vază, după ce sînt împresurați de rudeniile miresei, sînt duși pînă la casa ei, ca și cum ar fi sub pază. Cînd ajung acolo, fiind întrebați ce vor, ei răspund că au fost trimiși să le declare război și că îndată va sosi acolo destulă oaste spre cucerirea cetății. După aceste vorbe, crainicul e vîrît în casă și e silit să bea cîteva pahare mai mari pline cu vin și astfel, aproape mort de beat, e lăsat să plece împreună cu cîțiva oaspeți ai miresei. Cînd aceștia văd că vine mirele, dau drumul colăcarului, împroșcîndu-l cu glume batjocoritoare, și fug acasă, dar, dacă însoțitorii mirelui îi pot urmări și prinde, îi leagă strașnic și-i duc cu ei.

În sfîrșit, după ce invitații de amîndouă părțile se adună la casa miresei, se pune la cale o întrecere de cai și se hotărăște răsplata: la cei de rînd un ștergar cusut cu măiestrie, la cei mai bogați o bucată de stofă sau de mătase mai de preț. După ce se trimit oameni care să fixeze mai dinainte ținta, crainicul dă semnalul alergării și, la auzul glasului acestuia, cei care cred că au cai mai buni încep să le dea pînteni. Învîgătorul primește din mina miresei răsplata hotărîtă, iar calului i se pune o cunună de flori, meșteșugit împletită.

În cele din urmă, după vecernie, logodnicii sînt conduși cu un alai cît mai mare la biserică, spre a primi cununia religioasă. În mijlocul bisericii este așternut un covor, pe care în dreapta stă mirele, în stînga mireasa. În vremea aceasta sub picioarele amîndurora se pun bani de aur sau, la oamenii de jos, leonini, și prin aceasta se înțelege că trebuie să-și ia rămas bun de la lume și că trebuie să calce în picioare strălucirea ei. În spatele lor stă nunul și nuna ținînd două lumînări de aceeași formă și de aceeași grosime. În vremea aceasta preotul rostește rugăciunile de căsătorie religioasă și schimbă de trei ori inelele.

Apoi după ce pune pe capul celor doi tineri cununile, îi poartă prin mijlocul sfintului lăcaș ca într-un fel de danț, în timp ce psalții cîntă troparul „Isaie dăntuiește”. Cînd se face aceasta, rudele aruncă asupra celor din jur bănuți, nuci și grăunțe de hamei, arătînd prin aceste simboluri că cer lui Dumnezeu, dătător de viață, rodnicia hameiului și a nucilor și că se leapadă de bogății și de toate ispitele lumii. În sfîrșit, preotul le dă amîndurora să guste de trei ori dintr-o

melle tinctum, amoris et perpetuae societatis signum, utrique ter gustandum exhibet, at, ut in laeta festivitate adstantibus moveatur risus, antequam eorum dentibus permittat buccellam, ter inhiantes fallit.

His ceremoniis finitis, cuncti eodem quo venerant ordine in domum sponsae redeunt, huius autem faciem velo e subtili serico rubro sagittis duabus adaptato tegunt, quas deinde, cum ad thalamum introducenda est sponsa, fratres sive consanguinei virginis arcu ex inferiori mensae latere supra desponsatorum capita parieti infigunt.

Interea ad tertiam usque noctis vigiliam epulis meroque indulgetur; qua elapsa, coqui gallum illaesis plumis assatum mensae imponunt, unus autem ex iis sub mensa se occultit, imitatusque galli cantum diem adesse nunciat. Soluti coquis donario, e mensa omnes surgunt, sponsus autem sponsam dextra tenens in medio conclavi consistit. Tum scriba dotem e catalogo clara voce legit, cuius partes omnes, quae antea in cubiculo aliquo, ut cunctorum conspectui paterent, ordinatae fuerant, curribus imponuntur, et ad sponsum devehuntur. Hoc facto, sponsae advocatus ipsius nomine parentes eius alloquitur, nativitatem, nutritionem et reliqua, quae ab iis acceperat, beneficia commemorat, pro iis gratias agit, benedictionem postulat. Parentes vel ipsi vel per interpretem suam benedictionem imperiuntur, et utrique desponsatorum amorem connubialem et castum thorum a Deo et angelo custode apprecantur, tandem eos, dato valedictionis potu, qui *pachar de cale albã*, i.e. poculum viae albae, vocatur e domo dimittunt.

Egressuros e porta aedium fratres vel iis deficientibus patruales sponsae nudis gladiis transversim valvis ianuae impositis retinent, transitumque negant, quos sponsus equo vel alio quod paratum habet donario placat: atque sola sponsa (neque enim illi servum aut ancillam e domo patria secum ducere licet) comite matre aut sorore sponsi currum ascendit, praecedentemque maritum sequitur. Cum ad aedes sponsi perventum fuerit, post aliquot repetita pocula in thalamum a paranympis introducuntur desponsati. Cavet autem sedulo sponsus ne subsequenti die parentes virginis quidquam de filia resciscere possint. Iidem enim tertia post nuptias die cum omnibus suis consanguineis filiam visitare tenentur, quod iter *kale premare* i.e. via permagna vocatur, quod ex ea pro re nata vel honoris multum, vel infamiae nimium parentibus enascatur.

Si enim filia virgo inventa fuerit, non solum pacata sunt omnia, sed et honorifice et splendido convivio accipiuntur parentes, et post secundam ferculorum seriem indusium cum signis, quibus filia virgo agnita fuerat, patinae impositum cunctis ostenditur, cui unusquisque parvum aliquod adiciere solet munusculum. Id tamen non nisi inter plebeios fit: apud nobiliores enim non nisi soceris id conspiciere licet. Sin autem filia illicito concubitu maculam contraxerit, sponsus secunda die consanguineos suos convocat, iisque exponit se sponsam suam impuram (hoc enim vocabulo vitiatas denotant)

bucată de piine unsă cu miere, semn al unirii pe vecie, dar, ca să stîrnească rîsul celor care iau parte la această veselă ceremonie, preotul îi pîcăleşte făcîndu-i să caşte gura de trei ori, înainte de a-i lăsa să apuce o îmbucătură cu dinţii.

După terminarea acestor ceremonii, se întorc toţi la casa miresei în aceeaşi ordine în care veniseră, acoperindu-i însă faţa cu un văl subţire de mătase roşie, prins cu două săgeţi, pe care apoi, cînd mireasa trebuie să fie dusă în camera de culcare, fraţii sau rudele fetei le înfig în perete deasupra capetelor mirilor, trăgînd cu un arc din partea de jos a mesei.

În acest timp toţi petrec mîncînd şi bînd pînă la al treilea ceas din noapte; după aceea bucătarii pun pe masă un cocoş fript cu pene cu tot, iar unul dintre oaspeţi se ascunde sub masă şi, imitînd cîntecul cocoşului, anunţă că se face ziua. După ce dau un bacşiş bucătarilor, se ridică toţi de la masă, iar mirele, ţinînd de mîna dreaptă pe mireasă, se aşază în mijlocul odăii. Apoi un diac citeşte cu glas tare foaia de zestre⁷, toate lucrurile cuprinse acolo, care mai înainte fuseseră înşirate într-o cameră oarecare spre a fi la vederea tuturor, sînt puse în care şi duse acasă la mire. După aceasta, un mijlocitor al miresei se adresează în numele acesteia părinţilor ei, vorbeşte de naşterea, creşterea şi celelalte faceri de bine pe care ea le-a primit de la dînşii, le mulţumeşte pentru toate şi cere binecuvîntarea lor. Părinţii, fie ei înşişi, fie prin altcineva, le dau binecuvîntarea lor, se roagă lui Dumnezeu şi îngerului pîzitor să dea celor doi însurăţei dragoste în căsătorie şi aşternut neprihănit şi, în sfîrşit, închinînd un pahar în sănătatea lor, care se numeşte *pahar de cale albă*, îi pornesc din casă.

Cînd e să iasă pe uşa casei, fraţii sau, în lipsa lor, unchiul miresei, îi opresc pe loc cu săbii goale puse de-a curmezişul în canaturile uşii, nelăsîndu-i să treacă. mirele îi înduplecă dîndu-le un cal sau vreun alt dar, pe care şi-l pregătise şi numai mireasa însoţită de mama sau sora mirelui (căci n-are voie să ia cu sine din casa părintească nici slujitor nici slujnică), se urcă în căruţă şi urmează pe mire care merge înainte. Cînd ajung la casa mirelui, după alte cîteva pahare de vin, însurăţei sînt duşi la odaie de către naşi. Mirele se îngrijeşte foarte mult ca a doua zi părinţii fetei să nu poată afla nimic despre fiica lor. Căci a treia zi după nuntă ei sînt datori să vină să-şi vadă fata, cu toate rudele lor, drum care se numeşte *cale premare*, fiindcă de pe urma lui poate ieşi pentru părinţi sau multă cinste, sau multă ocară, după împrejurări.

Într-adevăr, dacă s-a găsit că fiica lor a fost fată mare, nu numai că toate sînt la locul lor, dar părinţii sînt primiţi cu mare cinste şi cu masă bogată, iar după al doilea fel de bucate, cămaşa cu semnele după care fiica lor s-a văzut că a fost fată, pusă pe o tablă, este arătată tuturor şi fiecare pune de obicei acolo cîte un mic dar. Aceasta totuşi nu se face decît la oamenii de jos; la cei mai de vază numai socrii pot să vadă cămaşa. Iar dacă fata şi-a pîtat cîntea greşindu-se cu altul, a doua zi mirele îşi cheamă rudele şi le spune că şi-a găsit mireasa necurată (cu această vorbă numesc ei pe cele care s-au greşit). Aceştia pregătesc o căruţă

reperisse. Parant ii currum vilissimum loris disruptis, eique advenientes parentes iumentorum loco iungunt, et verberibus cogunt filiam impositam ceu meretricem domum reducere. Id in platea vel itinere nemini impedire licet, et si quis liberare parentes ausus fuerit, praeter verbera, etiam a iudice ceu infractor legum et consuetudinum provinciae punietur. Totam porro dotem sponsus retinet, et si quid expensarum in nuptias fecerit, incuriis violatae parentibus iudicis decreto extorquet.

Ita quidem inter rusticos miseris illuditur, nobiliores autem, uti arctius suas custodiunt filias, quam ut tale quid facile iis accidere posset, ita et, si intellexerint violatam fuisse repertam suam virginem, aut per alios, filiae castitatem additis doti vel pagis, vel pecunia maiori resarciunt, aut si prorsus acquiescere noluerit gener, eam recipiunt, eique alius uxoris ducendae largiuntur potestatem.

Si princeps ipse paranymphus fuerit, convivium nuptiarum in aula principis peragitur. Sponsus pileum principali similem, et equum a principe accipit, et ei in mensa semper a dextris assidet, idque tecto capite. Cuncti officiales aulici ei, ac si princeps esset, adstant, et si vel in ecclesiam iverit, vel domum revertatur, totus apparatus aulicus, tympana quoque et alia instrumenta musica, tam christiana, quam turcica, ipsum, uti principem, comitantur. Tertio post die, ut gratias pro exhibito honore referat, una cum sponsa non sine muneribus principem et coniugem illius accedit.

foarte proastă, cu hamurile rupte, și cînd vin părinții îi înhamă pe ei în locul vite-
lor și-i silesc, bătîndu-i, să-și suie fata într-însa și să și-o ducă acasă ca pe o fe-
meie stricată. Nimeni n-are voie, pe stradă sau pe drum, să se împotrivescă la
aceasta și, dacă cineva ar îndrăzni să-i libereze pe părinți, pe lîngă bătaia primită,
este pedepsit și de judecător, ca unul ce calcă legile și obiceiurile țării. Mirele
oprește apoi toată zestrea și dacă a făcut ceva cheltuieli cu căsătoria și le scoate
prin hotărîrea judecătorului de la părinții care n-au avut grijă de cinstea fetei.

Batjocura aceasta o suferă bieții oameni cînd sînt țărani, căci boierii nu numai
că-și țin fetele mai strîns, așa încît cu greu li se poate întîmpla așa ceva, dar, dacă
află că fiica lor n-a fost găsită fată, sau repară, prin alții, castitatea fetei mărindu-i
dota cu mai multe sate, ori cu mai mulți bani sau, dacă ginerele nu vrea să se
potolească nicicum, o iau acasă și acestuia îi dau libertatea să-și ia altă nevastă.

Cînd domnul însuși este nun, ospățul de nuntă se face la curtea domnească.
Mirele primește din partea domnului o cușmă asemănătoare cu a lui și un cal,
iar la masă stă tot timpul de-a dreapta lui și cu capul acoperit. Toți slujitorii curții
stau pe lîngă el, ca și cum ar fi domnul, și, cînd se duce la biserică sau se întoarce
acasă, tot alaiul curții, cu darabanele și alte instrumente muzicale, atît creștine cît
și turcești, îl însoțesc ca pe domnitor. A treia zi după aceea, ca să-și arate recu-
noștința pentru cinstea acordată, vine împreună cu mireasa lui, nu fără a aduce
daruri, la domn și la soția aceluia ⁸.

¹ Din bogata bibliografie privind acest subiect vezi: I. Mirza, *Regulile nunților (căsătoriei) care în vechime se păzia cu nestrămutare și care de bunii locuitori se păzesc încă pînă astăzi*, Huși, 1872; W. de Kotzebue, *Din Moldova. Descriere și schițe*, București, 1884, p. 178–184; At. Marienescu, *Datne de nuntă la romani* („Familia”, 1885, p. 27–30, 42–44); S. Fl. Marian, *Nunta la români. Studiu istorico-etnografic comparativ*, București, 1890 (studiu fundamental); Elena Sevastos, *Nunta la români. Studiu istorico-etnografic comparativ*, București, 1889.

Numeroase obiceiuri și numiri amintite de D.C. existau și în secolul trecut, așa cum unele există încă și astăzi (pețirea, stărostia, cernutul, colăcăritul etc.).

² Afirmatia este valabilă în general pentru căsătoriile contractate în mediul țărănesc; boierimea și familiile domnitoare încheiau însă numeroase căsătorii din interes, fie pentru a pecetlui o alianță politică, fie pentru a-și mări domeniile. Vezi A. M. del Chiaro, p. 39 și „Danubius”, V, 1971, p. 119–120.

³ Starostele se întîlnește și în Transilvania, unde obiceiurile de nuntă erau asemănătoare (vezi Pop Reteganul, *Starostele sau datini de la nunțile românilor ardeleni*, Gherla, 1891).

⁴ Această orajie a fost publicată la mijlocul secolului trecut de Dora d'Istria în lucrarea sa *Les femmes en Orient*, ca fiind auzită la o nuntă din Bran! (vezi *O nuntă în hotarul brănean pe la 1850*, în „Țara Birsei”, 1933, p. 40–41). Întrecut Dora d'Istria nu amintește nimic despre D. Cantemir și cum obiceiurile de nuntă erau asemănătoare la poporul nostru, este probabil ca autoarea să fi auzit într-adevăr orajia la Bran. Să nu uităm că, după opinia unor autori, este posibil ca legenda cu vînătoarea de care este vorba aici să fi fost adusă din Transilvania. Vezi și nota precedentă.

Paragraful despre nunți a fost reprodus în „Curierul românesc”, 1844, p. 370–372, sub titlul *Nuntele românești în Țara Românească și Moldavia*.

Pentru comparație a se vedea și descrierile obiceiurilor de nuntă făcute de italianul Niccolò Barsi (p. 26–27), suedezul E. Weismantel („Rev. istorică”, 1930, p. 95–98 și „Rev. de etnografie și folclor”, 1972, nr. 5, p. 382–383), ca și de italianul A. M. del Chiaro (p. 39–44).

⁵ Boierii trebuiau să jînă seama de voia domnului țării cînd contractau o căsătorie, altfel își atrăgeau dușmănia acestuia. De pildă, la 1710, Nicolae Mavrocordat a „mazilit” din hătmanie pe Antohie Jora pentru motivul că, „peste voia lui Nicolae Vodă”, își dăduse fiica de soție lui Iordache (II) Ruset, fiul lui Lascarache, fără să jînă seama de faptul că între „casa Cupăreșilor” și familia Mavrocordat exista un „vechi neprieteg” (*Cronici*, II, p. 80).

⁶ Cf. și Weismantel (p. 72): țiganii „sînt singurii muzicanți și lăutari ai acestei țări” care „cintau așa de frumos dintr-o scripcă făcută de ei cu 3 strune și apoi și (cu) o citeră veche de lemn, dezacordată”.

⁷ S-au păstrat numeroase asemenea foi de zestre care cuprind lucrurile — mobile și imobile — date de părinți tetei la măritiș. Unele sînt publicate de N. Iorga, (*Studii și documente*), G. Ghibănescu, L. T. Boga și de alții.

⁸ Vezi o descriere mai amplă făcută la 1676 de francezul De la Croix (Babinger, *O relațiune*, p. 26–27).

*Fiiică de boier valah
(din albumul Ferriol)*

CAPUT XIX
DE MOLDAVORUM EXEQUIIS

Vita defunctis ea persolvunt iusta Moldavi, quae orientalis ecclesiae canonibus iubentur. Quam primum expiraverit, fervida aqua abluitur, et antequam rigescant membra novis ac melioribus quas habuerit vestibus induitur atque ita feretro impositus in medio domus atrio collocatur. Neque tamen primo statim die terrae mandatur funus, sed ad tertiam usque lucem expectatur, ne forte animi deliquio correptus aegrotus, dum defuncti speciem refert, vivus sepeliatur. Ad exequias campanarum pulsu convocantur vicini, adstantibusque consanguineis dolorem mutuum testantur. Tandem constituta exequiis terrae inferendis die, tota congregatur vicinitas, auditoque sacro, praecedentibus sacerdotibus, consanguineis subsequens, funus in templum deducit, ac finitis ecclesiasticis ceremoniis, in aula aedis sacrae sepelitur.

Sin autem e praefectis militum aliquis vita functus fuerit, equos eius nigro panno tegunt, iisque vestimenta quae habuerat pretiosiora imponunt: hastam ante funus gestant, ad quam nudus gladius inverso manubrio pendet, funus autem aliquot milites thorace et galea induti ab utroque latere stipant. Porro et equorum oculis cepearum succum aut pulverem pyrium immittunt, ut humanum in morem planctu domini sui fata prosequi videantur.

Baronis demortui feretrum princeps cum toto apparatu aulico comitari solet, sin e superioribus fuerit, signum muneris ipsius ante funus usque ad monumentum defertur, inde autem in spatharia vel auditorio reponitur. At sedes et locus eius ad minimum per triduum vacare debet.

Luctus non eadem omnibus consuetudo. Rustico mortuo filii per sex menses media etiam in hyeme nudo capite incedere, et comam barbamque alere tenentur, iisque, etiamsi quam longissima inciderit via, nullum capiti tegmen imponere licet. Idem aliquando nobiliores per quadraginta dies facere solebant, nunc autem eas superstitiones abiecerunt, contenti lugubrem habitum gerere, et caesariem demittere. Rustici soror, fratre defuncto, e coma sua aliquid abscindere, ac cruci, quod monumento infixum est, appendere, et per annum, ne decidat aut auferatur, custodire consuevit, quod si acciderit, denuo novum aliquem comae fasciculum appendit. Universim omnes singulis fere sabbathis diebus per annum integrum, ad monumentum conveniunt, suosque mortuos lamentantur.

Ditiores mulieres lamentatrices conducunt, quae plures tragoedias recitant, quibus miseriam et fragilitatem vitae describunt humanae, ut ex hisce versiculis, qui vulgo exordium efficere solent, videre est:

CAPITOLUL AL XIX-LEA
DESPRE ÎNMORMÎNTAREA LA MOLDOVENI ¹

Moldovenii fac cele convenite morților, după cum poruncesc canoanele bisericii orientale. Îndată ce un om își dă duhul, este scaldat cu apă caldă și, înainte de a se înțepeni trupul, este îmbrăcat în hainele mai nepurtate și mai bune pe care le-a avut și astfel, pus în coștiug, este așezat la mijloc în odaia cea mare a casei; totuși nu e dus la groapă chiar în prima zi, ci se așteaptă pînă a treia zi, ca nu cumva bolnavul, pierzîndu-și cunoștința și părăind că s-a stins, să nu fie îngropat de viu. Vecinii sînt chemați la înmormîntare de dangătul clopotelor și-și arată durerea unii altora față fiind rudele mortului. În sfîrșit, în ziua hotărîtă pentru îngropăciune, se adună toată lumea din jur și, după ce ascultă slujba, conduce pe mort la biserică, preoții mergînd înainte și rudele în urma lui, iar după terminarea ceremoniilor religioase este îngropat în curtea sfîntului lăcaș.

Dacă însă mortul a fost vreo căpetenie de oaste, îi acoperă caii cu postav negru și pun pe ei hainele cele mai de preț, pe care acesta le avusese. O suliață, de care atîrnă o sabie goală cu mînerul în jos, este purtată înaintea sicriului; cițiva soldați îmbrăcați în zale și cu coifuri pășesc în rînduri strînse de-o parte și de alta a sicriului. În ochii cailor, apoi, se pune zeamă de ceapă sau praf de pușcă, ca să pară că și ei plîng moartea stăpînului lor, cum fac oamenii.

Cînd moare un boier, domnul cu tot cortegiul curții însoțește de obicei sicriul, iar dacă acela a fost unul dintre boierii cei mari, semnul slujbei lui este purtat înaintea sicriului pînă la mormînt, iar apoi este așezat în spătărie sau în divan. Dar scaunul și locul lui trebuie să rămînă liber timp de cel puțin trei zile.

Nu toți își arată jalea în același fel. Feciorii unui țaran, după moartea acestuia, sînt datori să umble cu capul gol timp de șase luni, chiar și-n mijlocul iernii, și să-și lase să crească părul și barba; chiar dacă ar avea de făcut un drum oricît de lung, n-au voie să-și acopere cu nimic capul. Altădată și oamenii mai de seamă făceau la fel timp de patruzeci de zile, acum însă au lepădat aceste superstiții, mărghinindu-se să îmbrace haine cernite și să lase să le crească părul. Sora unui țaran, cînd îi moare fratele, își taie de obicei o șuviță de păr, o atîrnă de crucea care este înfiptă pe mormînt și timp de un an grijește să nu cadă sau să nu fie luată de cineva; dacă se întîmplă așa, atîrnă din nou altă șuviță din părul ei. În general toți se adună la mormînt aproape în fiecare simbătă timp de un an întreg și-și jelesc morții.

Femeile mai bogate tocmesc bocitoare, care știu multe bocete, prin care înfățișează nefericirea și deșertăciunea vieții omenești, după cum se poate vedea din versulețele cu care încep de obicei toate:

A lumii kynt cu zele
Cumplita viacza
Cum se rupe szi se taie,
Ka cum ar fi o atza
i.e.

« Huius mundi cum moerore canto pessimam vitam, quomodo rumpitur et abscinditur, uti filum ».

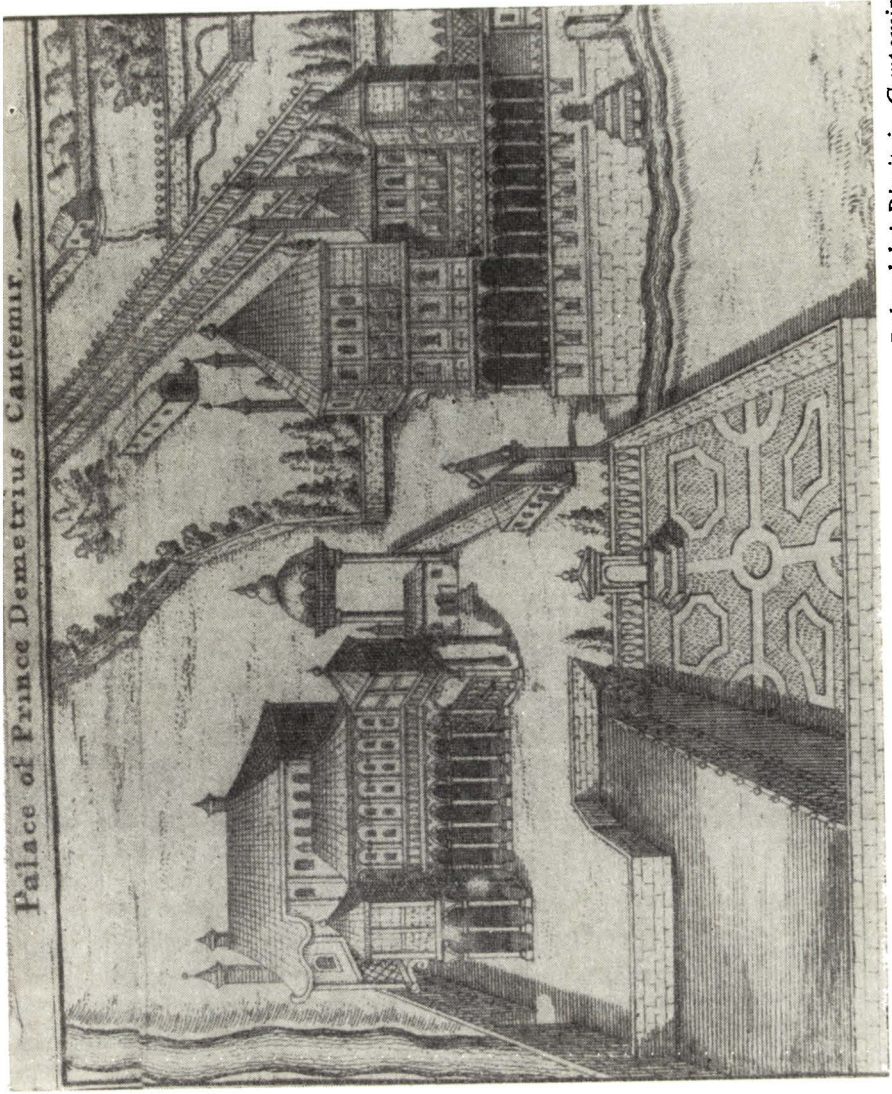
Post haec, mortui personam quasi praesentem introducunt, de multis rebus interrogant et fingunt illum taedio huius saeculi correptum ad interrogata respondere nolle, tandem, fatigatum suorum precibus, in aliqua verba erumpere, ostendere, quae facienda, quaeve fugienda sunt, et declarare, se neque locuturum in posterum, neque reversurum, quoniam deliciis paradisiacis, quas Deus fidelibus parasset, iam potitus sit etc. et si quae aliae sunt garrularum mulierum naeniae.

A lumii cînt cu jele
Cumplita viață,
Cum se rupe și se taie,
Ca cum ar fi o ață ².

După aceasta introduc în bocet persoana mortului, ca și cum ar fi de față, îl întreabă despre multe lucruri, și-l închipuiesc că nu vrea să răspundă la întrebări, cuprins de scîrba acestei lumi, că pînă la urmă, înduplecat de rugămințile alor săi, le slobozește cîteva cuvinte, arătîndu-le ce trebuie să facă sau de ce trebuie să se ferească și spunîndu-le că în viitor nu le va mai vorbi și că nu se va mai întoarce, fiindcă a avut parte de desfătările raiului, pe care Dumnezeu le-a pregătit credincioșilor etc., și alte jelanii de femei trîncănitoare.

- ¹ D.C. tratează obiceiurile de înmormîntare în două capitole separate: o dată pentru domni (cap. X) și aici pentru restul locuitorilor. Pentru comparație a se vedea și descrierile obiceiurilor de înmormîntare rămase de la italianul Niccolo Barsi (p. 28), Bandini (p. 152), francezul De la Croix (Babinger, *O relațiune*, p. 27–28), suedezul Weismantel (p. 245–246) etc. Pentru cadrul general vezi: T. T. Burada, *Datinile poporului român la înmormîntări*, Iași, 1882; W. de Kotzebue, *Schițe din Moldova. O istorie țărănească* („Convorbiri lit.”, 1883–1884, p. 425–437) și S. Fl. Marian, *Înmormîntarea la români*, București, 1892.
- ² Aceste versuri fac parte din poema *Viața lumii* scrisă de Miron Costin. P. P. Panaitescu (Costin, p. 435) consideră că, întrucît versurile nu au o factură populară, „sîntem în fața unui caz de circulație în popor a unor versuri culte... adoptate de bocitoare”. Versurile se întîlnesc și în *Istoria ieroglijică* (ed. P. P. Panaitescu).

Palace of Prince Demetrius Cantemir.

Palatul lui Dimitrie Cantemir
din Constantinopol

Pars tertia
DE STATU ECCLESIASTICO ET LITTERARIO
MOLDAVIAE

CAPUT I
DE RELIGIONE MOLDAVORUM

Quae sacra antiquos Moldaviae incolas, priusquam iustitiae sol in nostro oriretur horisonte tenuerint, per negligentiam maiorum nostrorum incertum. Si tamen credamus e Scythis oriundos fuisse Dacos veteres, quae omnium quotquot novimus historicorum communis est sententia, licebit forte haud absona coniectura hariolari, iisdem numinibus exhibitum fuisse cultum, quae reliquis scythicis nationibus sacra fuisse Russorum annales memorant: *Perunae* tonitruum, *Volos* iumentorum, *Pochvist* aëris, *Lado* laetitiae, *Kupalo* segetum Diis, aliisque eius generis idolis: *Osliado*, *Chorsae*, *Daszubae*, *Striboe*, *Semargle* et *Mocosoe*.

Porro, Romani, postquam Daciam occupassent, uti ea gens nulli alii superstitioni cedebat, non solum non abolevisse antiquos cultus, sed etiam novissimum in morem auxisse videntur. Facile id probabit, qui consideraverit, Romanos, quotiescunque novam sibi subiecissent provinciam, devictae gentis diis non minus quam suis litavisse, quin etiam Aegypto, fecunda seditionum matre, subacta, plura inde idola Romam transtulisse, eisque exhibuisse cultum.

Accedit et communis omnium, quotquot idolis addicti erant, sententia, unicuique non solum provinciae, sed etiam familiae suos esse lares et tutelares Deos, qui peculiarem illius curam gerant, quos nisi placaverit, nemo vel provinciam fortunate regere, neque in aedibus pacate vivere posset.

Quando autem desierit gentilis in Moldavia superstitio, eaque gens Christonomen dederit, nullis evidentibus historicorum testimoniis potest demonstrari, tamen probabile est non nisi sub Constantini M. imperio publicum Christianae religionis cultum in Daciam fuisse introductum, sub *Constantio* enim *Constan-*

Partea a III-a

DESPRE STAREA BISERICESCĂ ȘI LITERARĂ A MOLDOVEI

CAPITOLUL I DESPRE RELIGIA MOLDOVENILOR

Din pricina nepăsării strămoșilor noștri nu știm ce religie au avut vechii locuitori ai Moldovei mai înainte ca soarele dreptății să fi răsărit prin părțile noastre. Dacă totuși credem că dacii se trag din sciți¹, părere împărtășită de toți istoricii pe care-i cunoaștem, ne va fi permis poate să bănuim, printr-o presupunere care nu are nimic absurd, că ei s-au închinat acelorași forțe divine la care cronicile rușilor ne spun că s-au închinat celelalte neamuri scitice: *Peruna*, zeul tunetelor, *Volos*, al vitelor, *Pohvist* al aerului, *Lado* al veseliei, *Kupalo* al semănăturilor, și alți idoli de același fel: *Osliado*, *Horsa*, *Dajuba*, *Striba*, *Semargle* și *Mocosa*².

Apoi, după ce romanii au ocupat Dacia, cum acest neam întrecea pe toate celelalte în superstiții religioase, nu numai că n-au înlăturat vechile culte, dar, după obiceiul lor, pare că le-au și sporit cu altele noi. Cine va avea în vedere că romanii, de câte ori supuneau vreă altă țară, aduceau jertfe zeilor neamului învins tot așa ca și zeilor lor, ba mai mult, după supunerea Egiptului, izvor necurmat de răzvrățiri, au adus mulți idoli de-acolo la Roma însușindu-și cultul lor, se va convinge ușor de aceasta.

Se mai adaugă și credința tuturor celor care se închinau la idoli că nu numai fiecare țară, dar chiar fiecare familie își are larii și zeii săi protectori, care poartă nume grijă de dînsa și pe care, dacă nu-i înduplecă, nimeni nu poate nici să conducă cu succes țara, nici să trăiască pașnic în casa lui.

Dar cînd nume credințele păgînești au încetat în Moldova și cînd acest neam a primit legea lui Christos nu se poate dovedi prin nici un fel de mărturii sigure ale istoricilor, dar este de admis că cultul public al religiei creștine n-a fost introdus în Dacia decît în timpul domniei lui Constantin cel Mare, căci actele sinodului întrunit la Sardica dovedesc că în timpul lui Constanțiu, fiul lui Constan-

tini M. filio utramque Daciam suum habuisse episcopum acta synodi Sardicae congregatae testantur, licet plures forte multo ante cruentis martyrum concionibus permoti Christi vexilla fuissent secuti.

Hodie tota gens se Christianam et orientalis ecclesiae membrum profitetur. De nullo fidei capite alienas fovet sententias, nihil omittit eorum, quae illa iniunxit, nihil agit, quae ea prohibuit. Haereticus aut haeresis, in Moldavia, nulla unquam apparuit, multo minus incrementa capere potuit, forte quod ea gens scholasticam theologiam, sophisticasque dialecticorum artes recipere noluerit, credideritque evangelii simplicitatem et S. S. Patrum doctrinam etiam sine schola ad animae salutem sufficere. Nulla alia sacra magis aversantur, quam Romana, licet subditi eorum, Hungari, fere omnes illis sint addicti, suumque episcopum Bacoviae habeant. Aiunt enim reliquas quidem haereses per se notas esse, eorumque secessionem a vera ecclesia facile posse animadverti: Papistas vero (nam catholicos nesciunt, nisi orientalis ecclesiae alumnos) sub ovina pelle lupinam occultare indolem, Graecae ecclesiae asseclis aliquando confratrum, aliquando Schismaticorum et ἀκεφάλων, quod caput ecclesiae visibile, papam, non venerentur, nonnunquam et haereticorum nomen tribuere, qua ratione fiat, ut rudis plebs vix verum a falso dignoscere, et ab eorum veneno cavere possit. Fortissimum autem, ut haec in transitu moneamus, nobis in ea constantia, qua Moldavi orientali ecclesiae adhaerent, contra omnem neoterismum latere videtur argumentum. Constat enim inter omnes, quibus cognitae sunt ecclesiasticae historiae, Transylvaniam et Hungariam, quae nostrorum popularium ante instauratam Moldaviam sedes erat, nunquam Constantinopolitano throno, sed semper Romano paruisse, adeoque, antequam *Lutheri Calvinique* sectae illas regiones invasissent, cunctos eorum incolas occidentalis ecclesiae fuisse filios. Iam vero cum *Dragoszi* sequaces eandem, quam ibi professi fuerant, religionem semper retinuerint (neque enim ullibi memoriae proditum est, eos negato occidentalis ecclesiae symbolo, orientalis ritibus nomen dedisse), illa vero cum orientali in omnibus ac singulis consentiat, manifesto patet, eandem antiquis temporibus in occidente viguisse, quam nunc solus retinet oriens doctrinam, adeoque occidentem non orientem succedenti tempore a vera Christi fide defecisse. Sed e diverticulo in viam.

Symbolum fidei, uti a patribus Nicenae Synodi conceptum est, simpliciter in sacris recitant, et papisticam additionem *et a filio* reiiciunt. De spiritus S. processione eadem sentiunt, quae Christi verbis S. Iohannes evangelista pronunciat. Uti autem praeter S. Scripturae verba processionem *a filio* admittere nolunt, ita nec introductam a Palama formulam *a solo Patre* in sacris adhibent: septem sacra mysteria profitentur, liturgiam celebrant ad normam S. S. Patrum *Basilii M.* et *Iohannis Chrysostomi*. In ea fermentato pane utuntur et sub utraque specie communicant. Sacras imagines, non sculptas, sed pictas, honorant, soli autem Deo latreiam pronunciant. Sanctos nondum adhuc ad perfectam beatitudinem pervenisse, eamque cum Paulo in illa die i.e. in extremo iudicio expectare credunt, interea certam eius spem et fiduciam illorum animos implere et gaudium ineffabile creare, adeoque quo ad meritum nihil ipsis deesse. Purgatorium nullum admittunt, statuunt tamen peccata venialia etiam post mortem precibus ecclesiae et eleemosynis remitti. Sacram

tin cel Mare, ambele Dacii și-au avut episcopii lor³, chiar dacă mulți poate au urmat steagul lui Christos cu mult mai înainte, pătrunși de cuvântările martirilor stropite cu singele lor.

Astăzi tot poporul mărturisește legea creștină și se ține de biserica răsăriteană. În nici un articol de credință el nu înclină spre alte erezii, nu lasă la o parte nimic din cele ce această credință îi poruncește și nu face nimic din cele ce ea oprește. În Moldova nu s-a văzut niciodată vreun eretic sau vreo erezie și cu atât mai puțin nu s-a putut dezvolta, probabil fiindcă acest neam n-a vrut să știe de teologia scolastică și de alte meșteșugiri sofistice ale dialecticilor, ci a crezut că vorbele simple ale evangheliei și învățătura sfinților părinți sînt de ajuns, chiar și fără școală, spre mîntuirea sufletului⁴. Nu este alt rit pe care să-l urască mai mult decît pe cel roman, deși ungerii, supușii lor, se țin aproape toți de acel cult și-și au episcopul lor la Bacău. Căci ei spun că celelalte erezii se văd de la sine și că ușor se poate observa că s-au depărtat de la biserica cea adevărată: papistașii însă (căci ei nu numesc catolici decît pe fiii bisericii răsăritene) ascund sub piele de oaie o fire de lup, dau celor care țin de biserica grecească uneori numele de frați, alteori de schismatici și de ἀκέφαλοι [fără cap], fiindcă nu se închină papei, capul văzut al bisericii, și cîteodată chiar deeretici, din care pricină mulțimea neștiutoare cu greu poate să distingă adevărul de minciună și să se păzească de otrava lor⁵. Iar, ca să atrag atenția în treacăt asupra acestor lucruri, cea mai puternică dovadă împotriva oricărei schimbări mi se pare că stă în această statornicie cu care moldovenii se țin strîns de biserica răsăriteană. Este lucru știut de către toți cei care cunosc istoria bisericească, că Transilvania și Ungaria, care a fost înainte de întemeierea Moldovei sălașul oamenilor noștri, n-a ascultat niciodată de tronul constantinopolitan, ci tot timpul de cel roman și că deci toți locuitorii acestora, înainte de a fi pătruns în acele regiuni sectele lui Luther și Calvin, au fost fii ai bisericii occidentale⁶. Dar cum însoțitorii lui Dragoș și-au păstrat tot timpul aceeași religie pe care o profesaseră acolo (căci nu există nicăieri vreo dovadă că, părăsind crezul bisericii occidentale, ar fi primit ritul oriental)⁷ și cum acela se potrivește în totul, punct cu punct cu cel oriental, este limpede că aceeași învățătură, pe care acum n-o mai păstrează decît răsăritul, a stăpînit în vremile de demult și în apus și că deci occidentul și nu orientul s-a abătut în decursul timpului de la adevărata credință a lui Christos. După acest înconjur, să ne urmăm însă drumul.

Simbolul credinței îl rostesc la slujbă simplu, așa cum a fost conceput de sfinții părinți ai sinodului de la Niceea, și resping adaosul papistașesc „și de la Fiul”. Despre purcederea Duhului Sfînt cred întocmai ceea ce spune Sf. Ioan Evanghelistul prin cuvintele lui Christos. Și precum nu vor să primească purcederea „de la Fiul”, adăogînd ceva la cuvintele Sf. Scripturi, tot așa nu folosesc la slujbe nici formula introdusă de Palamas „numai de la Tatăl”⁸; ei recunosc șapte sfinte taine și fac liturghia după tipicul sfinților părinți Vasile cel Mare și Ioan Hrisostomul. La aceasta folosesc piine dospită și se împărtășesc sub amîndouă formele [cu piine și cu vin]. Cinstesc sfintele icoane, nu cioplite, ci zugrăvite, dar închinăciunea nu se adresează decît ființei divine. Cred că sfinții n-au ajuns încă la fericirea desăvîrșită, ci că o așteaptă împreună cu Pavel în ziua aceea, adică la judecata de apoi, că în vremea aceasta nădejdea tare și încrederea într-însa le umple sufletele și le dă o bucurie negrăită, pînă într-atît încît după vrednicia lor nimic nu le lipsește. Nu recunosc nici un fel de purgatoriu, dar zic că păcatele ușoare se iartă și după moarte prin rugăciunile

scripturam e versione septuaginta interpretum recipiunt et legunt in ecclesia, vulgata ceterasque translationes reiiciunt. Praeter Mercurii et Veneris diem, quater per annum statis temporibus ieiunant, in magna autem quadragesima et in primis diebus Augusti, Beatae Mariae virgini dicatis, etiam a piscibus abstinere. Sunt et qui nimia superstitione ducti die Lunae quoque carnibus non vescuntur, aliaque sibi ieiunia, ut S. S. Athanasii, Gregorii et Demetrii, sanciunt, aliaque etiam mulierculae, licet monachalem habitum non induant, tamen voto spontaneo per totam vitam a carnibus abstinere. Infimum praeterea vulgus, ut in plerisque aliis, quas cultior litteratura nondum illustravit, regionibus, ita et in Moldavia ad superstitionem proclive, non adeo perfecte antiquis suis lavata est sordibus, quin in nuptiis, exequiis et statis anni temporibus ignota quaedam et antiquum Daciae cultum redolentia nomina carminibus canticisque celebret. Talia sunt *Lado* et *Mano*, *Dzina*, *Dragaica*, *Doina*, *Heoile*, *Stachia*, *Dracul in valle*, *Ursitelle*, *Frumoasele*, *Symdzenele*, *Dziotmaricele*, *Papaluga*, *Kyraleysa*, *Colinda*, *Turca*, *Zburatorul*, *Miaza noapte*, *Striga*, *Tricolicz*, *Legatura*, *Dislegatura*, *Farmec*, *Deskyntek*, *Verdzelat*, et alia huius generis.

N o t a

LADO et MANO, quorum nomina in nuptiis potissime a matronis invocantur unde forte haud absona suboritur suspicio iisdem *Venerem* et *Cupidinem*, amoris [et] nuptiarum praesides, indicari

DZINA, quam vocem a Dianae denominatione deductam suspicaveris. Raro tamen singulari numero eam celebrant, sed plerumque plurali *Dzinele* utuntur, feruntque virgines esse formosissimas et venustatis largitricas

DRAGAICA, *Ceres* indigitari videtur. Etenim eo anni tempore, quando segetes maturescere incipiunt, congregantur, quotquot fuerint, vicinorum pagorum puellae, ac inter se venustiore et forma praestantiore sub *Dragaicae* nomine eligunt. Hanc in agros magno comitatu deductam, corona et aristis plexa, pluribusque stropholis phrygio opere pictis exornant, ac claves horreorum manibus eius suspendunt. Sic ornata *Dragaica*, extensis manibus, et stropholis vento expositis, ita ut volantis speciem prae se ferat, ex agro domum redit, et omnes quotquot in eam societatem verant pagos, cantando et saltando peragrat, stipata cunctis reliquis sodalibus quae eam canticis sat concinne compositis sororem et dominam quam saepissime vocitant. Huius honoris villicae Moldavorum puellae plerumque sunt avidissimae, licet perpetua consuetudine cantavit, ne ea, quae *Dragaica* personam gesserit, intra triennium marito elocetur.

DOINA: *Martis* vel *Bellonae* Dacis usitatum nomen fuisse videtur, praepositum enim cunctis, quae fortiter in bello [gesta] referunt, canticis, ac praeludiis, quibus gens moldava ante cantum modulari consuevit, textum largitur.

HEOILE: in lugubribus carminibus utuntur, non interiectionis in modum, sed ita ut certam quandam personam indigitare videatur.

STACHIA: fingunt esse mulierem gigantea forma praeditam, veterum desertarum aedium, subterraneorum praesertim structurarum, adeoque etiam thesaurorum custodem et praesidem.

DRACUL IN VALLE: daemones appellant, quos aquas habitare credunt.

URSITELLE existimant esse duas virgines, quae nascenti infanti adstant, eique pro lubitu animi et corporis dotes tribuant, et cuncta fausta aequae ac infausta, quae ipsi per totum vitae cursum accidere deberent, praedestinent.

R. 18 *et* lipsește in ms.

R. 34 *gesta* lipsește in ms.

bisericii și prin pomeni⁹. Admit și citesc în biserică Sfânta Scriptură în traducerea celor șaptezeci, respingînd Vulgata¹⁰ și celelalte traduceri.

Pe lîngă că țin post în zilele de miercuri și de vineri, mai postesc de patru ori pe an la intervale hotărîte; în postul cel mare de patruzeci de zile și în primele zile ale lui august, închinată Fecioarei Maria, se abțin și de la pește¹¹. Sînt unii care, stăpîniți de o prea mare superstiție, nu se hrănesc cu carne nici luna și țin și alte posturi, de pildă ale sfinților Atanasie, Grigore și Dumitru, ba unele femei, chiar dacă nu îmbracă haina monahală, totuși printr-o juruință de bunăvoie nu se ating de carne toată viața.

Pe lîngă aceasta poporul de jos, ca în cele mai multe ținuturi pe care o învățatură mai aleasă nu le-a luminat încă, este și în Moldova aplecat spre superstiții și nu s-a curățat încă așa de bine de întinarea de altădată încît să nu pomenească în cîntecce și litaniile lor la nunți, la înmormîntări și la anumite date ale anului unele nume necunoscute, care amintesc cultul străvechi al Daciei. Așa sînt *Lado și Mano*, *Zina*, *Drăgaica*, *Doina*, *Heoile*, *Stahia*, *Dracul în vale*, *Ursitele*, *Frumoasele*, *Sfnziennele*, *Joimărițele*, *Păpăluga*, *Chiraleisa*, *Colinda*, *Turca*, *Zburătorul*, *Miază-Noapte*, *Striga*, *Tricolici*, *Legătura*, *Dezlegătura*, *Farmec*, *Descîntec*, *Vergelat* și altele de acest fel¹².

N o t ă

LADO¹³ și MANO, ale căror nume sînt invocate la nunți mai cu seamă de neveste, de unde se naște presupunerea, poate nu fără temei, că prin aceste nume se înțelege tocmai *Venus*; *Cupido*, divinitățile dragostei și căsătoriei.

ZINA, cuvînt pe care l-ai putea bănuî că provine din numele *Diane*¹⁴. Totuși rareori ei o numesc la singular, ci de cele mai multe ori folosesc pluralul *Zinele* și spun că sînt niște fete foarte frumoase și revărsînd farmecul lor asupra altora.

DRĂGAICA pare că arată numele zeiței Ceres. Într-adevăr, în anotimpul cînd grînele încep să se coacă, se adună toate fetele din satele vecine și aleg pe cea mai frumoasă și mai chipeșă dintre ele, dîndu-i numele de *Drăgaică*. Pe aceasta, încoronînd-o cu o cunună de spice, împodobînd-o cu mai multe marame brodate cu măiestrie și afirmîndu-i de mîini cheile hambarelor, o însoțesc cu mare alai pe ogoare. Astfel împodobită Drăgaica, întinzînd mîinile și punînd năframetele în bătaia vîntului așa încît pare că ar zbura, se întoarce de la cîmp acasă, străbătînd în cîntece și danțuri toate satele prin care trecuse cu acest alai, înconjurată de toate celelalte surate, care o numesc adesea, în cîntece de toată frumusețea, sora și stăpîna lor. Fetele de la țară ale moldovenilor sînt foarte doritoare de această cinste, deși o tradiție neîntreruptă spune că cea care a jucat rolul de Drăgaică nu se mărită timp de trei ani¹⁵.

DOINA se pare că a fost numele folosit la daci al lui *Marte* sau al *Bellone*, căci cu el se încep toate cîntecele care amintesc isprăvile vitejești de război și toate introducerile cu care moldovenii încep să intoneze o cîntare.

HEOILE se întîlnesc în cîntecele de jale, nu ca o interjecție, ci pîrînd că arată o persoană anumită.

STAHIA și-o închipuiesc ca pe o femeie avînd un trup uriaș, păzitoare și mai mare peste casele vechi părăsite, mai cu seamă cele subterane, și chiar peste comori.

URSITEL ÎN VALE: așa numesc pe demonii despre care cred că locuiesc în apă.

URSITEL cred că sînt două fete, care sînt de față la nașterea unui copil, inzestrîndu-l după voia lor cu însușirile sufletești și truțești și predestinîndu-i toate cele de bine și de rău care trebuie să i se întîmple în tot timpul vieții.

FRUMOASELE: nymphas quasdam aëreas esse existimant, amore in iuvenes venustiores saepius correptas. Quam ob causam, si quis adolescens paralyti aut apoplexia repente corripiatur, id facinus haud alii, quam hisce *frumoasele* tribuunt, feruntque eas hac ratione, amore in odium furorēque converso, punire amasiorum suorum inobedientiam.

SYMDZENELE: nomen est S. Iohannis prodromi, persuasi autem sunt, ea, quae huic sancto feriata est, die, solem non continuo, sed tremulo gressu cursum suum absolvere. Ideo ista die cuncti per Moldaviam villici ante diluculum surgunt, ortumque solis defixis oculis intuentur, et dum huius lucis impatiens oculus vibrare tremereque cogitur, tremulum istum motum, quem in se ipsis sentiunt, soli adscribunt, laetique novo spectaculo domum redeunt.

DZOIMARICELE: mulieres vocitant quas feria Iovis Paschatos festum antecedente summo mane ad ignes, qui eadem die ubique in Moldaviae aedibus accendi solent, circumire, et si quam dormientem invenerint mulierem, id punitionis ei tribuere credunt, ut postea laborum sit impatiens.

PAPALUGA: aestate cum segetibus ex ariditate imminere videtur periculum, villici Moldavorum puellam, quae decimum aetatis annum nondum expleverit. indusio ex arborum aliarumque herbarum: foliis contexto vestiunt. Sequuntur eam omnes reliquae eiusdem aetatis puellae puerique, canticisque et saltibus totam viciniam peragrant, quibus, quoquo versus venerint, vetulae frigidam capiti infundere solent. Carmen huius fere est sententiae: „Papaluga ascende caelos, aperi portas, demitte pluvias, ut crescat frumentum, triticum, milium“ etc.

KYRALEISA, exclamationi in precibus Christianorum usitatae, Κύριε ἐλέησον, respondet et originem debet. Conficit nempe 5 Februarii in vigiliis luminum quislibet paterfamilias crucem ligneam, quam candida tela, serico et syrmate, prout cuiuscunque opes ferunt, elegantissime amictam post preces vespertinas processionis sacrae in modum magna puerorum stipante caterva per omnes domos circumferunt, et vocem *Kyraleisa* quam saepissime repetunt.

COLINDA, calendis veterum Romanorum respondet, et singulis novi anni initiis a cunctis Moldavis, tam nobilibus, quam pleibis, peculiaribus ritibus celebrari solet.

TURCA: spectaculum, quod in Turcarum odium priscis temporibus excogitatum videtur. Namque die natalitii Domini sacra, cervino capiti cornuto larvam attexunt e variegato linteo consutam, et sat longam, ut pedes quoque portantis tegat. Hanc ita constructam alius senis gibbosi larvam gerens ascendit, et magno cum comitatu cunctas plateas domosque saltando et ludendo peragrat.

ZBURATORUL, i.e. volatilis, credunt esse spectrum, iuvenem venustissimum, qui virgines, praesertim neonymphas, noctu invadat, easque, licet ab aliis etiam vigilantibus conspici non possit, per totam noctem illicitis polluat amoribus. Audivimus tamen, nonnullos, quibus ex meliore luto praecordia Titan finxerat, maritos, eiusmodi volatiles deos comprehendisse, compertoque corporeas esse creaturas, iis meritam inflixisse poenam.

MIAZA NOAPTE: i.e. media nox. Fabulantur spectrum esse, quod ab occasu solis ad mediam usque noctem in bivii et trivii variarum animarum speciem mentiēns circumagitur, at postea dispareat.

STRIGA, a graeca voce, σπρίγλη, idem quod apud Romanos etiam hodie inter Moldavos denotat, nefica nimirum vetula, quae diabolica virtute infantes neonatos ignotis modis interimat. Superstitio est Transylvanis praesertim frequentissima. Ferunt enim dum striga grassatur, infantes absque ullo praevio morbo in cunabulis suffocatos reperiri.

Quod si vetulam quandam huius facinoris suspectam habeant, eandem manibus pedibusque ligatam in profluentem abiiciunt, si submergatur aquae, insons creatur: quod si vero supernatet, tunc satis convictam existimantes, sine ulla ulteriori disquisitione, vivam igne comburant, frustra ad ultimum usque suspirium innocentiam suam reclamante vetula.

FRUMOASELE¹⁶ cred că sînt niște nimfe ale văzduhului, îndrăgostite mai deseori de tineri mai frumoși. Din această pricină, dacă vreun tînăr este lovit dintr-o dată de paralizie sau damba, cred că acest rău nu vine de la nimeni altul decît de la aceste frumoase și zic că în acest chip pedepsesc ele, iubirea transformîndu-se în ură și-n furie, nesupunerea iubiților lor.

SÎNZIENELE este numele sfîntului Ioan Înaintemergătorul¹⁷. Ei sînt convinși că în ziua în care se sărbătorește acest sfînt, soarele nu-și urnează drumul în mers lin, ci tremurat. De aceea toți țărani din Moldova se scoală în această zi înainte de ivirea zorilor și privesc cu ochii ațintii răsăritul soarelui; cum ochiul, neputînd suferi lumina lui, este nevoit să se miște și să tremure, ei atribuie soarelui această tremurare pe care o simt în ochi și se întorc acasă bucuroși de cele văzute.

JOIMĂRIȚELE: așa numesc ei femeile despre care cred că în Joia Mare înainte de Paști cutreieră pe la focurile care în acea zi se aprind de obicei în toate casele din Moldova și, dacă găsesc vreo femeie care doarme, o pedepsesc ca după aceea să nu mai fie în stare de treabă¹⁸.

PĂPĂLUGA: vara cînd se pare că primejdia de secetă amenință holdele, oamenii de la țară în Moldova îmbracă o fată care n-a împlinit încă zece ani cu o îmbrăcăminte făcută din frunze de copaci și alte buruieni. În urma ei vin toate celelalte copile și copii de aceeași vîrstă, străbătînd în cîntece și danțuri toate locurile dimprejur, iar cînd ajung undeva este obiceiul ca bătrînele să le toarne apă rece în cap. Cîntecul lor sună aproape așa: „Păpălugă, urcă-te în ceruri, deschide-le porțile, slobozește ploile, ca să crească griu, alac, mei”¹⁹ etc.

CHIRALEISA²⁰ corespunde și-și datorește originea invocării *Κύριε ἐλέησον*, folosită în rugăciunile creștinilor. Într-adevăr, la cinci februarie, la aprinsul luminilor, toți gospodarii fac cite o cruce de lemn pe care o îmbracă cit mai frumos cu pinză albă, cu mătase și cu o rochie lungă, fiecare după puterile lui, și, după rugăciunile de vecernie, o poartă ca la o procesiune înconjurați de o mare gloată de copii pe la toate casele și strigă cit de des pot *Chiraleisa*.

COLINDA corespunde calendelor vechilor romani²¹ și se sărbătorește după datini felurite la începutul fiecărui an de către toți moldovenii, atît boieri, cit și oameni de rînd.

TURCA este un joc care se pare că a fost născocit în timpurile de demult din ură față de turci²². Într-adevăr, în sfînta zi a Nașterii Domnului iau o căpățîna de cerb cu coarne mari, prind de ea o mască, de care este cusută o pinză vîrgată și destul de lungă ca să acopere și picioarele celui care o poartă. Deasupra acestei întocmiri încalecă alt ins, care poartă masca unui bătrîn ghebos și acesta cutreieră cu mare alai toate străzile și pe la toate casele, sărînd și jucînd.

ZBURĂTORUL este, cred ei, o nălucă, un tînăr foarte frumos, care noaptea pătrunde la fete, dar mai cu seamă la neveste de curînd căsătorite, fără a putea fi văzut de vreunii, chiar dacă-l pîndesc, și le spurcă toată noaptea cu drăgosteli neîngăduite. Dar eu am auzit că unii bărbați însurați, cărora Prometeu le-a plămădit măruntaietele dintr-un lut mai bun, au prins unii zei zburători de aceștia și după ce și-au dat seama că sînt ființe înzestrate cu trup, le-au dat pedeapsa meritată.

MIAZĂ-NOAPTE se zice că este o fantomă, care cutreieră de la apusul soarelui pînă la miezul nopții pe la răs_pintii și răs_crucci, luînd chipul diferitelor ființe, dar după aceea dispare.

STRIGA, după cuvîntul grecesc *στρίγλη*, înseamnă azi în Moldova același lucru ca și la romani, adică o vrăjitoare bătrînă care prin puterea ei drăcească omoară, nu se știe cum, pe copiii nou-născuți. Superstiția este foarte răspîndită mai ales la transilvăneni, căci ei zic că, alit cit umblă striga, copiii, fără a suferi de vreo boală mai înainte, sînt găsiți în leagăn fără suflare.

Dacă ei bănuiesc de fapta asta vreo babă, o aruncă legînd-o de miini și de picioare într-un rîu și dacă se scufundă în apă o declară nevinovată, dar dacă plutește pe deasupra atunci, socotînd că aceasta e destulă dovadă, o ard în foc de vie. fără a mai face vreo cercetare, oricît baba și-ar striga pînă la ultima ei suflare nevinovăția²³.

TRICOLICZ, idem est quod Gallis *Loup garou*; credunt homines magica arte in lupos aliaque animalia voracia converti posse, eorumque naturam adeo induere, ut homines aeque ac greges invadant et dilacerent.

LEGATURA est genus fascini, quo sponsum impediri ferunt ne cum sponsa rem habere possit. Eadem etiam lupos aliaque animalia ferocia vinciri posse credunt, ne ovium boumque gregibus damnum inferant.

DISLEGATURA est solutio huius *legaturae* fascini coniugalis, quam aliis fortioribus magicis artibus obtineri posse credunt.

FARMEK, incantamenti genus est inter rusticos usitatum, quo mulieres amasios suos sibi devincire, aut quos odio prosequuntur, in furorem agere posse existimant.

DESKYNTOK, aliud incantamenti genus, quo cunctos morbos, qui non sint lethiferi, sanari posse autumant. Non pigebit enarrare quid ea de re in patria ipse vidi.

Praefectus cubiculariorum B. parentis mei, habebat equum generosissimum, qui in campo a serpente morsus per totum corpus adeo intumuerat, ut vix aliqua spes salutis superesse videretur. Accersita vetula incantatrix dominum equi iubet fontem quaerere, ac inde aquam in phiala haustam ac a nemine gustatam quam celerrime afferre. Dum servum mittere vult, qui aquam hauriat, negat vetula, ipsius domini opera aiens hauriendam esse aquam, si equum vellet redivivum. Obedit tandem iuvenis, ac vas maiusculum aqua plenum vetulae adfert. Haec aquam carmine nescio quo sacratam, iuveni ut totam bibat, porrigit. Exequitur ille mandata, licet difficulter, quod nimium aquae hausisset. Post potum iuvenis illico equum suum, qui non longe ab eo in terram prostratus et iam semimortuus iacebat, respirare, se vero intumescere, et vix perferendis cruciatibus agitari sentit. Ubi carmina sua repetit vetula, intra quadrantem horae equus sanatur, iuvenis vero aquam iterum nullo dolore aut morbo relicto evomit.

Aliam vetulam totum stabulum equinum scabie infectum, quamvis trium dierum itinere dissitum, recitatis super crinibus equi carminibus, intra paucos dies penitus sanasse novimus.

VERDZELAT, divinationis genus est, quo Moldavi, nocte calendas Ianuarii antecedente, prospera et sinistra, quae per anni decursum illis obvenire deberent, per virgularum dispositionem hariolari conantur. Eundem in finem etiam fecle (tiliis), bobis (fabis) et ola (ollis) certo modo dispositis utuntur.

TRICOLICI este același lucru ca la francezi *Loup garou*; ei cred că oamenii se pot schimba în lupi și în alte fiare de pradă și că își însușesc într-atîta firea acestora, încît se reped și sfîșie atît oamenii cît și dobitoacele²⁴.

LEGĂTURA este un fel de vrajă, prin care ei spun că mirele este împiedicat să se apropie de mireasa lui. Tot așa cred că și lupii și alte animale sălbatice pot fi oprite să aducă vreo pagubă turmelor de oi și cirezilor de boi.

DEZLEGĂTURA este dezlegarea acestei legături prin farmece a soțului care, cred ei, se poate dobîndi prin alte meșteșuguri vrăjitorești și mai puternice.

FARMECUL este un fel de descîntec obișnuit la țărani, prin care femeile cred că-și pot înlănțui iubii, sau scoate din minți pe cei cărora le poartă ură.

DESCÎNTECUL este alt fel de farmec cu care ei zic că se pot însănătoși toate bolile care nu aduc cu ele moartea²⁵. Nu voi pregeta să povestesc ce am văzut eu însumi în această privință acasă la noi.

Mai marele cămărașilor tatălui meu avea un cal foarte frumos, care, fiind mușcat de un șarpe la cîmp, se umflase într-atîta pe tot corpul, încît se credea că nu mai e vreo speranță de scăpare. Chemînd o babă vrăjitoare aceasta poruncește ca stăpînul calului să caute un izvor și de-acolo să aducă cît mai repede o cană de apă, din care n-a sorbit nimeni. Acesta, vrînd să trimită un slujitor care să aducă apa, baba îl oprește zicînd că apa trebuie să fie adusă chiar de stăpîn, dacă vrea să-i scape calul cu viață. În slîrșit tînărul ascultă și aduce babei un vas cam mărișor plin cu apă. Baba, descîntînd apa cu nu știu ce descîntec, i-o dă tînărului s-o bea toată. El îi împlinește poruncile, deși cu greutate, fiindcă adusese prea multă apă. După ce bău, deodată tînărul vede cum calul lui, care zăcea nu departe de el la pămînt pe jumătate mort, începe să răsufle, iar el simte că se umflă și că e muncit de chinuri pe care abia le suportă. De îndată ce baba își repetă descîntecele, calul se însănătoșește în mai puțin de un sfert de ceas, iar tînărul dă afară din el apa și nu mai simte nici urmă de durere sau de boală.

Despre altă babă știu că a vindecat de tot în cîteva zile un grajd întreg de cai molipsiți de rîie, deși acesta se afla la o distanță de trei zile de mers, făcînd niște descîntece asupra unor fire de pînă de cal.

VERGELAT este un fel de ghicitură prin care în noaptea premergătoare zilei de întîi ianuarie moldovenii încearcă să ghicească întîmplările norocoase și nenorocoase pe care trebuie să le întîmpine în cursul anului, printr-o anume așezare a unor bețișoare. În acest scop folosesc fibre de scoarță de tei (*tiliae*), griunțe de bob (*fabae*) și oale (*ollae*)²⁶ așezate într-o anumită ordine.

- ¹ Dacii nu erau sciți, ci făceau parte din neamul tracilor, care — după cum spunea Herodot — era cel mai mare după acela al indienilor (*Istoria României*, I, p. 259 și urm.). Informația greșită a fost luată de D.C. de la P. Cluverius, *Introductio in universam geographiam*, Leyda, 1641, p. 242—243. În sec. XVII în Moldova exista chiar o traducere a lui Herodot, necunoscută, se vede, lui D.C. (N. Ioița, *Herodot. Traducere publicată după un manuscris*, Văleni; de Munte, 1909. Cf. H. Mihăescu, *Cea mai veche traducere românească a lui Herodot*, în „Arhiva”, 1936, nr. 1—2, p. 105—111 și M. Marinescu-Himu, *În jurul celei dintâi traduceri românești a lui Herodot*, în „Studii clasice”, VI, 1964, p. 309—322).
- ² După cum a arătat P. P. Panaitescu (p. 153), D.C. a luat științele despre zeeii păgini din *Sinopsisul istoriilor rusești de la Kiev*, tipărit la 1674 și apoi de numeroase ori. Aceste informații nu sînt însă valabile pentru religia dacilor, care credeau în nemurire și în zeul Zalmoxis (vezi I. I. Russu, *Religia geto-dacilor*, în „Anuarul Inst. de studii clasice”, 1944—1948, p. 61—132 și *Istoria României*, I, p. 329—331).
- ³ V. Pâivan (*Contribuții*, p. 47) a arătat că la sinodul de la Serdica, din anul 344, au luat parte episcopi din Dacia Aureliană (cu care D.C. confundă Dacia de la nordul Dunării): trei din Dacia Ripensis, unul din Dacia „de Nisso” și un altul din Dacia „de Serdica”. Același savant afirmă (p. 200) că „nu se constată în Dacia Traiană nici un episcop în timpurile vechi pînă la reorganizarea supt influența slavonă”, aceasta nefiind însă un argument „împotriva creștinării noastre generale din sec. IV—V”. O opinie asemănătoare are și P. P. Panaitescu, după care: „adoptatea creștinismului în Dacia nord-dunăreană trebuie socotită ca urmare a întăririi și vigoarei creștinismului latin sud-dunărean din veacurile IV—VI”, daco-romanii fiind deja creștinați la venirea slavilor (*Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969, p. 100, 104). Despre descoperirile arheologice ce dovedesc vechimea creștinismului în Dacia Traiană, vezi: Const. Daicoviciu, *Dacica*, Cluj, t.d., p. 505—525 și D. Protase, *Problema continuității în lumina arheologiei și numismaticeii*, București, 1966, p. 141—158. Vezi și D. M. Pippidi, *În jurul izvoarelor literare ale creștinismului dacoroman și Neceta din Remesiano și originile creștinismului dacoroman*, în *Contribuții la istoria veche a României*, București, 1967, p. 481—496, 497—516 (cu toată bibliografia mai veche).
- ⁴ D.C. se referă aici la faptul — cunoscut din numeroase alte izvoare — că românii nu au acceptat catolicismul, deși încercări de prozelitism s-au făcut. Acest fapt îl recunosc, dealtfel, și numeroși misionari catolici care și-au văzut eșuate încercările de a converti pe moldovenii. G. Tomassi declara, de pildă: „în religie s-au purtat cu atîta statornicie, încît nu au îngăduit niciodată să pătrundă în ea vre-o erazie și nici nu au lăsat ca alții decît creștinii să fie domnii lor” (*Călători străini*, III, p. 674). Vezi și A. Veress, *Documente*, II, p. 275—276.

Românii nu au împiedicat însă pe catolici sau pe alți locuitori să-și exercite religia, manifestînd o deosebită toleranță în această privință. G. Reicherstorffer observa astfel că, spre deosebire de Transilvania, în Moldova, nu existau cîrturi „din cauza deosebirilor de rituri sau dogme”, fiecare locuitor urmîndu-și „ritul și legea după bunul său plac” (*Călători străini*, p. 196—197). Mai tîrziu, la începutul sec. XVII, francezul Charles de Joppecourt remarcă și el că, religia catolică fiind liberă în Moldova, „cei de religie ortodoxă nu sînt de loc împotriva religiei catolice și nu-i împiedică exercițiul” (*ibidem*, IV, p. 383). Vezi și B. P. Hasdeu, *Istoria toleranței religioase în România*, ed. a II-a, București, 1868.

⁶ După cum remarcă Al. Elian „zөлul antiroman pe linie religioasă al lui Cantemir este compensat de o fervoare prolatină pe linie națională” (*Molăoava și Bizanțul*, p. 107, nota 1).

D.C. manifestă o atitudine anticatolică și în *Divanul* (vezi ed. V. Căndea, p. 495, nota 138).

După cum a observat editorul amintit, la sfârșitul sec. XVII se înregistrează o recrudescență a prozelitismului catolic, combătută în Țara Românească de C. Brîncoveanu și de Antim Ivireanul prin câteva cărți polemice apărute între 1690—1710.

⁸ Românii din Transilvania nu au ținut de biserica Apusului, ci au fost ortodocși, ca și cei din Țara Românească și Moldova.

⁷ În realitate domniile Moldovei au fost ortodocșii. Încercările de catolicizare făcute în timpul domniei lui Lațcu, când s-a înființat și episcopia catolică de la Siret (1371), nu au dus la rezultatele scontate de papalitate (C. Auner, *Episcopia de Siret*, în „Rev. catolică”, II, 1913, nr. 2, p. 226—245 și G. Moisescu, *Catolicismul în Moldova pînă la sfârșitul sec. XVI*, București, 1942).

⁸ Acesta este, de fapt, punctul de vedere al bisericii răsăritene începînd din sec. IV, deci cu circa un mileniu înainte de Grigorie Palamas (1296—1359). Despre acesta vezi D. Stăniloae, *Viața și învățătura Sf. Grigorie Palama. Cu trei tratate traduse*, Sibiu, 1938.

⁹ Este probabil ca D. C. să fi simțit nevoia să formuleze aceste precizări sub impresia unirii cu biserica Romei a unei părți a românilor din Transilvania, care au primit unele din aceste puncte. Dascălul său, Ieremia Cacavela, a fost autorul unei lucrări teologice intitulată *Cercetare asupra celor cinci deosebiri între biserica grecească (ortodoxă — N. S.) și cea romană* (vezi A. Palmieri, *Theologia dogmatica orthodoxa*, II, Florența, 1911, p. 120). Vezi și Ier., *Dimitrie Cantemir și purgătorii* („Cultura creștină”, 1921, nr. 10—11, p. 304—305).

¹⁰ Septuaginta este traducerea grecească a Vechiului Testament făcută la Alexandria de 70 de învățați, iar Vulgata este versiunea latină a cărții sfinte, declarată autentică de conciliul de la Trente.

Vechea Vulgată este traducerea latină făcută după versiunea greacă a Septuagintei.

¹¹ Cf. și Weismantel (p. 230), care știe și el oă moldovenii „postesc foarte mult și aspru... îndeobște miercurea și vinerea”, iar unii „mai postesc și luni”. Vezi și Bandini, p. 153—154. În această privință există însă și păreri diferite. Astfel, cu câteva decenii mai devreme, diaconul Paul din Alep (p. 30) remarcă în calitatea sa de om al bisericii: „postul cel mare o tare păzit de Curte și clasele de sus; dar poporul de jos nu păzește nici un post, nu face nici o rugăciune, peste tot nu pare a se ține de vreo religie. Ei sînt creștini numai cu numele”. Despre ținerea posturilor în Țara Românească vezi A. M. del Chiaro, p. 17, 55—56.

¹² Superstițiile cu caracter demonologic (lado, mano, zinele, drăgaica etc.) au fost reproduse de C. Stamati în vol. II din *Musa românească* apărut la Iași, f.d., p. 269—535, iar analiza acestor obiceiuri și superstiții a fost făcută de A. Fochi (*op. cit.*, p. 134 și urm.). Vezi și Lazăr Șăineanu, *Ielele, dinsele, vîntoasele, frumoasele, șoimanele, măiestrele, milostivele, zinele. Studiu de mitologie comparată*, București, 1886.

¹³ Lado, Lado a fost și un cîntec de nuntă cules de V. Alecsandri.

¹⁴ Potrivit opiniei lui B. P. Hasdeu, zinele din mitologia populară românească ar fi de origine germanică (*Dina Filma, goșii și gepizii în Dacia*, București, 1877, 32 p.). Filologii admit însă originea latină a cuvîntului, de la zeița Diana (V. Pârvan, *Contribuții*, p. 123).

¹⁵ După descrierea lui A. M. del Chiaro (p. 34—35), în Țara Românească Drăgaica întruchipa pe Irodiada și dansa cu sabia în mină de Sf. Ioan Botezătorul. Despre originea romana a obiceiului vezi T. St., *Draegaeița și Papaluga* („Foaia Soc. lit. cuft. rom.”, 1869, p. 110—114); D. Iarcu, *Mitologia (prescurtată)*..., București, 1867 etc.

¹⁶ „Frumoasele” se întîlnesc cu acest nume și în Oltenia (A. Fochi, *op. cit.*, p. 136—137), ca și în Transilvania (G. Moldovan, *A român hitregeböl* [Din credințele populare ale românilor]. în „Magyar Polgár”, 1872, nr. 68, 72).

- ¹⁷ Unii filologi au fost de acord cu D.C. cu privire la această derivație. V. Pârvan, însă, crede că Sinziana = Sancta Diana, pentru că Sf. Ioan nu se putea preface în Ileana Cosînzeana (*Contribuții*, p. 123). Vezi și Călătorescu, *Sinzienele în Suceava* („Gazeta Trans.”, 1885, p. 138–139).
- ¹⁸ Dansul joimărișelor este cunoscut și lui M. Bandini, ca și în Țara Românească (Winterhalter, *Wahn und Aberglaube bei den Walachen*, în „Satelit des Sieb. Wochenblatt”, 1844, (p. 181–182).
- ¹⁹ Despre dansul paparudelor în Țara Românească vezi A. M. del Chiaro, p. 35. Pentru Transilvania vezi I. Slavici, *Die Rumänen in Ungarn, Siebenbürgen und der Bukowina*, Viena, 1881, p. 157–169. Vezi și S. Fl. Marian, *Sărbătorile la români – Studiu etnografic*, București, 1901, p. 305 și urm., unde se afirmă că paparuda „e usitată în toate țările locuite de români, afară de Bucovina și Maramureș”.
- ²⁰ Acest obicei este descris după un secol și jumătate și de Ion Creangă (*Opere*, București, 1953, p. 21). Despre chiraleisa vezi P. Caraman, *Substratul mitologic al sărbătorilor de iarnă la români și slavi* („Arhiva”, 1938, nr. 2–4, p. 358–448).
- ²¹ Urmind *Sinopsisul Kievian*, D.C. consideră colinda drept o zeităte. În *Hronical romano-moldo-vlahilor* (p. 286) i-a dat însă sensul adevărat de cîntec ritual (A. Fochi, *op. cit.*, p. 128).
- ²² Turca este cunoscută și în Muntenia și Transilvania. Vezi: Tacitu, *Datinele românilor la Crăciun* („Actele Soc. Trans.”, 1869, p. 59–72); *Căldariul poporului român. Ianuaru* („Căldariu Julian”, 1881, nr. 9, 1882); *Datine populare* („Calendaru”, Arad, 1888, p. 84–88). Despre originea cuvîntului turca vezi „Foișoara Tel. român”, 1876, p. 76–79.
- ²³ Vezi: I. Nădejde, *Despre strigoi și strigoaice sau strige (Credinți populare)* („Contemporanul”, 1883, p. 194–199, 264–268, 317–320, 345–352, 494–500, 545–548, 611–614); Winterhalter, *Wahn und Aberglaube bei den Walachen* („Satelit des Sieb. Wochenblatt”, 1844, p. 181–182), precum și numeroasele titluri înregistrate în *Bibliografia generală a etnografiei și folclorului românesc*, vol. I.
- ²⁴ Vezi: At. M. Marienescu, *Pricolicii. I. Azi la poporul român. II. La grecii vechi. III. La romanii vechi* („Familia”, 1872, p. 116, 128, 140, 152, 164, 176); idem, *Pricolicii* („Telegraphul”, 1872, nr. 34, 40); G. I. Pitiș, *Șiște, pricolici, necuratu (Credințe populare din Scheiu)* („Rev. nouă” 1890, p. 391–393) etc.
- ²⁵ Despre farmece și descîntece vezi: S. Fl. Marian, *Descîntecele poporane române*, București, 1886; idem, *Vrăji, farmece și desfaceri*, București, 1893. Vezi și descrierea unor descîntece și farmece făcută de M. Bandini la 1646 (p. 39 și 154–155).
- ²⁶ Despre vergel vezi: S. Fl. Marian, *Datinele poporului român. Berea sau ospățul feciorilor de la țară. Jocurile naționale. Chiuiturile. Vergelul* („Familia”, 1870, p. 433–436, 445–448); Idem, *Datine, credințe și moravuri române. Vergelul* („Albina Carpaților”, 1879, p. 119–121, 132–135, 146–148, 164–167). Despre originea romană a vergelului vezi Al. Onaciu, *Datinele poporului român. II. Vergelul. III. Prinusul* („Familia”, 1866, p. 275).

Für Kapuzen 25. 7. 1771/1772.

Demetrii Kantemirs

ehemaligen Fürsten in der Moldau,

historisch-geographisch- und politische

Beschreibung

der

200

M o l d a u,

nebst

dem Leben des Verfassers

und

einer Landcharte.

Frankfurt und Leipzig,

1771.

*Descrierea Moldovei
ed. germană — foaie de titlu*

CAPUT II
DE HIERACHIA ECCLESIASTICA

Moldaviae ecclesiae, quoad externa, supremam curam ipse princeps gerit, et sedulo ac diligenter attendit, ut et facta et doctrina clericorum orthodoxae fidei praeceptis respondeat, ne quis suorum deviet a recte sentiendi tramite, indutusque ovina pelle, lupi cor intra se absconditum habeat, neve pastor gregem negligat, aut malis exemplis offendat. Interna animarum nimirum ad coelum ducendarum via metropolitae commissa est, qui ceu fidus pastor et vigilans domini servus subiectas sibi ecclesias visitat, iis episcopos, rudes quidem litteris, sed spiritu instructissimos largitur, et nihil omittit, quod ad ovium suarum pastum et salutem vergere posse animadvertit.

Quoniam autem auctis Moldaviae incolis, gravior iste labor apparuit, quam uti ei ferendo unicus homo sufficiat, illi sublevando tres in Moldavia sedes episcopales institutae fuere, *Roman*, *Radauzii* et *Huszii*, ex his Radauziensi et Husziensi solum episcopi nomen tributum est, Romanensis autem archiepiscopus dictus, eique concessum fuit, ut in liturgiam mitram gereret, in reliquos tamen collegas suos nullam iurisdictionem habet, nec iis nisi solo ordine est superior.

Chirotoniam Moldaviae metropolita a condita sede usque ad florentini conciliabuli tempora a patriarcha Constantinopoleos acceperat. Cum autem in ea synodo metropolita, homo simplex et divinis scripturis parum exercitatus, quo promissam sibi septimi throni dignitatem acciperet, aliisque a papa propositis honoribus potiretur, protestantibus licet qui cum ipso erant Alexandri Boni Moldaviae principis legatis, fictis et captiosis illius synodi decretis subscripsisset, at conventiculo dissipato in Moldaviam redire non auderet, Marcus Ephesi archiepiscopus suum archidiaconum, genere Bulgarum, at pietatis et orthodoxiae laude illustrem, Moldaviae metropolitam dedit, et quod ipse etiam Constantinopoleos patriarcha ad adversa castra transiisset, a patriarcha ochridensi confirmationem petere iussit. Atqui ex eo tempore usque ad elapsi saeculi initium semper ab ochridensi patriarcha benedictionem petere Moldaviae metropolitae consueverunt.

Cum autem Basilius Albanus fascis principatus nactus fuisset, coepissetque collapsas antecessorum suorum partim negligentia partim dissensionibus Moldaviae res componere, Parthenius Constantinopoleos tunc temporis patriarcha, hanc fere in sententiam ad ipsum dedit litteras: „Novit tua celsitudo ecclesiam moldavam olim orientali ecclesiae, ut sincerae benevolacque cunctorum christianorum matri, subiectam fuisse, et eius metropolitam ab oecumenico Constantinopoleos throno, uti et reliquos, benedictionem accepisse. Permansit ea in illo obsequio per aliquot saecula, donec sub Iohannis Palaelogi imperio pseudopatriarcha Metrophanes florentini conciliabuli decreta subscriberet, eoque

CAPITOLUL AL II-LEA
DESPRE IERARHIA BISERICESCĂ¹

Treburile din afară ale bisericii Moldovei sînt în seama domnitorului însuși; el veghează cu rîvnă și cu grijă ca atît faptele, cît și învățăturile date de clerici să corespundă preceptelor credinței ortodoxe, ca nimeni dintre ei să nu se abată din calea adevărului și, îmbrăcat în piele de oaie, să ascundă în sinea lui inimă de lup, ca păstorul să nu-și părăsească turma sau să fie pricină de scandal prin exemplele lui rele². Calea duhovnicescă de a conduce sufletele la cer a fost încredințată mitropolitului, care, ca un păstor credincios și ca un slujitor neadormit al Domnului, cercetează bisericile de sub ascultarea lui, le dă episcopi³, fără multă carte într-adevăr, dar plini de duhul sfînt, și nu nesocotește nimic din ceea ce vede că poate fi hrana și mîntuirea oilor sale.

Pentru că însă, locuitorii Moldovei înmulțindu-se, s-a văzut că această povară este prea grea ca un singur om s-o poată duce, spre a-l ajuta s-au înființat în Moldova trei scaune de episcopi: la Roman, la Rădăuți și la Huși⁴; dintre aceștia numai celui de Rădăuți și de Huși i s-a dat titlul de episcop, pe cînd cel de Roman s-a chemat arhiepiscop, fiindu-i îngăduit ca la liturghie să poarte mitră; totuși asupra celorlalți colegi ai lui nu are nici o jurisdicție și nu le este superior decît prin înțietate⁵.

De la întemeierea scaunului pînă în timpul conciliului de la Florența, mitropolitul Moldovei primise hirotonia de la patriarhul Constantinopolului⁶. Dar pentru că la acel conciliu mitropolitul, om simplu și prea puțin cunosător al sfințelor scripturi, își pusese iscălitura pe hotărîrile mincinoase și înșelătoare ale aceluia sinod, cu toată opunerea trimișilor lui Alexandru cel Bun care îl însoțeau, ca astfel să dobîndească cinstea celui de-al șaptelea tron⁷, promis lui, și să capete și alte onoruri făgăduite de Papa, și fiindcă, după ce soborul s-a împrăștiat, el n-a mai îndrăznit să se întoarcă în Moldova⁸, arhiepiscopul Efesului, Marcu, a făcut mitropolit al Moldovei pe arhidiaconul lui, bulgar de neam⁹, dar vestit prin faima cucerniciei și dreptei credințe, și, pentru că însuși patriarhul Constantinopolului trecuse în lagărul dușman, i-a poruncit să-și ceară confirmarea de la patriarhul din Ohrida. Și de atunci pînă la începutul secolului trecut mitropolii Moldovei au cerut obișnuit binecuvîntarea de la patriarhul din Ohrida¹⁰.

Dar după ce Vasile Albanезul¹¹ a luat conducerea țării și a început să îndrepte starea de decădere a Moldovei, pricinuită de nepăsarea predecesorilor lui sau de neînțelegerea dintre ei, Partenie, pe vremea aceea patriarh al Constantinopolului, i-a trimis o scrisoare cam cu următorul cuprins: „Înălțimea-ta știe că biserica moldovenească a ascultat odinioară de biserica de răsărit ca de o maică bună și adevărată a tuturor creștinilor și că mitropolitul ei, ca și ceilalți, a primit binecuvîntare de la scaunul ecumenic al Constantinopolului. Ea a rămas sub această ascultare timp de cîteva secole, pînă ce, în timpul domniei lui Ioan Paleologul, falsul patriarh Mitrofan a iscălit hotărîrile conciliului de la Florența și prin aceasta

ipsam primam oecumenicamque Constantinopoleos sedem merito cunctis orthodoxae fidei amatoribus suspectam redderet. Cum vero post eas turbas extinctis statim huius pestiferi morbi instrumentis et autoribus, Dei sancta ecclesia, iiceu imaculata agni sponsa, pristinae suae quieti ac splendori restituta, et omnis adversae suspicionis occasio ablata fuerit, grave omnino et inconueniens videtur, moldavam ecclesiam, quae semper unum ex electissimis et praecipuis catholicae ecclesiae membris habita fuit, non a suprema sede, sed ab infima chirotoniae benedictionem accipere.

Itaque nostra mediocritas et tota sancta synodus tuamacelsitudinem humiliter rogat, ut nobilius ecclesiae membrum nobiliori sedi restitus, et Moldo-Valachiae (sic enim Graeci Moldaviam vocant) metropolitam, uti antiquitus constitutum erat, iterum ab oecumenica nostra et patriarchali sede benedictionem petere iubeas: quae res omnino in Dei gloriam et matris nostrae ecclesiae Catholicae honorem verget". Persuasus patriarchae et synodi litteris *Basilius*, ex eo tempore sancivit ut in posterum non nisi a Constantinopolitano throno Moldaviae metropolita acciperet benedictionem: idque decreto patulo post in provinciali synodo, quae sub eodem principe Iassii contra iconoclastas et alios huius aevi haereticos habita fuit, omnium patriarcharum ipsiusque ochridensis consensu et subscriptione confirmatum est.

Ceterum metropolita Moldaviae in ecclesia orientali singularem quandam aliisque negatam dignitatem gerit. Neque enim nomine patriarchae gaudet, nec ulli patriarcharum subiacet. Namque licet benedictionem a Constantinopolitano patriarcha accipiat, tamen ab eo nec eligi, nec deponi potest, neque magnae ecclesiae constantinopolitanae quod vocatur ψῆφον, ut reliqui metropolitae omnes, expectare tenetur. Electo, cum principi probatus fuerit, tres Moldaviae episcopi manus imponunt, datisque ad patriarcham litteris notificant, talem vel talem hominem pium probum et eruditum, implorato spiritus S. auxilio, non autem alio modo, quam qui e humana penderet voluntate, electum esse. Idem facit et princeps peculiari ad patriarcham epistola, rogatque ut neoconsecratum sua benedictione in munere illo confirmet, quod negare patriarcha nullo modo potest, sed omnino principis voluntatem debet exequi. Porro et a tributo, quod κοινότητος καὶ βοήθειας nomine a cunctis metropolitae patriarchae solvitur, prorsus est immunis, nec ulla lege tenetur patriarcham de rebus in ecclesia moldava gerendis aut gestis interrogare: sed eandem libertatem, quam ochridensis patriarcha in sua dioecesi habet, ipse etiam in Moldavia utitur: licet autem tantae dignitatis sit metropolita, nullum tamen e suis episcopis vel constituere vel dignitate privare potest. Solius enim princeps est, de candidatorum vita et eruditione exquirere, et exactorandorum causam dirimere sententiamque depositionis ferre. Namque illa omnia suae curae reservarunt principes, solam chirotoniam iuxta apostolicos canones metropolitae reliquerunt. Vicissim princeps, licet absolute omnibus sibi subiectis imperet, tamen sine metropolitae consensu in rebus ecclesiasticis nihil mutare, addere vel demere potest. Ea tamen regula piis saltem principibus dicta est; si enim sacrorum contemtor fuerit, metropolitae munus est coram tribunali sententiam principis e legibus vel confirmare, vel corrigere, cui princeps ut christianus et iustitiae amator obedit.

a zdruncinat, firește, încrederea tuturor iubitorilor dreptei credințe chiar și în primul scaun ecumenic al Constantinopolului. Dar de vreme ce după aceste tulburări, pierind în curînd uneltele și cei ce stîrniseră această molimă, sfînta biserică, ca mireasa neprihănită a mielului lui Dumnezeu, și-a recăpătat liniștea și strălucirea de mai înainte și orice pricină de bănuială față de dînsa a fost îndepărtată, ni se pare un lucru cu totul grav și nepotrivit ca biserica moldovenească, care a fost socotită tot timpul ca unul dintre cele mai alese și cele mai de seamă mădulare ale soborniceștii biserici, să nu primească binecuvîntarea hirotoniei de la supremul scaun, ci de la cel mai de jos.

Pentru aceea smerenia noastră și tot sfîntul sinod roagă cu plecăciune pe Înălțimea-ta să aduci iarăși la un scaun mai de cinste acest mădular mai cinstit al bisericii și să poruncești mitropolitului Moldovalahiei (căci așa numesc grecii Moldova) să ceară din nou, așa cum se făcea în vechime, binecuvîntarea de la scaunul nostru ecumenic și patriarhal; aceasta va fi pe deplin spre slava lui Dumnezeu și spre cinstea maicii noastre sobornicești biserici”¹². Îndemnat de scrisoarea patriarhului și a sinodului, Vasile a hotărît ca de atunci încolo mitropolitul Moldovei să nu primească binecuvîntarea decît de la scaunul din Constantinopol; acest lucru a fost întărit puțin după aceea printr-o hotărîre a tuturor patriarhilor, cu învoirea și sub semnătura chiar și a celui din Orhida, de sinodul provincial care s-a ținut la Iași pe vremea aceluiași domnitor împotriva iconoclaștilor și a altor eretici din acest timp¹³.

Dealtminteri mitropolitul Moldovei are în biserica Răsăritului un anumit rang pe care alții nu-l au. Căci dacă nu se bucură de titlul de patriarh, nici nu este supus vreunuia dintre patriarhi. Într-adevăr, cu toate că primește binecuvîntarea de la patriarhul Constantinopolului, totuși nici nu poate fi ales de acesta, nici scos din scaun, nici nu este obligat ca toți ceilalți mitropoliți să aștepte ceea ce se numește ψήφος [aprobarea] mării bisericii constantinopolitane. Asupra celui ales, după ce a căpătat încuviințarea domnului, trei episcopi ai Moldovei își pun mîinile și, trimițînd scrisoare patriarhului, îi aduc la cunoștință că Cutare sau Cutare, om cucernic, cinstit și învățat, a fost ales, cu ajutorul cerut Sfîntului Duh și nu în vreun alt chip care ar depinde de voința omului¹⁴. La fel face și domnul printr-o scrisoare anume către patriarh, rugîndu-l să întărească cu binecuvîntarea lui pe cel nou uns în această slujbă, lucru pe care patriarhul nu-l poate refuza în nici un fel, ci trebuie să îndeplinească întru totul dorința domnitorului¹⁵. Apoi, el este cu totul scutit de acea dare ce se plătește sub titlu de contribuție κοινότητος καὶ βοήθεια [pentru comunitate și ajutor] de către toți mitropoliții și nu e obligat prin nici o lege să întrebe pe patriarh despre ce trebuie să se facă sau s-a făcut în biserica moldovenească, ci el are în Moldova aceeași libertate ca și patriarhul de Ohrida în dioceza lui; dar, deși mitropolitul se bucură de atîta cinste, el nu poate nici să așeze, nici să scoată din scaun pe vreunul dintre episcopii săi. Căci numai domnul are dreptul să cerceteze purtările și învățătura candidaților la episcopat, să judece învinuirile celor ce ar trebui scoși din scaun și să dea hotărîrea înlăturării lor. Într-adevăr, domnitorii au păstrat pe seama lor toate aceste drepturi și au lăsat mitropolitului numai hirotonia, potrivit cu canoanele apostolilor.

La rîndul său domnitorul, chiar dacă are putere absolută asupra tuturor supușilor săi, totuși în treburile bisericești nu poate nimic schimba, adăuga sau scoate fără consimțămîntul mitropolitului. Dar această regulă este respectată doar de domnitorii evlavioși; dacă vreunul din ei este disprețuitor de cele sfînte, datorita mitropolitului este fie să întărească, fie să îndrepte după lege hotărîrea domnului

Episcopi in suis dioecibus functiones sui muneris libere obeunt, subiectos sibi sacerdotes constituunt, et si in crimine aliquo inventi fuerint, dono gratiae privant nemine contradicente: in igumenis tamen et archimandritis constituendis aut exauctorandis nullum ius habent, ut qui solius principis tribunal reverentur. In levioribus delictis quilibet inferior a suo praefecto castigatur, diaconus a sacerdote, sacerdos a protopopa, ieromonachus et monachus a suo abbate vel archimandrita. Protopopa, abbas et archimandrita a suo episcopo, episcopus a metropolitano, metropolitano a principe, princeps a sua conscientia et Deo, qui nonnunquam sultano ceu instrumento ad corrigendum vel puniendum principem utitur. In gravioribus, quae vel morte vel sacerdotii privatione expiari debent, delictis, non nisi simplices sacerdotes, ieromonachi et monachi suorum episcoporum iurisdictioni subiacent, abbates autem, archimandritae et episcopi a solo principe puniri possunt. Est tamen episcopi munus, ut si quis iis, quos illorum iudicio principes exemerunt, aliquid contra canones, aut quod offendere possit, perpetret, metropolitanae id per litteras significant, qui postea secundum episcopi relationem causam principi proponit.

Metropolitano a singulis sacerdotibus suae eparchiae quotannis tributum 200 asprorum et pellem vulpinam vel martis accipit, praeterea nihil exigere potest, uti nec ab episcopis quenquam proventum habet, nisi si ipsi sua sponte ei aliquid donaverint. Eisdem redditus etiam a suis dioecibus episcopi colligunt.

în fața scaunului de judecată; domnul ca un bun creștin și iubitor de dreptate se supune.

Episcopii în diocesele lor își îndeplinesc în mod liber datoriile slujbei lor, aleg preoți care stau sub ascultarea lor și, dacă vreunul a fost găsit în vreo vină, îi iau harul, fără ca cineva să se poată opune; dar la numirea sau scoaterea egumenilor și arhimandriților n-au nici un drept, fiindcă aceștia n-au a asculta decît de scaunul de judecată al domnului¹⁶. Pentru vinile mai mici oricine este pedepsit de mai marele lui: diaconul de preot, preotul de protopop, ieromonahul și monahul de starețul lui, sau de arhimandrit, protopopul, starețul și arhimandritul de episcopul lor¹⁷, episcopul de mitropolit, mitropolitul de domnitor, domnitorul de conștiința lui și de Dumnezeu, care cîteodată folosește pe sultan ca mijloc de îndreptare sau de pedepsire a domnului. Cînd e vorba de vini mai mari, care trebuie să fie ispășite cu moartea sau cu luarea darului, numai preoții simpli, ieromonahii și monahii stau sub judecata episcopilor lor, pe cînd stareții, arhimandriții și episcopii nu pot fi pedepsiți decît de domn¹⁸. Totuși este de datoria episcopilor ca, dacă vreunul din cei pe care domnii i-au scos de sub judecata lor săvîrșește ceva împotriva canoanelor sau produce altfel de tulburare, să aducă printr-o scrisoare faptul la cunoștința mitropolitului, care apoi supune pricina domnitorului, așa cum a fost înfățișată de episcop.

Mitropolitul primește în fiecare an de la fiecare preot al eparhiei sale o dare de două sute de aspri și o piele de vulpe sau de jder¹⁹, și pe lingă acestea nu mai poate cere nimic, după cum nici de la episcopi n-are nici un fel de venit decît dacă aceștia îi dăruiesc ceva de bunăvoia lor. Aceleași venituri le strîng și episcopii din eparhiile lor.

- ¹ Despre valoarea știrilor din *Descrierea Moldovei* privind această problemă vezi C. Drăgușin, *Cronicle românești și „Descrierea Moldovei” ca izvoare ale dreptului bisericesc* („Studii teologice”, 1957, nr. 9–10, p. 694–709).
- ² Afirmatie exagerată; domnul nu avea dreptul să controleze modul cum se aplicau preceptele religiei, ci doar să numească (să confirme) și să depună pe ierarhi și pe egumenii marilor mănăstiri.
- ³ Episcopii nu erau numiți de mitropolit, ci de domn, după cum spune și D.C. în partea II, cap. I, ca și mai jos în acest capitol.
- ⁴ Interpolatorul lui Gr. Ureche (p. 21) știe că episcopiile de Rădăuți și Roman s-au înființat în vremea domniei lui Alexandru cel Bun. Cîț privește episcopia de Huși, aceasta a fost întemeiată de Ieremia Movilă la sfîrșitul sec. XVI (Episcopul Melchisedec, *Cronica Hușilor...*, București, 1869). Vezi și *Istoria bisericii*, I, p. 243–245 și 346–352.
- ⁵ Episcopia de Roman era numită adeseori în documente mitropolie (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, veac. XIV–XV, p. 213, 294; sec. XV, p. 286–287 etc.). Dealtfel, nu totdeauna documentele făceau diferență netă între mitropolie și episcopie. De pildă, la 23 august 1481 se dă un hrisov „mitropoliei” din Rădăuți și celui ce va fi „episcop la mitropolia noastră de la Rădăuți” (*ibidem*, p. 30); la 13 nov. 1487 i se spune însă episcopie (*ibidem*, p. 76).
- ⁶ Despre împrejurările întemeierii mitropoliei Moldovei, conflictul ivit cu patriarhia de Constantinopol și aplanarea lui de către Alexandru cel Bun vezi îndeosebi: V. Laurent, *Aux origines de l'église de Moldavie. Le métropolitaine Jeremie et l'évêque Joseph* („Revue des études byzantines”, V, 1947, p. 158–170), Al. Elian, *Les rapports byzantino-roumains. Phases principales et traits caractéristiques* („Byzantinoslavica”, 1958, p. 217–218) și *Istoria bisericii*, I, p. 171–190.
- ⁷ Despre această afirmație a lui D.C. vezi C. Auner, *Moldova la soborul din Florența*, ed. a II-a, București, 1915, p. 34, unde se spune: „Biserica latină nu știe pînă în ziua de astăzi ce este tronul al șaptelea, și de aceea nu putea să-l promită lui Damian” (mitropolitul Moldovei – N.S.).
- ⁸ Despre Damian mitropolitul, care a rămas mai departe în scaun, vezi G. Aramă, *Cercetare istorică bisericească despre Damian mitropolitul Moldovei (1435–1451)*, Botoșani, 1905 (extras din „Arhiva”, 1905). În *Istoria bisericii*, I, p. 231, anul morții e 1447. Despre sinodul de la Florența vezi mai sus cap. II, nota 13.
- ⁹ Mitropolitul Teoctist din vremea lui Ștefan cel Mare nu era bulgar; el a fost sfințit de Nicodim, patriarhul de Pecs, între 1449–1452. Confuzia lui D.C. provine probabil din faptul că în letopiseșul de la Putna se arată că a fost sfințit de un patriarh sîrbesc (*Cronicle slavo-române*, p. 49). De aici și ideea – exprimată de M. Costin – că am luat alfabetul chirilic de la sîrbi. Vezi și N. Dobrescu, *Din istoria bisericii române. Secolul al XV-lea*, București, 1910, p. 32–36 (care arată că s-a apelat la un ierarh „sîrbesc” datorită situației grele în care se găsea atunci Constantinopolul), precum și lucrarea lui M. Lascaris citată la nota următoare.
- ¹⁰ În realitate, nu a existat o dependență a bisericii moldovene de patriarhia (sau arhiepiscopia) de Ohrida, problemă îndelung discutată în istoriografia noastră și cea bulgară. După cum a dovedit M. Lascaris, legenda despre această așa-zisă dependență provine din traducerea slavă a Syntagmei lui Matei Vlastares, unde se afirmă că Dacia Mediterranea (de la sud de Dunăre, cu care D.C. confundă Moldova) ar fi fost subordonată arhiepiscopiei Justiniana

Prima, devenită mai târziu, în sec. XII, de Ohrida (*Joachim, métropolit de Moldavie, et les relations de l'église moldave avec le Patriarcat de Peč et l'archevêché d'Achris au XV-e siècle*, București, 1927, p. 11–25). Vezi și I. Nistor, *Legăturile cu Ohrida și exarhatul plaiurilor*, București, 1946 și Tit Simedrea, *Unde și când a luat ființă legenda despre atrnarea canonică a scaunelor mitropolitane din Țara Românească și din Moldova de arhiepiscopia de Ohrida. Note pe marginea unei interpolări („Bis. ort. rom.”, 1967, nr. 9–10, p. 975–1003).*

¹¹ Vasile Lupu (1634–1653).

¹² După cum au arătat P. P. Panaitescu (p. 155) și Al. Elian (*Moldova și Bizațul*, p. 106, nota 6), această scrisoare este un fals al lui D.C., deoarece biserica moldoveană nu se despărțise niciodată de patriarhia de Constantinopol de la începutul sec. XV. Despre legăturile lui Vasile Lupu cu această patriarhie, asupra căreia exercita o „tutelă exclusivă”, vezi N. Iorga, *Vasile Lupu ca următor al împăraților de răsărit în tutelarea patriarhiei de Constantinople*, București, 1913 și Francisc Pal, *Les relations de Basile Lupu avec l'Orient orthodoxe et particulièrement avec le patriarcat de Constantinople envisagées surtout d'après les lettres de Ligaridis* („Balcania”, 1945, p. 66–140). Spre deosebire de D.C., M. Costin (p. 214) afirmă că Radu Mihnea „a dat clerul acestei țări sub ascultarea patriarhilor de Constantinopol” (ținând seama probabil de influența grecească mai puternică în acea vreme).

¹³ Sinodul de la Iași, ținut în anul 1642, nu a fost îndreptat împotriva iconoclaștilor, ci a influenței protestante al cărei exponent era patriarhul Chiril Lukaris. Sinodul a precizat atitudinea fermă a bisericii răsăritene față de asemenea influențe în *Mărturisirea ortodoxă* a lui Petru Movilă. (Vezi T. Bodogae, *Din istoria bisericii ortodoxe de acum 300 de ani. Considerațiuni istorice în legătură cu Sinodul de la Iași*, Sibiu, 1943 și articolul lui Francisc Pal citat la nota precedentă).

¹⁴ Despre alegerea mitropolitului vezi mai sus partea a II-a, cap. I, nota 26.

¹⁵ Pentru epoca de după D.C. vezi N. Iorga, *Condica de hirotonii a mitropoliei Moldovei. Publicată după original* („Bul. Com. istorice”, 1924, p. 1–41).

¹⁶ Cf. și relația lui Bandini (p. 148).

¹⁷ Despre dreptul de judecată al episcopilor vezi documentul din 31 martie 1674, unde se spune că numai episcopul de Roman putea să judece și să „certe” (pedeipsească), „după cum este legea creștinească, cu svînta pravilă” pe preoții și călugării din eparhia sa (Melchisedec, *Cronica Romanului*, p. 304 și N. Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 343–344). Vezi și Melchisedec, *op. cit.*, p. 331–332 (doc. din 1710) și N. Iorga, *op. cit.*, p. 243.

¹⁸ Vezi documentul din 6 oct. 1694, unde Constantin Duca declară: „svînta pravilă așa poruncește și învață: afară de moarte, oricîte greșale vor fi... nici un giudeț mirenesc să n-aibă treabă a-i judeca, numai carele va face moarte dintr-aceștia, cu acela să aibă treabă domnia”; pentru rest, „cu episcopii să aibă treabă svinția-sa mitropolitul și episcopii să aibă a giudeca cineși intru a sa eparhie pre călugări și pre călugărițe și pre preoții și diaconii mirenești...” (Melchisedec, *Cronica Hușilor*, p. 154).

¹⁹ Informația despre veniturile mitropolitului nu este confirmată de documente. La 1646 Bandini (p. 156) afirma că preoții plăteau episcopilor cit le impuneau aceștia (quantum illis imponitur). Documentele din sec. XVIII amintesc de „darea cîrjei” sau „ploconul cîrjei”, care era pe la 1750 de 4 lei anual „de tot preotul și diaconul din toată țara” (Melchisedec, *op. cit.*, p. 296, N. Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 155). Vezi și D. Furtună, *Preoșimea română...*, p. 173. La 1710 episcopul de Roman încasa „ploconul episcopii... după obiceiul cel vechi” (Melchisedec, *Cronica Romanului*, p. 331).

CAPUT III
DE MONASTERIIS MOLDAVIAE

Cuncta monasteria Moldaviae eiusdem sunt instituti, et regulas a S. Basilio monachis praescriptas sequuntur. Maiora, quibus archimandritae praesunt, non plura inveniuntur, quam quatuor, minora autem, quae igumenis parent, plusquam duo centum numerantur, praeter totidem fere metochia, quae diversis in locis ea monasteria possident. Dividuntur autem in ἀφιέρωμενα, *inkinate*, et ἐλεύθερα, *neinkinate*, oblata et libera; oblata monasteria vel Hierosolymis, vel monti Sina, uel Monti Sancto dedicata sunt. Invaluit enim in Moldavia consuetudo, qua si quis vel princeps vel baro monasterium fundare voluerit, cunctas opes suas aequaliter inter monasterium et liberos dividere debet, totidemque monasterio dare, quantum filiorum singulis reliquit.

Si autem timet, ne post eius mortem monasterium destruat, aut corruat, alicui e lavris maioribus, quae in praefatis locis inveniuntur, illud dedicat. Hoc facto, lavrarum illarum archimandritae prospicere monasterio tenentur, et curare, ut semper monachi integrae vitae honestisque praediti moribus ibi reperiantur. Vicissim ex redditibus monasterii id tantum ibi relinquunt, quod ad alendos fratres necessarium est, reliqua pro necessitatibus maiorum lavrarum colliguntur, eoque singulis annis mittuntur, libero autem monasterio fratres sibi arant, sibi occant, sibi itidem metunt, horis, quas a sacris functionibus vacuas habent, manuariis operis ab abbate praescriptis vacant, vineas, agros hortosque excolunt, collectosque ex iis fructus in sui monasterii usus convertunt.

Tributum quotannis cuncta monasteria principi pendunt, pro suarum possessionum ratione, metropolitae autem et episcopi nihil prorsus solvere tenentur. Caeterum regulis Basilii Magni adeo cuncti adstricti sunt monachi, ut centies morerentur, quam iubente licet medico unicam carnis buccellam ori suo imponerent. E monasterio nunquam exeunt, nisi ab igumeno missi, aut postquam pro tot diebus aut horis licentiam impetraverint.

Oeconomia cura senioribus demandata est, qui vitae morumque integritatem plurium annorum experimento abbati suo probarunt. Praeterea non possumus non laudare hospitalitatem, quae in omnibus observatur Moldaviae monasteriis. Quicumque enim eo venerit hospes, sive orthodoxus fuerit, sive Iudaeus, sive Turca, sive Armenus, non solum benevole debet excipi, sed et si vel per integrum annum ibi morari vellet, cum omnibus sociis et iumentis, quos secum habet, pro viribus monasterii, sobrie, laute, idque sine ulla murmuratione ali et sustentari debet.

CAPITOLUL AL III-LEA DESPRE MÎNĂȘTIRILE MOLDOVEI

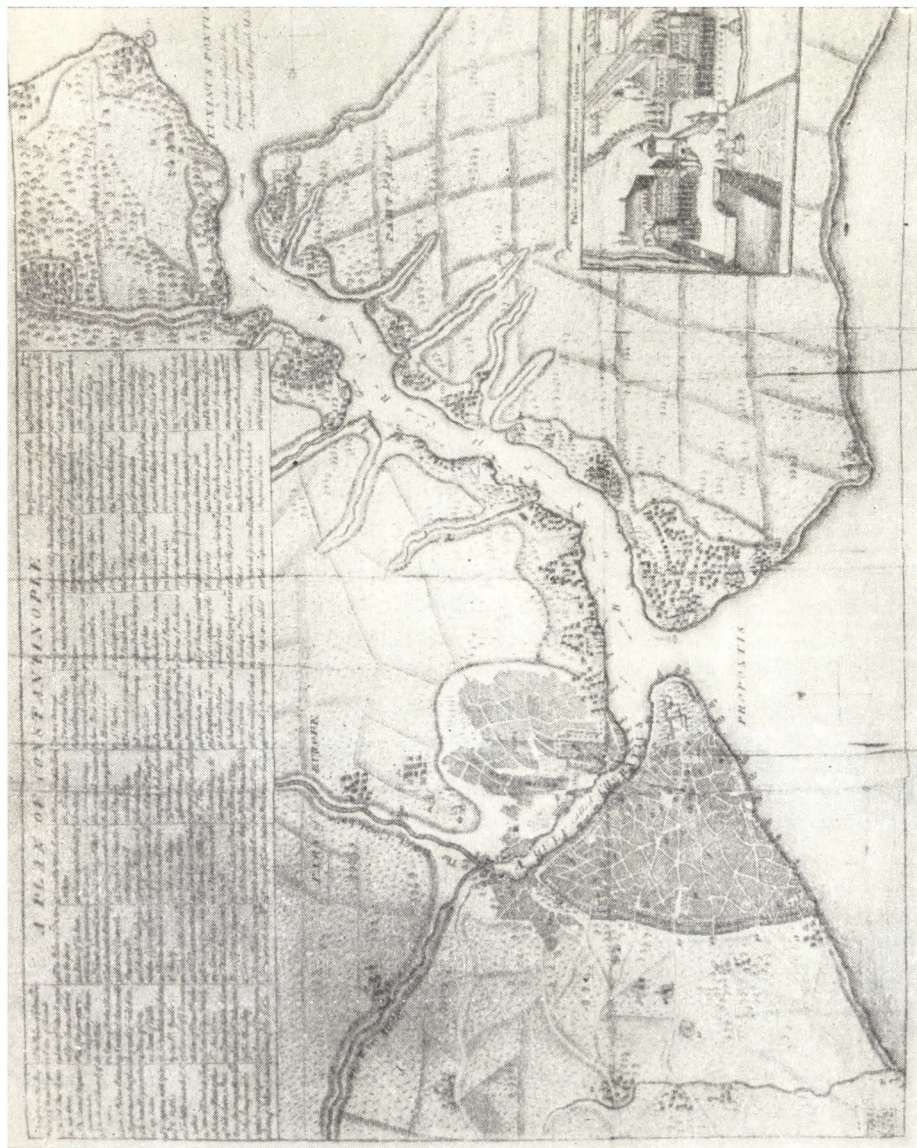
Toate mînăștirile Moldovei au aceeași organizare și urmează regulile prescrise monahilor de Sf. Vasile. Mînăștiri mai mari, conduse de un arhimandrit, nu se află mai mult de patru, mai mici însă, care ascultă de egumeni, sînt mai mult de două sute, și pe lângă acestea aproape tot atîtea metocuri, pe care aceste mînăștiri le au prin diferite locuri¹. Ele se împart în ἀφιερόμενα, mînăștiri închinete, și ἐλεύθερα, neînchinete sau libere; mînăștirile închinete sînt dedicate fie Ierusalimului, fie Muntelui Sinai, fie Sfîntului Munte². Căci în Moldova s-a îndătinat obiceiul că, dacă domnul sau vreun boier vrea să întemeieze vreo mînăștire, el este dator să-și împartă averea în mod egal între mînăștire și copiii lui și să dea mînăștirii tot atît cît lasă fiecăruia dintre fii³.

Dacă însă se teme ca după moartea lui mînăștirea să nu se dărîme sau să se pomeze, o închină vreuneia din lavrele mai mari, care se găsesc în locurile pomenite mai sus. După aceasta, arhimandriții acestor lavre sînt obligați să privegheze asupra mînăștirii și să se îngrijească să se afle acolo tot timpul călugări cu o viață nepătată și înzestrați cu moravuri alese. În schimb, din veniturile mînăștirii ei lasă acolo doar atît cît este necesar pentru hrana călugărilor, restul se adună pentru nevoile lavrelor mai mari și se trimite acolo în fiecare an; într-o mînăștire liberă însă călugării ară pentru ei, grăpează pentru ei și de asemenea seceră pentru ei și, în orele în care nu sînt ocupați cu slujbele religioase, fac diferite munci manuale hotărîte de stareț, muncesc în vie, la cîmp și în grădini⁴, iar roadele culese de pe acestea le trec în folosul mînăștirii lor.

Toate mînăștirile plătesc în fiecare an domnului o dajdie pe măsura averii lor⁵, dar mitropolitului și episcopului n-au datoria să le plătească nimic. Dealtminteri, toți monahii păzesc cu atîta strictețe regulile Sfîntului Vasile, încît ar muri de o sută de ori decît să pună în gură vreo bucățică de carne, chiar dacă le-ar porunci doctorul. Niciodată nu ies din mînăștire decît cînd sînt trimiși de egumen sau cînd capătă vreo învoire de atîtea zile sau atîtea ceasuri⁶.

Grija gospodăririi mînăștirii este încredințată celor mai bătrîni care au căpătat încrederea starețului prin cinstea vieții și moravurilor lor, dovedită timp de mulți ani. Pe lângă aceasta, nu putem să nu lăudăm ospitalitatea care se vede în toate mînăștirile Moldovei. Căci oricine ar veni acolo ca oaspete, fie că este ortodox, fie evreu, fie turc, fie armean, nu numai că trebuie să fie primit cu bunăvoință, dar, chiar dacă ar vrea să rămînă acolo un an întreg, trebuie să fie hrănit și întreținut, în mod cumpătat, și îngrijit, împreună cu însoțitorii lui și dobitoacele pe care le are cu sine, și aceasta fără nici un murmur.

- ¹ Cf. și Weismantel (p. 232): „toată țara e plină de mănăstiri, care sint clădite în orașe, dar multe la țară”, ca și P. Bonici: „in Moldavia sono molti conventi delli scismatici, tanto nelli boschi, quanto nelle cità („Diplomatarium Italicum”, II, 1930, p. 335).
- ² D.C. nu amintește de acțiunea sa din 1710, cind a reluat pe seama țării o serie de mănăstiri bogate (Bistrița, Probota, Tazlău), închinatelor unor lăcașuri din Orient (Panaitescu, p. 98).
- ³ Vezi G. Cronț, *Dreptul de ctitorie în Țara Românească și Moldova. Constituirea și natura juridică a fundațiilor din evul mediu* („Studii și mat. de istorie medie”, IV, 1960, p. 77–116).
- ⁴ D.C. nu amintește nimic despre munca țăranilor aserviți și a robilor aflați în stăpînirea mănăstirilor.
- ⁵ La 1706 Antioh Cantemir a „așezat” mănăstirile să dea „cu rupta” 720 de galbeni anual mănăstirilor neinchinate și 600 de galbeni cele închinatelor (*Cronici*, II, p. 52 și Arh. St. Iași, XXXI/3). La 1715 mănăstirile au fost scutite de dări de către N. Mavrocordat (*Cronici*, II, p. 56).
- ⁶ Totuși, la 30 iulie 1700, constatînd că unii călugări ieșeau din mănăstiri și „s-au înstreinat pre la țară”, Antioh Cantemir hotărăște ca mitropolitul „să-i ia de grumadzi și... să-i trimită pre la mănăstiri” (N. Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 97–98).

*Planul Constantinopolului întocmit
de Dimitrie Cantemir*

CAPUT IV
DE LINGUA MOLDAVORUM

De linguae moldavicae origine diversa scriptores tenet sententia, plures eam e latino sermone nullo alius idiomatis habito respectu corruptam existimant, sunt et qui ex italica dialecto eam derivatam esse arbitrantur. Utrorumque argumenta, quo magis lectori pateat veritas, candide exponemus. Qui latinam linguam propriam et genuinam moldavicae matrem asserunt, his potissimum fundamentis nituntur: primo, colonias Romanas longe ante in Daciam translatas fuisse, quam per Gothorum Vandalorumque irruptiones Romanus sermo in Italia corrumpetur: neminem autem historicorum memoriae prodere, eas sub Barbarorum regno Latium repetiisse, adeoque non potuisse Daciae incolas, a lingua quae nondum erat, suam corrumpere.

Secundo, Moldavos se nunquam Italos nominasse, quod sequentibus temporibus latius Romanorum nomen esse coepit, sed semper Romanorum appellationem retinuisse, quae illo aevo, cum orbis terrarum caput Romae esset, cunctis Italiae incolis erat communis. Neque obstat, quod a finitimis Hungaris et Polonis *Vloch* vocentur, quod idem apud eas gentes Itolorum nomen est. Mallems enim credere vicinas illas gentes magis a Moldavis, ut notioribus sibi, ad Italos, quam ab Italis ad Moldavos appellationem eam transtulisse.

Tertium et potissimum pro ea sententia argumentum est, quod in moldava lingua plura adhuc vocabula latina inveniantur, quae italica prorsus ignorat, vicissim nomina et verba a Gothis, Vandalis et Longobardis in Itolorum sermonem introducta penitus fugiat moldava, ut id paucis reddamus clarius: *incipio*, Italus per vocem barbaram *commincio* exprimit, Moldavus vocabulo e latina dialecto corrupto, *inczep*. *Albus*, italice *bianco*, mold. *alb*. *Civitas*, italice *citta*, mold. *czetate*. *Dominus*, italice *signore*, moldavice *domn*. *Mensa*, italice *tavola*, mold. *masa*. *Verbum*, ital. *parola*, mold. *vorba*. *Caput*, italice *testa*, mold. *cap*. *Venatio* ital. *caccia*, mold. *venat*.

Qui autem ex italica dialecto derivare volunt moldavum sermonem, obiciunt 1. in eo inveniri verba auxiliaria: *am*, *ai*, *are*. 2. articulos nominum. 3. aliquot etiam vocabula pure italica, ut *szkiop*, sciopo, claudus, et *czerc*, cerco, quae cum prorsus linguae latinae igota sint, non aliunde nisi ex italica peti potuissent.

Respondetur ad id a prioris sententiae patronis: Auxiliaribus quidem verbis uti Moldavos, at non italicis, sed peculiaribus. Articulorum eadem est ratio, nulla enim orationis parte magis quam iis ipsis moldavus sermo ab italico discrepat. Italus

CAPITOLUL AL IV-LEA DESPRE LIMBA MOLDOVENILOR ¹

Despre originea limbii moldovenești scriitorii au păreri diferite: mulți socotesc că este o limbă alterată, provenită din limba latină, fără a fi avut de-a face cu vreun alt idiom; există și alții care cred că este derivată din dialectul italian. Voi expune nepărtinitor argumentele unora și ale celorlalți, pentru ca adevărul să se înfățișeze mai bine cititorului. Cei care afirmă că limba latină a fost mama bună și adevărată a celei moldovenești se bazează îndeosebi pe aceste temeuri: în primul rînd, zic ei, coloniile romane au fost aduse în Dacia cu mult mai înainte ca limba romană să se fi alterat în Italia din pricina năvălirilor goșilor și vandalilor; nici unul dintre istorici, apoi, nu pomenește undeva că ele în timpul domniei barbarilor s-ar fi întors din nou în Lațiu și deci locuitorii Daciei nu și-au putut altera limba lor printr-o limbă care nu exista încă.

În al doilea rînd, moldovenii nu s-au numit niciodată italieni, nume care în vremile următoare a început să se întindă asupra altor romani din locuri mai îndepărtate, ci totdeauna au păstrat numirea de romani, care în acea vreme cînd capitala lumii întregi era la Roma era comun tuturor locuitorilor Italiei. Nu însemnează nimic că ei sînt numiți de către vecinii lor, ungurii și polonii, *vlah* ², care la aceste popoare este totodată și numele italienilor. De fapt, eu aș prefera să cred că mai degrabă aceste neamuri vecine au luat acest nume de la moldoveni, ca fiindu-le mai cunoscute și l-au trecut asupra italienilor, decît că l-au luat de la italieni și l-au dat moldovenilor.

Al treilea și cel mai puternic argument în favoarea acestei păreri este că în limba moldovenească se găsesc pînă astăzi multe cuvinte latine pe care limba italiană nu le cunoaște deloc și că, de altă parte, limba moldovenească nu cunoaște nici un fel de nume și verbe venite din limba italienilor de la goți, vandali și longobarzi. Ca să facem aceasta mai clar, italianul redă pe *incipio* prin cuvîntul barbar *commincio*, pe cînd moldoveanul prin cuvîntul provenit din limba latină alterată *incep*; *albus* se zice în italiană *bianco*, în moldovenește *alb*; *civitas* este în italiană *città*, în moldovenește *cetate*; *dominus* este în italiană *signore*, în moldovenește *domn*; *mensa* este în italiană *tavola*, mold. *masă*; *verbum*, ital. *parola*, mold. *vorbă*; *caput* ital. *testa*, mold. *cap*; *venatio* ital. *caccia*, mold. *vînat* ³.

La rîndul lor, cei care zic că limba moldovenească derivă din limba italiană obiectează: 1. că în cea moldovenească se găsesc: verbul auxiliar, *am*, *ai*, *are*; 2. articole ale numelor; 3. ba chiar cîteva cuvinte pur italienești, de exemplu *șchiop*, ital. *sciopo* și *cerc* ital. *cercu* care, fiind cu totu necunoscute limbii latine, nu puteau fi luate de altundeva decît din italiană.

La aceasta, susținătorii primei păreri răspund: moldovenii se folosesc într-adevăr de verbe auxiliare, dar acestea nu sînt italiene, ci proprii ale lor. Tot așa, dacă este vorba despre articole, căci la nici o parte de vorbire limba moldove-

articulum suum nomini praeponit, Moldavus postponit, ut Ital.: *L'huomo, la moglie*, Mold. *omul, muiere*. Italus unum habet articulum masculini, in singulari *il*, in plurali *gli* vel *i*, in femineo singulari *la*, plur. *le*. Moldavi autem in singulari masculino duos habent articulos, *ul* et *le*, unum, quem nominibus in consonantem desinentibus, alterum, quem in vocalem exeuntibus suffigunt: ut *omul*, homo, *calul*, equus, *scaunul*, scamnum, *vasul*, vas, *szerpele*, serpens, *kynele*, canis, etc. In plurali animatorum nominibus articulum *ii* addunt, ut: *carii*, *oamenii*, equi, homines; inanimata vero articulo femineo *ele* efferuntur, ut: *scaunele*, *vassele*, etc. Femininorum Moldavi itidem duos articulos habent, *e* et *a*, ut *muiere*, *gaina*, mulier, gallina. Quae in *e* desinunt, in plurali *ile* formantur, ut *muiere muierile*, quae autem in *a*, pluralem per *ele* efferunt, ut *gaina gainele*.

Denique voces illas, quae italico propius accedunt, quam antiquo romano sermoni, e diuturno Genuensium commercio, quod iis, dum Ponti Euxini littora tenerent, cum Moldavis intercesserat, in nostram linguam haud absona forte coniectura irrepsisse crederes. Pari enim ratione, posteaquam cum Graecis, Turcis, et Polonis crebra negotia habere Moldavi coeperunt, ex illarum quoque gentium dialectis plura vocabula Moldavorum ore teri coeperunt, ut a Graecis:

pedepsa,	παίδευσις
kivernisire,	κυβέρνησις
procopie,	προκοπή
blastem,	βλασφημῶ
azima,	ἄζυμον
drum,	δρόμος
pizma,	πέισμα

Iam vero expositis utriusque partis argumentis, quae propius accedant veritati definire non audemus, metu ne amor patriae nobis obstruat oculos, nostroque conspectui aliqua subducat, quae alienis facile paterent luminibus. Relinquimus itaque iudicium lectori benevolo, unicum id Covatii effatum addere contenti. Mirum, ait ille, quod Moldavorum Valachorumque lingua plura habeat latina vocabula, quam italica, licet Italus ibidem sedes habeat, ubi olim Romanus habitabat. Sed idem haud mirum. Itali enim longe post sibi linguam excogitaverunt. Caeterum observandum, reperiri in Moldavorum lingua aliquot vocabula, quae cum tam latinae, quam reliquis vicinarum gentium dialectis incognita sint, ex antiqua Dacia remansisse forsitan haud sine ratione existimamus. Neque enim obstat quidquam, quo minus credamus Romanorum in Dacia colonias, vel servis Dacis usos fuisse, vel etiam, si quis uxorem perdiderat, mulierculas ex illa gente in matrimonium duxisse, unde facile indigenarum aliqua vox in illorum sermonem irrepere potuit. Tales sunt: *stezar*, quercus, *padure*, sylva, *halesteu*, stagnum, *carare*, semita, *graesk*, loquor, *privesk*, aspicio, *nemeresk*, aliquo pervenio.

Praeterea, uti cunctae fere linguae, ita et moldava diversas patitur dialectos. Purissimus sermo in medio Moldaviae circa Iassios viget, quod continua aulae principalis praesentia cultiores vulgo evadunt illius agri coloni. Qui ad Tyratem habitant, multa polonica intermiscent, et plura vasa domesticis usibus inservientia polonicis denominant vocabulis, ita ut ab alio Moldavo vix intelligi possint. Qui in

nească nu se deosebește mai mult de cea italiană decît aici. Italianul pune articolul înaintea numelui, moldoveanul în urma lui⁴, de exemplu ital. *l'huomo, la moglie*, mold. *omul, muierea*. Italianul are un singur articol masculin, la singular *il*, la plural *gli* sau *i*, la feminin singular *la*, plur. *le*. Moldovenii însă au două articole la singular masculin, *ul*, și *le*, unul pe care îl adaugă numelor care se termină în consoană, celălalt numelor care se termină în vocală, de exemplu *omul, calul, scaunul, vasul, șarpele, cînele* etc. Pentru pluralul numelor de ființe adaugă articolul *i*, de exemplu: *căii, oamenii*, pe cînd cele neinsuflețite se termină cu articolul feminin *ele*, precum: *scaunele, vasele* etc. Pentru feminine moldovenii au de asemenea două articole *e* și *a*, de exemplu *muiera, găina*. Cele care se termină în *e* își formează pluralul în *ile*, precum *muiera — muierile*, cele în *a* se termină la plural prin *ele*, precum *găina — găinele*.

În sfîrșit, acele cuvinte care se aseamănă mai mult cu limba italiană decît cu vechea limbă romană s-ar putea crede, printr-o presupunere care n-are nimic absurd, că s-au strecurat în limba noastră de pe urma îndelungatului comerț al genovezilor pe care aceștia l-au avut cu moldovenii, pe vremea cînd stăpîneau țărnuirile Mării Negre. Tot astfel, după ce moldovenii au început să aibă dese legături de afaceri cu grecii, turcii și polonii, în gura moldovenilor începură să se audă multe cuvinte și din limbile acestor neamuri, de exemplu de la greci⁵:

pedeapsă,	παίδευσις
chivernisire,	κυβέρνησις
procopie,	προκοπή [procopsire];
blestem,	βλασφημῶ
azimă,	ἄζυμον
drum,	δρόμος
pizmă,	πεῖσμα

Acum, după ce am expus argumentele ambelor părți, nu îndrăznesc să spun care din ele se apropie mai mult de adevăr, de teamă ca nu cumva iubirea de parie să-mi întunece privirile și să ascundă vederii mele unele lucruri pe care ochii altora le-ar putea ușor descoperi. Lăsăm așadar judecata pe seama cititorului binevoitor, mărginindu-ne a adăuga doar cele spuse de Covatius. E de mirare, zice el, că limba moldovenilor și valahilor are mai multe cuvinte latine decît cea italiană, deși italianul locuiește aceleași locuri unde locuia odinioară romanul⁶. Dar aceasta nu e de mirare. Căci italienii și-au format limba cu mult mai tîrziu. De altminteri, este de observat că în limba moldovenilor sînt cîteva cuvinte care, fiind necunoscute atît limbii latine cît și celorlalte limbi ale neamurilor vecine, cred, poate nu fără motiv, că sînt rămase din limba vechii Dacii. Într-adevăr, nimic nu ne împiedică să credem că coloniile de romani din Dacia s-au folosit de sclavi daci, sau chiar că, dacă cineva își pierdea soția, lua în căsătorie vreo nevestă din acel neam, de unde ușor s-a putut strecura în graiul acestora vreau cuvînt de-al băștinășilor. Astfel sînt: *stejar, pădure, heleșteu, cărare, grăiesc, privesc, nemeresc*⁷.

Pe lîngă aceasta, ca aproape toate limbile, și cea moldovenească are diferite dialecte⁸. Limba cea mai curată este în mijlocul Moldovei împrejurul Iașilor, pentru că locuitorii acestui ținut, din cauza prezenței continue a curții domnești, sînt mai șlefuiți decît toți ceilalți. Cei care locuiesc pe Nistru amestecă în vorbire multe cuvinte polone și numesc mai multe vase, care slujesc la trebuințele casnice, cu cuvinte poloneze⁹, așa încît cu greu pot fi înțeleși de alt moldovean. Cei care trăiesc

alpinus versus Transylvaniam vivunt, saepius hungaricis utuntur vocibus, Falcienses tartarico, Galaczienses graeco turcicoque sermone moldavum corrumpunt.

Mulieres quoque moldavae peculiarem a viris pronunciationem habent. Mutant enim syllabas *bi* et *vi* in *gi*, ut: *bine*, bene, *gine*, *vie*, vinea, *gie*; *pi* in *ki*: *pizma*, invidia, *kizma*, *piatra*, petra, *kiatra*. *M* initiale in *ng* litteram, vix aliis pronuntiabilem, ut *mie*, mihi, *ngie* etc. Qui semel e viris etiam ei pronuntiationi assuetus fuerit, vix ac ne vix quidem ab ea liberari potest, et ceu sorex suo ore semper prodit, se nimis diu in matris sinu moratum fuisse, qua de re etiam tales vulgo *fictor de baba*, filii vetulae, per contemptum dicuntur.

Valachiae et Transylvaniae incolis eadem est cum Moldavis lingua, pronuntiatio tamen rudior, ut *dziur*, Vlachus proferet *zur*, *jur*, per *z* polonicum sive *j* gallicum; *Dumnedzeu*, Deus, val. *Dumnezeu*: *akmu*, nunc, val. *akuma*, *aczela* hic, val: *ahela*. Addidere etiam aliquot vocabula Moldavis ignota, quae tamen omnia dum scribunt omittunt. Moldavicam et linguam et orthographiam sequuntur, adeoque re ipsa moldavicam sua puriorem agnoscunt, licet verbis id profiteri ea quae Moldavos et Valachos intercedit antipathia prohibeat.

Corruptiori multo utuntur idiomate *Cuzzo-Valachi*, qui in Rumelia ad fines Macedoniae habitant. Mirandum in modum illi patriam sibi linguam cum graeca et albanica miscent, ita ut nonnunquam pure graecam, aliquando pure albanam periodum sermoni valachico interponant, retentis tamen ubique moldavicis nominum verborumque flexionibus. Talem ollo potriginem, ipsi quidem inter se intelligunt, sed nec Graecus, nec Albanus, nec Moldavus sermonem ipsorum integre capere potest. Quod si tamen omnes tres uno in loco collecti Cuzzovlachum loquentem audirent, collatis sententiis, si quilibet suae linguae periodum alteri interpretaretur, quid is sibi vellet, intelligere possent.

în munții dinspre Transilvania folosesc destul de des cuvinte ungurești, făcienii alterează moldoveneasca cu vorbirea tătarască, gălățenii cu cea grecească și turcească.

Chiar și femeile moldovene au o pronunție deosebită de a bărbaților. Căci ele schimbă silabele *bi* și *vi* în *ghi*, de exemplu *bine* — *ghine*, *vie* — *ghie*; pe *pi*, în *chi*, de exemplu *pizmă* — *chizmă*, *piatră* — *chiatră*; *m* inițial se schimbă în *ng*, greu de pronunțat de alții, de exemplu *mie* — *ngie*¹⁰. Cine, chiar și dintre bărbați, s-a obișnuit odată cu această pronunțare, cu greu, ba nici măcar cu greu, nu se poate dezvăra de ea, și se trădează totdeauna ca și șoarecele cu gura lui, că a stat prea mult la sinul maică-si, din care pricină asemenea inși sînt de obicei luați în ris și numiți *feciori de babă*.

Locuitorii Valahiei și Transilvaniei au aceeași limbă ca și moldovenii, dar pronunția lor este mai aspră, încît pe *giur* valahul îl va pronunța *jur*, printr-un *z* polonez sau *j* francez; *Dumnedzău*, val. *Dumnezeu*; *acmu*, val. *acuma*; *acela*, val. *ahăla*. Ba au mai introdus chiar cîteva cuvinte necunoscute moldovenilor, pe care totuși în scris le ocolesc cu totul. Ei urmează atît limba cît și ortografia moldovenească, recunoscînd deci prin aceasta că moldoveneasca este mai curată decît a lor, chiar dacă antipatia dintre moldoveni și valahi îi împiedică să spună deschis acest lucru¹¹.

Cu mult mai stîlcită este limba de care se folosesc *cuțovlahii*, care trăiesc în Rumelia la hotarele Macedoniei. Aceștia amestecă într-un chip ciudat limba lor strămoșească cu greaca și albaneza, astfel încît introduc uneori în limba valahică cîte un period curat grecesc și alteori unul curat albanez, păstrînd însă pretutindeni flexiunile moldovenești ale numelor și verbelor¹². Ei înde ei înțeleg, ce-i drept, un asemenea ghiveci, dar nici greul, nici albanezul, nici moldoveanul nu poate pricepe în întregime vorbirea lor. Dacă totuși toți trei, adunați la un loc, ar auzi pe un cuțovlah vorbind și dacă fiecare ar traduce celuilalt cîte o frază de pe limba sa, punînd cap la cap înțelesul frazelor ar putea pricepe ce vrea să zică acela.

- ¹ Despre modul cum a fost recunoscută și a evoluat ideea latinității românilor vezi A. Armbruster, *Latinitatea românilor*, passim. Despre modul cum prezintă D.C. originea și unitatea limbii române vezi mai recent Ștefan Giosu, *Dimitrie Cantemir. Studiu lingvistic*, București, 1973, p. 50—64.
- ² Despre numele de vlah vezi mai sus partea I, cap. 1.
- ³ Pentru comparație, vezi și listele de cuvinte de origine latină de la Gr. Ureche (p. 7) și M. Costin (p. 213).
- ⁴ N. Iorga (p. 410) a remarcat deosebiriile dintre această parte a *Descrierii* și *Hronic*, scriind: „Cît de puternic apăra autorul *Hronicului* puritatea latină a limbii noastre și cît de rece discută articolul prepus și postpus, unitatea sau varietatea formelor lui scriitorul *Descriției*”.
- ⁵ Din bogata bibliografie relativă la influența grecească asupra limbii române vezi lucrarea mai nouă a lui H. Mihăescu, *Influența grecească asupra limbii române pînă în sec. al XV-lea*, București, 1966, unde se găsesc toate aceste cuvinte, în afară de chivernisire.
- ⁶ Pasajul se găsește aidoma și la N. Costin (*Cronici*, I, p. 61), de unde a fost probabil luat. Autorul său, Wolfgangus (Farkas) Kovaciocius (Kovácsoczy) (1540—1594), a fost cancelar al Transilvaniei în vremea domniei lui Sigismund Bathory, care l-a executat în 1594. Întrucît studiasse la Padova „și cunoștea foarte bine limba italiană” (*Călători străini*, III, p. 21), Kovácsoczy și-a putut da seama de asemănarea dintre limbile română, italiană și latină. Aceste idei sînt expuse într-un proiect de organizare a principatului Transilvaniei, tipărit la Cluj în anul 1584, în care un personaj fictiv, Philodacus, susține că limba română este mai apropiată de latină decît italiana (A. Armbruster, *op. cit.*, p. 121—122).
- ⁷ Cuvintele amintite nu sînt de origine dacă: stejar bg. stejar; pădure lat. padulem; heleșteu maghiar; cărare lat. carraria; grăi sîrb grájati; privi slav praviti; nemer sîrb nameriti. Vezi și I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, București, 1959.
- ⁸ Afirmații exagerate; nu este vorba de dialecte, ci de graiuri locale. După cum a arătat Ștefan Giosu (*op. cit.*, p. 69), D. C. înțelege prin „lingua moldavica” limba română în ansamblu, iar particularitățile graiului moldovenesc indică un subdialect.
- ⁹ A existat și o influență polonă exprimată în termenii ce desemnează unele instituții, dregătorii, categorii militare etc., vezi *Termenii militari de origine polonă în limba cronicarilor români* (“Romanoslavica” X, 1964, p. 195—208).
- ¹⁰ Informația lui D. C. a fost preluată de Petru Maior în *Ortographia romana sive latino-valachica*, p. 32, unde se vorbește de n moale pronunțat mai ales de femei (vezi „Rev. critică”, 1927, nr. 1, p. 26).
- Faptul că labialele palatalizate sînt mai des utilizate de femei decît de bărbați—problemă asupra căreia a stăruit B. P. Hasdeu — s-ar explica prin aceea că femeile nu plecau de regulă din sat, bărbații fiind singurii care aveau legături cu orașul (vezi „Dacoromania”, IV, 1924—1926, p. 1309). Același proces era constatat și în Muntenia de V. Starkey (*ibidem*, II-1922—1923, p. 14): în schimb, în Peninsula Balcanică palatalizarea e generală (O. Densu, sianu, *Histoire de la langue roumaine*, I, p. 307 și urm.). Vezi și D. Macrea, *Palatalizarea labialelor în limba română* (“Dacoromania”, X, 1936—1938, p. 92. și urm.), care arată că D. C. a observat primul acest fenomen.

- ¹¹ D. C. se referă aici la relațiile dintre boierii Țării Românești și ai Moldovei, aflați la începutul sec. XVIII într-o dispută aprigă pentru putere, dispută ce formează subiectul *Istoriei ieroglifice*. El exagerează puțin această „antipatie” datorită dușmăniei sale față de domnul Țării Românești, C. Brîncoveanu. Cît privește așa-zisa limbă moldovenească, ea nu este decît un dialect al limbii române, una singură pentru tot poporul.
- ¹² Vezi Th. Capidan, *Aromânii, dialectul aromân. Studiu lingvistic*, București, 1932 și G. Weigand, *Die Sprache der Olimpo-Walachen*, Leipzig, 1888.

CAPUT V
DE LITTERIS MOLDAVORUM

Ante conciliabulum Florentinum, exemplo reliquarum gentium qui e Romano sermone suas linguas corrumpere, latinis Moldavi utebantur characteribus. At cum in ea synodo Moldaviae metropolita, uti supra diximus, ad castra Latinorum defecisset, successor eius, Marci Ephesi diaconus, gente Bulgarus, nomine Theoctistus, quo magis eradicaret e Moldava ecclesia Latinorum fermenta, iuvenibusque occasionem legendorum latinorum sophismatum adimeret, *Alexandro Bono* suavit ut non solum homines diversa de sacris sentientes, sed et latinis litteras e principatu suo exulare iuberet, et iis slavonicas substitueret, eoque nimio et intempestivo zelo illius barbariei, quae nunc Moldaviam tenet, primus auctor extitit; cum autem slavonici characteres non sufficerent pronuntiationi omnium vocabulorum, quae moldavica lingua partim e latina corruerat, partim e vicinarum gentium dialectis adoptaverat, rite exprimendae, aliquot novi etiam characteres excogitari debuerunt, quo factum est, ut tantum litterarum numerum postea moldavicus sermo acceperit, quantum nulla alia Europeorum dialectus patitur.

Numerantur enim hodie, cum prosodicis quibusdam orthographicisque notis, 47:

Az	Ize	Tferd
Buki	I	Uk
Vede	Kako	U
Glagol	Liude	Ferta
Dobro	Mislete	Fita
Iest	Nasz	Chier
E	On	Hier
Zivete	Pokoi	Ier
Dzialo	Hirtzi	Iri
Zemle	Slovo	Iert:

olim vocem, quae in consonantem desinebat, semper claudebat, hodie autem Moldavi eius loco utuntur signo supraposito, ut in ipsa voce *iert*.

Ot	Szta	Iu
O	Iat	Xi
Ci	Ie	Psi
Czerve	Inia	Titla
Sze	Iako	Dze.

Maiusculae Moldavorum litterae eadem sunt, quas Graeci Slavonice in suis alphabetis habent: utroque enim characterem pari ratione utuntur.

Atque eos quidem, quos nunc lectori ob oculos posuimus, characteres, in epistolis familiaribus et privatis catalogis, Moldavi post eliminatas latinis litteras adhibere coeperunt, in sacris vero, epistolis principum, catalogis thesauri, et aliis, quae ex aula

CAPITOLUL AL V-LEA
DESPRE LITERELE MOLDOVENILOR ¹

Înainte de conciliul de la Florența, după exemplul celorlalte neamuri ale căror limbi provin din vorbirea romanilor, moldovenii se foloseau de caractere latine. Dar după ce la acel sinod mitropolitul Moldovei a trecut în tabăra papistașilor, după cum am spus mai sus, urmașul acestuia, diaconul lui Marcu al Efesului, bulgar de neam, pe nume Teoctist ², ca să stîrpească și mai mult orice sămînță papistășească din biserica moldovenească și ca să ia tinerilor puțința de a citi sofismele papistașilor, a sfătuit pe Alexandru cel Bun ³ ca nu numai să izgonească din țară lui pe oamenii care gîndeau altfel în privința celor sfinte, dar și literele latine, și să le înlocuiască cu cele slavone ⁴; prin acest zel exagerat și nelalocul lui el a fost inițiatorul acestei barbarii ⁵ care stăpînește acum Moldova. Dar deoarece literele slavone nu erau de ajuns la număr spre a arăta exact pronunțarea tuturor cuvintelor pe care limba moldovenească parte le luase din cea latină, parte și le însușise din limbile neamurilor vecine, a trebuit să se născocească cîteva litere noi și așa s-a ajuns ca limba moldovenească să aibă un atît de mare număr de litere cît nu are nici o altă limbă europeană. Într-adevăr, astăzi numărul literelor, împreună cu cîteva semne prosodice și ortografice este de patruzeci și șapte:

Az	Ije	Tferd
Buchi	I	Uc
Vede	Kako	U
Glagol	Liude	Ferta
Dobro	Mislete	Fita
Iest	Naș	Hier
E	On	Hier
Jivete	Pocoi	Ier [mic]
Dzealo	Rîți	Ieri
Zemle	Slovo	Ier

acest *ier* încheia totdeauna un cuvînt care se termina în consoană, astăzi însă moldovenii folosesc în locul lui un semn pus deasupra ca în cuvîntul *iert*

Ot	Ștea	Iu
O	Iat	Xi
Ti	Ie	Psi
Cerv	Înea	Titla
Șa	Iako	Ge ⁶

Literele mari ale moldovenilor sînt aceleași pe care le au grecii și slavii în alfabetele lor; într-adevăr, de amîndouă felurile de litere se folosesc la fel.

Pe aceste litere, pe care le-am pus acum sub ochii cititorului, moldovenii au început să le folosească după îndepărtarea literelor latine în scrisori de familie și în însemnări particulare, dar în cărțile sfinte, în scrisorile domnilor, în registrele

emanabant, scriptionibus, non alia nisi slavonica lingua per integra duo saecula in usu fuit. Hinc etiam nobilium filii non alii sermoni nisi slavonico dabant operam, in quo cum aliae scientiae tradi non possent, postquam legere didicissent, Horologium orientalis ecclesiae, Octoichon et Psalterium memoriae mandare iubebantur. His finitis, Evangelium, Apostolica scripta, et Pentateuchus, raro reliqui Veteris Testamenti libri illis explicabantur, ut saltem intelligere possent, quid in sacro codice contineretur. Iisdem studiis etiam cunctae baronum filiae imbuebantur, eo saltem fine, ut vernacula eo melius legere et scribere possent. Qui grammaticae slavonicae operam daret, vix aliquis reperiebatur, praecipue cum eius linguae grammatica a *Maximo* Cretensi, quem hodie Rutheni canonicum sanctum habent, elaborata, et semel tantum Moscuae edita, rarissime inveniretur, at superiori saeculo, postquam sub *Basilii Albani* principatu oecumenico throno reddita fuerit Moldavia, expergefieri, et e profundis, quibus obsita [erat] barbariei tenebris, ad lucem aliquantulum perduci coepit. Huius enim principis cura primo Iassiis schola Graeca condita, iussumque fuit, ut in omnibus lavris maioribus monachi graeci reciperentur, qui nobilium filios graecis litteris et scientia instruerent; ab eodem institutum fuit, ut in templo cathedrali in honorem patriarchalis ecclesiae alter chorus graecis psaltis constaret, totaque liturgiae dimidia graeco, dimidia slavonico sermone recitaretur, quod et hodie observatur.

Idem princeps etiam typographiam graecam et moldavam paravit, librosque ecclesiasticos et politicas leges imprimi iussit, qua re factum, ut primo evangelia et apostolici textus, mox et universa liturgia vernaculo sermone recitarentur.

Aliquot decenniis post, pium id Basilii institutum imitatus est Valachiae princeps *Serbanus Cantacuzenus*, et in sua provincia scholas typographiasque graecas et vernaculas condidit. Tandem sub finem elapsi saeculi aliqui Moldavorum etiam in latinam linguam et scientias incumbere coeperunt. Laudando exemplo reliquis praeivit *Miron* quidam logotheta, accuratissimus Moldavorum historicus, qui filios suos in Poloniam misit, ibique eos latino sermone et liberalibus scientiis imbui curavit. De hinc et *Duca*, princeps Moldaviae, iuvenem doctissimum *Iohannem Papam* (qui postea Moscuae *Comneni* nomen assumpsit, tandemque metropolitanam Dristae sedem adeptus est) et *Cygalam* hieromonachum, ad filios suos erudiendos ad se in Moldaviam accersivit, post et parens noster *Constantinus Cantemirius* eruditissimum hieromonachum *Ieremiam Cacavelam* cretensem in Moldaviam vocavit, eiusque curae et doctrinae suos et aliorum baronum filios commisit: ex quo tempore plures Moldavorum graecis, italibus et latinis literis operam navare inceperunt.

FINIS

vistieriei și în alte scripte care emanau de la curte, timp de două secole n-a fost folosită altă limbă decît limba slavonă. De aceea și fiii de boieri nu se ocupau cu nici o altă limbă decît cu cea slavonească, în care, deoarece alte științe nu se pot preda, după ce învățau să citească, trebuiau să învețe pe dinafară Ceaslovul bisericii orientale, Octoihul și Psaltirea. După ce terminau cu acestea, li se explicau Evanghelia, Scrierile Apostolilor și Pentateuhul, rareori celelalte cărți ale Vechiului Testament, numai cît să înțeleagă ce se cuprinde în Sfînta Scriptură. De aceleași studii aveau parte toate ficele boierilor, cu scopul doar ca prin aceasta să poată citi și scrie mai bine în limba țării. Cu greu se găsea cîte unul care să se străduie cu gramatica slavonă, mai ales că gramatica acestei limbi, alcătuită de Maxim Cretanul, pe care astăzi rutenii îl pun în rîndul sfinților, a fost o singură dată editată la Moscova și se găsește foarte rar⁷.

Dar în secolul trecut, după ce în timpul domniei lui Vasile Albanzul a revenit la scaunul ecumenic⁸, Moldova a început să se trezească și să fie scoasă întru cîntă la lumină din întunericul adînc cu care o acoperise barbaria. Căci prin grija acestui domnitor s-a întemeiat mai întîi o școală grecească⁹ la Iași și s-a poruncit ca în toate minăstirile mai mari să se primească călugări greci, care să-i deprindă pe fiii boierilor cu scrierile grecești și cu învățătura lor¹⁰. Tot el a orînduit ca, în cîntă bisericii patriarhale, celălalt cor la mitropolie să fie format din psalți greci și tcată liturghia să se slujească jumătate în grecește și jumătate în slavonește, așa cum se face și astăzi.

Același domnitor a adus chiar și o tipografie grecească și moldovenească, poruncind să se tipărească cărți bisericești și pravile¹¹, ceea ce a avut ca urmare ca mai întîi să se citească în limba țării evanghelia și apostolul și apoi toată liturghia¹².

Cîteva zeci de ani după aceea, domnul Valahiei *Șerban Cantacuzino* a imitat fapta pioasă a lui Vasile¹³ și a întemeiat în țara lui școli¹⁴ și tipografii grecești și românești¹⁵. În sfîrșit, către sfîrșitul secolului trecut unii dintre moldoveni au început să se ocupe chiar și cu limba latină și cu științele. Dînd un exemplu vrednic de laudă și celorlalți, drumul l-a deschis *Miron*, un logofăt, cel mai conștiincios istoric al moldovenilor, care și-a trimis fiii în Polonia și s-a îngrijit să fie instruiți acolo în limba latină și în artele liberale¹⁶. După aceea și *Duca*, domnul Moldovei, a chemat la el în Moldova, ca să-i instruiască fiii pe un tînăr foarte învățat, *Ioan Papas* (care după aceea la Moscova a luat numele de *Comnen* și în sfîrșit a dobîndit scaunul metropolitan al Dristei)¹⁷ și pe ieromonahul *Cigala*¹⁸, apoi și tatăl nostru, *Constantin Cantemir*, a chemat în Moldova pe preainvățatul ieromonah *Ieremia Cacavela Cretanul* și i-a dat în grijă învățătura fiilor lui și a altor boieri¹⁹; de atunci mai mulți dintre moldoveni au început să se ocupe cu scrierile grecești, italienești și latinești.

¹ Acest capitol are două părți: prima tratează despre alfabetul chirilic, iar cea de a doua despre tipar și școală.

² Vezi mai sus cap. II, nota 9.

³ Teotist nu a fost contemporan cu Alexandru cel Bun, ci a fost mitropolitul lui Ștefan cel Mare (1451–1477).

⁴ Deși I. Minea (p. 337) afirma că înlocuirea alfabetului latin cu cel chirilic „ar fi o deducție a autorului” (D. Cantemir – N.S.), remarcăm că tradiția despre adoptarea alfabetului chirilic după conciliul de la Florența se găsește și la Miron Costin (p. 236), care afirmă că Alexandru cel Bun a trimis soli la Ohrida „și de atunci moldovenii, luînd consacrarea de la sirbi, țin liturghia în limba sîrbească, limbă pe care o întrebuințează și în privilegii” (vezi și p. 214). După opinia lui Al. Elian, „e probabil ca Miron Costin și Dimitrie Cantemir să fi folosit un izvor comun” (*Moldova și Bizanțul*, p. 107).

În realitate, românii au adoptat limba slavonă în biserică în locul celei latine încă din secolul al X-lea prin intermediul bulgarilor, iar după constituirea statelor feudale limba slavonă a devenit și limba cancelariei domnești. Vezi P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, p. 197–201.

Afirmația lui D.C. despre adoptarea tîrzie a limbii slavone a fost primită cu entuziasm de Școala ardeleană, care nu a pus la îndoială „foarte marea învățătură” a domnului Moldovei (vezi G. Pascu, *Cantemir și ardelenii*, în „Rev. critică”, 1927, nr. 1, p. 24–25).

⁵ Este vorba aici de o prejudecată a lui D.C., explicabilă prin tendința sa de afirmare a latinității, prejudecată care a făcut școală în istoriografia românească mai veche. Deși limbă străină (așa cum era, dealtfel, și latina în țările apusene), vorbită și scrisă doar de un grup restrîns de cărturari, limba slavonă nu a împiedicat totuși înflorirea unei literaturi bogate, denumită slavo-română (P. P. Panaitescu, *Caracterele specifice ale literaturii slavo-române*, în „Romanoslavica”, IX, 1963, p. 267–290).

⁶ Vezi E. Virtosu, *Paleografia româno-chirilică*, București, 1968.

⁷ Lucrarea indicată de D.C. nu se găsește în bibliografiile cărților tipărite în această epocă, alcătuite de U. M. Undolschi (Moscova, 1871), I. P. Karataev (St. Petersburg, 1883) și A. S. Zernova (Moscova, 1958).

Este probabil că D.C. se va fi referit la gramatica slavonă a lui Meletie Smotrișki, tipărită de mai multe ori în Rusia în sec. XVII și editată și de Antim Ivireanul la Snagov în 1697 (I. Bianu și N. Hodoș, *Bibliografia românească veche*, I, p. 351).

⁸ Despre această problemă vezi cap. II, nota 11.

⁹ Este vorba de așa-numita „școală vasiliană”, întemeiată de Vasile Lupu la Iași în anul 1639, cu dascăli trimiși de mitropolitul Petru Movilă al Kievului. Vezi Stoicescu, *Bibliografia*.

¹⁰ Informație neconfirmată de alte izvoare.

¹¹ Este vorba de prima tiparniță din Moldova, înființată la 1642 cu sprijinul lui Petru Movilă (vezi D. Găzdaru, *Prima tipăritură din Moldova. Contribuție la istoria culturii românești în sec. XVII*, în „Bul. Bibliotecii române” – Freiburg, 1953, p. 37–58).

¹² Procesul înlocuirii limbii slavone cu limba română în biserică este un proces îndelungat, început în sec. XVI și terminat în linii mari la începutul sec. XVIII. Biruința treptată a limbii române în biserică în sec. XVII a stimulat accesul la cultură al unor pături tot mai largi, care nu vorbeau

limba slavonă. Vezi I. Bianu, *Despre introducerea limbii românești în biserica românilor*, București, 1904.

- ¹³ D.C. nu amintește nimic despre bogata activitate culturală din vremea domniei lui Matei Basarab (1632–1654).
- ¹⁴ După cercetări mai recente, școala domnească din București nu a fost înființată de Șerban Cantacuzino – socrul lui D.C. –, ci de Constantin Brîncoveanu în jurul anului 1695 (V. Papacostea, *Originile învățămîntului superior în Țara Românească*, în „Studii”, 1961, nr. 5, p. 1139–1167). Vezi și Cleobule Tsourkas, *Autour des origines de l'Academie Grecque de Bucarest (1675–1821)* („Balkan Studies”, 1965, nr. 6, p. 265–280 + 1 facsimil); Ariadna Camariano-Cioran, *Academiile domnești din București și Iași*, București, 1971.
- ¹⁵ Tipografia din București și-a început activitatea la 1678 (Dan Simonescu, *Din activitatea tipografică a Bucureștilor (1678–1830)*, București, 1935).
- ¹⁶ Miron Costin fusese el însuși la învățătură în Polonia, la Bar, după cum declară în cronica sa (p. 126).
- ¹⁷ Despre Ioan Comnenul–Papagaia din *Istoria ieroglifică*—vezi Olga Cicanci – Paul Cernovodeanu, *Contributions à la connaissance de la biographie et de l'oeuvre de Jean (Hirothée) Comnène (1668–1719)* („Balkan Studies”, 1971, p. 143–186).
- ¹⁸ Azarie Cigalas a fost autorul unei gramatici dedicate fiului lui Antioh Cantemir (Victor Papacostea, *Manuscrite grecești din arhive străine relative la istoria românilor*, în „Rev. arhivelor”, IV, 1961, nr. 2, p. 284–285). Despre activitatea sa medicală vezi N. Vătămanu, *De la începuturile medicinei românești*, București, 1966, p. 172–173. Vezi și notița lui N. Iorga în „Rev. istorică”, 1934, p. 416, unde se susține că a fost dascălul copiilor lui M. Racoviță.
- ¹⁹ Despre dascălul lui D.C. – amintit și în *Istoria ieroglifică* – vezi mai nou Ariadna Camariano-Cioran, *Jéremie Cacavela et ses relations avec les Principautés Roumaines* („Revue des études sud-européennes”, 1965, nr. 1–2, p. 165–190).

În încheiere subliniem faptul că dezvoltarea culturală a Moldovei în sec. XVII – începutul sec. XVIII este destul de sumar prezentată de D.C. El nu amintește de cele două cronici ale Moldovei scrise în limba română de Gr. Ureche și M. Costin, cronici pe care fără îndoială le cunoștea, precum nu pomenește nici despre activitatea unor personalități marcante ca mitropoliții Varlaam și Dosoftei, spătarul Nicolae Milescu etc. Vezi *Istoria literaturii române*, vol. I, București, 1964, p. 359–371, 379–414, 437–451, 458–471.

HARTA MOLDOVEI DE DIMITRIE CANTEMIR

Multă vreme s-a crezut că harta lui Büsching, anexată ediției germane a *Descrierii Moldovei* de Dimitrie Cantemir, este harta originală a acestuia. Primul care a pus problema adevăratei hărți a voievodului a fost profesorul de istorie de la Universitatea din București V. A. Ureche, care găsisse un pasaj dintr-un memoriu al geografului francez J. B. d'Anville: „mi s-a îngăduit de către prințul Antioh Cantemir, ambasador al Rusiei pe lângă rege, să copiez în întregime harta Moldovei, lucrată de Dimitrie Cantemir, tatăl său, în timpul când guvernă această provincie ca hospodar sau voievod”. V. A. Ureche n-a căutat însă harta, găsită — sub forma ei redusă — la Biblioteca Națională din Paris de către G. Vâlsan.

Bănuiala lui G. Vâlsan că harta Büsching era o simplă copie redusă și deformată a originalului a pornit de la constatarea că multe din indicațiile din *Descriptio Moldaviae* — pentru care autorul trimitea la hartă — nu corespundeau; iar acolo unde contradicția era prea evidentă, pasajul respectiv lipsea din ediția germană a lucrării. În comunicarea făcută de Vâlsan la Academie — când a prezentat harta descoperită — acesta dă o serie de exemple concludente. Citind și cele scrise de V. A. Ureche, a fost pe calea cea bună: cercetarea „Bibliografiei și colecția de hărți” ale geografului francez V. J. Deslile care — aflindu-se în Rusia curînd după moartea lui Dimitrie Cantemir — văzuse originalul hărții acestuia dar nu avusese timpul să o copieze. În Biblioteca Națională din Paris nu există acest original — încă neaflat pînă astăzi — ci numai ediția olandeză și hărțile în care J. B. d'Anville folosise — cu modificări și simplificări — harta lui Cantemir (v. G. Vâlsan, 1924).

Prima întrebare pusă după aflarea hărților respective a fost: cînd a ridicat învățatul voievod harta principatului pe care-l conducea? Deși răspunsul pare să fie, documentar, foarte clar, cel puțin pe baza afirmației lui d'Anville („la carte de Moldavie dressée par Démetre Cantemir, son père, dans le temps qu'il gouvernait cette province en qualité de Hospodar ou Voëvod”), totuși problema s-a discutat. Istoricul P. P. Panaitescu (1928, 1958) susținea că harta a fost lucrată pe cînd voievodul se găsea în Rusia și anume, folosind hărți existente și informații de la moldovenii refugiați odată cu el. Argumentul: o declarație a lui Dimitrie Cantemir din Hronic („cu doi ani înainte, toată hotărîrea țării Moldovei cu toată tabla geografică cu cită osirdie și trudă deplin, precum mi se pare, s-a șiruit”).

La acest argument ar putea fi adăugat un altul, la care nu s-a gîndit regretatul istoric. La titlul hărții se adaugă o imagine: doi îngeri susținînd o coroană cu cruce, sub care se află un ecuson oval și gol — ceea ce în limbaj heraldic înseamnă

un principe ce și-a pierdut tronul (G. Vâlsan, 1924). Harta ar fi fost deci lucrată după refugiarea în Rusia.

Totuși, nu se poate trece peste declarația categorică a lui J. B. d'Anville. Dar nu numai acest fapt pledează, cel puțin pentru adunarea materialului și elabोरarea unor schițe în timpul domniei sale în Moldova (cînd putea face personal cercetări și dispune de informatori), ci și — mai ales — conținutul hărții. Desigur forma generală a țării și raporturile geometrice dintre diferitele elemente ale hărții ar fi putut să fie transcrise, în parte, după hărți existente, căci Dimitrie Cantemir — afirmă chiar el cu diferite prilejuri — avea cunoștință de lucrările cartografice ale vremii; cînd comparăm însă harta lui cu cele care circulau spre sfîrșitul secolului XVII atît în apusul cît și în răsăritul și sudul Europei, ne putem ușor convinge că, nemulțumit de reprezentările și conținutul hărților care cuprindeau și ținuturile noastre, Cantemir a căutat să aducă modificări chiar și dimensiunilor și formei teritoriului.

Hărțile care puteau folosi de model geografului român erau numeroase, dar toate se asemănau, pornind, după cum se pare, de la o schiță a lui Marcator (1650). Amintim cîteva care se găsesc într-o colecție aflată la Institutul de geografie al Academiei R.S.R.: *Cours du Danube depuis Belgrad jusqu'au Pont Euxin* de Sanson d'Aberville (Paris, 1665); *Corso del Danubio da Belgrado al Mar Nero* a lui Giacomo da Rissi (1687); *Danubii fluminis pars infima in qua Transylvania, Walachia, Moldavia, Bulgaria, Servia, Romania e Bassarabia* de Iohan Batista Homan (Nürnberg, 1731), după cît se pare reluarea unei ediții mai vechi. În toate aceste hărți întinderea în longitudine a Moldovei de la Ceremuș pînă în dreptul Cetății Albe este de peste două ori mai mare decît în realitate, față de cu cca o șeptime în cazul hărții lui Cantemir (v. fig. 1).

G. Vâlsan, în comunicarea făcută la Academia Română cu prilejul prezentării hărții lui Dimitrie Cantemir aflată la Biblioteca Națională din Paris, dă o schiță redusă a acestei hărți peste care suprapune, în linii punctate, conturul Moldovei după ridicări actuale. Dacă am transcrie peste aceeași schiță și conturul unei hărți anterioare, de pildă a celei lui Sanson d'Abéville, care este harta cea mai completă, nu ar fi greu de observat că, dacă exceptăm curioasa lărgire excesivă a Moldovei dintre Siret și Carpați, conturul Moldovei pe harta lui Dimitrie Cantemir este mult mai apropiat de cel real decît în harta lui Sanson d'Abéville; reprezintă adică un progres vădit față de trecut. Este greu de crezut astfel că aceste modificări puteau fi făcute după hărți existente, și de la distanță, din Rusia. Autorul adunase informații folosind foarte probabil mijlocul de măsurare a distanțelor din acea vreme: orele de mers. În special originala deformare a Moldovei vestice — nemaiîntîlnită pe alte hărți — trebuie considerată ca o reacție împotriva reducerii excesive în lățime a teritoriului dintre Siret și munți pe hărțile de la sfîrșitul secolului XVII și chiar de la începutul celui de-al XVIII-lea. Nu este exclus ca — foarte curios din fire cum se dovedește a fi fost — Dimitrie Cantemir să fi cerut localnicilor aprecieri în ore de mers pentru spațiul dintre Siret și granița spre Transilvania. Și cum mersul la munte cere mai mult timp, distanțele au ieșit mai lungi și deci harta deformată, așa cum o vedem în ediția din Olanda și în copia lui d'Anville. Acesta din urmă însă aflînd hărți ale cartografului rus Schmidius (ultimul sfert al secolului XVIII) a corectat defectele principale de proporții din harta lui Cantemir și în primul rînd distanțele din sectorul vestic. Chiar și din această gravă eroare a lui Cantemir se vede însă că el a căutat să corecteze ceea ce i se părea neexact în izvoarele cartografice care i-au stat la îndemînă. Datorită lui au dispărut multe erori pepe-

tuat pe hărțile care înfățișau de preferință bazinul Dunării. Între ele, una, foarte curioasă, trebuie semnalată aici: vărsarea Prutului mult mai spre sud (aproximativ la gura Călmățuiului) și a Siretului la gura Ialomiței în hărți care, spre deosebire de Cantemir, arată cotul brusc, spre sud, al Dunării din susul confluenței Prutului. Sînt înlăturate astfel și erori ca situarea Galaților în dreptul Măcinului și a Brăilei, uneori în dreptul Silistrei.

După moartea lui Cantemir, cartografia europeană începuse să facă progrese mari și destul de rezei. Interesul pe care atît țările din apusul Europei, cît mai ales marile imperii din apropierea țărilor noastre îl arătau teritoriilor ocupate de Imperiul otoman în decădere duse la campanii de ridicări exacte și în ținuturile noastre. Astfel, în 1723, Schwantz ridicase o hartă foarte exactă a Olteniei ocupate de austrieci; Hora von Ozelovici alta, a Moldovei dintre Carpați și Siret; tot austriecii lucraseră o hartă topografică a Țării Românești, în 1790—1791. Rușii făcuseră și ei cercetări de aceeași natură în principate. Foarte firesc, așadar, ca „geometria” hărții lui Cantemir să fie relativ repede depășită. A rămas însă din ea, pînă la apariția hărților topografice, lucrul esențial: cuprinsul. Și aceasta este contribuția principală a lui Dimitrie Cantemir, așa cum, pentru Țara Românească, fusese cea a Stolnicului Cantacuzino. Tot conținutul constituie și dovada cea mai sigură că harta a fost pregătită pe cînd Cantemir se afla în Moldova. Să analizăm deci acest conținut și anume: rețeaua hidrografică, numărul mare de localități și alte nume geografice (800 după Vălsan), împărțirea țării pe ținuturi (districte după textul latinesc al lucrării).

Rețeaua hidrografică. În afara Dunării (cu uimitoarea neînregistrare a cotului de la Galați), a Deltei (mai plauzibil reprezentată decît în hărțile anterioare — acestea foarte fanteziste) și a celor trei riuri principale (Siret, Prut, Nistru), harta dă un număr apreciabil de afluenți ai acestora, afluenți de ordinul I sau II și chiar, în cîteva cazuri, puțin cam la întîmplare, de ordinul III sau IV. Cei mai numeroși sînt, așa cum vedem și azi, afluenții de pe dreapta Siretului, deci cu obîrșiile în Carpați, și anume de la sud spre nord:

— Putna cu Milcovul (pe hartă transcris greșit de cartograful olandez, Milcou) și un afluent nenumit, care însă, după satul Poiana din apropierea vărsării, trebuie să fie Zăbala, într-adevăr cel mai important afluent al Putnei în Vrancea.

— Trotuș (transcris Totursch) cu afluentul lui de pe stînga Tazlăul, desenat mult prea lung, fără să fie uitat însă Tazlăul Sărat. Pe dreapta Trotușului, sînt trecuți: Oituzul, Cașinul și încă două văi mici: Valea Seacă și Valea Rea. Cantemir îndreaptă astfel încă o eroare curentă pe hărțile vechi care puneau aici Bistrița cu localitatea Trotuș spre obîrșiile ei.

— Bistrița cu orașul Bacău (scris Bacow) — într-un mare ostrov al acesteia — cu Cracăul (nenominalizat, însă sigur el, după satul Crăcăuani) și cîteva afluenți fără nume, către obîrșiile ei, arătate mai la nord de Dorna (trecută pe hartă).

— Moldova, cu vărsarea exactă la Roman, este indicată cu un număr relativ mare de afluenți, unii scriși: Valea Albă, Topolnița (Topolicza), Neamțul (Niemeecz), Moldovița; cei mai mulți nescriși.

— Suceava, cu o serie de afluenți scurți toți nenominalizați; iar înaintea ei cele două Șomuzuri (Szomusz), mare și mic.

În total peste 60 de riuri de ordinul I pînă la IV numai pe dreapta Siretului, față de 6 cît sînt indicate pe cea mai amănunțită hartă anterioară celei a lui Cantemir, harta lui Sanson d'Abéville din 1665.

Cu toată importanța mult mai redusă a afluenților de pe stînga Siretului și de pe ambele maluri ale Prutului, totuși Cantemir cartează aici un Bîrlad cu afluenții paraleli N—S de pe dreapta acestuia: Berheci, Zeletin (nenumit), Tutova, Simila, Racova; iar pe stînga, 11 ape, între care Corodul, Docolina, Lohanul, Vasluiul, Rebricea, Stevnic (Vuna), Socovăț (Szacouz). Relativ marea desime de ape din bazinul Bîrladului poate nu era străină de moșiile pe care le aveau boierii — inclusiv Cantemirești — în această parte a „Țării de Jos”. Încă o dovadă a informării la timpul său.

Între Siret și Prut sînt trecute rîuri puțin cunoscute și elevilor din zilele noastre (Gerul-Dzerul, Suhurlui-Sohului).

Este curios că pe dreapta Prutului, deși cu lungime apreciabilă, nu este numit rîul Elanul (dar la vărsarea lui trecut satul Gura Elanului). În „Cîmpia Moldovei” — arată că loc pustiit pe hărți mai vechi — nu lipesc: bazinul Jijiei cu Bahluiul, Miletinul (nenumit), Sihna (scris Sîma), Ibăneasa (scris Subana); bazinul Bașeului (Baszeu). Către hotarul de NV al Moldovei sînt însemnate: Putila și cele două Ceremușe (Alb și Negru) (granița pe Ceremușul Negru). În fine, pe stînga Prutului, sînt trasați și aproape toți numiți 13 afluenți (Larga, Tigheci-Kigecz, Sărata, Strimba, Lăpușna, Hurdua-Necodva, Ciuhurul etc.).

Atenție egală este dată și rețelei hidrografice din restul Moldovei dintre Prut și Nistru ca și din Basarabia, care, după cum se știe, corespundea pe acea vreme Bugeacului (purtînd dealtfel și numele de Districtus Budzak): Răutul cu numeroși afluenți, Ichel, Bîcul cu Isnovățul și Bucovățul, Botna, Cogilnicul, Ialpuțul cu doi afluenți (greșit plasat în locul Catalpugului) și Cahulul, însă fără indicarea limanelor în care se termină azi și desigur se terminau și atunci.

Față de această relativă abundență a rețelei de ape (peste 100) dintre Siret și Nistru, unele din hărțile anterioare celei a lui Cantemir — și chiar unele posteroare — arată doar Bîrladul (Barladach) și Bahluiul (acesta nenumit).

Din cele de mai sus — anume date cu oarecare amănunte — două lucruri rămîn sigure:

— că harta lui Cantemir reprezintă un progres cantitativ dar și calitativ, pentru că rîurile — chiar dacă nu urmează în totul traseul actual — sînt cel puțin plasate la locul lor și au dimensiuni, în afara unora, apropiate de cele actuale.

— că tocmai numărul mare al rîurilor desenate ori numite și traseele lor mai juste (relativ) fac de neadmis ipoteza că voievodul a elaborat harta în Rusia, după alte hărți, din memorie și cu ajutorul refugiaților moldoveni. La distanță mare de timp, geograful iugoslav Jovan Cvijić, refugiat la Paris după 1914, a scris celebra sa „La Péninsule Balcanique” după notițele și schițele luate cu el. Un om pasionat pentru știință și cu experiență cartografică și geografică, așa cum a fost Dimitrie Cantemir, nu era să plece din țară fără să fi luat cu el materialele pe baza cărora a elaborat în Rusia atîtea lucrări, nu numai *Descrierea Moldovei* și harta acesteia.

Localitățile. Pe harta Moldovei de Cantemir sînt reprezentate și scrise deosebit: satele (cerc gol și scriere cursivă); mănăstirile (turn cu cruce, flancat, după importanța așezămîntului religios, de unul sau două turnuri mai scunde); orașe (turn central mai înalt cu un fel de steag sau o linie verticală tăiată de mai multe perpendiculare, flancate de unu sau două turnuri mai joase, după importanța centrului; la orașele turcești, ca de pildă Ismailul, turnurile au semilună; iar pentru Iași, un simbol special mai complicat).

Satele sînt înșirate, de obicei, în lungul rîurilor, pe un mal ori pe amîndouă foarte puține pe inter-fluvii. De aici impresia de nepopulate pe care o lasă unele

arii, mai ales din podiș, în Dorohoi și Botoșani, în Soroca, în nordul ținutului Iași, în parte din Hotin și, mai clar decât oriunde, în Bugeac. Hărțile vechi arată aici locuri fără apă și mijloace de trai (deserta). Nu este nici o mirare că munții, tot în afara unor văi, nu cuprind așezări de nici un fel; de asemenea pădurile. (Tehnica hărții: munții arătați prin mușuroaie, pădurile prin copaci stilizați, îngăduie aprecierea repartiției acestora.)

Mănăstirile sînt relativ numeroase, împrăștiate în toată țara (mult mai puține însă între Prut și Nistru), dar grupate cele din Neamț (Agapia, Secul, Neamț) și cele din Suceava (Voronet, Moldovița, Humor, Sucevița, Putna, Rădăuți, Dragomirna, Pătrăuți, Sf. Ilie). După *Descriptio Moldaviae* erau în toată Moldova, în afara a patru — mari — cu arhimandriți, peste 200 mănăstiri și cam tot atîtea schituri. Harta le arată însă doar pe cele mai importante (peste 30). Fiind de obicei populate, iar călugării trăind mai ales din produsele cîmpului, ele trebuie socotite ca o formă de așezare rurală.

Orașelor (de fapt tîrguri și tîrgușoare) li se dă o atenție deosebită atît în textul *Descrierii Moldovei* cît și în hartă, unde sînt clasificate după mărime și importanță; ceea ce se constată — cum am văzut — și din simbolul care le înfățișează. Sînt numai opt ținuturile cu mai mult de un centru urban (Fălciu, Lăpușna, Dorohoi, Hirliu, Suceava, Neamț, Bacău, Ismail); în rest cîte unul, și acela de obicei excentric. Este interesant numărul mare de orașe — cu porturi — din lungul țărmului Mării Negre și al Dunării: Cetatea Albă (Akkerman-Moncastron), Kilia (Lycostomon), Ismail, Cartal, Reni, Galați; iar în Dobrogea (Pars Dobroudziae), Tulcea (Tulze), Oblucița (Oblicicza), Isaccea (Sacza).

Sînt trecute pe hartă toate centrele urbane indicate și în textul *Descrierii Moldovei* (41).

Ținuturile, cum se numeau în Moldova pe acele vremuri județele, arată și ele existența unui material adunat și trecut pe hartă pe baza unor informații directe, organizate pe cînd autorul avea autoritatea necesară să le ceară. Să luăm unul din cele 23 de ținuturi ale Moldovei (12 în Țara de jos; 7 în Țara de Sus și 4 în Basarabia), de pildă Fălciul, care se întindea pe ambele maluri ale Prutului. În lungul văii Elanului (nenumit pe hartă) sînt arătate cu numele lor și evidente greșeli de transcriere din partea cartografului olandez — 9 sate (Frizeny, Verzizora, Czovicza, Ruy, Epureny, Russul, Murczeny, Curczeny, Toderoe) și o mănăstire (Silisteny). În lungul Prutului — alte 19 (Draguszeny, Vetricz, Bogdanesty, Rincesty, Kireny, Gura Ilanului, Vădeni, Rogoczeni, Isac, Manta, Furmosa, Corhany, Cotul paicului, Larga, Gorești, Cuzmeny, Recza, Plopi, Barteny); în fine, în văile afluențe Prutului: pe Srimba, Maldaresy; pe Sărata, Periszeny și Szibanesty; pe Tigheci, Kigiecz (Tigheci), în vestiții codri cu același nume. Total 23 sate, la care se adaugă 2 orașe: Fălciul și Hușii. Greu de închipuit — oricîtă memorie ar fi avut istoricul Dimitrie Cantemir și prietenii refugiați cu el — să fie păstrate numele tuturor acestor sate și poziția lor pe hartă — în general exactă — chiar și numai pentru un ținut, dar încă pentru toate cele 23!

Cu tot numele lor adesea scîlcit în ediția olandeză dar mai corect pe copia lui d'Anville, satele și orașele de pe harta acestuia sînt, aproape toate, identificabile — datorită poziției lor — chiar și cele care și-au schimbat numele ori au dispărut. Se poate trece astfel, pe o hartă actuală, conturul ținuturilor moldovenești și basarabene de la începutul secolului XVIII. Firește, nu este vorba de o imagine strict exactă, ci de una foarte apropiată de cea indicată de Cantemir. O astfel de operație a și fost încercată în Buletinul Societății Geografice Române XLVI, 1927.

Numărul localităților (sate, mănăstiri, târguri sau orașe) arată o distribuire cu totul neegală a acestora pe ținuturi, ceea ce nu se poate explica numai prin diferența de întindere în suprafață a unităților administrative. Tabloul de mai jos arată situația înregistrată de Cantemir în harta sa:

Numele ținutului Nr. localităților dintre care, centre urbane

1. Putna	26	Focșani, Adjud
2. Roman	20	Roman
3. Tecuci	14	Tecuci
4. Covurlui	11	Galați, Piscu
5. Tutova	47	Bîrlad
6. Fălciu	35	Fălciu, Huși
7. Vaslui	19	Vaslui
8. Lăpușna	40	Lăpușna, Chișinău
9. Orhei	56	Orhei
10. Soroca	14	Soroca
11. Iași	38	Iași
12. Cîrligătura	6	Tîrgu Frumos
13. Dorohoi	48	Dorohoi, Ștefănești
14. Hotin	23	Hotin, Podul Lipcanilor
15. Cernăuți	60	Cernăuți
16. Suceava	76	Suceava, Cîmpulung, Rădăuți, Siret
17. Neamț	58	Piatra, Tîrgu (Neamț)
18. Hîrlău	43	Hîrlău, Botoșani
19. Bacău	39	Bacău, Trotuș, Ocna
20. Bugeac (Basarabia)	20	Căușani, Tobac (lingă viitorul Bolgrad)
21. Akkerman	2	Cetatea Albă
22. Chilia	1	Chilia (Lycostomon)
23. Ismail	15	Ismail, Cartal, Reni
24. Bender (raia)	5	Bender (Tighina)
Total	714 ¹	41

Avem motive să credem că manuscrisul original al hărții Moldovei a fost desenat personal de Dimitrie Cantemir. Acesta studiasse la Constantinopol geografia și cartografia cu maeștri cunoscuți din școala de pe lângă Patriarhia din Constantinopol (Mitropolitul Meletie, autor al unei geografii universale; Chrisant Notara, care arătase ce trebuie să cuprindă o descriere geografică și o hartă); cunoscuse harta Țării Românești de Stolnicul Cantacuzino; lucrase, la Constantinopol, planul acestui oraș anexat *Istoriei Imperiului Otoman* scrisă de el; era în relații cu geografi și cartografi din Polonia, Germania, Olanda, Italia, Rusia; avea obiceiul să însemneze nu numai sub formă de note dar și de schițe ceea ce îl interesa în călătoriile întreprinse; iar acolo unde nu ajungea el, trimitea pe alții să cerceteze (așa cum se vede din unele afirmații trecute în *Descrierea Moldovei*). G. Vâlsan care, între geografii români, s-a ocupat cel mai mult de opera geografică și cartografică a învățatului voievod, și istoricul P. P. Panaitescu au arătat nu numai pregătirea științifică și tehnică a lui Cantemir dar și înlesnirea lui în arta desenării hărților și schițelor luate pe teren. Este evident că ținea să se informeze direct

¹ La acestea, trebuie adăugate numele de localități din afara granițelor Moldovei, cele ale apelor și ținuturilor, spre a ajunge la cifra de 800 dată de G. Vâlsan pentru „numele” geografice de pe harta lui Dimitrie Cantemir.

și indirect dar să și lucreze personal. Din nefericire însă, după cum se știe, manuscrisul original al Hărții Moldovei la dimensiuni de 850/650 mm (după G. Vâlsan, *op. cit.*, p. 17) nu a fost încă găsit; așa că trebuie să-i judecăm conținutul și valoarea după copiile lui (cea olandeză din 1737 cu multe erori de transcriere — sau după copia — mai fidelă și mai fină — a lui J. B. d'Anville). Cu aceste rezerve, trebuie apreciate atât transcrierea pe o hartă modernă a ținuturilor Moldovei cât și tabelul cu numărul localităților pe ținuturi înfățișat mai sus.

Desigur numai un studiu comparat, pe baza altor izvoare — în special a documentelor interne din sec. XVII—XVIII —, ne-ar putea da siguranța că Dimitrie Cantemir a trecut pe harta lui toate satele Moldovei. Ne întrebăm astfel dacă într-adevăr erau atât de puține sate în ținuturile Roman, Tecuci, Covurlui; așa de redus numărul așezărilor din lungul țărmului basarabean al Mării Negre. Se confirmă în schimb și prin alte date populația rară din stepa Jijiei sau din cea a Bălților, despre care hărțile și informațiile spuneau — așa cum am văzut — că sînt „locuri deșerte”. Surprinde însă marele număr de așezări din Orhei, Dorohoi, Cernăuți, Suceava, Neamț; lucru care cere o explicație. În tot cazul tocmai această diversitate presupune informare directă — nu de la distanță — și justifică aprecierea hărții Moldovei de Dimitrie Cantemir ca o lucrare bine documentată care a dus, la vremea ei, lumină în cunoașterea realității geografice de la noi.

A fost apreciată și folosită după moartea autorului — deci la începutul secolului al XVIII-lea — mai ales în vestul Europei. Copiile făcute după ea în vederea imprimării poartă numele principelui Dimitrie Cantemir. Ediția olandeză (1737) este, evident, mai stîngaci prezentată și cu mai multe erori de transcriere a numelor; cuprinde însă și pădurile, de care Cantemir face mențiuni în *Descriptio Moldaviae*. Geograful și cartograful d'Anville a început prin a face o copie exactă (nu știm însă dacă, în reducerea hărții, nu a omis și el o parte din topice, așa cum a omis pădurile) lucrată cu delicatețe, corectată în privința unora din arterele hidrografice și cu o reprezentare mai atenuată (în șirul de movile mai joase) a munților (în ediția olandeză munții sînt mușuroaie — dispuse însă și ele într-o anumită ordine). Este de crezut — judecînd după „Harta zidului caucazian”... ridicată de Cantemir în 1722 (v. G. Vâlsan, 1926) — că același era și modul de reprezentare a munților la Dimitrie Cantemir. Această copie a lui d'Anville a fost găsită la Biblioteca Națională din Paris și publicată de P. P. Panaitescu (1928); dar G. Vâlsan, odată cu aflarea ediției olandeze la aceeași bibliotecă, a dat și peste o hartă a Ungariei din care cartograful francez publicase — prin 1771—1779 — numai partea estică (Transilvania poate după o hartă a lui Joan van Bruggen apărută la Viena în 1737; Țara Românească după Stolnicul Cantacuzino și Moldova după Dimitrie Cantemir). Prin această folosire a hărților elaborate de autori români, fuseseră înlăturate erorile grosolane din lucrările existente și date informații pînă la înșirarea a sute de sate și la împărțirea administrativă a țărilor respective. Apusul Europei și puterile candidate la preluarea — în ocrotire — a țărilor de sub stăpînirea turcilor începuseră să se intereseze mai de aproape de bazinul Dunării inferioare, deci și de țările carpatice. Urmarea: înflorirea cartografiei regiunilor respective. Și este bine să știm că s-au găsit, atât în Muntenia cât și în Moldova, oameni pregătiți să facă față acestei necesități.

Firește este regretabil că nu cunoaștem originalul executat de Dimitrie Cantemir, dar avem toate motivele să considerăm copia făcută de J. B. d'Anville ca fiind,

dintre toate reproducerea hărții lui Cantemir, cea mai clară și mai fidelă². Ea ar trebui luată ca bază a aprecierii valorii lucrării cartografice respective, susceptibilă de a da — ca anexă a *Descrierii Moldovei* (așa cum se pare că a conceput-o și autorul ei) — măsura informării acestuia asupra formei generale (ameliorată dar încă foarte defectuoasă), asupra reliefului, pădurilor, localităților, unor detalii de ordin arheologic (de pildă valul lui Traian), asupra diviziunilor administrative ale Moldovei, adică asupra tuturor datelor geografice cerute în acea vreme unei hărți de informare, relativ amănunțită. De aceea a și fost folosită pînă spre sfîrșitul secolului XVIII, cînd încep să fie ridicate — și pentru principatele românești — menționatele hărți topografice după modelul celor realizate de César și Dominique Cassini în Franța. Într-adevăr, în afara ediției olandeze și a lucrărilor lui d'Anville (copia Harta Europei și Harta Ungariei), harta lui Dimitrie Cantemir a fost publicată, aproape fără modificări, de către C. M. Roth, cu prilejul războiului rusoturc, sub titlul „Carte spéciale de la Principauté de Moldavie, divisée en districts”, la Petersburg în 1771. Ea a fost inclusă de asemenea și în „Harta Moldovei și a țărilor de la Marea Neagră pînă la Caspica” anexată la o descriere a Moldovei, făcută în limba germană după *Descriptio Moldaviae* a lui Dimitrie Cantemir de un I.v.St. și tipărită în Rusia la 1770 (v. P. P. Panaitescu, *op. cit.*).

După 1770, rușii încep să facă investigații și ridicări cartografice în Principatele Române. În urma acestora apar hărți noi, mai bine puse la punct planimetric, însă — deși probabil folosind izvoarele cunoscute (Cantacuzino, Cantemir) — cu numeroase greșeli de transcriere a numirilor geografice (v. G. Vâlsan, *op. cit.*, p. 17). Este cazul hărților lui I. F. Schmidius apărute la Petersburg și folosite — așa cum am menționat — pentru contururi (nu și conținut) de J. B. d'Anville în ediția a II-a a Hărții Europei (1779).

Este drept că partea slabă a hărții lui Dimitrie Cantemir — deși în evident progres față de lucrările cartografice anterioare — este reprezentarea deformată a dimensiunilor și, în parte, a cursurilor de apă (în special sint de neînțeles neînregistrarea cotului brusc pe care-l face Dunărea spre sud, în susul Galaților, absența marilor lacuri din sudul Basarabiei, lărgimea exagerată a Moldovei dintre Siret și munți). Dar — repetăm — nu forma și contururile constituie valoarea hărții lui Cantemir, ci — precum s-a dovedit — localizarea elementelor naturale (munți, ape, păduri, riuri, lacuri) și umane (sate, mănăstiri, orașe, cetăți, Valul lui Traian) și numărul acestora. Erorile de planimetrie încep a se îndrepta — cu efecte asupra exactității hărților curente — abia în a doua jumătate a secolului XVIII; dar nu trebuie uitat că informarea geografică de amănunt — mai bogată și relativ fidelă — începe, pentru Moldova, Țara Românească și Transilvania de la începutul acestui secol, adică prin hărțile lui Cantacuzino și Dimitrie Cantemir, ele rămînînd în circuitul european cel puțin o jumătate de secol după apariția lor.

Pare o „enigmă” harta Moldovei anexată ediției germane a *Descrierii Moldovei*, publicată de Büsching în „Magazin für die neue Historie und Geographie”, partea III și IV (1769—1770), „împreună cu „charta geographica a Moldaviei ce se află pe lângă acellu Ms” (v. Papiu Ilarian, „Prefațiune” la traducerea din 1872, tipărită de „Societatea Academică Română” în 1875; a se vedea harta la p. 107 a ediției de față).

² Cum Antioh Cantemir, fiul voievodului, fusese numit ambasador al Rusiei pe lângă regele Franței în 1732, este de crezut că J. B. d'Anville a copiat, cu permisiunea lui Antioh, harta lui Dimitrie Cantemir înainte de transcrierea și publicarea ei în Olanda, la 1737. Cartograful francez a folosit-o însă mult mai tîrziu (prin 1761) pentru menționata hartă a Ungariei, reducînd-o și simplificînd-o. Harta „copiată” în cerneală foarte frumos și fin executată se păstrează la Biblioteca Națională din Paris.

S-a crezut multă vreme — repetăm — (și a crezut-o în primul rind Papiu Ilarian) că harta din ediția Büsching este harta lui Dimitrie Cantemir. Abia în urma descoperirii de către G. Vâlsan a hărții tipărite în Olanda sub titlul: *Principatus Moldaviae, nova et accurata descriptio, delineante Principe Demetrio Cantemirio* s-a constatat, cu toată siguranța, că între cele două hărți nu există aproape nici o asemănare (de aceea chiar alăturăm și harta Büsching, pentru comparare). Mai întâi, această din urmă hartă dă cu totul alte dimensiuni, în longitudine, diferitelor sectoare ale Moldovei: sectorul dintre Siret și Prut redus la o fișie foarte strimțată cu hotarul spre Transilvania tăind afluenții de pe dreapta ai Siretului (la Cantemir, acest hotar urma cumpăna apelor spre Olt și Mureș); sectorul dintre Siret și Prut aproape ca în harta lui Cantemir; în fine cel dintre Prut și Nistru mult lărgit. Sursa de inspirație cartografică a fost deci alta, și anume foarte apropiată de o hartă apărută la Nürnberg în 1765 sub iscălitura lui August Gotlob Boehm.

Și totuși sînt în această hartă dovezi că autorul ei — anonim — a cunoscut harta Moldovei de Dimitrie Cantemir: vărsarea Siretului în Dunăre, apropiată de ce a Prutului, nu în dreptul Gurii Ialomiței respectiv a Călmățuiului, eroare păstrată în harta lui Boehm; munții reprezentați în același fel ca la Cantemir, dar în mușuroaie mai distanțate; pădurile în mare parte pe locurile arătate de Cantemir, dar și unde nu le arată acesta (în stepa Bălților de pildă); dar — lucru curios — față de reducerea considerabilă a numelor geografice (cca 100 în loc de 800, scrie Vâlsan), însemnarea în apropierea Iașilor a satelor Copou, Aron și Socola exact ca în harta lui Cantemir. Pentru astfel de amănunte nu exista însă alt mijloc de informare. De ce autorul anonim al hărții nu a dat — în totul — mai multă atenție hărților apusene inspirate de opera lui Cantemir? E un singur răspuns: superficialitate și neglijență. Altfel nu se pot explica erori grosolane ca, de pildă, Suceava așezată pe dreapta Moldovei aproape de granița spre Transilvania; între Nistru și Prut „munți” (adică mușuroaie mai înalte decît cele din Carpați); păduri, la sudul Hotinului, în ceea ce numim azi Depresiunea Bălților, în marginea nordică a Buceacului. Totuși, așa sumară și cu multe greșeli (între ele și de transcriere a numerilor), harta Büsching reprezenta un progres — datorită folosirii parțiale a conținutului hărții lui Cantemir — față de lucrările cartografice de la sfîrșitul secolului al XVII-lea. Dealtfel pe această anexă a *Descrierii Moldovei* tradusă în limba germană nu este trecut numele lui Cantemir, ci numai titlul: *Tabula geographica Moldaviae*.

Poate acum, la trei sute de ani de la nașterea marelui cărturar român de la sfîrșitul sec. XVII și începutul sec. XVIII, un geograf, dublat de un istoric, își va lua sarcina să transcrie pe o hartă modernă, identificînd toate localitățile, întregul conținut al Hărții Moldovei de Dimitrie Cantemir. Ar putea ieși de aici o interesantă teză de cartografie istorică.

BIBLIOGRAFIE

- G. VÂLSAN, *Harta Moldovei de Dimitrie Cantemir* (Acad. Rom. Mem. Secț. Ist., Seria III, Tom. VI, Mem. 9), București, 1924.
- G. VÂLSAN, *Opera geografică a Principelui Dimitrie Cantemir* (Lucr. Inst. Geogr. Univ. Cluj, II), Cluj, 1926.
- P. P. PANAITESCU, *Contribuții la opera geografică a lui Dimitrie Cantemir* (Acad. Rom. Mem. Secț. Ist., Seria III, Tom. VIII, Mem. 7), București, 1928.

P. P. PANAITESCU, *Dimitrie Cantemir, Viața și Opera*. București, 1958.

• * • Hărți vechi (40 copii după originale aflate la Academia Română). Biblioteca Inst. geografic al Academiei R.S.R. H. 125—155.

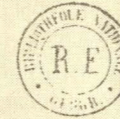
DIMITRIE CANTEMIR, *Descrierea Moldovei* (diferite traduceri; la Academie se găsește și copia după originalul în limba latină). Amintim „Prefațiunea” lui Al. Papiu Ilarian din traducerea în românește publicată de „Societatea Academică Română” în 1875. În această „prefațiune” se afirmă că pe lângă manuscrisul latin după care s-a făcut prima traducere în limba germană, a *Descrierii Moldoveii*, se afla și o „chart’a geographica”. Dar, scrie tot Papiu Ilarian, din manuscrisele împrumutate pentru traducere Academiei noastre de către guvernul rusesc în 1870, lipsește „chart’a geographica”. Astfel se formase părerea că harta lui Cantemir fusese dusă în Germania odată cu manuscrisul după care se făcuse traducerea.

MOLDAVIÆ PRINCIPATUS

Delineante Principe *DEMETRIO CANTEMIRJO*

Scala constat: Milliaris LX in uno Gradu, et Leuis XX

Districtus dicitur Moldaviæ Cinctus, quod soci Gallicæ Tenementi respondet

Harta lui Dimitrie Cantemir, copia lui J. B. d'Anville

<https://biblioteca-digitala.ro> / <https://www.iini.ro>

INDICE DE NUME

A

- Abăzești*, familie de boieri 281.
Achillea vezi *Chilia*
Adjud, târg, țin. Putna 75.
Aeneas Sylvius (Piccolomini), autor și papă (Pius II) 279.
Aepolium, vechi oraș la Marea Neagră 85.
Africa, export moldovenesc în ~ turcească 65.
aga de Iași 205, 221.
aga de ieniceri 85, 165, 205.
agalari, ai vizirului 159–163, 167, 205; ici ~ 159, 161.
agricultură 91, 115, 301; semănături și productivitate 109; unelte 303.
Ak Ulach (Valahia Albă), nume dat de turci Moldovei 53.
Akerman vezi *Cetatea Albă*
Akerman, ținut 83, 85.
alai domnesc 161, 163, 169, 173, 227; ~ turcesc 171.
Alba Greaca, cetate în Ungaria 85.
Alba Iulia (Cetatea Albă), oraș în Transilvania 59, 85.
Alba Iulia vezi *Cetatea Albă* (Akerman)
Alba Regală, cetate în Ungaria 85.
albanezi, locuitori în Moldova 297; limba lor 367; oșteni în armata moldovenească 265; domnitor de origine albaneză 143.
Albert vezi *Ioan Albert*
Alchionia, veche cetate pe locul cetății Soroca 79.
Alexandru I (*Cel Bun*), domn (1400–1432) 125, 135, 137, 153, 187, 199, 247, 351; biserica în vremea lui 371.
Alexandru II (Alexăndrel), domn (mart.-oct. 1449) 173, 139.
Alexandru III Lăpușneanu (Petru Stolnicul), domn (1552–1561; 1564–1568), 139.
Alexandru IV Iliăș, domn (1631–1633) 141, 143, 187.
Alexandru Mavrocordat, dragoman al Porții 145.
Ammianus Marcellinus, istoric roman (c. 330–c. 400) 65.
animale sălbatice 115–119; vânătoare 237.
Antioh Cantemir, domn (1695–1700; 1705–1707) 143, 145.
Antonie Ruset, domn (1675–1678) 143.
ape termale 69.
apicultură 117–119.
aprozi, de divan 209, 213, 251; de târg 211; vătaf de ~ 209, 211, 253.
Arăpești, familie de boieri 281.
Arburești, familie de boieri 281.
Arcobodava, cetate dacă 81.
arhiepiscop, de Roman 351.
arhimandriți 127, 241, 355, 359.
arhitectură, romană 89.
armaș, marele 203, 253; al doilea 207; armășei de divan 213, 251.
armată vezi oaste
arme 203, 309, 311.
armeni 136, 359; locuitori în Moldova 297; din Chilia 87.
Aron Vodă Tiranul, domn (1591–1595) 73, 77, 141, 145.
arta militară a moldovenilor 311.
Asănești, familie de boieri 281.
Asia, stăpînirea romană în ~ 311.
aspru vezi monede

Atanasie <patriarh al Alexandriei>, sfânt 341.
Athos (Sfântul Munte), mănăstiri închinată la ~ 359.
Augustus <Caius Iulius Caesar Octavianus> împărat roman (63 î.e.n. — 14 e.n.) 69.
aur, din riuri 103.
Azov, cetate 89.
Axiacum vezi *Hypanis*

B

Babadag, oraș, jud. Tulcea, seraschierul de ~ 191.

Bab-i-humaiun, poartă la Constantinopol 163.

Bacău, târg 83, 257; episcop catolic de ~339.

Bacău, ținut 83, 103, 105, 207.

Bahce-Capu (*Chrysopyle*), poartă la Constantinopol 161.

Bahlui, pîriu, afluent al Jijiei 67, 73.

Bahluiet, pîriu, afluent al Bahluiului 67.

Baiazet II (Baiazid), sultan (1481—1512), lupte cu Ștefan cel Mare 61, 125.

bairam, peșceș la ~ 273, 275.

barbari, invazii 51, 87, 89, 123, 247, 363.

Barbaria, țările din Africa de Nord supuse turcilor 75.

Barnovschi vezi *Miron Barnovschi*

Basarabia 59, 67, 69, 73, 83, 85, 111, 117, 201, 203, 303, 311; sub ocupație turcească 61, 83; locuitori 89; vezi și *Bugeac*.

bastarni, locuitori ai Daciei 85.

Bașeu, pîriu, afluent al Prutului 67, 115.

Bașotești, familie de boieri 281.

Batu (*Bathie*), han al tătarilor, năvălirea lui 73,135.

Bălșești, familie de boieri 281.

Bănila, pîriu, afluent al Siretului 67.

belgieni, principe 193.

Bellona, zeiță 341.

Bender vezi *Tighina*

Berheci, pîriu, afluent al Birladului 67, 111.

bessi, locuitori ai Daciei 85, 87.

beșlii vezi oaste

beșli-aga (agasi) 89, 171, 221.

Bielograd vezi *Cetatea albă*

Bielski Martin, cronicar polon 89.

bir vezi fiscalitate

bir datorat turcilor, vezi tribut

biserică (instituție) 85, 87, 163; organizare

351—355; introducere a alfabetului slavon în ~ 371.

biserica catolică (apuseană) 339.

biserica ortodoxă (grecească, orientală sau a

Răsăritului) 237, 297, 331, 339, 351, 353.

biserici de piatră și lemn 73, 81, 313 și passim.

Bistrița, rîu, afluent al Siretului 61, 67, 83.

Bîcovăț, pîriu, afluent al Nistrului 67.

Bîc, rîu, afluent al Nistrului 61, 67, 79

Bîrlad, rîu, afluent al Siretului 65, 67, 75

Bîrlad, târg și cetate, țin. Tutova 75, 201, 257

Bîrlădeț, pîriu, afluent al Birladului 67.

Bogdan, presupus fiu al lui Ioniță și tată al lui Dragoș 51, 123, 135.

Bogdan I Mușat, domn (c. 1359 — c. 1365) 135.

Bogdan II, domn (1449—1451) 137.

Bogdan III (*cel Orb*, *cel Chior*), domn (1504—1517) 53, 125, 137, 179, 219, 271.

Bogdan IV <Lăpușeanu>, domn (1568—1572) 139.

Bogdan V <Movilă>, domn 141.

Bogdanlii (moldoveni) 53.

Bogdănești, familie de boieri 281.

boieri (nobili) 59, 81, 83, 153, 237, 287, 299 și passim; de divan 153, 199, 201—211, 255. de sfat, sfetnici 199, 201, 253, 255, 265, 287.

— dregătorii (ranguri boierești) 127, 141, 171, 173, 179, 199—213, 251, 285 și passim; numire 285, 287, 309 ș.a.

— partide boierești 139, 183.

— raporturi cu domnul: aleg sau schimbă domnul 125, 135—145, 153—173, 179, 181, 187 și passim; uneltiri 79, 129, 135, 139, 187, 313; participă la ceremonii domnești 241, 243 și passim.

— atribuții judecătorești 251—253.

— impunerea lor la unele dajdii 263, 265.

— datini ale lor 323, 327, 331.

— ctitori de mănăstiri 359.

— familii boierești 281—285.

Bonfini, Antonio, istoric 67, 73, 85.

Bântășești, familie de boieri 281

Bosfor 89.

Botna, rîu, afluent al Nistrului 61, 67, 85.

Botna, sat 67, 89.

Botoșani, târg, țin. Hîrlău 81, 257.

Boulești, familie de boieri 281

bour vezi stema Moldovei

Brateș (Brytholagium), lac 67.
Bretanion, episcop de Tomis 87.
 Brincoveanu vezi *Constantin* ~
Bucovina, nume dat de poloni pădurii de stejar de la Cotnari 111.
Bugeac, ținut 83; tătării din ~ 67, 85, 105, 111, 203, 293; atac al moldovenilor în ~ 311
Buhușești, familie de boieri 281.
 buiuc-imbrohhor 167.
Bujoreni, familie de boieri 281
 bulgari 351, 371; locuitori în Moldova 297; în oastea moldovenească 265; vecini ai Moldovei 199.
Bulgaria 311.
 buluc-bași 219, 221; başbuluc-bașa 219.
Burghelști, familie de boieri 281.

C

Cacavela, Ieremia (Cretanul) 373.
 cadiascheri 165.
Caffa, cetate 89.
Cahul, riu, 67.
 caimacami 171, 189, 191.
Calvin, Jean 339.
Cameniața, cetate 65, 79, 81, 103, 143.
Cminca pîriu afluent al Prutului 67.
 Cantacuzen, vezi *Ioan* ~
 Cantacuzino vezi *Dmuitrașcu* ~ și *Șerban Cantacuzino*
Cantacuzini, familie de boieri 281.
 Cantemir vezi *Constantin* ~ și *Dimitrie Cantemir*
Cantemir Teodor, Silișteanu 263.
Cantemiri, familie de boieri 145, 281.
 capuhehaia la (Constantinopol) 143, 159 — 163, 273, 301.
 capugi -baș 165—169, 183, 189—193, 205, 275.
 capugilar-chehasi 159, 165, 169, 181.
Carpești, familie de boieri 283.
Carsidava, cetate dacă 79.
Cartal, fortăreață pe Dunăre, țin. Ismail 87.
Cașin, pîriu, afluent al Troțușului 67.
Catargiești, familie de boieri 283.
 catolici, catolicism vezi religie
 cazaci 209; negustori 111; în oastea Moldovei (zaporojeni) 219, 265; lupte cu moldovenii 219.

călărași (călăreți) vezi oaste
Căldărușa, pîriu, afluent al Prutului 67.
Călmățui, pîriu, afluent al Prutului 67.
 călușari, joc 315.
 cămarăși 81, 207, 211, 213, 257; marele cămăraș 209, 287.
 căminar 205.
 căpitani (de oaste) 153, 219.
Cărăbățești, familie de boieri 283.
Căușani, târg în Bugeac 85, 89.
Ceahlău, munte 101.
 ceară 117, 119; dajdie pe ~ 205, 211; export 77, 87.
Ceaslov 373.
 ceas vezi unități de măsură
Ceaurăști, familie de boieri 283.
 ceauși 159—163, 169, 171, 183, 213; ceauș-baș 209; 9ceaușlar-emini 161.
Cerchezești, familie de boieri 283.
 cereale (grîne) 27, 109, 115, 205, 301. →
Ceres, zeiță 341.
 ceremonial, la alegerea și înscăunarea domnului 153—173; la înmormintarea domnului 241.
 ceremonii de curte 205, 227 ș.a.
Ceremuș, riu 61, 65, 67, 101.
Ceremușul Alb și *Negru*, piraie 65, 67.
Cernăuți, târg 84, 257.
Cernăuți, ținut 81, 115, 201.
Cetea Albă (Akerman, Bielograd, Moncastron, greșit Alba Iulia), cetate 59, 65, 69, 85, 89, 101, 199.
 chehaia vizirului 129, 157—161, 165, 169, 181, 189, 193, 195.
Cheile Bicului, țin. Lăpușna 79.
Chersonesul Tauric 85, 89, 281.
Chilia (Chili, Kilia, greșit Achillea și Lycostomon), cetate 59, 85, 137, 183, 201.
Chilia, ținut 83, 85, 111, 263.
Chiraleisa 343.
Chișinău, târg, țin. Lăpușna 79, 257.
Chrisoverghi, familie de boieri 283.
Christos, Iisus 337, 339.
Choniates, Nicetas, istoric grec 123.
Çigala, Azarie, ieromonah, profesor 373.
Ciobănești, familie de boieri 283.
Ciogolești, familie de boieri 283.
 ciohodar 169, 209
Ciorna pîriu, afluent al Nistrului 67.

- Cihur*, pîriu, afluent al Prutului 67.
- Culucul Mare, Mic și Mijlociu*, pîraie, afluenți ai Răutului 67.
- Cîmpulung*, tîrg, țin. Suceava 257, 265, 303, 303
- Cîmpulungul moldovenesc*, regiune 115.
- Cîmpulungul rusesec (rutean)*, regiune 64, 115.
- Cîrligătura*, ținut 73, 75.
- cîzlar-agasi 157, 273.
- Clepidava*, cetate dacă 81.
- cler (fețe bisericești, tagma bisericească), 127, 155, 171, 229, 241 și passim; la Constantinopol 161, 167.
- clima 59
- clucer 211; marele ~ 203; ~ al doilea 207.
- Clucerești*, familie de boieri 283.
- Codinus Georgius*, autor grec 199.
- Cogilnic*, pîriu, afluent al Răutului 67.
- Colacin*, pîriu, afluent al Prutului 61, 67, 69.
- Colacin*, lac 69.
- colinda* 343.
- coloniști (coloni), colonii romane 51, 89, 123, 247, 263, 265, 279.
- comerț (negoț), *extern* cu cazacii 209, cu genevezii 91, 365, cu polonii 87, 115; cu turcii 65, 115;
- ceară 65; grîu 77; lemn 65, 75, 77; miere 65, 77; piei 87; sare 65, 77, 105; vin 111; vite 87, 115, 299; unt 65.
- intern* 211.
- comis 211; marele ~ 203, 207; ~ al doilea 207; ~ al treilea 207.
- Comnen vezi *Papas Ioan*
- Conciliul de la Florența (1439) 125, 137, 351, 371.
- Constantin Brîncoveanu*, domn al Țării Românești (1688–1714) 143, 145.
- Constantin I* <Movilă>, domn (oct. 1607; dec. 1607 – nov. 1611) 141.
- Constantin II Cantemir (cel Bătrîn)*, domn (1685–1693) 75, 143, 145, 189, 373.
- Constantin III* <Duca>, domn (1693–1695; 1700–1703) 143, 145.
- Constantin cel Mare*, împărat roman (306/7–337), creștinismul introdus în Dacia în timpul lui 337.
- Constantinopol (Țarigrad)* 125, 137, 143, 165–173, 183, 189–193, 221, 247, 271, 281; căderea ~ 279; patriarh de ~ 127, 161, 163, 193, 339, 351, 353; nobili greci din ~ 161, 163;
- raporturi cu Moldova: palatul domnesc din ~ 157; domni trimiși de la ~ 281; comerț 59, 65, 75, 115, 299; moldoveni vinduți robi la ~ 301. Vezi și *Imperiul otoman*.
- Constanța vezi *Tomis*
- Constanțiu*, fiul lui Constantin cel Mare 337.
- corăbii, străine în portul Galați 59, 65, 75; în portul Chilia 87; pe Dunăre 65; pe Prut 81; cu sare 105; ale flotei turcești 273; construcția de ~ 111.
- Corod*, pîriu, afluent al Birladului 67.
- Corovia*, pîriu, afluent al Prutului 67.
- Costăchești (Gavrilișești)*, familie de boieri 283.
- Costești*, sat, țin. Vaslui; vin de ~ 111.
- Costinești*, familie de boieri 283.
- Costin, vezi *Miron* ~ și *Nicolae Costin*
- cot, vezi unități de măsură.
- Cotnari*, tîrg, țin. Hîrlău 81, 111, 201; păduri de stejar și vii în dealurile ~ 109–111.
- Cotman*, pîriu, afluent al Prutului 67.
- Covatius (Kowácsocz Farcas)*, autor polon 365.
- Covurlui* <Galați>, tîrg 257.
- Covurlui*, ținut 75.
- Cozmin*, sat, țin. Cernăuți 81.
- Cracău*, pîriu, afluent al Bistriței 67.
- Crasna*, pîriu afluent al Birladului 67.
- Crăciuna*, cetate 75.
- credință, vezi religie
- Creșterea vitelor* 115, 117, 203, 301.
- creștinism, vezi religie. /
- Crimeea* (Krym) cetate 89.
- Crimeea* 75, 79, 105; tătari din ~ 203; hani de ~ 85, 137, 213; curieri militari de ~ 201.
- cronicari, cronici 187, 199, 219, 263, 271, 297, 337.
- Crupienschiești*, familie de boieri 283.
- Crusius, Martin*, istoric german 139.
- Cuciur*, pîriu, afluent al Prutului 67, 81.
- Cula*, pîriu, afluent al Răutului 67, 69, 73.
- cult, vezi religie
- cupar (pincerna) 209.
- Cupidon*, zeu 341.
- curtea domnească (scaun domnesc) 73, 75, 81, 153, 155, 201, 203, 219, 227, 265, 371 și passim; organizare 199; primirea solului turcesc 183; nuntă la ~ 199, 327.
- cușovlahi, limba lor 367.

D

Dabija vezi *Eustratie Dabija*
daci 51, 91; sclavi în colonii romane 365;
originea și religia lor 337.
Dacia, 61, 75, 79, 81, 85, 89, 101; stăpînirea
romană în ~ 51, 89, 123, 337, 363; religia
în ~ 337–341; limba în ~ 365; ~ *Alpes-*
tris 51; ~ *Mediterranea* 51; ~ *Ripensis* 51;
dajdie (dare, zeciuială) a mănăstirilor către
domn 359; a preoților către mitropolit 355;
dajdie, vezi fiscalitate
Dajuba, zeu 337.
Danzig (Gedanum), port la Marea Baltică,
export de boi la ~ 115.
darabani 205, 221, căpitan de ~ 205, 221.
datini (obiceiuri) 91, 153, 247, 309–333; la
nunți 321–325; la înmormintări 331, 333,
Dariești, familie de boieri 283.
Decebal, rege dac (87–106) 91; învins de Traian
51, 247, 279.
Delia, pîriu, afluent al Prutului 67.
Demarkapu vezi *Poarta de Fier*
descălecat (intemeiere) 51, 53, 75, 89, 117, 297
și passim.
Despot Eretic <Ioan Heraclid Despot>,
domn (1561–1563) 139.
diac de divan 255; de vistierie 201, 211.
Diana, zeiță 341.
Dinastris vezi *Nistru*
Dimitrie Cantemir, domn (mart.–apr. 1693;
nov. 1710–1711) și cărturar român 145.
divan domnesc 153, 161, 253; cel mare 153,
171, 173, 183, 191, 211; cel mic 211, 231;
scaun de judecată 129, 251–255; boieri
de ~ 153, 203–211; vezi și sfat domnesc.
divanul sultanului 163, 165.
divan effendisi 171, 173, 183.
dizdar 87.
Dlugosz, Jan, cronicar polon (1415–1480) 125,
301.
Dobrușa, pîriu, afluent al Răutului 67.
Docolina, pîriu, afluent al Birladului 67.
Doina 341.
Don, fluviu 85, 89.
domn (domnie) 81, 83, 103, 123, 125, 199–213,
219, 327; străini 125, 127; alegerea lui 135,
137, 141, 153–173, 179 și passim; dreptul
de succesiune 145; confirmarea lui de către

turci 171, 173, 179–183, 189, 273, 275 și
passim.

mazilire 187–195; răzvrătiri împotriva lui
311, 313; atribuții și prerogative 79, 123–
129, 251–257, 323, 351–355 și passim;
venituri 103, 105, 209, 211, 263, 265, 275;
ciitor de mănăstiri 359; de școli 373; lista
domnilor 135–145.

Donești, vezi *Durăcești*

Donicești, familie de boieri 283.

Dorohoi, lac 69.

Dorohoi, tîrg 69, 81, 257.

Dorohoi, ținut 81, 201.

Dracul în vale 341.

Dragoman (marele ~ al Porții otomane) 141,
145, 159, 173.

Dragoș, domn (c. 1352–1353) 51, 53, 117, 123,
135, 145, 247, 263, 279, 299, 339; neamul
Drăgoșeștilor 125, 135, 139, 141, 145.

Drăgaica 341.

Drăguțești, familie de boieri 283.

dregători, vezi boieri

dregători turci, vezi *Imperiul otoman*

Drista (Silistra), scaun metropolitan 373.

Duca și Duca Grecul, vezi *Gheorghe Duca*

Dumbrăvile Roșii (Bucovina), topic la Cotnari
111.

Dumitrașcu Cantacuzino, domn (1673–1675;
1684–1685) 143.

Dumitru, sfînt, postul lui 341.

Dunăre (Istru) 59, 65, 69, 71, 75, 77, 85, 87,
109; hotar 51, 59, 61, 193, 271, 299; navi-
gație pe ~ 65; pod peste ~ 273.

Durăcești (Donești), familie de boieri 283.
dușegubină, vezi șugubinat

E

Edikulé (cele șapte turnuri), închisoare la
Constantinopol 193.

Efes, vechi oraș în Asia Mică, arhiepiscop de
~ 351, 371.

Egipt, relații comerciale cu Moldova 59, 65,
75, 89; stăpînirea romană în ~ 337.

egumeni 127, 229, 355, 359.

Elanul, pîriu, afluent al Prutului 67.

Elisaveta, fica lui Constantin Cantemir 145.
englez, principe 193.

epidemie (ciumă, friguri negre) 59.

Epir, domn originar din ~ 143.

episcopi 87, 127, 155, 161, 171, 205, 229, 231, 241, 351, 359; numire de ~ 127, 353; atribuții 325, 355; ~ catolic, de Bacău 83, 339; ~ de Premisl 301; vezi și arhiepiscop de Roman.

episcopie (scaun episcopal) 73, 77, 83, 173.

Europa 53, 59, 109, 311.

Eustratie Dabija, domn (1661–1665) 143, 189.

Evangelhia 229, 231, 373.

evrei 359; locuitori în Moldova 297; în Chilia 87; raporturi cu moldovenii 313.

exploatarea miniere (fier, sare, silitră etc.) 103.
export vezi comerț

F

Fanar, cartier în Constantinopol 161.

Faraoni, sat, țin. Roman 83.

Faraon, pîriu, afluent al Siretului 67.

Fălcu (Fălcii), Țirg 77, 257.

Fălcu, ținut 111, 115, 263, 303; locuitori 367.
fier 103.

firman (ordin împărătesc, ordin de domnie) 171, 173, 179–183, 187–195, 275 și passim.

fiscalitate (bir, dajdii, dări) 117, 127, 129, 201, 265; dajdia pe ceară 205, 211; pe seu 221; pe morile de pe Prut 203; pe stînele de oi 203;

– bir plătit de armeni 297; de evrei 297; de cîmpulungeni, țighețeni și vrînceni 301, 303; de țigani aurari 103; de țărani 297, 301; de Țirgoveți 297.

– stringerea birului 211; scutiri de dări 135, 205, 219, 221.

fin, finaș 75, 203.✕

Florența, oraș în Italia, Conciliul de la ~ 125, 137, 351, 371.

florin, vezi monede

Focșani, Țirg, țin. Putna 75, 309.

francezi 313; principe ~ 193.

Frățiștești, familie de boieri 283.

Frumoasele 341.

fustași vezi oaste

G

Galați, port 59, 65, 75; Țirg 67, 75, 171, 173, 183, 191, 257; gălățeni 367; călărăși de ~ 221.

galbeni vezi monede

Gaspar < Grațiani >, domn (1619–1620) 141.

Gavrilițești vezi *Costăchești*

Gănești, familie de boieri 283.

Gedanum vezi *Danzig*

genovezi, comerț cu moldovenii 91, 365; constructori de cetăți la Marea Neagră 91.

Gerasus vezi *Prut*

germani (nemți) în oastea Moldovei 219; locuitori în Moldova 297.

Germania 65.

Gerul, pîriu, afluent al Siretului 67.

geți 51, 85, 87; vezi și daci.

Ghenghești, familie de boieri 283.

Gheorghe Duca (Duca Grecul), domn (1665–1666; 1668–1672; 1678–1683) 143, 145; educația dată fiilor săi 373.

Gheorghe Ghica, domn (1658–1659) 143.

Gheorghe Ștefan vezi *Ștefan XII*

Gherghina (azi Bărboși), ruine de cetate, țin. Covurlui 77.

Girila Mare, pîriu, afluent al Prutului 67.

Goiașești, familie de boieri 283.

goți, invazii 51; în Italia 363.

greci 51, 85, 353, 357; supuși de turci 311; nobili la Constantinopol 163; negustori 115; autori 65; relații cu moldovenii 365; locuitori în Moldova 297, 373; în oastea moldo-venească 265.

Greci, sat, țin. Tutova, vin la ~ 111.

Grecia (Bizanț) 199.

Grigore, sfînt 341.

H

Hadrian, împărat roman (117–138) 89, 279.
han, de Crimeea 85, 137, 213.

Han-Tepesi vezi *Movila Răbii*

haraci vezi tribut

hasne - agasi 271, 273.

hatman 81, 83, 109; atribuții 201, 219, 221; în alaiul domnesc 153, 155.

Hăbășești, familie de boieri 283.

Härmănești, sat, țin. Bugeac 85.
Herodot, istoric grec (c. 484–425 î.e.n.) 77.
Heoile 341.
Hierasus vezi Prut
Hințești, familie de boieri 283.
Hirlău, ținut 81, 257.
Hirlău, ținut 107.
Hisărești, familie de boieri 283.
Hobolna, pîriu, afluent al Bîrladului 67.
Homor, pîriu, afluent al Moldovei 67.
Horieta, pîriu, afluent al Bîrladului 67.
Horsa, zeu 337.
hotar 59, 61, 125, 309; in timpul lui Ștefan cel Mare 59, 61.
Hotin, ținut, cetate 61, 65, 79, 103, 221, 257; garnizoană turcească la ~ 81; lupta de la ~ 143.
Hotin, ținut 79, 103.
Hrisostomul, Ioan, patriarh de Constantinopol 339.
Hrisoverghi vezi *Chrisoverghi*
huni, invazia lor 51.
husari (hînsari) vezi oaste
Huși, ținut, țin. Fălciu, scaun episcopal 77, 351; vin de ~ 111, 205.
Hyanis (Axiacum), vechi nume al Bugului 69.

I

Ialpuș, rîu, afluent al Dunării 67, 83–87.
Iancu Sasul, domn (1579–1582) 141, 271.
Iași, oraș, capitală 73, 75, 143, 167, 171, 173, 183, 191, 193, 205, 209, 221, 241, 255, 297; sinodul de la ~ 353; școală grecească în ~ 373.
Iași, ținut 73, 75, 201, 365.
Ichel, pîriu, afluent al Nistrului 67, 117.
iconoclaști 353.
ieniceri 161, 165.
Jeremia Movilă, domn (1595–1606) 141.
Ierusalim, mănăstiri închinat la ~ 359.
Ilie I <Iliăș>, domn (1432–1433; asociat cu Ștefan. II 1435–1442) 137.
Ilie II <Iliăș, Rareș>, domn (1546–1551) 139.
Ilie III <Iliăș Alexandru>, domn (1666–1668) 143, 187.
imbrohorul vizirului 159.
imperiali vezi monede

Imperiul otoman (Curtea otomană, Poarta otomană, turci) 53, 59, 61, 65, 77, 85–89, 103, 115, 117, 127, 137, 155–161, 165, 169, 171, 179–183, 193, 205, 209, 213, 227, 251, 265, 271, 273, 297, 311, 313, 359;
dregători turci 141, 145, 159, 167, 219, 273–277 etc.; slujitori ai curții sultanului și vizirului 161, 163, 169, 179, 181, 275; oaste, garnizoane 53, 61, 81, 87, 89, 201, 221, 271; flotă 273; limba 367; relații cu poloni 81, 141, 273; idem cu rușii 81, 87, 145.
– relații cu Moldova: năvăliri turcești, lupte cu moldovenii, cuceriri 61, 65, 73, 77, 81, 83, 125, 263; închinarea Moldovei față de ~ 53, 83, 125, 137, 179, 181, 187, 213, 271; schimbări și numiri de domni în Moldova 125, 129, 135–145, 157, 179–183, 187, 189, 191, 219, 265; obligații față de ~ : bir (tribut, haraci, dajdii) 117, 125, 129, 157, 159, 179–183, 271, 273, 299; daruri, peșcheșuri, bacșișuri 159, 163, 165, 171, 181, 183, 193, 271–275; comerț, negustori 65, 115, 127, 297, 365.
– stăpînirea otomană în Basarabia 61, 81, 87, 111, 141, 199.
Ineu, munți 101.
Imperiul roman (Roma) 87, 123, 337.
import vezi comerț
Ioan (Iași), vechi locuitor al Iașilor 73.
Ioan Albert, rege al Poloniei (1492–1501), război cu Ștefan cel Mare 61, 125.
Ioan Armeanul (Ioan Vodă Viteazul, Ioan Vodă cel Cumplit), domn (1572–1574) 139, 145, 179, 187, 271.
Ioan <Asan>, presupus domn al Țării Românești 123.
Ioan Cantacuzen, împărat bizantin 281.
Ioan Evanghelistul 339.
Ioan Înaintemergătorul (Botezătorul) 343.
Ioan cel Nou, sfînt, martir la Cetatea Albă 85.
Ioan Paleologul, împărat bizantin 125, 137, 199, 351.
Isac, sat, țin. Iași 87.
Isaccea, ținut 69, 87.
Isăcești, familie de boieri 283.
ischiemne-agasi 169–173, 177.
Ismail (Izmail, Smil), cetate 87, 263.
Ismail, ținut 83, 87, 111.

Istru vezi *Dunăre*
Italia 61, 125, 363.
italieni (vlahi, volohi) 67, 141, 363; limba lor
365; vezi și coloni romani (italici).
Iuga, domn (1399–1400) 135.
izna-caftan 169.
Iznovăț, pîriu, afluent al Nistrului 67.

J

Jijia, rîu, afluent al Prutului 67, 69, 81.
jitnicer marele ~ 203; ~ al doilea și al treilea
109, 207.
jocuri, dansuri moldovenești 313, 315.
joimărițele 343.
Jora vezi *Zorești*
judecători 247, 255, 301, 303, 315; scaunul de
judecată al domnului 355.

K

Kafa vezi *Caffa*
Kerkel, cetate 89.
Kilia vezi *Chilia*, cetate
Kiriacești, familie de boieri 283.
Krym vezi *Crimeea*
Kupalo, zeu 337.

L

lacuri 67.
Lado (Venus), zeiță 337.
Larga, pîriu, afluent al Prutului 67.
lari, zei 337.
Lascaris, *Ioan*, învățat grec 139.
latin, alfabet ~ 371.
Lațco, domn (c. 1365–1373) 135.
Lațiu (Latium), regiune istorică în Peninsula
Italică 363.
Lăpușna, cetate 79; tîrg 257.
Lăpușna, pîriu, afluent al Prutului 67, 79.
Lăpușna, ținut 77,203.
Lăpușneanu vezi *Alexandru III* ~ și *Bogdan IV*
<*Lăpușneanu*>

legislație, legi civile și bisericești 117, 123, 125,
129, 143, 179, 187, 247, 253, 255, 285, 299,
303; dreptul natural 247; legi romane 123,
247; Basilicale 247.
lemn, exploatare 111, export 65.
leonini vezi monede
Leunclavius, *Johannes*, istoric german (1533–
1593) 125.
Lituania 219; lituani 89.
logofăt, marele ~ 85, 127, 153–157, 199, 203,
251, 255, 287; ~ al doilea 205, 225; al treilea
205, 225, 231, 255; ~ de vistierie 211.
Lohan, pîriu, afluent al Birladului 67.
longobarzi, limba lor 363.
Luther, *Martin*, reformator religios (1483–1546),
adeptii lui în Ungaria și Transilvania 339.
Lycostomon vezi *Chilia*

M

Macedonia 367.
Mano (Cupidon), zeu 341.
Mancob <Mangop>, cetate în Crimeea 89.
Maramureș 89, 297; invazia barbarilor în ~ 51.
Marcu, arhiepiscop de Efes 351, 371.
Marcus Aurelius Rufus, împărat roman 77.
Marea Neagră 59, 75, 87; orașe la ~ 65, 85;
navigație 65; comerț genovez pe ~ 91,
365.
Marte, zeu 341.
Matiaș ungurul <Matei Corvin>, rege al Ungariei
(1458–1490) 61, 83; război cu Ștefan cel
Mare 61, 125.
Mavrocordat vezi *Alexandru* ~ și *Nicolae Ma-
vrocordat*
Maxim Cretanul, autor de gramatică slavonă
373.
mectupci-effendi 273.
medelnicer 209; marele ~ 203, 231; ~ al doilea
207.
menzil (poștă), cai de ~ 183, 191.
Merești, familie de boieri 283.
meșteșugari (fierărie, zlătărie), 203, 297.
Miază-Noapte 343.
Miclești, familie de boieri 283.
miere 117, 119, 301; export 65, 77.
Mihai I <Movilă>, domn (sept.-oct. 1607;
nov.-dec. 1607) 141.

Mihail II Racoviță, domn (1707–1709; 1715–1726) 143.
Mihulești, familie de boieri 283.
Milcov, pîriu, afluent al Siretului 67, 75, 111; hotar 61.
 mile italiene, vezi unități de măsură
Milești, familie de boieri 283.
Miletin, pîriu, afluent al Jijiei 67.
 miralem-aga 163, 165.
Mira <Mera>, mănăstire 75.
Mircea cel Bătrîn, domn al Țării Românești (1386–1418) 141.
 miriahor 169.
Miron Barnovschi, domn al Moldovei (1626–1629; 1633), 141, 145, 179, 187.
Miron <Costin>, cronicar (1633–1691), educația dată fiilor săi 373
Mitrofan, <pseudo> patriarh 351.
 mitropolie 73, 155, 241 și passim.
 mitropolit (vlădică), 73, 127, 171, 205, 227 – 233, 359, 371; alegerea lui 351; atribuții 353, 355; participă la ceremonialul înscăunării domnului 153, 155, 163, 171; participă la sfatul domnesc 251, 253; trimis la Conciliul de la Florența 137; reședința lui 73, 81. ~ de Constantinopol vezi patriarh.
Mocosa, zeu 337.
 Moesia vezi *Mysia*
Moinești, sat, țin Bacău 105.
Moise <Movilă>, domn (1633–1634) 141.
Molda, în legenda vînătorii lui Dragoș 51.
Moldova, riu, afluent al Siretului 53, 67, 73, 83, 115; hotar 61.
 Moldova de Jos vezi *Țara de Jos*
 Moldova de Sus vezi *Țara de Sus*
Molnița, pîriu, afluent al Siretului 67.
 Moncastron vezi *Cetatea Albă*
 monede 77; aspri 237, 263, 265; florini 263; galbeni 125, 179, 211, 237, 257, 263, 271; imperiali 115, 195, 203, 211, 219, 221, 237, 263, 265, 271–275, 301; leonini 273, 275, 323; oboli 193; valenți 273; echivalențe monetare 115, 263.
 mori 69, 203 ș.a. »
 mortasipia, dare pe mărfuri 211.
Moscova 373.
Moșna, pîriu, afluent al Prutului 67.
Moșocești, familie de boieri 283.

Movila Răbii (*Movila Hanului*), topic lingă Huși 77.
 Movilă vezi *Bogdan V* ~ , *Constantin I* ~ , *Ieremia* ~ , *Mihai I* ~ , *Moise* ~ și *Simion Movilă*
Movilești, familie de boieri și domni 145, 219, 283.
 mucarer 183.
 muftiu 165.
 muhzur-agasî 165.
 munteni (valahi) 53, 61, 123, 271, 309, 363, 365; lupte cu moldovenii 219; limba lor 365.
 munți 65, 101, 103, 109 și passim; creșterea vitelor în ~ 115, 117; animale sălbatice în ~ 117.
Murgulești, familie de boieri 283.
 Mușat vezi *Bogdan I*
Mysia (Moesia) 87.

N

navigație 65, 81.
Naxos, riu în Moesia 67.
Năculești, familie de boieri 283.
Neamț, cetate 83, 257.
Neamț, pîriu, afluent al Moldovei 67, 83.
Neamț, ținut 83, 101.
Neculești, familie de boieri 283.
 negustori 171, 173, 209, 227, 237; străini 111, 115, 227, 297.
 nemți vezi germani
Niceea, oraș bizantin în Asia Mică, sinodul de la ~ 231, 339.
Nicolae Costin, cronicar (1660–1712) 79.
Nicolae Mavrocordat, domn (1709–1710; 1711–1715) 145.
Nicorești, sat, țin. Tecuci, vin de ~ 111.
Nipru, fluviu 87.
Nirnova, pîriu, afluent al Prutului 67.
Nistru (Dinastris, Turla, Tyras) 59, 61, 65--69, 77–81, 85, 87, 103, 117, 203, 365; hotar 59, 79; navigație 65.

O

oaste, armată, oșteni, soldați, trupe 79, 111, 139, 145, 211, 219 – 223, 309, 311; număr 219 – 223, 265; organizare 219 – 223; soldați cu leafă 201, 219, 263, 265,

297; scutiți de bir („de scuteală”) 205, 219, 221; la ceremonialul domnesc 153, 171, 173, 237, 241; la vinătorile domnești 237;
— beșlii 201, 221; călărași (călăreți) 169, 201, 203, 221, 263, 281, 303; curteni 153; darabani 205, 221; căpitani de darabani 205, 221; fustași 223; husari (hînsari) 221; paici 167, 169; vâtaf de ~ 211; pedestrași 171, 205; seimeni 205, 219; slujitori 205, 209, 211, 219, 223, 229, 237, 241, 297; su-
tași 173, 221; vinători 221, 237, 311.

obiceul pămîntului 129, 159, 245, 285.

obol vezi monede

Oceacov, tătarii din ~ 61.

Ocna, tîrg, țin. Bacău 83, 257.

ocne vezi saline

Octoih 373.

Odobești, tîrg, țin. Putna, vin de ~ 111

Ohrida, oraș în R.S.F. Iugoslavia, patriarh de ~ 351, 353.

Oituz, pîriu, afluent al Trotușului 67.

Olimp, munte 101.

Orak-Ougly, spiță a tătarilor 85.

Orhei, tîrg și cetate 67, 79, 257.

Orhei, ținut 79, 117, 203.

Orhei, lac 69, 79.

Orichovius, *Stanislas*, cronicar polon 61, 125, 301.

originea latină (romană) a limbii și poporului român 123, 279, 363, 365, 371.

Orumbet-Ougly, spiță a tătarilor 85.

Osliado, zeu 337.

Ovidius Naso, poet roman (43 i.e.n. — c. 17 e.n.) 69, 85, 87.

Ovidius, *Lacul Ovidului*, lac 69.

P

paharnic, marele ~ atribuții 81, 153, 201, 231;
~ al doilea 205, 231; ~ al treilea 207;
păhărniceii 213; vâtaf de ~ 209.

paici vezi oaste

Paladești, familie de boieri 283.

Palamas, *Grigore*, arhiepiscop de Salonic 339.

Paleologul vezi *Ioan* ~

papa (Sfîntul Scaun) 85, 127, 339, 351.

Papas, *Ioan (Comnen)*, profesor al fiilor lui Gh. Duca 373.

papistași vezi catolici

Partenie, patriarh de Constantinopol 351.
partide <boieresti> 139, 183.

pașă, de Hotin 81; ~ de Silistra 89, 145.

patriarh, de Constantinopol 127, 143, 161, 163, 167, 193, 351, 353; ~ de Ohrida 351, 353.

patriarhie, din Constantinopol 161, 163, 167, 193.

Paul (Pavel), apostolul 339.

păcură (bitum, catran) 105.

păduri 77, 109, 111, 117.

Păpălugă (Paparuda) 343.

pășune 103, 115, 205, 301, 303.

Pelias, munți 101.

Pentateuh 373.

Peruna, divinitate 337.

Petralifi, familie de boieri 283.

Petriciceico vezi *Ștefan Petriceico*

Petrodava, cetate dacă 79.

Petrovaradin, localitate în R.S.F. Iugoslavia 89.

Petru I, domn (c. 1375 — c. 1391) 135.

Petru II, domn 135.

Petru III (de fapt al II-lea), domn (1448—1449) 137.

Petru IV Aaron, domn (1451—1452), 137, 139.

Petru V Rareș, domn (1525—1538; 1541—1546) 75, 125, 137, 139, 189.

Petru VI Șchiopul, domn (1574—1577; 1578—1579; 1582—1591) 141, 187, 271.

Petru cel Mare, țar al Rusiei 77.

Petru stolnicul vezi *Alexandru III Lăpușneanu* peucini, locuitori ai Daciei 85.

Piasecki (Piasecius) Paul (1579—1649) 301.

Piatra <Neamț> vezi *Tîrgul Piatra*

Piccolomini vezi *Aeneas Sylvius*

Piecinicov, neamul ~, lituan 89.

Pilatești, familie de boieri 283.

Pind, munți 101.

uitar, marele ~ 203; ~ al doilea 207.

pitnicier, atribuții 211.

pircălab 73, 75, 79, 81, 257, 265 și passim.

Poarta de Fier (Demarkapu) 89.

Poarta otomană vezi *Imperiul otoman*

Pocușia 119.

Podolia 61, 117.

Pohvist, divinitate 337.

Poloda vezi *Putna*

poloni 75, 103, 111, 117, 141, 313, 363, 365; vecini ai Moldovei 53, 61, 69; locuitori în Moldova 297; armată 109, 111; nobili 87, 111, 281; negustori 111; istorici 61, 125, 187, 301.

— război cu turcii 141, 143, 273; tratate turco-polone 81.

— raporturi cu Moldova: expediții, încălcări, lupte etc. 61, 73, 83, 109, 111, 125, 139, 141, 143, 219, 365.

Polonia 59, 373; hotar cu ~ 65–69, 81, 101, 299; regi ai ~ 83, 85, 111, 137, 301; război cu tătarii 301.

— raporturi cu Moldova 115, 123, 301; pretendenți și domni refugiați în ~ 137, 187; țărani veniți din ~ 279.

Polovcov, neamul ~, lituanian 89.

Poltava, lupta de la ~ 77.

Porota vezi *Pрут*

postelnic, marele ~ 153, 155, 173, 201, 205, 207, 229, 233, 251, 287; ~ al doilea 205; ~ al treilea 207; postelnici 173, 213.

poștă vezi menzil

Praetorius, Mattheus, autor al unei istorii a goșilor 81, 85.

Prăjești, familie de boieri 283.

Premisl, localitate în Polonia, episcop de ~ 301.

preoți vezi cler

preț, al boilor 115; al mierei 301, al vinului 111.

Prometeu 343.

Pрут (Hierasus, Gierasus, Porota, Pyretus) riu 51, 59, 65–69, 73–81, 87, 89, 111, 203, 303; navigație 65, 81; mori de apă pe ~ 203.

Pruteș, gîrlă 69.

Psaltire 373.

Ptolemeu 65, 85.

Putila, pîriu, afluent al Ceremușului 67, 115.

Putna, pîriu, afluent al Siretului 69.

Putna, tîrg, azi dispărut 75, 257.

Putna, ținut 61, 75, 111, 115, 303.

Pyretus vezi *Pрут*

R

Rabie (Răbiia), pretinsă regină a sciților 77.

Racova, pîriu, afluent al Bîrladului 67.

Racova, sat 263.

Racoviță vezi *Mihail II Racoviță*

Racoviță (Racovișești), familie de boieri 263, 283.

Radu zis Lungul <Mihnea>, domn (1623–1626) 73, 141.

ragusan (corăbii ragusane) comerț cu Chilia 87.

Razii, familie de boieri 283.

Răcătău, pîriu, afluent al Siretului 87.

Rădăuși, tîrg, țin. Suceava, scaun episcopal 83, 351.

Răut, riu, afluent al Nistrului 67, 69, 79, 117. răzeși vezi țărani

Rebricea, pîriu, afluent al Bîrladului 67. reis-effendi 167.

religie (credință, cult, legea creștinească, rit)

la daci și romani 337; la păgîni 337; la moldoveni 83, 337–341.

— catolică, catolici (papistași) 81, 83, 141, 297, 299, 309, 371; ortodoxă 137, 141, 309, 337, 351, 353; mahomedană 219; ariană 87.

Reni (Tomorova), oraș pe Dunăre 87.

Rîșca, pîriu, afluent al Moldovei 67.

robi, moldoveni vînduți la Constantinopol 331.

Roma 363; vezi și *Imperiul roman*.

Roman (Forum Romanorum) Smedorova, tîrg, cetate, scaun episcopal 53, 73, 75, 257, 351.

Roman, ținut 73, 83, 209.

Roman I, domn (c. 1391 – c. 1394) 135, 153

Roman II, domn (1447–1448) 137.

romani 85, 101, 363; împărați ~ 51, 127; stăpînirea lor în Asia 311; stăpînirea lor în Dacia, colonii 51, 53, 73, 89, 91, 123, 279 337; soldați ~ 89, 123.

Ropcenești, familie de boieri 283.

Rumelia, 367.

Rusetzești, familie de boieri 283.

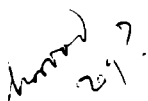
Rusia 77, 127; comerț cu ~ 209;

ruși, negustori 111; dregători 281; cronicile lor 337; război cu turcii 81, 87, 145, 275; locuitori în Moldova 297, 299; vecini cu Moldova 53.

ruteni, supuși Poloniei 61.

Sacovăț, pîriu, afluent al Bîrladului 67.
Salcea, riu, afluent al Dunării 67.
 saline (ocne) 83, 103, 257, 263, 265.
 salpetru (silitră), zăcămintе de ~ 105; export 77.
Sandava, cetate dacică 81.
 sangiac-agasi 169.
 sangiacdar 165.
Sardica <Serdica, Sofia>, sinodul de la ~ 337.
 sârmași, invazii 51.
Sarmația 69, 87.
Sarnicki (Sarnicius, Stanislaus), istoric polonez 87, 301.
Sas, domn (1354–1358) 135.
Sărata, pîriu, afluent al Prutului 67, 115.
 sciți 77, 87, 117; strămoși ai dacilor 337; raporturi cu moldovenii 51, 85, 111, 123, 313; vezi și tătari.
 sclavi, la daci 365.
Scriptura 373.
 seimeni vezi oaste.
Semargle, idol 337.
Sepotenești, familie de boieri 283.
Serașineș, pîriu, afluent al Nistrului 61, 67, 69.
 seraschier, din Basarabia 83; din Babadag și Bender 191; din Siliștra 89, 145.
Serbia, supusă de turci 311.
 serdar 203, 205.
 sfat domnesc 155, 199, 201, 203, 253; vezi și divan domnesc.
 sfetnici vezi boieri.
 Sfîntul Munte vezi *Athos*.
 silihdar-agasi 165, 169.
Siliștra, pașă de ~ 89, 145; vezi și *Drista*.
 Silișteanu vezi *Cantemir*, *Teodor*
 silitră vezi salpetru.
Simion Movilă, domn (1606–1607) 141.
 sinagogi 297.
Sinai, munte, mănăstiri închinatе la ~ 359.
Sinope, oraș și port la Marea Neagră, corăbii din ~ 75.
Siret, riu, afluent al Dunării 61, 65, 67, 73–77, 81, 83, 111; navigație pe ~ 65.
Sireșel, pîriu format din Milcov și Putna 67.
Sitna, pîriu, afluent al Jijiei 67.
Sinzienzele 341.

sirbi, vecini ai moldovenilor 199; în oastea Moldovei 265; locuitori în Moldova 297.
Sirca, pîriu, afluent al Jijiei 67.
Slatina, pîriu, afluent al Moldovei 67.
 slavon, alfabet ~ 371; limba slavonă 373.
 slujitori ai curții domnești vezi oaste
 slujitori ai curții sultanului și vizirului vezi •
Imperiul otoman
Smedorova vezi *Roman*
 Smil vezi *Ismail*, cetate.
Simila, pîriu, afluent al Bîrladului 67.
Sobieski, *Ioan*, rege polon (1674–1696) 83, 85.
Sohului, pîriu, afluent al Siretului 67.
Solca, pîriu, afluent al Sucevei 67.
Soloneș, pîriu, afluent al Răutului 67.
Soroca, cetate 79, 221, 257.
Soroca, ținut 115, 203.
Sozomen, istoric 87.
 spătar, marele ~, atribuții 81, 201, 205, 251; participă la ceremoniile curții 157, 229, 331; ~ al doilea 205, 231; ~ al treilea 207, 255.
 spătărie 173, 211.
Stahia (stafie) 341.
 staroste, de Putna 75.
 stema Moldovei 53, 89, 117, 179.
Stîrcești, familie de boieri 283.
 stolnic 139, 209; marele ~ 203, 231; ~ al doilea 207, 231; stolnicei 213; vâtaf de stolnic 209.
Striba, zeu 337.
Striga (strigoi) 343.
Srîmba, pîriu, afluent al Prutului 67.
 stupi 117, 301.
Sturzești, familie de boieri 283.
Suceava, cetate 81, 83, 89.
Suceava, oraș și capitală 67, 73, 81; mitropolie 73, 81.
Suceava, ținut 201, 257, 301, 313.
Suceava, riu, afluent al Siretului 61, 65, 67.
Sucevița, pîriu, afluent al Sucevei 67.
Suedia 77.
Suleiman I, sultan al turcilor (1520–1566) 59, 87, 137, 165, 187.
Suleiman II Magnificul, sultan al turcilor (1687–1691) 83.
 sulger, marele ~ 203; ~ al doilea și al treilea 207.

§

șatiri 159, 161, 169.

școli 273, 373.

Șepilicești, familie de boieri 283.

Șerban Cantacuzino, domn al Țării Românești (1678–1688), întemeiază școli și tipografie 273.

Șerbănești, sat, țin. Dorohoi 65.

șerbi vezi țărani

Șoldănești, familie de boieri 283.

Șomuzul Mare și Mic, piraie, afluenți ai Siretului 67.

Ștefan I, domn (c. 1394–1399) 135, 153.

Ștefan II, domn 135.

Ștefan III (de fapt al II-lea) domn (1433–1435; asociat Iliș 1435–1442; 1442–1444; asociat Petru II 1444–1445; 1445–1447) 137.

Ștefan IV, domn 137.

Ștefan V, ~ cel Mare, domn (1457–1504) 53, 73, 137, 139, 141, 145, 179, 187, 219, 263, 271; hotarele în timpul lui 59, 61, 125; poartă războaie 61, 83, 111; reclădește cetate și oraș 75, 85.

Ștefan VI zis cel Tinăr <Ștefăniță>, domn (1517–1527) 137, 179.

Ștefan VII <Lăcustă>, domn (1538–1540) 139, 187.

Ștefan VIII <Rareș>, domn (1551–1552) 125, 139.

Ștefan IX Tomșa, domn (1563–1564) 139.

Ștefan X Răzvan, domn (apr.–aug. 1515) 141.

Ștefan XI Tomșevici, domn (1611–1615) 141.

Ștefan XII Burduja <Gheorghe Ștefan>, domn (apr.–mai 1653; iul. 1653–mart. 1658) 143.

Ștefan XIII <Ștefăniță Lupu>, domn (1659–1661) 143.

Ștefan XIV Petriceicu, domn (1672–1673; 1683–1684) 143, 313.

Ștefănești, târg, țin. Dorohoi 81, 203.

șugubinat (dușugubină) 313.

Șubana, pîriu, afluent al Jijiei 87.

tabulhana, formație muzicală turcească 163, 165, 169, 203, 227.

taifali, popor antic 77.

Taiphalia 77.

Tanschi, familie de boieri 285.

Tatar-punar (Tatar Bunar), vechi oraș pe Nistru 85.

Tataria, țara tătarilor 89.

Taurin (?) topic în Ungaria 85.

Tazlău, pîriu, afluent al Troțușului 67, 101.

Tazlăul Sărat, pîriu afluent al Troțușului 67, 105.

Tălăbești, familie de boieri 285.

Tâlpești, familie de boieri 285.

Tămășești, familie de boieri 285.

tătari, 53, 311, 313 invazii, prădăciuni 61, 73–77, 141, 203, 263, 279, 281, 301; pericol 73, 79; ~ nogai (din Bugeac) 61, 67, 85, 111, 203, 293; stăpînirea lor în Basarabia 61, 83; în oastea Moldovei 219.

Tăutuțești, familie de boieri 285.

Tecuci, târg, 75, 257.

Tecuci, ținut 65, 75; vin la ~ 111.

tefterdar 129, 165, 275.

Teoctist, mitropolit al Moldovei 371.

tezaur domnesc 85.

Tigheci, codru, regiune, țin. Fălciu 111, 263, 303.

Tigheci, pîriu, afluent al Prutului 67.

Tighina (Bender), cetate, țin. Lăpușna 59, 65, 73, 77, 141; ocupată de turci 77, 79; seraschierul de ~ 191.

Tint, cetate (ruine) la gura riului Ialpug 85. tipografie în Moldova și Țara Românească 373. târgoveți 171, 173, 237, 297.

Tîrgul Frumos, țin. Cîrligătura 73, 257.

Tîrgul Ocna vezi Ocna

Tîrgul Piatra, țin. Neamț 83, 221.

Tobac, cetate la Marea Neagră 85.

Tohatin, sat, țin. Orhei, 117.

Tókai, oraș în R. P. Ungară, vin de ~ 109.

Tomarova vezi Reni

Tomis (Constanța), cetate 69, 87.

Topolița, pîriu, afluent al Moldovei 67.

Totoiești, familie de boieri 285.

Tracia 191.

Traian, Nerva, Ulpiu, împărat roman (98–117) 51, 77, 89, 247, 279.

Traian, sat, țin. Covurlui 61, 89.

Transilvania 59, 73, 83, 101, 339, 367; limba locuitorilor 367; domni refugiați în ~ 141, 187, 271; numită greșit *Dacia Mediterranea* 51.

transilvăneni (ungureni) 61, 125, 299; negustori de vin 111.

Trapezunt, corăbii din ~ 75.

tribut vezi *Imperiul otoman*

Tricolici (loup garou, pricolici) 343.

Triphulum, cetate dacă 81.

Trotuș, rîu, afluent al Siretului 61, 67, 83.

Trotuș, târg, țin. Bacău 83, 103; vîi la ~ 207.

trupe vezi oaste

Tudorești, familie de boieri 285.

Turca 343.

Turcia vezi *Imperiul otoman*

Turculești, familie de boieri 285.

Turla vezi *Nistru*

Tutova, pîriu, afluent al Bîrladului 67, 75.

Tutova, ținut 75, 257; vîi în ~ 111.

Tyras vezi *Nistru*

Tyrgavisca, cetate 89.

T

Țara de Jos (Moldova de Jos) 73, 201, 221, 309, 311.

Țara de Sus (Moldova de Sus) 73, 79, 81, 221, 313.

Țara Românească (Valahia) 51, 61, 75, 89, 101, 195, 303, 309, 367, 373; domni ai ~ 141, 143, 145, 163.

Țarigrad vezi *Constantinopol*

țărani 59, 73, 79, 105, 127, 203, 237, 251, 257, 279, 297–301, 343; păstori 103; plugari 109; răzeși 281, 299; șerbi 297, 299; relații cu stăpînii de pămînt 299; impuși la dajdii 263; la judecată 253; datini 309, 327, 331.

Țifescu, familie de boieri 283.

țigani, locuitori în Moldova 297; aurari 103; meșteșugari 297; muzicanți 323.

U

Ucraina 59

Ungaria 51, 65, 85, 89; regele ~ 61, 83; moldoveni originari din ~ 339; supusă de turci 311.

ungureni vezi transilvăneni

unguri 117, 299, 365; negustori de vin 111; istorici 187; religia lor 187; locuitori în Moldova 297; lupte cu moldovenii 219. unități de măsură: ceasuri (de mers) 61, 73, 75; cît 79; livre 109; mile italiene 61, 67, 69, 73, 111; pogon 109; orgii 109.

Ureche, *Urechești*, familie de boieri 263, 285.

Urechești, sat, țin. Putna 263.

uricari 205.

Ursitele 341

ușar, marele ~ 205, 207; ~ al doilea 207.

V

Valahia vezi *Țara Românească*

valahi vezi munteni

Valea Albă, pîriu, afluent al Moldovei 67.

Valea Brătuleni, pîriu, afluent al Prutului 67

Valea Mare, pîriu, afluent al Prutului 67.

Valea Neagră, pîriu, afluent al Siretului 67.

Valea Rea, pîriu, afluent al Trotușului 67

Valens (Flavius), împărat roman 87.

Valentinian (Flavius), împărat roman 87.

valenți vezi monede

Valul lui Traian 61, 89.

vameș 205.

vandali, invazie în Italia 363.

vasalitatea Moldovei vezi *Imperiul otoman*; față de poloni și unguri 187.

Vasile Lupu (*Albanezul*), domn (1634–1653) 69, 143, 281; codice 247; întemeiază școli și tipografii 373; reorganizează biserica 351, 353.

Vasile cel Mare, arhiepiscop de Cezareea-Capodochia, sfînt 231, 339, 359.

Vaslui, pîriu, afluent al Bîrladului 67, 75.

Vaslui, târg, scaun domnesc 75, 257.

Vaslui, ținut 75, 221; locuitori 313.

Vasluiet, pîriu, afluent al Bîrladului 67.

vămi 265.

vătaf, de aprozi 209, 255; de copii 211; de fustași 123; de paici 211; de pahărniciei 209; de stolniciei 209; de vinători 221.

Vechiul Testament 373.

venețieni, principe (doge) 193; republică 271; cetății 87.

Venus, zeiță 341.

Viena, înfrângerea turcilor la ~ (1683) 311.
vii 69, 81, 109, 111, 201, 205, 207; vin 109,
111, 209.

Vilna, pîriu, afluent al Bîrladului 67.

vistier, marele ~ 201, 205, 207, 211, 229, 265;
~ al doilea și al treilea 205, 207.

vistierie, tezaur public 103, 129, 201, 205, 207,
211, 221, 253, 263, 275; venituri și cheltuieli
103, 205, 265.

vistieria sultanului 195, 271, 273.

vite 67, 103; vezi și creșterea vitelor; vezi
export.

vizir, marele ~ 127, 129, 143, 157–169; 179–
183, 189, 193, 195, 205, 271–275.

vinătoare 117, 119, 221; ~ domnești 237, 239.

vinători vezi oaste

Virlănești, familie de boieri 285.

vlah vezi valahi și italieni

Volga, fluviu 85.

volohi (moldoveni) 53; vezi și italieni

Volos, zeu 337.

vornici, mari de Țara de Sus și Țara de Jos 75,

81, 153, 201, 221, 255, 257; ~ de poartă

207, 251; ~ de tirg 75, 83, 211, 257, 301.

Vrancea, munți 75, 115.

Vrancea, regiune 303.

Z

Zargidava, cetate dacă 79.

Zburătorul 343.

Zeletin, pîriu, afluent al Bîrladului 67.

zimbru vezi stema Moldovei

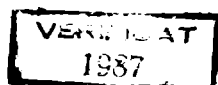
Zina 341.

Zorești (Jorești), familie de boieri 285.

Zorilești, familie de boieri 285.

S U M A R

Introducere	7
Notă asupra ediției	39
Descrierea Moldovei (text, traducere, comentariu istoric)	74
Partea întâi geografică	51
Partea a doua politică	123
Partea a treia. Despre starea bisericească și literară a Moldovei	337
Harta Moldovei de Dimitrie Cantemir	377
Indice	387

Redactor STELLA NICOLAU
Tehnoredactor SONIA BĂRZEANU

*Bun de tipar 24.09.1973. Tiraj 2700 - 7300 ex. Hirtie Seris 1 - 4
cu 83% grad de alb. Format 16:70 < 100 de 80 G/m². Coli de tipar*

25,25. C.Z. pentru biblioteci mari { 91(498,3) „17”
308(493,3) „17”
C.Z. pentru biblioteci mici „17”

Întreprinderea poligrafică Informația, str. Brezoianu nr. 23-25,
București

REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

I.P. „INFORMAȚIA” c. 868

fol. 41